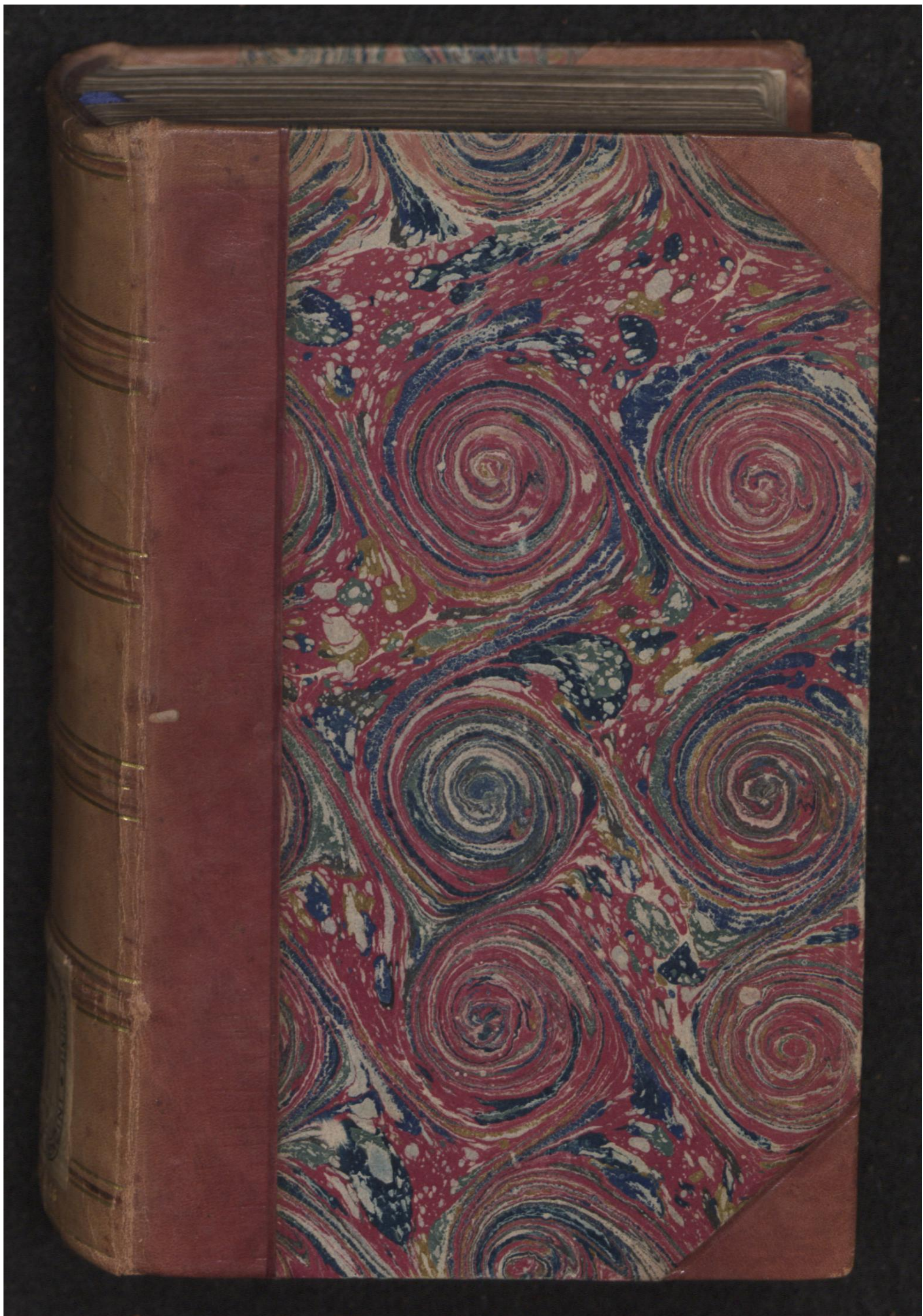
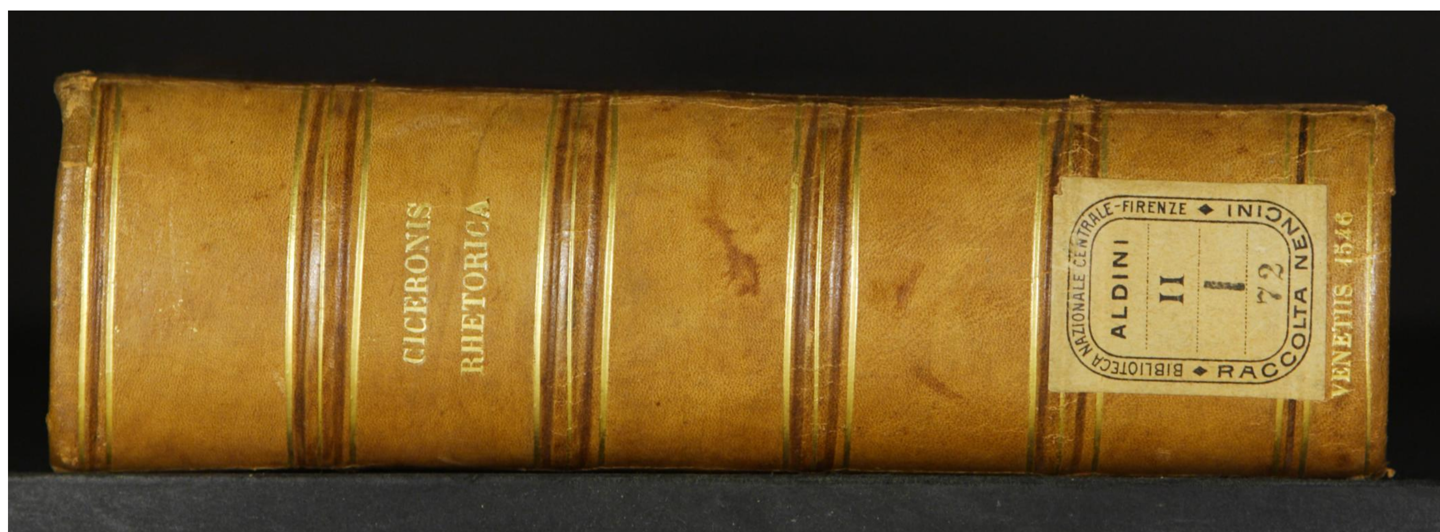
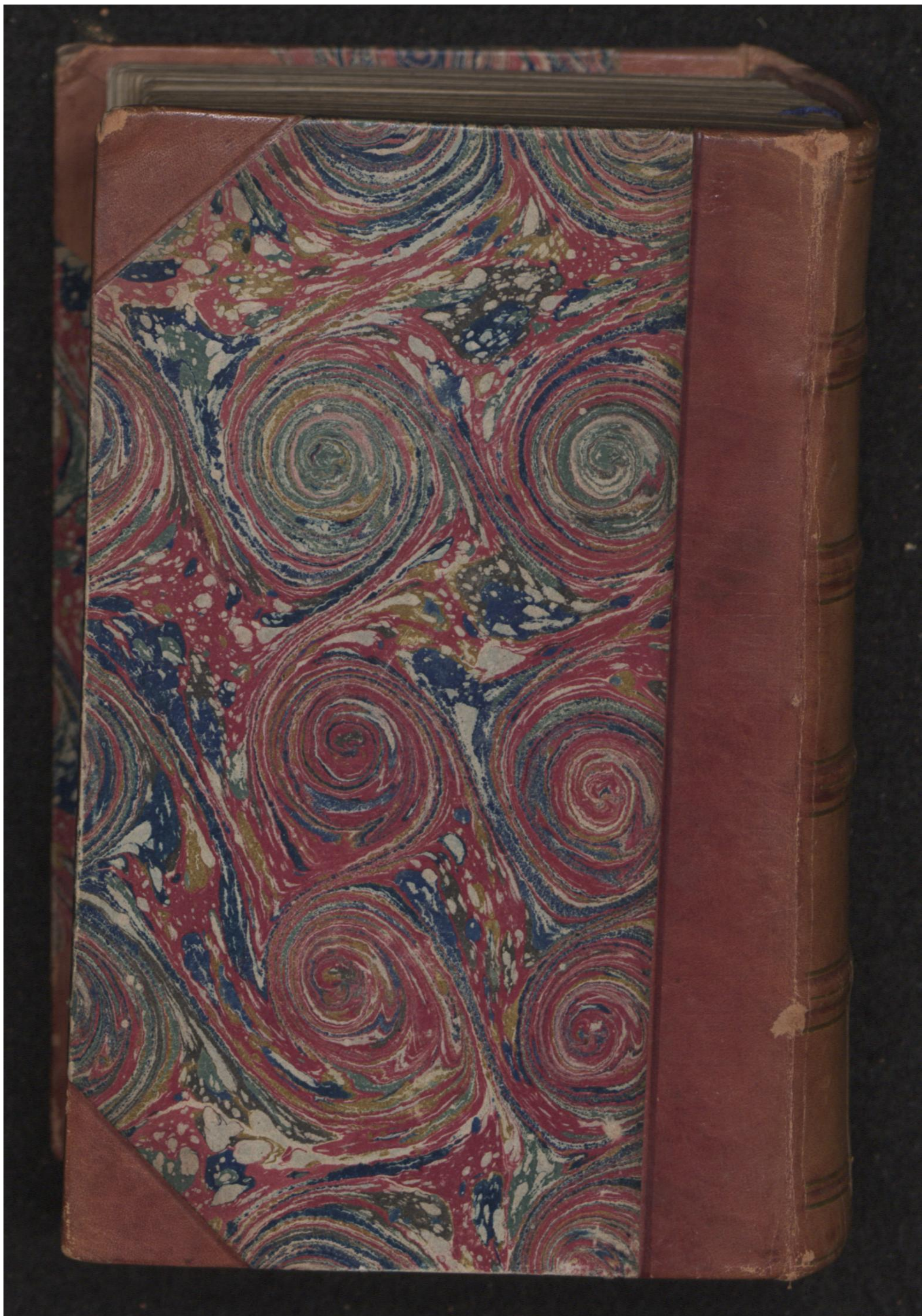

CICERONIS
RHETORICA
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE-FIRENZE
RACCOLTA NENCINI
ALDINI
II
1
72
VENETIIS 1546

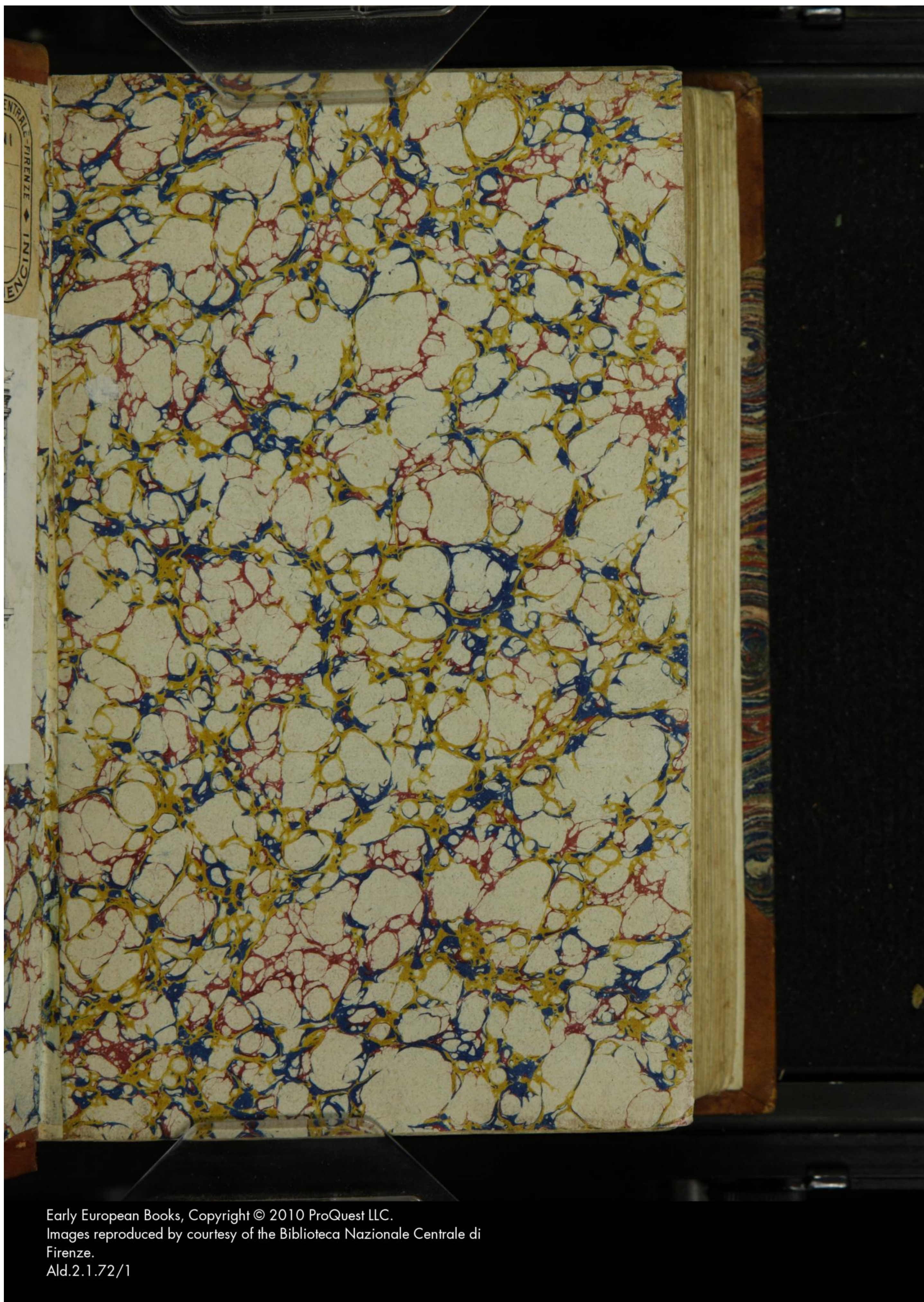

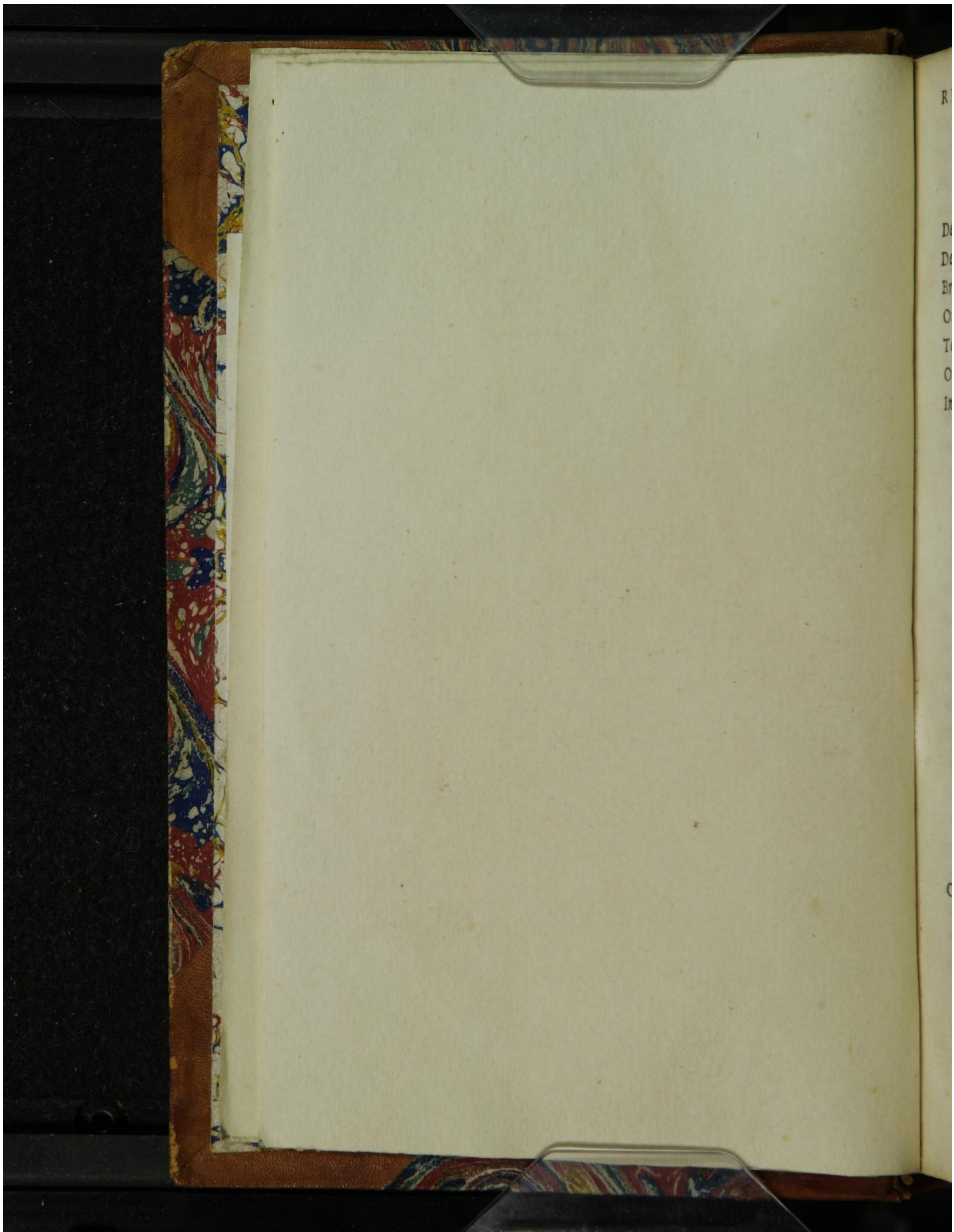

Ex Libris Joannis Nencini
1874

Ald. 1/5.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBRI IIII. INCERTO AVCTORE.

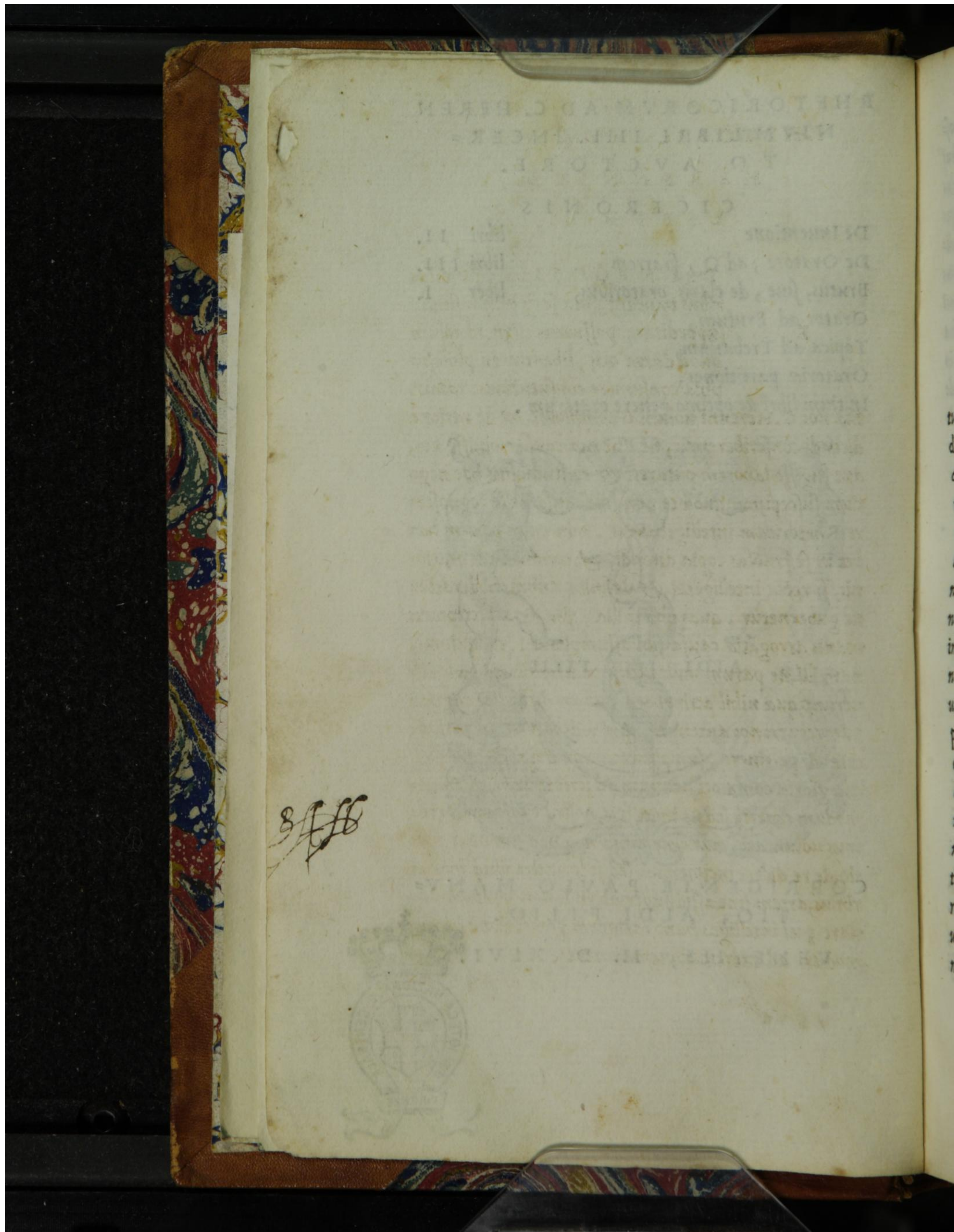
CICERONIS

De Inuentione	libri II.
De Oratore, ad Q. fratrem	libri III.
Brutus, siue, de claris oratoribus,	liber I.
Orator ad Brutum,	
Topica ad Trebatium,	
Oratoriæ partitiones,	
Initium libri de optimo genere oratorum.	

CORRIGENTE PAVLO MANVTIO, ALDI FILIO.

VENETIIS, M. D. XLVI.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER I.

E TSI NEGOTIIS familiaribus impediti, uix satis otium studio suppeditare possumus, & id ipsum quod datur otij, libentius in philosophia consumere consueuimus: tamen tua nos C. Herenni uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conscriberemus; ne aut tua causa noluisse nos, aut fugisse laborem putares. & eo studiosius hoc negotium suscepimus, quòd te non sine causa uelle cognoscere Rhetoricam intelligebamus. non enim parum habet in se fructus copia dicendi, & commoditas orationis, si recta intelligẽtia, & definita animi moderatione gubernetur. quas ob res illa, quæ Græci scriptores inanis arrogãtiæ causa sibi assumpserunt, reliquimus. nam illi, ne parum multa scisse uiderentur, ea conquisiuerunt, quæ nihil attinebant; ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ uidebantur ad rationẽ dicendi pertinere, sumpsimus. non enim spe quæstus, aut gloria commoti uenimus ad scribendum, quemadmodum cæteri; sed ut industria nostra tuæ morẽ geramus uoluntati. nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus, sed si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum iuuare; ut intelligas hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.

ORATORIS officium est de ijs rebus posse dicere, quæ res ad usum ciuilem moribus ac legibus constitutæ sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet orator: demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem uel uituperationem. Deliberatiuum est quod in consultatione positum, habet in se suasionem et dissuasionem. Iudiciale est quod positum in controuersia, habet accusationem, aut petitionem cũ defensione. Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has causas tractari conueniat, ostendemus. Oportet igitur in oratore esse inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronunciationem. Inuentio est excogitatio rerum uerarum aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio est ordo & distributio rerum: quæ demonstrat quid quibus in locis sit collocandum. Elocutio est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum & uerborum dispositionis perceptio. Pronũciatio est uocis, uultus, gestus moderatio cum uenustate. Hæc omnia tribus assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est præceptio quæ dat certam uiá rationemq; dicendi. Imitatio est qua impellimur cũ diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo uelimus esse. Exercitatio est assiduus usus consuetudoq; dicendi. Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasq; res habere conueniret; nunc quẽadmodum ad orationem possint oratoris offi

cia accõmodari, dicendum uidetur. Inuentio in ſex partes orationis conſumitur, exordium, narrationem, diuiſionem, confirmationem, confutationem, concluſionẽ. Exordium eſt principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis conſtituitur uel apparatur ad audiendum. Narratio eſt rerum geſtarum, aut perinde ut geſtarum expoſitio. Diuiſio eſt per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuerſia ſit, & per quam exponimus quibus de rebus ſimus dicturi. Confirmatio eſt noſtrorum argumẽtorum expoſitio cũ aſſeueratione. Confutatio eſt contrariorum locorum diſſolutio. Concluſio eſt artificioſus terminus orationis. Nunc quoniam una cum oratoris officijs, quo res cognitu eſſet facilior, producti ſumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accõmodaremus, de exordio primum dicendum uidetur. Cauſa poſita, quo cõmodius exordiri poſſimus, genus cauſæ conſiderandum eſt. Genera cauſarũ ſunt quatuor, honeſtum, turpe, dubium, humile. Honeſtum cauſæ genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere: ut pro uiro forti contra paricidã. Turpe genus cauſæ intelligitur, cum aut honeſta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus eſt, cum habet in ſe cauſa & honeſtatis & turpitudinis partem. Humile genus eſt, cum contempta res affertur. Cum hæc ita ſint, cõueniet exordiorũ rationem ad omne genus cauſæ accõmodari.

EXORDIORVM duo ſunt genera, Principium, quod Græce προοίμιον appellatur: & inſinua

tio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere possimus. Si genus causæ dubium habebimus, à beneuolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit: Sin humile erit genus causæ, faciemus attentos. Sin turpe causæ genus erit, insinuatione utemur, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti fuerimus, quare aduersarios criminando, beneuolentiam captare possimus. Sin honestum causæ genus erit, licebit recte uel uti, uel non uti principio. Si uti uolemus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breuiter, quibus de rebus simus dicturi, exponere. Sin principio uti nolemus, à lege, à scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostræ causæ adiumento principium capere oportebit. Quoniã igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorem uolumus, quomodo quidque confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causæ breuiter exponemus, & si attentos eos faciemus. nam docilis est is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inusitatis uerba facturos, aut de ijs rebus, quæ ad Remp. pertinent, aut ad eos ipsos qui audient, aut ad deorum immortalium religionem, & si rogabimus ut attente audiant: & si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi sumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis possumus, à nostra, ab aduersariorum, ab auditorũ persona, & à rebus ipsis. A' nostra persona beneuolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogan=

tia laudabimus, aut in remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiũt, aliquid referemus, dummodo hæc omnia ad eam ipsam rem, qua de agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem, & si orabimus ut nobis sint auxilio, & simul ostendemus nos in alijs spem noluisse habere. Ab aduersariorum persona beneuolentia captabitur, si eos in odium, in inuidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, si quid eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In inuidiam trahemus, si uim, si potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorum proferemus, & his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, si inertiam, ignauiam, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus. Ab auditorum persona beneuolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus: & si, quæ de ijs existimatio, quæ iudicij expectatio sit, aperiemus. A' rebus ipsis beneuolum auditorem efficiemus, si nostram causam laudãdo extollemus, aduersariorum per contemptionem deprimemus. Deinceps de insinuatione aperiendum est. Tria sunt tempora, quibus principio uti non possumus: quæ diligenter sunt consideranda: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animum auditoris à nobis alienat: aut cũ animus auditoris persuasus uidetur esse ab ijs, qui ante contra dixerunt: aut cum defessus est eos audiendo,

qui ante dixerunt . Si causa turpitudinem habebit, ex ordiri poterimus his rationibus : rem non hominem, aut hominem, non rem spectari oportere, non placere nobis ipsis quæ facta dicantur ab aduersarijs, et esse indigna aut nefaria . Deinde cum rem diu auxerimus, nihil simile à nobis factum ostendemus, aut aliquorum iudicium de simili causa, aut de eadem, aut de maiore proferemus. Deinde ad nostram causam pedetentim accedemus, & similitudinem conferemus. Item si negabimus nos de aduersarijs, aut de aliqua re eorum dicturos, & tamen occulte dicemus interiectione uerborum . Si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio aduersariorum auditoribus fidem fecerit : (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescij, quibus rebus fides fieri soleat) ergo si fidem factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam, si de eo quod aduersarij firmissimum sibi adiumentum putauerint, primum nos dicturos pollicebimur : aut ab aduersarij dicto exordiemur, & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit : aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus cum admiratione . Si defessi erunt audiendo, ab aliqua re, quæ risum mouere possit, exordiemur, ab apologo, à fabula uerisimili, imitatione, deprauatione, inuersione, abiectione, ambiguo, suspitione, irrisione, stultitia, exuperatione, collocatione, literarum mutatione : præterea expectatione, similitudine, nouitate, historia, uersu : aut ab alicuius interpellatione, aut arrisione : & si promiserimus aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos, nos nō eo=

dem modo, ut cæteri ſoleant, uerba facturos : quid alij ſoleant, quid nos facturi ſumus, breuiter exponemus. Inter inſinuationem & principium hoc intereſt, quòd principium huiuſmodi debet eſſe, ut ſtatim apertis rationibus, quas præſcripſimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem : at inſinuatio eiuſmodi debet eſſe, ut occulte per diſſimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem cõmoditatem in dicendo peruenire poſſimus. Verum hæ tres utilitates tametſi in tota oratione ſunt comparandæ, hoc eſt, ut auditores ſeſe perpetuo nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant : tamen id per exordium cauſæ maxime comparandum eſt. Nunc, nequando uitioſo exordio utamur, quæ uitia uitanda ſunt, docebo. In exordienda cauſa ſeruandum eſt, ut lenis ſit ſermo, & uſitata uerborum conſuetudo, ut nõ apparata oratio eſſe uideatur. Vitioſum exordium eſt quod in plures cauſas poteſt accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitioſum eſt, quo nihilo minus aduerſarius poteſt uti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduerſarius poteſt uti ex cõtrario. Item uitioſum eſt, quod nimium apparatis uerbis compoſitum eſt, aut nimis lõgum eſt, & quod non ex ipſa cauſa natum uidetur, ut proprie cohæreat cum narratione ; & quod neque beneuolũ, neque docilem, neque attentũ facit auditorẽ. De exordio ſatis dictũ eſt : deinceps ad narrationem trãſeamus.

NARRATIONVM genera tria ſunt. Vnũ, quo exponimus rem geſtã, et unũquodque trahimus ad utilitatem noſtrã uincendi cauſa : quod pertinet ad eas cauſas de quibus iudiciũ futurũ eſt. Alterũ genus narra

tionis est, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis uel laudationis causa. Tertium genus est id, quod à causa ciuili remotum est: in quo tamẽ exerceri conuenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera, unum quod in negotijs, alterum quod in personis positum est. Id quod in negotiorum expositione positum est, tres habet parteis, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque ueras, neque ueri similes continet res, ut eæ, quæ tragœdijs traditæ sunt. Historia, est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festiuitatem, animorum dissimilitudinẽ, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationẽ, misericordiam, rerum uarietates, fortunæ cõmutationem, insperatum incõmodum, subitam lætitiam, iucundum exitum rerum. Verum hoc in exercendo transigitur. Illud, quod ad ueritatem pertinet, quo modo tractari conueniat, aperiemus. Tres conuenit res habere narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut uerisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit, & si nõ ab ultimo initio repetere uolemus, & si summatim, non particulatim narrabimus, & si non ad extremum, sed usque eò, quò opus erit, prosequemur: & si transitionibus nullis utemur, & si non

deerrabimus ab eo quod cœperimus exponere, et si exitus rerum ita exponemus, ut, ante quoque quæ facta sint, sciri possint, tametsi nos reticuerimus. Quod genus, si dicã me ex prouincia rediisse, profectum quoque in prouinciam intelligatur. Et omnino nõ modo id quod obest, sed etiam id quod neque obest, neque adiuuat, satius est præterire. Et ne bis aut sæpius idẽ dicamus, cauendũ est, etiã ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Megarã uesperi aduenit Simo: ubi aduenit Megarã, insidias fecit uirgini: insidias postquã fecit, uim in loco attulit. Rem dilucide narrabimus, si ut quidque primũ gestum erit, ita primum exponemus, & rerum ac temporũ ordinem conseruabimus, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic erit cõsiderandum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid noue dicamus, ne quã in aliã rẽ transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne lõge persequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus, & si persequemur ea quæ de breuitate præcepta sunt. nam quo breuior, eo dilucidior, et cognitu facilior narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus: si spatia tẽporum, personarũ dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt: ne refelli possit, aut tẽporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati nõ potuisse. Si uera res erit, nihilo minus hæc omnia narrãdo conseruanda sunt. nam sæpe ueritas, nisi hæc seruata sint, fidem facere non potest. Sin erit ficta, eo magis conseruanda erunt. De iis rebus caute confligendum

est, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma auctoritas uidebitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum cæteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuatione noua excogitauimus, quòd eam soli præter cæteros in tria tempora diuisimus, ut planè certam uiam & perspicuam rationem exordiorum haberemus. nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inuentione disputandum est, in qua singulare cõsumitur oratoris officiũ, dabimus operã, ut nihilo minus industriæ, quàm rei utilitas postulabit, quæsiuisse uideamur, si prius pauca de causarũ diuisione dixerimus.

CAVSARVM diuisio in duas partes distributa est. Primũ perorata narratione debemus aperire quid nobis conueniat cum aduersarijs, si ea quæ nobis utilia erunt conuenient, quid in cõtrouersia relinquatur, hoc modo: Interfectam esse matrem ab Oreste conuenit mihi cũ aduersarijs: iure fecerit & licuerit'ne facere, id est in controuersia. Item è cõtrario, Agamemnonem esse à Clytemnestra occisum confitentur: cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse. Deinde cum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea diuiditur in duas partes, enumerationem, et expositionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus. Eam plus quàm trium partium numero esse non oportet. Nam & periculosum est, nequando plus minus'ue dicamus, & suspitionem afferet auditori meditationis et artificij, quæ res fidem abrogat oratori. Expositio est, cum res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter & absolute. Nunc ad confirmationem transeamus.

TOTA spes uincendi, ratioq́; persuadendi posita est in confirmatione & confutatione. nam cum adiumenta nostra exposuerimus, contrariáq; dissoluerimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. utrũque igitur facere poterimus, si constitutionem causæ cognouerimus. Causarum constitutiones alij quatuor fecerunt, noster doctor Hermetes tres putauit esse, non ut de illorum quidquã detraheret inuentione, sed ut ostéderet id quod oportuisset simpliciter et singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter & bipertito. Cõstitutio est prima deprecatio defensoris cũ accusatoris insimulatione coniuncta. Cõstitutiones itaque, ut diximus, tres sunt, coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis est cum de facto controuersia est, hoc modo: Aiax in sylua, postquam resciuit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Vlysses interuenit, occisum conspicatur, è corpore telum cruentum educit. Teucer interuenit: cum fratrem occisum, & inimicum fratris cũ gladio cruento uidet, capitis arcessit. Hic, quoniam cõiectura uerum quæritur, de facto erit controuersia, & ex eo constitutio causæ coniecturalis nominatur. Legitima cõstitutio est cum in scripto aut ex scriptis aliquid cõtrouersiæ nascitur. Ea diuiditur in partes sex, scriptum & sententiam, contrarias leges, ambiguũ, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia nascitur controuersia, cum uidetur scriptoris uoluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit quæ iubeat eos, qui propter tempestatem nauim reliquerint, omnia perdere; eorũ nauim cæteráq; esse, si nauis cõseruata sit, qui remãserũt in naui. ma=

gnitudine tẽpestatis omnes perterriti nauim reliquerũt, in scapham conscenderunt, præter unum ægrotum. is propter morbum exire & fugere non potuit. casu & fortuna nauis in portum incolumis delata est. illam ægrotus possidet. nauim petit ille cuius fuerat. Hæc cõstitutio legitima est ex scripto & sententia. Ex cõtrarijs legibus controuersia constat, cum alia lex iubet aut permittit, alia uetat quippiam fieri, hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus sit, in concione orationẽ habere. Altera lex iubet augurẽ, in demortui locũ qui petat, in concione nominare. Augur quidam dãnatus de pecunijs repetũdis, in demortui locum qui petat, nominauit: petitur ab eo multa. Constitutio hæc est legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguo controuersia nascitur, cum scriptum duas aut plureis res significat, hoc modo: Paterfamilias cum filium hæredem faceret, testamento uasa argentea uxori legauit. Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ XXX. pondo uasorum argẽteorum dato quæ uolet. Post mortem eius, uasa pretiosa & cælata magnifice illa petit. Tullius se quæ uelit ipse XXX. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione constat causa, cum in controuersia est, quo nomine factum appelletur. ea est huiusmodi: Cum L. Saturninus legem frumentariam de semissibus & trientibus laturus esset, Q. Cæpio per id temporis Quæstor urbanus erat: docuit Senatum, ærarium pati non posse largitionem tantam. Senatus decreuit, si eam legem ad populum ferat, aduersus remp. uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit. collegæ intercedere. ille

nihilo minus cistellam detulit. Cæpio, ut illum contra S. C. intercedentibus collegis, aduersus remp. uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deijcit, impedimento est quo secius feratur lex: accersitur Cæpio maiestatis. Cōstitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cum quæritur quid sit minuere maiestatem. Ex translatione cōtrouersia nascitur, cum aut tempus differendum, aut accusatorem mutādum, aut iudices commutandos reus dicit. Hac parte constitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunque utimur. In hac parte nos iuris ciuilis scientia iuuabit. In iudicijs tamen non nihil ea utimur, ut hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quòd uasa argentea publica de loco priuato dicatur sustulisse. possit dicere, cū definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus: secum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ constitutionis his de causis raro uenit in iudicium, quòd in priuata actione prætoriæ exceptiones fiunt, & causa cadit is qui non, quemadmodū oportet, egerit: & in publicis quæstionibus cauetur legibus, ut ante, si reo cōmodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare nec ne. Ex ratiocinatione controuersia constat, cū res sine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi: Lex est, Si furiosus existet, agnatorum gentiliumq; in eo, pecuniaq; eius potestas esto. Et lex, Qui parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus & obligatus culeo deijciatur in profluentem. Et Lex, Paterfamilias uti super familia, pecunia'ue sua legauerit,

ita ius esto. Et Lex, Si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniáq; eius agnatorum gentiliumq; esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse, ei damnato statim folliculo lupino os obuolutum est, et soleæ ligneæ pedibus inductæ sunt, & in carcerem ductus est. Qui defendebãt eum, tabulas in carcerem afferunt, testamentum ipso præsente conscribunt, testes rite affuerũt, de illo supplicium paulo post sumitur. Ii, qui hæredes erant, testamento hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat in eius periculo, suam uocat hæreditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferũtur, è quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimæ constitutionis ostendimus: nunc de iuridiciali constitutione dicamus. Iuridicialis constitutio est cum factum conuenit, sed, iure an iniuria factum sit, quæritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarũ una absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta est cum id ipsum quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicemus. Ea est huiusmodi: Mimus quidam nominatim Accium poetam compellauit in scena, cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumptiua pars est cũ per se defensio infirma est, sed assumpta ex extranea re comprobatur. Assumptiuæ partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus postulat sibi ignosci.

Ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum consulto se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, ut Cæpio ad Tribb. pl. de amissione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo seruo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit, cum is seruus manumissus testamento esset. Necessitudinem, ut ille qui ad diem cõmeatus non uenit, quòd eum aquæ interclusissent. Deprecatio est, cum & peccasse & consulto fecisse confitetur, et tamen postulat ut sui misereantur. Hoc, in iudicio non fere potest usu uenire, nisi quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta constant. hoc modo in loco communi per amplificationem iniiciemus: Quòd si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficijs ignosci conueniret, uerum nihil postulat ignosci. Ergo in iudicium non uenit: at in senatum, aut ante Imperatorem, & in cõsilium talis causa potest uenire. Ex translatione criminis causa constat, cum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes, cum se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis causa constat, cum à nobis non crimen, sed culpam ipsam amouemus, et uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusetur is qui P. Sulpitium se fateatur occidisse, & id iussu Coss. defendat, & eos dicat non modo impetrasse, sed rationem quoque ostendisse quare id facere liceret. In rem confertur, ut si quis ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito uete=

tur. Ex cōparatione criminis causa constat, cū dicimus necesse fuisse alterutrū facere, & id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: C. Pōpilius, cum à Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, uenit cū hostiū ducibus in collocutionem: ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitū educeret: satius esse duxit amittere impedimenta, q̄ exercitū: exercitū eduxit, impedimenta reliquit: accersitur maiestatis. Quæ cōstitutiones, et quæ cōstitutionū partes sint, satis uideor ostendisse. nūc, quo modo eas, & qua uia tractari cōueniat, demonstrandū est: si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quò ratio omnis totius orationis cōferatur. Cōstitutione igitur reperta, statim quærēda est ratio. Ratio est, quæ causam facit, et cōtinet defensionem, hoc modo: (ut docendi causa in hac potissimū cōsistamus) Orestes cū fatetur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, peruertit defensionem: ergo affert eā, quæ nisi intercederet, ne causa quidē esset. Illa enim, inquit, patrē meū occiderat. Ergo (ut ostendi) ratio ea est, quæ cōtinet defensionem, sine qua ne parua quidem dubitatio potest remorari dānationem. Inuenta ratione firmamentum quærendum est, id est quod cōtinet accusationem, quod affertur cōtra rationem defensionis, de qua ante dictū est. Id cōstituetur hoc modo: Cū usus fuerit Orestes ratione hoc pacto, Iure occidi, illa enim patrem meū occiderat: utetur accusator firmamento, hoc modo, Sed nō abs te tamen occidi, neque indemnatā pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, et ex firmamento accusationis iudicij quæstio nascatur oportet, quā nos iudi-

cationem, Græci κρινόμενον appellãt. Ea constituitur ex coniũctione firmamenti, et rationis defensione, hoc modo, Cũ dicat Orestes, se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectum'ne fuerit à filio sine iudicio Clytęnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus constitutionibus & partibus constitutionum hac uia iudicationes reperientur, præterquam in coniecturali constitutione. in ea enim nec ratio quæritur, quare fecerit; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. quare ex intentione & inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo. Intentio, Occidisti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, Occiderit'ne. Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionũ, iudicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breuiter & dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc, quoniam satis huius uoluminis magnitudo creuit, cõmodius est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinẽ literarũ possit animũ tuũ defatigatio retardare. sed si quidẽ hæc tardius, q̃ studes, absoluentur, cũ rerũ magnitudini, tũ nostris quoque occupationibus assignare debebis. uerũtamen maturabimus, &, quod negotio diminutũ fuerit, exæquabimus industria, ut pro tuo in nos officio, et nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuæ largiamur uoluntati.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER II.

IN primo libro Herennì breuiter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, et in quibus officijs artis elaborare conueniret, & ea officia qua ratione facillime consequi posset. uerum quòd neque de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendum fuit, quo cætera tibi faciliora cognitu uiderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quæ difficillima essent, potissimum scriberemus. Causarum tria genera sunt, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. multo difficillimum est iudiciale: ergo id primum absoluemus. hoc & priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractabamus, quorum inuentio & prima & difficillima est. ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum absoluta: & paruam partem eius in tertium uolumen trãsferemus. De sex partibus orationis primum scribere incepimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus uerbis, quàm necesse fuit, nec minus dilucide, quàm te uelle existimabamus. Deinde coniuncte de confirmatione, & confutatione dicendum fuit. quare genera constitutionum, & earũ partes aperuimus: ex quo simul ostendebatur, quo modo constitutionem, & partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, indicationem

quemadmodum quæri conueniret: qua inuenta, curandum ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus esse causas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur esse ut ostenderemus quæ ratio posset inuentiones ad unamquanque constitutionem, aut partem constitutionis accommodare: & item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales uitari oporteret: quorum utrunque pertinet ad cõfirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat. qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quæremus quemadmodum quãque causam tractari conueniat: & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima est, potissimum consideremus.

IN causa coniecturali, narratio accusatoris, suspiciones interiectas, & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam uentum, aut abitũ, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem & dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unumquodque quid ualeat, aperiemus. Probabile est per quod probatur expedisse reo peccare, & à simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id diuiditur in causam, & in uitam. Causa est ea quæ induxit ad maleficium commodorum

ſpe, aut incōmodorum euitatione: ut cum quæritur, nū quod cōmodum maleficio acquiſierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cupiditatem amoris, aut huiuſmodi libidinis uoluerit explere: aut numquod incōmodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, ſupplicium. Hic accuſator in ſpe commodi, cupiditatem oſtendet aduerſarij: in uitatione incommodi, formidinem augebit. Defenſor autem negabit fuiſſe cauſam, ſi poterit; aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum eſſe dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in ſuſpitionem maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex ante factis ſpectabitur. In quo primum conſiderabit accuſator, num quando ſimile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret num quando uenerit in ſimilem ſuſpitionem: & in eo debebit eſſe occupatus, ut ad eam cauſam peccati, quam paulo ante expoſuerit, uita hominis poſſit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ cauſa feciſſe, oſtendet eum ſemper auarum fuiſſe: ſi honoris, ambitioſum: ita poterit animi uitium cum cauſa peccati conglutinare. Si non poterit par uitium cū cauſa reperire, reperiat diſpar. Si non poterit auarum demonſtrare, demonſtret corruptorem, uel perfidioſum, ſi quo modo poterit. Denique aliquo aut quamplurimis uitijs contaminabit perſonam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam feciſſe non eſſe mirandum. Si uehementer caſtus & integer exiſtimabitur, aduerſarius dicet, facta non famam ſpectari oportere: illum ante occultaſſe ſua flagitia, ſe planum facturum ab eo maleficium non abeſſe. De=

fensor primum demonstrabit uitam integram, si poterit: id si nõ poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, uim, persuasionem: quibus de rebus uituperatio eorum, quæ extra id crimen erũt, non debeat assignari. Sin uehementer hominis turpitudine impedietur, & infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente, & utetur loco communi, Rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud Censores, sed de criminibus aduersariorum apud iudices dicere. Collatio est cum accusator id, quod aduersarium fecisse criminatur, alij nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere nisi aduersarium, aut eum ipsum alijs rationibus aut non potuisse, aut non æque commode potuisse, aut eum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor ut demonstret, oportet, aut alijs quoque bono fuisse, aut alios quoque id, quo de ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quæsita. Id diuiditur in partes sex, locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus quæritur, celebris an desertus: semper, an tum cũ id factum sit, fuerit in eo loco solitudo: sacer an profanus, publicus an priuatus fuerit: cuiusmodi loci attingãt: nũ qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horũ quid reo, quid accusatori cõueniat, perscribere non grauaremur, nisi facile quiuis causa posita posset iudicare. initia enim inuentionis ab arte

debent proficisci, cætera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quæritur, qua parte anni, noctu an interdiu, & qua die & qua noctis hora factum esse dicatur, & cuiusmodi temporibus. Spatium ita consideratur, satis'ne longum fuerit ad eam rem transigendam, & potuerit'ne scire, satis ad id perficiendum spatij futurum. nam parui refert satis spatij fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri, & ratione prouideri nõ potuerit. Occasio quæritur, idonea'ne satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non expectata. Spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur, hoc modo: Si quæ supra dicta sunt signa, cõcurrent: si præterea ex altera parte uires, pecunia, consilium, scientia, apparatio; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse: per quas res scire poterimus, utrum diffidendum an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex conscijs, arbitris, adiutoribus, liberis aut seruis, aut utrisque. Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma suspicione. Id diuiditur in tempora tria, præteritum, instans, consequens. In præterito tempore oportet considerare ubi fuerit, ubi uisus sit, qui cum uisus sit, num quid appararit, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de conscijs, de adiutoribus, de adiumentis, num quo in loco præter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quæritur, num uisus sit cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptũ sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu,

gustatu. nam quiuis horum potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut à quo sit factum. Factum esse, hoc modo: Si tumore aut liuore decoloratum est corpus mortui, significat eum ueneno necatum. A' quo factum sit, hoc modo: si telum, si uestimentum, si quid eiusmodi relictum sit, aut si uestigium rei fuerit, aut si cruor in uestimentis, aut si in eo loco cóprehensus aut uisus sit transacto negotio, quo in loco res gesta dicatur. Consecutio est cum quæritur, quæ signa nocentis & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, cum ad eum uentum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid: quæ signa conscientiæ sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet eum usque adeo præmeditatũ fuisse quid sibi esset usu uenturum, ut confidentissime resistens responderet: quæ signa confidentiæ, non innocentiæ sint. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. Approbatio est qua utimur ad extremum confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprij sunt ij quibus nisi accusator nemo potest uti: & ij, quibus nisi defensor. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam

captat, & cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt, cum accusatoris, tum defensoris, à testibus, contra testes: à quæstionibus, contra quæstiones: ab argumentis, contra argumenta: à rumoribus, contra rumores. A' testibus dicemus secundum auctoritatem & uitam testium, & constantiam testimoniorum. Contra testes, uitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam, si aut non fieri potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari. hæc & ad improbationem, & approbationem testium pertinebunt. A' quæstionibus dicemus, cum demonstrabimus maiores ueri inueniendi causa, tormentis & cruciatibus uoluisse quæri, & summo dolore homines cogi, ut, uidquid sciant, dicant. Et præterea confirmatior hæc erit disputatio, si, quæ dicta erunt argumentando, iisdem uiis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uerisimilem suspitionem: idemq; hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quæstiones hoc modo dicemus: Primũ, maiores uoluisse certis in rebus interponi quæstiones, ut, quæ uere dicerentur, seruari; quæ falso in quæstione pronunciarentur, refelli possent: hoc modo: Quo in loco quid positum sit, & si quid esset simile, quod uideri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde dolori credi non oportere, quòd alius alio recentior sit in dolore, quòd ingeniosior ad cõminiscendum, quòd denique sæpe scire aut suspicari possit, quid quæsitor uelit audire: quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus quæ in quæstionibus erunt dicta probabili

argumentatione : idq; partibus coniecturæ, quas ante exposuimus, facere oportebit. Ab argumentis & signis & cæteris locis, quibus augetur suspitio, dicere hoc modo conuenit : Cum multa concurrant argumenta & signa, quæ inter se consentiunt, rem perspicuam, non suspitiosam uideri oportere. Item plus oportere signis & argumentis credi, quàm testibus : hæc enim eo modo exponi, quo modo re uera sunt gesta : testes corrũpi posse, uel pretio, uel gratia, uel metu, uel simultate. Contra argumenta & signa & cæteras suspitiones dicemus hoc modo, si demonstrabimus nullam rem esse, quam suspitionibus quiuis possit criminari : deinde unamquanque suspitionem extenuabimus, & dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quàm in alium quempiam conuenire : indignum facinus esse, sine testibus coniecturam & suspitionem firmamenti satis habere. À rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid : & dicemus causam non fuisse quare quispiam cõfingeret & cõminisceretur. Et præterea si cæteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse uerum. Cõtra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit : & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxisse, dicemus : & aliquã aut fictam fabulam in aduersarios afferemus, quã dicamus omnibus in ore esse : aut uerũ rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat : neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quòd quiuis homo possit quamuis turpem de quolibet ru-

morem proferre, & confictam fabulam diſſipare. Veruntamen ſi rumor uehementer probabilis eſſe uidebitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quòd & difficillima tractatu eſt conſtitutio coniecturalis, & in ueris cauſis ſæpiſſime tractanda eſt, eo diligentius omneis eius parteis perſcrutati ſumus, ut ne paruula quidem titubatione aut offenſione impediremur, ſi ad hanc rationem præceptionis, aſſiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ conſtitutionis parteis tranſeamus.

CVM uoluntas ſcriptoris cum ſcripto diſſidere uidebitur, ſi à ſcripto dicemus, his locis utemur ſecūdum narrationem: Primum ſcriptoris collaudatione: Deinde ſcripti recitatione: Deinde percunctatione, ſcirent'ne aduerſarij id ſcriptum fuiſſe in lege, aut in teſtamento, aut in ſtipulatione, aut in quolibet ſcripto, quod ad eādem rem pertineat. Deinde collatione quid ſcriptum ſit, quid aduerſarij ſe feciſſe dicant, quid iudicem ſequi cōueniat, utrum id quod diligenter perſcriptum ſit, an id quod acute ſit excogitatum. Deinde ea ſententia, quæ ab aduerſarijs ſit excogitata, & ſcripto attributa, contemnetur & infirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfuerit, ſi id uoluiſſet ſcribere, ut non potuerit perſcribere. Deinde à nobis ſententia reperietur, et cauſa proferetur, quare id ſcriptor ſenſerit quod perſcripſit: & demonſtrabitur ſcriptum illud eſſe dilucide, breuiter, cōmode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, cum ab aduerſarijs ſententia & uoluntas afferretur, à ſcripto potius iudicatæ ſint. Deinde oſtendetur, quàm periculoſum ſit

à ſcripto recedere. Locus communis eſt contra eum, qui cum fateatur ſe contra id, quod legibus ſancitum eſt, aut teſtamento perſcriptum ſit, feciſſe: tamen facti quærat defenſionem. A' ſententia ſic dicemus: Primum laudabimus ſcriptoris commoditatem atque breuitatem, quòd tantum ſcripſerit, quod neceſſe fuerit: illud quod ſine ſcripto intelligi potuerit, non neceſſario ſcribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris eſſe officium uerba, & literas ſequi, negligere uoluntatem. Deinde id quod ſcriptum ſit, aut non poſſe fieri, aut non lege, non more, non natura, non æquo & bono poſſe fieri: quæ omnia ſcriptorem uoluiſſe quamrectiſſime fieri nemo dubitet: at ea, quæ à nobis facta ſint, iuſtiſſime facta. Deinde contrariam ſententiam aut nullam eſſe, aut ſtultam, aut iniuſtam, aut non poſſe fieri, aut non conſtare cum ſuperioribus & inferioribus ſententijs, aut cum iure cõmuni, aut cum alijs legibus communibus, aut cũ rebus iudicatis diſſentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra ſcriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum et ſtipulationum breuiter exſcriptarum, in quibus intelligatur ſcriptorum uoluntas. Locus communis contra eum, qui ſcriptum recitet, & ſcriptoris uoluntatem nõ interpretetur. Cum duæ leges inter ſe diſcrepant, uidendum eſt primum, num quæ obrogatio aut derogatio ſit. Deinde utrum leges ita diſſentiant ut altera iubeat, altera uetet: an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defenſio, qui negabit ſe feciſſe quod cogeretur, cũ altera lex permitteret. plus enim ualet ſanctio permiſſione. Item illa defenſio te=

nuis est, cum ostenditur id factũ esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum uel derogatum sit: id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cum hæc erunt considerata, statim nostræ legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad nostræ causæ commodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris, utrũ cum ea faciat, de qua parte posterius disseremus. Si ambiguum esse scriptum putabitur, quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandũ est. Primum, sit'ne ambiguum quærendum est. Deinde, quo modo scriptum esset, si id, quod aduersarij interpretantur, scriptor fieri uoluisset, ostendendũ est. Deinde id, quod nos interpretemur, & fieri posse, & honeste, recte, lege, more, natura, æquo et bono fieri posse: quod aduersarij interpretantur, à contrario. nec esse ambigue scriptum, cum intelligatur utra sententia uera sit. Sunt qui arbitrentur ad hanc causam tractandam uehementer pertinere cognitionem amphibologiarum eam, quæ à dialecticis profertur. nos uero arbitramur, nõ modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. omneis enim illi amphibologias aucupantur, eas etiã, quæ ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. itaque et alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tũ odiosi, tũ obscuri interpretes sunt: & dum caute & expedite loqui uolunt, infantissimi reperiuntur. ita dũ metuũt, in dicendo ne quid ambiguũ dicant, nomen suũ pronunciare nõ possunt. uerum horum pueriles opiniones rectissimis ra=

tionibus, cum uoles, refellemus. in præsentia hæc interserere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam disciplinam contemneremus. Cum definitione utemur, primũ afferemus breuem uocabuli definitionem, hoc modo: Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat: quæ sunt ea, quæ capiunt suffragia populi & magistratus consilia. Nempe igitur tu & populum suffragio, & magistratum consilio priuasti, cum pontes disturbasti. Item ex contrario: Maiestatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. Ego non affeci, sed prohibui detrimento. ærarium enim conseruaui, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum. Primum igitur uocabuli sententia breuiter, & ad utilitatem accõmodatam causæ describetur. Deinde factum nostrum cum uerbi descriptione coniungetur. Deinde contrariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quoque ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur. Quæritur in translationibus primum, nũ aliquis eius rei actionem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat: nũ alio modo, tempore, loco: num alia lege, num alio quærente aut agente. Hæc legibus & moribus, æquo & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali absoluta. In causa rationali primum quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus similiter scriptum aut iudicatum sit. Deinde, utrum ea res similis sit ei rei, de qua agitur, an dissimilis. Deinde utrum consulto de ea re scriptum non sit, quòd noluerit

cauere, an quòd satis cautum putarit, propter cæterorũ scriptorum similitudinem. De partibus legitimæ cõstitutionis satis dictum est: nunc ad iuridicialem reuertamur.

ABSOLVTA iuridiciali constitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptione extrariæ defensionis. In ea quæri conuenit, iure ne factum sit. De eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus ius constet, cognouerimus. Constat igitur ius ex his partibus, natura, lege, consuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto. Natura ius est quod cognationis aut pietatis causa obseruatur: quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur. Lege ius est id quod populi iussu sancitum est: quod genus, ut in ius eas cum uoceris. Consuetudine ius est id quod sine lege, æque ac si legitimum sit, usitatum est: quod genus id, quod argentario obtuleris expensum, à socio eius recte repetere possis. Iudicatum est id de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea sæpe diuersa sunt, ut aliud alij iudici, aut Prætori aut Consuli, aut Tribuno pl. placitum sit: & fit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit: quod genus: M. Drusus Prætor urbanus, quo cum hærede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sext. Iulius non reddidit. Item C. Cælius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim læserat: P. Mutius eum, qui L. Accium poetam nominauerat, condemnauit. Ergo quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicatæ proferri, cum id usu uenerit, iudicem cum iudice, tempus

pus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex æquo & bono ius constat quod ad ueritatem & utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis LX, & cui morbus causa est, cognitorem det. Ex eo nouum ius constitui conuenit ex tempore, & hominis dignitate. Ex pacto ius est, si quid inter se pepigerũt, si quid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt. In comitio aut in foro ante meridiem causam coniicito. Sunt itẽ pacta, quæ sine legibus obseruantur ex conuentu, quæ iuri præstare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari conuenit, idq; in absoluta iuridiciali faciendum uidetur. Cum ex comparatione quæretur, utrum satius fuerit agere id quod reus dicat se fecisse, aut id quod accusator dicat oportuisse fieri: primum quæri conuenit, utrũ fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum uenustius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quæri, ipsum'ne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspitio ex cõstitutione coniecturali, quare putetur nõ ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. Deinde quæretur, potuerit'ne uitari, ne in eum locum ueniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis, de qua ante dictum est. His ita tractatis, accusator utetur loco communi in eum qui inutile utili præposuerit, cum statuendi non habuerit potestatem. Defensor contra eos, qui æquum censeant rem perniciosam utili præponi,

utetur loco communi per conquestionem: & simul quæret ab accusatoribus & ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent: & tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. Translatio criminis est cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. In qua primum quærendum est, iure ne in alium crimen transferatur. Deinde spectandum est, an æque magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud quod reus suscepisse fateatur. Deinde oportuerit ne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. Deinde oportuerit ne iudiciũ ante fieri. Deinde cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non uenerit. Locus communis accusatoris, contra eum qui plus censebat uim, quàm iudicia ualere oportere: & ab aduersarijs percunctabitur accusator, quid futurum sit, si idem cæteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumãt, quod eos idem fecisse dicant. Quid si ipse accusator idẽ facere uoluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur: rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ij, qui audient, existiment aut non potuisse, aut non fuisse utile rem in iudicium uenire. Concessio est per quam nobis ignosci postulamus. Ea diuiditur in purgationem & deprecationem. Purgatio est cum cõsulto à nobis factum negamus. Ea diuiditur in necessitudinem, fortunam, imprudentiã. De his primum partibus ostendẽdum est, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primum, considerandum est, utrum per culpam uentum sit in neces-

ſitudinem, num culpam ueniendi neceſſitudo fecerit. Deinde quærendum eſt, ecquo modo uis illa uitari potuerit ac leuari. Deinde is qui in neceſſitudinem cauſam conferet, expertus ne ſit quid contra facere, aut excogitare poſſet. Deinde, num quæ ſuſpitiones ex coniecturali conſtitutione trahi poſſint, quæ ſignificent id conſulto factum eſſe, quod neceſſario accidiſſe dicitur. Deinde, ſi maxime neceſſitudo quæpiam fuerit, conueniat ne eam ſatis idoneam putari. Si autem imprudentia reus ſe peccaſſe dicet, primum quæretur utrum potuerit ſcire, an non potuerit. Deinde, utrum data ſit opera ut ſciretur, an non. Deinde, utrum caſu neſcierit, an culpa. nam qui ſe propter uinum, aut amorem, aut iracundiam fugiſſe rationem dicet, is animi uitio uidebitur neſciſſe, non imprudentia. quare non imprudentia ſe defendet, ſed culpa contaminabitur. Deinde, coniecturali conſtitutione quæretur, utrum ſcierit an ignorauerit: & conſiderabitur, ſatis ne imprudentia præſidij debeat eſſe, cum factum eſſe conſtet. Cum in fortunam cauſa conferetur, & ea re defenſor ignoſci dicet reo oportere; eadem omnia uidentur conſideranda, quæ de neceſſitudine præſcripta ſunt. Etenim hæ tres partes purgationis inter ſe finitimæ ſunt, ut in omneis eadem fere poſſint accommodari. Loci communes in his cauſis: Accuſatoris contra eum, qui cum ſe peccaſſe confiteatur, tamē oratione iudices demoretur. Defenſoris, de humanitate, miſericordia, uolūtatē in omnibus rebus ſpectari cōuenire; & quæ cōſulto facta non ſint, ea fraudi eſſe nō oportere. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos

peccasse, neque id impudenter, aut fortuitu, aut necessario fecisse dicemus, et tamē ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quæritur ex ijs locis, si plura aut maiora officia, quàm maleficia, uidebuntur constare: si qua uirtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit: si qua spes erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit: si ipse ille supplex, mansuetus, & misericors in potestatibus ostendetur fuisse: si ea, quæ peccauit, non odio, non crudelitate, sed officio & recto studio commotus fecit: si tali de causa alijs quoque ignotum est: si nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur, si eum missum fecerimus: si nulla aut à nostris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum. Hæc causa iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus, sed quòd potest uel ad Senatum, uel ad concilium uenire, non uisa est supersedenda. Cum à nobis crimen remouere uolemus, aut in rē, aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, quærendum erit primum, potuerit'ne tantum quantum reus demonstrabit is, in quem causa conferetur: & ecquonam modo aut honeste, aut sine periculo potuerit obsisti: si maxime ita sit, num ea re concedi reo cōueniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalem trahetur controuersiam, & quæretur num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia quæ de necessitudine præce

pimus, considerandа erunt.

QVONIAM satis ostendisse uidemur quibus argumentationibus in unoquoque genere causæ iudicialis uti coueniret, consequi uidetur ut doceamus quẽadmodum ipsas argumentationes ornate, & absolute tractare possimus. nam ferè non difficile est inuenire quid sit causæ adiumento: difficillimum uero est inuẽtum expolire, & expedite pronunciare. hæc enim res facit ut neque diutius, quàm satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem reuoluamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione & ipsi meminisse poterimus quid quoque loco dixerimus: & auditor cum totius causæ, tum uniuscuiusque argumentationis distributionem percipere, & meminisse poterit. Ergo absolutissima, & perfectissima argumentatio est ea, quæ in quinque parteis est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus summatim, quid sit quod probare uolumus. Ratio est causa, quæ demonstrat id uerum esse quod intendimus, breui subiectione. Rationis confirmatio est ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter expositam rationem. Exornatio est qua utimur rei honestandæ, & collocupletandæ causa, confirmata argumentatione. Complexio est quæ concludit, breuiter colligens parteis argumentationis. Hisce igitur quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Causam ostendemus Vlyssi fuisse quare interfecerit Aiacem: inimicũ enim acer=

rimum de medio tollere uolebat : à quo ſibi non iniuria ſummum periculum metuebat. uidebat, illo incolumi ſe incolumem non futurum. ſperabat, illius morte ſe ſalutem ſibi comparare. conſueuerat, ſi iure non poterat, quauis iniuria inimico exitium machinari : cui rei mors indigna Palamedis teſtimonium dat. ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo ſupplicium uerebatur : & conſuetudo peccandi, maleficij ſuſcipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim qui minima peccata cum cauſa ſuſcipiunt, tũ uero illa quæ multo maxima ſunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti ſuſcipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ ſpes : ſi complures ſcelere ſe contaminauerunt imperij cupiditate: ſi multi leue cõpendium fraude maxima cõmutauerunt : cui mirum uidebitur, iſtum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperaſſe? Virum fortiſſimum, integerrimum, inimicitiarum perſequentiſſimum, iniuria laceſſitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conſcius ſui peccati, inſidioſus, inimicum incolumem eſſe noluit: cui tandem hoc mirum uidebitur? Nam cum feras beſtias uideamus alacres, et erectas uadere ut alteri beſtiæ noceant, non eſt incredibile putandum, iſtius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum : præſertim cũ in beſtijs nullam neque bonã neque malam rationem uideamus, in iſto plurimas & peſſimas rationes ſemper fuiſſe intelligamus. Si ergo pollicitus ſum, me daturũ cauſam qua inductus Vlyſſes acceſſerit ad maleficium : & ſi inimicitiarũ acerrimã rationem, & pe=

riculi metũ intercessisse demonstraui: non est dubium quin confiteatur causam maleficij fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus constat: sed ea non semper necesse est uti. Tum enim complexione supersedendum est, si res breuis est, ut facile memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandũ, & exornandũ res uidetur esse. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum exornatione et cõplexione supersedendũ est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis, hæc, quã exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepartita: breuissima est tripartita: mediocris, sublata aut exornatione, aut cõplexione, quadripartita.

GENERA duo sunt uitiosarũ argumentationũ: unum, quod ab aduersario reprehendi potest, idq; pertinet ad causam: alterũ, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quæ sit quæ reprehensione confutari cõueniat, quæ tacite cõtemni, atque uitari sine reprehensione, nisi exempla subiecero, intelligere dilucide nõ poteris. Hæc cognitio uitiosarũ argumentationũ duplicem utilitatem afferet: nã & uitare in argumentatione uitiũ admonebit, & ab alijs nõ uitatũ cõmode reprehẽdere docebit. Quoniã igitur ostendimus perfectã, & plenã argumentationem ex quinque partibus constare, in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda sunt consideremus: ut & ipsi ab his uitijs recedere, & aduersariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, et ab aliqua parte labefactare possimus. Exposi=

tio uitiosa est, cum ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id quod non necessario est omnibus attributum. ut si quis hoc modo exponat, Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quærere qualis ratio, aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus id quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso & iniuria conferri. Item uitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo, Nemo potest uno aspectu, neque præteriens in amorem incidere: nam cum non nemo deuenerit in amorem uno aspectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri intelligatur. Item uitiosa expositio est, cum omnes res ostendemus nos collegisse, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo, Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille hæredem testamento ex parte faciebat. prædones illo loco uisi nunquam sunt: inimicum nullum habebat. relinquitur, si neque à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quòd alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiuscemodi expositione reprehensione utemur, si quos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium ostenderimus: uelut in hoc exemplo cum dixerit necesse esse aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse, dicemus potuisse uel à familia, uel à cohæredibus nostris. Cum hoc modo

illorum collectionem disturbauerimus, nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoque uitandum est in expositione, ne quando, cum omnia collegisse uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item uitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione: ut si, cum plura sint, pauciora dicamus, hoc modo: Duæ res sunt Iudices, quæ homines ad maleficium impellunt, luxuries & auaritia. Quid amor? inquit quispiam. quid ambitio? quid irreligio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid denique alia permulta? Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, & plura dicimus, hoc modo. Tres res sunt, quæ omneis homines solicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixisse metum & cupiditaté: quoniam ægritudinem cum utraque re coniunctam esse necesse est. Item uitiosa expositio est, quæ nimiũ longe repetitur, hoc modo, Omnium malorum stultitia est mater, quæ parit immensas cupiditates: immensæ porrò cupiditates, infinitæ, & immoderatæ sunt: hæ pariunt auaritiam: auaritia porrò hominem ad quod uis maleficium impellit: igitur auaritia inducti aduersarij nostri hoc in se facinus admiserunt. Hic id quod extremũ dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium & cæteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est,

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes:
Ne'ue inde nauis inchoandæ exordium
Cepisset, quæ nunc nominatur nomine
Argo, qua uecti Argiui delecti uiri,

Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquam hera errãs mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.

Nam hic satis erat dicere, (si id modo, quod esset satis, curasset poeta)
Vtinam ne hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.
Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. nõ enim reprehensione eget, sicut aliæ cõplures, sed sua spõte uitiosa est.

VITIOSA ratio est, quæ ad expositionem nõ est accõmodata, uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem. Infirma ratio est, quæ nõ necessario ostẽdit ita esse, quemadmodũ expositũ est: uelut apud Plautũ,
Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus, uerum in ætate utile,
Et conducibile:=

Hæc expositio est. uideamus, quæ ratio afferatur.
=Nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Ex eo quod ipse facturus est, non ex eo quod fieri conuenit, utile quid sit ratiocinatur. Vana ratio est, quæ ex falsa causa constat, hoc modo: Amor fugiendus non est. nam ex eo uerissima nascitur amicitia. Aut hoc modo, Philosophia est uitãda: affert enim socordiam atque desidiam. Nam hæ rationes nisi falsæ essent, expositiones quoque earum ueras esse confiteremur. Item infirma ratio est, quæ nõ necessariam causam affert expositionis: uelut Pacuuius:

Fortunam inſanam eſſe, & cæcam, & brutam perhi-
bent philoſophi,
Saxóq; inſtare globoſo prædicant uolubili: (tumāt.
Ideóq;, quò ſaxū impulerit fors, eò cadere fortunā au-
Cæcam ob eam rem eſſe iterant, quia nihil cernat quò
ſeſe applicet.
Inſanā autem aiūt, quia atrox, incerta, inſtabiliſq; ſit.
Brutā, quia dignū atq; indignū nequeat internoſcere.
Sunt autem alij philoſophi, qui contra fortuna negāt
Miſeriā eſſe ullā, ſed temeritate omnia regi. id magis
Veriſimile aiunt, quod uſus reapſe experiundo edocet.
Velut Oreſtes modo fuit Rex, modo médicus factus eſt:
Naufragio res cōtigit. nēpe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cū ait, uerius eſſe temeritate, quàm fortuna res regi. Nam utraque opinione philoſophorum fieri potuit, ut is, qui Rex fuiſſet, mendicus factus eſſet. Item infirma ratio eſt, quæ uidetur pro ratione afferri, ſed idem dicit quod in expoſitione dictum eſt, hoc modo: Magno malo eſt omnibus auaritia, idcirco quòd homines magnis et multis incōmodis cōflictantur propter immenſam pecuniæ cupiditatem. Nam hic alijs uerbis idem per rationem dicitur, quod dictū eſt per expoſitionem. Item infirma ratio eſt, quæ minus idoneam, quā res poſtulat, cauſam ſubijcit expoſitioni, hoc modo: Vtilis eſt ſapientia, propterea quòd qui ſapiētes ſunt, pietatē colere cōſueuerūt. Itē utile eſt amicos ueros habere. habes enim quibuſcū iocari poſſis. Nam huiuſmodi in rationibus nō uniuerſali neque abſoluta, ſed extenuata ratione expoſitio cō firmatur. Itē infirma ratio eſt, quæ uel alij expoſitio-

ni potest accommodari, ut facit Pacuuius, qui eandem affert rationem, quare cæca: eandem, quare bruta fortuna dicitur.

IN confirmatione rationis multa uitanda in nostra, & obseruanda in aduersariorum ratione sunt uitia, propterea'q; diligentius consideranda sunt, quòd accurata confirmatio rationis totam uehementissime cõprobat argumentationem.

Vtuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater.
Nam si improbum Chrespontem existimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? sin est probus,
Cur talem inuitam cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario cõuertentur, aut ex simplici parte reprehendentur: Ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus est, bene locaui: sin autem est improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam si improbum Chresphontem existimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui, post cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est: acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitandum. Item uitiosa est confirmatio rationis, cum ea re, quæ plura significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: Necesse est, quoniam pallet, ægrotasse:

aut necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem. Nam hæc sua sponte certa signa non habẽt, si non cætera quoque similia concurrant: quòd si concurrerint, non nihil huiusmodi signa adaugent suspitionem. Item uitiosum est, cum uel in alium, uel in eũ ipsum qui dicit, id quod in aduersarium dicitur, potest conuenire, hoc modo: Miseri sunt qui uxores ducũt: at tu duxisti alteram. Item uitiosum est id, quod uulgarem habet defensionem, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adolescentia, aut amore. Huiuscemodi enim deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item uitiosum est, cum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in controuersia est, hoc modo:

Eho tu, dij, quibus est potestas motus superum atque inferum,
Pacem inter se se conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro suo iure hoc exemplo usum Chresphõtem Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus ita esse demonstrasset. Item uitiosum est, quod iam quasi sero atque acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mentem mihi si uenisset Quirites, non commisissem ut hunc in locum res ueniret: nam hoc aut hoc fecissem: sed me tum hæc ratio fugit. Item uitiosum est, cum id quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua leui tegitur defensione, hoc modo.

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno, reliqui: nunc desertum ab omnibus
Summo periculo sola ut restituam paro.

Item uitiosum est, quod in aliam partem, ac dictũ

ſit, poteſt accipi. Id eſt huiuſmodi, ut ſi quis potens ac factioſus in cõcione dixerit, Satius eſt uti regibus, quàm malis legibus. Nam hoc tametſi rei arguendæ cauſa poteſt ſine malitia dici, tamen propter potentiam eius qui dicit, non dicitur ſine atroci ſuſpitione. Item uitioſum eſt, falſis aut uulgaribus definitionibus uti. Falſæ ſunt huiuſmodi, ſi quis dicat iniuriam eſſe nullam, niſi quæ ex pulſatione, aut conuitio conſtet. Vulgares ſunt, quæ nihilo minus in aliam rem transferri poſſunt, ut ſi quis dicat, quadruplator, ut breuiter deſcribã, capitalis eſt. Eſt enim improbus & peſtifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris quàm furis, quàm ſicarij aut proditoris attulit definitionem. Itẽ uitioſum eſt, pro argumento ſumere quod in diſquiſitione poſitũ eſt: ut ſi quis quem furti arguat, dicat eum eſſe hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei teſtimonium eſſe, quòd ſibi furtum fecerit. Item uitioſum eſt, controuerſiam controuerſia diſſoluere, hoc modo: Non conuenit Cenſores iſtum uobis ſatisfacere, ex eo quòd ait ſe non potuiſſe adeſſe, ita ut iuratus fuerat: quòd ſi ad exercitum non ueniſſet, id ne Tribuno militum diceret? Hoc ideo uitioſum eſt, quia non expedita, aut iudicata res, ſed impedita & in ſimili controuerſia poſita exẽpli loco profertur. Itẽ uitioſum eſt, cũ ĩd, de quo ſumma controuerſia eſt, parum expeditur, et quaſi tranſactum ſit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, ſi intelligas:
Tali dari arma, qualis qui geſſit fuit,
Iubet, potiri ſi ſtudeamus Pergamo:
Quæ ego profiteor eſſe mea. nam me æquum eſt frui

Fraternis armis, mihiq; adiudicarier,
Vel quòd propinquus, uel quòd uirtute æmulus.

Item uitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, & contra ea, quæ ante dixerit, dicere, hoc modo:
Qua causa accusem hunc, nequeo exputãdo euoluere.
Nam si ueretur, quid eum accusem, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accusem qui id parui auditu existimet?

Non incõmoda ratione uidetur sibi ostendisse quare non accusaret. Quid quod postea ait?
Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item uitiosum est, quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi charos habent, lædantur, aut aliquo huiusmodi uitio læditur auctoris uoluntas. Item uitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item uerendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuersia sit: inq; huiusmodi uitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiã de re detrahatur, aut tota causa mutata in aliam causam deriuetur: uti apud Pacuuium Zethus cum Amphione, quorum cõtrouersia cũ de musica inducta sit, disputatio in sapientiæ rationem et uirtutis utilitatẽ cõsumitur. Itẽ considerandũ est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget: quod sæpe consulto multi ab reo faciũt angustijs causæ coacti. uti si quis accusetur ambitu magistratum petijsse, ab Imperatotibus sæpenumero se apud exercitum donatũ esse dicat. Hoc si diligenter in aduersariorum oratione obseruauerimus, sæpe deprehẽdemus,

& in huiusmodi deprehensione ostendemus eos, de ea re quid dicant, non habere. Item uitiosum est, artem aut scientiam, aut studium quodpiam uituperare propter eorum uitia, qui in eo studio sunt: ueluti qui rhethoricam uituperant propter alicuius oratoris uituperandam uitam. Item uitiosum est, ex eo, quod perperã factum esse constat, putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore præditum, corpore decoloratum fuisse constat: ergo ueneno necatus est. Deinde si sit usque adeo in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum datum, uitio non mediocri conflictetur. non enim, factum'ne sit quæritur, sed à quo factum sit. Item uitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare: ut si compararetur utrum satius sit populum frumentum accipere, an non accipere: quæ commoda sint in altera re, curet enumerare: quæ in altera re incommoda sint, uelut
* depressa prætereat, aut ea, quæ minima sunt, dicat. Itẽ uitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem uituperari, cum alteram laudes. Quod genus; si quæratur, utris maior honor habendus sit, Albensibus, an Venusinis, quòd reip. & populo R. profuerunt; & is, qui dicat alteris, alteros lædat. nõ enim necesse est, si alteros præponas, alteros uituperare. fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupide pugnasse contra ueritatem puteris. Item uitiosum est, de nomine et uocabulo eius rei controuersiam struere, quam rem cõsuetudo potest optime iudicare: uelut Sulpitius, qui in-

tercesserat

tercesserat ne exules, quibus causam dicere nō licuisset, reducerentur: idem posterius immutata uoluntate, cū eandem legem ferret, aliam se se ferre dicebat propter nominum commutationem: nam nō exules, sed ui eiectos se reducere aiebat: perinde quasi id fuisset in cōtrouersia, quo illi nomine appellarentur à populo R. aut perinde quasi non omnes, quibus aqua & igni interdictum est, exules appellentur. uerum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligamus uitiosum esse intendere controuersiam propter nominum mutationem.

QVONIAM exornatio cōstat ex similibus, et exemplis, & amplificationibus, & iudicatis & cæteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem, quæ sint ijs rebus uitia consideremus. Simile uitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem cōparationis, aut ipsi obest qui affert. Exemplum uitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut si improbum, ut non sit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res postulabit. Res iudicata uitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuersia non est: aut si improba, aut eiusmodi, ut aut plures aut magis idoneæ res iudicatæ ab aduersarijs proferri possint. Item uitiosum est, id, quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse: nam id tantum augeri oportet. Item uitiosum est, id augere, quod cōuenit doceri, hoc modo: Vt si quis quem arguat hominem occidisse, & ante quàm satis idoneas argumen

tationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indignius esse, quàm hominem occidere. Non enim utrum indignum sit an non, sed factum'ne sit, quæritur. Complexio uitiosa est, quæ non ut quidque primum dictum est, primum complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & constans aliquid relinquit, ut intelligatur quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum sit.

CONCLVSIONES, quæ apud Græcos ἐπίλογοι nominantur, tripertitæ sunt: nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. In quatuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secũdum firmissimam argumentationem, in conclusione. Enumeratio est per quam colligimus & commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur non redintegretur oratio: & ordine, quidquid erit dictum, referemus: ut auditor, si memoriæ mandauerit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim & dedita opera comparata oratio uidebitur esse artificij significandi, aut ingenij ueditãdi, uel memoriæ ostentãdæ causa. quapropter initium enumerationis sumendum est à diuisione. deinde ordine breuiter exponendæ sunt res, quæ tractatæ erunt in confirmatione, & confutatione. Amplificatio est res quæ per locum cõmunem instigationis auditorum causa sumitur. Loci communes ex decem præceptis cõmo-

dissime sumuntur adaugendi criminis causa. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum cõmemoramus quantæ curæ ea res fuerit Dijs immortalibus, aut maioribus nostris, Regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, Senatui. Item maxime quo modo de his rebus in legibus sancitum sit. Secundus locus est, cum consideramus, illæ res de quibus criminamur ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrocissimum est: an superiores, quod genus ij sunt à quibus auctoritatis locus communis sumitur: an ad pares, hoc est in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos: an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percunctamur quid sit euenturum si omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, ostendemus quid periculorum aut incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicum corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit uti cæterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut uetustate sedari, aut consilio corrigi: huius rei aut leniẽdæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus est, cum ostendemus ex consulto factũ, & dicemus uoluntario facinori nullam esse excusationem, sed imprudentiæ iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus tetrũ facinus, crudele, nefarium, tyrannicũ esse:

quod genus iniuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, & cum hostibus de uita dimicatur. Octauus locus est, quo ostendimus non uulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius & atrocius uindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus maius esse maleficium stuprare ingenuam, quàm sacrum lædere: quòd propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; rem consequi solent, exponemus acriter, & criminose, & diligenter, ut agi res & geri negotium uideatur rerum consequentium enumeratione. Misericordia commouebitur auditoris animus, si uariam fortunarum commutationem dicemus: si ostendemus in quibus commodis fuimus, quibusq; in incommodis simus comparatione. Si, quæ nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus & ostendemus. Si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subijciemus. Si, quid nostris parētibus, liberis, cæteris necessarijs casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, & simul ostendemus, illorum nos solitudine & miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum aut fortunam conqueremur. Si animū nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem breuem esse oportet.

Nihil enim lacryma citius arescit. Ferè locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic uolumini modus hic sit. reliquas præceptiones, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Hæc si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus: & nos industriæ fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiã laudabis, tuaq; perceptione lætabere; tu scientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persoluendum. uerum hæc futura satis scio: te enim non ignoro: sed nos deinceps ad cætera præcepta tran seamus, ut, quod libentissime facimus, tuæ uoluntati rectissimæ morem geramus.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER III.

A D OMNEM iudicialẽ causam quemadmodum conueniret inventionem rerum accommodari, satis abũdanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. nunc earum rationem rerum inueniẽdarum, quæ pertinebant ad causas deliberatiuas & demonstratiuas, in hunc librũ trãstulimus, ut omnis inueniendi præceptio tibi quamprimum persolueretur. Reliquæ quatuor partes erant artificij. de tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronunciatione, memoria. de elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conscribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deesse possit. interea prima quæque & nobiscum, cum uoles, & interdum sine nobis legendo consequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. nunc tu fac attentum te præbeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

DELIBERATIONES partim sunt huiusmodi, ut quæratur utrũ potius faciendũ sit: partim huiusmodi, ut quid potissimum faciendũ sit, consideretur. Vtrum potius, hoc modo: Carthago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potissimum, hoc pacto: ut si Annibal consultet, cũ ex Italia Carthaginem accersi

tur, an in Italia remaneat, an domũ redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsæ propter se consultandæ sunt, ut si deliberet Senatus, captiuos ab hostibus redimat, an nõ: partim propter aliquam extraneam causam ueniunt in deliberationem & consultationem, ut si deliberet Senatus, bello Italico soluat'ne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tẽpus Cos. fieri: partim & propter se sunt deliberandæ, & magis propter extraneam causam ueniunt in consultationem, ut si deliberet Senatus, bello Italico socijs ciuitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationẽ, omnis ratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa erit causa adaugẽda aut deprimenda. Omnem orationem eorum qui sententiã dicent, finem sibi cõueniet utilitatis proponere, ut omnis eò totius orationis ratio cõferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili consultatione diuiditur, tutam & honestam. Tuta est, quæ conficit instantis aut consequentis periculi uitationem qualibet ratione. Hæc distribuitur in uim & dolum: quorum aut alterum separatim, aut utrunque sumemus coniunctim. Vis secernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, euocationes hominum, & alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecuniam, pollicitationes, dissimulationes, maturationes, mentitiones, & cæteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quãdo de re militari, aut de administratione reip. scribere uelimus. Honesta res diuiditur in rectũ & laudabile. Rectum est, quod cum uirtute et officio fit. Id diuiditur in prudentiã, iustitiã,

fortitudinem, modeſtiam. Prudentia eſt calliditas, quæ ratione quadam poteſt delectum habere bonorum & malorum. Dicitur item prudentia, ſcientia cuiuſdam artificij. Item appellatur prudentia, multarum rerum memoria, & uſus complurium negotiorum. Iuſtitia eſt æquitas, ius unicuique tribuens pro dignitate cuiuſque. Fortitudo eſt rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpeſſio. Modeſtia eſt in animo cõtinens moderatio cupiditatum. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, ſi commoda cum commodis conferemus, cum alterum ſequi, uitare alterum cohortemur. Aut ſi qua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam diſciplinabilem ſcientiam poterimus habere, & quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, oſtendemus. Aut ſi ſuadebimus quippiam, cuius rei geſtæ aut præſentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id quod uelimus exemplo allato perſuadere poſſimus. Iuſtitiæ partibus utemur, ſi aut innocentum, aut ſupplicum dicemus miſereri oportere: ſi oſtendemus bene merentibus gratiam referri conuenire: ſi demonſtrabimus ulciſci male meritos oportere: ſi fidem magnopere cenſebimus conſeruandam: ſi leges & mores ciuitatis egregie dicemus ſeruari oportere: ſi ſocietates atque amicitias ſtudioſe dicemus coli conuenire: ſi quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religioſe colendum demonſtrabimus: ſi hoſpitia, clientelas, cognationes, affinitates caſte colendas eſſe dicemus: ſi nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec ſimultate à uia recta oſtendemus deduci opor=

tere : si dicemus in omnibus ius æquabile statui conuenire. His atque huiusmodi partibus iustitiæ, si quam rem in concione, aut in concilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus : cõtrarijs iniustam. Ita fiet ut eisdem locis & ad suadendum, & ad dissuadendum simus parati. Sin fortitudinis retinendæ causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus res magnas & excelsas sequi & appeti oportere : & item res humiles & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item à nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere : antiquiorem mortem turpitudine haberi, nullo dolore cogi ut ab officio recedatur, nullius pro rei ueritate metuere inimicitias, quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, & ijs rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet suscipere laborem. Modestiæ partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniæ, similiumq; rerum uituperabimus. Si unamquanque rem certo naturæ termino definiemus. Si denique quod cuique satis sit ostendemus, & nimium progredi dissuadebimus, & modum unicuique rei statuemus. Huiusmodi partes sunt uirtutis, amplificandæ, si suadebimus ; attenuandæ, si ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur quæ supra demonstraui. Nam nemo erit qui censeat à uirtute recedendũ : uerum aut res huiusmodi nõ dicatur esse, ut uirtutem possimus egregiam experiri, aut in contrarijs potius rebus, quàm in his uirtus constare ostendatur. Item si quo pacto poterimus, quam is qui cõtradicet iustitiam uocarit, nos demonstrabimus ignauiam esse &

inertiam ac prauam liberalitatem. Quã prudentiam appellarit, ineptã & garrulam & odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam & dissolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam & inconsideratam appellabimus temeritatem. Laudabile est, quod conficit honestam & præsentem & sequentem commemorationem. Hoc nos eo à recto separauimus, nõ quòd hæ quatuor partes, quæ subijciuntur sub uocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant; sed quanquam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. Neque enim solum laudis causa rectum sequi conuenit, sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas. Cum igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quæ à deteriore ordine improbetur: aut aliquibus socijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, posterisq; nostris. Cum huiusmodi locorum diuisio sit in consultatione, breuiter aperienda est totius tractatio causæ. Exordiri licebit uel à principio, uel ab insinuatione, uel ab ijsdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidet, eadẽ ratione narrare oportebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, et ea diuiditur in rationem tutam atque honestam: si utrunque poterimus ostendere, utrũque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterũ demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutã esse dicemus, diuisione utemur

in uim, & consilium. Nam quòd in docendo rei dilucidandæ causa dolum appellauimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectam esse dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuisione utemur: si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione & confutatione utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, contrarijs confutandis. Argumentationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorum qui à Pœnis circunsessi deliberant quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem esse incolumitate: uirtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: ne deos quidem esse auxilio ijs, qui se inconsulto in periculum mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honestam, his locis utetur: Virtutem nullo tempore relinquendam: uel dolorem, si is timeatur; uel mortem, si ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem esse, considerare quæ sit turpitudo consecutura. At non immortalitatem, neque æternam incolumitatem cõsequi, nec esse exploratum, illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute, uel ultro ad mortem proficisci esse præclarũ. Fortitudini fortunã quoque esse adiumento solere. Eũ tute uiuere, qui honeste uiuat, non qui in præsentia incolumis sit: & eum qui turpiter uiuat, incolumẽ in perpetuum esse non posse. Conclusionibus fere simili=

bus in his & iudicialibus causis uti solemus, nisi quòd his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus causæ transeamus.

QVONIAM hæc causa diuiditur in laudem & uituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum; & corporis, & animi. Rerum externarum sunt ea, quæ casu aut fortuna secūda, aut aduersa accidere possunt: ut genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, sodalitates, amicitiæ, & quæ huiusmodi sunt, & ea quæ his sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit cōmoda aut incōmoda: ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio & cogitatione nostra constant: ut prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, & quæ contraria sunt. Erit igitur hæc confirmatio, & confutatio nobis. In huiusmodi causa principium sumetur aut ab nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum qui audient persona, aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd causa necessitudinis intercedat; aut studio, quòd eiusmodi uirtutis sit, ut omnes cōmemorare debeant uelle; aut quòd rectum sit, ex aliorum laude ostendere qualis noster animus sit. Si uituperabimus, aut merito facere, quòd ita tractati sumus; aut studio, quòd utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognosci; aut quòd placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum uituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si lau=

dabimus, uereri nos dicemus, ut illius facta uerbis conse qui non possimus, omnes homines illius uirtutes prædicare oportere, ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si uituperabimus, ea, quæ uidebimus cōtraria paucis uerbis commutatis dici posse, dicemus, ut paulo ante supra exempli causa demonstratum est. Ab auditorum persona, si laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem uirū uelint cognoscere, petemus: quoniam in eodem uirtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille qui laudatus fuerit, sperare nos facile ijs, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contra uituperatio: quoniā norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quòd si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam uitare possint: quoniam dissimiles sunt, qui audiant, atque ille qui uituperatur, nos sperare eos illius uitam uehementer improbaturos. Ab rebus ipsis, incertos esse quid potissimum laudemus: uereri, ne, cum multa dixerimus, plura prætereamus, & quæ similes sententias habebūt: quibus sententijs contraria sumuntur à uituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas ante commemorauimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ necessario consequatur: sed si qua inciderit, cum aliquod factū eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cū laude, aut uituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuisione hac utemur: Primo exponemus quas res laudaturi sumus, aut uituperaturi. Deinde, ut quæque, quó'ue tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid, quamq́; tute cauteq́;

egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes aut uitia. Deinde commoda aut incōmoda corporis, aut rerum externarum, quo modo ab animo tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda uita debemus. Ab externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus sit: si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum uirtutibus habuisse præsidium. In uituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude, bene, & honeste, in bonis disciplinis per omnē pueritiam: in uituperatione, è contrario. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A' natura in laude: si sit dignitas atque forma, laudi fuisse eam, non quemadmodum cæteris detrimento atque dedecori: si uires atque uelocitas egregia, honestis hæc exercitationibus & industrijs dicemus comparata: si ualetudo, ex perpetua diligentia & temperantia cupiditatum. In uituperatione, si erunt hæc corporis commoda, male his usum dicemus, quæ casu & natura tanquam quilibet gladiator habuerit: si non erunt, præter formā omnia ipsius culpa & intemperantia non fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res, & in his animi quæ uirtutes, aut quæ uitia fuerint, considerabimus: diuitiæ an paupertas fuerit, & quæ potestates, quæ gloriæ, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ, & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit, cuius causa susceperit inimicitias, qua fide, beneuolentia, officio gesserit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit

in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandæ, ut, si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus: Si uituperemus, è contrario. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripertita diuisio laudis & uituperationis, si illud etiam assumpserimus, nõ necesse esse nos omnes has partes in laudem aut uituperationem transferre, propterea quòd sæpe ne incidunt quidem: sæpe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariæ dictu. Quapropter eas partes, quæ firmissimæ uidebuntur, legere oportebit. Conclusionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum causæ: in ipsa causa crebras et breueis amplificationes interponemus per locos cõmunes. Nec hoc genus causæ, eo quòd raro accidit in uita, negligentius cõsiderandum est. Neque enim id quod potest accidere ut faciendũ sit aliquãdo, non oportet uelle quamaccõmodatissime posse facere. Etsi separatim hæc causa minus sæpe tractatur, at in iudicialibus et in deliberatiuis causis sæpe magnæ partes uersantur laudis, aut uituperationis. Quare in hoc quoque genere causæ nonnihil industriæ cõsumendum putauimus. Nunc absoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc est inuentione perpolita, atque ad omne causæ genus accõmodata, tempus est ad cæteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

QVONIAM diſpoſitio eſt, per quam illa, quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuncietur, uidendum eſt, cuiuſmodi rationem in diſponendo habere conueniat. Genera diſpoſitionis ſunt duo, unum ab inſtitutione profectum, alterum ad caſum temporis accommodatum. Ex inſtitutione artis diſponemus, cum ſequemur eam præceptionem, quam in primo libro expoſuimus, hoc eſt, ut utamur principio, narratione, diuiſione, confirmatione, confutatione, concluſione: & hunc ordinem, quemadmodum præceptum eſt ante, in dicendo ſequemur. Item ex inſtitutione artis non modo totas cauſas per orationem, ſed ſingulas quoque argumentationes diſponemus, quemadmodum in libro ſecundo docuimus, id eſt, expoſitionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex diſpoſitio eſt: una per orationes, altera per argumentationes, ab inſtitutione artis profecta. Eſt autem alia diſpoſitio, quæ, cum ab ordine artificioſo recedendum eſt, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut ſi à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmiſſima argumentatione, aut à literarum aliquarum recitatione: aut ſi ſecundum principium confirmatione utamur, deinde narratione, aut ſi quam huiuſmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, niſi cauſa poſtulet, fieri oportebit. nam ſi uehementer aures auditorum obtuſæ uidebuntur, atque animi defatigati ab aduerſarijs multitudine uerborum, commode poterimus principio ſuperſedere, & exordiri cauſam aut à narratione, aut ab

aliqua

aliqua firma argumentatione. Deinde si commodum erit, quia nõ semper necesse est, ad principij sententiam reuerti licebit. Si causa nostra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium possit audire: à narratione cum inceperimus, ad principij sententiam reuertamur licebit. Si narratio parũ probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus & translationibus partium sæpe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit. In confirmatione & confutatione argumentationũ dispositiones huiusmodi conuenit habere, firmissimas argumentationes in primis & in postremis causæ partibus collocare; mediocres & neque inutiles ad dicendum, neque necessarias ad probandum, quæ si separatim ac singulæ dicantur, infirmæ sunt, cum cæteris coniunctæ, firmæ & probabiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. nã & re narrata statim expectat animus auditoris, qua re causa confirmari possit. quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. & quoniam nuperrime dictum facile memoriæ mandatur; utile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. hæc dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.

PRONVNCIATIONEM multi maxime oratori utilem dixerunt esse, & ad persuadendũ plurimum ualere. nos, quid unum de quinque rebus plurimum prosit, non facile dixerimus, nec egregie ma=

gnam esse utilitatem in pronunciatione audacter con firmauerimus. nam cōmodæ inuentiones, & concinnæ uerborum elocutiones, et partium causæ artificiosæ dispositiones, & horum omnium diligens memoria, sine pronunciatione non plus, quàm sine his rebus pronunciatio sola ualere poterit. quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit, (nam omnes uix posse putarunt de uoce, uultu, gestu dilucide scribi, cū hæ res ad sensus nostros pertinerent) & quia magnopere ea pars à nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter uidetur tota res consideranda. Diuiditur igitur pronunciatio in uocis figuram, & corporis motum. Figura uocis est quæ suum quendam possidet habitum ratione & industria comparatum. Ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura: nonnihil hanc auget, sed maxime cura conseruat. Firmitudinem uocis maxime natura comparat, nonnihil adauget, & maxime conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc est, ut eā torquere in dicendo pro nostro cōmodo possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet cōmonere, nisi ut ab ijs, qui non inscij sunt eius artificij, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ cōseruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quæ maxime necessaria est oratori, quoniā ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendū uidetur. Firmam igitur quammaxime poterimus in dicendo

uocem conseruare, si quāmaxime sedata & depressa uoce principia dicemus. nā læduntur arteriæ, si antequā leni uoce permulsæ sunt, acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. recreatur enim uox spiritu, & arteriæ reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, & ad sermonem trāsire oportet: cōmutationes enim faciunt, ut nullo genere uocis effuso, in omni uoce integri simus. Et acutas uocis exclamationes uitare debemus. Ictus enim fit, & uulnerantur arteriæ acuta atque attenuata nimis acclamatione, & si quis splendor est uocis, cōsumitur clamore uniuersus. Et uno spiritu cōtinenter multa dicere in extrema cōuenit oratione. Fauces enim calefiunt, & arteriæ cōplentur, et uox, quæ uarie tractata est, reducitur in quendā sonū æquabilem atque cōstantem. Sæpe rerū naturæ gratia quædā iure debetur, uelut accidit in hac re. Nā quæ diximus ad uocē seruādā prodesse, eadē attinent ad suauitatē pronūciationis: ut quod nostræ uoci prosit, idē uoluptate auditoris probetur. Vtile est ad firmitudinē uocis, sedata uox in principio. Quid insuauius, q̄ clamor in exordio causæ? Interualla uocem cōfirmāt, eadem sententias cōcinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitādi relinquunt. Conseruat uocem continui clamoris remissio. Et auditorem quidem uarietas maxime delectat, cum sermone animum eius retinet, aut exuscitat clamore. Acuta exclamatio uocem & fauces uulnerat, eadem lædit auditorem. Habet enim quiddā illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accōmodatum. In extrema ora=

tione cōtinens uox remedio est uoci. quid? hæc eadem non'ne animum uehementissime calefacit auditoris in totius conclusione causæ? Quoniam igitur res eadem uocis firmitudini, & pronunciationis suauitudini prosunt, de utraque re simul erit in præsentia dictum, de firmitudine quæ uisa sunt, & de suauitate quæ cōiuncta fuerunt: cætera suo loco paulo post dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniā omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius nobis considerанда est. Eam diuidimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio est oratio acris & ad confirmandum & confutandum accommodata. Amplificatio est oratio quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cū aliqua grauitate, & uocis remissione. Demonstratio est quæ docet remissa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio. Iocatio est oratio quæ ex aliqua re risum pudentem & liberalem potest comparare. Contentio diuiditur in continuationem & distributionem. Continuatio est orationis enūciandæ acceleratio clamosa. Distributio est in contentione oratio frequens, cum raris & breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem & conquestionem. Cohortatio est quæ aliquod peccatū amplificans, auditorem ad iracundiā adducit. Conquestio est oratio, quæ incōmodorum amplificatio-

ne animum auditoris ad miſericordiam perducit.

Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuiſa eſt, & hæ partes ipſæ in octo partes alias diſtributæ; harum octo partium quæ cuiuſque idonea pronunciatio ſit, demonſtrandum uidetur. Sermo cum eſt in dignitate, plenis faucibus quamſedatiſſima et depreſſiſſima uoce uti conueniet, ita tamen ut ne ab oratoria conſuetudine ad tragicam tranſeamus. Cum autem eſt in demonſtratione, uoce paululum attenuata, crebris interuallis & diuiſionibus uti oportet, ut ipſa pronunciatione eas res, quas demonſtrabimus, inſerere atque interſecare uideamur in animis auditorum. Cum autem ſermo in narratione eſt, tum uocum uarietate opus eſt, ut quo quidque pacto geſtũ ſit, ita narrari uideatur. Strenue quod uolumus oſtendere factum, celeriuſcule dicemus: at aliud, otioſe retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, modeſte, hilariter in omnes partes commutabimus, ut uerba, ita pronunciationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, reſponſa, ſi quæ admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animaduertemus, ut omnium perſonarum ſenſus atque animos uoce exprimamus. Sin erit ſermo in iocatione, leniter tremebunda uoce cum parua ſignificatione riſus, ſine ulla ſuſpitione nimiæ cachinnationis, leniter oportebit à ſermone ſerio torquere ad liberalem iocum uocem. Cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per diſtributionem faciendum eſt, in continuatione adaucto mediocriter ſono uocis, uerbis continuandis, uocem quoque adaugere oportebit, & torquere ſonũ,

& celeriter cum clamore uerba conficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio consequi possit. In distributione uocẽ ab imis faucibus exclamatione quã clarissima adhibere oportet, & quãtum spatij per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula interualla spatij consumere iubemur. In amplificationibus, cũ cohortatione utemur uoce attenuatissima, clamore leni, sono æquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conquestione utemur uoce depressa, inclinato sono, crebris interuallis, longis spatijs, magnis commutationibus. De figura uocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum uidetur. Motus est corporis gestus, & uultus moderatio quædam, quæ pronuncianti conuenit, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronunciantur. Conuenit igitur in uultu pudorem & acrimoniam esse: in gestu nec uenustatem conspicuam, nec turpitudinem esse, ut aut histriones, aut operarij uideamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas uox est distributa, motus quoque corporis ratio uidetur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in uestigio, leui dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate uultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus à ceruicibus demittemus. Nam hoc est à natura datum, ut quamproxime tum uultum admoueamus ad auditores, si quam rem docere eos, & uehementer instigare uelimus. Sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulo ante demonstrabatur in dignitate. Sin erit

in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili uultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara supplosione, acri & defixo aspectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulo tardiore & consideratiore gestu conueniet uti, similibus cæteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conquestionem, fœmineo plangore, & capitis ictu, nõnunquam sedato & constanti gestu, mœsto, & conturbato uultu uti oportebit. Non sum nescius, quantũ susceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari scriptura conatus sim uoces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis cõmode scribi posset: nec si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore inutile putabã, propterea quòd hic admonere uoluimus, quod oporteret, reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamen oportet, pronunciationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad thesaurum inuentorum, atque omnium partium rhetoricæ custodem memoriam transeamus.

MEMORIA utrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. nunc, perinde atque constet in hac re multum ualere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur. placet enim nobis esse artificiũ memoriã. quare placeat, aliàs ostẽdemus: in præsentia, cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sũt igitur duæ memoriæ,

una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cū cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porrò naturæ commoda confirmat, & auget: ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosæ, porrò hæc artificiosa naturæ commoda retineat, & amplificet ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione conformanda est, ut sit egregia: & hæc, quæ doctrina datur, indiget ingenij. nec hoc magis aut minus in hac re, quàm in cæteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione, natura nitescat. quare & illis, qui natura memores sunt, utilis hæc erit institutio, quod tute paulo post poteris intelligere. Quòd si illi freti ingenio nostra præceptione non indigerent, tamen iusta causa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento uelimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfecte, insignite, aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere & amplecti queamus, ut ædes, intercolumnium, angulum, fornicem, et alia quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam, & notæ, & simulacra eius rei, quam meminisse uolumus: quod genus, equi, leones, aquilæ: quorū memoriam si uolemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines cō-

stituere oporteat, ostendemus. Quemadmodum igitur qui literas sciunt, possunt id quod dictum est scribere, & recitare quod scripserunt: ita qui μνημονικὰ didicerunt, possunt quæ audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronunciare. Loci enim ceræ aut chartæ simillimi sunt, imagines literis, dispositio & collocatio imaginum scripturæ, pronunciatio lectioni. Oportet igitur, si uolumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo secius, quotoquoque loco libebit, uel à superiore, uel ab inferiore, uel à media parte imagines secuti, ea, quæ mandata locis erunt, edere & proferre possimus. nam ut, si in ordine stantes notos complures uiderimus, nihil nostra intersit, utrum à summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem, quotoquoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id, quod locis mandauerimus. Quare placet & ex ordine locos comparare, & locos quos assumpserimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis hærere possint. Nam imagines, sicut literæ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci tanquam cera remanere debent. Et ne forte in numero locorū falli possimus, quintum quenque locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, & si in decimo aliquem notum, cui prænomen sit Decimo: deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare. Item cōmodius est in derelicta, quàm in

celebri regione locos comparare: propterea quòd frequentia & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas: solitudo conseruat integras simulacrorum figuras. Praeterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distincte interlucere possint: nam si quis multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret quid in quoque loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos haberi oportet. nam & praeter modum ampliuagas imagines reddunt, & nimis angusti saepe non uidentur posse capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illustres, nec uehementer obscuros locos haberi oportet: ne aut obcaecentur tenebris imagines, aut splendore praefulgeant. Interualla locorum mediocria esse placet, ferè paulo plus, aut minus pedum tricenum. Nam ut aspectus, ita cogitatio minus ualet, siue nimis procul amoueris, siue uehementer propè admoueris id quod oportet uideri. Sed quanquam facile est ei, qui paulo plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamen si quis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit, ipse sibi constituat quàm uolet multos licebit. Cogitatio enim quamuis regionem potest amplecti, & in ea sitũ loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari & architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti nõ erimus, nosmet ipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, et idoneorum locorum cõmodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginũ rationem transeamus. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, & ex omni=

bus uerbis notas nobis similitudines eligere debemus: duplices similitudines esse debent: unæ rerum, alteræ uerborum. Rerum similitudines exprimũtur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus. Verborum similitudines constituuntur, cum uniuscuiusque nominis & uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpe una nota, & imagine simplici comprehendemus, hoc modo: Vt si accusator dixerit ab reo hominem ueneno necatũ, & hæreditatis causa factum arguerit, et eius rei multos dixerit testes, & conscios esse. Si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse uolemus: in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus: si eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem uenire possit, & reum ad lectum eius adstituemus, dextera poculũ, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo & testium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriã habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotiescunque rem meminisse uolemus, si formarum dispositione, & imaginũ diligenti notatione utemur, facile ea, quæ uolemus, memoria consequemur. Cũ uerborũ similitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij suscipiemus, & magis ingeniũ nostrũ exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit: Iã domuitionem Reges Atridæ parãt. In loco cõstituere oportet manus ad cœlũ tollentem Domitium, cũ à Regibus Marcijs loris cædatur. Hoc erit, Iam do-

muitionem Reges. In altero loco Aesopum & Cimbrũ subornare Iphigeniam, Agamemnonem, & Menelaũ: hoc erit, Atridæ parant. hoc modo omnia uerba erunt expressa. Sed hæc imaginum conformatio tum ualet, si naturalem memoriam exuscitauerimus hac notatione, ut uersu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis aut ter eum uersum, deinde cum imaginibus uerba exprimamus. hoc modo naturæ suppeditabitur doctrina: nam utraque altera separata minus erit firma, ita tamen ut multo plus in doctrina atque arte præsidij sit. Quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmæ, & acres, & ad monendum idoneæ sint, partim imbecilles & infirmæ, quæ uix memoriam possint excitare: qua de causa utrunque fiat, considerandũ est, ut cognita causa, quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus: propterea quòd nulla nisi noua, aut admirabili re commouetur animus: at si quid uidemus aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatũ, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consueuimus. itaque quas res ante ora uidemus, aut audimus, obliuiscimur plerunque: quæ acciderunt in pueritia, meminimus optime sæpe: nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quòd usitatæ res facile è memoria elabuntur, insignes & nouæ manent diutius. Solis exortus,

cursus, occasus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiunt: at eclipses solis mirantur, quia raro accidũt: & solis eclipses magis mirantur, quàm lunæ, quoniam hæ crebriores sunt. Docet ergo se natura uulgari, & usitata re nõ exuscitari, nouitate uero & insigni quodam negotio cõmoueri. Imitetur igitur ars naturam, & quod ea desiderat, inueniat, quod ostendit, sequatur. Nihil est enim quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest: id accidet, si quammaxime notas similitudines constituemus: si non mutas, nec uagas, sed aliquid notum agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut ueste purpurea, quo nobis notior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quo magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. Nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. Nam quas res ueras facile meminimus, easdem fictas, & diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renouandarum causa celeriter animo percurramus. Scio plerosque Græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorũ uerborum imagines conscriberent, uti qui eas ediscere uellent, paratas haberent, ne quid inquirendo cõsumerent operæ:

quorum rationem aliquot de cauſis improbamus. Pri-mum, quòd in uerborum innumerabilium multitudine ridiculum ſit mille uerborum imagine comparare. quantulum enim poterunt hæc ualere, cũ ex infinita uerborum copia, modo aliud, modo aliud nos uerbum meminiſſe oportebit? Deinde cur uolumus ab induſtria quenquam remouere, ut ne quid ipſe quærat, cũ nos illi omnia parata quæſitáq; tradamus? Præterea ſimilitudine alia alius magis cõmouetur. Nam ut ſæpe formam ſi quam ſimilem cuipiam dixerimus eſſe, non omnes habemus aſſenſores, quòd alij uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut quæ nobis diligenter notæ ſint, ea parum uideantur inſignes alijs. Quare ſibi quenque ſuo cõmodo conuenit imagines comparare. Poſtremo præceptoris eſt docere, quemadmodum quæri quidque conueniat, aut unum aliquod aut alterum, nõ omnia quæ eius generis erunt, exempli cauſa ſubijcere, quo res poſſit eſſe dilucidior. Vt cum de proœmijs quærendis diſputamus, rationem damus quærendi, nõ mille proœmiorum genera conſcribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire. Nunc ne forte uerborum memoriam aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipſarum memoria rerum contentus ſis, quòd & utiliores ſint, & plus habeant facilitatis, admonendus es, quare uerborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores ſine labore & moleſtia facile meminiſſe, in rebus difficilioribus eſſe ante exercitatos. Nec nos hanc uerborũ memoriam inducimus, ut uerſus meminiſſe poſſimus, ſed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ per-

tinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum uero in μνημονικοῖς minimũ ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quammaxime ad præcepta accõmodatos, curare debebis. In imaginibus' collocandis exerceri quotidie conueniet. non enim, sicut in cæteris studijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua. nunquã est enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maxime cum aliquo maiore negotio detinemur. quare cum sit utile facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare utilitate cognita. pluribus uerbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffidere, aut minus, quàm res postulat, dixisse uideamur.

De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta, et, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER IIII.

Q

VONIAM in hoc libro C. Herenni de elocutione cõscripsimus; & quibus in rebus opus fuit exẽplis uti, nostris exemplis usi sumus; & id fecimus præter consuetudinem Græcorum, qui de hac re scripserunt: necessario faciundum est, ut paucis rationem nostri consilij demus. atque hoc nos necessitudine facere, nõ studio, satis erit signi, quòd in superioribus libris nihil neque ante rem, neque præter rem locuti sumus. nunc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita uti institimus, persoluemus. sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoueris. Compluribus de causis putant oportere, cũ ipsi præceperint quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscuiusque generis ab oratore aut poeta probato sumptum ponere exemplum. & primum se id modestia commotos facere dicunt, propterea quòd uideatur esse ostentatio quædam, non satis habere præcipere de artificio, sed ipsos etiam uideri uelle artificiose gignere exempla. hoc est, inquiunt, ostentare se, non artem ostendere. quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere, & deridere uideamur. etenim cum possimus ab Ennio sumptum, aut à Graccho ponere exemplum; uidetur esse arro-

gantia, illa relinquere, & ad sua deuenire. Praeterea exempla testimoniorum locum obtinent. id enim, quod admonuerit, & leuiter fecerit praeceptio, exemplo sicut testimonio comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio domestico pugnet, & sui ipsius testimonio abutatur? ut enim testimonium, sic exemplum rei confirmandae causa sumitur. non ergo oportet hoc, nisi à probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim necesse est, aut se omnibus anteponant, & sua maxime probent: aut negent optima esse exempla, quae à probatissimis oratoribus, aut poetis sumpta sunt. Si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia sunt. si quos sibi praeponant, & eorum exempla suis exemplis non putent praestare, non possunt dicere quare sibi illos anteponant. quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? non cum res probabiliores, tum hominũ studia ad imitandum alacriora reddit? imo erigit omnium cupiditates, et acuit industriam, cum spes iniecta est posse imitando Gracchi aut Crassi consequi facultatem. Postremo hoc ipsum est summum artificium, res uarias & dispares in tot poematibus & orationibus sparsas, & uage disiectas, ita diligenter eligere, ut unumquodque genus exemplorum sub singulos artis locos subijcere possis. hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus: nunc sine summo artificio non potest fieri. quis est enim qui, nisi summe teneat artem, possit ea, quae iubeat ars, de tanta & tam diffusa scriptura notare & separare? caeteri, cum legunt orationes bonas, aut poemata, probant

oratores & poetas, neque intelligunt qua re commoti
probent, quod ſcire non poſſunt ubi ſit, nec quid ſit, nec
quo modo factum ſit id, quod eos maxime delectet. at
is qui & hæc omnia intelligit, & idonea maxime eli-
git, & omnia in arte maxime ſcribenda, redigit in ſin-
gulas rationes præceptionis, neceſſe eſt eius rei ſummus
artifex ſit. Hoc igitur ipſum maximum artificium eſt,
in arte ſua poſſe & alienis exemplis uti. Hæc illi cum
dicunt, magis nos auctoritate ſua commouent, quàm
ueritate diſputationis. illud enim ueremur, ne cui ſatis
ſit ad contrariam rationem probandam, quòd ab ea ſte-
terint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, &
uetuſtate iam ſatis omnibus probati ſunt. quòd ſi, illo-
rum auctoritate remota, rem omnino uolent cum re cõ-
parare, intelligent non omnia eſſe concedenda antiqui-
tati. Primum igitur, quod ab eis modeſtia dicitur, ui-
deamus ne nimium inutiliter et pueriliter proferatur.
nam ſi tacere, & nihil ſcribere modeſtia eſt: cur quid-
quam ſcribunt, aut loquuntur? ſin aliquid ſuum ſcri-
bunt: cur, quo ſecius omnia ſcribant, impediuntur mo-
deſtia? quaſi ſi quis ad Olympiacum uenerit curſum,
& ſteterit ut mittatur, impudenteisq́; illos dicat eſſe,
qui currere cœperint, ipſe intra carcerem ſtet, & nar-
ret alijs, quo modo Ladas aut Boius cum Sicyonijs cur-
ſitarint: ſic iſti, cum in artis curriculum deſcenderũt,
illos, qui in eo, quod eſt artificij, elaborent, aiunt facere
immodeſte: ipſi aliquem antiquum oratorem, aut poe-
tam laudant, aut ſcriptorem, ſic ut in ſtadium rheto-
ricæ artis prodire non audeant. non auſim dicere, ſed
tamen uereor, ne, qua in re laudem modeſtiæ uenẽtur,

in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi uis, aliquis inquiet? artem tuam scribis, gignis nobis nouas praeceptiones, eas ipse confirmare non potes, ab alijs exempla sumis: uide ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem. nam si eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, & poetæ, & suum quisque de libris suis tulerint, nihil istis quod suum uelint relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conuenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque testificandi causa, sed demonstrandi. Non enim cum dicimus esse exornationem, quæ, uerbi causa, constet ex similiter desinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplũ à Crasso, quod possumus & debemus, testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum & testimonium. Exemplo demonstratur id, quod dicimus cuiusmodi sit. Testimonio esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet testimonium cum re conuenire: aliter enim rem non potest confirmare: at id, quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? quia pollicentur artem se scribere, & exẽpla proferunt ab ijs plerunque, qui artem nescierũt. Tum quis est qui possit id, quod de arte scripserit, cõprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraq; faciũt, quã polliceri uidentur. nam cũ scribere artem instituũt, uidentur dicere se excogitasse quod alios docerent: cum uero scribunt, ostendunt nobis quid alij excogitarint. At hoc ipsum difficile est, inquiũt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laboriosum, an

artificiosum? Si laboriosum, non statim præclarum. Sunt enim multa laboriosa, quæ si faciatis, non continuo gloriemini. nisi etiam si uestra manu fabulas, aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis. Sin autem istud artificium egregium dicitis, uidete ne insueti rerum maiorum uideamini, si uos parua res, sicuti magna delectat. nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. quisquis enim audierit de arte paulo plus, in elocutione præsertim, omnia uidere poterit quæ ex arte dicuntur: facere nemo poterit, nisi eruditus. Ita ut si de tragœdijs Ennij uelis sententias eligere, aut de Pacuuianis periodos: sed quia planè rudis id facere nemo poterit, cũ feceris, te literatissimum putes, ineptus sis, propterea quòd id facile faciat quiuis mediocriter literatus. Item si cum ex orationibus, aut poematibus elegeris exempla, quæ certis signis artificij notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erras: propterea quòd isto signo uidemus te nonnihil eius scire, alijs signis te scire multa intelligimus. Quòd si artificiosum est intelligere quæ sunt ex arte scripta, multo est artificiosius ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artificiose, ab alijs cõmode scripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non continuo ipse commode scribit. Et si est maxime artificiosum, alio tempore utãtur ea facultate, non tum cum parere ipsi, & gignere, & proferre debent. Postremo in eo uim artificij consumant, ut ipsi ab alijs potius eligendi, quàm aliorũ boni electores existimentur. Contra ea, quæ ab ijs dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc

quæ separatim dici possunt, consideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare: tum etiã magis delinquere, quòd à multis exempla sumant: & de eo, quod postea diximus, ante uideamus. Si concederem aliena oportere assumere exempla, uincerem unius oportere. Primum, quòd contra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent quẽ libet, qui sibi in omnes res suppeditaret exẽpla, uel poetam, uel oratorẽ, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius qui discere uult, utrũ unũ omnia, an omnia neminem, sed aliud aliũ putet cõsequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum cõsistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem: si id desperarit, in paucis se exercebit. ipsis enim contentus erit: nec mirum, cum ipse præceptor artis omnia penes unum reperire non poterit. Allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, cæterisq;, item sumptis alijs à poetis, & historiarum scriptoribus, necesse erit eum, qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca uix potuisse sumi. Quare si unius alicuius esse similem satis habebit, omnia, quæ omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere uult, putare nõ unũ omnia posse. Igitur nemo in hanc incideret opinionẽ, si ab uno exempla sumpsissent. nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus & poetis exempla sumpserunt. Deinde, siquis uelit artem demonstrare nihil

prodesse ad discendum, non male utatur hoc adiumento, quòd unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artem, id nõ ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerẽtur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. Primum omnium, quod ab artis scriptore affer tur exemplum, de eius artificio debet esse, non ut si quis purpuram, aut aliud quippiam uendens, dicat, Sume à me, sed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq; ostendam. si merces ipsi qui uenditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis: aut si aceruos se dicant tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeãt, quod ostendant: si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuaretur: aut si Prometheus, cum mortalibus ignem diuidere uellet, ipse à uicinis cum testa ambulans carbunculos corrogaret: non ridiculum uideretur? isti magistri omnium dicendi præceptores nõ uidentur sibi ridicule facere, cum id, quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt. si qui se fontes maximos penitus abscõditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quammaxime loquatur, neque habeat quo sitim sedet; non irrideatur? isti cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia; non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur alijs, arescant ipsi siccitate. Chares à Lysippo statuas facere nõ isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronium, brachia Praxitelea, pectus Polycletiũ: sed omnia corãm magistrum

facientem uidebat, cæterorum opera uel ſua ſponte conſiderare poterat. iſti credunt eos, qui hæc uelint diſcere, alia ratione doceri poſſe commodius. Præterea ne poſſunt quidem ea, quæ ſumuntur ab alijs exempla, tam eſſe accommodata ad artem, quàm propria: propterea quòd in dicendo leuiter unuſquiſque locus plerunque tangitur, ne ars appareat; in præcipiendo expreſſe conſcripta ponere oportet exempla, ut in artis formam conuenire poſſint; & poſt in dicendo, ne poſſit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoſcatur, ſuis exemplis melius eſt uti. Poſtremo hæc quoque res nos duxit ad hãc rationem, quòd nomina rerum Græca quæ conuertimus, ea remota ſunt à conſuetudine. quæ enim res apud noſtros non erant, earum rerum nomina non poterant eſſe uſitata. Ergo hæc aſperiora primo uideantur neceſſe eſt, idq́; fiet rei, non noſtra difficultate. Reliquum ſcripturæ conſumetur in exemplis. hæc aliena ſi poſuiſſemus, factum eſſet ut quod commodius eſſet in hoc libro, id noſtrum non eſſet; quod aſperius & inuſitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de cauſis, cum artis inuentionem Græcorum probaſſemus, exemplorum rationem ſecuti non ſumus. Nunc tempus poſtulat, ut ad elocutionis præcepta tranſeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis præceptio. primum dicemus, quibus in generibus ſemper omnis oratoria elocutio debeat eſſe. deinde oſtendemus, quas res ſemper habere debeat.

SVNT igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitiosa cōsumitur: unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatā uocamus. Grauis est, quæ constat ex uerborum grauium magna & ornata constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neque tamen ex infima, & peruulgatissima uerborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usque ad usitatissimam puri sermonis consuetudinem. In graui consumetur oratio figura, si quæ cuiusque rei poterunt ornatissima uerba reperiri, siue propria, siue translata, ad unamquanque rem accōmodabuntur: & si graues sententiæ, quæ in amplificatione & commiseratione tractantur, eligentur: & si exornationes sententiarum, aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nā quis est uestrum Iudices, qui satis idoneam possit in eū pœnam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari? quod huic maleficio dignum supplicium potest inueniri? In ijs, qui uiolassent ingenuam, matremfamilias cō stuprassent, pulsassent aliquē, aut postremo necassent, maxima supplicia maiores nostri consumpserunt: huic truculētissimo ac nefario facinori singularem pœnam non reliquerunt? Atque in alijs maleficijs ad singulos aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit: huius sceleris qui sunt affines, uno consilio uniuersis ciuibus atrocissimas calamitates machinantur. O' feros animos, ò crudeles cogitationes, ò derelictos ab humanitate homines, qui agere ausi sunt, aut cogitare potue=

runt, quo pacto hostes reuulsis maiorum sepulcris, deiectis mœnibus, ouantes irruerent in ciuitatem; quo modo deum spoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs abreptis in seruitutem, matribusfamilias & ingenuis sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata: qui se non putant id, quod uoluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimæ patriæ miserādū scelerati uiderint cinerē. Nequeo uerbis cōsequi iudices indignitatē rei: sed neglig ētius id fero, quia uos mei non indigetis. uester enim uos animus amantissimus reip. facile edocet, ut eum, qui fortunas omniū uoluerit prodere, præcipitem perturbetis ex ea ciuitate, quam iste spurcissimorum hostium dominatu nefario uoluerit obruere. In mediocri figura uersabitur oratio, si hæc, ut ante dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus, sic: Quibuscū bellum gerimus, iudices uidetis: cum socijs, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrum nobiscum simul uirtute & industria conseruare soliti sunt. Hi cum se, & opes suas, & copiam necessariorum norunt, tum uero nihilo minus propter propinquitatem, & omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus populus R. posset, scire & æstimare poterant. Hi, cum deliberassent nobiscum bellum gerere; quæso, quæ res erat, qua freti bellum suscipere conarentur? cum multo maximam sociorum partem in officio manere intelligerēt; cum sibi non multitudinem militum, non idoneos Imperatores, non pecuniam publicam præsto esse uiderent, non denique ullam rem, quæ res pertineat ad bellum administrandum. Si cum finitimis de finibus bellum gere=

rent; si totum certamen in uno prælio positum putarent: tamen omnibus rebus instructiores ac paratiores uenirent, nedũ illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim ui, partim uoluntate consenserunt, cum aut armis, aut liberalitate à populo R. superati essent, ad se transferre tãtulis uiribus conarentur. Quæret aliquis: Quid Fregellani, non sua sponte conati sunt? Eo quidem minus isti facile conarentur, quòd illi, quemadmodum descissent, uidebant. nam rerum imperiti, qui uniuscuiusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ij per imprudentiam facile deducuntur in fraudem. at ij, qui sciunt quid alijs acciderit, facile ex aliorũ euentu suis rationibus possunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quenquam tenuisse, ut imperium populi R. tentare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est: quid aliud, nisi id quod dico, potest esse? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum & quotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum: Nam, ut forte hic in balneas uenit, cœpit, postquam perfusus est, defricari. deinde, ubi uisum est ut in alueum descenderet, ecce tibi iste de transuerso, Heus, inquit, adolescens, pueri tui modo me pulsarunt, satisfacias oportet. Hic, qui id ætatis ab ignoto præter consuetudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadem & alia dicere cœpit. Hic uix tandem inquit, Sine me considerare. Tum uero iste cœpit clamare uoce ista, quæ facile cuiuis rubores eijcere posset: Ita petulans es atque acer, ut non ad so=

larium quidem, ut mihi uidetur, ſed ponè ſcenam, & in eiuſmodi locis exercitus ſis. Conturbatus eſt adoleſcens. nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uerſarentur, imperito eiuſmodi conuitiorum. ubi enim iſte uidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere, quod de exiſtimatione perderet, ut omnia ſine famæ detrimento facere poſſet? Igitur genera figurarum ex ipſis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata uerborum conſtructio quædam, & item alia in grauitate, alia poſita in mediocritate. Eſt autem cauendum, ne, dum hæc genera conſectemur, in finitima & propinqua uitia ueniamus. Nam graui figuræ, quæ laudanda eſt, propinqua eſt ea, quæ fugienda eſt: quæ recte uidebitur appellari, ſi ſufflata nominabitur. nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur ſæpe: ita grauis oratio ſæpe imperitis uidetur ea, quæ turget & inflata eſt, cũ aut nouis, aut priſcis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus quàm res poſtulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduellibus uenditat patriam, non ſatis ſupplicij dederit, ſi præceps in Neptunias depultus erit lacunas. Pœnitet igitur iſtum, qui montes belli fabricatus eſt, campos ſuſtulit pacis. In hoc genus plerique cum declinaſſent; & ab eo, quò profecti ſunt, aberrauerunt; & ſpecie grauitatis falluntur, nec perſpicere poſſunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti ſunt, ſi peruenire eò non potuerunt, errãtes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & diſſolutum, eo quòd ſine neruis & articulis fluctuat huc & illuc, nec po-

test confirmare, nec uiriliter se se expedire. idest huius modi: Socij nostri cum belligerare nobiscũ uellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, & non haberẽt hic adiutores multos & malos homines, & audaces: solét enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neque quidquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima uerborum attenuatione commode uersari, ueniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: Nam istic ille in balneas accessit, ad hunc postea dixit, hic tuus seruus me pulsauit. Postea dixit hic illi, considerabo. Post ille conuitium fecit, & magis magisq; præsentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam, & illiberalis est sermo. non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris uerbis & electis, compositam orationem. Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum, dignitate afficiũt exornationes, de quibus post loquemur: quæ si raræ disponentur, distinctam sicuti coloribus; si crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut facile satietas uarietate uitetur.

QVONIAM, quibus in generibus elocutio uersari debeat, dictum est, uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. Quæ maxime admodum oratori accommodata est, tres res in se debet

habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quæ facit ut unumquodque pure & aperte dici uideatur. Hæc distribuitur in Latinitatem & explanationem. Latinitas est, quæ sermonem purum conseruat ab omni uitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is Latinus sit, duo possunt esse: Soloecismus et Barbarismus. Soloecismus est, cum in uerbis pluribus consequens uerbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum uerbum aliquod uitiose effertur. Hæc qua ratione uitare possimus, in arte grammatica dilucide discemus. Explanatio est, quæ reddit apertam & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis uerbis, & proprijs. Vsitata sunt ea, quæ uersantur in sermone, & consuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei uerba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur. Compositio est uerborum constructio, quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas. Ea conseruabitur, si fugiemus crebras uocalium concursiones, quæ uastam atque hiãtem orationem reddunt, ut hoc est: Baccæ æneæ amoenissimæ impendebant. Et si uitabimus eiusdem literæ nimiam assiduitatẽ, cui uitio uersus hic erit exemplo: nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti: O` Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti. Et hic eiusdem poetæ: Quidquam quisquam cuiquam, quod conueniat, neget? Et si eiusdem uerbi assiduitatem nimiam fugiemus: ea est huiusmodi: Nam cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non est fidem habere. Et si non utemur continenter similiter cadentibus uerbis, hoc modo: Flentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes. Et si uerborum tran=

ſiectionem uitabimus, niſi quæ erit concinna, qua de re poſterius loquemur. quo in uitio eſt Lucilius aſſiduus, ut hoc eſt in priore libro: Has res ad te ſcriptas Luci miſimus Aeli. Item, fugere oportet longam uerborum continuationem, quæ & auditoris aures, & oratoris ſpiritum lædit. His uitijs in compoſitione uitatis, reliquum operis conſumendum eſt in dignitate. Dignitas eſt, quæ reddit ornatã orationem uarietate diſtinguens. Hæc & in uerborum & ſententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio eſt, quæ ipſius ſermonis inſignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio eſt, quæ non in uerbis, ſed in ipſis rebus quãdam habet dignitatem.

REPETITIO eſt, cum continenter ab uno, atque eodem uerbo in rebus ſimilibus & diuerſis principia ſumuntur, hoc modo: Vobis iſtud attribuendum eſt, uobis gratia habenda, uobis res iſta erit honori. Item, Scipio Numantiam ſuſtulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem ſeruauit. Item, Tu in forum prodire, te lucem conſpicere, tu in horum conſpectum uenire conaris? Audes uerbum facere, audes quidquam ab iſtis petere, audes ſupplicium deprecari? Quid eſt, quod poſſis defendere? quid eſt, quod audeas poſtulare? quid eſt, quod tibi putes concedi oportere? Non iuſiurandum reliquiſti? non amicos prodidiſti? non parenti manus intuliſti? non denique in omni dedecore uolutatus es? Hæc exornatio cum multum uenuſtatis habet, tũ grauitatis & acrimoniæ plurimũ. quare uidetur eſſe adhibenda & ad exornandam, & ad augendã orationem. Cõ=

uersio est, per quam non, ut ante, primum repetimus uerbum, sed ad postremum cõtinenter reuertimur, hoc modo: Pœnos populus R. iustitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item: Ex quo tempore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est. Item: C. Lælius homo nauus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis uiris et studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item: Nã cum istos, ut absoluant te, rogas; ut peierent, rogas; ut existimationem negligant, rogas; ut leges populi R. tuæ libidini largiantur, rogas. Complexio est quæ utranque complectitur exornationem, & hanc & quam ante exposuimus, ut & repetatur idem primum uerbum sæpius, & crebro ad idem postremũ reuertamur, hoc modo: Qui sunt, qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Carthaginienses. Videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item: Quem Senatus damnarit, quem populus R. damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum uos sententijs uestris absoluetis? Traductio est, quæ facit ut cum idem uerbum crebrius ponatur, nõ modo non offendat animũ, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam nõ potest colere. Item, Eũ tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nũquã tam crudeliter uitã hominis petijsset. At erat inimicus: ergo inimicũ sic ulcisci uoluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus. Item, Diui=

tias sine diuitum esse, tu uero uirtutem præfer diuitijs. nam si uoles diuitias cum uirtute comparare, uix satis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pedissequæ sint. Ex eodem genere exornationis, cum idem uerbũ modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam studiose curas, quæ multas tibi dabit curas? Item, Amari iucundum est, si curetur ne quid insit amari. Item, Veniam ad uos, si mihi Senatus det ueniam. In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propositæ sunt, non inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redeatur sæpius: sed inest festiuitas quædam, quæ facilius auribus dijudicari, quàm uerbis demonstrari potest. Contentio est, cum ex contrarijs uerbis oratio conficitur, hoc pacto: Habet assentatio iucunda principia, eadẽ exitus amarissimos affert. Item, Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Itẽ, In otio tumultuaris, in tumultu solus es otiosus. In re frigidissima cales, in feruentissima friges. Tacito cum opus est, clamas: cum loqui cõuenit, obmutescis. Ades, abesse uis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem desideras. In concione de uirtute loqueris, in prælio præ ignauia tubæ sonitum perferre nõ potes. Hoc genere si distinguemus orationem, & ornati & graues poterimus esse. Exclamatio est quæ cõficit significationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: Te nunc alloquor Africane, cuius mortui quoque nomen splendori ac decori est ciuitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorum crudelitatem. Item, O perfidiosæ Fregellæ, quàm

læ, quàm facile ſcelere ueſtro contabuiſtis: ut cuius nitor urbis Italiam nuper illuſtrauit, eius nunc uix fundamentorum reliquiæ maneant. Item, Bonorum inſidiatores latrocinio uitam innocentiſſimi cuiuſque petiſtis, tantam'ne ex iniquitate iudiciorum ueſtris calumnijs aſſumitis facultatem? Hac exclamatione ſi loco utemur, & raro, & cum rei magnitudo poſtulare uidebitur, ad quam uolemus indignationem animum auditoris adducemus. Interrogatio non omnis grauis eſt, neque cõcinna, ſed hæc, quæ cum enumerata ſunt ea, quæ obſunt cauſæ aduerſariorum, cõfirmat ſuperiorem orationem, hoc pacto: Cum igitur hæc omnia faceres, diceres, adminiſtrares, utrum animos ſociorum ab rep. remouebas & alienabas, an non? & utrum'ne aliquem exornari oportuit, qui iſta prohiberet, ac fieri nõ ſineret, an non? Ratiocinatio eſt, per quam ipſi à nobis rationem poſcimus quare quidque dicamus, & crebro noſmet à nobis petimus uniuſcuiuſque propoſitionis explanationem. ea eſt huiuſmodi: Maiores noſtri ſi quam unius peccati mulierem damnabant, ſimplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam quam impudicam iudicarant, eam ueneficij quoque damnatam exiſtimabant. Quid ita? quia neceſſe eſt eam, quæ ſuum corpus addixerit turpiſſimæ cupiditati, timere permultos. Quos iſtos? uirum, parentes, cæteros, ad quos uidet ſui dedecoris infamiam pertinere. Quid poſtea? quos tantopere timeat, eos neceſſe eſt ut, quoquo modo poſſit, ueneficio petat. Cur? quia nulla poteſt honeſta ratio retinere eam, quã magnitudo peccati facit timidam, intemperantia au=

dacem, natura muliebris inconſideratam. Quid uene ficij damnatam? quid? putabant impudicam quoque neceſſario. Quare? quia nulla facilius ad id malefi-cium cauſa, quàm turpis amor, & intemperans libi-do commouere potuit: cum, cuius animus mulieris eſſet corruptus, eius corpus caſtum eſſe non putarint. Quid in uiris? idem ne hoc obſeruabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unum quodque maleficium ſingulæ cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item, Bene maiores noſtri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis ce-piſſent, uita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dediſſet, iniquum erat in eorum ſupplicio conſumere, quos eadem fortuna paulo ante in ampliſſimo ſtatu collocarat. Quid, quòd exercitum contra duxit? deſino meminiſſe. Quid ita? quia ui-ri fortis eſt, qui de uictoria contendant, eos hoſtes pu-tare: qui uicti ſunt, eos homines iudicare, ut poſſit bel-lum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, ſi uiciſſet, num idem feciſſet? non profecto tam ſapiens fuiſſet. Quid igitur ei parcis? talem ſtultitiã contemnere, non imitari conſueui. Hæc exornatio ad ſermonem uehementer accommodata eſt, & animum auditoris retinet tum uenuſtate ſermonis, tum ratio-num expectatione. Sententia eſt oratio ſumpta de uita, quæ, aut quid ſit, aut quid eſſe oporteat in uita, breuiter oſtendit, hoc modo: Difficile eſt primum uir-tutem reuereri, qui ſemper ſecunda fortuna ſit uſus. Item, Liber eſt is exiſtimandus, qui nulli turpitudini ſeruit. Item, Egens æque eſt is, qui non ſatis habet, &

is, cui nihil ſatis poteſt eſſe. Item, Optima uiuendi ratio eſt eligenda, eam iucundam conſuetudo reddet. huiuſmodi ſententiæ ſimplices non ſunt improbandæ, propterea quòd habet breuis expoſitio, ſi rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum eſt genus ſententiæ, quod confirmatur ſubiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute ſunt collocandæ, propterea quòd ſola uirtus in ſua poteſtate eſt, omnia præterea ſubiecta ſunt fortunæ dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius ſecuti ſunt, hi, ſimulac fortuna dilapſa eſt, deuolant omnes. Cum enim receſſit ea res, quæ fuit conſuetudinis cauſa, nihil ſupereſt quare poſſint in amicitia retineri. Sunt item ſententiæ quæ duplices efferuntur, hoc modo ſine ratione: Errant, qui in proſperis rebus omneis impetus fortunæ ſe putant fugiſſe. Sapienter cogitant, qui temporibus ſecundis caſus aduerſos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adoleſcentium peccatis ignoſci putant oportere, falluntur, propterea quòd ætas illa non eſt impedimento bonis ſtudijs: at hi ſapienter faciunt, qui adoleſcentes maxime caſtigant, ut quibus uirtutibus omnem uitam tueri poſſint, eas in ætate maturiſſima uelint comparare. Sententias interponi raro conuenit; ut rei actores, non uiuendi præceptores eſſe uideamur. cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. nam neceſſe eſt animo eam cõprobet tacitus auditor, cum ad cauſam uideat accõmodari rem certam ex uita & moribus ſumptam. Cõtrarium idem ferè eſt, quod contentio. Contrariũ eſt, quod ex re

bus diuersis duabus, alteram breuiter & facile confirmat, hoc pacto, Nam qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quo modo alienis rebus amicum fore speres? Item, Nam quem in amicitia perfidiosum cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum, & sui cognoscentem uidere in potestate quis speret? Et qui in sermonibus & conuentu amicorum uerum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis à mendacio temperaturum? Item, Quos ex collibus deiecimus, cum ijs in campo metuimus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exæquari non poterant; hi postquam pauciores sunt, metuimus ne sint superiores? Hoc exornationis genus breuibus & continuatis uerbis perfectum esse debet, & cum commodum est auditu propter breuem & absolutam conclusioné; tum uero uehementer id, quod opus est oratori, comprobat contraria re, & ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficillime possit. Membrum orationis appellatur res breuiter absoluta sine totius sentétiæ demonstratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas; id est unum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero, & amicum lædebas. Ex duobus membris hæc exornatio potest constare: sed commodissima & absolutissima est, quæ ex tribus constat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipsi non consulebas. Item, nec reipublicæ consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. Articulus dicitur, cum singu

la uerba interuallis distinguentur cæsa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduersarios perterruisti. Item, Inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis & illius superioris uehementiam hoc interest, quòd illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius & celerius peruenit. Itaque in illo genere ex remotione brachij & contortione dextræ gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro & celeri uulnere corpus consauciari uidetur. Continuatio est densa & continens frequentatio uerborum cum absolutione sententiarum. ea utemur commodissime tripertito, in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in uirtute, quàm in casu præsidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est quòd ei magnopere casus obesse possit? In conclusione, hoc pacto: Quòd si in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeo frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, nisi sententiam, & contrarium, & conclusionem frequentibus efferat uerbis. Sed & aliàs quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiuscemodi continuationes. Compar appellatur quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quæ constant ex pari ferè numero syllabarum. hoc non de enumeratione nostra fiet:

nam id quidem puerile est, sed tantum affert usus & exercitatio facultatis, ut animi quodã sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo : In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat : hæc omnia graueis casus administrabant. Item, Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutem comparauit. In hoc genere sæpe fieri potest, ut non plane par sit numerus syllabarum, & tamen esse uideatur, si una aut etiam altera syllaba est alterum breuius : aut si, cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabæ erunt; ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius assequatur & exæquet. Similiter cadens, exornatio dicitur, cum in eadem constructione uerborum duo aut plura sunt uerba, quæ similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo : Hominem laudas egentem uirtutis, abundantem felicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia spes est, eius à sapientia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum : & tamen, cum ita uiuit, neminem præ se ducit hominem. Similiter desinens est, cum tametsi casus non insunt in uerbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto : Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item, Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine uersatur, inter se uehementer conueniunt, & ea re, qui his bene utuntur, plerunque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet : Perditissima ratio est amorẽ petere, pudorem

fugere, diligere formam, negligere famam. Hic & ea uerba quæ casus habent, ad casus similes; & illa, quæ non habent, ad similes exitus ueniunt. Annominatio est, cum ad idem uerbum acceditur commutatione, uel additione unius literæ, aut literarum, syllabæ, aut syllabarum: aut ad res dissimiles similia uerba accōmodantur. Ea multis & uarijs rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem literæ, sic: Hic qui se magnifice iactat atque ostentat, uenijt à te ante, quàm Romam uenit. Ex contrario: Hic quos homines alea uincit, eos ferro statim uincijt. Productione eiusdem literæ, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiusdem literæ, hoc modo: Hic tametsi uidetur esse honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis literis, hoc pacto: Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare. Demendis literis, sic: Si lenones tanquam leones uitasset, uitæ se tradidisset. Transferendis literis, sic: Videte iudices, utrum homini nauo, an uano credere malitis. Item, Nolo esse laudator, ne uidear adulator. Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem uelis diligere. Hæ sunt annominationes, quæ in literarum commutatione breuitate, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiusmodi genere uersantur. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in uerbis similitudinem, & tamen dissimiles non sunt: quibus de generibus unum est huiusmodi, Quid ueniam, qui sim, quare ueniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, breui cognoscetis. Nam hic est in quibusdam uerbis quædã similitu=

do non tam affectanda, quàm illæ superiores, sed tamē adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiusmodi: Demus operam Quirites, ne omnino P.C. circunscripti putentur. Hæc annominatio accedit magis ad similitudinē, quàm illa superior, sed minus, quàm illæ superiores: propterea quòd non solum additæ, sed uno tempore demptæ quoque literæ sunt. Tertium genus est, quod uersatur in casuum commutatione, aut unius aut plurium nominum. Vnius nominis, hoc modo: Alexander Macedo summo labore animum ad uirtutes à pueritia confirmauit. Alexandri uirtutes per orbem terræ cum laude & gloria uulgatæ sunt. Alexandrum omnes maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt. Alexandro si uita data longior esset, trans Oceanum Macedonum gloria transuolasset. Varie hic unum nomen in commutatione casuum uolutatum est. Plura nomina, casibus commutatis, hoc modo facient annominationem: Tiberium Gracchum remp. administrantem indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occisio oblata est, quæ reip. uirum amantissimum subito de sinu ciuitatis eripuit. Saturninū fide captum malorum perfidia per scelus uita priuauit. Tuus ò Druse sanguis domesticos parietes, & uultum parentis aspersit. Sulpitio, cui paulo ante omnia concedebant, eum breui spatio nō modo uiuere, sed etiam sepeliri prohibuerūt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorū unū in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus uerbis, tertium in annominationibus positum est, perraro sumēda sunt, cū in ueritate dicemus: propterea

quòd non hæc uidentur reperiri posse sine elaboratione & consumptione operæ. Eiusmodi autem studia ad delectationem, quàm ad ueritatem uidentur accommodatiora. Quare fides, & grauitas, & seueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modo tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor, propterea quòd est in his lepos, & festiuitas, non dignitas neque pulchritudo. Quare quæ sunt ampla & pulchra, diu placere possunt: quæ lepida & concinna, cito satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quo modo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili uidebimur elocutione delectari: ita si raro has interseremus exornationes, & in causa tota uarie dispergemus, commode luminibus distinctis illustrabimus orationem. Subiectio est, cum interrogamus aduersarios, aut quærimus ipsi, quid ab illis, aut quid cõtra nos dici possit: deinde subijciemus id quod dici oportet, aut quod nõ oportet, aut nobis adiumento futurum sit, aut offuturum illis è contrario, hoc modo: Quæro igitur unde iste tam pecuniosus sit factus. Amplum patrimonium relictum est? at patris bona uenierunt. Hæreditas aliqua obuenit? non potest dici: sed etiam à necessarijs omnibus exhæredatus est. Præmium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grãdi sponsione uictus est. Ergo si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes uidetis, aut isti domi nascitur aurum, aut unde licitum non est pecunias accepit. Item, Sæpe iudices animaduerti, multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi

præsidium petere, quorum nihil potest aduersarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at eum uos iurati capite damnastis. An ad suam reuertetur antiquam uitam alicubi honeste tractatam? non. nam hic quidem ante oculos uestros quo modo uixerit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? at nemo est qui sibi non putet turpe, istius amicum nominari. Item, Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxisti? non: nam indemnatum necasti. Leges, quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Cum ipse te ueteris amicitiæ cõmonefaceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? cum tibi pueri ad pedes uolutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti. Multum inest acrimoniæ & grauitatis in hac exornatione, propterea quòd cum quæsitum est quid oporteat, subijcitur id non esse factum. Quare facillime fit, ut augeatur indignitas negotij. Ex eodem genere ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: Nam quid me facere conueniret, cum à tota Gallorum multitudine circunsederer? an dimicarem? at cum parua manu tum prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neque subsidiũ, quod expectaré, habebamus, neque erat quo uitã produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur. Vitam militũ negligerem? at ea uidebar eos accepisse conditione, ut, quoad possem, incolumes patriæ & parentibus conseruarem.

Hostium cõditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quàm impedimentorum. Huiusmodi consequũtur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi uideatur, nihil potius, quàm quod factum sit, faciundum fuisse. Gradatio est, in qua non ante ad consequens uerbum descenditur, quàm ad superius conscensum est, hoc modo: Nam quæ reliqua spes manet libertatis, si illis & quod libet, licet: & quod licet, possunt: & quod possunt, audent: & quod audent, faciunt: & quod faciunt, uobis molestũ non est? Item Non sensi hoc, & non suasi: neque suasi, & non ipse statim facere cœpi: neque facere cœpi, & non perfeci: neque perfeci, & non probaui. Item, Africano industria uirtutem, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Item, Imperium Græciæ fuit penes Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatæ, Spartiatas superauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt, qui ad imperium Græciæ breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio uerbi, quæ propria est huius exornationis. Definitio est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter & absolute, hoc modo: Maiestas reipub. est, in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuitio aures, aut aliqua turpitudine uitã cuiuspiam uiolant. Item, Nõ est ista diligentia, sed auaritia: ideo quòd diligentia est accurata cõseruatio suorũ, auaritia iniuriosa appetitio alienorũ. Item, Nõ est ista fortitudo, sed temeritas: propterea quòd fortitudo est cõtemptio laboris & periculi

cum ratione utilitatis, & compensatione commodorum: temeritas est cum inconsiderata laborum perpessione gladiatoria periculorũ susceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quòd omnem rei cuiuspiam uim & potestatem ita dilucide proponit, & breuiter explicat, ut neque pluribus uerbis oportuisse dici uideatur, neque lucidius potuisse dici putetur. Transitio uocatur, quæ cum ostendit breuiter quod dictum sit, proponit item breui quod cõsequatur, hoc modo: In patriã cuiusmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis extiterit, considerate. Item, Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc, quo modo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res: nam & quid dixerit commonet, & ad reliquum comparat auditorem. Correctio est, quæ tollit id, quod dictum est, & pro eo id, quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto: Quòd si iste suos hospites rogasset, imo innuisset modo, hoc facile perfici posset. Item, Nam postquam isti uicerunt, atque adeo uicti sunt, eam quo modo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O` uirtutis comes inuidia, quæ bonos insequeris plerunque, atque adeo insectaris? Commouetur hoc genere animus auditoris. res enim communi uerbo elata, tantummodo dicta uidetur: ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronunciatione. Non igitur satius esset, dicet aliquis, ab initio, præsertim cum scribas, ad optimũ & lectissimum uerbum deuenire? Est, cum non est satius, si commutatio uerbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, ut, cum eam communi uerbo appellaris, leuius dixisse ui-

dearis; cum ad lectius uerbum accedas, insigniorem rem facias. Quòd si continuo uenisses ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduersa esset. Occupatio est, cum dicimus nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relinquo. Et illud prætereo, quòd rei militari te infrequentem tradidisti. Deinde, quòd iniuriarum fatisfecisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: reuertor ad illud, de quo iudicium est. Item, Non dico te ab socijs pecunias accepisse: non sum in eo occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omneis tuas omitto. Hæc utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertineat alijs ostendere, occulte admonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planum, aut non potest fieri, aut facile potest reprehendi: ut utilius sit occulte fecisse suspitionem, quàm huiusmodi intendisse orationem quæ redarguatur.

Disiunctio est, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrunque, aut unumquodque certo concluditur uerbo, sic: Populus R. Numantiam deleuit, Carthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ sunt, nihil Carthaginẽsibus scientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas præsidij tulit, nihil Fregellanis morum & sermonis societas opitulata est. Item: Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate extinguitur. Hic utrunque, & in superiore exẽ-

plo unamquanque rem certo uerbo concludi uidemus. Coniunctio est, cum interpositione uerbi & superiores orationis partes comprehenduntur & inferiores, hoc modo: Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate. Adiunctio est, cum uerbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum collocamus. Primum, hoc pacto: Deflorescit formæ dignitas aut morbo, aut uetustate. Postremum sic: Aut morbo aut uetustate formæ dignitas deflorescit. Ad festiuitatem disiunctio est apposita. quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio. quare sæpius adhibenda est. Hæ tres exornationes de simplici genere manant. Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, eiusdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi tumultus domesticos & intestinos comparat. Item, Cōmotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item, Nunc etiam audes in horum conspectum uenire proditor patriæ, proditor inquam patriæ uenire audes in horum conspectum? uehementer auditorem commouet eiusdem redintegratio uerbi, & uulnus maius efficit in cōtrario causæ, quasi aliquod telum sæpius perueniat in eandem partem corporis. Interpretatio est, quæ non iterans idem redintegrat uerbum, sed id commutat, quod positum est, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo: Remp. radicitus euertisti, ciuitatem funditus deiecisti. Item, Patrem nefarie uerberasti, parenti manus scelerate intulisti. Necesse est eius, qui audit, animum commoue-

ri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Commutatio est, cum duæ sententiæ inter se discrepantes ex transiectione ita efferūtur, ut à priore posterior contraria priori proficiscatur, hoc modo: esse oportet ut uiuas, non uiuere ut edas. Item, Ea re poemata non facio, quia, cuiusmodi uolo, non possum; cuiusmodi possum, nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici non possunt: quæ dici possunt, non dicuntur. Item, Si poema, loquens pictura est: pictura, tacitum poema debet esse. Item, Quia stultus es, ea re taces: non tamen, quia taces, ea re stultus es. Non potest dici quin commode fiat, cum contrariæ sententiæ translatione uerba quoque conuertantur. Plura subiecimus exempla, ut quoniam difficile est hoc genus exornationis inuentu, dilucidum esset, ut, cū bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur. Permissio est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius uoluntati, sic: Quoniam omnibus rebus ereptis solum mihi superest animus & corpus, hæc ipsa, quæ mihi de multis sola relicta sunt, uobis & uestræ condono potestati. uos me, quo pacto uobis uidetur, utamini atque abutamini, licebit impune: in me, quidquid libet, statuite: dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametsi aliàs quoque nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commouendam uehementissime est accommodatum. Dubitatio est, cum quærere uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reip. Consulum, siue stultitiam, siue ma=

litiam dicere oportet, siue utrunque. Item, Tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium? quæro quonam te digno moribus tuis appellem nomine. Expeditio est, cum, rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, cæteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Necesse est, cum constet istum nostrum fundum fuisse, ostendas te aut uacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hæreditate tibi uenisse. Vacuum, cum ego adessem, possidere non potuisti: tuum usu fecisse etiam num non potes: emptio nulla profertur: hæreditate tibi me uiuo mea pecunia uenire non potuit. Relinquitur ergo ut me ui de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimum iuuabit cõiecturales argumentationes, sed non erit tanquam in plerisque, ut, cum uelimus, ea possimus uti. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotij natura dabit facultatem. Dissolutio est, quæ coniunctionibus uerborum è medio sublatis partibus separatis effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus. Item, Descende in integram defensionem, noli quidquam recusare, da seruos in quæstionem, stude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in se, & uehementissimum est, & ad breuitatem accommodatum. Præcisio est, cum, dictis quibusdam, reliquum, quod cœptum est dici, relinquitur in audientium iudicium, sic: Mihi tecũ par certatio nõ est, ideo quòd populus R. me: nolo dicere, ne cui forte arrogãs uidear: te autẽ sæpe ignominia dignũ putauit. Itẽ: Tu ista nũc audes dicere, qui nuper

alienæ domui? nõ ausim dicere, ne, cum te digna dixero, me indignũ quidpiam dixisse uidear. Hic atrocior tacita suspitio, quàm diserta explanatio facta est. Conclusio est, quæ breui argumentatione ex ijs, quæ ante dicta sunt, aut facta, conficit id quod necessario consequatur, hoc modo: Quòd si Danais datum erat oraculum non posse capi Troiam sine Philoctetæ sagittis, hæ autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam.

RESTANT etiam decem exornationes uerborum, quas idcirco non uage dispersimus, sed à superioribus separauimus, quòd omnes in uno genere positæ sunt. nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata uerborum potestate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam uenustate oratio conferatur. De quibus exornationibus Nominatio est prima, quæ nos admonet, ut cui rei nomen aut nõ sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa. Imitationis hoc modo, ut maiores rudere, & uagire, & mugire, & murmurare, & sibillare appellauerunt. Significandæ rei causa, sic: Postquam iste in remp. fecit impetum, fragor ciuitatis in primis est auditus. Hoc genere raro utendum est, ne noui uerbi assiduitas odium pariat: sed si commode quis eo utatur & raro, non modo non offendet nouitate, sed exornabit etiã orationem. Pronominatio est, quæ sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest, ut si quis, cũ loquatur de Gracchis, At non Africani

nepotes, inquiet, istiusmodi fuerunt. Item, si quis de aduersario dicat: Videte nunc, inquit, iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto non inornate poterimus & in laudando, & in lædendo aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti cognomen quod pro certo nomine collocamus. Denominatio est, quæ à propinquis & finitimis rebus trahit orationem, qua possit intelligi res, quæ non suo uocabulo sit appellata. Id aut ab inuentore conficitur, ut si quis de Tarpeio loquens, eum Capitolinum nominet. Aut ab inuento, ut si quis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet. Aut ab instrumento dominum, ut si quis Macedonas appellarit hoc modo: Nó tam cito Sarissæ Græcia potitæ sunt. Aut idem Gallos significans dicat, Nec tam facile ex Italia materis transalpina delpusa est. Aut id, quod fit, ab eo qui facit, ut si quis cum bello uelit ostendere aliquid quempiã fecisse, dicat: Mars istud te facere necessario coegit. Aut si quod facit, ab eo quod fit, ut cũ desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit: & frigus pigrũ, quia pigros facit. Ab eo quod cótinet, id, quod cótinetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia nó potest uinci, nec Græcia disciplinis: nã hic pro Græcis & Italis, quæ cótinent, notata sunt. Ab eo, quod cótinetur, id, quod cótinet, ut si quis aurũ uel argentum, aut ebur nominet, cũ diuitias uelit nominare. Harũ omniũ denominationũ magis in præcipiendo diuisio, quàm in quærendo difficilis inuentio est, ideo quòd plena cósuetudo est nó modo poetarũ & oratorũ, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum. Circuitio

est oratio rem simplicem assumptam circunscribens elocutione, hoc pacto: Scipionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic, nisi ornandi ratio quædam esset habita, Scipio potuit & Carthago simpliciter appellari. Transgressio est, quæ uerborum perturbat ordinem peruersione aut transiectione. Peruersione sic: Hoc uobis deos immortales arbitror dedisse uirtute pro uestra. Transiectione hoc modo: Instabilis in istum plurimum fortuna ualuit. Item, Omnes inuidiose eripuit tibi bene uiuendi casus facultates. Huiusmodi transiectio, quæ rem non reddit obscuram, multũ proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est: in quibus oportet uerba sicuti ad poeticum quendam extruere numerum, ut perfecte & perpolitissime possint esse absolutæ. Superlatio est oratio superans ueritatem, alicuius augendi minuendi'ue causa. Hæc sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: Quòd si concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur. Cũ comparatione, aut à similitudine, aut à præstantia superlatio sumitur. A' similitudine sic: Corpore niueũ candorem, aspectu igneum ardorem assequebatur. A' præstantia hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc est, Tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurior uideretur. Intellectio est, cum res tota parua de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totũ sic intelligitur: Nõ illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij cõmonebãt? Nã hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibiarũ intelligitur. De toto pars, ut si quis ei, qui uestitum aut or=

natum sumptuosum ostentet, dicat, Ostentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: Pœno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille transalpinus, in Italia quoque idem non nemo togatus sensit. A pluribus unum sic intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulsabat: itaque anhelans ex imis pulmonibus præ cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani, & Galli, & togati, & hic unum pectus & unus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus numerus festiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia. Abusio est, quæ uerbo simili & propinquo pro certo & proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breues sunt, aut parua statura, aut longum in homine consilium, aut oratio magna, aut uti pauco sermone. Nam hic facile est intellectu, finitima uerba rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta. Translatio est, cum uerbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte uidetur posse transferri. ea utimur rei ante oculos ponendæ causa, sic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito. Breuitatis causa, sic: Recens aduentus exercitus subito ciuitatem extinxit. Obscœnitatis uitandæ causa, sic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augendi causa, sic: Nullius mœror, & calamitas istius explere inimicitias, & nefariam saturare crudelitatem potuit. Minuendi causa, sic: Magno se prædicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis aspirauit. Ornandi causa, sic: Aliquando reip. rationes, quæ malitia nocentum exaruerunt, uirtute optimatum reuire=

ſcunt. Tranſlationem dicunt pudentem eſſe oportere, ut cum ratione in cõſimilem rem tranſeat, ne ſine delectu temere & cupide uideatur in diſſimilem tranſcurriſſe. Permutatio eſt oratio aliud uerbis, aliud ſententia demonſtrans. Ea diuiditur in treis parteis, ſimilitudinem, argumentum, contrarium. Per ſimilitudinem ſumitur, cum tranſlationes una aut plures frequenter ponuntur à ſimplici ratione ductæ, ſic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuinam præſidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à perſona aut à loco, aut à re aliqua ſimilitudo augendi aut minuendi cauſa ducitur: ut ſi quis Druſum, Gracchum, Numitorem obſoletum dicat. Ex cõtrario ducitur ſic, ut ſi quis hominem prodigum & luxurioſum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc poſtremo, quod ex contrario ſumitur; & illo primo, quod à ſimilitudine ducitur, per tranſlationem argumento poterimus uti. Per ſimilitudinem, ſic: Quid ait hic Rex atque Agamemnon noſter, ſiue, ut crudelitas eſt, potius Atreus? Ex contrario, ſi quem impium, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus: intemperantem & adulterum, Hippolytum nominemus. Hæc ſunt ferè, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus. Nunc res ipſa monet, ut deinceps ad ſententiarum exornationes tranſeamus.

DISTRIBVTIO eſt, cum in plures res aut perſonas certas negotia quædã diſpertiuntur, hoc modo: Qui ueſtrum iudices nomen ſenatus diligit, hunc oderit neceſſe eſt: petulantiſſime enim ſemper iſte oppugnauit Senatum. Qui equeſtrem locum ſplendi-

diſſimum cupit eſſe in ciuitate, is oportet iſtum maximas pœnas dediſſe uelit, ne iſte ſua turpitudine ordini honeſtiſſimo maculæ atque dedecori ſit. Qui parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi cõparatæ. Item, Senatus officium eſt, conſilio ciuitatem iuuare. Magiſtratus officium eſt, opera & diligentia conſequi Senatus uoluntatem. Populi officium eſt, res optimas & homines idoneos maxime ſuis ſententijs eligere, & probare. Accuſatoris officium eſt, inferre crimina: Defenſoris, diluere & propulſare. Teſtis eſt, dicere quæ ſcierit, aut audierit. Quæſitoris eſt, unumquenque horũ in officio ſuo continere. Quare L. Caſſi, ſi teſtem, præterquam quod ſciat, aut audierit, argumentari, et coniectura proſequi patieris, ius accuſatoris cũ iure teſtimonij cõmiſcebis, teſtis improbi cupiditatem cõfirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa. comprehendit enim breui multa, & ſuũ cuique tribuens, officiũ ſeparat, & res diuidit plures. Licentia eſt, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos hi diligunt, cũ in aliquo errato uere reprehendi poſſe uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus ueſtræ rationes deſerantur, quòd cauſam ueſtram nemo ſuſcipiat, quòd ſe nemo ueſtri def.nſorem profiteatur: id tribuite ueſtræ culpæ, atque deſinite iſtud mirari. Quid enim eſt, quare non omneis iſtã rem fugere ac uitare debeant? Recordamini quos habueritis defenſores, ſtu

dia eorum uobis ante oculos proponite: deinde exitus omnium considerate: tum uobis ueniet in mentem, ut uere dicam, negligentia uestra, siue ignauia potius, illos omnes ante oculos uestros trucidatos esse, inimicos eorũ uestris suffragijs in amplissimum locum peruenisse. Item, Nam quid fuit iudices, quare in sententijs ferendis dubitaueritis, aut istum hominem nefarium ampliaueritis? non apertissimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ testibus comprobatæ? non contra tenuiter, & nugatorie responsum? Hic uos ueriti estis, si primo cœtu condemnassetis, ne crudeles existimaremini. Dũ eam uitastis uituperationem, quæ lõge à uobis erat abfutura, eam inuenistis, ut timidi atque ignaui putaremini. Maximas & priuatas & publicas calamitates accepistis: cum etiam maiores impendere uideantur, sedetis & oscitamini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incõmodi nunciatur, & eum, cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius & alitis, ac reip. perniciem retinetis quoad potestis in ciuitate. Eiusmodi licentia si nimium uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur: nã continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: Hic ego uirtutem uestrã quæro, sapientiã desidero, ueterem cõsuetudinem requiro, ut, quod erit cõmotũ licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracũdia et molestia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco fit, maxime facit, ut et illi, qui audient, à culpa absint, et nos, qui dicimus, amici eorũ, & ueritatis esse uideamur. Est autem quoddã genus licẽtiæ in dicẽdo, quod astutiore ratione cõ

paratur : cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quo modo ipsi se cupiunt obiurgari : aut id quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere quo modo accipiant ; sed tamen ueritate commoueri, ut nihilo secius dicamus. Horum amborum generum exempla subijciemus. Prioris, huiusmodi : Nimium Quirites animis estis simplicibus & mansuetis, nimium creditis unicuique: existimatis unumquenque eniti, ut perficiat quæ uobis pollicitus sit : erratis, & frustra falsa spe iam diu detinemini: stultitia uestra est, quia, quod erat in uestra potestate, ab alijs petere, quàm ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiæ hoc erit exemplum : Mihi cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista tamen amicitia, tametsi uereor quo modo accepturi sitis, uos me priuastis. quid ita ? quia, ut uobis essem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicum, quàm amicum habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen est, sicuti demonstrauimus, duplici ratione tractabitur : acrimonia, quæ si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude: & assimulatione, de qua superius diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quòd imitatur licentiam, & sua sponte ad animum auditoris se accommodat. Diminutio est, cum aliquid esse in nobis, aut in ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium : quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo : Nam hoc pro meo iure iudices dico, me labore, & industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic si quis dixisset, ut optime tenerem, tametsi uere dixisset,

tamen arrogans uisus esset: nunc & ad inuidiam ui=
tandam, & ad laudem comparandam satis dictũ est.
Item, Vtrum igitur auaritiæ causa, an egestatis acces=
sit ad maleficium? Auaritiæ? at largissimus fuit in
amicos, quod signũ liberalitatis est, quæ contraria aua=
ritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimiũ
dicere, non tenuissimum patrimonium reliquit. Hic
quoque uitatum est, ne magnum aut maximum dice=
retur. Hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defende=
mus, egregijs cõmodis proferendis obseruabimus. Nam
eiusmodi res & inuidiam contrahunt in uita, & odiũ
in oratione, si inconsiderate tractes. Quare, quemad=
modum ratione in uiuendo fugitur inuidia, sic in di=
cendo consilio uitatur odium. Descriptio nomina=
tur, quæ rerum consequentium continet perspicuam et
dilucidam cum grauitate expositionem, hoc modo:
Quòd si istum iudices uestris sententijs liberaueritis;
statim, sicut è cauea leo missus, aut aliqua teterrima
bellua soluta ex cathenis, uolitabit, & uagabitur in fo=
ro, acuen dentes multos in cuiusque fortunas, in omnes
amicos atque inimicos, notos atque ignotos incursans,
aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnãs,
aliorum domũ ac omnem familiam perfringens, rem=
publicam funditus labefactans. Quare iudices eijcite
eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobisq; ipsis
consulite. nam si istum impunitum dimiseritis; in uos=
met ipsos, mihi credite, feram & truculentam bestiam
iudices immiseritis. Item: Nam si de hoc iudices gra=
uem sententiam tuleritis; uno iudicio simul multos iu=
gulaueritis. grandis natu parens, cuius spes sene=

ctutis omnis in huius adolescentia posita est, quare uelit in uita manere non habebit: filij parui priuati patris auxilio, ludibrio, & despectui paternis inimicis erũt oppositi: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici statim sanguinolenta palma, crudelissima uictoria potiti insultabunt, in horum miserias superbi re simul & uerbis inuehentur. Item, Nam neminem uestrum fugit, Quirites, capta urbe quæ miseriæ consequi soleant: arma qui contra tulerint, statim crudelissime trucidantur: cæteri, qui possunt per ætatem & uires laborem ferre, rapiuntur in seruitutem: qui non possunt, uita priuantur: uno denique, atque eodem tempore domus hostili flagrat incendio, & quos natura aut uoluntas necessitudine aut beneuolentia coniunxerit, distrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur. nemo iudices est, qui possit satis rem consequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis uel indignatio, uel misericordia potest cõmoueri, cum res consequentes comprehensæ uniuersæ perspicua breuiter exprimuntur oratione. Diuisio est, quæ rem semouens à re, utranque absoluit ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quidquã obijciam? si probus es, non meruisti: sin improbus, non cõmoueris. Item, Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicẽ? si meministis, obtundã: sin obliti estis, cũ re nihil egerim, quid est, quod uerbis proficere possim? Itẽ, Duæ res sunt, quæ possunt homines ad turpe compendium cõmouere, inopia atque auaritia: te auarũ in fraterna diuisione cognouimus,

inopem atque egentem nunc uidemus: qui potes igitur ostendere causam maleficij non fuisse? Inter hanc diuisionem, & illam, quæ de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundũ narrationem, hoc interest: Illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus subijciens rationes, exornat orationem. Frequentatio est, cum res in tota causa dispersæ coguntur in unum, quo grauior, aut acrior, aut criminosior oratio sit: hoc pacto: A' quo tandem abest iste uitio? quid est iudices, cur uelitis eum liberare? Suæ pudicitiæ proditor est, insidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus in cognatos, in superiores contumax, in æquos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus causis opitulatur, cum suspitiones, quæ separatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem uidentur perspicuam facere, non suspitiosam, hoc pacto: Nolite igitur, nolite iudices ea, quæ dixi, separatim spectare: sed omnia colligite, & conferte in unum. Si & commodum ad istum ex illius morte ueniebat, & uita hominis est turpissima, animus auarissimus, fortuna familiaris rei attenuatissima, & res ista bono nemini præter istum fuit: neque alius quisquam æque cõmode, neque iste cõmodioribus alijs rationibus facere potuit: neque præteritum quidquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium:

neque factum, quod opus non fuerit: & cum locus idoneus maxime quæsitus, tum occasio aggrediendi cõmoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium cõficiendi longissimum sumptum est, non sine maxima occultandi & perficiendi maleficij spe: & præterea ante quàm occisus homo is est, iste uisus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus. Paulo post in ipso loco maleficij, uox illius, qui occidebatur, audita est: deinde post occisionem, istum multa nocte domum rediisse constat, postera die titubanter et inconstanter de occisione illius locutum. Hæc partim testimonijs, partim quæstionibus & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natũ, necesse est esse uerum: Vestrum iudices est, his in unum locum collatis, certam sumere scientiam, nõ suspitionem maleficij. Nam unum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspitiose, ut omnia inter se à primo ad postremum conueniant maleficia, necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hæc exornatio, & in coniecturali constitutione causæ ferme semper necessaria, & in cæteris generibus causarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio est, cum in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur. Ea dupliciter fit, si aut eandem plane dicimus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicimus, non eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed commutare. Commutabimus tripliciter, uerbis, pronunciando, tractando. Verbis commutabimus, cum, re semel dicta, iterum aut sæpius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res proferetur, hoc mo=

do: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriæ uitandum arbitretur. Cum augetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profecto nullum uitæ discrimen sibi pro fortunis reip. fugiendum putabit: & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quãuis in magnam descendat uitæ dimicationem. Pronunciando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio genere uocis atque gestus, eadem uerbis cõmutando, pronunciatione quoque uehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest, neque parum est apertum. quare non eget exempli.
Tertium genus est commutationis, quod tractando cõficitur, si sententiam traijciemus, aut ad sermocinationem, aut ad exuscitationem. Sermocinatio est, de qua planius paulo post suo loco dicemus. Nunc breuiter, ad hanc rem quod satis sit, attingemus, in qua cõstituetur alicuius personæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus: Sapiens, qui omnia reip. causa suscipienda pericula putabit, sæpe ipse secum loquitur: Non mihi soli, sed etiam atque adeo multo potius natus sum patriæ: uita, quæ fato debetur, saluti patriæ potissimum soluatur. Aluit hæc me, tute, atque honeste produxit usque ad hanc ætatem, munijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod à me satis ei persolui possit, unde hæc accepta sunt? Quia hæc loquitur secũ sapiens, sæpe ego in periculis reip. nullum ipse periculum fugi. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exusci=

tationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commouemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis angustijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet, & sapientissimum iudicet? qui pro salute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. fortunis quamuis magnum atque atrox periculum studiose suscipiat, & libenter subeat. Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quàm possum, idemq; hoc certo scio uobis omnibus usu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, uerbis, pronunciando, tractando: sed tractando dupliciter, sermocinatione, & exuscitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cũ rem simpliciter pronunciauerimus, rationem poterimus subijcere. Deinde duplicem, uel sine rationibus, uel cũ rationibus pronunciare sententiam. Deinde afferre contrarium. de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde simile & exemplum, de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio uerbi, cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi uehementer ornata poterit esse expolitio, quæ cõstabit ex frequentibus uerborum exornationibus & sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur: sed ab eiusdem sententiæ non recedamus exemplo, ut scire possis quàm facile præceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens

nullũ pro repub. periculum uitabit, ideo quòd ſæpe fit, ut cum pro rep. perire noluerit, neceſſario cũ rep. pereat. Et quoniam ſunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum eſt. ergo qui fugiunt id periculum, quod pro rep. ſubeundum eſt, ſtulte faciunt. Nã neque effugere incõmoda poſſunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. At qui patriæ pericula ſuo periculo expetunt, hi ſapientes putandi ſunt, cum & eum quem debent honorem reipub. reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer eſt iniquum, uitam, quam à natura acceptam propter patriam conſeruaueris, naturæ, cum cogat, reddere: patriæ, cum roget, non dare: & cum poſſis cum ſumma uirtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiã uiuere: & cum pro amicis & parentibus & cæteris neceſſarijs adire periculum uelis, pro republica, in qua & hoc & illud ſanctiſſimum nomen patriæ continetur, nolle in diſcrimen uenire. Itaque uti contemnendus eſt, qui in nauigando ſe, quàm nauim, mauult incolumem: ita uituperandus, qui in reipub. diſcrimine, ſuæ plus quàm communi ſaluti conſulit. Naue enim fracta multi incolumes fuerunt, ex naufragio patriæ ſaluus nemo poteſt enatare. quod mihi bene uidetur Decius intellexiſſe, qui ſe deuouiſſe dicitur, & pro legionibus in hoſtes immiſiſſe medios. amiſit uitam, at non perdidit: re enim uiliſſima & parua maximam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amiſit animam, potitus eſt gloria, quæ cũ ſumma laude prodita uetuſtati quotidie magis eniteſcit. Quòd ſi pro

rep. debere accedere ad periculum, & ratione demonſtratum eſt, & exemplo cōprobatum, ij ſapientes ſunt exiſtimandi, qui nullum pro ſalute patriæ periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uerſatur, de qua producti ſumus ut plura diceremus, quòd non modo cum cauſam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, ſed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra cauſam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro ſecundo. Cōmoratio eſt, cum in loco firmiſſimo, quo tota cauſa continetur, manetur diutius, & eodem ſæpius reditur. hac uti maxime conuenit, et id eſt oratoris boni maxime proprium. non enim datur auditori poteſtas animum de re firmiſſima dimouendi. Huic exemplum ſatis idoneum ſubijci non potuit, propterea quòd hic locus non eſt à tota cauſa ſeparatus, ſicut membrum aliquod, ſed, tanquam ſanguis, perfuſus eſt per totum corpus orationis. Contentio eſt, per quam contraria referuntur. Ea eſt in uerborum exornationibus, ut ante docuimus, eiuſmodi. Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. In ſententiarum, huiuſmodi: Vos huius incommodis lugetis, iſte reip. calamitate lætatur. Vos ueſtris fortunis diffiditis, iſte ſolus ſuis eo magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc intereſt: illud ex uerbis celeriter relatis conſtat, hic ſententiæ cōtrariæ ex comparatione referantur oportet. Similitudo eſt oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re diſpari ſimile. Ea ſumitur aut ornandi cauſa, aut probandi, aut aper-

tius

tius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad unamquanque sumendæ causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronunciandi. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: Non enim quemadmodum in palæstra qui tædas candentes accipit, celerior est in cursu continuo, quàm ille qui tradit: ita melior Imperator nouus, qui accipit exercitum, quàm ille qui decedit: propterea quòd defatigatus cursor integro facem, hic peritus Imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis plane, et perspicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur minus bonos Imperatores à melioribus exercitū accipere solere. sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quædam comparetur. Dictum est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquā rem negamus esse similem, ut paulo ante, cum de cursoribus disserebamus. Per negationem dicetur probandi causa, hoc modo: Neque equus indomitus, quāuis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, & aptus, quæ desiderantur ab equo: neque homo indoctus, quamuis sit ingeniosus, ad uirtutem potest peruenire. Hoc probabilius factum est, quòd magis est uerisimile, non posse uirtutem sine doctrina comparari, quoniā nec equus quidem indomitus idoneus possit esse: ergo sumptum est probandi causa. Dictum est autem per negationem: id enim perspicuum est de primo similitudinis uerbo. Apertius dicēdi causa simi=

litudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, ſicut in certamine currendi, non ita conuenit exerceri, ut, quoad neceſſe ſit, peruenire poſſis; ſed ut productus ſtudio, & uiribus ultra facile procurras. Nã hoc ſimile eſt, ut apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendãt eos, qui uerbi cauſa poſt mortem amici liberos eius cuſtodiant: propterea quòd in curſore tantum uelocitatis eſſe oporteat, ut efferatur uſque ad finem; in amico tantum beneuolentiæ ſtudium, ut ultra quàm amicus ſentire poſſit, procurrat amicitiæ ſtudio. Dictum autem ſimile eſt per breuitatem. Non enim ita ut in cæteris rebus res ab re ſeparata eſt, ſed utræque res coniuncte & confuſe pronunciatæ. Ante oculos ponendi negotij cauſa, ſumetur ſimilitudo per collationem, ſic: Vti citharœdus, cum prodierit optime ueſtitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus uarijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatiſſimam, auro & ebore diſtinctam, ipſe præterea forma & ſpecie ſit, & ſtatura appoſita ad dignitatem, ſi, cum magnam populo commouerit his rebus expectationem, repente ſilentio facto, uocẽ emittat acerbiſſimam cum turpiſſimo corporis motu, quo melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eo magis deriſus & contemptus eijcitur: ita ſi quis in excelſo loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, ſi uirtutis & artium, quæ uirtutis magiſtræ ſunt, egebit: quo magis cæteris rebus erit copioſus, & illuſtris, & expectatus, eo uehementius deriſus, & contemptus ex o=

mni conuentu bonorum eijcietur. Hoc simile exornatione utriusque rei, & alterius inscitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectu omniũ rem subiecit. Dictum autem est per collationem, propterea quòd proposita similitudine, paria sunt omnia relata. In similibus obseruare oportebit diligenter, ut cum rem afferamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, uerba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. id est huiusmodi: Ita ut hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: ex eadem similitudine nunc per translationem uerba sumimus, ita falsi amici sereno uitæ tempore præsto sunt, simulatq; hiemem fortunæ uiderint, deuolãt omnes. Sed inuentio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas, mutas & loquentes, feras & mansuetas, terrestres, & cœlestes, & maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas, atque inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari similitudinẽ, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rẽ facere, aut ponere ante oculos possit. non enim res tota totæ rei necesse est similis sit; sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat oportet. Exemplũ est alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine proposito. id sumitur ijsdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur: Apertiorẽ, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidũ reddit: Probabiliorem, cum magis uerisimilẽ facit: Ante oculos ponit, cũ exprimit omnia perspicue, ut res dicta propè manu tentari pos=

sit . Vniuscuiusque generis singula subiecissemus exem
pla, nisi, exemplum quod genus esset, in expolitione de=
monstrassemus, & causas sumendi in similitudine ape
ruissemus : quare noluimus neque pauca, quo minus
intelligeretur, neque, re intellecta, plura conscribere.
Imago est formæ cum forma cum quadam similitudi=
ne collatio . Hæc sumitur aut laudis, aut uituperatio=
nis causa . Laudis causa, sic : Ibant in prælium corpo
re tauri ualidissimi, impetu leonis acerrimi similes. Vi
tuperationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in con=
temptionem adducat . Vt in odiũ, hoc modo : Iste quo
tidie per forum medium tanquam iubatus draco ser=
pit, aspectu uenenato, spiritu rabido, circunspectans
huc & illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali fauci=
bus afflare, quem ore attingere, dẽtibus insecare, lingua
aspergere possit. Vt in inuidiã adducat, hoc modo: Iste
qui diuitias suas iactat, sicut gallus è Phrygia, aut
ariolus quispiam depressus, & oneratus auro clamat,
& deierat. Vt in contemptionem adducat, sic : Iste,
qui tanquam cochlea abscondens, retentat se se tacitus,
quo sit tutus, comeditur cum domo sua, & aufertur.
Effictio est, cum exprimitur & effingitur uerbis corpo
ris cuiuspiam forma, quod satis sit ad intelligendum,
hoc modo : Hunc dico iudices rubrum, breuẽ, incuruũ,
canũ, subcrispum, cæsium, cui sanè magna est in men
to cicatrix, si quo modo potest uobis in memoriam re=
dire . Habet hæc exornatio cum utilitatem, si quem
uelis ostendere : tum uenustatem, si breuiter & dilu=
cide facta est . Notatio est, cum alicuius natura certis
describitur signis, quæ, sicuti notæ quædã, naturæ sunt

attributa. Vt si uelis non diuitem, sed ostentatoré pecuniosum describere, Iste, inquies, iudices, qui se dici diuitem putat esse præclarum, primum nunc uidete, quo uultu uos intueatur: non ne uobis uidetur dicere, Darem, si mihi molesti nõ essetis? cum uero sinistra mentum subleuat, existimat se gemmæ nitore, & auri splẽdore aspectus omnium perstringere. Cum puerum respicit hunc unum, quem ego noui, uos non arbitror nouisse, alio nomine appellat, deinde alio atque alio: Heus tu, inquit, ueni Sannio, ne quid isti barbari perturbent: ut ignoti, qui audiunt, unũ putent eligi de multis. ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut Asturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquid fragile falsæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Videto, ut diligenter enumeretur, si potest ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit, tu illò plures mittas oportet, inquit, si hodie uis transnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Sosiam. Sanè. Deinde casu ueniunt hospites homini, qui istum splendide, dũ peregrinaretur, receperunt. ex ea re homo hercle sanè conturbatur, sed tamen à uitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, cum uenitis: sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abijssetis. Id fecissemus, inquiunt illi, si domum nouissemus. At istud quidem facile fuit undelibet inuenire. uerum ite mecum. sequũtur illi. sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Quærit, in agris cuiusmodi frumenta sint: negat se, quia uillæ incensæ sint, accedere posse, nec ædifi-

care etiam nunc audere : tametsi in Tusculano quidem cœpi insanire, & in iisdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, uenit in ædes quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum, quò iste pro notitia domini ædium ingreditur cum hospitibus : Hic, inquit, habito : perspicit argentum quod erat expositũ, uisit triclinium stratum, probat. accedit seruulus, dicit homini clare, dominum iam uenturum, si uelit exire. Ita'ne, inquit? Eamus hospites, frater uenit ex Salerno, ego illi obuiam pergam : uos huc decima uenitote. hospites discedunt. Iste se raptim domum suam conijcit : illi decima, quò iusserat, ueniunt : quærunt hunc: reperiunt domus cuia sit: in diuersorium derisi conferunt sese. Vident hominem postera die, narrant, expostulant, accusant: ait iste eos similitudine loci deceptos, angiporto toto deerrasse, contra ualetudinem suam se ad multam noctem expectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut uasa, uestimenta, pueros corrogaret: seruulus non inurbanus satis strenue & concinne comparat, iste hospites domum deducit. Ait se ædes maximas cuidam amico ad nuptias accommodasse, nunciat interea puer argentum repeti: (pertimuerat enim qui commodarat) Apagete, inquit, ædes commodaui, familiam dedi : argentum quoque uult? tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samijs delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, narrem? eiusmodi est hominis natura, ut, quæ singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea uix annuo sermone enarrare possim. Huiusmodi notationes, quæ describunt quid consentaneum sit uniuscuiusque naturæ, uehe-

menter habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos exempli causa cœperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris: denique cuiusuis studium protrahi potest in medium tali notatione. Sermocinatio est, cum alicui personæ sermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus urbs redūdaret, & omnes timore oppressi domi continerentur, uenit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum, quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequūtur, irrumpit in ædes subito, deinde magna uoce: Vbi est iste beatus, inquit, ædium dominus? quin mihi præsto fit? quid tacetis? Hic alij omnes stupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiecit sese. Parce, inquit, & per quæ tibi dulcissima sunt in uita, miserere nostri, noli extinguere extinctos. Fer mansuete fortunam, nos quoque fuimus beati, nosce te esse hominem. At ille: Quin illum mihi datis, ac uos auribus meis opplorare desinitis? non abibit. Illi nunciatur interea, uenisse istum, & clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audiuit, Heus, inquit, Gorgia pedissequa puerorum, absconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adolescentiam perducas. Vix hæc dixerat, cum ecce iste præsto, Sedes, inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple inimicitias meas, & iracundiam satura tuo sanguine. Ille cum magno spiritu, Metuebam, inquit, ne plane uictus essem: nunc uideo in iudicio mecum contendere non

uis, ubi ſuperari turpiſſimum eſt, ſuperare pulcherri-
mum: interficere me uis, occidar equidem, ſed uictus
non peribo. At ille, In extremo uitæ tempore etiam
ſententioſe loqueris, neque ei, quem uides dominari, uis
ſupplicare? Tum mulier, Imo quidem iſte rogat &
ſupplicat: ſed tu quæſo commouere, & tu per deos, in-
quit, hunc amplexare. dominus eſt, uicit hic te, uince
tu nunc animum. Cur non deſinis, inquit, uxor loqui,
quæ me digna non ſunt? tace, &, quæ curanda ſunt,
cura: tu ceſſas mihi uitam, tibi omnem bene uiuendi
ſpem mea morte eripere? Iſte mulierem reppulit ab ſe
lamentantem: illi neſcio quid incipienti dicere, quod
dignum uidelicet illius uirtute eſſet, gladium in latere
defixit. Puto in hoc exemplo datos eſſe unicuique ſer-
mones ad dignitatem accommodatos, quod oportet in
hoc genere obſeruare. Sunt item ſermocinationes con
ſequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dictu-
ros, ſi hoc iudicaueritis? non ne hac omnes utentur
oratione? deinde ſubiicere ſermonem. Conforma-
tio eſt, cum aliqua, quæ non adeſt, perſona confingitur
quaſi adſit, aut cum res muta, aut informis fit eloquẽs,
& formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem ac
commodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd ſi nũc
hæc urbs inuictiſſima uocem emittat, non hoc pacto lo
quatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis
ditata certiſſimis, clariſſimis locupletata uictoriis, nunc
ueſtris ſeditionibus ò ciues uexor: quam dolis malitioſa
Carthago, uiribus probata Numantia, diſciplinis erudi
ta Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini
nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculca

ri? Item, Quòd si nunc L. ille Brutus reuiuiscat, & hic ante pedes uestros adsit, non hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrannos introducitis: ego libertatem, quæ non erat, peperi, uos partam seruare non uultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui, uos liberi sine periculo esse non curatis. Hæc confirmatio, licet in plures res mutas atque inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus & commiseratione. Significatio est, quæ plus in suspitione relinquit, quàm positum est in oratione: ea fit per exuperationem, ambiguum, consequentiam, abscisionem, similitudinem. Per exuperationem, cum plus dictum est quàm patitur ueritas, augendæ suspitionis causa, sic: Hic de tanto patrimonio tam cito testam, qua sibi petat ignē, non reliquit. Per ambiguum, cum uerbum potest in duas plures'ue sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit: ut de eo si dicas, qui multas hæreditates adierit, Prospice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum uitanda sunt, quæ obscuram reddunt orationem, ita hæc consequēda, quæ conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facile, si nouerimus & animaduerterimus uerborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cum res, quæ sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspitione, ut si salsamentarij filio dicas: Quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat. Per abscisionem, si cum incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspitionis, sic, Qui ista forma & ætate nuper alienæ domui, nolo plura dicere.

Per ſimilitudinem, cum aliqua re ſimili allata, nihil amplius dicimus, ſed ex ea ſignificamus quid ſentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus eſſe, inulti iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimum feſtiuitatis habet interdum & dignitatis. Sinit enim quiddam tacito oratore ipſum auditorem ſuſpicari. Breuitas eſt res ipſis tantūmodo uerbis neceſſarijs expedita, hoc modo: Lemnum præteriens cepit, inde Tarſi præſidium reliquit, poſt urbem in Bithynia ſuſtulit, inde pulſus in Helleſpontū, ſtatim potitur Abydo. Item, Modo Conſul, quondam Tribunus, deinde primus erat ciuitatis. Tū proficiſcitur in Aſiá, deinde exul, & hoſtis eſt dictus, poſt Imperator, poſtremo Conſul factus eſt. Habet paucis comprehenſa breuitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda ſæpe eſt, cum aut res non egent longæ orationis, aut tempus non ſinit commorari. Demonſtratio eſt, cum ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos eſſe uideatur. Id fieri poterit, ſi, quæ ante, & poſt, & in ipſa re facta erunt, comprehendemus, aut à rebus conſequentibus, aut à circunſtantibus non recedemus, hoc modo: Quod ſimul atque Gracchus proſpexit, fluctuare populum, uerentem ne ipſe auctoritate Senatus commotus à ſententia deſiſteret, iubet aduocari concionem. Iſte interea ſcelere & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis, & ſudans, oculis ardentibus, erecto capillo, cōtorta toga, cum pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiam, hic ſubſellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere.

Cum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt, ex aliis aliisq; partibus conuolant, atque è populo unus, Fuge inquit Tiberi, fuge. non uides? respice inquam. Deinde uaga multitudo subito timore perterrita, fugere cœpit. At iste spumans ex ore scelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Graccho quid esset, neque tamen locum in quo constiterat relinquenti, percutit tempus. Ille nulla uoce delibans insitã uirtutem, concidit tacitus: iste uiri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus præclarissimum fecisset, circunspectans, & hilaris sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit sese. Hæc exornatio in amplificanda & commiseranda re plurimum prodest, & in huiusmodi narrationibus: statuit enim totam rem, & propè ponit ante oculos. Omnes rationes honestandæ elocutionis studiose collegimus, in quibus Herenni si te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & suauitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie planè loquaris; ne nuda atque inornata inuentio uulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmet ipsi nobis instemus, res enim communis agitur, ut frequenter & assidue consequamur artis rationem studio, & exercitatione: quod alii cum molestia tribus de causis maxime faciunt, aut si, cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut si sibi diffidunt, aut si nesciunt quam uiã sequi debeant: quæ à nobis absunt omnes difficultates. Nã & simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cætera philoso-

phiæ ratio cõfirmauit. et nobis nõ diffidimus, propterea quòd et aliquãtulũ processimus, & alia meliora sunt, quæ multo intentius petimus in uita, ut etiam si nõ peruenerimus in dicẽdo, quò uolumus, parua pars uitæ perfectissimæ desideretur. Et uiam, quam sequamur, habemus, propterea quòd in his libris nihil præteritum est rhetoricæ præceptionis. Demonstratum est enim quo modo res in omnibus generibus causarũ inueniri oporteat. Dictum est quo pacto eas disponere conueniat. Traditum est, qua ratione esset pronunciandum. Præceptum est, qua uia meminisse possemus. Demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ si sequamur, acute & cito reperiemus, distincte & ordinate disponemus, grauiter & uenuste pronunciabimus, firme & perpetuo meminerimus, ornate & suauiter eloquemur. Ergo in arte rhetorica nihil est amplius. Hæc omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligentia consequemur & exercitatione.

M. TVL. CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER I.

S AEPE & multum hoc mecum cogitaui, boni ne an mali plus attulerit hominibus & ciuitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiæ studium. nam & cum nostræ reip. detrimenta considero, & maximarum ciuitatum ueteres animo colligo calamitates, non minimam uideo per disertissimos homines inuectam esse partem incommodorum. cum autem res ab nostra memoria propter uetustatẽ remotas ex literarum monumentis repetere instituo, multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse ciuitatibus, eloquentiam uero sine sapiẽtia nimium obesse plerunque, prodesse nũquam. quare si quis omissis rectissimis atque honestissimis studijs rationis & officij, consumit omnem operã in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriæ ciuis alitur: qui uero ita se se armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriæ, sed pro his propugnare possit, is mihi uir & suis & publicis rationibus utilissimus, atque amicissimus ciuis fore uidetur. Ac si uolumus huius rei, quæ uocatur eloquentia, siue artis,

siue studij, siue exercitationis cuiusdam, siue facultatis à natura profectæ considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum, atque optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cũ in agris homines passim bestiarum more uagabantur, & sibi uictu ferino uitam propagabãt, nec rationi animi quidquam, sed pleraque uiribus corporis administrabant. nondum diuinæ religionis, non humani officij ratio colebatur: nemo legitimas uiderat nuptias: non certos quisquam inspexerat liberos: non, ius æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. ita propter errorem atque inscitiã, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam uiribus corporis abutebatur perniciosissimis satellitibus. quo tempore quidam, magnus uidelicet uir & sapiẽs, cognouit quæ materia esset, & quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere, & præcipiendo meliorem reddere: qui dispersos homines in agris, & in tectis syluestribus abditos, ratione quadam compulit in unum locum, & congregauit, & eos in unamquanque rem inducens utilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes, ex feris & immanibus mites reddidit & mansuetos. ac mihi quidem uidetur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à consuetudine subito conuerteret, & ad diuersas uitæ rationes traduceret. age uero, urbibus constitutis, ut fidem colere, & iustitiam retinere discerent, & alijs parere sua uoluntate consuescerent, ac non

modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam uitam amittendam existimarent, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? profecto nemo nisi graui ac suaui commotus oratione, cum uiribus plurimum posset, ad ius uoluisset sine ui descendere: ut inter quos posset excellere, cum ijs se pateretur æquari, & sua uoluntate à iucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iam naturæ uim obtineret propter uetustatem. ac primo quidem sic & nata et progressa longius eloquentia uidetur, & item postea maximis in rebus pacis & belli cum summis hominum utilitatibus esse uersata. postquam uero commoditas quædam praua uirtutis imitatrix, sine ratione officij dicendi copiam consecuta est: tum ingenio freta malitia, peruertere urbeis, & uitas hominum labefactare assueuit. atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi uidetur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes & insipientes homines solitos esse uersari, nec uero ad priuatas causas magnos, ac disertos homines accedere: sed cum à summis uiris maximæ res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorum accederent. quibus in controuersijs cum sæpe à mendacio contra uerum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario superiores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, et opitulari suis quisque necessarijs cogeretur. itaque cũ in dicendo sæpe par, nonnunquã etiã superior uisus es-

set is, qui omisso studio sapientiæ, nihil sibi præter eloquentiam comparasset, fiebat ut & multitudinis, & suo iudicio dignus, qui remp. gereret, uideretur. hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula reip. temerarij atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. quibus rebus tantum odij atque inuidiæ suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa, & tumultuosa uita se in studiũ aliquod traderent quietum. quare mihi uidentur postea cætera studia recta atque honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse; hoc uero à plerisque eorum desertum obsoleuisse eo tempore, quo multo uehemẽtius erat retinendum, & studiosius adaugendũ. nam quo indignius rem honestissimam & rectissimam uiolabat stultorum & improborum temeritas & audacia summo cum reip. detrimento, eo studiosius & illis resistendum fuit, & reip. consulendum. quod nostrum illũ non fugit Catonem, neque Lælium, neque horum (ut uere dicam) discipulum Africanum, neque Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa uirtus, & summa uirtutę amplificata auctoritas, & quæ his rebus ornamento, & reip. præsidio esset, eloquẽtia. quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiæ studendum est, etsi ea quidam & priuatim & publice peruerse abutuntur, sed eo quidem uehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium pernicie plurimum possint, cum præsertim hoc unum sit, quod ad omnes res & priuatas & publicas maxime pertineat; hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris,

hoc

hoc eodem uita iucunda fiat. nam hinc ad remp. plurima cõmoda ueniunt, si moderatrix omnium rerum præsto est sapientia: hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores & infirmiores sint, hac re maxime bestijs præstare, quòd loqui possunt. quare præclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, qui, qua re homines bestijs præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. hoc si forte non natura modo, neque exercitatione conficitur, uerum etiam artificio quodam comparatur, non alienum est uidere quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nã his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuscuiusque animus ipsam rationem, , ac uiam artis considerare poterit.

CIVILIS quædã ratio est, quæ multis & magnis ex rebus cõstat. Eius quædam magna & ampla pars est artificiosa eloquentia, quã Rhetoricam uocãt. nam neque cũ ijs sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere, & ab ijs, qui eam putãt omnem rhetoris ui & artificio contineri, magnopere dissentimus. quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilis scientiæ partem esse dicamus. Officiũ autem eius facultatis uidetur esse, dicere apposite ad persuasionem: Finis, persuadere dictione. Inter officium autem & finem hoc interest,

quòd in officio, quid fieri, in fine, quid officio cõueniat, conſideratur: ut medici officium dicimus eſſe, curare appoſite ad ſanãdum; finem, curatione ſanare. Item oratoris quid officium, & quid finem eſſe dicamus, intelligemus, cum id, quod facere debet, officium eſſe dicemus; illud, cuius cauſa facere debet, finẽ appellabimus.

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uerſatur, ut ſi medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uerſetur: item quibus in rebus uerſatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores exiſtimauerunt. Nam Gorgias Leontinus antiquiſſimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorem optime poſſe dicere exiſtimauit. Hic infinitam & immenſam huic artificio materiam ſubijcere uidetur. Ariſtoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta ſubminiſtrauit, tribus in generibus rerum uerſari rhetoris officium putauit, demonſtratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonſtratiuum eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum eſt, quod poſitum in diſceptatione, & conſultatione ciuili, habet in ſe ſententiæ dictionem. Iudiciale eſt, quod poſitum in iudicio habet in ſe accuſationem & defenſionem, aut petitionem & recuſationem. Et quemadmodũ noſtra quidem fert opinio, oratoris ars, et facultas in hac materia tripertita uerſari exiſtimãda eſt. Nam Hermagoras quidem, nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur, intelligere uidetur, qui

oratoris materiam in causam, & in quaestionem diuidat. Causam esse dicit rem, quae habeat in se controuersiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione: quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. nam ei tres partes, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam. Quaestionem autem eam appellat, quae habeat in se controuersiam in dicendo positam, sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: Ecquid sit bonum praeter honestatem. Veri'ne sint sensus. Quae sit mundi forma. Quae sit solis magnitudo. Quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nã quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas sicut aliquas paruas res oratori attribuere, magna amentia uidetur. Quòd si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio & disciplina comparatam, uideretur fretus sua scientia falsum quoddam constituisse de oratoris officio, & non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse: nunc uero ea uis est in homine, ut ei multo Rhetoricam citius quis ademerit, quàm Philosophiam concesserit. neque eo dico, quòd eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta uideatur. (nam satis in ea uidetur ex antiquis artibus ingeniose & diligenter electas res collocasse, & nonnihil ipse quoque noui protulisse) uerũ oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit: multo maximũ ex arte dicere, quod eum minime potuisse, omnes uidemus. Quare materia quidem nobis Rhetoricae uidetur ea, quam Aristoteli

uisam esse diximus. Partes autem hæ sunt, quas plerique dixerunt, inuentio, dispositio, elocutio, memoria, pronunciatio. Inuentio, est excogitatio rerũ uerarũ, aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio, est rerũ inuentarũ in ordinem distributio. Elocutio, est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accõmodatio. Memoria, est firma animi rerum ac uerborum ad inuentionem perceptio. Pronunciatio, est ex rerum & uerborum dignitate, uocis & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter cõstitutis, eas rationes, quibus ostendere possimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. nam & multorum uerborum indigent, & non tãtopere ad artis descriptionem, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem Rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem uidetur coniunctle agendũ de materia ac partibus. Quare inuentio, quæ princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

OMNIS res, quæ habet in se positã in dictione, aut disceptatione aliquã cõtrouersiã, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis cõtinet quæstionem. Eã igitur quæstionem, ex qua causa nascitur, cõstitutionem appellamus. Cõstitutio est prima cõflictio causarum, ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti, nõ feci, aut iure feci. Cũ facti cõtrouersia est, quoniã coniecturis causa firmatur, cõstitutio coniecturalis appellatur. Cũ autẽ nominis, quia uis uocabuli definienda uer

bis est, constitutio definitiua nominatur. Cum uero qualis sit res quæritur, quia & de ui & de genere negotij controuersia est, constitutio generalis uocatur. At cum causa ex eo pendet, quòd non aut is agere uidetur quem oportet, aut non cum eo, qui cum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet, translatiua dicitur constitutio: quia actio translationis & cōmutationis indigere uidetur. Atque harum aliquam in omne causæ genus incidere necesse est. Nam in quam non inciderit, in ea nihil esse poterit cōtrouersiæ. quare eam nec causam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuersia in omnia tempora potest distribui. Nam & quid factum sit, potest quæri, hoc modo: Occiderit'ne Aiacem Vlysses. Et quid fiat, hoc modo: Bono'ne animo sint erga Pop. Rom. Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rempublicā peruenturum. Nominis controuersia est, cum de facto cōuenit, & quæritur id, quod factū est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controuersiam, non quòd de re ipsa non conueniat, nō quòd de facto non constet, sed quòd id, quod factum sit, aliud alij uideatur esse, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter describenda, ut si quis sacrum ex priuato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum quæritur, necesse erit definire utrunque, quid sit fur, quid sacrilegus, & sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de

qua agitur, appellari oportere, atque aduersarij dicũt. Generis est controuersia, cum &, quid factum sit, conuenit, &, quo id factum nomine appellari oporteat, constat, & tamen, quantum, & cuiusmodi, & omnino quale sit, quæritur, hoc modo: Iustum an iniustum, utile an inutile, & omnia, in quibus quale sit id, quod factum est, quæritur, sine ulla nominis controuersia. Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit, deliberatiuam, demonstratiuam, iuridicialem, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerum breui, ne aut, si taciti præterierimus, sine causa non secuti eum putemur; aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis præceptis intulisse uideamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt causarũ, non possunt recte partes alicuius generis causæ putari. Eadem enim res alij genus esse, alij pars potest, eidem genus esse & pars non potest. Deliberatio autem & demonstratio, genera sunt causarum. Ná aut nullum causæ genus est, aut iudiciale solum, aut et iudiciale, & demonstratiuum, & deliberatiuũ. Nullum dicere causæ esse genus, cum causas esse multas dicat, & in eas præcepta det, amentia est. Vnum autem iudiciale solum esse qui potest? cum deliberatio & demonstratio, neque ipsæ similes inter se sint, & ab iudiciali genere plurimum dissideant, & suum quæque finem habeat, quò referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur & demonstratio non possunt recte partes alicuius generis causæ putari. Male igitur eas generalis

constitutionis partes esse dixit. Quòd si generis causæ partes nòn possunt recte putari, multo minus recte partis causæ partes putabuntur. Pars autem causæ constitutio est omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur: sed demonstratio & deliberatio generis causæ partes non possunt recte putari, quòd ipsa sunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio & ipsa, & pars constitutionis eius quælibet, intentionis depulsio est, quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, & deliberatio neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio & ipsa & pars eius intentionis depulsio est, deliberatio, & demonstratio neque constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi intentionis esse depulsionem. Placeat igitur oportet, non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, siue constitutionem primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua causa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiua esse & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, et alterius in se uim continere: ideo quòd unaquæque

ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera assumpta, numerus constitutionum duplicatur, non uis constitutionis augetur. At deliberatiua causa simul ex eadem parte, eodem in genere et coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam solet habere constitutionem, & unā aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu euenire. Genera igitur, ut ante diximus, hæc causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialem & negotialem. Iuridicialis est, in qua æqui & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua, quid iuris ex ciuili more, & æquitate sit, consideratur: cui diligentiæ præesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas tribuitur partes, absolutam & assumptiuam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris, & iniuriæ quæstionem. Assumptiua est, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur postulat. Hæc in duas partes diuiditur, purgationem & deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum & peccasse, & cōsulto peccasse reus se cōfitetur, et tamen, ut ignoscatur,

postulat: quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se & ab sua culpa ui & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur ui, & potestate factum. Factum autem, cum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quod ideo iure factum dicitur, quòd aliquis ante iniuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contēditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quam translatiuam nominamus, eius constitutionis est controuersia, cum aut quem, aut quicum, aut quo modo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur, non quo nō usi sint ea ueteres oratores sæpe multi, sed quia nō animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inuentā multi reprehenderunt, quos non tā imprudentia falli putamus, (res enim perspicua est) quàm inuidia atque obtrectatione quadam impediri. Et cōstitutiones quidem, & earum partes exposuimus, exempla autem cuiusque generis tum cōmodius expositum uidemur, cum in unumquodque eorū argumentorū copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum causæ statim poterit accommodari. Constitutione causæ

reperta, statim placet considerare, utrũ causa sit simplex an coniuncta: & si coniuncta erit, utrum sit ex pluribus quæstionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se continet unam quæstionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæruntur, hoc pacto: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit, quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quammaximæ contra Annibalem copiæ sint. Deinde considerandum est, in oratione, an in scripto sit controuersia. Nam scripti controuersia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur. Eius autem genera quæ sunt separata à constitutionibus, quinque sunt. Nam tum uerba ipsa uidentur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duæ leges aut plures discrepare, tum id quod scriptũ est, duas aut plures res significare: tum ex eo quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est, inueniri: tum uis uerbi quasi in diffinitiua constitutione, in quo posita sit, quæri. Quare primum genus de scripto & sententia, secundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum diffinitiuũ nominamus. Ratio est autem, cum omnis quæstio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato genere causæ, & cognita constitutione, cum simplex'ne, an coniuncta sit intellexe-

ris, & scripti an rationis habeat cōtrouersiam uideris, deinceps erit uidendum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum causæ sit, quæ omnia à constitutione proficiscantur oportet. Quæstio est ea, quæ ex conflictione causarum gignitur controuersia, hoc modo: Non iure fecisti, iure feci. Causarum autem hæc est conflictio, in qua constitutio cōstat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quæstionem diximus, hoc modo: Iure'ne fecerit. Ratio est ea, quæ continet causam, quæ si sublata sit, nihil in causa controuersiæ relinquetur, hoc modo: ut docendi causa in facili & peruulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidij, nisi hoc dicat, Iure feci, illa enim patrem meum occiderat, non habet defensionem, qua sublata, omnis quoque cōtrouersia sublata sit. ergo eius causæ ratio est, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis nascitur controuersia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulo ante exposuimus. Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduersarius, abs te filio matrem necari oportuit. potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis, illa summa nascitur controuersia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectum'ne fuerit ab Oreste matrem occidi, cū illa Orestis patrem occidisset. Firmamentū, est firmissima argumentatio defensoris, et aptissima ad iudicationem, ut si uelit Orestes dicere, eiusmodi animū matris suæ fuisse in patrem suum, in se ipsum, in sorores, in regnū, in famam generis & familiæ, ut ab ea pœnas liberi sui potissimum pe

tere debuerint. Et in cæteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est, (factū enim non conceditur) nō potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quæstionem et iudicationem, ut factū est, nō est, factum'ne sit. Quot autem in causa constitutiones aut eorū partes erunt, totidem necesse erit quæstiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in causa repertis, tunc denique singulæ partes totius causæ considerandæ sunt. nam nō ut quidque dicendum primū, ita primum animaduertendum uidetur: ideo quòd illa quæ prima dicuntur, si uehementer uelis congruere et cohærere cum causa, ex eis ducas oportet quæ post dicenda sunt. Quare cum iudicatio, & ea quæ ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tum denique ordinandæ sunt cæteræ partes orationis. Hæ partes sex esse omnino nobis uidentur: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nūc quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.

EXORDIVM est oratio animum auditoris idonee cōparans ad reliquā dictionem: quod eueniet, si eū beneuolum, attentū, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri causam uolet, eū necesse est genus suæ causæ diligenter ante cognoscere. Genera causarum sunt quinque, honestū, admirabile, humile, anceps, obscurū. Honestū genus est, cui statim sine oratione nostra au-

ditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut causa & honestatis & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs causa implicita est. Quare, cum diuersa sint genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in unoquoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium & insinuationem. Principium est oratio perspicue & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Insinuatio est oratio quadam dissimulatione & circuitione obscure subiens auditoris animum. In admirabili genere causæ, si non omnino infesti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit: sin erunt uehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. nam ab iratis si perspicue pax & beneuolentia petitur, non modo ea non inuenitur, sed augetur, atque inflammatur odium. In humili autem genere causæ, contemptionis tollendæ causa, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causæ si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa indicatione exordiendum est: sin autem partem turpitudinis, & partem honestatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata uideatur. cum autem erit honestum causæ genus, uel præteriri principium poterit; & si cōmodum fuerit, aut à narratione

incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmiſſima ratione noſtræ dictionis: uel ſi uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum eſt, ut id quod eſt augeatur. In obſcuro cauſæ genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc quoniam quas res exordio conficere oporteat dictum eſt, reliquum eſt ut oſtendatur quibus quæque res rationibus confici poſſit. Beneuolentia quatuor ex locis comparatur; ab noſtra, ab aduerſariorum, ab iudicum perſona, à cauſa. Ab noſtra, ſi de noſtris factis & officijs ſine arrogantia dicemus: ſi crimina illata, & aliquas minus honeſtas ſuſpiciones iniectas diluemus: ſi quæ incommoda acciderunt, aut quæ inſtent difficultates, proferemus: ſi prece & obſecratione humili ac ſupplici utemur. Ab aduerſariorum autem, ſi eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium ducentur, ſi quid eorum ſpurce, ſuperbe, crudeliter, malitioſe factum proferetur. In inuidiam, ſi uis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atque eorum uſus arrogans & intolerabilis, ut his rebus magis uideantur, quàm cauſæ ſuæ confidere. In contemptionem adducentur, ſi eorum inertia, negligentia, ignauia, deſidioſum ſtudium, & luxurioſum otium proferetur. Ab auditorum perſona beneuolentia captabitur, ſi res ab his fortiter, ſapienter, manſuete geſtæ proferẽtur, ut ne qua aſſentatio nimia ſignificetur: et ſi, de his quàm honeſta exiſtimatio, quãtaq; eorũ iudicij & auctoritatis expectatio ſit, oſtendetur. Ab ipſis rebus, ſi noſtrã cauſam laudando extollemus, aduerſariorum cauſam per cõtemptionem depri

memus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam reip. pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte & breuiter summam causæ exponemus, hoc est, in quo consistat cõtrouersia. nam & cum docilem uelis facere, simul attentum facias oportet. nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire. Nunc, insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causæ est, hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causa quædam turpitudo, aut si ab iis, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uidetur, aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus, quàm ex primis duabus in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si causæ turpitudo contrahet offensionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem quæ probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; & dissimulare id te defensurũ, quod existimeris defensurus. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, in=

gredi pedetentim in defensionem, et dicere, ea, quæ indignantur aduersarij, tibi quoque indigna uideri. Deinde, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quidquam de aduersarijs esse dicturum, neque hoc, neque illud, ut neque aperte lædas eos qui diliguntur, & tamen id obscure faciens, quoad possis alienes ab eis auditorum uoluntatem; & aliquorum iudicium simili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut cõsimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsentia demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem uidebitur auditoribus fecisse, id quod ei, qui intelligit quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu: oportet aut de eo, quod aduersarij sibi firmissimum putarint, & maxime ij qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri: aut ab aduersarij dicto exordiri, & ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. nam auditor cum eum, quem aduersarij perturbatum putat oratione, uidet animo firmissimo contradicere paratum; plerunque se potius temere assensisse, quàm illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causa; te breuius, quàm paratus fueris, esse dicturum commodum est polliceri, non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod genus, strepitum, acclamationem, aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulã, uel aliquã cõtineat irrisionem: aut si

rei

rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, nouum, horribile statim non incommodum est inijcere. Nam ut cibi satietas & fastidium aut subamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu renouatur. Ac separatim quidem, quæ de principio et insinuatione dicenda uidebantur, hæc ferè sunt. nunc quiddam breuiter & communiter de utroque præcipiendum uidetur. Exordium sententiarum & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia, quæ pertinent ad dignitatem, cõtinere in se, propterea quòd id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendat: splendoris, & festiuitatis, & concinnitudinis minimũ, propterea quòd ex his suspitio quædam apparationis atque artificiosæ diligentiæ nascitur, quæ maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. Vitia uero hæc sunt certissima exordiorum, quæ summopere uitare oportebit, uulgare, commune, commutabile, longum, separatum, trãslatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accõmodari, ut conuenire uideatur. Cõmune est, quod nihilo minus in hanc quàm in contrariam partem causæ potest conuenire. Commutabile, quod ab aduersario potest leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus uerbis aut sententijs ultra quàm satis est producitur. Separatum, quod non ex ipsa causa ductum est, nec sicut aliquod membrum annexum orationi. Translatum est, quod aliud cõficit, quàm causæ genus postulat: ut si quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam causa desiderat: aut si principio utatur,

cum insinuationem res postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordijs præcepta traduntur: hoc est, quod eum, qui audit, neque beneuolum, neque attẽtũ, neque docilem efficit: aut, quo profecto nihil peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

NARRATIO est rerum gestarum, aut gestarum expositio. Narrationũ tria sunt genera. Vnũ genus est, in quo ipsa causa, & omnis ratio controuersiæ continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra causam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum à ciuilibus causis, quod delectationis causa nõ inutili cũ exercitatione dicitur, & scribitur. Eius partes sunt duæ, quarum altera in negotijs, altera in personis maxime uersatur. Ea, quæ in negotiorũ expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec ueræ, nec uerisimiles res continentur. cuiusmodi est: Angues ingentes alites iuncti iugo. Historia est gesta res, ab ætatis nostræ memoria remota. quod genus, Appius indixit Carthaginensibus bellum. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit. Huiusmodi apud Terentium: Nam is postquã excessit ex ephebis Sosia. Illa autem narratio, quæ uersatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones & animi perspici possint, hoc modo:

Venit ad me sæpe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?

Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris?
Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimium ipse durus est, præter æquum & bonum.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festiuitas confecta ex rerum uarietate, animorum dissimilitudine, grauitate, lenitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subita lætitia, iucundo exitu rerum. Verum hæc ex ijs, quæ postea de elocutione præcipientur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea, quæ causæ continet expositionem, dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis sit. Breuis erit, si unde necesse est, inde initium sumetur, & non ab ultimo repetetur, & si cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur: nam sæpe satis est quod factum sit dicere, non ut enarres quemadmodum sit factum: et si non longius quàm quod scitu opus est, in narrando procedetur: & si nullam in rem aliam transibitur, et si ita dicetur, ut nonnunquam ex eo quod dictum sit, id quod dictum non sit, intelligatur: & si non modo id, quod obest, uerum etiam id quod nec obest, nec adiuuat, præteribitur: & si semel unumquodque dicetur, & si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut cum se breues putent esse, longissimi sint: cum dent operam ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quàm necesse sit. Nam plerisque breuiter dicere uidetur, qui ita dicit: Accessi ad ædes, puerum euocaui: respondit:

Quæsiui dominum, domi negauit esse. Hic tametsi tot res breuius non potuit dicere, tamen quia satis fuit dixisse, domi negauit esse, fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere uitanda est breuitatis imitatio, & non minus rerum non necessariarum, quàm uerborum multitudine supersedẽdum. Aperta autem narratio poterit esse, si ut quidque primũ gestum erit, ita primũ exponetur, & rerum ac temporum ordo seruabitur, ut ita narrentur, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic considerandum erit, ne quid perturbate, ne quid cõtorte dicatur, ne quam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremũ prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereatur: & omnino quæ præcepta de breuitate sunt, hoc quoque in genere sunt conseruanda. Nam sæpe res parum est intellecta longitudine magis, quàm obscuritate narrationis. Ac uerbis quoque dilucidis utendum est, quo de genere dicẽdum est in præceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, si in ea uidebuntur inesse ea, quæ solent apparere in ueritate, si personarum dignitates seruabuntur, si causæ factorum extabunt, si fuisse facultates faciundi uidebuntur, si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur: si res & ad eorũ, qui agent, naturam, & ad uulgi morẽ, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accõmodabitur. Ac ueri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem præterea considerare oportebit, ne aut cum obsit narratio, aut cum nihil prosit, tunc interponatur: aut non loco, aut non quemadmodum causa postulat, narretur.

obest tum, cum ipsius rei gestæ expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando, & causam agendo lenire oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei gestæ dispergere in causam, & ad unamquanque confestim rationem accommodare, ut uulneri præsto medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cum ab aduersarijs re exposita, nostra nihil interest iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotiū, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. quod cum acciderit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat: quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus: nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id, quod aduersario prodest, dilucide & ornate exponitur, aut id, quod ipsum adiuuat, obscure dicitur & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suæ causæ, contraria quæ præteriri poterunt, prætereundo, quæ illius erunt, leuiter attingendo, sua diligenter, & enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum uidetur. Deinceps ad partitionē transeamus.

RECTE habita in causa partitio, illustrem & perspicuam totam efficit orationem. Eius partes duæ sunt, quarum utraque magnopere ad aperiendam causam, & constituendam pertinet controuersiam. Vna pars est, quæ, quid cum aduersarijs conueniat, & quid in controuersia relinquatur, ostendit: ex qua certum

quiddam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc, utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, ostendit: hæc debet illud quod conuenit, inclinare ad suæ causæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem esse à filio, conuenit mihi cum aduersarijs. Item contra, Interfectum esse à Clytemnestra Agamemnonem conuenit. Nam hic uterque & id posuit quod conueniebat, & tamen suæ causæ commodo consuluit. Deinde, quid controuersiæ sit, ponendum est in iudicationis expositione: quæ quemadmodum inueniretur, ante dictum est. Quæ autem partitio rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet breuitatem, absolutionem, paucitatem. Breuitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur uerbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis est, quòd rebus ipsis, & partibus causæ, non uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quæ incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur. in qua partitione uidendum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut sero extra partitionem, id quod uitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione seruatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neque permiste cũ partibus implicantur. Nã genus est, quod plures par-

tes amplectitur, ut animal. Pars est, quæ subest generi, ut equus. Sed sæpe eadem res alij genus, alij pars est. nam homo animalis pars est, Thebani aut Troiani genus. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione seruari possit. Nam qui ita partitur, Ostendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduersariorum omnia incommoda ad rempub. peruenisse, is non intellexit, in partitione exposito genere, partem se generis admiscuisse. nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur uitandum est, ne cuius genus posueris, eius secum aliquam, diuersam ac dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quòd si quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione causæ erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, cum ad ipsum uentum erit explicandum in causæ dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura quam satis est demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendam aduersarios, quod arguimus, & potuisse facere, & uoluisse, & fecisse: nam fecisse ostendere satis est. Aut cũ in causa partitio nulla sit, & cum simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione, idq́; perraro potest accidere. Ac sunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hũc usum oratorium non tantopere pertinent, quæ uersantur in philosophia, ex quibus hæc ipsa transtulimus, quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus inue=

niebamus. Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminiſſe oportebit, ut et prima quæque pars, ut expoſita eſt in partitione, ſic ordine tranſigatur: & omnibus explicatis, peroratum ſit, hoc modo, ut nequid poſterius præter concluſionem inferatur. Partitur apud Terentium breuiter & commode ſenex in Andria, quæ cognoſcere libertum uelit:

Eo pacto & gnati uitam, & conſilium meum
Cognoſces, & quid facere in hac re te uelim.

Itaque quemadmodum in partitione propoſuit, ita narrat primum gnati uitam:

Nam is poſtquam exceſſit ex ephebis Soſia,
Liberius uiuendi fuit poteſtas.

Deinde ſuum conſilium,

Et nunc id operam do.

Deinde quid Soſiam uelit facere, id quod poſtremum poſuit in partitione, poſtremum dicit:

Nunc tuum eſt officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primam quãque partem primum acceſſit, & omnibus abſolutis, finem dicendi fecit, ſic nobis placet & ad ſingulas partes accedere, & omnibus abſolutis perorare. Nunc de confirmatione, deinceps ita ut ordo ipſe poſtulat, præcipiendum uidetur.

CONFIRMATIO eſt, per quam argumentando noſtræ cauſæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa ſunt præcepta, quæ in ſingula cauſarũ genera diuidentur. Veruntamen non incõmodum uidetur, quandam ſyluam, atque materiam uniuerſam ante permiſtam, &

confuſam exponere omnium argumentationum : poſt autem tradere quemadmodum unumquodque genus cauſæ, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo quod perſonis, aut ex eo quod negotijs eſt attributum. Ac perſonis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, ſtudia, conſilia, facta, caſus, orationes. Nomẽ eſt, quod unicuique perſonæ datur, quo ſuo quæque proprio, & certo uocabulo appellatur. Naturã ipſam definire difficile eſt. Partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius eſt. Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere uerſantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in beſtiarum genere enumeratur. Atque hominum genus & in ſexu conſideratur, uirile an muliebre ſit; & in natione, patria, cognatione, & ætate. Natione, Graius an Barbarus. Patria, Athenienſis an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus conſanguineis. Aetate, puer an adoleſcens, natu grandior an ſenex. Præterea commoda & incommoda conſiderantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillis, longus an breuis, formoſus an deformis, uelox an tardus ſit, acutus an hebetior, memor an obliuioſus, comis, officioſus, pudens, patiens, an contra. Et omnino quæ à natura data animo & corpori conſiderabuntur, in natura conſideranda ſunt. Nam quæ induſtria comparantur, ad habitum pertinent, de quo poſterius dicendum eſt. In uictu conſiderare oportet, apud quem, & quo more, & cuius arbi=

tratu ſit educatus, quos habuerit artiũ liberalium magiſtros, quos uiuendi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quæſtu, artificio ſit occupatus, quo modo rem familiarem adminiſtret, qua conſuetudine domeſtica ſit. In fortuna quæritur, ſeruus ſit an liber, pecunioſus an tenuis, priuatus an cum poteſtate: ſi cum poteſtate, iure an iniuria, felix, clarus, an contra, quales liberos habeat. Aut ſi de non uiuo quæretur, etiam quali morte ſit affectus, erit conſiderandum. Habitum autem hunc appellamus, animi, aut corporis conſtantem & abſolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis ſcientiam. Et item corporis aliquam commoditatem, non natura datum, ſed ſtudio & induſtria partam. Affectio eſt animi, aut corporis ex tempore aliqua de cauſa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, moleſtia, morbus, debilitas, & alia quæ genere in eodem reperiuntur. Studium autem eſt animi aſſidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philoſophiæ, poetriæ, geometriæ, literarum. Conſilium eſt aliquid faciendi aut non faciendi uere excogitata ratio. Facta autem, & caſus, & orationes tribus ex temporibus conſiderabuntur, quid fecerit, aut quid ipſi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipſi accidat, quid dicat, aut quid facturus ſit, quid ipſi caſurum ſit, qua ſit uſurus oratione. Ac perſonis quidem hæc uidentur eſſe attributa. Negotijs autem quæ ſunt attributa, partim ſunt continentia cum ipſo negotio, partim in geſtione negotij conſiderantur, partim ad-

iuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse uidentur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex his prima est breuis complexio totius negotij, quæ summam cõtinet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriæ proditio. Deinde causa eius summæ, per quam, & quamobrem, & cuius rei causa factum sit, quæritur. Deinde ante rem gestam quæ facta sunt continenter usque ad ipsum negotium. Deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit. Deinde quid postea factum sit. In gestione autem negotij, qui locus secundus erat de ijs quæ negotijs attributa sunt, quæretur locus, tempus, modus, occasio, facultas. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate quam uideatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, sacer, an profanus; publicus, an priuatus; alienus, an ipsius, de quo agitur, locus sit, an fuerit. Tempus autem est id, quo nunc utimur, (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quædam æternitatis cum alicuius annui, menstrui, diurni, nocturni'ue spatij certa significatione. In hoc & quæ præterierunt cõsiderãtur, et eorũ ipsorũ, quæ propter uetustatem obsoleuerũt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numero reponantur: & quæ iandiu gesta, & à memoria nostra remota, tamẽ faciãt fidem, uere tradìta esse, quòd eorũ monumẽta certa in literis extent: et

quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique possint: & itẽ quæ instét in præsentia, & quæ maxime fiant, & quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocius, & quid serius futurum sit. Et item communiter in tẽpore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. Nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & uidere potuerit'ne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus & anni, & mensis, & diei, & noctis, & uigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatẽ. Quare cum tempore hoc differt. Nam genere quidem utrunque idem esse intelligitur: uerũ in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione ad spatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam, & specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod ciuitas uniuersa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem ferè tempore, ut messis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa priuatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuium, somnus. Modus autem est, in quo, quemadmodum, & quo animo factũ sit, quæritur. Eius partes sunt, prudentia & imprudẽtia. Prudentiæ autem ratio quæritur ex ijs, quæ clàm, palàm, ui, persuasione fecerit. Imprudentia autem in

purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas: et in affectionem animi, hoc est molestiã, iracundiam, amorem, & cætera quæ in simili genere uersantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod simile erit ei negotio, quo de agitur, & quod æque magnum, & quod contrarium, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æque magnum, ex ui, & ex numero, & ex figura negotij, sicut ex statura corporis consideratur. Simile autem ex specie comparabili, comparabile autẽ ex conferenda atque assimulanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, uitæ mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo, sapere & non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quæ subest generi, ut amor, auaritia. Euentus est alicuius exitus negotij, in quo quæri solet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq; sit. Quare hoc in genere, ut cõmodius, quid euenturum sit, ante animo colligi possit, quid quaque ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Quarta autem pars est ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ gestum negotium consequuntur. Primum quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui sunt principes & inuentores, qui

denique auctoritatis eius & inuentionis comprobatores atque æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo soleat, an insolenter ac raro. Postea homines id sua auctoritate comprobare, an offendi in his consueuerint, & cætera, quæ factum aliquod similiter confestim, aut ex interuallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, nũquæ res ex ijs rebus, quæ sunt positæ in partibus honestatis aut utilitatis, consequantur, de quibus in deliberatiuo genere causæ distinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem ferè res eæ, quas commemorauimus, sunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus, sumetur, aut probabilis, aut necessaria debebit esse. Etenim ut breuiter describamus, argumentatio uidetur esse inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessarie demonstrans. Necessarie demõstrantur ea, quæ aliter ac dicũtur, nec fieri, nec probari possunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione uersatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem. Complexio est, in qua utrum concesseris, reprehendetur, ad hunc modum: Si improbus est, cur uteris? si probus, cur accusas? Enumeratio est, in qua pluribus rebus expositis, et cæteris infirmatis, una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: Necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicuius amici gratia, aut si horum

nihil est, ab hoc non esse occisum. nam sine causa maleficium susceptum esse non potest. Sed neque inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem mors eius pertinebat: relinquitur igitur ut ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex necessaria cõsecutione conficitur, hoc modo: Si uos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit, & ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat, & quandam similitudinem necessariæ conclusionis, uerum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat. Probabile autem est id, quod ferè fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad hæc quandam similitudinem, siue id falsum est, siue uerum. Verum in eo genere, quod ferè solet fieri, probabile huiusmodi est: Si mater est, diligit filium: si auarus est, negligit iusiurandum. In eo autem, quod in opinione positũ est, huiusmodi sunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas esse præparatas. Eos, qui philosophiæ dent operam, non arbitrari deos esse. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, & in ijs rebus, quæ sub eandem cadunt rationem, maxime spectatur. In contrarijs hoc modo: Nam si ijs qui imprudentes læserunt, ignosci conuenit, ijs qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, sic: Nam ut locus sine portu, nauibus esse non potest tutus: sic ani=

mus sine fide, stabilis amicis non potest esse. In ijs rebus, quæ sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: Nam si Rhodijs turpe nõ est portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere. Hæc tum uera sunt hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit uulnus. Tum uerisimilia, hoc modo: si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem, ut certas quasdam in partes distribuamus, probabile quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut iudicatũ, aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quiddam significat, quod ex ipso profectum uidetur, quod aut ante fuerit, aut in ipso negotio, aut post sit consecutum, & tamen indiget testimonij, & grauioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo est qui non liberos suos incolumes & beatos esse cupiat. Iudicatum est res assensione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato.

Religiosum est, quod iurati legibus iudicarunt. Commune est, quod omnes uulgo probarunt, & secuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur. Approbatum est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate: uelut Gracchi patris factũ, quem populus R. ob id factum, quòd insciente collega in Censura nihil gessit, post Censuram Consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diuersis similem

milem aliquam rationem continet. Eius sunt partes tres, imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demõstrans corporum aut naturarum similitudinem. Collatio, est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla et descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quàm rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæque constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto uersetur, tractari debeat, & quæ in quasque argumentationes conueniant, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros & modos, & partes argumentandi confuse & permiste dispersimus: post descripte & electe in genus quodque causæ, quid cuique conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inuentam exornari, & certas in partes distingui, & suauissimum est, & summe necessarium, & ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare et de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum uisum est, ut ad inuentionem argumenti absolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura & diligentia locus hic omnis considerãdus est, quòd non rei solum magna utilitas est, sed præcipiendi quoque summa difficultas.

OMNIS igitur argumẽtatio aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio,

est oratio, quæ rebus non dubijs captat assensionem eius quicũ instituta est, quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædam res, propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur: uelut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates, cum Xenophontis uxore, & cum ipso Xenophõte Aspasiam locutam. Dic mihi, quæso, Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, utrum illius an tuum malis? Illius, inquit. Quòd si uestem & cæterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quàm tu habeas, tuum'ne an illius malis? Illius uero respondit. Age, inquit, si uirum illa meliorem habeat, quàm tu habes, utrum ne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit. Quæso, inquit, Xenophon si uicinus tuus meliorem equum habeat, quàm tuus est, tuũ ne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quòd si fundũ meliorem habeat, quàm tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum inquit, meliorem scilicet. Quòd si uxorem meliorem habeat, quàm tu habes, utrum illius malis? Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia: Quoniam uterque uestrum, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire uolueram, egomet dicam quid uterque cogitet. Nam & tu mulier optimum uirum mauis habere, & tu Xenophon uxorem habere lectissimam maxime uis. Quare nisi hoc perfeceritis, ut neque uir melior, neque fœmina lectior in terris sit, profecto id semper, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, & tu ut maritus sis quamoptimæ mulieris, & hæc quamoptimo uiro nupta sit. Hic

cum rebus nō dubijs esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium uidebatur, si quis separatim quæreret, id pro certo propter rationē rogandi concederetur. Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quòd nihil ipse afferre ad persuadendum uolebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur: Primum, ut illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi; dubium esse id ipsum, non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, uidendum est, ut simile ijs rebus sit, quas res quasi non dubias ante induxerimus. nam ante aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum uoluerimus. Deinde non intelligatur, quò spectent illæ primæ inductiones, & ad quem sint exitum peruenturæ. nam qui uidet, si ei rei, quæ primo rogetur, recte assenserit, illam quoque rem, quæ sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerunque aut non respondendo, aut male respondendo longius procedere rogationem non sinit. quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non uult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendēda est similitudo earum rerum, quæ ante cōcessæ sunt, aut

alia utendum inductione. Si concedetur, concluden-
da est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est re
sponsio, aut quoniam taciturnitas imitatur confessio-
nem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit ar
gumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tri-
pertitum. Prima pars constat ex similitudine una plu
ribus'ue. Altera ex eo quod cócedi uolumus, cuius cau
sa similitudines adhibitæ sunt. Tertia ex cóclusione,
quæ aut confirmat concessionem, aut, quod ex ea confi
ciatur, ostendit. Sed quia non satis uidebitur alicui
dilucide demonstratum, nisi quod ex ciuili causarum
genere exemplũ subiecerimus, uidetur huiusmodi quo-
que utendum exemplo, non quo præceptio differat, aut
aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit utendum:
sed ut eorum uoluntati satisfiat, qui, quod aliquo in lo-
co uiderint, alio in loco, nisi demonstratum est, nequeũt
agnoscere. Ergo in hac causa, quæ apud Græcos est
peruagata, quòd Epaminondas Thebanorum Impera-
tor ei, qui sibi ex lege Prætor successerat, exercitum nó
tradidit, & cum paucos ipse dies contra legem exerci-
tum tenuisset, Lacedæmonios funditus uicit, poterit ac-
cusator argumentatione uti per inductionem, cum scri
ptum legis contra sentẽtiam defendat, ad hunc modũ:
Si iudices, id quod Epaminondas ait legis scriptoré sen-
sisse, adscribat ad legem, & addat exceptionem hanc,
extra quam si quis reip. causa exercitum non tradide-
rit, patiemini? non opinor. Quòd si uosmet ipsi, quod
à uestra religione & sapientia remotissimum est, istius
honoris causa hanc eandem exceptionem, iniussu popu
li ad legem adscribi iubeatis, populus Thebanus patie-

tur'ne id fieri? profecto non patietur. Quod ergo adscribi ad legem nefas est, id sequi, quasi adscriptum sit, rectum uobis uideatur? Noui uestram intelligentiam, non potest ita uideri iudices. Quòd si literis corrigi neque ab illo, neque à uobis scriptoris uoluntas potest, uidete ne multo indignius sit id re & indicio uestro mutari, quod ne uerbo quidem commutari potest. Ac de inductione quidem satis in præsentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam consideremus. Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum & per se cognitum sua se ui & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putauerunt, cum idem usu dicendi sequerentur, paulum in præcipiendi ratione dissenserunt. nam partim quinque eius partes esse dixerunt, partim non plus quàm in tres partes posse distribui putauerunt. Eorum controuersiam non incommodum uidetur cum utrorũque ratione exponere. nam & breuis est, & non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minime negligendus uidetur. Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt primum cõuenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur quæ consilio geruntur, quàm quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus uarijs, & quamcopiosissimis uerbis approbari putãt oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus instructior est rebus, & apparatior, quàm ea quæ temere & nullo consilio administratur. Exercitus is, cui præpositus est sapiens, &

callidus Imperator, omnibus partibus commodius regitur, quàm is, qui stultitia & temeritate alicuius administratur. Eadem nauigij ratio est. nam nauis optime cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur. Cum propositio sit hoc pacto approbata, & duæ partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere uelis, id ex ui propositionis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliam porrò inducunt approbationem, hoc modo: Nam & signorum ortus & obitus definitum quendam ordinem seruant, & annuæ commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, uerum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatæ, & diurnæ nocturnæq; uicissitudines, nulla in re unquam mutatæ, quidquam nocuerunt. quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur: aut unum in locum cum conduxerit breuiter propositionem, & assumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quòd si melius geruntur ea, quæ consilio, quàm quæ sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur: cõsilio igitur mũdus administratur. Quinquepartitã igitur hoc pacto putãt esse argumentationem. Qui autem tripertitã esse dicũt, ij nõ aliter putãt tractari oportere argumen

tationem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque à propositione, neque ab assumptione approbationes earum separari oportere, neque propositionem absolutam, neque assumptionem sibi perfectam uideri, quæ approbatione cõfirmata nõ sit. Quare quas illi duas partes numerant, propositionem & approbationem, sibi unã partem uideri propositionem: quæ si approbata non sit, propositio nõ sit argumentationis. Item, quæ ab illis assumptio, & assumptionis approbatio dicitur, eandem sibi assumptionem solam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripertita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quàm ad rationem præceptionis. Nobis autem cõmodior illa partitio uidetur esse, quæ in quinque partes distributa est, quã omnes ab Aristotele & Theophrasto profecti, maxime secuti sunt. Nã quemadmodũ illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt: sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele atque Peripateticis & Theophrasto frequentatum, deinde à rhetoribus ijs, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere secuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiẽdi postulat, commoremur. Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, & non oportet adiungere approbationem propositioni: quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit

approbatio, separatum quiddam est à propositione approbatio. Quod enim adiungi & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiũgitur, & à quo separatur. Est autem quædam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione, & quædam in qua nihil ualet absque approbatione, ut ostendemus: separata est igitur à propositione approbatio. Ostendemus autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, & quod constare inter omnes necesse est, hanc uelle approbare & firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: Si quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui. Hoc quia perspicue uerum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die: hoc si non constat, indiget approbationis, qua inducta, complexio consequetur: igitur in cæde interesse non potui. Est igitur quædam propositio, quæ non indiget approbatione: nam esse quidem quãdam quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuiuis facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc, & ex eo quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddã à propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est non esse plus, quàm tripartitam argumentationem. Simili modo liquet alteram quoque approbationem separatam esse ab assumptione. Nam si quadam in argumentatione satis est uti assumptione, & non oportet adiungere approbationem assumptioni: quadam autem in argumentatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio, separatum quiddam est

extra assumptionem approbatio. Est autem argumentatio quædam, in qua assumptio non indiget approbationis, quædam autem in qua nihil ualet sine approbatione, ut ostendemus: separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ perspicuam omnibus ueritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis: ea est huiusmodi: Si oportet sapere, dare operam philosophiæ conuenit. hæc propositio indiget approbationis. non enim perspicua est, neque constat inter omnes, propterea quòd multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrãtur. Assumptio perspicua est hæc: Oportet autem sapere. hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, & uerum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio: igitur dare operam philosophiæ conuenit. Est ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quandam indigere perspicuum est: separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, nõ esse plus quàm tripertitam argumentationem. Atque ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumẽtationem, in qua neque propositio, neque assumptio indigeat approbationis, huiusmodi, ut certum quiddam & breue exempli causa ponamus: Summo autẽ opere sapientia petenda est, summo igitur opere stultitia uitanda est: summopere autem sapientia petenda est, igitur summopere stultitia uitãda est. Hic & assumptio, & propositio perspicua est, quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non

adiungi. Ex quo cognoſcitur, neque in propoſitione, neque in aſſumptione contineri approbationem, ſed utranque ſuo loco poſitam, uim ſuam tanquã certam & propriam obtinere. Quod ſi ita eſt, commode partiti ſunt illi, qui in quinque partes diſtribuerunt argumentationem. Quinque ſunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur. Propoſitio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Propoſitionis approbatio, per quam id, quod breuiter expoſitum eſt, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Aſſumptio, per quam id, quod ex propoſitione ad oſtendendum pertinet, aſſumitur. Aſſumptionis approbatio, per quam id, quod aſſumptum eſt, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea conſtat ex his quinque partibus. Secunda eſt quadripertita. Tertia tripertita. Dein bipertita, quod in controuerſia eſt. De unaquaque parte poteſt alicui uideri poſſe argumentationem conſiſtere. Eorum igitur quæ conſiſtant, exempla ponemus: horum quæ dubia ſunt, rationes afferemus. Quinquepertita argumentatio eſt huiuſmodi: Omnes leges Iudices ad commodum reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex ſcriptione, quæ in literis eſt, interpretari. Ea enim uirtute & ſapientia maiores noſtri fuerunt, ut in legibus ſcribendis, niſi ſalutem, atque utilitatem reip. ſibi aliud nihil proponerent. Neque enim ipſi quod obeſſet, ſcribere uolebãt, & ſi ſcripſiſſent, cũ eſſet intellectum,

repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum causa saluas esse uult, sed reip. quòd ex legibus omneis respublicas optime putant administrari. Quã ob rem igitur leges seruari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est, quoniam reip. seruimus, ex reip. commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectat, quoniam eius causa est instituta: sic à legibus nihil conuenit arbitrari, nisi quod reip. conducat, proficisci, quoniam eius causa sunt comparatæ. Ergo in hoc quoque iudicio desinite literas legis perscrutari, & legem, ut æquum est, ex utilitate reip. considerate, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quã Lacedæmonios opprimi? Quid magis Epaminondam Thebanorum Imperatorem, quàm uictoriæ Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exornato trophæo charius atque antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atque hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi reip. causa scriptã. Sũmã igitur amentiã esse existimabat, quod scriptũ esset reip. salutis causa, id non ex reip. salute interpretari. Quòd si leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem saluti reip. profuit, profecto nõ potest eodem facto et cõmunibus fortunis cõsuluisse, & legibus nõ obtemperasse. Quatuor autem partibus constat argumentatio, cũ aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intelligitur,

aut assumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi, quod scriptum est in lege, sequamini. quod enim certius legis scriptor testimonium uoluntatis suæ relinquere potuit, quàm quod ipse magna cum cura atque diligẽtia scripsit? Quòd si literæ non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his scriptoris uoluntas cognosceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, ne si extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istud patiamur, cum præsto lex sit, non ex eo quod apertissime scriptum est, sed ex eo quod suæ causæ conuenit, scriptoris uoluntatem interpretari. Quòd si uos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non potestis, nisi quod scriptum est in lege sequamini, quid causæ est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? Assumptionis autem approbatione præterita, quadripertita sic fiet argumentatio: Qui sæpenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit præter nosmet ipsos, quem iure accusare possimus. Ac primũ quidem decipi incommodum est, iterum stultum, tertiũ turpe. Carthaginienses autem persæpe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Vtraque approbatione præterita, tripertita fit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos re

liquerimus: aut eorũ urbem diruamus. ac metuere quidem non oportet. restat igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem, qui putant nonnunquam posse complexione & oportere supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipertitã quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non est: peperit autem. hic satis esse dicunt proponere & assumere, quoniam perspicuum sit, quod cõficiatur, complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio concludenda esse: & illud uitium, quod illis displicet, magnopere uitandũ est, ne quod perspicuũ sit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum cõducamus propositionem & assumptionem, hoc modo: Quòd si leges omnes ad utilitatem reipublicæ referri cõuenit, hic autem saluti reip. profuit: profecto non potest eodem facto & saluti communi consuluisse, & legibus non obtemperasse. Aut ita, ut ex contrario sentẽtia conficiatur, hoc modo: Sũma igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus. Aut ut id, quod eam rem, quæ conficitur, sequatur necesse est: id est huiusmodi: Si peperit, cum uiro concubuit: peperit autem. Cõficitur hoc: Concubuit igitur cum uiro. Hoc si nolis inferre, & inferas id, quod sequitur, Fecit igitur incestum, & concluseris argumẽtationem, & perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex con-

trario complecti oportet: in breuibus id solum, quod cõficitur, exponere: in ijs, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabant constare argumentationem, poterunt dicere, sæpe satis esse hoc modo argumẽtationem facere: Quoniam peperit, cum uiro cõcubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque complexionis indigere. sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quòd & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumentatio uocatur, & eius inuenti artificiosa expolitio. quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: inuentum proferent, non expolitionem. nos autem de expolitionis partibus loquimur. nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit: atque hac distinctione alia quoque, quæ uidebuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem. quæ si quid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo commoueat auditorem necesse est. quòd si solum spectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum, referret, nequaquam tantum inter summos oratores & mediocres interesse existimaretur. Variare autem orationem magnopere oportebit. nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere conuenit orationem, hoc est tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argumentatione non

ſemper à propoſitione incipere, nec ſemper quinque partibus abuti, neque eadem ratione expolire partitiones, ſed tum ab aſſumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perſpiciatur, aut ſcribamus ipſi, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ propoſita ſunt, hoc idem exerceamus, ut quamfacile ſit factu. Ac de partibus quidem argumentationis ſatis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probe tenere, alijs quoque rationibus tractari argumentationes in philoſophia multis & obſcuris, de quibus certum eſt artificium conſtitutum. Verum illa nobis abhorrere ab uſu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quàm cæteros attendiſſe non affirmamus, ſed perquiſitius & diligentius conſcripſiſſe pollicemur. Nunc, ut inſtituimus, proficiſci ordine ad reliqua pergemus.

REPREHENSIO eſt, per quam argumentando aduerſariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alleuiatur. Hæc fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quòd quibus ex locis aliqua res confirmari poteſt, iiſdem poteſt ex locis infirmari. nihil enim conſiderandum eſt in his omnibus inuentionibus, niſi id, quod perſonis, aut negotijs attributum eſt. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ex illis, quæ ante præcepta ſunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen ut quædam præceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehenſionis, quos qui obſeruabunt, facilius ea, quæ contradicentur,

diluere aut infirmare potuerunt. Omnis argumentatio reprehenditur, ſi aut ex ijs quæ ſumpta ſunt, non conceditur aliquod unum plura'ue: aut his conceſſis, complexio confici ex his negatur: aut ſi genus ipſum argumentationis uitioſum oſtenditur: aut ſi contra firmam argumentationem alia æque firma, aut firmior ponitur. Ex ijs, quæ ſumuntur, aliquid nõ conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur eſſe eiuſmodi: aut quod comparabile putant, diſſimile oſtenditur: aut iudicatum aliam in partem traducitur: aut omnino iudicatum improbatur: aut quod ſignum eſſe aduerſarij dixerunt, id eiuſmodi negatur eſſe: aut ſi cõplexio aut una, aut ex utraque parte reprehenditur: aut ſi enumeratio falſa oſtenditur: aut ſi ſimplex cõclusio falſi aliquid continere demonſtratur. Nam omne quod ſumitur ad argumentandum, ſiue pro probabili, ſiue pro neceſſario, neceſſe eſt ſumatur ex his locis, ut ante oſtendimus. Quod pro credibili ſumptum erit, id infirmabitur, ſi aut perſpicue falſum erit, hoc modo: Nemo eſt qui non pecuniam quàm ſapientiam malit. aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis eſt, qui non officij cupidior ſit, quàm pecuniæ? Aut erit omnino incredibile, ut ſi quis, quem conſtet eſſe auarum, dicat alicuius mediocris officij cauſa ſe maximam pecuniã neglexiſſe. Aut ſi quod in quibuſdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur uſu euenire, hoc pacto: Qui pauperes ſunt, ijs antiquior officio pecunia eſt. Qui locus deſertus eſt, in eo cædẽ factam eſſe oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? Aut ſi id,

quod

quod raro fit, fieri omnino negatur: ut Curio pro Fulvio: Nemo potest uno aspectu, neque præteriẽs in amorem incidere. Quod autem pro signo sumetur, id ex iisdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primum uerum esse ostendi oportet. Deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factum esse, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Postremo scisse eum, de qua quæritur, eius rei legem & consuetudinem. nam eæ res sunt signo attributæ, quas diligentius aperiemus, cum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione, aut non esse signo, aut parũ magno esse, aut à se potius, quàm ab aduersarijs stare, aut omnino falso dici, aut in aliam quoque suspitionem duci posse demonstrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conueniet, simile id negare esse quod conferetur ei quicum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: ac si quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur, & de eo quicum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipsa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime fir

matur, laude eorum qui iudicarunt, ſimilitudine eius
rei qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum eſt, cõ
memorando non modo non eſſe reprehenſum iudiciũ,
ſed ab omnibus approbatum: & demonſtrando diffi=
cilius & maius fuiſſe id iudicatum quod afferatur,
quàm id quod inſtet. Ex contrarijs locis, ſi res aut ue
ra, aut ueriſimilis permittet, infirmari oportebit: atque
erit obſeruandum diligenter, ne nihil ad id, quod aga=
tur, pertineat id quod iudicatum ſit: & uidẽdum eſt,
ne ea res proferatur, in qua ſit offenſum, ut de ipſo, qui
iudicarit, iudicium fieri uideatur. Oportet autẽ ani=
maduertere, ne, cum aliter multa ſint iudicata, ſolita=
rium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. Nam
his rebus auctoritas iudicati maxime poteſt infirmari.
Atque ea quidem argumenta, quæ quaſi probabilia ſu
muntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ ue=
ro ſicuti neceſſaria inducentur, ea ſi forte imitabuntur
modo neceſſariam argumẽtationem, neque erunt eiuſ=
modi, ſic reprehendẽtur. Primum cõplexio, quæ utrum
conceſſeris, debet tollere, ſi uera eſt, nunquam reprehen=
detur: ſin falſa, duobus modis, aut conuerſione, aut al
terius partis infirmatione. Conuerſione, hoc modo:

Nam ſi ueretur, quid eum accuſes, qui eſt probus?
Sin inuerecundum animi ingenium poſſidet,
Quid eum accuſes, qui id parui auditu æſtimet?

Hic ſiue uereri dixeris, ſiue non uereri, concluden=
dum hoc puta, ut neges eſſe accuſandum. Quod cõuer
ſione ſic reprehẽdetur: Imo uero accuſandus eſt. Nam
ſi ueretur, accuſes: non enim parui auditu æſtimabit.
Sin inuerecundum animi ingenium poſſidet, tamen ac

cuſes : non enim probus eſt . Alterius autem partis in firmatione, hoc modo reprehendetur . Verũ ſi ueretur, accuſatione tua correctus, ab errato recedet. Enumeratio uitioſa intelligitur, ſi aut prætermitum quiddam dicemus, quod uelimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici poſſit, aut cauſa nõ ſit quare non honeſte poſſimus concedere . Præteritur quiddam in eiuſmodi enumerationibus : Quoniã habes iſtum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate poſſideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus ſit: aut ſi horũ nihil eſt, ſurripueris neceſſe eſt. ſed neque emiſti, neque hæreditate uenit, neque domi natus eſt, neque donatus eſt : neceſſe eſt ergo ſurripueris. Hoc commode reprehenditur, ſi dici poſſit ex hoſtibus equus eſſe captus : cuius prædæ ſectione uenierit. quo illato, infirmatur enumeratio ; quoniam id ſit inductum, quod præteritum ſit in enumeratione . Altero autem modo reprehendetur , ſi aut contra aliquid dicetur : hoc eſt, ſi exempli cauſa , ut in eodem uerſemur , poterit oſtendi hæreditate ueniſſe : aut ſi extremum illud non erit turpe concedere : ut ſi quis, cum dixerint aduerſarij, Aut inſidias facere uoluiſti, aut amico morem geſſiſti , aut cupiditate elatus es, amico ſe morem geſſiſſe fateatur. Simplex autẽ concluſio reprehenditur, ſi id, quod ſequitur, non uideatur neceſſario cum eo, quod anteceſſit, cohærere . Nam hoc quidẽ, ſi ſpiritũ ducit, uiuit : ſi dies eſt, lucet, eiuſmodi eſt, ut cum priore neceſſario poſterius cohærere uideatur . Hoc autem, ſi mater eſt, diligit: ſi aliquãdo peccauit, nunquã corrigetur : ſic cõueniet reprehẽdi, ut demonſtretur non neceſſario cum priore po

ſterius cohærere. Hoc genus & cætera neceſſaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehenſio maiorem quandam uim continet, & latius patet, quàm hic exponitur: ſed eius artificij cognitio huiuſmodi eſt, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi poſſit, ſed ipſa ſeparatim longi temporis, & magnæ atque arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atque ad aliud inſtitutum, ſi facultas erit, explicabũtur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad uſum oratorium contentos nos eſſe oportebit. Cum igitur ex ijs, quæ ſumuntur, aliquid non cõceditur, ſic infirmabitur. Cum autem his conceſſis, complexio ex his nõ conficitur, hæc erunt conſideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cum aliquis dicat ſe profectum eſſe ad exercitum, contráq; eum quis uelit hac argumentatione uti: Si ueniſſes ad exercitum, à Tribunis militaribus uiſus eſſes: non es autem uiſus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum conceſſeris propoſitionem & aſſumptionem, complexio eſt infirmanda. aliud enim, quàm cogebatur, illatum eſt. Ac nunc quidem, quo facilius res cognoſceretur, perſpicuo & grandi uitio præditum poſuimus exemplum: ſed ſæpe obſcurius poſitum uitium pro uero probatur, cũ aut parum memineris quod conceſſeris, aut ambiguum aliquod pro certo conceſſeris. Ambiguum ſi conceſſeris, ex ea parte, quam ipſe intellexeris, eam partem ſi aduerſarius ad aliam partem per complexionem uelit accommodare, demonſtrare oportebit non ex eo quod ipſe conceſſeris, ſed ex eo quod ille ſumpſerit, confici complexionem ad hunc modum: Si pecuniæ indigetis,

pecuniam non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes estis. Indigetis autem pecunia: mercaturæ enim, nisi ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis. Hoc sic reprehenditur: Cum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis: hoc intelligebam, Si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis, et idcirco concedebam. Cum autem hoc sumebas, Indigetis autem pecuniæ: illud accipiebam, Vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur estis: conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, Qui pecuniam maiorẽ uellet habere, eũ pecuniã nõ habere. Sæpe autẽ oblitũ putant quid concesseris, & idcirco id, quod non conficitur, quasi cõficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: Si ad illũ hæreditas ueniebat, uerisimile est ab illo esse necatum. Deinde hoc approbant plurimis uerbis, post assumunt, Ad illum autem hæreditas ueniebat: deinde infertur, ille igitur occidit. Id ex ijs, quæ sumpserant, non conficitur. Quare obseruare diligenter oportet, & quid sumatur, & quid ex his conficiatur. Ipsum autem genus argumentationis uitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso uitium erit, aut si non ad id, quod instituitur, accommodabitur.
Atque in ipso uitium erit, si omnino falsum erit, si commune, si uulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si controuersum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si aduersum. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniam ne-

gligebat, non igitur sapiens erat. Commune est, quod nihilo magis ab aduersarijs, quàm à nobis facit, hoc modo: Idcirco iudices, quia ueram causam habebam, breui peroraui. Vulgare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo: Si ueram causam non haberet, uobis se iudices non commisisset. Leue est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem uenisset, non cõmisisset: aut perspicue rem turpem leui tegere uult defensione,

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno, reliqui: nunc desertum ab omnibus,
Summo periclo sola ut restituam paro.

Remotũ est, quod, ultra quàm satis est, petitur, hoc modo: Quòd si non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocasset, atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantæ seditiones natæ non essent. quare hoc incõmodum Scipioni ascribendum uidetur. Huiusmodi est illa quoque conquestio:

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes.

longius enim repetita est, quàm res postulabat.

Mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus atque inutilis est ciuis. Nam hoc non magis seditiosi, quàm ambitiosi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis uim describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia, est pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, sic: Stultitia, est immensæ gloriæ cupiditas. est hæc quidem stul

titia, ſed ex parte quadam, non ex omni genere defi=nita. Controuerſum eſt, in quo ad dubium demon=ſtrandum dubia cauſa affertur: hoc modo:

Eho tu, dij, quibus eſt poteſtas motus ſuperum atque in=
ferum,
Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Perſpicuũ eſt, de quo nõ eſt cõtrouerſia: ut ſi quis, cũ Oreſtẽ accuſet, planũ faciat ab eo matrẽ eſſe occiſam. Non conceſſum eſt, cum id, quod augetur, in cõtrouer=ſia eſt, ut ſi quis, cum Vlyſſem accuſet, in hoc maxime cõmoretur: Indignum eſſe ab homine ignauiſſimo uirum fortiſſimum Aiacem necatum. Turpe eſt, quod aut eo loco in quo dicitur, aut eo homine qui dicat, aut eo tempore quo dicitur, aut ijs qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignum propter inho=neſtam rem uidetur. Offenſum eſt, quod eorum, qui audiunt, uoluntatem lædit: ut ſi quis apud Equi=tes Romanos cupidos iudicandi Cæpionis legem iudi=ciariam laudet. Contrarium eſt, quod contra ea di=citur, quæ ij, qui audiunt, fecerunt, ut ſi quis apud Ale xandrum Macedonem contra aliquem urbis expugna torem diceret nihil eſſe crudelius, quàm urbes diruere, cum ipſe Alexander Thebas diruiſſet. Inconſtans eſt, quod ab eodem de eadem re diuerſe dicitur: ut ſi quis cum dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendũ indigere, neget poſtea ſine bona ualetu=dine poſſe bene uiuere. Aut ſe amico adeſſe propter be neuolentiã, ſperare enim aliquid cõmodi ad ſe peruẽtu rũ. Aduerſum eſt, quod ipſi cauſæ aliqua ex parte offi cit, ut ſi quis hoſtiũ uim, et copias, et felicitatẽ augeat,

cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit: aut si, cum totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est: nam Eriphyle auro uiri uitã uendidit. Aut si non id, quod accusabitur, defendet: ut si quis, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet, ut Amphiõ apud Euripidem. Item apud Pacuuium, qui uituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis uitio uituperabitur, ut si quis doctrinã ex alicuius docti uitijs reprehendat. Aut si quis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius, non de uirtute dicat. Aut si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperarit: aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem: ut si quis, cum aliqui deliberẽt, bellum gerатur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret. Aut si, cum de certa re quæretur, de communi instituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonũ est, propterea quòd ea maxime uitã beatam efficiat. Aut si infirma: ut Plautus,

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus, uerum in ætate utile
Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia, multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum

bonũ eſt amicitia, plurimæ enim delectationes ſunt in amicitia. Quartus modus erat reprehenſionis, per quē contra firmam argumentationem æque firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime uerſatur, cum aliquid, quod contra dicatur, æquum eſſe concedimus: ſed id, quod nos defendimus, neceſſarium eſſe demonſtramus. Aut cum id, quod illi defendant, utile eſſe fateamur: quod nos dicamus, demonſtremus eſſe honeſtum. Ac de reprehenſione hæc quidem exiſtimauimus eſſe dicenda. Deinceps nunc de cõcluſione ponemus. Hermagoras digreſſionem deinde, tum poſtremam concluſionem ponit. In hac autem digreſſione ille putat oportere quandam inferri orationē à cauſa atque à iudicatione ipſa remotam, quæ aut ſui laudem, aut aduerſarij uituperationem contineat, aut in aliam cauſam deducat, ex qua conficiat aliquid cõfirmationis, aut reprehenſionis, non argumentando, ſed augendo per quandam amplificationem. Hanc ſi quis partem putarit orationis, ſequatur licebit. nam & augendi, & laudandi, & uituperandi præcepta à nobis partim data ſunt, partim ſuo loco dabuntur. Nobis autem non placet hanc partem in numero reponi, quòd de cauſa digredi, niſi per locum cõmunem, diſplicet, quo de genere poſterius eſt dicendum. Laudes autem & uituperationes non ſeparatim placet tractari, ſed in ipſis argumentationibus eſſe implicitas. Nunc de concluſione dicemus.

CONCLVSIO eſt exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationē, indignationem, cõqueſtionem. Enumeratio eſt, per quã

res disperse & diffuse dictæ, unum in locum coguntur, & reminiscendi causa unum sub aspectum subijciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: Sin uarie fiet, & hanc suspicionem & satietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquanque rem attingere, & ita omnes transire breuiter argumentationes: tum autem, id quod difficilius est, dicere quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquanque partem confirmaris: tum ab ijs qui audiunt, quærere quid sit quod sibi uelle debeant demonstrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita simul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil esse præterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus (ut ante dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere: & cum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per breuem comparationem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut quid, & quo quidque loco dixeris admoneas: tum uero personam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Personam, hoc modo: Nam si legis scriptor existat, & quærat à uobis quid dubitetis, quid possitis

dicere, cum uobis hoc & hoc sit demonstratum. Atque hic item ut in nostra persona licebit aliàs singillatim transire omnes argumentationes, aliàs ad partitionis singula genera referre, aliàs ab auditore, quid desideret, quærere, aliàs hæc facere per comparationem suarum & contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui possent, non'ne hæc apud uos quererentur? Quidnam amplius desideratis iudices, cum uobis hoc & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur quod erit grauissimum, & unumquodque quambreuissime transeatur, ut memoria, non oratio renouata uideatur. Indignatio est oratio, per quam conficitur ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis posuimus, tractari indignationem. nam ex ijs rebus, quæ personis atque negotijs attributæ sunt, quæuis amplificationes & indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quæ separatim de indignatione præcipi possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus quantæ curæ res ea fuerit eis, quorum auctoritas grauissima debeat esse, Dijs immortalibus. qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, uatibus, osten-

tis,prodigijs,responsis, similibus rebus. Item ex maioribus nostris,regibus,ciuitatibus,gentibus,hominibus sapientissimis, Senatu,populo,legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res,ad quos pertineat,cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes,an ad maiorem partem,quod atrocissimum est; an ad superiores, quales sunt ij, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est; an ad pares animo, fortuna,corpore,quod iniquissimum est; an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quærimus quidnam sit euenturum,si idem cæteri faciant: & simul ostendimus,huic si concessum sit,multos æmulos eiusdem audaciæ futuros: ex quo quid mali sit euenturum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur,ut ex eo quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat,intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus cæteras res perperam constitutas,intellecta ueritate commutatas corrigi posse: hanc esse rem, quæ si sit, si semel iudicata, neque alio commutari iudicio, neque ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consulto & de industria factum esse demonstratur, & illud adiungitur,uoluntario maleficio ueniam dari non oportere,imprudentiæ concedi nonnunquam conuenire. Septimus locus est,per quem indignamur, quòd tetrum,crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per uim, manum,opulentiam,quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotissima sit. Octauus locus est, per quem demonstramus non uulgare, neque factitatum esse, ne

ab audacissimis quidem hominibus, id maleficium de quo agitur, atque id à feris quoque hominibus, & à barbaris gentibus & immanibus bestijs remotum esse. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices, crudeliter facta dicentur: & deinceps, si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in uicinos, in amicos; in eos, quibuscum uitam egeris; in eos, apud quos educatus sis; in eos, à quibus eruditus; in mortuos, in miseros, & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore usos; in eos, qui neque lædere alium, nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus est, per quem cum alijs, quæ constant esse peccata, hoc quo de quæstio est, comparatur: & ita per contentionem, quanto atrocius & indignius sit illud de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæque post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusque indignatione & criminatione colligimus, & rem uerbis quammaxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens uiderit. Vndecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factũ, à quo minime oportuerit, & à quo, si alius faceret, prohiberi conueniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquã usu euenerit. Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstra-

tur, per quem locum in ſuperbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartuſdecimus locus eſt, per quẽ petimus ab ijs qui audiunt, ut ad ſuas res noſtras iniurias referant: ſi ad pueros pertinebit, de liberis ſuis cogitent: ſi ad mulieres, de uxoribus: ſi ad ſenes, de parentibus. Quintuſdecimus eſt locus, per quem dicimus inimicis quoque & hoſtibus ea, quæ nobis acciderint, indigna uideri ſolere. Et indignatio quidem his ferè de locis grauiſſime ſumetur. Conqueſtionis autem huiuſmodi de rebus parteis petere oportebit. Conqueſtio eſt oratio auditorum miſericordiam captans. hac primum animum auditoris mitem & miſericordem conficere oportet, quo facilius conqueſtione commoueri poſſit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnes, & hominum infirmitas oſtenditur: qua ratione habita grauiter & ſententioſe, maxime demittitur animus hominum, & ad miſericordiam comparatur, cum in alieno malo ſuam infirmitatem conſiderabit. Deinde primus locus eſt miſericordiæ, per quem, quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis ſint, oſtenditur. Secundus qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, & ſint, & futuri ſint, demonſtratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incõmodum, ut in morte filij, pueritiæ delectatio, amor, ſpes, ſolatium, educatio, & ſi qua ſimili in genere quolibet de incommodo per conqueſtionem dici poterunt. Quartus per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, priſtino honore, beneficijs, quas paſſi perpeſſuri'ue ſint.

Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoque ipsa, quasi adsit, non uerbis solum ad misericordiam ducatur. Sextus per quem praeter spem in miserijs demonstratur esse, & cum aliquid expectaret, non modo id non adeptum esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos qui audiunt, similem casum conuertimus, & petimus ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis charus debeat esse, nos cum uideant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non uidi, non postremam eius uocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Item, inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus, à feris diu uexatus, communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas & expertes animi res refertur: ut si ad equum, domum, uestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cum deducaris ab eo, qui cum libentissime uixeris, ut à parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quòd ab ijs, à quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus bene fecerimus, quos adiutores fore

putauerimus, aut à quibus indignum est, ut seruis, libertis, clientibus, supplicibus. Quartusdecimus qui per obsecrationem sumitur: in quo orantur modo illi qui audiunt, humili & supplici oratione, ut misereatur. Quintusdecimus per quem non nostras, sed eorũ, qui chari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus, & tamen amplum & excelsum & patientem incommodorum esse, & futurum, si quid acciderit, demonstramus. nam sæpe uirtus & magnificentia, in qua grauitas & auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendam, quàm humilitas & obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, Lachryma nihil citius arescit. Sed quoniam & satis, ut uidemur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius processit, quæ sequuntur deinceps in secundo libro dicemus.

M. TVL.

M. TVL. CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER II.

C ROTONIATAE quondam, cum florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. itaque Heracleoten Zeusim, qui tum longe cæteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. is & cæteras tabulas complures pinxit; (quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit) & ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulacrum uelle dixit. quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præstare sæpe accepissent, libenter audierunt. putauerunt enim eum, si, quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. neque tamen eos illa opinio fefellit. nam Zeusis ilico quæsiuit ab eis quasnam uirgines formosas haberent. illi autem statim hominem deduxerunt in palæstram, atque ei pueros ostenderunt multos magna præditos dignitate. etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum uiribus & dignitatibus antesteterũt, atque honestissimas ex gymnico certamine uictorias domũ cum maxima laude re=

tulerunt. Cum puerorum igitur formas & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud nos uirgines. quare, qua sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi quæso, inquit, ex istis uirginibus formosissimas, dum pingo id quod pollicitus sum uobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de consilio uirgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas uellet eligendi potestatem dederunt. ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt, quòd eius essent iudicio probatæ, qui uerissimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. neque enim putauit omnia, quæ quæreret ad uenustatem, uno in corpore se reperire posse, ideo quòd nihil simplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expoliuit. itaque tanquam cæteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus; non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocunque essent in genere, exprimendæ nobis necessario uiderentur; sed omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque cōmodissime præcipere uidebatur, excerpsimus, & ex uarijs ingenijs excellentissima quæque libauimus. ex ijs enim, qui nomine & memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia præclarissime quisquam dicere nobis uidebatur. Quapropter stultitia nobis uisa est, aut à bene inuentis alicuius recedere, si quo in uitio eius

offenderemur, aut ad uitia quoque eius accedere, cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quòd si in cæteris quoque studijs à multis eligere homines cõmodissimum quodque, quàm sese uni alicui certo uellent addicere, minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perseuerarent, aliquanto ex inscitia leuius laborarent. Ac si par in nobis huius artis, atque in illo picturæ, scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quàm ille in sua pictura nobilis eniteret. ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe, & ex eo numero uirginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicunque fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis usque ad hoc tempus, expositis copijs, quodcunque placeret, eligendi potestas fuit. Ac ueteres quidem scriptores artis usque ab principe illo atque inuentore Tisia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusque præcepta magna conquisita cura perspicue scripsit, atque enodata diligenter exposuit, ac tantum inuentoribus ipsis suauitate & breuitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui quod illi præcipiant uelint intelligere, ad hunc, quasi ad quendam multo cõmodiorem explicatorem reuertantur. Atque hic quidem ipse & sese ipsum nobis, & eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut cæteros & se ipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem qui profecti sunt, quãquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimũ consumpserunt, sicut & ipse, cuius instituta sequebãtur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicen-

di reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. Nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus & nobilis rhetor Isocrates, cuius ipsius quam constet esse artem, non inuenimus. Discipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis, sicuti familijs, quarum altera cum uersaretur in philosophia, nonnullam rhetoricæ quoque artis sibi curam assumebat, altera uero omnis in dicendi erat studio et præceptione occupata; unum quoddam est conflatum genus à posterioribus, qui ab utrisque ea, quæ commode dici uidebantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul atq; illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, & ex nostro quoque nonnihil in cõmune contulimus. Quòd si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt: profecto neque nos, neque alios industriæ nostræ pœnitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præterijsse, aut non satis eleganter secuti uidebimur, docti ab aliquo facile & libenter sententiam commutabimus. non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte, & diu perseuerasse turpe est: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusque uitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul quærentes dubitanter unumquodque dicemus, ne, dũ paruulum hoc consequimur, ut satis cõmode hæc perscripsisse uideamur, illud amittamus, quod maximũ est, ut necui rei

temere atque arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos, & in hoc tempore, & in omni uita studiose, quoad facultas feret, consequemur: nunc autem, ne longius oratio progressa uideatur, de reliquis, quæ præcipienda uidentur esse, dicemus. Igitur primus liber exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarum, & inuentiones, & constitutiones continebat. Deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare cum in eo cæteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione, & de reprehensione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantum ipsa inuenta unamquanque in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipsa, ex superiore autem expolitio inuentorum petatur. Quare hæc quæ nunc præcipientur, ad confirmationis & reprehensionis partes referre oportebit.

OMNIS & demonstratiua, & deliberatiua, & iudicialis causa necesse est in aliquo eorum, quæ ante exposita sunt, cōstitutionis genere uno pluribus'ue uersetur. Hoc quanquam ita est, tamen cum communiter quædam de omnibus præcipi possint, separatim quoque aliæ sunt cuiusque generis & diuersæ præceptiones. Aliud enim laus, aut uituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio conficere debet. In iudicijs quid æquum sit quæritur. In demonstrationibus, quid honestum. In deliberationi=

bus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, & quid utile. Nam cæteri utilitatis modo finem in suadendo & in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuersi sunt, eorum præcepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones: ueruntamen oratio quædam ex ipso fine & genere causæ nascitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controuersijs in iudiciali genere causarum & præceptorum uersabimur. Ex quo pleraque in cætera quoque causarum genera simili implicita controuersia nulla cum difficultate transferentur: post autem separatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali cōstitutione proficiscemur, cuius exemplum sit hoc expositum: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam, & secum aliquantum nummorum ferentem est comitatus: cum hoc, ut ferè fit, in uia sermonem contulit, ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere uellent. Quare cum in quandam tabernam diuertissent, simul cœnare, et in eodem loco somnum capere uoluerunt. Cœnati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur post inuentum, cum in alio maleficio deprehensus esset) cum illum alterum, uidelicet qui nummos haberet, animaduertisset, noctu postquam illos arctius, ut fit, iam ex lassitudine dormire sensit, accessit, & alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum è uagina eduxit, & illum alterum occidit, nūmos abstulit, gladium cruentum in uaginam recondidit, ipse sese in lectum suum

recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamauit semel & sæpius, illum somno impeditum nõ respondere existimauit, ipse gladium, & cætera, quæ secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamauit hominem esse occisum, & cum quibusdam diuersoribus illum, qui ante exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit, gladium eius è uagina educit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidi. Ex quibus constitutio est. Quæstio eadem in coniecturali, quæ iudicatio, Occiderit'ne. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in cæterorum oportebit attendere, non omnes in omnem causam conuenire. Vt enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur: sic omnem in causam nõ omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua conueniet. Omnis igitur, ex causa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est. Causa distribuitur in impulsionem & in ratiocinationem. Impulsio est, quæ sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, ægritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio & cura non potuerit, & id, quod fecit, impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem est diligens & considerata faciendi aliquid, aut non facien=

di excogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cum aliquid faciendum, aut non faciendum certa de causa uitasse, aut secutus esse animus uidetur, ut si amicitiæ quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriæ, si pecuniæ, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiscendi'ue commodi, aut contra reijciendi, diminuendi, deuitandi'ue incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incõmodum aliquod maioris uitandi incõmodi causa, aut maioris adipiscendi cõmodi suscipitur: aut cõmodum aliquod maioris adipiscendi cõmodi, aut maioris uitandi incõmodi præteritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis: nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum & quandam cõmotionem animi, affectionemq; uerbis & sententijs amplificare debebit, & ostendere quanta uis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic et exemplorum cõmemoratione, qui simili impulsu aliquid cõmiserint, & similitudinum collatione, & ipsius animi affectionis explicatione curandum est, ut non mirum uideatur, si quod ad facinus tali perturbatione cõmotus animus accesserit. Cum autem non impulsione, uerum ratiocinatione aliquem cõmisisse quid dicet, quid cõmodi sit secutus, aut quid incõmodi fugerit, demonstrabit, et id augebit quãmaxime poterit, ut, quoad eius fieri possit, idonea quãmaxime causa ad

peccandum hortata uideatur. Si gloriæ causa, quantam gloriam consecuturam existimarit. Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiæ, si inimicitiarum, & omnino quidquid erit, quod causæ fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in ueritate modo, uerum etiam uehementius, quid in opinione eius quem arguet, fuerit. Nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid cõmodi aut incõmodi, si ostendi potest ei uisum esse qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliusmodi est ac putatur, aut nõ is euentus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tũ, cum aut id quod bonum est, malum putant: aut contra, quod malum est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum, aut bonũ est, nec malum, nec bonum. Hoc intellecto, si quis negabit ullam esse pecuniam fratris, aut amici uita, aut denique officio suo antiquiorem aut suauiorem, non erit hoc accusatori negandum. Nam in eum culpa & summum odium transferetur, qui id, quod tam uere & pie dicetur, negabit. Verũ illud dicendum erit, illi non esse ita uisum, quod sumi oportet ex ijs, quæ ad personam pertinent, de quo post dicendum est. Euentus autem tum fallit, cum aliter accidit, atque ij qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut si quis dicatur aliũ occidisse ac uoluerit, quòd aut similitudine, aut suspitione, aut demonstratione falsa deceptus sit: aut eum necasse, cuius testamento non sit hæres, quòd eius testamento se hæredem arbitratus sit. non enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed qua co=

gitatione & spe ad maleficium profectus sit, considerare: & quo animo quid quisque faciat, nō quo casu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, aliij nemini causam fuisse faciendi. Secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse aliijs quoque causa faciendi uidebitur: aut potestas aliijs defuisse demonstranda est, aut facultas, aut uoluntas. Potestas, si aut nescisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, & cætera, quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus à talibus factis uacuus & integer esse dicetur. Postremo quas ad defensionem rationes reo dabimus, iijs accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id breui faciendum est, & in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum uideatur. Atque accusatori quidem hæc ferè sunt in causa facienda & consideranda. Defensor autem ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut si fuisse concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quō erit in loco demonstrandum, quæ uis & natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur: in quo & exempla & similitudines erunt proferendæ, & ipsa diligenter natura eius affect onis quamleuissime quietissimam ad partem explicanda, ut & res ipsa à facto crudeli & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur, &

oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum sensum accommodetur. Ratiocinationis autem suspitiones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut paruum, aut alijs magis fuisse, aut nihilo sibi magis quàm alijs, aut incommodum sibi maius quàm commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo aut cum eo incõmodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda: qui omnes loci similiter incõmodi quoque uitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, eum id esse secutum, quod ei uisum sit cõmodum, aut id fugisse, quod putarit esse incõmodũ, quanquam in falsa fuerit opinione: demonstrandum erit defensori, neminem tantæ esse stultitiæ, qui tali in re possit ueritatem ignorare. Quòd si id concedatur, illud non concessum iri, nec dubitasse quidem hũc quid eius iuris esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod uerum pro uero probasse. Quòd si dubitauerit, summæ fuisse amentiæ, dubia spe impulsum certum in periculum se cõmittere. Quemadmodum autem accusator, cum ab alijs culpam dimouebit, defensoris locis utetur: sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus cum in alios ab se crimen uolet transferre. Ex persona autem coniectura capietur, si eæ res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur, quas omnes in primo libro exposuimus. nã & de nomine nonnunquam aliquid suspitionis nascitur. nomen autem cũ dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. de hominis enim certo & proprio uocabulo agitur: ut si dicamus idcirco aliquem Caldum

uocari, quòd temerario & repentino consilio sit: aut si ea de re hominibus Græcos imperitis uerba dedisse, quòd Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspitionis. omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multæ trahũtur suspitiones, cum, quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus & eruditus sit quæritur, & quibuscũ uiuat, qua ratione uitæ, quo more domestico uiuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cum seruus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, fœlix an infœlix, priuatus an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur: aut denique aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & constanti animi, aut corporis absolutione consistit, quo in genere est uirtus, scientia, & quæ contraria sunt, res ipsa causa posita docebit ecquid hic quoque locus suspitionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quòd & ipsorum uis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem quoniam est assidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspitionis. Nam consilium est aliquid faciendi,

non faciendi'ue excogitata ratio. Item facta, & casus, & orationes, quæ sunt omnia (ut in cōfirmationis præceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit uidere, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis uti. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius qui insimulatur, in eam suspitionem adducetur, ut à tali culpa non uideatur abhorruisse. Vt enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa, quare peccauerit, non intercesserit: sic causam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare uitam eius, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debebit, & ostendere, si quo in pari ante peccato conuictus sit. Si id non poterit, si quam in similem ante suspitionem uenerit, ac maxime si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi causa aliqua cōmotum peccasse, aut in æque magna re, aut in maiore, aut in minore: ut si quis pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare, aliqua in re eius aliquod factum auarum. Item in omni causa naturam, aut uictum, aut studium, aut fortunā, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua cōmotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: si auaritia inductum arguas fecisse, & auarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, alijs affinem esse uitijs doceas, & ex ea re non esse mi-

randum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus ante admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere: nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri: quare non oportere hanc rem ex superiori uita spectari, sed superiorem uitã ex hac re improbari, & aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam. Aut si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primũ deliquerit. Nam necesse est eum, qui uelit peccare, aliquando primũ delinquere. Sin uita ante acta ignorabitur, hoc loco præterito, & cur prætereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem primum, si poterit, debebit uitam eius, qui insimulabitur, quamhonestissimã demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota & communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiam quæ magis rara & eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, cum necesse non esset, officij causa, aut in remp. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, facta esse dicet. Deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si cũ potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, uoluntas ei faciendi demõstrabitur abfuisse. Hoc autem

ipſum genus erit eo firmius, ſi eo ipſo in genere, quo arguetur, integer antea fuiſſe demonſtrabitur: ut ſi, cum auaritiæ cauſa feciſſe arguatur, minime omni in uita pecuniæ cupidus fuiſſe doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conqueſtioni, per quam miſerum facinus eſſe, & indignum demonſtrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitijs remotiſſimus, eam cauſam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere ſoleat, caſtiſſimum quoque hominem ad peccandum potuiſſe impellere: aut iniquum eſſe, & optimo cuique perniciosiſſimum, non uitam honeſte actam tali in tempore quamplurimum prodeſſe, ſed ſubita ex criminatione, quæ confingi facile poſſit, non ex ante acta uita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari poſſit, facere iudicium. Sin autem in ante acta uita aliquæ turpitudines erũt, aut falſo ueniſſe in eam exiſtimationem dicetur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falſa opinione: aut imprudentiæ, neceſſitudini, aut perſuaſioni, adoleſcentiæ, aut alicui non malitioſæ animi affectioni attribuentur, aut diſſimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, ſed à tali culpa remotus eſſe uideatur. Ac ſi nullo modo uitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius & moribus quæri, ſed de eo crimine, quo de arguatur: quare, ante factis omiſſis, illud quod inſtet agi oportere. Ex facto autem ipſo ſuſpitiones ducentur, ſi totius adminiſtratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: atque hæ ſuſpitiones partim ex negotio ſeparatim, partim communiter ex perſonis, atque ex ne=

gotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotijs attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex ijs igitur in hác constitutionem conuenire uidentur genera eorũ omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primum oportebit, quæ sint continentia cũ ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quæsita uideatur: quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertractanda. nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas, quorum uniuscuiusque uis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse uideamur, breuiter demonstrabimus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore lõginquitas, in occasione cõmoditas ad faciendum idonea, in facultate copia & potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, considerãda est. Deinde uidendum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æque magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quædam ducitur, si, quemadmodum res maiores, minores, æque magnæ, similesq; agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere euentus quoque uidendus erit. hoc est, quid ex unaquaque re soleat euenire, magnopere considerandũ est, ut metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars

erat ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio . in ea quæruntur ea, quæ gestum negotium cõfestim, aut ex interuallo consequuntur . in qua uidebimus ecquæ cõsuetudo sit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominũ, aut approbatio, aut offensio, ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspitionis . Sunt autem aliquæ suspitiones, quæ communiter, & ex negotiorum, & ex personarum attributionibus sumũtur . Nam ex fortuna, & ex natura, & ex uictu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, & cum facti suspitione iũguntur . Maxime enim quæri oportet in hac constitutione, Primum potuerit ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit . Deinde facultas, de qua ante diximus . Deinde utrum id facinus sit, quod pœnitere fuerit necesse . Item quod spem celandi haberet . Deinde necessitudo, in qua, num necesse fuerit id aut fieri aut ita fieri, quæritur . Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa quam exposuimus . Ante rem erit, quòd in itinere se tam familiariter applicauerit, quòd sermonis causam quæsiuerit, quòd simul diuerterit, dehinc cœnarit . In re, nox, somnus . Post rem, quòd solus exierit, quòd illum tam familiarem comitatum tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet . Quæritur enim utrum uideatur diligenter ratio faciendi esse habita & excogitata, an ita temere, ut non uerisimile sit quenquam tam temere ad

maleficium accessisse. In quo quæritur num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna administrari. Nam sæpe si pecuniæ adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc quæ negotijs, & illa quæ personis sunt attributa. Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, & quo modo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quòd causa posita, quid in quanque conueniat, res ipsa docebit eos, qui nō omnia hic se inuenturos putabunt, sed ad ea quæ præcepta sunt, comparationis modo quãdam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autē, quòd & infinitum est tot de rebus utranque in partē singillatim de unaquaque explicare, et aliàs aliter hæc in utranque partem causæ solent conuenire. Quare considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotij & suam, & aduersarij narrationem sæpe, & diligenter pertractabit, et quid quæque pars suspitionis habebit, eliciens considerabit. Quare, quo cōsilio, qua spe perficiendi quidque factum sit: cur hoc modo potius quàm illo: cur ab hoc potius, quàm ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc ante factum sit, cur hoc ante factum non sit: cur hoc in ipso negotio, cur hoc post negotium: aut quid factū de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit: cōstet ne oratio aut cum re, aut ipsa secum: hoc huius ne rei sit signum, an il

lius, an huius & illius, & utrius potius : quid factum sit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes considerabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus ante dictum est : & cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascẽtur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere uersabitur. Accedunt autem ad coniecturam sæpe quæstiones, testimonia, rumores, quæ contra omnia uterque simili uia præceptorum torquere ad suæ causæ commodum debebit. Nam & ex quæstione suspitiones, & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus suspitionum artificij non putant indigere, et ij, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim ijsdem ex locis coniectura sumenda est. Nam & eius qui in quæstione aliquid dixerit, & eius qui in testimonio, & ipsius rumoris causa, & ueritas ex ijsdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causæ solum quæ dicitur, & ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit. Pars autem est peruagatior, & aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasque causas accommodata. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas causas possunt, locos cõmunes nominamus. Nam locus cõmunis aut certæ rei quandam cõtinet amplificationẽ : ut si quis hoc uelit ostendere, eũ, qui parentẽ necarit, maximo suppli=

cio esse dignum: quo loco, nisi perorata, & probata causa, non est utendum. Aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: ut suspitionibus credi oportere, & contra, suspitionibus credi non oportere. Ac pars locorum communiũ aut per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est: pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime raro inducendis locis communibus, & aliquo loco iam certioribus illis argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cũ diligenter aliquid proprius causæ locus tractatus est, & auditoris animus aut renouatur ad ea quæ restant, aut omnibus iam dictis exuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & suauitatis, & grauitatis plurimũ consistit, & omnia quæ in inuentione uerborum & sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare non, ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab ijs, qui multa exercitatione magnam sibi & uerborum, & sententiarum copiam comparauerint, tractari non poterunt ornate & grauiter, quemadmodũ natura ipsorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspitionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non oportere. Vitam

ante actam spectari oportere, & non oportere. Eiusdẽ esse qui in illa re peccarit, & hoc quoque admisisse, & non esse eiusdem. Maxime spectari causam oportere, & nõ oportere. Atque hi quidem, & si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes diducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, & alter per quem negat malorum misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi & cæteri omnes loci cõmunes ex iisdem præceptis sumuntur, quibus cæteræ argumentationes: sed illæ tenuius, & acutius, & subtilius tractantur, hi autem grauius & ornatius, & cum uerbis, tum etiam sententiis excellentibus. in illis enim finis est, ut id, quod dicitur, uerũ esse uideatur: in his tam etsi hoc quoque uideri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

CVM est nominis controuersia, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit hæc causa: C. Flaminius is, qui Cos. remp. male gessit bello Punico secundo, cũ Tribunus pl. esset, inuito Senatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum per seditionẽ ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit: accersitur maiestatis. Intentio est, Maiestatem minuisti, quòd Tribunũ pl. de templo deduxisti. Depulsio est, Nõ minui maiestatem. Quæstio est, Maiestatem'ne minuerit. Ratio, In filium enim quam habebam potestatem, ea

uſus ſum. Rationis infirmatio, At enim qui patria poteſtate, hoc eſt priuata quadam, tribunitiam poteſtatem, hoc eſt populi poteſtatem infirmat, minuit is maieſtatem. Iudicatio eſt, Minuat'ne is maieſtatem, qui in tribunitiam poteſtatem patria poteſtate utatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis forte arbitretur nos non intelligere aliam quoque incidere conſtitutionem in hanc cauſam, eam nos partem ſolam ſumimus, in qua præcepta nobis danda ſunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in cauſa, ſi diligenter attendet, omnes uidebit conſtitutiones, & earum partes, & controuerſias, ſi quæ forte in eas incident. nã de omnibus perſcribemus. Primus ergo accuſatoris locus eſt, eius nominis, cuius de ui quæritur, breuis, & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maieſtatem minuere, eſt de dignitate, aut amplitudine, aut poteſtate populi, aut eorum, quibus populus poteſtatem dedit, aliquid derogare. Hoc ſic breuiter expoſitum, pluribus uerbis eſt, & rationibus confirmandum, & ita eſſe, ut deſcripſeris, oſtendendum. Poſtea ad id, quod definieris, factum eius, qui accuſabitur, adiungere oportebit, & ex eo quod oſtenderis eſſe: uerbi cauſa, Maieſtatem minuere, docere aduerſarium maieſtatem minuiſſe, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipſius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Poſt erit infirmanda aduerſariorũ deſcriptio. Ea autem infirmabitur, ſi falſa demõſtrabitur. hoc ex opinione hominum ſumetur, cum, quemadmodum, &

quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo uerbo uti soleant, cōsiderabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio; & si, quæ incommoda consecutura sint eo concesso, ostendetur. id autem ex honestatis & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. & si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram ueram, honestam, utilem esse demōstrabimus, illorum contra. Quæremus autem res aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. Iam si res plures erunt definiendæ, ut si quæratur, fur sit, an sacrilegus, qui uasa ex priuato sacra surripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, uerum etiam uerborum potestatem sibi arrogare conetur, ut & faciat quod uelit, & id, quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defensoris primus locus est, item nominis breuis, & aperta, & ex opinione hominum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere, est aliquid de rep. cum potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio est similibus & exemplis, & rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honestas adaugetur. Deinde sequitur aduersariorum definitionis reprehensio, quæ iisdem ex locis omnibus, quos accusatori præscripsimus, conficitur: & cætera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem

communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem sui periculi causa, non res solum conuertere, uerum etiam uerba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ, aut misericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causæ genere ducuntur. quare non in omnem causam, sed in omne causæ genus incidunt. eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum causa postulabit, utemur.

CVM autem actio translationis aut commutationis indigere uidetur, quòd nõ aut is agit quem oportet, aut cum eo quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera quæramus: sed quia ratio præceptorum similis est, exẽplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. Nam & prætorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. quare in iure plerunque uersantur. ibi enim & exceptiones postulantur, & quodammodo agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudicijs rarius incidunt, & tamen si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutio-

ne. Vt in quodam iudicio, cum uenefici cuiusdam nomen esset delatum, & quia parricidij causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quædam crimina testibus & argumentis confirmarentur, parricidij autem solum mẽtio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet & diu consistat, cum de nece parentis nihil demõstratum sit, indignum facinus esse ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur. Id autem, si damnaretur, fieri necesse esset, quoniam & id causæ subscriptum, & ex ea re nomen extra ordinem sit acceptum. Ea igitur pœna si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea pœna damnationem necessario consequatur. Hic defensor pœnæ commutationem ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accusationem. Veruntamen cæteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. Exẽplum autem translationis in causa nobis positum sit huiusmodi: Cum ad uim faciendam quidam armati uenissent, armati contra præsto fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistẽti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præcisa est, iniuriarum: postulat is, quicum agitur, à Prætore exceptionem, extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hic is, qui agit, iudicium purum postulat: ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quæstio est, Excipiendum sit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter sicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiusmodi sunt iniuriæ, ut de his indignum sit non primo

quoque tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum satis'ne causæ sit, quare, dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, præiudicetur. atque exemplum quidem hoc est. in omni autem causa ab utroque quæri oportebit, à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid statui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit, & ratiocinari quid in similibus rebus fieri soleat, & uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quòd alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium, aut actio constituta, an recte sine ulla re eiusmodi res agatur. Locus autem cõmunis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium ac pœnã, quia causæ diffidat. À translatione autem, omniũ fore perturbationem, si non ita res agatur, & in iudiciũ ueniat, quo pacto oporteat: hoc est, si aut cũ eo agatur, quicũ nõ oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tẽpore: atque hãc rationem ad perturbationem iudiciorũ omnium pertinere. Tres igitur eæ constitutiones, quæ partes non habent, ad hũc modum tractabũtur. Nũc generalem constitutionem & partes eius cõsideremus.

CVM & facto, & facti nomine concesso, neque ulla actionis illata cõtrouersia, uis & natura et genus negotij ipsius quæritur, cõstitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis uideri diximus, negotialem et iuridicialem. Negotialis est, quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitã cõtrouersiã. Ea est huiusmodi: Quidã pupillũ hæredem fecit, pu-

pillus autem ante mortuus eſt, quàm in ſuam tutelam ueniret. De hæreditate ea, quæ pupillo uenit, inter eos, qui patris pupilli hæredes ſecundi ſunt, & inter agnatos pupilli controuerſia eſt, poſſeſſio hæredum ſecundorum eſt. Intentio eſt agnatorum, Noſtra pecunia eſt, de qua is, cuius agnati ſumus, teſtatus non eſt. Depulſio eſt, Imo noſtra, qui hæredes ſecundi teſtamento patris ſumus. Quæſtio eſt, Vtrorum ſit: Ratio eſt, Pater enim & ſibi & filio teſtamentum ſcripſit, dum is pupillus eſſet. Quare, quæ filij fuerunt, teſtamento patris noſtra fiant neceſſe eſt. Infirmatio eſt rationis, Imo pater ſibi ſcripſit, & ſecundum hæredem non filio, ſed ſibi iuſſit eſſe. Quare præterquam quod ipſius fuit in teſtamento, ullius ueſtrum eſſe non poteſt. Iudicatio, Poſſit'ne quiſquam de filij pupilli re teſtari. An hæredes ſecundi ipſius patrisfamilias, non filij quoque eius pupilli hæredes ſint. Atque hoc non alienum eſt, quod ad multa pertineat, ne aut nuſquã, aut uſquequaque dicatur, hic admonere. Sunt cauſæ, quæ plures habent rationes in ſimplici conſtitutione, quod fit, cum id, quod factum eſt, aut quod defenditur, pluribus de cauſis rectum, aut probabile uideri poteſt, ut in hac ipſa cauſa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures diſſimilibus de cauſis hæredes eſſe non poſſunt: nec unquam factum eſt, ut eiuſdem pecuniæ alius teſtamento, alius lege hæres eſſet. Infirmatio autem hæc erit, Non eſt una pecunia, propterea quòd altera iam erat pupilli aduentitia, cuius hæres non illo in tempore in teſtamento quiſquã ſcriptus erat, ſi quid pupillo accidiſſet: et de altera patris etiã

nunc mortui uoluntas plurimum ualebat, quæ iã mortuo pupillo suis hæredibus concedebat. Iudicatio est, Vna'ne pecunia fuerit: ac si hac erunt usi infirmatione, Posse plures esse unius hæredes pecuniæ dissimilibus de causis; de eo ipso iudicatio nascitur, Possint ne eiusdem pecuniæ plures dissimilibus generibus esse hæredes. Ergo una in constitutione intellectum est, quo modo et rationes & rationum infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtrisque, aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur: quædã autem ex utilitatis ratione, aut perspicua nobis, aut obscura in consuetudinem uenisse: post autem approbata quædam aut à consuetudine, aut uero utilia uisa, legibus esse firmata. Ac naturæ quidem ius est, quod nobis non opinio, sed quædam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religionem, eam, quæ in metu & cærimonia deorum sit, appellant. Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat. Gratiam, quæ in memoria & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum obseruantiam teneat. Vindicationem, per quã uim, & contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis esse chari debent, & per quam peccata punimus. Obseruantiam, per quam ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedẽteis reueremur, et colimus. Veritatẽ per quam damus operam, ne quid aliter, quàm confir

mauerimus, fiat, aut factum, aut futurum sit. Ac naturæ quidem iura minus ipsa quæruntur ad hanc controuersiam, quòd neque in hoc ciuili iure uersantur, et à uulgari intelligentia remotiora sunt: ad similitudinem uero aliquam, aut ad rem amplificandam sæpe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod uoluntate omnium sine lege uetustas cōprobarit. In ea autem iura sunt quædam ipsa iam certa propter uetustatem. Quo in genere & alia sunt multa, et eorum multo maxima pars, quæ Prætores edicere consueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt. quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iustum putatur, ut iuri præstare dicatur. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo iam ante sententia alicuius, aut aliquorum constitutū est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quidquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci uidebitur, quenque attendere, atque elicere pertentando unā quanque partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam (ut ante dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipsa causa det, & quid augeri per communem locum possit, & oporteat, considerabitur. nam certi qui in omnes incidant loci præscribi non possunt: in plerisque fortasse ab auctoritate iurisconsultorum, & contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, præter eos, quos exposuimus, ipsa

res ostendat. Nunc iuridiciale genus, & partes eius consideremus.

IVRIDICIALIS est, in qua aequi & iniqui natura, & praemij aut poenae ratio quaeritur. Huius partes sunt duae, quarum alteram absolutam, alterã assumptiuam nominamus. Absoluta est, quae ipsa in se, non ut negotialis implicite & abscondite, sed patentius & expeditius recti & non recti quaestionem continet. Ea est huiusmodi: Cum Thebani Lacedaemonios bello superauissent, & ferè mos esset Graijs, cũ inter se bellum gessissent, ut ij, qui uicissent, trophaeum aliquod in finibus statuerent uictoriae modo in praesentia declarandae causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, aeneum statuerunt trophaeum. Accusantur apud Amphictyonas, id est, apud commune Graeciae cõcilium. Intentio est, Non oportuit. Depulsio est, Oportuit. Quaestio est, Oportuerit ne. Ratio est, Eã enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius aeterna insignia posteris nostris relinquere uellemus. Infirmatio est, Attamen aeternum inimicitiarũ monumẽtum Graios de Graijs statuere non oportet. Iudicatio est, Cum summae uirtutis celebrandae causa Graij de Graijs aeternum inimicitiarum monumentum statuerint, recte ne, an contra fecerint. Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc causae genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt, Non enim iuste, neque pie bellum gessistis, in relationem criminis dilaberemur, de qua post loquemur. Vtrunque autem causae genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex ijsdẽ

locis sumendæ sunt, atque in causam negotialem, de qua ante dictum est. Locos autem communes & ex causa ipsa, si quid inerit indignationis, aut conquestionis, & ex iuris utilitate & natura multos & graues sumere licebit, & oportebit, si causæ dignitas uidebitur postulare. Nunc assumptiuam partem iuridicialis cõsideremus. Assumptiua igitur tunc dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quatuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio. Comparatio est, cum aliquod factũ, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cuius id causa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi: Quidam Imperator, cum ab hostibus circunsideretur, neque effugere ullo modo posset, depactus est cum eis, ut arma & impedimenta relinqueret, milites educeret, itaque fecit: armis & impedimentis amissis, præter spem milites conseruauit. Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio: sed nos hunc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio est, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est, Milites enim omnes periissent. Infirmatio est, aut coniecturalis, Non periissent: aut altera coniecturalis, Non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes, Periissent ne: &, Ideo ne fecerit. aut hæc cõparatiua, cuius nunc indigemus, At enim satius fuit amittere milites, quàm arma & impedimenta hostibus concedere. Ex qua iudicatio nascitur: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hãc

conditionem uenire. Hoc causæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoque constitutionum rationem atque præcepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ij, qui accusabuntur, comparabũt. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur: aut si alia ratione, & aliã ob causam ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio ex coniecturali cõstitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficij uocabitur in iudicium, sicut in hac causa, (nam maiestatis accersitur) definitione et definitionis præceptis uti oportebit. Atque hæc quidem plerunque in hoc genere incidunt, ut coniectura & definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quamplurimis constitutionibus aggrediatur id improbare. Ipsa autem comparatio separata à cæteris generibus controuersiarum sic ex sua ui considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse demõstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit non ita fieri solere, neque

oportere,

oportere, neque esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militum ea, quæ salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id quod arguitur, cum eo quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, contendere, & hoc extenuando, maleficij magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, utilius, magis necessarium fuisse illud, quod uitarit reus, quàm illud quod fecerit. Honesti autem, & utilis, & necessarij uis & natura in deliberationis præceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam causam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc iudicatio, quam ante exposuimus: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire? Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res ueniat, tractari oportebit. Defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliæ constitutiones erũt inductæ, in ijs ipse quoque ex ijsdem cõstitutionibus defensionem comparabit: cæteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accusatoris, in eum, qui cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur, quærat tamen aliquam defensionem, et facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defensoris est, nullum factũ inutile, neque turpe, neque item utile,

neque honestum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur. Qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit. Et alter locus per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facli necessitudine demonstratur. Et tertius, per quem res expressa uerbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset. Relatio criminis est, cum reus id quod arguitur confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius occisis tribus Curiatibus, & duobus amissis fratribus, domum se uictor recepit. Is animaduertit sororem suam de fratrũ morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatis cum gemitu & lamentatione: indigne passus, uirginem occidit, accusatur. Intentio est, iniuria sororem occidisti. Depulsio est, Iure occidi. Quæstio est, Iure ne occiderit. Ratio est, Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populũ R. uicisse moleste ferebat. Infirmatio est, Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua iudicatio fit, Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris & populi R. uictoria nõ gauderet, oportuerit ne eam à fratre indemnatam necari. Hoc in genere causæ, primum si quid ex cæteris dabitur constitutionibus sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est. Postea si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum,

in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipse susceperit. Postea translationis partibus uti, & ostendere à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit: ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quam iudicium interponere. Tum leges quoque & iudicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus & iudicio uindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum qui eum nũc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi cõdemnarint: & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius quàm potestatem habeant progressuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciscantur, quantum incommodorum consequatur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, uoluisset, ne hoc quidem ipso quidquam opus fuisset iudicio: si uero cæteri quoque idem faciant, omnino iudiciũ nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa dánata esset, in quam id crimen ab reo cõferatur, potuisse hũc ipsum de illa supplicium sumere. Quare esse indignum, eũ, qui ne de damnata quidem pœnas sumere potuisset, de ea suppliciũ sumpsisse, quæ

ne adducta sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quammaxime: sic in hoc genere oportebit illius culpã, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema est, ut in comparatione, assumptio indicationis, & de ea per amplificationẽ ex deliberationis præceptis dictio. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex ijs locis, qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam, & quammaxime per indignationem, si res feret, iuncta conquestione, ante oculos ponendo. Postea leuius demonstrando reum punitum, quàm sit ille promeritus, & suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli, & contrariam in partem conuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij sumendi potestas data sit, leuabitur. Primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo uiro bono, uerum etiam homini libero uideatur non fuisse toleranda. Deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium uocaretur. Deinde eiusmodi, ut in eam is maxime debuerit ani=

maduertere, qui animaduerterit, ut non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem peruenire, quàm eo modo, atque ab eo uindicari, quo modo, & à quo sit uindicata. Postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstrandum est rationibus, & rebus similibus, permultas ita atroces, & perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accusatoris in eum, qui cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio, & de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus: in eius autem, qui sumpserit, audaciam & crudelitatem indignatio. Ab defensore, in eius quem ultus sit, audaciam sui conquestione, rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius qui fecerit, & causa, & tempore considerari oportere: quid mali futurum sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta & tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam charam esse omnibus aut necesse est, aut oportet esse, fuerit uindicata. Remotio criminis est, cũ eius intentio facti, quod ab aduersario infertur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipertito. Nã tum causa, tum res ipsa remouetur. Causæ remotionis hoc nobis exemplo sit: Rhodij quosdã legarũt Athenas. Legatis Quæstores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt. Accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit.

Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est, Sumptus enim qui de publico dari solet, is ab Quæstore non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id, quod publice uobis datū erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio est, Cum ijs, qui legati erant, sumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportuerit ne eos conficere nihilo minus legationem. Hoc in genere primum, sicut in cæteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi possit, uideri oportebit. Deinde pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque causam conuenire poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius, quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet suo quenque officio consulere oportere: nec si ille peccasset, hunc oportuisse peccare. Deinde si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere, & non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem cum cætera, si qua ex alijs incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum cuius acciderit culpa demonstrabit. Deinde cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse. Quòd non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudinis uis implicata, demonstrabit. Quòd non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate: quod minus quàm conuenerit factum sit, culpa id alterius accidisse. De=

inde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum uoluntatis & studij fuerit in ipso: & id signis confirmandum huiusmodi, ex cætera diligentia, ex ante factis, aut dictis, atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, & cum cætera uita magis hoc fuisse consentaneum, quàm quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa dimouebitur, ut in hac eadem re, si Quæstor mortuus esset, & idcirco Legatis pecunia data non esset, accusatione alterius, & culpæ depulsione dempta, cæteris similiter uti locis oportebit, & ex concessionis partibus, quæ conuenient, assumere, de quibus post nobis dicendum erit. Loci autem communes ijdem utrisque ferè, qui superioribus assumptiuis incident. Hi tamen certissimi. Accusatoris, facti indignatio. Defensoris, cum in alio culpa sit, aut in ipso non sit, supplicio reum affici non oportere. Ipsius autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad se, neque ad officium suum reus pertinuisse: nec, si quod in eo sit delictum, sibi attribui oportere. Id genus causæ est huiusmodi: In eo fœdere, quod factū est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcam sustinuit iussu Imperatoris. Fœdere autem ab Senatu improbato, & Imperatore Sānitibus dedito, quidā in Senatu eū quoque dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Quæstio est, Oporteat ne. Ratio est, Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, cum & id ætatis & priuatus essem, & esset summa cū auctoritate et potestate Imperator, qui uideret ut satis ho

neſtum fœdus feriretur. Infirmatio eſt, Attamen quoniam tu particeps factus es in turpiſſimo fœdere ſummæ religionis, dedi te conuenit. Iudicatio eſt, Cum is qui poteſtatis nihil habuerit, iuſſu Imperatoris in fœdere, & in tanta religione interfuerit, dedendus ne ſit hoſtibus, nec ne. Hoc genus cauſæ à ſuperiore hoc differt, quòd in illo concedit ſe reus oportuiſſe facere id, quod fieri dicat accuſator oportuiſſe, ſed alicui rei, aut homini cauſam attribuit, quæ uoluntati ſuæ fuerit impedimento ſine conceſſionis partibus. Nam earum quædam maior uis eſt, quòd paulo poſt intelligetur. In hoc autem nõ accuſare alterum, nec culpam in alium transferre debet, ſed demonſtrare eam rem nec ad ſe, nec ad poteſtatem, neque ad officium ſuum pertinuiſſe aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui, quòd accuſator quoque ſæpe ex remotione criminationem conficit. Vt ſi quis eum accuſet, qui cum Prætor eſſet, in expeditionem ad arma populum uocarit, cum Conſules adeſſent. Nam ut in ſuperiore exemplo reus ab ſuo officio ac poteſtate factum dimouebat: ſic in hoc ab eius officio ac poteſtate, qui accuſatur, ipſe accuſator factum remouendo, hac ipſa ratione confirmat accuſationem. In hac ab utroque ex omnibus partibus honeſtatis, & omnibus utilitatis partibus, exemplis, ſignis, ratiocinando, quid cuiuſque officij, iuris, poteſtatis ſit, quæri oportebit, et fuerit'ne ei de quo agitur, id iuris, officij, poteſtatis attributum, nec ne. Locos autem cõmunes ex ipſa re, ſi quid indignationis ac cõqueſtionis habebit, ſumi oportebit. Conceſſio eſt, per quam non factum ipſum improbatur ab reo, ſed ut igno=

ſcatur, id petitur. Cuius partes ſunt duæ, purgatio & deprecatio. Purgatio eſt, per quam eius, qui accuſatur, non factum ipſum, ſed uoluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, caſum, neceſſitudinem. Imprudentia eſt, cũ ſciſſe aliquid is, qui arguitur, negat. Vt apud quoſdam lex erat, Ne quis Dianæ uitulum immolaret. Nautæ quidam, cum aduerſa tempeſtate in alto iactarentur, uouerunt, ſi eo portu, quem conſpiciebant, potiti eſſent, ei deo, qui ibi eſſet, ſe uitulum immolaturos. Caſu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, cum exiſſent, uitulum immolauerunt. Accuſantur. Intentio eſt, Vitulum immolaſtis ei deo, cui nõ licebat. Depulſio eſt in conceſſione poſita. Ratio eſt, Neſciui non licere. Infirmatio eſt, Tamen, quoniam feciſti quod non licebat, ex lege ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cum id fecerit quod non oportuerit, & id non oportere neſcierit, ſit'ne ſupplicio dignus. Caſus autem infertur in conceſſionem, cum demonſtrabitur aliqua fortunæ uis uoluntati obſtitiſſe, ut in hac: Cum Lacedæmonijs lex eſſet, ut hoſtias niſi ad ſacrificium quoddam redemptor præbuiſſet, capitale eſſet: hoſtias is qui redemerat, cum ſacrificij dies inſtaret, in urbem ex agro cœpit agere: tum ſubito magnis commotus tempeſtatibus fluuius Eurotas is qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus & uehemens factus eſt, ut eo traduci uictimæ nullo modo poſſent. Redemptor ſuæ uoluntatis oſtendendæ cauſa hoſtias conſtituit omnes in litore, ut qui trans flumen eſſent, uidere poſſent. Cũ omnes ſtudio eius ſubitã fluminis magnitudi-

nem ſcirent fuiſſe impedimento, tamen quidam capitis accerſierunt. Intentio eſt, Hoſtiæ, quas debuiſti, ad ſacrificium præſto non fuerunt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio, Flumen enim ſubito accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio eſt, Tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non eſt, ſupplicio dignus es. Indicatio eſt, Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re ſtudio eius ſubita fluminis obſtiterit magnitudo, ſupplicio ne dignus ſit. Neceſſitudo autem infertur, cum ui quadam reus id, quod fecerit, feciſſe defenditur, hoc modo: Lex eſt apud Rhodios, ut ſi qua roſtrata in portu nauis deprehenſa ſit, publicetur. Cũ magna in alto tempeſtas eſſet, uis uentorũ inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coegit. Quæſtor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio eſt, Roſtrata nauis in portu deprehenſa eſt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio, Vi & neceſſario ſumus in portum coacti. Infirmatio eſt, Nauim ex lege tamen populi eſſe oportet. Indicatio eſt, Cũ roſtratã nauim in portu deprehenſam lex publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis ui tempeſtatis in portum conuiecta ſit, oporteat ne eam publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quòd ſimilis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, ſi quid res ipſa dabit facultatis, coniecturam ab accuſatore induci oportebit, ut id, quod uoluntate factum negabitur, conſulto factum ſuſpitione aliqua demonſtretur. Deinde inducere definitionem neceſſitudinis, aut caſus, aut imprudentiæ, et exempla ad eã definitionem adiungere, in quibus impru

dentia fuisse uideatur, aut casus, aut necessitudo, & ab his id, quod reus inferat, separare, id est ostendere dissimile, quod leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit. Postea demonstrare, potuisse euitari, & hac ratione prouideri potuisse, si hoc aut illud fecisset, aut nisi fecisset, præcaueri, & definitionibus ostendere non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem, sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac si qua necessitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, quiduis perpeti, mori denique satius fuisse, quàm eiusmodi necessitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris & æquitatis naturam oportebit quærere, & quasi in absoluta iuridiciali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim cõsiderare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum: & contentione, magis illis ignoscendum fuisse: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile esse concedi eam rem, quæ ab aduersario commissa sit: permagnum esse, & magno futurum detrimento, si ea res ab ijs, qui potestatem habent iudicandi, neglecta sit. Defensor autem conuersis omnibus his partibus poterit uti. maxime autem in uoluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quæ uoluntati fuerit impedimento, & se plus, quàm fecerit, facere non potuisse, & in omnibus rebus uoluntatem spectari oportere: & se conuinci non posse, quòd non absit à culpa, & ex suo nomine

communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil indignius esse, quàm eum, qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris, unus in confessione, & alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti causa quæratur. Defensoris autem, conquestio calamitatis eius, quæ non culpa, sed ui maiore quadam acciderit, & de fortunæ potestate, & hominum infirmitate, & uti suum animum non euentum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum ærumnarum, & crudelitatis aduersariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conueniet, si aut in ijs, aut in alijs exemplis scripti quoque controuersiam adiunctam uidebit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendũ, propterea quòd quædam genera causarum simpliciter & ex sua ui considerantur: quædam autem sibi aliud quoque aliquod controuersiæ genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquanque causam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet: ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controuersia ea, quæ ex scripto & sententia nominatur: sed quia de concessione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autem loco de scripto & sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio cõtinetur. Hoc genus uix in iudicio probari potest, ideo quòd concesso peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum uindex esse debet, ut ignoscat impetrare. Quare parte eius generis, cum cau

ſam non in eo conſtitueris,uti licebit. Vt ſi pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in remp. multa ſint beneficia,dixeris, poſſis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quòd ſi iudices hic pro ſuis beneficijs, pro ſuo ſtudio, quod in uos habuit ſemper, tali ſuo tempore multorum ſuorum recte factorũ cauſa,uni delicto ut ignoſceretis,poſtularet, tamen dignum ueſtra manſuetudine, dignum uirtute huius eſſet iudices à uobis hanc rem hoc poſtulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoſcendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus,quanquam in iudicijs non uerſatur, niſi quadam ex parte: tamen quia & pars ipſa inducenda nonnunquam eſt, & in Senatu, aut concilio ſæpe omni in genere tractanda,in id quoque præcepta ponemus. Nam in Senatu, & in concilio de Siphace diu deliberatum eſt, & de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium,& eius conſilium diu dictum eſt. Et magis in hoc quidem ignoſcendi,quàm cognoſcendi poſtulatio ualuit. Nam ſemper animo bono ſe in populũ R. fuiſſe non tam facile probabat, cum coniecturali conſtitutione uteretur, quàm ut propter poſterius beneficium ſibi ignoſceretur,cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum,qui, ſibi ut ignoſcatur,poſtulabit, commemorare ſi qua ſua poterit beneficia,& ſi poterit,oſtendere ea maiora eſſe,quàm hæc quæ deliquerit, ut plus ab eo boni, quàm mali profectum eſſe uideatur. Deinde maiorum ſuorum beneficia, ſi qua extabunt, proferre. Deinde oſtendere non odio, neque crudelitate feciſſe quod fecerit, ſed aut ſtultitia,

aut impulsu alicuius, aut aliqua honesta, aut probabili causa. Postea polliceri & confirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui sibi ignouerint, cõfirmatum, omni tempore à tali ratione absuturum. Deinde spem ostendere, aliquo se in loco, magno ijs, qui sibi concesserint, usui futurum. Postea si facultas erit, se aut consanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum esse demonstrabit, & amplitudinem suæ uoluntatis, & nobilitatem generis eorum qui se saluum uelint, & dignitatem ostendere, & cætera ea quæ personis ad honestatem, & amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogantia in se esse demonstrabit, ut honore potius aliquo, quàm ullo supplicio dignus esse uideatur. Deinde cæteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt. Ac multum proficiet, si se misericordem in potestate, & propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quamminimum fuisse uideatur, & aut turpe, aut inutile demonstrandum tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit ex ijs præceptis, quæ in primo libro sunt exposita. Aduersarius autem malefacta augebit, nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate & malitia facta dicet. Ipsum immisericordem, superbum fuisse, & si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de causa facta, non propter beneuolentiam demonstrabit, aut postea odium esse acre susceptũ, aut illa omnia maleficijs esse deleta, aut leuiora beneficia quàm maleficia, aut

cum beneficijs honos habitus ſit, pro maleficio pœnam ſumi oportere. Deinde turpe eſſe, aut inutile ignoſci. Deinde de quo ut poteſtas eſſet, ſæpe optarint, in eum poteſtate non uti, ſummam eſſe ſtultitiam: & cogitare oportere, quem animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficij: & alter, eorum miſereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miſerijs ſint. Quoniam igitur in generali conſtitutione tandiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte uarietate, & diſſimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere reſtet, & quare reſtet, admonendũ uidetur. Iuridicialem cauſam eſſe dicebamus, in qua æqui & iniqui natura, præmij aut pœnæ ratio quæretur. Eas cauſas, in quibus de æquo & iniquo quæritur, expoſuimus. Nunc reſtat ut de præmio & de pœna explicemus. Sunt enim multæ cauſæ, quæ ex præmij alicuius petitione conſtant. Nam & apud iudices de præmio ſæpe accuſatorum quæritur, & à Senatu, aut concilio aliquod præmium ſæpe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in Senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem ſententiarum quoque ratio accommodetur, id non, ſi per ſententiæ dictionem agitur, deliberatiuum eſt; ſed quia de homine ſtatuitur, iudiciale eſt habendum. Omnino autem qui diligenter omnium cauſarum uim, & naturam cogno-

uerit, cum genere primo, tum etiam forma eas intelliget dissidere : cæteris autem partibus aptas inter se omnes, & aliam in aliam implicatam uidebit. Nunc de præmijs consideremus. L. Licinius Crassus Cos. quosdam in citeriore Gallia nullo illustri, neque certo duce, neque eo nomine, neque numero præditos, ut digni essent qui hostes populi R. esse dicerentur; quòd tamen excursionibus & latrocinijs infestam prouinciam redderent, consectatus est, & confecit. Romam redijt, triumphum ab Senatu postulat. Hic, ut & in deprecatione, nihil ad nos attinet, rationibus, & infirmationibus rationum supponendis ad iudicationem peruenire : propterea quòd nisi alia quoque incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa continebitur. In deprecatione huiusmodi, Oporteat'ne pœna affici. In hac huiusmodi, Oporteat'ne præmium dari. Nunc ad præmij quæstionem appositos locos exponemus.

Ratio igitur præmij quatuor est in partes distributa : in beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia ex sua ui, ex tempore, ex animo eius, qui fecerit, ex causa considerantur. Ex sua ui quærentur, hoc modo : Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint an uulgaria, uera an falsa quadam ex oratione honestentur. Ex tempore autem, Si tum cum indigeremus, cum cæteri non possent, aut nollent opitulari, si tum cum spes deseruisset, opitulatus sit. Ex animo, Si non sui commodi causa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset. Ex casu, Si nō fortuna, sed industria factum uidebitur, aut si indu-

striæ

ſtriæ fortuna obſtitiſſet. In hominem autem, Quibus rationibus uixerit, quid ſumptus in eam rem, aut laboris inſumpſerit, & ſi quid aliquando tale fecerit, nũ alieni laboris, aut deorum bonitatis præmium ſibi poſtulet: num aliquando ipſe talem ob cauſam aliquem præmio affici negarit oportere: aut num iam ſatis pro eo, quod fecerit, honos habitus ſit: aut nũ neceſſe fuerit ei facere id, quod fecerit: aut nũ huiuſmodi ſit factum, ut, niſi feciſſet, ſupplicio dignus eſſet, non, quia fecerit, præmio: aut num ante tempus præmium petat, & ſpem incertam certo uenditet pretio: aut nũ, quo ſupplicium aliquod uitet, eo præmium poſtulet, uti de ſe præiudicium factum eſſe uideatur. In præmij autem genere, quid, & quantum, & quamobrem poſtuletur, & quo & quanto quæque res præmio digna ſit, conſiderabitur. Deinde apud maiores quibus hominibus, et quibus de cauſis talis honos ſit habitus, quæretur. Deinde ne is honos nimium peruagetur. Atque hic eius, qui contra aliquem præmium poſtulantem dicet, locus erit communis, præmia uirtutis & officij ſancta & caſta eſſe oportere, neque ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara & ardua ſint, ea ex præmio pulchra & iucunda hominibus uideri. Et tertius, ſi exiſtant qui apud maiores noſtros ob egregiam uirtutem tali honore dignati ſunt, non ne de ſua gloria cum pari præmio tales homines affici uideant, deliberari putent? & eorum enumeratio, & cum eis, quos contra dicat, comparatio. Eius autem qui præmiũ petet, facti

sui amplificatio, & eorum, qui præmio affecti sunt, cũ suis factis contentio. Deinde cæteros à uirtutis studio repulsum iri, si ipse præmio non sit affectus. Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarum præmium postulatur, in quo, utrum copia ne sit agri, uectigalium, pecuniæ, an penuria, consideratur. Loci communes, facultates augere, nõ minuere oportere, & impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, uerum mercedem postulet: contra autem de pecunia ratiocinari, sordidum esse, cum de gratia referenda deliberetur: & se non pretium pro facto, sed honorem ita ut factitatum sit pro beneficio postulare. Ac de cõstitutionibus quidem satis dictum est: nunc de ijs controuersijs, quæ in scripto uersantur, dicendum uidetur.

IN scripto uersatur controuersia, cum ex scriptionis ratione aliquid dubij nascitur. Id fit ex ambiguo ex scripto & sententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controuersia, cum, quid senserit scriptor, obscurum est, quòd scriptum duas plures'ue res significat, ad hũc modum: Paterfamilias, cum filium hæredem faceret, uasorum argenteorum centum pondo uxori suæ sic legauit: Hæres meus uxori meæ uasorum argenteorum pondo centum, quæ uolet, dato. Post mortem eius uasa magnifica, & pretiose cælata petit à filio mater: ille se, quæ ipse uellet, debere dicit. Primum, si fieri poterit, demonstrandum est non esse ambigue scriptum, propterea quòd omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo uerbo uno pluribus'ue in ea sententia, in qua is qui dicet accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex supe-

riore & ex inferiore ſcriptura docendum id, quod quæratur fieri perſpicuum. Quare ſi ipſa ſeparatim ex ſe uerba conſiderentur, omnia aut pleraque ambigua uiſum iri. Quæ autem ex omni conſiderata ſcriptura perſpicua fiant, hæc ambigua non oportere exiſtimari. Deinde qua in ſententia ſcriptor fuerit, ex cæteris eius ſcriptis, et factis, dictis, animo atque uita eius ſumi oportebit, & eam ipſam ſcripturã, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, ſi quid aut ad id appoſitum ſit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduerſarius intelligat, aduerſetur. Nam facile, quid ueriſimile ſit eum uoluiſſe qui ſcripſit, ex omni ſcriptura, & ex perſona ſcriptoris, atque ijs rebus, quæ perſonis attributæ ſunt, conſiderabitur. Deinde erit demonſtrandum, ſi quid ex ipſa re dabitur facultatis id, quod aduerſarius intelligat, multo minus commode fieri poſſe, quàm id, quod nos accipimus, quòd illius rei neque adminiſtratio, neque exitus ullus extet: nos quod dicamus, facile & commode tranſigi poſſe. ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur) Meretrix coronam auream ne habeto: ſi habuerit, publica eſto. Contra eum qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, poſſet dici, neque adminiſtrationem eſſe ullam publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & adminiſtrationem, & exitum facilem eſſe, & incõmodi nihil ineſſe. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num illo probato, quod aduerſarius intelligat, utilior res, aut honeſtior, aut magis neceſſaria,

à scriptore neglecta uideatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut utile, aut necessarium demõstrabimus: & si id, quod ab aduersarijs dicetur, minime eiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo controuersia, dare operam oportebit, ut de eo quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Permultum autem proficiet illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id, quod aduersarius accipiat, fieri aut intelligi uoluisset: ut in hac causa, in qua de uasis argenteis quæritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse ascribi, quæ uolet, si hæredis uoluntati permitteret: eo enim non ascripto, nihil inesse dubitationis quin hæres, quæ ipse uellet, daret. Amentiæ igitur fuisse, cum hæredi uellet cauere, id ascribere, quo non ascripto nihilo minus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in causis uti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto uerbo usus non esset, non isto loco uerbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quærendum est, ut, quod eum uoluisse in eiusmodi tempore uerisimile sit, intelligatur. Post ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honestius, & illi ad scribendum, & his ad comprobandum sit, demonstrandum: & ex his si quid amplificationis dabitur, communibus utrũque locis uti oportebit. Ex scripto & sententia controuersia consistit, cum alter uerbis ipsis, quæ scripta sunt, utitur: alter ad id, quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autẽ sententia ab eo qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare, & idem uelle demonstrabitur: tum

ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id, quod instituit, accommodatur. Semper ad idem spectare, hoc modo: Paterfamilias cum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit: Si mihi filius genitus fuerit unus, plures'ue, is mihi hæres esto. Deinde quæ assolent. Postea, Si filius ante moritur, quàm in tutelam suam uenerit, tu mihi, dicebat, secundus hæres esto. Filius nõ est natus, ambigunt agnati cum eo qui est hæres, si filius ante, quàm in tutelam ueniat, mortuus sit. In hoc genere non potest hoc dici, ad tempus, aut ad euentum aliquem sententiam scriptoris oportere accommodari: propterea quòd ea sola demonstratur, qua fretus ille, qui cõtra scriptum dicet, suam esse hæreditatem defendit. Alterum autem genus est eorum qui sentẽtiam inducunt, in quo non simplex uolũtas scriptoris ostenditur, quæ in omne tempus, & in omne factum idem ualeat; sed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis assumptiuæ maxime sustinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum, qui, cum lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quòd prope muros castra hostes haberent. Tum relatio criminis, ut in eo, qui, cum communis lex omnium hominem occidere uetaret, Tribunum militum suum, qui uim sibi inferre conaretur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo, qui, cum lex quibus diebus in legationem proficisceretur, præstitueret, quia sumptum nõ dedit Quæstor, profectus non est. Tum concessio per purgationem &

per imprudentiam, ut in uituli immolatione: & per uim, ut in naui roſtrata: & per caſum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita ſententia inducetur, ut unum quoddam uoluiſſe ſcriptor demonſtretur: aut ſic, ut in eiuſmodi re & tempore hoc uoluiſſe doceatur. Ergo is, qui ſcriptum defendit, his locis plerunque omnibus, maiore autē parte ſemper poterit uti. Primum ſcriptoris collaudatione & loco cōmuni, nihil eos, qui iudicent, niſi id, quod ſcriptum ſit, ſpectare oportere: & hoc eo magis, ſi legitimum ſcriptum proferetur, id eſt, aut lex ipſa, aut ex lege aliquid. Poſtea, quod uehementiſſimum eſt, facti aut intentionis aduerſariorum cum ipſo ſcripto contentione, quid ſcriptum ſit, quid factum, quid iuratus iudex: quem locum multis modis uariare oportebit. Tum ipſum ſecum admirantem quidnam cōtra dici poſſit, tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo quærentem quid præterea audire aut expectare debeat: tum ipſum aduerſarium, quaſi intentantis loco producendo, hoc interrogando, utrum ſcriptum neget eſſe eo modo, an ab ſe contra factum eſſe, aut contra contendi neget, utrum negare auſus ſit, ſe dicere deſiturum. Si neutrum neget, & cōtra tamen dicat, nihil eſſe quo hominem impudentiorē quiſquam ſe uiſurum arbitretur. In hoc ita cōmorari conueniet, quaſi præterea nihil dicendum ſit, & quaſi contradici nihil poſſit, ſæpe id, quod ſcriptum eſt, recitando, ſæpe cū ſcripto factū aduerſariȷ̄ cōfligendo, atque interdū acriter ad iudicem ipſum reuertendo. Quo in loco iudici demōſtrandū eſt, quid iuratus ſit, quid ſequi debeat: duabus de cauſis iudicem dubitare oporte-

re, si aut scriptum sit obscure, aut neget aliquid aduer sarius. Cum & scriptum sit aperte, & aduersarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, & scripsisse aliud demonstrabitur, ut in illa de testamento quam posuimus controuersia, aut causa assumptiua inferretur, quamobrem scripto non potuerit aut nõ oportuerit obtemperari. Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is, qui scripto utetur, hoc dicet, nõ oportere de eius uolũtate nos argumentari, qui, ne id facere possemus, indiciũ nobis reliquerit suæ uolũtatis: multa incõmoda consequi, si instituatur, ut à scripto recedatur. Nam & eos, qui aliquid scribant, non existimaturos id, quod scripserint, ratum futurum: & eos, qui iudicent, certum quid sequantur, nihil habituros, si semel à scripto recedere consueuerint. Quòd si uoluntas scriptoris conseruanda sit, se non aduersarios à uoluntate eius stare. Nam multo propius accedere ad scriptoris uoluntate eum, qui ex ipsius eam literis interpretetur, quàm illum qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suæ uoluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspitionibus perscrutetur. Sin causam afferet is, qui à sententia stabit, primum erit contradicendum, quàm absurdum non negare contra legem fecisse, sed quare fecerit, causam aliquam inuenire. Deinde conuersa omnia esse, ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere, affinem esse alicuius culpæ eum qui accusaretur, causam proferre, quæ eum ad

peccandum impuliſſet, nunc ipſum reum cauſam affer
re quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionē,
cuius in ſingulas partes multæ conuenient argumenta
tiones. Primum nulla in lege ullam cauſam contra
ſcriptum accipi conuenire. Deinde ſi in cæteris legibus
conueniat, hanc eſſe huiuſmodi legem, ut in ea non
oporteat. Poſtremo ſi in hac quoque lege oporteat,
hanc quidem cauſam accipi minime oportere. Prima
pars his ferè locis confirmabitur, ſcriptori neque inge=
nium, neque operam, neque ullam facultatem defuiſſe,
quo minus poſſet aperte perſcribere id, quod cogitaret:
non fuiſſe ei graue, nec difficile, eam cauſam excipe
re, quam aduerſarij proferant, ſi quidquam excipien=
dum putaſſet: conſueuiſſe eos, qui leges ſcribant, exce=
ptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exce=
ptionibus ſcriptas, et maxime uidere, ſi quæ in ea ipſa
lege, qua de agitur, ſit exceptio aliquo in capite, aut
apud eundem legis ſcriptorem, quo magis eum probe=
tur fuiſſe excepturum, ſi quid excipiendum putaret, et
oſtendere cauſam accipere, nihil aliud eſſe, niſi legem
tollere: ideo quòd cum ſemel cauſa conſideretur, nihil
attineat eam ex lege conſiderare, quippe quæ in lege
ſcripta nō ſit. Quod ſi ſit inſtitutum, omnibus cauſam
dari, & poteſtatem peccandi, cum intellexerint uos ex
ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in
quam iurati ſitis, rem iudicare. Deinde & ipſis iudi=
cibus iudicandi, & cæteris ciuibus uiuēdi rationes per
turbatum iri, ſi ſemel à legibus receſſum ſit. Nam &
iudices neque quid ſequantur habituros, ſi ab eo, quod
ſcriptum ſit, recedant: neque quo pacto alijs improba=

re possint, quòd contra legem iudicarint: & cæteros ciues quid agant ignoraturos, si ex suo quisque consilio, & ex ea ratione, quæ in mentem aut in libidinem uenerit, non ex cõmuni præscripto ciuitatis unamquãque rem administrabit. Postea quærere à iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs, cur reip. munere impediantur, cum sæpius suis rebus & commodis seruire possint, cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo discedant. Nihil quisquam afferat causæ, quo minus frequẽter operam reip. det, nisi quæ causa in lege excepta sit, an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeant, aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, si eius rei causam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passuri ne sint. Postea hoc, quod faciat, indignius & impudentius esse, quàm si adscribat. Age porrò, quid si ipsi uelint iudices adscribere, passurus ne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem uerbo et literis mutare non possint, eam re ipsa, & iudicio maxime cõmutare. Deinde indignius esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi, & probandi, aut improbandi potestas nulla fiat, hoc ipsis iudicibus inuidiosissimum futurum. Non hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quòd si nunc id agant, uelle se scire qui lator sit, qui sint accepturi, se actiones uidere, & dissuadere uelle. Quòd si hæc cum summe inutilia, tum multo turpissima sint, legem, cuiuscemodi

ſit,in præſentia cõſeruari à iudicibus, poſt ſi diſpliceat, à populo corrigi conuenire. Deinde ſi ſcriptum non extaret,magnopere quæreremus: neque iſti, ne ſi extra periculum quidem eſſet, crederemus. Nunc cum ſcriptum ſit,amentiam eſſe eius rei qui peccarit potius, quàm legis ipſius uerba cognoſcere. His & huiuſmodi rationibus oſtenditur cauſam extra ſcriptum accipi nõ oportere. Secunda pars eſt,in qua eſt oſtendendum, ſi in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonſtrabitur ſi lex aut ad res maximas,utiliſſimas, honeſtiſſimas, religioſiſſimas uidebitur pertinere: aut inutile,aut turpe, aut nefas eſſe tali in re non diligentiſſime legi obtemperare:aut ita lex diligenter perſcripta demonſtrabitur, ita cautum unaquaque de re, ita quod oportuerit exceptum,ut minime conueniat quidquam in tam diligenti ſcriptura præteritum arbitrari. Tertius locus eſt ei,qui pro ſcripto dicet, maxime neceſſarius,per quem oſtendat oportet, ſi eò ueniat,cauſam contra ſcriptum accipi, eam tamen minime oportere, quæ ab aduerſarijs afferatur. Qui locus idcirco eſt huic neceſſarius, quòd ſemper is,qui contra ſcriptum dicit,æquitatis aliquid afferat oportet. Nam ſumma impudentia eſt,eum,qui,contra quod ſcriptum ſit,aliquid probare uelit,non æquitatis præſidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipſa accuſator deroget, omnibus partibus iuſtius & probabilius accuſare uideatur. Nam ſuperior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices, etiam ſi nollent, neceſſe eſſet; hæc autem, etiam ſi neceſſe non eſſet, ut uellent contra iudicare. Id autem fiet, ſi quibus ex locis culpa demonſtrabitur non

esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus, si de his locis, quæ res postulabit, ad causam aduersariorum improbandam transferemus: aut causæ & rationes afferentur, quare & quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, ut sententia quoque & uoluntate scriptoris, non ipsa solum scripturæ causa confirmatum esse uideatur: aut alijs quoque constitutionibus factum coarguetur. Contra scriptum autem qui dicet, primum eum inducet locum, per quem æquitas causæ demonstretur: aut ostendet quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit: & quācunque causam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est. Atque hoc in loco, cum diutius commoratus sui facti rationem, & æquitatem causæ exornauerit, tum ex his locis ferè contra aduersarios dicet oportere causas accipi: demonstrabit nullā esse legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit: omnia supplicia, quæ à legibus proficiscantur, culpæ ac malitiæ uindicandæ causa constituta esse. Scriptorem ipsum, si existat, factum hoc probaturum: & idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse: & ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quiuis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, & uoluntatem interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturū fuisse: nunc uero quòd

intelligeret quales uiri iudicaturi essent, idcirco eum, quæ perspicua uideret esse, non ascripsisse: neque enim uos scripti sui recitatores, sed uoluntatis interpretes fore putauit. Postea quærere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima, tum ne accusaretis? Atqui lex nusquam excepit. Non ergo omnia scriptis, sed quædam, quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperijs domesticis recte posse administrari, si unusquisque uelit uerba spectare, & non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honestatis partibus ostendere, quàm inutile, aut quàm turpe sit id, quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere: & id, quod nos fecerimus aut postulemus, quàm utile aut quàm honestum sit. Deinde leges nobis charas esse nó propter literas, quæ tenues & obscuræ notæ sint uoluntatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem, & eorum, qui scripserint, sapientiam & diligentiam. Postea quid sit lex describere, ut ea uideatur in sententijs, non in uerbis consistere: & iudex is uideatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quàm indignũ sit eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus & audaciam contra legem fecerit, & eum qui honesta aut necessaria de causa, non ab sententia, sed ab literis legis recesserit: atque his & huiusmodi rationibus & accipi causam, & in hac lege accipi, & eá

causam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de æquitate ea, quæ cum aduersario staret, derogasset: sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam cõuertere, aut ambigue aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi prosit, defendere, aut uerbi definitionem inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad suæ causæ commodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua post dicemus. Quacunque autem in re, quamuis leuiter probabili scripto ipso se defenderit, etiam cum æquitate causa abundabit, necessario multum proficiet, ideo quòd si id, quo nititur aduersariorum causa, subduxerit, omnem illam eius uim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certi ex assumptionis partibus in utranque partem conuenient. Præterea eius, qui à scripto dicet, leges ex se non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris & utilitate communi, non in uerbis consistere. Quàm indignum sit æquitatem literis urgeri, quæ uolũtate eius, qui scripserit, defendatur. Ex contrarijs autem legibus cõtrouersia nascitur, cum inter se duæ uidentur leges, aut plures discrepare, hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarũ præmium capito, & quam uolet sibi rem à magistratu poscito, & magistratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiso quinque eius proximos cognatione magi-

ſtratus necato. Alexandrum, qui apud Phæreos in Theſſalia tyrannidem occuparat, uxor ſua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum ſimul cubaret, occidit. Hæc filium ſuum, quem ex tyranno habebat, ſibi præmij loco depoſcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio eſt. In hoc genere utranque in partem ijdem loci, atque eadem præcepta conuenient, ideo quòd uterque ſuam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, conſiderando utra lex ad maiores, hoc eſt ad utiliores, ad honeſtiores ac magis neceſſarias res pertineat. Ex quo cõficitur, ut ſi leges duæ, aut ſi plures, aut quotquot erunt, conſeruari non poſſint, quia diſcrepent inter ſe: ea maxime conſeruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex poſterius lata ſit. Nam poſtrema quæque grauiſſima eſt. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. Nam id, quod imperatur, neceſſarium: illud, quod permittitur, uoluntarium eſt. Deinde in utra lege, ſi non obtemperatũ ſit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna ſtatuatur. Nam maxime conſeruanda eſt ea, quæ diligentiſſime ſancta eſt. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. Nam ſæpe ea, quæ uetat, quaſi exceptione quadam corrigere uidetur illam, quæ iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem ſcripta uideatur. Nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quandã rem ſcripta eſt, propius ad cauſam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum ſtatim fieri neceſſe ſit, utrum habeat

aliquam moram & sustentationem. Nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operã dare, ut sua lex ipso scripto uideatur niti. Cõtraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo sanctius & firmius id uideatur esse, quod apertius descriptum sit. Deinde suæ legis ad scriptum, ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut, si fieri poterit, ne discrepare quidem uideantur inter se. Postremo facere, si causa dabit facultatem, ut nostra ratione utraque lex conseruari uideatur, & aduersariorum ratione altera sit necessario negligenda. Locos autem communes, & quos ipsa causa det, uidere oportebit, & ex utilitatis & honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione nascitur cõtrouersia, cum ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, peruenitur, hoc pacto: Lex, Si furiosus est, agnatum gentiliumq; in eo pecuniaq; eius potestas esto. Et lex, Paterfamilias uti super familia pecuniaq; sua legauerit, ita ius esto. Et lex, Si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorũ gentiliumq; esto. Quidã iudicatus est parentem occidisse, & statim, quòd effugiendi potestas non fuit, ligneæ soleæ in pedes inductæ sunt: os autem obuolutum est folliculo, & præligatum: deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dũ culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidã eius familiares in carcerem tabulas afferunt, et testes adducunt. hæredes, quos ipse iu

bet, scribunt, tabulæ obsignantur. De illo post supplicium sumitur. Inter eos qui hæredes in tabulis scripti sunt, & inter agnatos de hæreditate controuersia est. Hic certa lex, quæ testamenti faciendi ijs, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, & quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum est ad eiusmodi rationem, ut quæratur, habuerit ne testamenti faciendi potestatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiusmodi quosdam esse arbitramur. Primum eius scripti, quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei qua de quæratur, cum eo de quo constat, collationem eiusmodi, ut id de quo quæritur, rei de qua constet, simile esse uideatur. Postea admirationem percontatione, qui fieri possit, ut qui hoc æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum, quòd cum de illa esset scriptum, de hac re is qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit. Postea multis in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quòd ex cæteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint. Deinde æquitas rei demóstranda est, ut in iuridiciali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit: quod faciet, si demonstrabit illud quod conferatur, ab eo cui conferatur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, & quo in loco illud cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostendetur.

tur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabitur, ut non idem uideatur de utraque exiſtimari oportere. Ac ſi ipſe quoque poterit ratiocinationibus uti, iiſdem ratiocinationibus, quibus ante prædictum eſt, utetur: ſi non poterit, negabit oportere quidquam, niſi quod ſcriptum ſit, conſiderare, periclitari omnia iura, ſi ſimilitudines accipiantur, nihil eſſe penè, quod non alteri ſimile eſſe uideatur: multis diſſimilibus rebus, in unamquã que rem tantum ſingulas eſſe leges: omnia poſſe inter ſe uel ſimilia, uel diſſimilia demonſtrari. Loci communes à ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod ſcriptum ſit, ad id, quod non ſit ſcriptum, peruenire: & neminem poſſe omnes res per ſcripturam amplecti, ſed eum commodiſſime ſcribere, qui curet ut quædam ex quibuſdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiuſcemodi coniecturam diuinationem eſſe, & ſtulti ſcriptoris eſſe non poſſe omnibus de rebus cauere quibus uelit. Definitio eſt, cum in ſcripto uerbum aliquod eſt poſitum, cuius de ui quæritur, hoc modo: Lex, Qui in aduerſa tempeſtate nauim reliquerint, omnia amittunto: eorum nauis & onera ſunto, qui in naui remãſerint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus eſſet, naufragum quẽdam natantem, & manus ad ſe tendentem animaduerterunt: miſericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad ſe ſuſtulerunt. Poſtea aliquanto ipſos quoque tempeſtas uehementius iactare cœpit, uſque adeo ut dominus nauis, cum idem gubernator eſſet, in ſcapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus ſcapham annexam trahebat, naui, quoad poſſet,

moderaretur; ille autem, cuius merces erant, in gladiū in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, & naui, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempestate iam cōmutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leuiter saucius facile est ex uulnere recreatus. Nauim cum onere horum trium suā quisque esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt, & ex nominis ui nascitur controuersia. Nam & relinquere nauem, & remanere in naui, denique nauis ipsa quid sit, definitionibus quæritur. Iisdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua constitutio, tractabitur. Nunc expositis ijs argumentationibus, quæ in iudiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus & demonstratiuum argumentandi locos & præcepta dabimus, non quo non in aliqua cōstitutione omnis semper causa uersetur, sed quia proprij tantum harum causarum quidam loci sunt, non à constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem esse æquitatem, hoc est partem quandam honestatis. In deliberatiuo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis & honestatem & utilitatem. In demonstratiuo autem, honestatem. Quare in hoc quoque genere causæ quædam argumentationes communiter ac similiter tractabuntur: quædam separatius ad finem, quò referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atque uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non grauaremur, nisi illud uideremus, quemadmodum res obscuræ dicendo fierent apertiores, sic res apertas ob-

ſcuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præce=
pta pergamus.

RERVM expetendarum tria genera ſunt. par item numerus uitandarum ex contraria parte. Nam eſt quiddam, quod ſua ui nos alliciat ad ſeſe, non emolumento captans aliquo, ſed trahens ſua dignitate: quod genus, uirtus, ſcientia, ueritas eſt. Aliud autem non propter ſuam uim et naturam, ſed propter fructũ atque utilitatem petendum: quod pecunia eſt. Eſt porrò quiddam ex horũ partibus iunctũ, quod & ſua ui, & dignitate nos inductos ducit, et præ ſe gerit quãdam utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona exiſtimatio. Atque ex his horũ cõtraria facile tacentibus nobis intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quæ poſuimus, breui nominabũtur. Nã in primo genere quæ ſunt, honeſta appellabũtur: quæ autem in ſecũdo, utilia. Hæc autem tertia, quia partẽ honeſtatis cõtinent, & quia maior eſt uis honeſtatis, iunctæ res omnino ex duplici genere intelligentur: ſed in meliorem partem uocabuli cõferantur, & honeſta nominentur. Ex his illud cõficitur, ut appetendarũ rerum partes ſint honeſtas & utilitas, uitandarũ turpitudo et inutilitas. His igitur duabus rebus duæ res grãdes ſunt attributæ, neceſſitudo & affectio: quarũ altera ex ui, altera ex re & perſonis cõſideratur. De utraque poſt apertius perſcribemus. Nũc honeſtatis rationes primũ explicemus. Quod autem totũ, aut aliqua ex parte propter ſe petitur, honeſtũ nominabimus. Quare cum eius duæ partes ſint, quarum altera ſimplex, altera iuncta ſit, ſimplicem prius cõſideremus. Eſt igitur in eo gene=

re omnes res una ui atque uno nomine amplexa uirtus. Nam uirtus est animi habitus naturæ modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quatuor, prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum & malarum & utrarunque scientia. Partes eius memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Prouidētia est, per quam futurū aliquid uidetur ante quàm factum sit. Iustitia est habitus animi communi utilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatē. Eius initium est ab natura profectum: deinde quædam in consuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: postea res & ab natura profectas, & ab consuetudine probatas, legum metus & religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religio est quæ superioris cuiusdam naturæ, quam diuinam uocant, curam cæremoniamq; affert. Pietas, per quam sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio est, per quam uis & iniuria, & omnino omne, quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedētes cultu quodam & honore dignantur. Veritas est per quam immutata ea

quæ sunt, aut ante fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leuiter à natura tractũ aluit, & maius fecit usus, ut religionem: aut si quid eorum quæ ante diximus, ab natura profectũ, maius factum propter consuetudinem uidemus, aut quod in morem uetustas uulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententijs constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est ut obseruet, continetur. Fortitudó est considerata periculorum susceptio, & laborum perpessio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseuerantia. Magnificentia est rerum magnarum & excelsarũ cum animi ampla quadam & splédida propositione agitatio atque administratio. Fidentia est, per quam magnis & honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Patientia est honestatis, aut utilitatis causa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpessio. Perseuerantia est in ratione bene considerata stabilis, & perpetua permansio. Temperantia est rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Eius partes sunt, continentia, clementia, modestia. Continentia est per quam cupiditas consilij gubernatione regitur. Clementia per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinentur: Modestia per quam pudor honestus claram & stabilem comparat auctoritatem. Atque hæc omnia propter se solum, ut nihil adiunga=

tur emolumenti, petenda ſunt. Quod ut demõſtretur, neque ad hoc noſtrum inſtitutum pertinet, & à breuitate præcipiendi remotum eſt. Propter ſe autem uitanda ſunt, non ea modo, quæ his contraria ſunt, ut fortitudini ignauia, & iuſtitiæ iniuſtitia: uerum etiam illa, quæ propinqua uidentur & finitima eſſe, abſunt autem longiſſime: quod genus fidentiæ contrarium eſt diffidentia, & ea re uitium eſt. Audacia non contrarium, ſed appoſitum eſt, ac propinquum, & tamen uitium eſt. Sic unicuique uirtuti finitimum uitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quæ fidentia: pertinacia, quæ perſeuerantiæ finitima eſt: ſuperſtitio, quæ religioni propinqua eſt, aut ſine ullo certo nomine. quæ omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honeſtatis, quod omni ex parte propter ſe petitur, ſatis dictum eſt. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honeſtum uocamus, dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cum dignitate, tum fructu quoque ſuo ducunt ad ſe: quo in genere eſt gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria, eſt frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honeſta, & cultu, & honore, & uerecundia digna auctoritas. Amplitudo, potentiæ aut maieſtatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, uoluntas erga aliquem rerum bonarũ illius ipſius cauſa, quem diligit, cum eius pari uolũtate. Hic, quia de ciuilibus cauſis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque cauſa petenda uideatur: ne forte qui nos de omni amicitia dicere exi=

ſtimant, reprehendere incipiant: quanquam ſunt qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam, ſunt qui propter ſe ſolum, ſunt qui propter ſe & utilitatem: quorum quid uerißime conſtituatur, alius locus erit conſiderandi. nunc hoc ſic ad uſum oratoriũ relinquatur, utrãque propter rem amicitiam eſſe expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim ſunt religionibus iunctæ, partim nõ ſunt, & quia partim ueteres ſunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab noſtro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles, ex cauſarum dignitatibus, ex temporũ opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetuſtatibus habebitur. Vtilitas autem aut in corpore poſita eſt, aut in extrarijs rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur, ut in rep. quædam ſunt, quæ (ut ſic dicam) ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, claſſes, nautæ, milites, ſocij: quibus rebus incolumitatem ac libertatẽ retinent ciuitates. Alia uero, quæ iam quiddam magis amplum, & minus neceſſarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atque amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum ac ſocietatũ multitudo. quibus rebus non illud ſolum conficitur, ut ſaluæ & incolumes, uerum etiam ut amplæ atque potentes ſint ciuitates. Quare utilitatis duæ partes uidentur eſſe, incolumitas & potentia. Incolumitas, eſt ſalutis tuta atque integra conſeruatio. Potentia, eſt ad ſua conſeruanda, & alterius obtinenda, idonearum rerũ facultas. Atque in ijs omnibus, quæ ante dicta ſunt, quid difficulter fieri, & quid facile fieri poßit, opor=

tet considerare. Facile id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore, sumptu, molestia, quambreuissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quã quam laboris, sumptus, molestiæ, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas causas habet difficultatis; tamen his susceptis difficultatibus compleri, atque ad exitum perduci potest. Quoniam ergo de honestate, & de utilitate diximus, nunc restat ut de ijs rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine & affectione perscribamus. Puto igitur esse hanc necessitudinẽ, cui nulla ui resisti potest, quæ neque mutari, neque leniri potest. Atque ut apertius hoc sit, exẽplis licet uim rei, qualis & quanta sit, cognoscamus. Vri posse flamma ligneam materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est: atque ita necesse, ut uis ea postulat, quam modo describebamus, necessitudinis: cui nulla ui resisti potest, quæ neque leniri potest. Huiusmodi necessitudines, cum in dicendi rationes incident, recte necessitudines appellabuntur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa superiori, possit ne fieri, quæstione considerabimus. Atque etiam hoc mihi uideor uidere, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices & absolutas. Nam aliter dicere solemus, necesse est Cassilinenses se dedere Annibali: aliter autem, necesse est Cassilinum uenire in Annibalis potestatem. illic in superiore adiunctio est hæc, nisi malint fame perire: si enim id malunt, nõ est necesse. Hoc inferius nõ item, propterea quòd siue uelint Cassilinẽses se dedere, siue famem perpeti atque ita perire, necesse est Cassilinum uenire in Annibalis

potestatem. Quid igitur perficere potest hæc necessitudinis distributio? Propè dicam, plurimum, cum is locus necessitudinis uidebitur incurrere. Nam cum supplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire possimus. Cum autem ita necesse erit, ut aliquid effugere aut adipisci uelimus, tũ adiunctio illa quid habeat utilitatis aut quid honestatis, erit considerandum. Nam si uelis attendere, ita tamen ut id quæras, quod conueniat ad usum ciuitatis, reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus: pariter autem esse multas res necessitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales necesse est interire, sine adiunctione: ut cibo utantur, nõ necesse est, nisi cum illa exceptione, extra quam, si nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud quod adiungitur, semper cuiusmodi sit, erit considerandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honestatem hoc modo exponenda necessitudo sit, necesse est hoc faciamus, si honeste uolumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo, necesse est, si incolumes uolumus esse: aut ad commoditatem hoc modo, necesse est, si sine incommodo uolumus uiuere. Ac summa quidẽ necessitudo uidetur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuissima cõmoditatis: quæ cum his duabus nunquam poterit contendere. Hasce autem inter se sæpe necesse est comparari, ut quanquam præstet honestas incolumitati, tamen utri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam præscriptum uidetur in perpetuum dari posse. Nam qua

in re fieri poterit, ut cum incolumitati consuluerimus, quod sit in præsentia de honestate delibatum, uirtute aliquando & industria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cum autem id non poterit, honestatis. Ita in eiusmodi quoque re, cum incolumitati uidebimur consulere, uere poterimus dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eã nullo tempore possumus adipisci. Qua in re uel concedere alteri, uel cõditionem alterius descendere, & in præsentia quiescere, atque aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis uero ratione, modo illud attendatur, digna ne causa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur esse, ut quæramus quid sit illud, quod si adipisci aut effugere uelimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quæ sit adiunctio, ut proinde, uti quæque res erit, laboremus, & grauissimam quanque causam uehementissime necessariam iudicemus. Affectio est quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut administratione, aut studio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitæ sint, aut plerũque haberi soleant, habendæ uideantur esse: ut ad hostes transire turpe uidetur esse, at nõ illo animo quo Vlysses transijt: & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo consilio quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio, non ex sua natura considerandæ, quibus in omnibus, quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est: & non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tẽ=

pore quandiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam, locos sumi oportere arbitramur. Laudes autem & uituperationes ex ijs locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare quis uolet, partiatur in animum & corpus & extrarias res licebit. Animi est, uirtus, cuius de partibus paulo ante dictum est. Corporis, ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extrariæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cætera quæ simili esse in genere intelligentur. Atque in his id, quod in omnia ualet, ualere oportebit: cōtraria quoque, & quæ, & qualia sint, intelligentur. Videre autem in laudando & in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extrarijs rebus habuerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem & laudare stultitia, & uituperare superbia est. Animi autem & laus honesta, & uituperatio uehemens est. Nunc quoniam omne in causæ genus argumentandi ratio tradita est, de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ satis dictum uidetur. quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, & hic liber non parum continet literarum; quæ restant, in reliquis dicemus.

M. TVL. CICERONIS AD C. TREBATIVM TOPICA.

M AIORES nos res ſcribere ingreſſos C. Trebati, & iis libris, quos breui tempore ſatis multos edidimus, digniores, è curſu ipſo reuocauit uoluntas tua. cum enim mecum in Tuſculano eſſes, & in bibliotheca ſeparatim uterque noſtrum ad ſuum ſtudium libellos, quos uellet, euolueret, incidiſti in Ariſtotelis Topica quædam, quæ ſunt ab illo pluribus libris explicata. qua inſcriptione commotus, continuo à me eorum librorum ſentẽtiam requiſiſti. Quã tibi cum expoſuiſſem, diſciplinam inueniendorum argumentorũ, ut ſine ullo errore ad eam rationem uia perueniremus ab Ariſtotele inuenta, libris illis contineri: uerecunde tu quidem, ut omnia, ſed tamen ut facile cernerem te ardere ſtudio, mecum, ut tibi illa traderem, egiſti. Cum autem ego te nõ tam uitandi laboris mei cauſa, quàm quòd intereſſe tua arbitrarer, uel ut eos per te ipſe legeres, uel ut totam rationem à doctiſſimo quodam rhetore acciperes hortatus eſſem, utrunque ut à te audiebam, es expertus. Sed à libris te obſcuritas reiecit. Rhetor autem ille magnus, ut opinor, Ariſtotelica ſe ignorare reſpondit. Quod quidem minime ſum admiratus, eum philoſophum rhetori non eſſe cognitũ, qui ab ipſis philoſophis, præter admodum paucos, ignoretur. Quibus eo minus ignoſcendum eſt, quòd nõ mo

do rebus ijs, quæ ab illo dictæ & inuentæ sunt, allici de buerunt: sed dicendi quoque incredibili quadam cum copia, tum etiam suauitate. Non potui igitur tibi sæpius hoc roganti, & tamen uerenti ne mihi grauis esses, (facile enim id cernebam) debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri uideretur iniuria. Etenim cum tu mihi, meisq; multa sæpe cauisses, ueritus sum, ne si ego grauarer, aut ingratum id, aut superbum uideretur. Sed dum fuimus una, tu optimus es testis, quàm fuerim occupatus. Vt autem à te discessi in Græciam proficiscens, cum opera mea nec respub. nec amici uterentur, nec honeste inter arma uersari possem, ne si tuto id quidem mihi liceret: ut ueni Veliam, tuaq; & tuos uidi, admonitus huius æris alieni, nolui deesse ne tacitæ quidem flagitationi tuæ. Itaque hæc, cum mecum libros non haberem, memoria repetita in ipsa nauigatione conscripsi, tibiq; ex itinere misi: ut mea diligentia mandatorum tuorum, te quoque, etsi admonitore non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem. Sed iam tempus est ad id, quod instituimus, accedere.

CVM Omnis ratio diligens disserendi duas habeat partes, unam inueniendi, alteram iudicandi: utriusque princeps, ut mihi quidem uidetur, Aristoteles fuit. Stoici autem in altera elaborauerunt. Iudicandi enim uias diligenter persecuti sunt, ea scientia, quã Dialecticen appellant. Inueniẽdi uero artem, quæ Topice dicitur, quæ & ad usum potior erat, & ordine naturæ certe prior, totam reliquerunt. Nos autem, quoniam in utraque summa utilitas est, & utranque, si erit otium, persequi cogitamus, ab ea, quæ prior est, or=

diemur. Vt igitur earum rerum, quæ abscondita sunt, demonstrato & notato loco facilis inuentio est: sic cum peruestigare argumentum aliquod uolumus, locos nosse debemus. Sic enim appellatæ ab Aristotele sunt hæ quasi sedes, è quibus argumenta promuntur. Itaque licet definire, Locum esse argumenti sedem: Argumentum autem, rationem, quæ rei dubiæ faciat fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa sunt, alij in eo ipso, de quo agitur, hærent: alij assumuntur extrinsecus. In ipso, tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Extrinsecus autem ea dicuntur, quæ absunt, longeq; disiuncta sunt. Sed ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, quæ quasi inuolutum euoluit id de quo quæritur. Eius argumenti talis est formula: Ius ciuile est, æquitas constituta ijs, qui eiusdem ciuitatis sunt, ad res suas obtinendas. Eius autem æquitatis utilis est cognitio, utilis est ergo iuris ciuilis scientia. Tum partium enumeratio, quæ tractatur hoc modo: Si neque censu, neque uindicta, nec testamento liber factus est, non est liber: neque est ulla earum rerum, non est igitur liber. Tum notatio, cũ ex ui uerbi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: Cum lex Aelia Sentia assiduo uindicem assiduum esse iubeat, locupletem iubet locupleti: locuples enim assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab ære dando. Ducuntur etiam argumenta ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id de quo quæritur. Sed hoc genus in plures partes distributum est. Nã alia coniugata appellamus, alia ex

genere, alia ex formula, alia ex ſimilitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex conſequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex cauſis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum. Coniugata dicuntur, quæ ſunt ex uerbis generis eiuſdem. Eiuſdem autem generis uerba ſunt, quæ orta ab uno uarie commutantur, ut ſapiens, ſapienter, ſapientia: hæc uerborum coniugatio συζυγία dicitur, ex qua huiuſcemodi eſt argumentũ: Si compaſcuus ager eſt, ius eſt compaſcere. A' genere ſic ducitur: Quoniam argentum omne mulieri legatum eſt, non poteſt ea pecunia, quæ numerata domi relicta eſt, non eſſe legata. Forma enim à genere, quoad ſuum nomen retinet, nũquam ſeiungitur. Numerata autem pecunia nomen argenti retinet, legata igitur uidetur. A' forma generis, quam interdum, quo planius accipiatur, partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiæ pecunia legata eſt à uiro, ſi ei uero materfamilias eſſet, ſi ea in manũ non conuenerat, nihil debetur. Genus eſt uxor: eius duæ formæ, una matrumfamilias, earum, quæ in manum conuenerunt: altera earum quæ tantummodo uxores habentur. Qua in parte cum fuerit Fabia, legatum ei non uidetur. A' ſimilitudine, hoc modo. Si ædes eæ corruerunt, uitium'ue fecerũt, quarum uſusfructus legatus eſt, hæres reſtituere non debet, nec reficere, non magis quàm ſeruum reſtituere, ſi is, cuius uſusfructus legatus eſt, deperiſſet. A' differentia: Nõ, ſi uxori uir legauit omne argentum, quod ſuum eſſet; idcirco, quæ in nominibus fuerunt, legata ſunt. Mul=

tum enim differt in arca ne positum sit argentum, an in tabulis debeatur. Ex contrario autem sic: Non debet ea mulier, cui uir bonorum suorum usumfructum legauit, cellis uinarijs & olearijs plenis relictis, putare id ad se pertinere. usus enim non abusus legatus est. Ea sunt inter se contraria. Ab adiunctis: Si ea mulier testamentum fecit, quæ se capite nunquam diminuit, non uidetur ex edicto Prætoris secundum eas tabulas possessio dari: adiungitur enim, ut secũdum seruorum, secundum exulum, secundum puerulorum tabulas possessio uideatur ex edicto dari. Ab antecedentibus autem, & consequentibus, & repugnantibus, hoc modo: Ab antecedentibus, Si uiri culpa factum est diuortium, etsi mulier nuncium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet. A consequentibus: Si mulier cum fuisset nupta cum eo, quicum connubium nõ esset, nuncium remisit, quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet. A repugnantibus: Si paterfamilias uxori ancillarũ usumfructum legauit à filio, neque à secũdo hærede legauit, mortuo filio mulier usumfructum non amittet. Quod enim semel testamento alicui datum est, id ab eo inuito, cui datum est, auferri non potest: repugnat enim recte accipere, & inuitum reddere. Ab efficientibus causis, hoc modo: Omnibus est ius parietem directum ad parietem cõmunem adiungere, uel solidum, uel fornicatum. At si quis in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debebit præstare, quod fornix uitij fecerit. Non enim eius uitio qui demolitus est, damnum factum est, sed eius operis uitio, quod

ita ædificatum eſt, ut ſuſpendi non poſſit. Ab effectis rebus, hoc modo: cum mulier uiro in manum conuenit, omnia, quæ mulieris fuerunt, uiri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia ualent, quæ ſunt eiuſmodi: Quod in re maiore ualet, ualeat in minore: ut ſi in urbe fines non reguntur, neque aqua in urbe arceatur. Item contra: Quod in minore ualet, ualeat in maiore, licet idem exemplum conuertere. Item: Quod in re pari ualet, ualeat in hac, quæ par eſt: ut quoniam uſus auctoritas fundi biennium eſt, ſit etiam ædium. At in lege ædes non appellantur, & ſunt cæterarum omnium, quarum annuus eſt uſus: ualeat æquitas, quæ paribus in cauſis paria iura deſiderat. Quæ autem extrinſecus aſſumuntur, ea maxime ex auctoritate ducuntur. Itaque Græci tales argumentationes ἀτέχνους uocant, id eſt artis expertes: ut ſi ita reſpondeas, Quoniam P. Scæuola id ſolũ eſſe ambitus ædium dixerit, quod parietis communis tegendi cauſa tectum proijceretur, ex quo in tectum eius, ædeis qui protexiſſet, aqua deflueret, id tibi ius uideri. His igitur locis, qui ſunt expoſiti, ad omne argumentum reperiendum tanquam elementis quibuſdã ſignificatio & demonſtratio datur. Vtrum igitur hactenus ſatis eſt? tibi quidem tã acuto & tam occupato puto. Sed quoniam auidum hominem ad has diſcendi epulas recepi, ſic accipiam, ut reliquiarum ſit potius aliquid, quàm te hinc patiar nõ ſatiatum diſcedere. Quando ergo unuſquiſque eorum locorum, quos expoſui, ſua quædam membra habet, ea quàm ſubtiliſſime perſequamur, & primum de ipſa definitione dicatur. Definitio eſt oratio, quæ id, quod

definitur, explicat quid ſit. Definitionum autem duo ſunt genera prima. Vnum earum rerum, quæ ſunt: alterum earum, quæ intelliguntur. Eſſe ea dico, quæ cerni tangi'ue poſſunt, ut fundum, ædes, parietem, ſtillicidium, mancipium, pecudem, ſupellectilem, penus, cætera, quo ex genere quædam interdũ nobis definienda ſunt. Non eſſe rurſus ea dico, quæ tangi demonſtrari'ue non poſſunt, cerni tamen animo atque intelligi poſſunt: ut ſi uſucapionem, ſi tutelam, ſi gentem, ſi agnationem definias, quarum rerum nullum ſubeſt quaſi corpus, eſt tamen quædam cõformatio inſignita & impreſſa in intelligentia, quam notionem uoco: ea ſæpe in argumentando definitione explicanda ſunt.

Atque etiam definitiones, aliæ ſunt partitionum, aliæ diuiſionum. Partitionum, cũ res ea, quæ propoſita eſt, quaſi in membra diſcerpitur: ut ſi quis ius ciuile dicat id eſſe, quod in legibus, Senatuſconſultis, rebus iudicatis, iuriſperitorum auctoritate, edictis magiſtratuum, more, æquitate conſiſtat. Diuiſionum autem definitio formas omnes complectitur, quæ ſub eo genere ſunt, quod definitur, hoc modo: Abalienatio eſt eius rei quæ mãcipi eſt, aut traditio alteri nexu, aut in iure ceſſio, inter quos ea iure ciuili fieri poſſunt. Sunt & alia genera definitionum, ſed ad huius libri inſtitutum illa nihil pertinent: tantum eſt dicendum, qui ſit definitionis modus. Sic igitur ueteres præcipiunt, cum ſumpſeris ea, quæ ſunt ei rei, quam definire uelis, cum aliјs communia, uſque eò perſequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri poſſit. Vt hoc, Hæreditas eſt pecunia. commune adhuc, multa enim

genera ſunt pecuniæ. Adde quod ſequitur, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit: nódum eſt definitio: multis enim modis ſine hæreditate teneri mortuorum pecuniæ poſſunt. Vnum adde uerbum, iure: iam à communitate res diſiuncta uidebitur, ut ſit explicata definitio, ſic: Hæreditas eſt pecunia, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iure. Nondum eſt ſatis: adde, nec ea aut legata teſtamento, aut poſſeſſione retenta: confectum eſt. Itemq; ut illud, Gentiles ſunt, qui inter ſe eodem nomine ſunt. Non eſt ſatis. Qui ab ingenuis oriundi ſunt. Ne id quidem ſatis eſt. Quorũ maiorũ nemo ſeruitutem ſeruiuit. Abeſt etiam nunc. Qui capite non ſunt diminuti. Hoc fortaſſe ſatis eſt. Nihil enim uideo Scæuolam Pontificem ad hanc definitionem addidiſſe. Atque hæc ratio ualet in utroque genere definitionũ, ſiue id, quod eſt, ſiue id, quod intelligitur, definiendũ eſt. Partitionũ autem & diuiſionũ genus quale eſſet, oſtendimus: ſed quid inter ſe differant, planius dicendũ eſt. In partitione quaſi membra ſunt, ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, & cætera. In diuiſione formæ ſunt, quas Græci ἰδέας uocãt: noſtri, ſi qui hæc forte tractãt, ſpecies appellãt: nõ peſſime id quidem, ſed inutiliter ad mutãdos caſus in dicendo. nolim enim, ne ſi Latine quidem dici poſſit, ſpecierũ & ſpeciebus dicere, & ſæpe his caſibus utendũ eſt: at formis & formarum uelim. cũ autem utroque uerbo idem ſignificetur, cõmoditatem in dicendo non arbitror negligendam. Genus & formã definiũt, hoc modo: Genus eſt notio ad plures differentias pertinẽs. Forma eſt notio, cuius differẽtia ad caput ge=

neris, quasi fontem referri potest. Notionem appello, quod Græci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν dicunt. Ea est insita & ante percepta cuiusque formæ cognitio eno=dationis indigens. Formæ igitur sunt eæ, in quas ge=nus sine ullius prætermissione diuiditur: ut si quis ius in legem, morem, æquitatem diuidat. Formas qui pu=tat idem esse quod partes, confundit artem: & simi=litudine quadam cõturbatus non satis acute, quæ sunt secernenda, distinguit. Sæpe etiam definiunt & ora=tores et poetæ per translationẽ uerbi ex similitudine cũ quadam suauitate. sed ego à uestris exemplis nisi ne=cessario non recedam. Solebat igitur Aquilius collega & familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quæ o=mnia publica esse uultis, quærentibus ijs ad quos id per tinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus elude-ret. hoc est, quasi qui adolescentiam florem ætatis, se=nectutem occasum uitæ uelit definire. Translatione utens discedebat à uerbis proprijs rerum ac suis. Quod ad definitiones attinet, hactenus: reliqua uideamus. Partitione autem sic utendum est, nullam ut partem relinquas, ut si partiri uelis tutelas, inscienter facias, si ullam prætermittas. at si stipulationũ aut iudiciorum formulas partiare, non est uitiosum in re infinita præ=termittere aliquid. quod idẽ in diuisione uitiosum est. Formarũ enim certus est numerus, quæ cuique generi subijciantur. Partium distributio sæpe est infinitior, tã=quam riuorũ à fonte deductio. Itaque in oratorijs ar=tibus quæstionis genere proposito, quot eius formæ sint, subiungitur absolute: at cũ de ornamentis uerborũ, sen tentiarumq; præcipitur, quæ uocantur σχήματα, nõ fit

idem. Res enim est infinitior, ut ex hoc quoque intelligatur, quod uelimus inter partitionem & diuisionem interesse. Quanquam enim uocabula propè idem ualere uideantur: tamen quia res differebant, nomina rerum distare uoluerunt. Multa etiam ex notatione sumuntur: ea est autem, cum ex ui nominis argumentum elicitur, quam Græci ἐτυμολογίαν uocant, id est, uerbũ ex uerbo ueriloquium. Nos autem nouitatem uerbi non satis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia sunt uerba rerum notæ. Itaque hoc idem Aristoteles σύμβολον appellat, quod Latine est nota. Sed cum intelligitur quid significetur, minus laborandum est de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex uerbo, ut cum quæritur, Postliminium quid sit, non dico quæ sint postliminij. nam id caderet in diuisionem, quæ talis est: Postliminio redeũt hæc, homo, nauis, mulus clitellarius, equus, equa, quæ fræna recipere solet. Sed cũ ipsius postliminij uis quæritur, & uerbũ ipsum notatur, in quo Seruius noster (ut opinor) nihil putat esse notandũ, nisi post, & liminium illud productionem esse uerbi uult, ut in finitimo, legitimo, æditimo non plus inesse timum, quàm in meditullio tulliũ. Scæuola autem P. filius iunctũ putat esse uerbũ, ut sit in eo & post, & limen: ut quæ à nobis alienata sunt, cũ ad hostem peruenerint, & ex suo tanquã limine exierint, dein cũ redierint post ad idem limen, postliminio uideãtur rediisse. Quo in genere etiã Mãcini causa defendi potest postliminio rediisse: deditum nõ esse, quoniã nõ sit receptus. nã neque deditionem, neque donationem sine acceptione intelligi posse.

Sequitur is locus, qui constat ex ijs rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id, de quo ambigitur, quem modo dixi in plures partes distributum. Cuius primus est locus ex coniugatione quam Græci συζυγίαν uocant, finitimus notationi, de qua modo dictum est: ut si aquam pluuiam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam uideremus, ueniret Mutius, qui, quia coniugata uerba essent pluuia & pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quæ pluendo creuisset. Cum autem à genere ducetur argumentum, non erit necesse id usque à capite arcessere: sæpe etiam citra licet, dummodo supra sit quod sumitur, quàm id ad quod sumitur, ut aqua pluuia ultimo genere ea est, quæ de cœlo ueniens crescit imbri: sed propiore loco, in quo quasi ius arcendi cótinetur, genus est, aqua pluuia nocens: eius generis formæ, loci uitio & manu nocens: quarum altera iubetur ab arbitro coerceri, altera non iubetur. Commode etiam tractatur hæc argumentatio quæ ex genere sumitur, cum ex toto persequare partes, hoc modo: Si dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur, enumerare licet quibus id modis fiat: deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere: quod genus argumenti in primis firmum uideri solet. Similitudo sequitur, quæ late patet: sed oratoribus & philosophis magis quàm nobis. Etsi enim omnes loci sunt omnium disputationum ad argumenta suppeditanda, tamen alijs disputationibus abundantius occurrunt, alijs angustius. Itaque genera tibi nota sint: ubi autem his utare, quæstiones ipsæ te admonebunt. Sunt enim simili-

tudines, quæ ex pluribus collationibus perueniunt quò uolunt, hoc modo: Si tutor fidem præstare debet, si socius, si cui mandaris, si qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator. Hæc ex pluribus perueniens quò uult, appellatur inductio, quæ Græce παραγωγὴ nominatur, qua plurimum est usus in sermonibus Socrates. Alterum similitudinis genus collatione sumitur, cum una res uni, par pari comparatur, hoc modo: Quemadmodum si in urbe de finibus controuersia est, quia fines magis agrorum uidentur esse quàm urbis, finibus regendis adigere arbitrum nõ possis: sic si aqua pluuia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquæ pluuiæ arcendæ adigere non possis arbitrum. Ex eodem similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus in Curiana causa exẽplis plurimis usus est, agens de eo qui testamento sic hæredem instituisset, ut si filius natus esset in decem mensibus, isq; mortuus prius quàm in suam tutelam uenisset, secundus hæres hæreditatem obtineret: quæ commemoratio exemplorum ualuit, eaq; uos in respondendo uti multum soletis. Ficta etiam exempla similitudinis habent uim: sed ea oratoria magis sunt quàm uestra, quanquam uti etiam uos soletis, sed hoc modo: Finge mancipio aliquem dedisse id, quod mancipio dari non potest, num idcirco id eius factum est qui accepit? aut num is qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obligauit? In hoc genere oratoribus & philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendæ rei gratia dicatur, aut minuendæ,

quæ Hyperbole dicitur, & multa mirabilia alia. Sed latior eſt campus illorum, eiſdem tamen ex locis (ut ante dixi) & in maximis, & in minimis quæſtionibus argumenta ducuntur. Sequitur ſimilitudinem differentia rei maxime cõtraria ſuperiori: ſed eſt eiuſdem diſſimile & ſimile inuenire. eius generis hæc ſunt: Non, quemadmodum, quod mulieri debeas, recte ipſi mulieri ſine tutore auctore ſoluas: ita, quod aut pupillæ, aut pupillo debeas, recte poſſis eodem modo ſoluere. Deinceps locus eſt qui à contrario dicitur. Contrariorum autem genera ſunt plura. Vnum eorum, quæ in eodem genere plurimum differunt, ut ſapientia & ſtultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propoſitis occurrunt tanquam è regione quædam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas, ex quibus contrarijs argumenta talia exiſtunt: Si ſtultitiam fugimus, ſapientiam ſequamur: & bonitatem, ſi malitiam. Hæc quæ ex eodem genere contraria ſunt, appellantur aduerſa. Sunt enim alia contraria, quæ priuantia licet appellemus Latine, Græce appellantur ςερητικὰ. Præpoſitio enim IN, priuat uerbum ea ui, quam haberet, ſi IN præpoſitum non fuiſſet: ut dignitas indignitas, humanitas inhumanitas, & cætera generis eiuſdem. Quorum tractatio eſt eadem quæ ſuperiorum, quæ aduerſa dixi. Nam alia quoque ſunt contrariorum genera, uelut ea quæ cum aliquo conferuntur, ut duplum ſimplum, multa pauca, longum breue, maius minus. Sunt etiam ualde contraria alia quæ appellantur negantia, ea ἀποφατικὰ Græci, contraria aientibus: ut, Si hoc eſt, illud non eſt. quid

enim opus exemplo est? tantum intelligatur argumento quaerendo, contrarijs omnibus contraria non conuenire. Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo ante, multa scilicet adiungi, quae suscipienda essent, si statuissemus ex edicto secũdum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio facto nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quae uersantur in iudicijs, ualet: cum quaeritur quid aut sit, aut euenerit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri possit. Ac loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quaeratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem euenerit. Nihil hoc ad ius, ad Ciceronẽ inquibat Gallus noster, si quis ad eum tale quid retulerat, ut de facto quaereretur. Tu tamen patiere nullum à me artis institutae locum praeteriri, ne, si nihil nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris, nimium te amare uidear. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modo non iurisconsultorum, sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim quaeruntur, quae talia sunt, apparatus, colloquia, locus, constitutum conuiuium. Cum re autem, pedum crepitus, strepitus hominũ, corporũ umbrae, & si quid eiusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, si qua alia signa conturbationis & conscientiae: praeterea restinctus ignis, gladius cruentus, caeteraq; quae suspitionẽ facti possunt mouere. Deinceps est locus dialecticorum proprius ex cõsequentibus & antecedentibus, & repugnãtibus, qui etiam ab adiunctis longe diuersus est. Nã adiuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eueniũt, cõsequentia autem semper. ea enim dico cõse=

quentia, quæ rem necessario consequuntur. Itemq; & antecedentia, & repugnantia: quidquid enim antecedit quanque rem, id cohæret cum re necessario: & quidquid repugnat, id eiusmodi est, ut cohærere nunquam possit. Cum tripertito igitur distribuatur locus hic, in consecutionem, antecessionem, repugnantiam, reperiendi argumenti locus simplex est, tractandi triplex. Nam quid interest, cum hoc sumpseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit omne argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum? Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri: est autem pecunia signata argentum, legata igitur. An illo modo? Si numerata pecunia non est legata, non est numerata pecunia argentum: est autem numerata pecunia argentum, legata igitur est. An illo modo? Non & legatum argentum est, & non est legata numerata pecunia: legatum autem argentum est, legata igitur numerata pecunia est. Appellant autem dialectici eã conclusionem argumenti, in qua cum primum assumpseris, consequitur id, quod annexum est, primum conclusionis modum. Cum id, quod annexum est, negaris, ut id quoque, cui fuerit annexum, negandũ sit, secundus appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua coniuncta negaris, & his alia negatio rursus adiungitur, & ex his primũ sumpseris, ut quod relinquitur, tollendum sit; is tertius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa rhetorum sunt ex contrarijs conclusa, quæ ipsi Enthymemata appellant: non quòd omnis sententia proprio nomine Enthymema dicatur: sed ut Homerus propter excellentiam commu-

ne poetarum nomen efficit apud Græcos suum; sic cum omnis sententia Enthymema dicatur, quia uidetur ea quæ ex contrarijs conficiatur acutissima, sola proprie nomen commune possidet. Eius generis hæc sunt:

Hunc metuere, alterum in metu non ponere:
Eam, quam nihil accusas, damnas:
Bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri.
Id, quod scis, prodest: nihil id, quod nescis, obest.

Hoc disserendi genus attingit omnino uestras quoque in respondendo disputationes, sed philosophorum magis, quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententijs communis conclusio, quæ à dialecticis tertius modus, à rhetoribus Enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constant: aut hoc, aut illud: hoc autem, non igitur illud. Itemq; aut hoc, aut illud: non autem hoc, illud igitur. Quæ conclusiones idcirco ratæ sunt, quòd in disiunctione plus uno uerum esse non potest. Atque ex ijs conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus, posterior quintus à dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, sic: Non & hoc est & illud: hoc autem, non igitur illud. hic modus est sextus. Septimus autem, Non & hoc, & illud: non autem hoc, illud igitur. Ex his modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est ferè tota dialectica. Sed ne eæ quidem, quas exposui, ad hanc institutionem necessariæ. Proximus est locus rerũ efficientium, quæ causæ appellantur: deinde rerum effecta-

rum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante posui, & quidem ex iure ciuili: sed hæc patent latius. Causarum igitur genera duo sunt. Vnum, quod ui sua id, quod sub ea subiectum est, certe efficit, ut ignis accendit. Alterum, quod naturam efficiendi non habeat, sed sine quo effici non possit: ut si quis æs causam statuæ uelit dicere, quòd sine eo non possit effici. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodammodo, ut locus, tempus, materiæ, ferramenta, & cætera generis eiusdem. Alia autem præcursionem quandam adhibent ad efficiendum, & quædam afferunt per se adiuuantia, etsi non necessaria, ut amori congressio causam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere causarum, ex æternitate pendentium, fatum à Stoicis nectitur. Atque ut earum causarum, sine quibus effici non potest, genera diuisi, sic etiam efficientium diuidi possunt. Sunt enim aliæ causæ, quæ plane efficiant nulla re adiuuãte, aliæ quæ adiuuari uelint: ut sapientia efficit sapientes sola per se: beatos efficiat nec ne sola per se, quæstio est. Quare cum in disputationem inciderit causa efficiens aliquid necessario, sine dubitatione licebit quod efficitur ab ea causa concludere. Cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas, necessaria conclusio non sequitur. Atque illud quidem genus causarum, quod habet uim efficiendi necessariam, errorem afferre non ferè solet: hoc autem, sine quo non efficitur, sæpe conturbat. Non enim, si sine parentibus filij esse non possunt, propterea causa fuit in parentibus gignendi necessaria.

Hoc igitur, ſine quo non fit, ab eo in quo certe fit, dili=
genter eſt ſeparandum. Illud enim eſt tanquam,
Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes.
niſi enim cecidiſſent abiegnæ ad terram trabes, Ar=
go illa facta non eſſet, nec tamen fuit in his trabibus
efficiendi uis neceſſaria. At cum in Aiacis nauim
criſpiſulcans igneum fulmen iniectum eſt, inflãmatur
nauis neceſſario. Atque etiam eſt cauſarum diſſimi=
litudo, quòd aliæ ſunt, ut ſine ulla appetitione animi,
ſine uolũtate, ſine opinione ſuum quaſi opus efficiant,
uelut omne intereat, quod ortum eſt. Aliæ autem
aut uoluntate efficiuntur, aut perturbatione animi,
aut habitu, aut natura, aut arte, aut caſu. Volun=
tate, ut tu cum hunc libellum legis. Perturbatione,
ut ſi quis euentum horum temporum timeat. Habitu,
ut facile & cito iraſcatur. Natura, ut uitium in dies
creſcat. Arte, ut bene pingat. Caſu, ut proſpere na-
uiget. Nihil horum ſine cauſa, nec quidquam omni=
no, ſed huiuſmodi cauſæ non neceſſariæ. Omnium
autem cauſarum in alijs ineſt conſtantia, in alijs non
ineſt. In natura & in arte conſtantia eſt, in cæteris
nulla. Sed tamen earum cauſarum, quæ non ſunt cõ=
ſtãtes, aliæ ſunt perſpicuæ, aliæ latent. Perſpicuæ ſunt,
quæ appetitionem animi, iudiciumq; tangunt. Latent,
quæ ſubiectæ ſunt fortunæ. Cum enim nihil ſine cau=
ſa fiat, hoc ipſum eſt fortunæ, euentus obſcura cauſa,
quæ latenter efficitur. Etiam ut ea quæ fiunt, partim
ſint ignorata, partim uoluntaria. Ignorata, quæ ne=
ceſſitate effecta ſunt. Volũtaria, quæ cõſilio. Quæ au=

tem fortuna, uel ignorata uel uoluntaria. Nam iacere telum, uoluntatis est: ferire quem nolueris, fortunæ. Ex quo aries ille subijcitur in uestris actionibus: Si telum manu fugit magis, quàm iecit. Cadunt enim in ignorationem atque in imprudentiam perturbationes animi, quæ quanquam sint uoluntariæ (obiurgatione enim & admonitione deijciuntur) tamen habent tantos motus, ut ea, quæ uoluntaria sunt, aut necessaria interdum, aut certe ignorata uideantur. Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis uel oratorum, uel philosophorũ magna argumentorum suppetit copia. In uestris autem, si non uberior, at fortasse subtilior. Priuata enim iudicia maximarum quidem rerum, in iurisconsultorũ mihi uidentur esse prudentia. Nam & adsunt multũ, & adhibentur in consilio, & patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugientibus hastas ministrant. In omnibus igitur ijs iudicijs, in quibus, ex fide bona, est additum; ubi uero etiam, ut inter bonos bene agier oportet; in primisq; in arbitrio rei uxoriæ, in quo est, Quid æquius, melius, parati esse debent. Illi enim dolum malum, illi fidem bonam, illi æquum bonum, illi quid socium socio, quid eum qui negotia aliena curasset, ei cuius ea negotia fuissent, quid eum qui mandasset, eum'ue cui mandatum esset, alterum alteri præstare oporteret, quid uirum uxori, quid uxorem uiro, tradiderunt. Licebit igitur diligenter cognitis argumentorum locis, non modo oratoribus & philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare. Coniunctus huic causarum loco locus ille

est, qui efficitur ex causis. Vt enim causa effectum indicat, sic quod effectum est, quæ fuerit causa, demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus & poetis, sæpe etiam philosophis, sed ijs qui ornate & copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denunciant quid ex quaque re sit futurum. causarum enim cognitio cognitionem euentorum facit. Reliquus est comparationis locus, cuius genus & exemplum supra positum est, ut cæterorum: nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea quæ aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur, in quibus spectantur hæc, numerus, species, uis, quædam etiam ad res aliquas affectio. Numero sic comparabuntur, ut plura bona paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona breuioribus, longe & late peruagata angustis, ex quibus plura bona propagentur, quæq; plures imitentur, & faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quæ propter se expetenda sunt, ijs quæ propter aliud: & ut innata atque insita, assumptis & aduentitijs: integra, contaminatis: iucunda, minus iucundis: honesta, ipsis etiam utilibus: procliuia, laboriosis: necessaria, non necessarijs: sua, alienis: rara, uulgaribus: desiderabilia, ijs quibus facile carere possis: perfecta, inchoatis: tota, partibus: ratione utentia, rationis expertibus: uolũtaria, necessarijs: animata, inanimatis: naturalia, nõ naturalibus: artificiosa, nõ artificiosis. Vis autem in comparatione sic cernitur, efficiens causa grauior, quàm non efficiens: quæ se ipsis contenta sunt, meliora, quàm quæ egent alijs:

quæ in nostra, quàm quæ in aliorum potestate sunt: stabilia, incertis: quæ eripi nõ possunt, ijs quæ possunt. Affectio autem ad res aliquas est huiusmodi. principũ commoda maiora, quàm reliquorum, itemq; quæ iucundiora, quæ pluribus probata, quæ ab optimo quoque laudata. Atque ut hæc in comparatione meliora, sic deteriora quæ ijs sunt contraria. Parium autem cõparatio nec elationem habet, nec submissionem: est enim æqualis. Multa autem sunt quæ æqualitate ipsa comparantur, quæ ita ferè concluduntur: Si consilio iuuare ciues & auxilio, æqua in laude ponendũ est, pari gloria debent esse ij qui consulunt, & ij qui defendunt: at quod primum est: quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inueniendorum præceptio, ut cum profectus sis à definitione, à partitione, à notatione, à coniugatis, à genere, à forma, à similitudine, à differentia, à contrarijs, ab adiunctis, à consequentibus, ab antecedentibus, à repugnantibus, à causis, ab effectis, à comparatione maiorum, minorum, parium, nulla præterea sedes argumenti quærenda sit. Sed quoniam ita à principio diuisimus, ut alios locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, hærere, de quibus satis est dictum; alios assumi extrinsecus; de his pauca dicamus: etsi ea nihil omnino ad uestras disputationes pertinent, sed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem cœpimus. neque enim tu is es, quem nihil nisi ius ciuile delectet: & quoniam ad te hæc ita scribuntur, ut etiam in aliorũ manus sint uentura, detur opera, ut quàplurimũ ijs, quos recta studia delectant, prodesse possimus. Hæc ergo

argumentatio quæ dicitur artis expers, in testimonio posita est. Testimonium autem nunc dicimus, omne quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendū fidem. Persona autem non qualiscunque testimonij pōdus habet: ad faciendam enim fidem auctoritas quæritur. Sed auctoritatem aut natura, aut tempus affert. Naturæ auctoritas in uirtute inest maxime. In tempore autem multa sunt, quæ afferant auctoritatem, ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam non nunquam rerum fortuitarum. Nam & ingeniosos & opulentos, & ætatis spatio probatos, dignos quibus credatur, putant: non recte fortasse, sed uulgi opinio mutari uix potest, ad eamq; omnia dirigunt, & qui iudicant, & qui existimant. Qui enim his rebus, quas dixi, excellunt, ipsa uirtute uidentur excellere. Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeraui, quanquā in ijs nulla species uirtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quædam adhibetur, magna enim est uis ad persuadendum scientiæ; aut usus; plerunque enim creditur ijs, qui experti sunt. Facit etiā necessitas fidem, quæ cum à corporibus, tum ab animis nascitur. Nam & uerberibus, tormentis, igni fatigati, quæ dicunt, ea uidetur ueritas ipsa dicere, & quæ à perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis uim habent, afferunt auctoritatem & fidem. Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus nonnunquam uerum inuenitur, pueritia, somnus, imprudentia, uinolentia, insania. Nam & pueri sæpe indicauerunt aliquid, ad quod pertineret, ignari: & per somnum, uinum, insaniam, multa sæpe patefa-

cta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut Staleno nuper accidit: qui ea locutus est bonis uiris subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis, in iudiciumq; prolatis, rei capitalis iure damnatus est. Huic simile quiddam de Lacedæmonio Pausania accepimus. Concursio autem fortuitorum talis est, ut si interuentum est casu, cum aut ageretur aliquid, quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem coniecta suspitionum proditionis multitudo: quod genus refutare interdum ueritas uix potest. Huius etiam generis est fama uulgi quoddam multitudinis testimonium. Quæ autem uirtute fidem faciunt, ea bipertita sunt. Ex quibus alterum natura ualet, alterum industria. Deorum enim uirtus natura excellit, hominum autem industria. Diuina hæc ferè sunt testimonia. Primum orationis, oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quòd inest in his deorum oratio. Deinde rerum, in quibus insunt quasi opera diuina quædam. Primum ipse mundus, eiusq; omnis ordo & ornatus: deinceps aerei uolatus auium atque cantus: deinde eiusdem aeris sonitus & ardores, multarumq; rerum in terra portenta, atque etiam per exta inuenta præsensio. A dormientibus quoque multa significata uisis: quibus ex locis sumi interdũ solent ad fidem faciendam testimonia deorum. In homine uirtutis opinio ualet plurimum. Opinio autem est, non modo eos uirtutem habere qui habeant, sed eos etiã qui habere uideãtur. itaque quos ingenio, quos studio, quos doctrina præditos uident, quorumq; uitã constantem & probatã, ut Catonis, Lælij,

Scipionis, aliorumq́; plurium, rentur eos esse quales se ipsi uelint. Nec solum eos censent tales esse, qui in honoribus populi, atque in rep. uersantur, sed & oratores, & philosophos, & poetas, & historicos, ex quorum & dictis & scriptis sæpe auctoritas petitur ad faciendam fidem. Expositis omnibus argumentandi locis, illud primum intelligendum est, nec ullam esse disputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec ferè omnes locos incidere in omnem quæstionem, & quibusdam quæstionibus alios, quibusdam esse alios aptiores locos. Quæstionum duo sunt genera: alterum infinitum, alterum definitum. Definitũ est, quod ὑπόθεσιν Græci, nos causam. Infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos propositum possumus nominare. Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotijs cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum. Propositum autem in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Itaque propositum pars causæ est. Sed omnis quæstio earum aliqua de re est, quibus causæ continentur, aut una, aut pluribus, aut nonnunquam omnibus. Quæstionum autem, quacũque de re sint, duo sunt genera, unum cognitionis, alterum actionis. Cognitionis sunt eæ, quarum finis est scientia: ut si quæratur à natura ne ius profectum sit, an ab aliqua quasi cõditione hominũ & pactione. Actionis autem huiusmodi exẽpla sunt: Sit ne sapientis ad remp. accedere. Cognitionis quæstiones tripartitæ sunt, cum, an sit, aut quid sit, aut quale sit, quæritur. Horũ primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris & iniuriæ distinctione explicatur. Coniecturæ ratio in quatuor partes distri=

buta est. Quarum una est, cum quæritur, sit ne aliquid. Altera, unde ortum sit. Tertia, quæ id causa effecerit. Quarta, in qua de mutatione rei quæritur, sit nec ne sit: Ecquidnam honestum sit, ecquid æquũ: re uera, an hæc tantum opinione sint: Vnde autem sit ortum, ut cum quæritur, natura an doctrina possit effici uirtus. Causa autem efficiens sic, ut cum quæritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione sic: Possit ne eloquentia commutatione aliqua conuerti in infantiam. Cum autem quid sit quæritur, notio explicanda est, & proprietas & diuisio & partitio. hæc enim sunt definitioni attributa. additur etiam descriptio, quam Græci χαρακτῆρα uocant. Notio sic quæritur, sit ne id æquum, quod ei, qui plus potest, utile est. Proprietas sic: In hominem ne solum cadat, an etiam in belluas ægritudo. Diuisio & eodem pacto partitio, sic: Tria ne genera bonorum sint. Descriptio, Qualis sit auarus, qualis assentator, cæteráq; eiusdem generis, in quibus natura & uita describitur. Cũ autem quæritur, quale quid sit, aut simpliciter quæritur, aut comparate. Simpliciter, Expetenda ne sit gloria. Comparate, Præponenda ne sit diuitijs gloria. Simplicium tria genera sunt, de expetendo fugiendóq;, de æquo & iniquo, de honesto & turpi. Comparationum autem duo, unum de eodem & alio, alterum de maiore & minore. De expetendo & fugiendo, huiusmodi: Si expetendæ diuitiæ, si fugienda paupertas. De æquo & iniquo: Aequum ne sit ulcisci à quocunque iniuriam acceperis. De honesto & turpi: Honestum ne sit pro patria mori. Ex altero autem genere

quod erat bipartitum, unum est de eodem & alio: ut si quæratur, quid intersit inter amicũ & assentatorem, regem & tyrannum. Alterum, de maiore & minore: ut si quæratur, eloquentia ne pluris sit, an iuris ciuilis scientia. De cognitionis quæstionibus hactenus. Actionis reliquæ sunt, quarum duo sunt genera, unum ad officium, alterum ad motum animi gignendum, uel sedandum, plane'ue tollendum. Ad officium sic, ut cũ quæritur suscipiendi ne sint liberi. Ad mouendos animos, cum fiunt cohortationes ad defendendam remp. ad gloriam, & ad laudem, quo ex genere sunt querelæ, incitationes, miserationesq; flebiles, rursusq; oratio cum iracũdiam restinguens, tum metum eripiens, tum exultantem lætitiam comprimens, tum ægritudinem abstergens. Hæc cum in propositis quæstionibus genera sint, eadem in causas transferuntur. Loci autem, qui ad quasque quæstiones accommodati sunt, deinceps est uidendum. Omnes quidem illi, quos supra diximus, ad plerasque sunt: sed alij ad alias, ut dixi, aptiores. Ad coniecturam igitur maxime apta, quæ ex causis, quæ ex effectis, quæ ex coniunctis sumi possunt. Ad definitionem autem pertinet ratio et scientia definiendi. Atque huic generi finitimum est illud, quod appellari de eodem & altero diximus: quod genus, forma quædã definitionis est. Si enim quæratur, idem ne sit pertinacia & perseuerantia, definitionibus iudicandum est. Loci autem conuenient in eius generis quæstionem consequentes, antecedentes, repugnantes, adiunctis etiã duobus ijs, qui sumuntur ex causis & effectis. Nam si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur: aut

si huic rei illa antecedit, huic nõ antecedit: aut si huic rei repugnat, illi non repugnat: aut si huic rei hæc, illius alia causa est: aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est: ex quouis horum id, de quo quæritur, idemne an aliud sit, inueniri potest. Ad tertiũ genus quæstionis, in quo, quale sit, quæritur, in comparationem ea cadunt, quæ paulo ante in comparationis loco enumerata sunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendóq; quæritur, adhibentur ea, quæ sunt aut animi aut corporis, aut externa, uel commoda uel incommoda. Itemq; cũ de honesto turpiq; quæritur, ad animi bona uel mala omnis dirigenda oratio est. Cum autem de æquo & iniquo disseritur, æquitatis loci colliguntur: hi cernuntur bipartito, & natura, & instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui, & ulciscendi ius. Institutio autem æquitatis tripartita est. Vna pars legitima est, altera conueniens, tertia moris uetustate confirmata. Atque etiam rursus æquitas tripartita dicitur esse, una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia aut æquitas nominatur. De proposito satis multa: deinceps de causa pauciora dicenda sunt. pleraque enim sunt ei cum proposito communia. Tria sunt igitur genera causarum, iudicij, deliberationis, laudationis. quarum fines ipsi declarãt, quibus utendum locis sit. Nam iudicij finis est ius, ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expositæ, cum æquitatis. Deliberandi finis utilitas, cuius eæ partes, quæ modo expositæ rerum expetendarum. Laudationis finis, honestas, de qua item est ante dictum. Sed

definitæ quæstiones à suis quæque locis quasi proprijs instituuntur in accusationem defensionemq; partitæ. In quibus existunt hæc genera, ut accusator personam arguat facti, defensor aliquid opponat de tribus, aut non esse factum: aut si sit factum, aliud eius facti nomen esse: aut iure esse factum. Itaque aut inficialis, aut coniecturalis prima appelletur, definitiua altera, tertia, quamuis molestum nomen hoc sit, iuridicialis uocetur. Harum causarum propria argumenta ex ijs sumpta locis, quos exposuimus, in præceptis oratorijs explicata sunt. Refutatio autem accusationis, in qua est depulsio criminis, quæ Græce στάσις dicitur, Latine appelletur status: in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque etiam in deliberationibus & laudationibus ijdem existunt status. Nã & negantur sæpe ea futura, quæ ab aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possint, aut sine summa difficultate non possint. In qua argumentatione status coniecturalis existit. At cum aliquid de utilitate, honestate, æquitate disseritur, deq; ijs rebus, quæ his sunt contrariæ; incurrũt status aut iuris, aut nominis: quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur: aut non eo nomine afficiendum, quo laudator affecerit: aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. Sed quæ ex statu contentio efficitur, eam Græci κρινόμενον uocant: mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, qua de re agitur, uocari. Quibus autem

hoc, qua de re agitur, cōtinetur, hæc continentia uocentur quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed quoniam lege firmius in controuersijs disceptandis esse nihil debet, danda est opera, ut legem adiutricem & testem adhibeamus. In qua re alij quasi status existunt noui, sed appellantur legitimæ disceptationes. Tū enim defenditur, non id legem dicere, quod aduersarius uelit, sed aliud. Id autem cōtingit, cum scriptum ambiguum sit, ut duæ differentes sententiæ accipi possint. Tum opponitur scripto uoluntas scriptoris, ut quæratur, uerba ne plus, an sententia ualere debeat. Tum legi lex contraria affertur. Ita sunt tria genera quæ controuersiam in omni scripto facere possunt, ambiguum, discrepantia scripti & uolūtatis, scripta contraria. Iam hoc perspicuum est, non magis in legibus, quàm in testamētis, in stipulationibus, in reliquis rebus quæ ex scripto aguntur, posse controuersias easdem existere. Horum tractationes in alijs libris explicantur. Nec solū perpetuæ actiones, sed etiā partes orationis ijsdem locis adiuuantur, partim proprijs, partim cōmunibus: ut in principijs, quibus ut beneuoli, ut attenti sint qui audiant, efficiendum est proprijs locis. Itemq; narrationes, ut ad suos fines spectēt, id est, ut planæ sint, ut breues, ut euidentes, ut credibiles, ut moderatæ, ut cum dignitate. quæ quanquam in tota oratione esse debent, magis tamen sunt propria narrandi. Quæ autem cōsequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxime ualeant, dictum est in ijs, in quibus de omni ratione dicendi. Peroratio autem & alia

quædam habet, & maxime amplificationem: cuius effectus is debet esse, ut aut perturbētur animi, aut trā=quillentur; & si ita iam affecti ante sunt, ut augeat eorum motus, aut sedet oratio. Huic generi, in quo & misericordia, & iracundia, & odium, & inuidia, & cæteræ animi affectiones perturbantur, præcepta suppe ditantur alijs in libris, quos poteris mecum legere, cum uoles. Ad id autem, quod te uelle senseram, cumulate satisfactum esse debet uoluntati tuæ. nam ne præteri rem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione re periēdum pertineret, plura, quàm à te desiderata erāt, sum complexus, feciq; quod sæpe liberales uendito=res solent, ut cum ædes fundum'ue uendiderint, rutis cæsis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte, & lo co positum esse uideatur. sic tibi nos ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quæ=dam uoluimus non debita acce=dere.

M. TVLLII CICERONIS DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGVS.

CICERO FILIVS.

STVDEO, mi pater, Latine ex te audire ea, quæ mihi tu de ratione dicendi Græce tradidisti, si modo tibi est otium, & si uis. C. Pater. An est, mi Cicero, quod ego malim, quàm te quamdoctissimũ esse? Otium autem primum est summum, quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est: deinde ista tua studia uel maximis occupationibus meis anteferrem libenter. C. Filius. Vis ne igitur, ut tu me Græce soles ordine interrogare, sic ego te uicissim eisdem de rebus Latine interrogem? C. P. Sanè, si placet. sic enim & ego te meminisse intelligam, quæ accepisti: & tu ordine audies, quæ requiris. C. F. Quot in partes distribuenda est omnis doctrina dicẽdi? C. P. In tres. C. F. Cedo quas? C. P. Primũ in ipsam uim oratoris, deinde in orationem, tum in quæstionem. C. F. In quo est ipsa uis? C. P. In rebus & uerbis. Sed & res & uerba inuenienda sunt & collocanda. Proprie autem in rebus inuenire, in uerbis eloqui dicitur. Collocare autem, etsi est commune, tamen ad inueniendum refertur. Vox, motus, uultus, atque omnis actio eloquẽdi comes est, earumq; omnium custos est memoria. C. F. Quid, orationis quot sunt partes?

C.P. Quatuor. Earum duæ ualent ad rem docendam, narratio & confirmatio. Ad impellẽdos animos duæ, principium & peroratio. C.F. Quid, quæstio quasnam habet partes? C.P. Infinitam, quam consultationem appello: & definitam, quam causam nomino.

C.F. QVONIAM igitur primum est inueni re oratoris, quid quæret? C.P. Vt inueniat quemadmodum fidem faciat eis, quibus uolet persuadere, & quemadmodum motum eorum animis afferat. C.F. Quibus rebus fides fit? C.P. Argumentis, quæ ducuntur ex locis, aut in re ipsa insitis, aut assumptis. C.F. Quos uocas locos? C.P. Eos, in quibus latent argumenta. C.F. Quid est argumentum? C.P. Probabile inuentum ad faciendam fidem. C.F. Quo modo igitur duo genera ista diuidis? C.P. Quæ sine arte putantur, ea remota appello, ut testimonia. C.F. Quid insita? C.P. Quæ inhærent in ipsa re. C.F. Et testimoniorum quæ sunt genera? C.P. Diuinum & humanum. Diuinum, ut oracula, ut auspicia, ut uaticinationes, & responsa sacerdotum, aruspicum, coniectorũ. Humanum, quod spectatur ex auctoritate, & ex uoluntate, & ex oratione aut libera, aut expressa: in quo insunt inscripta, pacta, promissa, iurata, quæsita. C.F. Quæ sunt quæ dicis insita? C.P. Quæ infixa sunt rebus ipsis, tum ex toto, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex ijs rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id de quo quæritur. Et ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, tũ partium enumeratio, tũ notatio uerbi. Ex ijs autem rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo quæritur,

alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex cõtrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectibus, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum: ut definitio, ut contrariũ, ut ea quæ sunt ipsi, contrario'ue eius aut similia, aut dissimilia, aut cõsentanea, aut dissentanea: aut ea quæ sunt quasi coniuncta, aut ea quæ sunt quasi pugnãtia inter se: aut earum rerum, de quibus agitur, causæ: aut causarum euẽtus, id est, quæ sunt effecta de causis, ut distributiones, ut genera partium generum'ue partes, ut primordia rerum, & quasi præcurrentia, in quibus inest aliquid argumenti: ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturæ rerum, aut facultates comparantur. C. F. Omnibus ne igitur ex his locis argumenta sumemus? C. P. Imo uero scrutabimur, & quæremus ex omnibus: sed adhibebimus iudicium, ut leuia semper reijciamus, non nunquam etiam communia prætermittamus, & non necessaria. C. F. Quoniam de fide respondisti, uolo audire de motu. C. P. Loco tu quidem quæris, sed planius, quod uis, explicabitur, cũ ad orationis ipsius, quæstionumq; rationem uenero. C. F. Quid sequitur igitur? C. P. Cum inueneris, collocare. Cuius in infinita quæstione ordo est idem ferè, quem exposui, locorũ. In definita autem adhibenda sunt illa etiam quæ ad motus animorum pertinent. C. F. Quo modo igitur ista explicas? C. P. Habeo communia præcepta fidem faciendi & commouendi. Quoniam fides est firma

opinio. Motus autem, animi incitatio, aut ad uolupta tem, aut ad molestiam, aut ad metum, aut ad cupidita tem. tot enim sunt motus genera, partes plures generum singulorum. Omnem collocationem ad finem accommodo quaestionis. nam est in proposito finis, fides: in causa & fides & motus. Quare cum de causa dixero, in qua est propositum, de utroque dixero. C. F. Quid habes igitur de causa dicere? C. P. Auditorum eam genere distingui. Nam aut auscultator est modo qui audit, aut disceptator, id est rei sententiaeq; modera tor, ita ut delectetur, aut statuat aliquid. Statuit autem aut de praeteritis, ut iudex: aut de futuris, ut Senatus. Sic tria sunt genera, iudicij, deliberationis, exornationis: quae, quia in laudationes maxime confertur, proprium habet iam ex eo nomen. C. F. Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator? C. P. Delectationem in exornatione: in iudicio aut saeuitiam, aut clementiam iudicis: in suasione autem aut spem, aut reformationem deliberantis. C. F. Cur igitur exponis hoc loco genera controuersiarum? C. P. Vt rationem collocandi ad finem cuiusque accommodem. C. F. Quonam tandem modo? C. P. Quia quibus in orationibus delectatio finis est, uarij sunt ordines collocandi. Nam aut temporum seruantur gradus, aut generum distributiones, aut à minoribus ad maiora ascẽdimus, aut à maioribus ad minora delabimur, aut haec inaequabili uarietate distinguimus, cum parua magnis, simplicia coniunctis, obscura dilucidis, laeta tristibus, incredibilia probabilibus inteximus, quae in exornationem cadunt omnia. C. F. Quid? in deliberatione quid spe

ctas? C. P. Principia uel non longa, uel ſæpe nulla. ſunt enim ad audiendum qui deliberant, ſua cauſa parati. Nec multum ſanè ſæpe narrandum eſt. Eſt enim narratio præteritarum rerum, aut præſentium: ſuaſio autem, futurarũ. Quare ad fidem & ad motum adhibenda eſt omnis oratio. C. F. Quid, in iudicijs quæ eſt collocatio? C. P. Non eadem accuſatoris, & rei: quòd accuſator rerum ordinem perſequitur, & ſingula argumenta quaſi haſta in manu collocata uehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, teſtimonijs, accuratiusq; in ſingulis cõmoratur, perorationisq; præceptis, quæ ad incitandos animos ualent, & in reliqua oratione paululum digrediens de curſu dicendi utitur, & uehementius in perorando. Eſt enim propoſitum, ut iratum efficiat iudicem. C. F. Quid faciendum eſt contra reo? C. P. Omnia longe ſecus. Sumenda principia ad beneuolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandæ, quæ lædunt: aut relinquendæ, ſi totæ ſunt moleſtæ. Firmamenta ad fidem poſita, aut per ſe diluenda, aut obſcuranda, aut digreſſionibus obruenda. Perorationes autem ad miſericordiam cõferendæ. C. F. Semper ne igitur ordinem collocandi, quem uolumus, tenere poſſumus? C. P. Non ſanè. Nam auditorum aures moderantur oratori prudenti & prouido: & quod reſpuunt, immutandum eſt. C. F. Expone deinceps, quæ ipſius orationis, uerborumq; præcepta ſunt. C. P. Vnum igitur genus eſt eloquendi ſua ſponte fuſum, alterũ uerſum atque mutatũ. Prima uis eſt in ſimplicibus uerbis, in cõiunctis ſecũda. Simplicia inuenienda ſunt,

coniuncta collocanda sunt. Et simplicia uerba partim natiua sunt, partim reperta. Natiua ea, quæ significata sunt sensu: Reperta, quæ ex his facta sunt, & nouata aut similitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adiunctione uerborum. Atque etiam est hæc distinctio in uerbis, altera natura, tractatione altera. Natura, ut sint alia consonantiora, grauiora, leniora, & quodammodo nitidiora, alia contra. Tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut prisca, aut ab oratore modificata, & inflexa quodammodo: qualia sunt ea quæ transferuntur aut immutantur, aut ea quibus tanquam abutimur, aut ea quæ obscuramus, quæ incredibiliter tollimus, quæq; mirabilius, quàm sermonis consuetudo patitur, ornamus. C. P. Habeo de simplicibus uerbis, nunc de coniunctione quæro. C. P. Numeri quidam sunt in coniunctione seruandi consecutioq; uerborum. Numeros aures ipsæ metiuntur, ne aut non compleas uerbis quod proposueris, aut redundes. Consecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. nam ut in simplicibus uerbis, quod non est Latinum, sic in coniunctis, quod non est consequens, uituperandum est. Cōmunia autem simplicium coniunctorumq; sunt hæc quinque quasi lumina, dilucidum, breue, probabile, illustre, suaue. Dilucidum fit usitatis uerbis, proprijs, dispositis, aut circūscriptione conclusa, aut intermissione, aut concisione uerborum. Obscurum autem aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione atque immutatione uerborum. Breuitas

autem conficitur ſimplicibus uerbis, ſemel unaquaque re dicenda, nulli rei, niſi ut dilucide dicas, ſeruiendo. Probabile autem genus eſt orationis, ſi non nimis eſt comptum atque expolitum, ſi eſt auctoritas & pondus in uerbis, ſi ſententiæ uel graues, uel aptæ opinionibus hominum & moribus. Illuſtris autem oratio eſt, ſi & uerba grauitate delecta ponuntur, ac translata, & ſuperlata, & ad nomen adiuncta, & duplicata, & idem ſignificantia, atque ab ipſa actione atque imitatione rerum non abhorrentia. eſt enim hæc pars orationis, quæ rem conſtituat penè ante oculos. is enim maxime ſenſus attingitur, ſed cæteri tamen, & maxime mens ipſa moueri poteſt. Sed quæ dicta ſunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illuſtrem omnia. eſt enim plus aliquanto illuſtre, quàm illud dilucidum. altero fit ut intelligamus, altero uero, ut uidere uideamur. Suaue autem genus erit dicendi, primum elegantia & iucunditate uerborum ſonantium et leniũ: deinde coniunctione, quæ neque aſperos habeat concurſus, neque diſiunctos atque hiantes: & ſit circunſcripta non longo anfractu, ſed ad ſpiritum uocis apto, habeatq; ſimilitudinem æqualitatemq; uerborum, tum ex contrarijs ſumpta uerbis, crebra crebris, paria paribus reſpondeant, relataq; ad idem uerbum, & geminata atque duplicata, uel etiam ſæpius iterata ponantur: cõſtructioq; uerborum tum coniunctionibus copuletur, tum diſſolutionibus relaxetur. Fit etiam ſuauis oratio, cum aliquid aut inuiſum, aut inauditum, aut nouum dicas. delectat enim quidquid eſt admirabile, maximeq; mouet ea, quæ motum aliquem animi miſcet, oratio:

tio: quæq; significat oratoris ipsius amabiles mores: qui exprimuntur aut significando iudicio ipsius ex animo humano ac liberali, aut inflexione sermonis, cũ aut augendi alterius, aut minuendi sui causa, alia dici ab oratore, alia existimari uidentur, idq; comitate fieri magis quàm uanitate. Sed multa sunt suauitatis præcepta, quæ orationem aut magis obscurã, aut minus probabilem faciunt. Itaque etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudicandum. C. F. Reliquũ est igitur, ut dicas de conuersa oratione atque mutata. C. P. Est itaque id genus totum situm in commutatione uerborum: quæ simplicibus in uerbis ita tractatur, ut aut ex uerbo dilatetur, aut in uerbum cõtrahatur oratio. Ex uerbo, cum aut proprium aut idem significãs, aut factum uerbum in plura uerba deducitur. Ex oratione, cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur, aut assumpta uerba remouentur, aut in circuitus diriguntur, aut in coniunctione fit unum uerbum ex duobus. In coniunctis autem uerbis triplex adhiberi potest commutatio, non uerborum, sed ordinis tantummodo: ut cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, inuertatur ordo, & idem quasi sursum uersus retroq; dicatur, deinde idem intercise atque permiste. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto conuertendi genere uersatur. C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. C. P. Est ita: quæ quidem oratori & cum rerum, & cum uerborum momentis commutanda maxime est. facit enim & dilucidam orationem, & illustrem, & probabilem, & suauem, non uerbis, sed uarietate uocum, motu corporis, uultu: quæ plurimum

ualebunt, si cum orationis genere consentient, eiusq; uim ac uarietatem subsequentur. C.F. Nunquidnam de oratore ipso restat? C.P. Nihil sanè præter memoriam, quæ est gemina literaturæ quodam modo, & in dissimili genere persimilis. nam ut illa constat ex notis literarum, & ex eo, in quo imprimuntur illæ notæ: sic confectio memoriæ tanquam cera locis utitur, & in his imagines ut literas collocat.

C.F. QVONIAM igitur uis oratoris omnis exposita est, quid habes de orationis præceptis dicere? C.P. Quatuor esse eius partes: quarum prima & postrema ad motum animi ualet: is enim initijs est & perorationibus concitandus. Secunda narratio, & tertia confirmatio fidem facit orationi. Sed amplificatio quãquam habet proprium locum, sæpe etiam primum, postremum quidem ferè semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeq; cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. itaque ad fidem quoque uel plurimum ualet. est enim amplificatio, uehemens quædam argumentatio, ut illa docendi causa sit, hæc cõmouendi. C.F. Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare. C.P. Faciam, & à principijs primũ ordiar. Quæ quidem ducuntur aut ex personis, aut ex rebus ipsis. sumũtur autem trium rerũ gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attẽte audiamur. Quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, aduersariorum: è quibus initia beneuolentiæ conciliandæ comparantur aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, & maxime liberalitatis, officij, iustitiæ, fidei: contrarijs rebus in aduersarios con

ferendis, & cum ijs, qui disceptant, aliqua coniūctionis aut causa, aut spe significanda: & si in nos aliquod odiū offensio'ue collocata sit, tollenda ea minuenda'ue, aut diluendo, aut extenuādo, aut compensando, aut de precando. Intelligenter autem ut audiamur, & atten te, à rebus ipsis ordiendum est. Sed facillime auditor di scit, & quid agatur intelligit, si complectare à principio genus, naturamq́; causæ, si definias, si diuidas, si neque prudentiam eius impedias confusione partium, nec me moriam multitudine: quæq́; mox de narratione diluci= da dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri. Vt attente autem audiamur, trium rerum aliqua con= sequemur. Nam aut magna quædam proponemus, aut necessaria, aut coniuncta cum ipsis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in præceptis, ut, si quan= do tempus ipsum, aut res, aut locus, aut interuentus alicuius, aut interpellatio, aut ab aduersario dictum ali quod, & maxime in perorando, dederit occasionē no bis aliquam ut dicamus aliquid ad tēpus apte, ne dere= linquamus: et quæ suo loco de amplificatione dicemus, multa ex ijs poterunt ad principiorum præcepta trans ferri. C.F. Quid, in narratione quæ tandem conser uanda sunt? C.P. Quoniam narratio est rerum ex= plicatio, & quædam quasi sedes ac fundamentū con stituendæ fidei, ea sunt in ea seruanda maxime, quæ etiam in reliquis ferè dicendi partibus, quæ partim sunt necessaria, partim sunt assumpta ad ornādum. nam ut dilucide probabiliterq́; narremus, necessarium est, sed assumimus etiam suauitatem. ergo ad diluci= de narrandum eadem illa superiora explicandi &

illustrandi præcepta repetemus, in quibus est breuitas, eaq; sæpissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quæ narrabūtur, consentiēt, si cuiusque facti & euenti causa ponetur, si testata dici uidebuntur, si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta, si probitas narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis ueritas, & uitæ fides. Suauis autem narratio est, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, si interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, lætitias, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus. C.F. Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinent. C.P. Ita est: quæ quidem in confirmationem & in reprehensionem diuiduntur. Nam in confirmando nostra probare uolumus, in reprehendēdo redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controuersiam uenit, id aut sit nec ne, aut quid sit, aut quale sit, quæritur: in primo coniectura ualet, in altero definitio, in tertio ratio. C.F. Teneo istam distributionem. nunc coniecturæ locos quæro. C.P. In uerisimilibus & in proprijs rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia uerisimile, quod plerunque ita fiat: ut adolescētiam procliuiorem esse ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod nunquam aliter fit, certumq; declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus, & quasi mēbris narrationis: ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in euentis, in rerū ipsarum negotiorumq; naturis. In personis naturæ pri

mũ ſpectãtur, ualetudinis, figuræ, uiriũ, ætatis, marium, fœminarũ: atque hæc quidẽ in corpore. Animi autẽ aut quemadmodum affecti ſunt, uirtutibus, uitijs, artibus, inertijs: aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, uoluptate, moleſtia. Atque hæc quidem in natura ſpectantur. In fortuna, genus, amicitiæ, liberi, propinqui, affines, opes, honores, poteſtates, diuitiæ, libertas, & ea quæ ſunt his contraria. In locis autem & illa naturalia, maritimi an remoti à mari, plani an montuoſi, lenes an aſperi, ſalubres an peſtilentes, opaci an aprici: & illa fortuita, culti an inculti, celebres an deſerti, coædificati an uaſti, obſcuri an rerum geſtarum ueſtigijs nobilitati, conſecrati an profani. In temporibus autem, præſentia, & præterita, & futura cernuntur. In his ipſis, uetuſta, recentia, inſtantia paulo poſt, aut aliquando futura. Inſunt etiam in temporibus illa, quæ temporis quaſi naturam notant, ut hiems, uer, æſtas, autumnus: aut anni tempora, ut menſis, ut dies, ut nox, hora, tempeſtas, quæ ſunt naturalia. Fortuita autem, ſacrificia, feſti dies, nuptiæ. Iam facta & euentus aut conſilij ſunt, aut imprudẽtiæ, quæ eſt aut in caſu, aut in quadam animi permotione. Caſu, cum aliter accidit ac putatum ſit. Permotione, cum aut obliuio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis cauſa permouit. Eſt etiam in imprudentia neceſſitas ponenda. Rerum autem bonarum & malarũ tria ſunt genera. Nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra eſſe poſſunt. Huius igitur materiæ ad argumentum ſubiectæ perluſtrãdæ animo partes erunt omnes, & ad id, quod agetur,

ex ſingulis coniectura capienda. Eſt etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti ueſtigijs ſumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconſtans, tremor, & eorum aliquid, quod ſenſu percipi poſſit, etiam ſi præparatum aliquid, ſi cómunicatum cum aliquo, ſi poſtea uiſum, auditum, indicatum. Veriſimilia autem partim ſingula mouent ſuo pondere, partim, etiam ſi uidentur eſſe exigua per ſe, multum tamen, cum ſunt coaceruata, proficiunt. Atque in his ueriſimilibus inſunt nonnunquam etiam certæ rerum & propriæ notæ. Maximam autem facit fidem ad ſimilitudinem ueri primum exemplum, deinde introducta rei ſimilitudo: fabula etiam nonnunquam, etſi ſit incredibilis, tamen homines cómouet. C. F. Quid, definitionis quæ ratio eſt, & quæ uia? C. P. Non dubium eſt id quidem, quin definitio genere declaretur, & proprietate quadam, aut etiam cómunium frequentia, ex quibus proprium quid ſit eluceat: ſed quoniam de proprijs oritur plerunque magna diſſenſio, definiendum eſt ſæpe ex contrarijs, ſæpe etiam ex diſſimilibus, ſæpe ex paribus. Quamobrem deſcriptiones quoque ſunt in hoc genere ſæpe aptæ, & enumeratio conſequentium, in primiſq; commouet explicatio uocabuli ac nominis. C. F. Sunt expoſita iam ferè ea, quæ de facto, quæq; de facti appellatione quærũtur. Nempe igitur ea reſtant, quæ, cũ factum conſtet & nomen, qualia ſunt, uocatur in dubiũ. C. P. Eſt ita ut dicis. C. F. Quæ ſunt igitur in eo genere partes? C. P. Aut iure factũ depellitur, aut ulciſcendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitiæ, aut religionis, aut pa

triæ nomine, aut denique necessitate, inscitia, casu. Ná quæ motu animi & perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen in legitimis iudicijs non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo quale sit quæritur, ex controuersia iure, & recte'ne actum sit quæri solet: quorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est. C. F. Agesis ergo, quoniam in confirmationem & reprehensionem diuiseras orationis fidem, & dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo. C. P. Aut totum est negandum, quod in argumentatione aduersarius sumpserit, si fictũ aut falsum esse possis dicere: aut redarguenda ea, quæ pro uerisimilibus sumpta sunt. Primũ dubia sumpta esse pro certis. Deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici. Tum ex ijs, quæ sumpserint, non effici, quæ uelint. Accedere autem oportet ad singula, sic uniuersa frangentur. Cõmemoranda sunt etiam exempla, quibus simili in disputatione creditum non sit: conquerenda conditio cõmunis periculi, si ingenijs hominum criminosorum sit exposita uita innocentium. C. F. Quoniam unde inueniuntur quæ ad fidem pertinent habeo, quemadmodum in dicendo singula tractentur expecto. C. P. Argumentationem quærere uideris, quæ est argumenti explicatio, quæ sumpta ex ijs locis qui sunt expositi, conficienda & distinguenda dilucide est. C. F. Plane istuc ipsum desidero. C. P. Est ergo (ut supra dictũ est) explicatio argumenti argumentatio: sed ea conficitur, cum sumpseris aut nõ dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias quod aut dubium, aut minus probabile per se uidetur. Argumen=

tandi autem duo sunt genera: quorum alterum ad fidem directo spectat: alterum se inflectit ad motum. Dirigitur, cum proposuit aliquid quod probaret, sumpsitq; ea, quibus uteretur: atque his confirmatis, ad propositum se se retulit atque conclusit. Illa autem altera argumentatio quasi retro & contra prius sumit quæ uult, eaq; confirmat: deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis iacit ad extremum. Est autem illa uarietas in argumentando, & non iniucunda distinctio: ut cum interrogamus nosmet ipsos, aut percunctamur, aut imperamus, aut optamus, quæ sunt cũ alijs compluribus sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus, non semper à proposito ordientes: & si nõ omnia confirmando disputabimus, breuiterq; interdum, quæ erunt satis aperta, ponemus: quodq; ex his efficietur, si id apertum sit, non habebimus necesse semper concludere. C. F. Quid illa, quæ sine arte appellantur, quæ iandudum assumpta dixisti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent? C. P. Illa uero indigent, nec eo dicuntur sine arte, quòd ita sunt, sed quòd ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata, tamen arte tractat, & maxime in testibus. Nam de toto genere testium, quàm id sit infirmum, sæpe dicendum est, & argumenta rerum esse propria, testimonia uoluntatum: utendumq; est exemplis, quibus testibus creditum non sit: & de singulis testibus, si natura uani, si leues, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsi, si præmio, si gratia adducti, comparandiq; superiore cũ auctoritate testium, quibus tamen creditum non sit. Sæ

pe etiam quæstionibus resistendum est, quòd & dolorē fugientes multi in tormentis ementiti persæpe sunt, moriq; maluerunt falsum fatendo, quàm inficiando, dolere. Multi etiam suam uitam neglexerunt, ut eos, qui his chariores, quàm ipsi sibi essent, liberarent. Alij autem aut natura corporis, aut consuetudine dolendi, aut metu supplicij, aut mortis, uim tormentorum pertulerunt. Alij ementiti sunt in eos, quos oderant. Atque hæc exemplis firmanda sunt. Neque est obscurū, quin, quoniam in utraque parte sunt exempla, & item ad coniecturam faciendam loci, in contrarijs contraria sint sumenda. Atque etiam incurrit alia quædam in testibus & in quæstionibus ratio. Sæpe enim ea, quæ dicta sunt, si aut ambigue, aut inconstanter, aut incredibiliter dicta sunt, aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur. C.F. Extrema tibi pars restat orationis, quæ posita in perorando est: de qua sanè uelim audire. C.P. Facilior est explicatio perorationis. Nam est diuisa in duas parteis, amplificationem, & enumerationem. Augendi autem & hic est proprius locus in perorando: & in cursu ipso orationis declinationes ad amplificādum dantur confirmata re aliqua, aut reprehensa. Est igitur amplificatio, grauior quædam affirmatio, quæ motu animorum conciliet in dicēdo fidem. Ea & uerborum genere conficitur, & rerū. Verba ponenda sunt, quæ uim habeant illustrandi, nec ab usu sint abhorrentia, grauia, plena, sonantia, iuncta, facta, cognominata, non uulgata, superlata, in primisq; translata, nec in singulis uerbis, sed in continētibus soluta, quæ dicuntur sine coniunctione, ut plura

uideantur. Augent etiam relata uerba, iterata, duplicata, & ea quæ aſcendunt gradatim ab humilioribus uerbis ad ſuperiora, omninoq; ſemper quaſi naturalis, & non explanata oratio, ſed grauibus referta uerbis ad augendum accommodatior. Hæc igitur in uerbis: quibus actio uocis, uultus, & geſtus congruens, & apta ad animos permouendos accommodata eſt. Sed & in uerbis, & in actione cauſa erit tenenda, et pro re agenda. Nam hæc, quia uidentur perabſurda, cum grauiora ſunt, quàm cauſa, diligenter ferè, quid quenque deceat, iudicandum eſt. Rerum amplificatio ſumitur eiſdem locis omnibus, quibus illa, quæ dicta ſunt ad fidem: maximeq; definitiones ualent conglobatæ, & conſequentium frequentatio, & contrariarum, & diſſimilium, & inter ſe pugnantium rerum conflictio: & cauſæ, & ea quæ ſunt de cauſis orta, maximeq; ſimilitudines & exempla: fictæ etiam perſonæ, muta denique loquantur: omninoq; ea ſunt adhibenda, ſi cauſa patitur, quæ magna habentur: quorum eſt duplex genus. Alia enim magna natura uidentur, alia uſu. Natura, ut cœleſtia, ut diuina, ut ea quorum obſcuræ cauſæ, ut in terris mundoq; admirabilia quæ ſunt: ex quibus ſimilibuſq;, ſi attendas, ad augendum permulta ſuppetunt. Vſu, quæ uidentur hominibus aut prodeſſe aut obeſſe uehementius: quorum ſunt genera ad amplificandum tria. Nam aut charitate mouentur homines, ut deorum, ut patriæ, ut parentũ: aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorũ, ut familiarium: aut honeſtate, ut uirtutũ, maximeq; earũ quæ ad cõmunionem hominũ & liberalitatem ualent. Ex iis & cohor

tationes sumuntur ad ea retinenda, & in eos, à quibus ea uiolata sunt, odia incitantur, & miseratio nascitur. Proprius locus augēdi in ijs rebus aut amissis, aut amittendi periculo. Nihil est enim tam miserabile, quàm ex beato miser. Et hoc totum quidem moueat, si bona ex fortuna quis cadat: & à quorum charitate diuellatur, quæ amittat aut amiserit: in quibus malis sit, futurus'ue sit, exprimatur breuiter. Cito enim arescit lacryma, præsertim in alienis malis. Nec quidquam in amplificatione nimis enucleandum est: minuta est enim omnis diligentia, hic autem locus grandia requirit. Illud iam est iudicij, quo quaque in causa genera utamur augendi. In illis enim causis, quæ ad delectationem exornantur, ij loci tractandi sunt, qui mouere possunt expectationem, admirationem, uoluptatem. In cohortationibus autem bonorum ac malorū enumerationes & exempla ualent plurimum. In iudicijs accusatori ferè, quæ ad iracundiam: reo plerunque, quæ ad misericordiam pertinent. Nonnunquam tamen accusator misericordiam mouere debet, & defensor iracundiam. Enumeratio reliqua est, nonnunquam laudatori, suasori non sæpe, accusatori sæpius, quàm reo necessaria. Huius ipsa tempora duo sunt, si aut memoriæ diffidas eorum, apud quos agas, uel interuallo temporis, uel lōgitudine orationis, aut, frequentatis firmamentis orationis, & breuiter expositis, uim est habitura causa maiorem. Et reo rarius utendum est, quòd ponenda sunt contraria, quorum dissolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione uitandum, ne ostentatio memoriæ suscepta,

uideatur esse puerilis. id effugiet, qui non omnia minima repetet, sed breui singula attingens, pondera rerum ipsa comprehendet.

C. F. QVONIAM & de ipso oratore, & de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum proposuisti quæstionis locũ. C. P. Duo sunt, ut initio dixi, quæstionum genera: quorum alterum, finitum temporibus & personis, causam appello: alterũ infinitum, nullis neque personis, neque temporibus notatum, propositum uoco. Sed est consultatio quasi pars causæ quædam. Inest enim infinitum in definito, & ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de proposito dicamus, cuius genera sunt duo. Cognitionis alterum, eius scientia est finis, ut ueri ne sint sensus: alterum actionis, quod refertur ad efficiendum quid, ut si quæratur quibus officijs amicitia colẽda sit. Rursus superioris genera sunt tria: Sit nec ne, quid sit, quale sit. nec ne, ut ius in natura sit, an in more. Quid autem sit, sit ne ius id quod maiori parti sit utile. Quale autẽ sit, iuste uiuere sit nec ne utile. Actionis autem duo sunt genera. Vnum, ad persequendum aliquid, aut declinandum: ut quibus rebus adipisci gloriam possis, aut quo modo inuidia uitetur. Alterum, quod ad aliquod commodum usumq; refertur: ut quẽadmodum sit respub. administranda, aut quemadmodum in paupertate uiuendum. Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi, sit nec ne, aut fuerit futurum'ue sit, quæritur; unum genus est quæstionis, possit ne aliquid effici; ut, cum quæritur, ecquisnam perfecte sapiens esse possit: alterum, quemadmodũ quid-

que fiat: ut quonam pacto uirtus pariatur, natura ne, an ratione, an uſu. Cuius generis ſunt omnes, in quibus ut in obſcuris naturalibuſq; quæſtionibus, cauſæ rationeſq; rerum explicantur. Illius autem generis, in quo, quid ſit id de quo agitur, quæritur, duo ſunt genera: quorum in altero diſputandum eſt, aliud an idem ſit, ut pertinacia & perſeuerantia. In altero autem deſcriptio generis alicuius, & quaſi imago exprimenda eſt, ut qualis ſit auarus, aut quid ſit ſuperbia. Tertio autem in genere, in quo quale ſit quæritur, aut de honeſtate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum eſt. De honeſtate ſic: ut Honeſtum ne ſit pro amico periculum aut inuidiam ſubire. De utilitate autem ſic: ut, Sit ne utile in repub. adminiſtranda uerſari. De æquitate uero ſic: ut, Sit ne æquum amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo, quale ſit, quæritur, exoritur aliud quoddam diſputandi genus. Non enim ſimpliciter ſolum quæritur quid honeſtum ſit, quid utile, quid æquum: ſed etiam ex comparatione, quid honeſtius, quid utilius, quid æquius, atque etiã quid honeſtiſſimum, quid utiliſſimum, quid æquiſſimũ: cuius generis illa ſunt, quæ præſtantiſſima ſit dignitas uitæ. Atque ea quidem, quæ dixi, cognitionis ſunt omnia. Reſtant actionis, cuius alterum eſt præcipiendi genus, quod ad rationem officij pertinet, ut, quemadmodum colendi ſint parentes. Alterum autem ad ſedandos animos, & oratione ſanandos, ut in conſolandis mœroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuẽda. Cui quidem generi contrarium eſt diſputandi genus ad eoſdem illos

animi motus,quod in amplificanda oratione ſæpe fa=
ciendum eſt,uel gignendos,uel concitandos. Atque ferè
hæc eſt partitio conſultationum. C. F. Cognoui: ſed,
quæ ratio eſt in his inueniendi & diſponendi,requiro.
C.P.Quid? tu aliam ne cenſes, & non eandem eſſe
quæ eſt expoſita,ut ex eiſdem locis ad fidem, & ad in=
ueniendum ducantur omnia? Collocandi autem quæ
eſt expoſita in alijs ratio, eadem huc transfertur. Co=
gnita igitur omni diſtributione propoſitarum conſulta
tionum, cauſarum genera reſtant omnino. Et earum
quidem forma duplex eſt, quarũ altera delectationem
ſectatur aurium: alterius,ut obtineat, probet,& effi=
ciat quod agit,omnis eſt ſuſcepta contentio. Itaque il=
lud ſuperius exornatio dicitur: quod cum latum ge=
nus eſſe poteſt, ſanéq; uarium, unum ex eo delegimus,
quod ad laudandos claros uiros ſuſcepimus, & ad im=
probos uituperandos. genus enim nullum eſt oratio=
nis, quod aut uberius ad dicendum,aut utilius ciuita=
tibus eſſe poſſit, aut in quo magis orator in cognitione
uirtutum uitiorumq; uerſetur. Reliquum autem ge=
nus cauſarum aut in prouiſione poſteri temporis, aut
in præteriti diſceptatione uerſatur: quorum alterum
deliberationis eſt, alterum iudicij. Ex qua partitione
tria genera cauſarum extiterunt. Vnum,quod à me=
liori parte laudationis eſt appellatum, deliberationis
alterum, tertium iudiciorum. Quamobrem de primo
primum, ſi placet,diſputemus. C.F.Mihi uero placet.
C.P. Ac laudandi, uituperandíq; rationes, quæ nõ ad
bene dicendum ſolum, ſed etiam ad honeſte uiuẽdum
ualent,exponam breuiter, atque à principijs exordiar

& laudandi & uituperandi. Omnia enim ſunt pro fecto laudanda, quæ coniuncta cum uirtute ſunt: & quæ cum uitijs, uituperanda. Quamobrem finis alterius eſt honeſtas, alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendisq; factis, ſine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractã dos magis, quàm ad fidem faciendam, aut confirmandam accommodate. non enim dubia firmantur, ſed ea, quæ certa, aut pro certis poſita ſunt, augentur. quã ob rem ex ijs, quæ ante dicta ſunt, & narrandi, & augendi præcepta repetentur. Et quoniam in his cauſis omnis ratio ferè ad uoluptatem auditoris, & ad delectationem refertur, utendum erit ijs in oratione ſingulorum uerborum inſignibus, quæ habent plurimum ſuauitatis: id eſt, ut factis uerbis, aut uetuſtis, aut trãſlatis frequenter utamur, & in ipſa conſtructione uerborum ut paria paribus, & ſimilia ſimilibus ſæpe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circunſcripta numeroſe non ad ſimilitudinem uerſuum, ſed ad explendum aurium ſenſum, apto quaſi quodam uerborũ modo. Adhibendaq; frequentius etiam illa ornamenta rerum ſunt, ſiue quæ admirabilia, nec opinata, ſiue ſignificata monſtris, prodigijs, & oraculis, ſiue quæ uidebuntur ei, de quo agimus, accidiſſe diuina atque fatalia. Omnis enim expectatio eius, qui audit, & admiratio, & improuiſi exitus habent aliquam in audiendo uoluptatem. Sed quoniam in tribus generibus bona mala'ue uerſantur, externis, corporis, et animi: prima ſunt externa, quæ ducuntur à genere: quo breuiter modiceq; laudato, aut, ſi erit infame, prætermiſſo, ſi

humile, uel præterito, uel ad augendam eius, quem laudas, gloriam tacto: deinceps, si res patiatur, de fortunis erit & facultatibus dicendum. Postea de corporis bonis: in quibus quidem, quæ uirtutem maxime significat, facillime forma laudatur. Deinde est ad facta ueniendum, quorum collocatio triplex est: aut enim temporum seruandus est ordo, aut in primis recentissimum quodque dicẽdum, aut multa & uaria facta in propria uirtutum genera sunt dirigenda. Sed hic locus uirtutum atque uitiorum latissime patens, ex multis & uarijs disputationibus nunc in quandam angustam & breuem concludetur. Est igitur uis uirtutis duplex. Aut enim scientia cernitur uirtus, aut actione. Nam, quæ prudentia, quæ calliditas, quæq; grauissimo nomine sapientia appellatur, hæc scientia pollet una. Quæ uero moderandis cupiditatibus, regendisq; animi motibus laudatur, eius est munus in agendo, cui temperantiæ nomen est. Atque illa prudentia in suis rebus domestica, in publicis ciuilis appellari solet. Temperantia autem in suas itidem res, & in communes distributa est, duobusq; modis in rebus commodis discernitur, & ea, quæ absunt, non expetendo, & ab ijs, quæ in potestate sunt, abstinendo. In rebus autem incommodis est itidem duplex. Nam quæ uenientibus malis obstat, fortitudo: quæ, quod iam adest, tolerat & perfert, patientia nominatur. Quæ autem hæc uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur, cuius est liberalitas in usu pecuniæ, simulq; altitudo animi in capiendis incommodis, & maxime iniurijs, & omne quod est eius generis, graue, insedatum, & turbulẽtũ.

In cõmunione

In communione autem quæ posita pars est, iustitia dicitur, eáq; erga deos religio, erga parentes pietas, uulgo autem bonitas, creditis in rebus fides, in moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in beneuolentia nominatur. Atque hæ quidem uirtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliæ quasi ministræ comitesq; sapientiæ: quarum altera, quæ sint in disputando uera atque falsa, quibusq; positis quid sequatur, distinguit & iudicat, quæ uirtus omnis in ratione scientiáq; disputandi sita est: altera autem oratoria. nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia: quæ ex eodem hausta genere, quo illa quæ in disputãdo, uberior est atque latior, & ad motus animorum, uulgiq; sensus accõmodatior. Custos uero uirtutum omnium, dedecus fugiens, laudemq; maxime consequens, uerecũdia est. Atque hi sunt quidem ferè quasi quidam habitus animi, sic affecti & cõstituti, ut sint singuli inter se proprio uirtutis genere distincti: à quibus ut quæque res gesta est, ita sit honesta necesse est, summeq; laudabilis. Sunt autem alij quidã perfecti animi habitus ad uirtutem, quasi præculti, & præparati rectis studijs & artibus, ut in suis rebus, studia literarum, ut numerorũ ac sonorum, ut mensuræ, ut syderum, ut equorũ, ut uenandi, ut armorum. In cõmunibus, propensiora studia in aliquo genere uirtutis colendo, aut diuinis rebus deseruiendo, aut parentibus, amicis, hospitibus præcipue atque insigniter diligendis. Atque hæc quidem uirtutũ, uitiorum autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt diligenter, ne fallant ea nos uitia, quæ uirtutem uidentur imitari. Nam & prudentiam ma=

litia, & temperantiam immanitas in uoluptatibus aſpernandis, & magnitudinem animi ſuperbia in animis extollendis, & deſpicientia in contemnendis honoribus, & liberalitatem effuſio, & fortitudinem audacia imitatur, & patientiam duritia immanis, & iuſtitiam acerbitas, & religionem ſuperſtitio, & lenitatem mollitia animi, & uerecundiam timiditas, & illam diſputandi prudentiam concertatio captatioq́; uerborum, & hanc oratoriam uim inanis quædam profluentia loquendi. Studijs autem bonis ſimilia uidentur ea, quæ ſunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis uis laudandi uituperandiq́; ex his ſumetur uirtutum uitiorumq́; partibus: ſed in toto quaſi contextu orationis hæc erunt illuſtranda maxime, quemadmodum quiſque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum inſtitutus, moratusq́; fuerit: & ſi quid cui magnum, aut incredibile acciderit, maximeq́; ſi id diuinitus accidiſſe potuerit uideri: tum quod quiſque ſenſerit, dixerit, geſſerit, ad ea, quæ propoſita ſunt, uirtutum genera accommodabuntur, ex illisq́; iiſdem inueniendi locis cauſæ rerum, & euentus, & conſequentia requirentur. Neque uero mors eorum, quorum uita laudabitur, ſilentio præteriri debebit, ſi modo quid erit animaduertendum aut in ipſo genere mortis, aut in iis rebus, quæ poſt mortem erunt conſecutæ. C. F. Accepi iſta, didiciq́; breuiter, non ſolum quemadmodum laudarem alterum, ſed etiam quemadmodum eniterer ut poſſem ipſe iure laudari. Videamus igitur deinceps, in ſententia dicenda quam uiam, & quæ præcepta te=

neamus. C. P. Est igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in consilio dando, sententiaq; dicenda, ut illa prima sint suasori aut dissuasori uidenda, quid aut possit fieri, aut non possit, & quid aut necesse sit, aut non necesse. Nam & si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quamuis utile sit: & si quid necesse est (necesse autem id est, sine quo salui liberi'ue esse nõ possumus) id est reliquis & honestatibus in ciuili ratione, & cõmodis anteponendum. Cũ autem quæritur quid fieri possit, uidendum etiam est, quàm facile possit. nam quæ perdifficilia sunt, perinde habenda sæpe sunt, ac si effici non possint. Et cum de necessitate attendemus, etsi aliquid nõ necessarium uidebitur, uidendum tamen erit quàm sit magnum. quod enim permagni interest, pro necessario sæpe habetur. Itaque cum constet hoc genus causarũ ex suasione & dissuasione, suasori proponitur simplex ratio, si & utile est, & fieri potest, fiat. Dissuasori duplex: una, si non utile est, ne fiat: altera, si fieri non potest, nec suscipiatur. Sic suasori utrunque docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est. Quare quoniam in his uersatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quæ in discernendis bonis malisq; uersatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut uita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes: partim non necessaria, quorum alia sunt per se expetenda, ut ea quæ sita sunt in officijs atque uirtutibus; alia quòd aliquid commodi efficiunt, ut opes, & copiæ. Eorum autem, quæ propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetun-

tur. Honestate, ea quæ proficiscũtur ab ijs uirtutibus, de quibus paulo ante est dictum: quæ sunt laudabilia ipsa per se. Cõmoditate autem aliqua, quæ sunt in corporis, aut fortunæ bonis expetenda. Quorum alia sunt quasi quodam modo cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria: alia diuersa, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitiæ, clientelæ. Est etiam quasi quædam materies subiecta honestati, quæ maxime spectatur in amicitijs: amicitiæ autem charitate & amore cernũtur. Nam cum deorum, tum parentum, patriæq; cultus, eorumq; hominum, qui aut sapientia, aut opibus excellũt, ad charitatem referri solet. Coniuges autem, & liberi, & fratres, & alij, quos usus familiaritasq; coniunxit, quanquã etiam charitate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus, cum bona sint, facile est intellectu, quæ sint contraria. Quòd si semper optima tenere possemus, haud sanè, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed quia temporibus, quæ uim habent maximam, persæpe euenit, ut utilitas cum honestate certet, earumq; rerum contentio plerunque deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatem, aut honesta propter utilitatem relinquantur, ad hanc difficultatem explicandam præcepta referamus. Et quoniam non ad ueritatem solum, sed etiam ad opiniones eorũ, qui audiunt, accõmodanda est oratio, hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera: alterum indoctum & agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati: alterũ expolitum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, iustitia, o=

mnisq; uirtus : illi autem alteri quæstus, emolumentũ, fructusq; proponitur, atque etiam uoluptas, quæ maxime est inimica uirtuti, boniq; naturam fallaciter imitando adulterat : quam immanissimus quisque acerrime sequitur, neque solum honestis rebus, sed necessarijs anteponit. In suadendo, cum ei generi hominum consilium des, sæpe sanè laudanda est. Et illud uidendum, quanto magis homines mala fugiant, quàm sequantur bona. nam neque honesta tã expetunt, quàm deuitant turpia. quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam unquam expetat, quàm ut ignominiam, infamiam, cõtumeliam, dedecus fugiat? quarum rerum dolor grauis est. Est genus hominum ad honestatem natum, malo cultu, prauisq; opinionibus corruptum. Quare in cohortando atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus qua ui bona consequi, malaq; uitare possimus. Sed apud homines bene institutos plurimum de laude, & de honestate dicemus, maximeq; ea uirtutum genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuenda augendaq; uersantur. Sin apud indoctos imperitosq; dicemus, fructus, emolumenta, uoluptates, uitationesq; dolorum proferantur, addantur etiam contumeliæ atque ignominiæ. Nemo enim est tam agrestis, quem non, si ipsa minus honestas, contumelia tamen & dedecus magnopere moueat. Quare quod ad utilitatem spectat, ex ijs, quæ dicta sunt, reperietur. Quod autem possit effici, nec ne, in quo etiam quàm facile possit, quamq; expediat, quæri solet, maxime ex causis ijs, quæ quanque rem

efficiant, est uidendum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliæ, quæ ipsæ conficiunt: aliæ, quæ uim aliquam ad conficiendum afferunt. Itaque illæ superiores conficientes uocentur: hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem causa alia est absoluta, & perfecta per se: alia aliquid adiuuans, & efficiendi socia quædam, cuius generis uis uaria est, & sæpe aut maior aut minor, ut & illa, quæ maximã uim habet, sola sæpe causa dicatur. Sunt autem aliæ causæ, quæ aut propter principium, aut propter exitum conficientes uocantur. Cum autem quæritur quid sit optimum factu, aut utilitas, aut spes efficiendi ad assentiendum impellit animos. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibuscum, & contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus armorum, pecuniæ, sociorum, earum'ue rerum, quæ ad quanque rem efficiendam pertinent, possimus uti, requirendum est. Neque solum ea sunt quæ nobis suppetunt, sed etiam illa quæ aduersantur, uidenda. Et si ex contentione procliuiora erunt nostra, non solum effici posse quæ suademus, erit persuadendum: sed curandum etiam ut illa facilia, procliuia, iucunda uideantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est, aut efficiendi difficultates efferendæ, neque alijs ex præceptis, sed ijsdem ex suasionis locis. Vterque uero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quo notiora sint, aut ueterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam. Maximeq; sit in hoc genere meditatus, ut possit uel utilia ac

*neceſſaria ſæpe honeſtis, uel hæc illis anteferre . ad cõ=
mouendos autem animos maxime proficient, ſi inci-
tandi erunt, huiuſmodi ſententiæ, quæ ad explendas cu
piditates, aut ad odium ſatiandum, aut ad ulciſcendas
iniurias pertinebunt . ſin autem reprimendi, de incer=
to ſtatu fortunæ, dubijſq; euentis rerum futurarum, et
retinendis ſuis fortunis, ſi erunt ſecundæ ; ſin autem
aduerſæ, de periculo cõmonendi. Atque hi quidem ſunt
perorationis loci . Principia autem in ſententijs dicen=
dis breuia eſſe debebunt . non enim ſupplex ut ad iu=
dicem uenit orator, ſed hortator atque auctor . Qua=
re proponere, qua mente dicat, quid uelit, quibus de re=
bus dicturus ſit, debet, hortariq; ad ſe breuiter dicentem
audiendum . Tota autem oratio ſimplex, & grauis,
& ſententijs debet ornatior eſſe, quàm uerbis . C. F.
Cognoui iam laudationis, & ſuaſionis locos : nunc
quæ iudicijs accommodata ſunt expecto . idq; nobis
genus reſtare unum puto. C. P. Recte intelligis. atque
eius quidem generis finis eſt æquitas, quæ non ſimplici=
ter ſpectatur, ſed comparatione nonnunquam : ut cũ
de ueriſſimo accuſatore diſputatur, aut cum hæredita=
tis ſine lege, aut ſine teſtamento petitur poſſeſſio : in
quibus cauſis quid æquius, æquiſſimum'ue ſit, quæri=
tur : quas ad cauſas facultas petitur argumentatio=
num ex ijs, de quibus mox dicetur, æquitatis locis .
Atque etiam ante iudicium de conſtituendo ipſo iudi=
cio ſolet eſſe contentio, cum, aut ſit ne actio illi qui
agit, aut iam ne ſit, aut num iam eſſe deſierit,
aut illa ne lege, ijs ne uerbis ſit actio, quæritur :
quæ etiam ſi ante, quàm res in iudicium uenit,*

aut concertata, aut diiudicata, aut confecta non sunt: tamen in ipsis iudicijs permagnum sæpe habent pōdus, cum ita dicitur. Plus petisti, sero petisti, non fuit tua petitio, non à me, non hac lege, non his uerbis, non hoc iudicio. Quarum causarum genus est positum in iure ciuili, quod est in priuatarum ac publicarum rerum lege aut more positum: cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque, nobis ad dicendū necessaria uidetur. Quare de constituendis actionibus, accipiendis, subeūdisq; iudicijs, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda æquitate, quòd ea ferè generis eius sunt, ut quanquam in ipsum iudicium sæpe dilabantur, tamen ante iudicium tractanda uideantur, paululum ea separo à iudicijs, tempore magis agendi, quàm dissimilitudine generis. Nam omnia, quæ de iure ciuili, aut de æquo & bono disceptantur, cadunt in eam formam, in qua, quale quid sit, ambigitur, de qua dicturi sumus, quæ in æquitate & iure maxime consistit. In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures nō queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut quod obijcitur factū neges: aut illud quod factum fateare, neges eam uim habere, atque id esse quod aduersarius criminetur. Aut si neque de facto, neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguere, neges tale esse, quale ille dicat, & rectum esse, quod feceris, cōcedendum'ue defendas. Ita primus ille status, & quasi conflictio cum aduersario, coniectura quadam: secundus autem definitione, atque descriptione aut informatione uerbi: tertius æqui, & ueri, & recti, & humani ad ignoscendū

disputatione tractandus est. Et quoniam semper is, qui defendit, nō solum resistat oportet aliquo statu, aut inficiando, aut definiendo, aut æquitate opponenda, sed etiam rationem subijciat recusationis suæ: Primus ille status rationem habet iniqui criminis, ipsam negationem, inficiationemq; facti: Secundus, quòd non sit in re, quod ab aduersario ponitur in uerbo: Tertius, quòd id recte factum esse defendet, quod sine ulla nominis controuersia factum fatetur. Deinde unicuique rationi opponendum est ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea, quæ sic referuntur, continentia causarum uocentur: quanquam non ea magis, quæ contra rationem defensionis afferuntur, quàm ipsæ defensionis rationes continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellamus eam, quæ affertur à reo ad recusandū depellendi criminis causa: quæ nisi esset, quid defenderet non haberet. Firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest. Ex rationis autem, & ex firmamenti conflictione, & quasi concursu quæstio exoritur quædam, quam disceptationem uoco: in qua quid deueniat in iudicium, & de quo disceptetur, quæri solet. Nam prima aduersariorum contentio diffusam habet quæstionem, ut in coniectura, Ceperit ne pecunias Decius. In definitione, Minuerit ne maiestatem Norbanus. In æquitate, Iure ne occiderit Opimius Gracchū. Hæc, quæ primam contentionem habent ex arguendo & resistendo, lata, ut dixi, & fusa sunt. Rationum & firmamentorum contentio adducit in angu-

stam disceptationem. ea in coniectura nulla est. nemo enim eius, quod negat factum, rationem aut potest, aut debet, aut solet reddere. Itaque in his causis eadem & prima quæstio, & disceptatio est extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit maiestatem, quod egit de Cepione turbulentius. Populi enim R. dolor iustus uim illam excitauit, non Tribuni actio. Maiestas autem, quoniam est magnitudo quædam populi R. in eius potestate ac iure retinendo, aucta est potius, quam diminuta. & ubi ita refertur, Maiestas est imperij atque in omni populi R. dignitate, quam minuit is qui per uim multitudinis rem ad seditionem uocauit: existit illa disceptatio, Minuerit ne maiestatem, qui uoluntate populi R. rem gratam & æquam per uim egerit. In his autem causis, ubi aliquid recte factum, aut concedendum, esse factum defenditur, cum est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio, Iure feci, salutis omnium & conseruandæ reip. causa: relatumq; est ab Decio, Ne sceleratissimum quidem ciuem sine iudicio iure ullo necare potuisti: oritur illa disceptatio, Potuerit ne recte salutis reip. causa ciuem euersorem ciuitatis indemnatum necare. Ita disceptationes eæ, quæ in his controuersijs oriuntur, quæ sunt certis personis & temporibus notatæ, fiunt rursus infinitæ, detractisq; temporibus & personis, rursum ad consultationis formam, rationemq; reuocantur. Sed in grauissimis firmamentis & illa ponenda sunt, si qua ex scripto legis, aut testamenti, aut uerborum ipsius iudicij, aut alicuius stipulationis, aut cautionis opponuntur defensioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas

causas incurrit, quæ coniectura continentur. Quod enim factum negatur, id argui non potest scripto. Ne in definitionem quidem uenit, genere scripti ipsius. Nam etiam si uerbum aliquod de scripto definiendum est, quam uim habeat: ut cum ex testamentis quid sit penus, aut cum ex lege prædij quæritur, quæ sunt ruta cæsa, non scripti genus, sed uerbi interpretatio controuersiam parit. Cum autem plura significantur scripto, propter uerbi aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contradicat eò trahere significationem scripti, quò expediat, aut uelit: aut etiam si ambigue scriptum non sit, uel à uerbis uoluntatem & sententiam scriptoris abducere, uel alio se eadem de re contrarie scripto defendere, tum disceptatio ex scripti contentione existit, ut in ambiguis disceptetur, quid maxime significetur: in scripti sententiæq; contentione, utrum potius sequatur iudex: in contrarijs scriptis, utrum magis sit comprobandum. Disceptatio autem cum est constituta, proposita esse debet oratori, quò omnes argumentationes repetitæ ex inueniendi locis conijciantur. Quod quanquam satis est ei, qui uidet quid in quoque loco lateat, quiq; illos locos tanquam thesauros aliquos argumentorum notatos habet: tamen ea, quæ sunt certarum causarum propria, tangemus. In coniectura igitur, cum est in inficiando reus, accusatori hæc duo prima sunt, (sed accusatorem pro omni actore, & petitore appello: possunt enim etiam sine accusatore in causis hæc eadem controuersiarũ genera uersari) sed hæc duo sunt ei prima, causa et euentus. Causam appello rationẽ efficiẽdi: euentũ, id, quod est effectũ.

Atque ipsa quidem partitio causarum paulo ante in suasionis locis distributa est. Quæ enim in consilio capiendo futuri temporis præcipiebãtur, quamobrem aut utilitatem uiderentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem, qui de facto argumentabitur, colligere debebit. Quamobrem & utilia illi, quem arguet, fuisse, & ab eo effici potuisse demonstret. Vtilitatis coniectura mouetur, si illud, quod arguitur, aut spe bonorum, aut malorum metu fecisse dicitur: quod fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur. Spectantur etiam ad causam facti, motus animorum, si ira recens, si odium uetus, si ulciscendi studium, si iniuriæ dolor, si honoris, si gloriæ, si imperij, si pecuniæ cupiditas, si periculi timor, si æs alienũ, si angustiæ rei familiaris, si audax, si leuis, si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amans, si cõmota mente, si uinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione celandi: aut, si patefactum esset, depellendi criminis, uel perrumpendi periculi, uel in longinquum tempus differendi: aut si iudicij pœna leuior, quàm facti præmium: aut si facinoris uoluptas maior, quàm damnationis dolor. His ferè rebus facti suspitio confirmatur, cum & uoluntatis in reo causæ reperiuntur, & facultas. In uolũtate autem utilitas ex adeptione alicuius cõmodi, uitationeq; alicuius incõmodi quæritur, ut aut spes, aut metus impulisse uideatur, aut alius repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem, quàm ratio utilitatis impellit. quamobrem sint hæc dicta de causis. C. F. Teneo, & quæro qui sint illi euentus, quos ex causis effici dixisti. C. P. Cõsequentia quædã signa præteriti, & quasi im

pressa facti uestigia : quæ quidem uel maximè suspitionem mouent, & quasi tacita sunt criminum testimonia. Atque hæc quidem grauiora, quòd causæ cõmuniter uidentur insimulare & arguere omnes posse; quorum non interfuerit aliquid : hæc proprie attingũt eos ipsos qui arguuntur, ut telũ, ut uestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptum'ue uideatur, ut responsum inconstanter, ut hæsitatum, ut titubatum, ut cum aliquo uisus, ex quo suspitio oriatur, ut eo ipso in loco uisus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum, aut obsignatum, aut depositum quippiam. Hæc enim, & talia sunt, quæ aut in re ipsa, aut etiam ante quàm factum est, aut postea suspitiosum crimen efficiant. Quæ si non erunt, tamen causis ipsis, & efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere, aut occultare nõ posset, ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiæ esse coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, non esse expectandum, dum fateatur, argumentis peccata conuinci : & hic etiam exempla ponentur. Atque hæc quidem de argumentis. Sin autem erit etiam testium facultas : primum, genus erit ipsum laudãdum, dicendumq;, ne argumentis teneretur reus, ipsum sua cautione fecisse, testes effugere non potuisse. Deinde singuli laudentur. Quæ autem essent laudabilia, dictum est. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen sæpe falsum est, posse rectè non credi: uiro bono & firmo, sine uitio iudicis non posse non

credi. Atque etiam, si obscuri testes erunt, aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem ponderandã, & eos esse cuiusque locupletissimos testes, qui id, de quo agatur, facillime scire possint. Sin quæstiones habitæ, aut postulatio ut habeantur, causam adiuuabunt, confirmandum genus primum quæstionum erit, dicendum de ui doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam, nisi probassent, certe repudiassent: de institutis Atheniensium, Rhodiorum, doctissimorum hominum, apud quos etiam, id quod acerbissimum est, liberi, ciuesq; torquentur. De nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis, qui cum de seruis in dominos quæri noluissent, de incestu tamen, et coniuratione, quæ facta me Consule est, quærendũ putauerũt. Irridenda etiã disputatio est, qua solent uti ad infirmandas quæstiones, & meditata, puerilisq; dicenda: tum facienda fides, diligenter esse, & sine cupiditate quæsitum: dictaq; quæstionis argumentis, & coniectura ponderanda. Atque hæc accusationis ferè membra sunt. Defensionis autem primum infirmatio causarum, aut nõ fuisse, aut non tantas, aut non sibi soli, aut commodius potuisse idem consequi, aut non iis esse moribus, aut non ea uita, aut nullos animi motus, aut non tam impotenteis fuisse. Facultatum autem infirmatione utetur, si aut uires, aut animum, aut copias, aut opes abfuisse demonstrabit: aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorũ crederet nemini: aut non se tam ineptum, ut id susciperet, quod occultare non posset: neque tam amentem, ut pœnas, ac iudicia contemneret. Consequentia autem diluet

exponendo nõ esse illa certa indicia facti, quæ etiã nullo admisso cõsequi possent: cõsistetq; in singulis: et ea aut eorũ, quæ ipse facta esse dicet, propria esse defendet potius q̃ criminis: aut si sibi cũ accusatore cõmunia essent, pro periculo potius, quàm cõtra salutem ualere debere: testiumq́;, et quæstionũ genus uniuersum, et quod poterit in singulis, ex reprehensionis locis, de quibus ante dictũ est, refellet. Harũ causarũ principia suspitiosa ad acerbitatem ab accusatore ponentur: denũtiabiturq́; insidiarũ cõmune periculum, excitabunturq́; animi, ut attendãt. A' reo autem querela cõflati criminis, collectarumq́; suspitionũ, et accusatoris insidiæ, & item cõmune periculũ proferetur, animiq́; ad misericordiã alliciuntur, & modice beneuolentia iudicũ colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotij suspitiosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensoris, aut præteritis, aut obscuratis suspitionũ argumentis, rerũ ipsarum euentus erũt, casusq́; narrandi. In confirmandis autem nostris argumentationibus, infirmandisq́; contrarijs, sæpe erũt accusatori motus animorũ incitandi, reo mitigãdi. Atque hæc quidem utrique maxime in peroratione facienda: alteri frequentatione argumentorũ, & coaceruatione uniuersa: alteri, si plane causam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, & miseratione ad extremũ. C.F. Scire mihi iam uideor quẽadmodũ cõiectura tractãda sit. nũc de definitione audiamus. C.P. Cõmunia dãtur in isto genere accusatori defensoriq́; præcepta. uter enim definiẽdo describẽdoq́; uerbo magis ad sensum iudicis, opinionẽq́; penetrarit, et

uter ad communem uerbi uim, & ad eam praeceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ij qui audient, magis & propius accesserit, is uincat necesse est. Non enim argumentando hoc genus tractatur, sed tanquam explicando excutiendoq; uerbo: ut si in reo pecunia absoluto, rursusq; reuocato, praeuaricationem accusator esse definiat omnem iudicij corruptelam ab reo: defensor autem non omnem, sed tantum modo accusatoris corruptelam ab reo. Sit ergo haec contentio prima uerborum, in qua etiam si propius accedat ad consuetudinem mentemq; sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia legis nititur. Negat enim probari oportere, eos, qui leges scripserunt, ratum habere iudicium, si totum corruptum sit: si unus accusator corruptus sit, rescindere nititur aequitate, ut illa quasi scribenda lex sic esset: quaeq; tamen complecteretur in iudicijs corruptis, ea uerbo uno praeuaricationis comprehendisse dicitur. Defensor autem testatur consuetudinem sermonis, uerbiq; uim ex contrario reperiet quasi ex uero accusatore, cui contrarium est nomen praeuaricationis: ex consequentibus, quòd ea litera de accusatore soleat dari iudici: ex nomine ipso, quòd significat eum, qui in contrarijs causis, quasi uarie esse positus uideatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad aequitatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem, ad finem aliquem periculi. communeq; sit hoc praeceptum, ut cum uterque definierit quammaxime potuerit ad communem sensum, uimq; uerbi, tum similibus, exemplisq; eorum, qui item locuti sunt, suam defi-

nitionem sententiamq; confirmet. Atque accusatori in hoc genere causarum locus ille communis, minime esse concedendum, ut is, qui de re confiteatur, uerbi se interpretatione defendat. Defensor autem ad ea, quæ proposui, æquitate nitatur: & ea cum secum faciat, non re, sed deprauatione uerbi se urgeri queratur. Quo in genere percensere poterit plerosque inueniendi locos. nam & similibus utetur, & contrarijs, & consequentibus; quanquam uterque, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequentius. Amplificandi autem causa, quæ, aut cum digredientur à causa, dici solent, aut cum perorabunt, hæc uel ad odium, uel ad misericordiam, uel ad omnino animos iudicum mouendos ex ijs, quæ sunt anteposita, sumentur, si modo rerũ magnitudo, hominum'ue aut inuidia, aut dignitas postulabit. C.F. Habeo ista: nunc ea, quæ, cum quale sit quippiam disceptatur, quæri ex utraque parte deceat, uelim audire. C.P. Confitentur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehenduntur. sed quoniam iure se fecisse dicunt: iuris est omnis ratio nobis explicanda: quod diuiditur in duas parteis primas: naturam, atque legem: & utriusque generis uis in diuinum, & humanum ius est distributa. quorum æquitatis est unum, alterum religionis. Aequitatis autem uis est duplex: cuius altera directi, & ueri, & iusti, &, ut dicitur, æqui, & boni ratione defenditur: altera ad uicissitudinem referendæ gratiæ pertinet: quod in beneficio gratia, in iniuria ultio nominatur. Atque hæc communia sunt naturæ, atque legis: sed propria legis & ea, quæ scripta sunt, &

ea, quæ sine literis, aut gentium iure, aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem priuatum aliud est: publicum aliud. Publicum, lex, S.C. fœdus. Priuatum, tabulæ, pactum, conuentum, stipulatio. Quæ autem scripta non sunt, ea aut consuetudine, aut conuentis hominum, & quasi consensu obtinẽtur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores, legesq; tueamur, quodam modo naturali iure præscriptum est. Et quoniam breuiter aperti fontes sunt quasi quidam æquitatis: meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quæ dicenda erunt in orationibus de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter, aut necessitate, aut casu quippiam fecerit: quod non concederetur ijs, qui sua sponte, & uoluntate fecissent: ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda uenia est: quæ sumetur ex plerisque locis æquitatis. Expositũ est, ut potui breuissime, de omni controuersiarum genere: nisi præterea tu quid requiris. C.F. Illud equidẽ, quod iam unum restare uideo, quale sit, cum disceptatio uersatur in scriptis. C.P. Recte intelligis. eo enim exposito, munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus aduersarijs præcepta cõmunia. Vterque enim hanc significationem, qua utetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet. Vterque id, quod aduersarius ex ambigue scripto intelligendũ esse dicet, aut absurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe esse defendet, aut etiam discrepare cum cæteris scriptis, uel aliorum, uel maxime, si poterit, eiusdem: quamq; defendet ipse, eam rem, & sententiam quem=

uis prudentem, & iustum hominem, si integrum daretur, scripturum fuisse, sed planius: eamq; sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut captionis, aut uitij: contrariam autem si probarit, fore ut multa uitia, stulta, iniqua, contraria consequantur. Cum autem aliud scriptor sensisse uidetur, & aliud scripsisse: qui scripto nitetur, eum re exposita recitatione uti oportebit: deinde instare aduersario: iterare: renouare: interrogare, num aut scriptum neget, aut contra factum inficietur. Post iudicem ad uim scripti uocet. Hac confirmatione usus, amplificet rem lege laudanda: audaciamq; confutet eius, qui cũ palàm contra fecerit, idq; fateatur, adsit tamen, factumq; defendat. Deinde infirmet defensionem. cum aduersarius aliud uoluisse, aliud sensisse scriptoré, aliud scripsisse dicat: non esse ferendum à quoquam potius latoris sensum, quàm à lege explicari. Cur ita scripserit, si ita non senserit. Cur, cum ea, quæ planè scripta sint: neglexerit: quæ nunquam scripta sint, proferat. Cur prudentissimos in scribendo uiros summæ stultitiæ putet esse damnandos. Quid impedierit scriptoré, quo minus exciperet illud, quod aduersarius, tãquam si exceptum esset, ita dicit se secutum. Vtetur exemplis ijs, quibus idem scriptor: aut, si id non poterit: quibus alij, quod excipiendum putarint: exceperint. Quærenda etiam ratio est, si qua poterit inueniri: quare non sit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur: aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi: dissentire aduersarij uocem, atque legis. Deinde amplificandi causa, de conseruandis legibus, de

periculo rerum publicarum, atque priuatarum, cum alijs locis, tum in perorando maxime, grauiter erit, uehementerq́; dicendum. Ille autem, qui se sententia legis, uoluntateq́; defendet, in consilio, atque in mente scriptoris, non in uerbis, ac literis uim legis positam esse defendet: quodq́; nihil exceperit in lege, laudabit: ne diuerticula peccatis darētur: atque ut ex facto cuiusque, iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis: in quibus omnis æquitas perturbetur, si uerbis legum, ac non sententijs pareatur. Deinde genus eiusmodi calliditatis, & calumniæ retrahatur in odium iudicis, cum quadam inuidiosa querela. Et si incidet imprudentiæ causa, quæ non ad delictum, sed ad casum, necessitatem'ue pertineat: quod genus paulo ante attigimus: erit ijsdem æquitatis sententijs contra acerbitatem uerborum deprecandum. Sin scripta inter se dissentient: tanta series artis est, & sic inter se sunt pleraque connexa, & apta, ut quæ paulo ante præcepta dedimus ambigui, quæq́; proxime sententiæ, & scripti, eadem ad hoc genus causæ tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem, quæ nos adiuuat: eisdem in contrarijs legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius uerba defendamus. Ita quæ modo de scripto, sententiaq́; præcepta sunt, eadem huc omnia transferamus.

EXPOSITAE sunt tibi omnes oratoriæ partitiones: quæ quidem è media illa nostra Academia floruerūt, neq; sine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari possunt. Nā et partiri ipsum, et definire, et ambi

qui partitiones diuidere, et argumentorũ locos nosse, et argumentationem ipsam concludere, & uidere, quæ sumenda in argumentando sint, quidq; ex ijs, quæ sumpta sunt, efficiatur: & uera à falsis, uerisimilia ab incredibilibus dijudicare, & distinguere: & aut male sumpta, aut male conclusa reprehendere, & eadem uel anguste disserere, ut dialectici qui appellantur: uel, ut oratorem decet, late exprimere: illius exercitationis, & subtiliter disputandi, & copiose dicendi artis est. De bonis uero rebus, & malis, æquis, iniquis, utilibus, inutilibus, honestis, turpibus, quam potest habere orator sine illis maximarum rerum artibus facultatẽ, aut copiam? Quare hæc tibi sint mi Cicero, quæ exposui, quasi indicia fontium illorum: ad quos si nobis eisdem ducibus, alijs'ue perueneris, tum & hæc ipsa melius, & multo maiora alia cognosces. C.F. Ego uero, ac magno quidem studio mi pater, multisq; ex tuis præclarissimis muneribus nullum maius expecto.

FINIS.

Erratum corrige sic.
122: adducta quidem sit

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ.

Omnes quaterniones, præter Z duernionem.

VENETIIS, APVD ALDI FILIOS.
M.D.XLVI. MENSE SEPTEMBRI.

ALDI
FILII

2

DE ORATORE, CICERONIS AD Q. FRATREM LIBRI III.

CORRIGENTE PAVLO MANVTIO, ALDI FILIO.

VENETIIS, M. D. XLVI.

AD IOANNEM MONLVCIVM, Christianissimi Regis cōsiliarium, eiusdemq́; apud Venetā Rempublicā oratorem, Pauli Manutij, Aldi filij, in Ciceronis oratorios libros præfatio.

Q VOD te non fugit Monluci sapientissime, præstare omnes cæteris hominibus, sed alius alia re uult. non enim uniusmodi sunt nostræ uoluntates, sed quoniam ex animo, qui uarie afficitur, tanquam ex typo effinguntur, ipsæ quoque uariæ sint, & multiformes, necesse est. ergo non eadem omnibus prima sunt. Quoniam uero ex ijs, quæ appetuntur, necesse est aliquid excellat, ut de multis optabilibus unum optabile maxime sit: quid sit id, quod ego cæteris præstare putem, si de me quæratur; dicam, id, quod qui assequuntur, eorum in potestate sensus omnium animiq́; sunt. id autem sine dubio eloquentia est: quæ tantum possidet dignitatis, ut infra uel eorum fortunæ, quorum imperium prouinciæ nutumq́; sequuntur, me quidem iudice constituantur: cū ita accidat, ut ab hac quamcunque in partem uolentes ducamur, illis inuiti sæpe pareamus. Sed quoniam quo loco posita laus est, eum locum maximis difficultatibus Natura circumsepsit, ut perueniendi facultatem paucissimis relinqueret: nō est, quare nobis in mentem ueniat mirari, cur neque diuturna, neque in multis perfectæ fuerit species eloquentiæ. illud uideo, cum in hāc

cogitationem mentis aciem intendi, bene dicendi gloriā
duabus rebus ali maxime, otio & libertate . itaque in
urbe Roma, quæ bonorū oratorum quasi fœcunda ge=
nitrix partus edidit uberrimos, neque ante secundū Pu
nicum bellum, neque post Cæsaris dominationem ma=
gnopere fuit, quod in hoc genere probares. Annibale ui
cto, hostis Italiæ terribilis nemo fuit. tū in Vrbe securi=
tas, tum summa tranquillitas orta: tum seditiosorū ho=
minum ingenia popularibus cōcionibus acuit ambitio .
conciones inquam eloquentiam pepererunt : nisi quid
me fallit ratiocinantem : ratiocinor autem sic, & per
hos quasi gradus interrogationis ascendo : Eloquen=
tiæ quod summum fuit propositum præmium ? Con=
sulatus : qui summus honor fuit. Consulatū quis man
dauit? populus. populum quis tenuit? cōcionator opti=
mus. ergo à concionibus extitit orator. idemq; sublatis
concionibus nullus fuit. cū enim ciuilibus armis oppressa
Respublica iaceret; uetus cōsuetudo perijsset; à populo,
cuius potestas uniuersi translata ad unum esset, nō iam
magistratus, non præfecturæ peterentur : eloquentiæ,
quæ populi gratiam honorum spe quæsierat, inanis o=
mnis et superuacua fuit exercitatio . sic oratoria facul
tas, summorum hominū studijs exercitationibusq; cul=
ta, cum à duobus Gracchis ad C. Cæsaris ætatem, hoc
est per annos centum ferè ita uiguisset, ut nihil unquā
fuerit illustrius : non effugit rerum humanarum com=
mune fatum: quas ubi ad summum siue industria, si=
ue natura perduxit, retro ferè præcipiti lapsu reuoluū=
tur . Imperatores deinde multi rem Romanā excepe=
runt: quorū ætatibus uestigium ueteris eloquentiæ nul=

lum agnosceres. quid post? multo minus. nam imperij sede in Graciam translata, crebræ uastationes Italiæ consecutæ, cum influenteis barbararum nationũ copias reprimeret nemo. tum non eloquentia modo, sed ipsa penè literarũ memoria funditus deleta, nec suus est bonis disciplinis honor nisi multis post seculis restitutus. patrum denique, aut auorum nostrorum memoria, cũ exteros mores Italici cœli temperies aliquãdo ad humanitatem deduxisset, paululum oculos literæ sustulerũt. doctrina primũ, serius enituit eloquentia: nec mirum: doctrinã enim sine eloquentia laudamus; eloquentem sine doctrina recte intelligens nemo duxit. nũc in oratorum nomine, quod eximium semper fuit, nihilo minor, atque haud scio an etiam maior, quàm priscis illis temporibus, dignitas & amplitudo est. mittuntur à Regibus ad Reges, aut ad liberas ciuitates, qui nõ de stillicidijs agant, non de iure fundi; quarum rerum controuersias qui perite, & copiose disceptarunt, scimus olim habitos esse eloquentes; sed ea tractent, quæ prudenter disputata, otiũ gentibus constituere, dignitatem imperij conseruare, terminos proferre possunt. hoc qui præstat, eũ ego ueteribus oratoribus non comparo solum, sed etiam antepono. illi causas agebant primũ apud iudices sorte ductos, deinde apud eos iudices, quibus de aliena re, nõ de sua iudicantibus persuadere orator siue hoc, siue illud non magno negotio posset. nũc agitur in consilio lectissimorum uirorũ: agitur ijs de rebus, unde ad eos ipsos, qui iudicant, maximum potest siue emolumentum, siue damnum redundare; cum & de publica re iudicent, & in publica, extra quam nihil est, priuata

cuiusque continеatur. his probare quæ uelis, eo maioris ingenij uidetur esse, quo difficilius ab artificio capitur prudentia. itaque cum hoc multi uoluerint, magnum decus, atque ornamentum est eorum, quibus contigit, ut possent; qui sanè pauci sunt: maximum uero, si cui tantum aut natura dedit, aut exercitatio doctrinæ, ut inter hos ipsos emineret. qualem si quis te iudicet Monluci clarissime, hunc ego recte iudicare non dubitem. nam si consideremus, primum à quo missus orator sis, deinde ad quos, tum quibus de rebus missus: ita reperiemus, missum ab eo Rege, qui omnes Reges sapientia uicerit, quoniam quidem omnium unus, quid contra Fortunam uirtus posset, maxime declarauit: ad eam Rempublicam, quæ nisi sapientissimorum ciuium copia floreret, semperq; floruisset, profecto neque tanta nunc esset, cum olim minima fuerit; neque tam diu staret, cum cæteræ Respublicæ suorum ciuium temeritate cõciderint: ijs autem de rebus esse missum, quarum quæ magnitudo sit, ex eorum, ad quos pertinent, opibus apparet; quæ tantæ sunt, ut paucorum imperijs distributus terrarum orbis teneatur. Et cum hæc legatio tibi perhonorifica fuit, tũ illud ad tui nominis celebritatem longe maximum accessit, quòd cum à Principe Turcarum Solymano pacem defessa bellis Europa peroptaret, eaq; sine Christianissimi Regis intercessione desperaretur; unus electus qui tantum muneris obires, acceptis à Rege mãdatis, æstate media, summis caloribus in Græciam nauigasti. pacem ut componeres, optabatur: cõposuisti. hieme summa, difficillimis itineribus, per dispositos equos in Galliam recurristi. exceptus alia cura,

cum de sedandis inter Regem tuum, Regemq́; Britanũ magni momenti controuersijs ageretur, præfuisti. te cõsulente, agente, ultro citroq́; cursante, abiectis armis pax inter eos firmissimo fœdere constituta. habes hoc omnino Monluci, non dico à Fortuna, quam casus & temeritas regit, sed à te ipso, qui ad consilium & rationem omnia refers, ut in tuis actionibus felix usquequaque sis. nimirum sors, quam in rebus humanis dominari quidam sunt opinati, non omnium est æque cõmunis, sed ipsa sibi uirtus propriam fortunam architectatur. non erras, quia non est errare sapientis: & quia sapienter agis, omnia procedunt. bonus etiam orator es, quia bonus uir: ingeniũ enim probitas cõmendat; nec minus mouet is, qui dicit, quàm ea, quæ dicuntur. quòd nisi latinum sermonem in Italia peregrinitas immutasset, næ tu nobis longo interuallo & Crassos, & Antonios retulisses. sed quoniam ea lingua utimur, quam multis coeuntibus linguis generatam corrupta consuetudo peperit: ueteribus Romanis oratione dissimilis, ingenio simillimus, non tu quidem loqueris ut illi, sed ut illi tamen & sapis & persuades. Quare non fuit ab re, cum ego eos libros, in quibus perfecti formam oratoris à Cicerone uidemus expressam, mendis antea deformatos, nunc mea correctione expolitos emitterem: nõ fuit inquam ab re, tuo nomini dicatos emittere; ut quæ de perfecto oratore traduntur, ea perfecti item oratoris titulo cohonestarentur. hoc cum ita existimassem, quia uidebatur esse aptissimum, feci, & feci eo libentius, quòd, cũ tu mihi et multa iam summæ humanitatis officia tribuisses, et is esses, qui tribuere etiã maiora posses;

ego, nisi aliquid, præsertim ubi daretur occasio, retribuerem, uerebar ne, ex duobus maxime insignibus uitijs, alterutrius infamiam non effugerem, ut uel ea uiderer, quæ à te accepissem, minus meminisse, quod à consuetudine naturáq; mea alienissimum est; uel ea, quæ sperari possent, negligere; quod quia superbi esset, abest non modo à fortuna mea, sed & à uoluntate plurimum. Vale.

M. D. XLVI.

Venetijs.

M. TVLLII CICERONIS AD QVINTVM FRATREM DIALOGI DE ORATORE.

COGITANTI mihi sæpenumero, & memoria uetera repetenti, perbeati fuisse Quinte frater illi uideri solent, qui in optima rep. cum & honoribus, & rerum gestarum gloria florerent, eum uitæ cursum tenere potuerunt, ut uel in negotio sine periculo, uel in otio cum dignitate esse possent. Ac fuit quidem tempus illud, cum mihi quoque initium requiescendi, atque animum ad utriusque nostrum præclara studia referendi fore, iustum, & propè ab omnibus concessum esse arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor, & ambitionis occupatio decursu honorum, etiam ætatis flexu constitisset. quam spem cogitationum, & consiliorum meorum cum graues communium temporum, tum uarij nostri casus fefellerunt. nam qui locus quietis, & tranquillitatis plenissimus fore uidebatur; in eo maximæ molestiarum, & turbulentissimæ tempestates extiterunt. Neque uero nobis cupientibus, atque optantibus fructus otij datus est ad eas arteis, quibus à pueris dediti fuimus, celebrandas, inter nosq; recolendas. nam & prima ætate incidimus in ipsam perturbationem disciplinæ ueteris: & Consulatu deuenimus in medium rerum omnium certamen, atque discrimen: & hoc tempus omne post Consulatum ob=

iecimus ijs fluctibus, qui per nos à cõmuni peste depulsi, in nosmet ipsos redundarunt. Sed tamen in his uel asperitatibus rerum, uel angustijs temporis obsequar studijs nostris: & quantum mihi uel fraus inimicorum, uel causæ amicorum, uel ipsa resp. tribuet otij, ad scribendum potissimum cõferam. Tibi uero frater neque hortanti deero, neque roganti. nam neque auctoritate quisquam apud me plus ualere te potest, neque uoluntate. Ac mihi repetenda est ueteris cuiusdam memoriæ nõ sanè satis explicata recordatio, sed, ut arbitror, apta ad id, quod requiris: ut cognoscas, quæ uiri omnium eloquentissimi, clarissimiq; senserint de omni ratione dicendi. uis enim, ut mihi sæpe dixisti, quoniã, quæ pueris, aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata, atque rudia exciderunt, uix hac ætate digna, & hoc usu, quem ex causis, quas diximus, tot, tantisq; consecuti sumus; aliquid ijsdem de rebus politius à nobis, perfectiusq; proferri: solesq; nonnunquã hac de re à me in disputationibus nostris dissentire; quòd ego eruditissimorum hominum artibus eloquentiam contineri statuam, tu autem illam ab elegantia doctrinæ segregandam putes, & in quodam ingenij, atque exercitationis genere ponendam. Ac mihi quidem sæpenumero in summos homines, ac summis ingenijs præditos intuenti, quærendum esse uisum est, quid esset, cur plures in omnibus artibus, quàm in dicendo, admirabiles extitissent. nam quocunque te animo, & cogitatione conuerteris, permultos excellenteis in quocunque genere uidebis, non mediocrium artium, sed propè maximarum. quis enim est,

qui, si clarorum hominum scientiam rerum gestarum uel utilitate, uel magnitudine metiri uelit, non anteponat oratori Imperatorem? quis autem dubitet, quin belli duces ex hac una ciuitate præstantissimos penè innumerabiles, in dicendo autem excellenteis uix paucos proferre possimus? Iam uero, consilio, ac sapientia qui regere, ac gubernare remp. possent, multi nostra, plures patrum memoria, atque etiam maiorum extiterunt: cum boni perquandiu nulli, uix autem singulis ætatibus singuli tolerabiles oratores inuenirentur. Ac nequis forte cum alijs studijs, quæ reconditis in artibus, atque in quadam uarietate literarum uersentur, magis hanc dicendi rationem, quàm cum Imperatoris laude, aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet: conuertat animum, & ea ipsa artium genera circũspiciat, quiq; in ijs floruerint, quamq; multi: sic facillime, quanta oratorum sit, semperq; fuerit paucitas, iudicabit. Neque enim te fugit, laudandarum artium omnium procreatricem quandam, & quasi parentem, eam, quam φιλοσοφίαν Græci uocant, ab hominibus doctissimis iudicari: in qua, difficile est enumerare, quot uiri, quanta scientia, quantaq; in suis studijs uarietate, & copia fuerint; qui non aliqua in re una separatim elaborarint, sed omnia, quæcunque essent, uel scientiæ peruestigatione, uel differendi ratione comprehenderint. Quis ignorat, ij, qui mathematici uocantur, quanta in obscuritate rerum, & quàm recondita in arte, & multiplici, subtiliq; uersentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines extiterunt, ut nemo ferè studuisse ei scientiæ uehementius uidea=

tur, quin, quod uoluerit, consecutus sit. Quis musicis, quis huic studio literarum, quod profitentur ij, qui grãmatici uocantur, penitus se dedidit, quin omnem illarũ artium penè infinitam uim, & materiam scientia, & cognitione comprehenderit? Vere mihi hoc uideor esse dicturus: ex omnibus ijs, qui in harum artium studijs liberalissimis sint, doctrinisq; uersati, minimam copiam poetarum egregiorum extitisse: atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter & ex nostrorum, & Græcorum copia comparare uoles, multo tamen pauciores oratores, quàm poetæ boni reperientur. Quod hoc etiam mirabilius debet uideri, quia cæterarum artium studia ferè reconditis, atque abditis è fontibus hauriuntur: dicendi autem omnis ratio in medio posita, communi quodam in usu, atque in hominum more, & sermone uersatur: ut in cæteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intelligentia, sensuq; disiunctum; in dicendo autem uitium uel maximum sit, à uulgari genere orationis, atque à consuetudine communis sensus abhorrere. Ac ne illud quidem uere dici potest, aut plures cæteris artibus inseruire, aut maiore delectatione, aut spe uberiore, aut præmijs ad perdiscendum amplioribus commoueri. Atque, ut omittam Græciam, quæ semper eloquentiæ princeps esse uoluit, atque illas omnium doctrinarum inuentrices Athenas, in quibus summa dicendi uis & inuenta est, & perfecta: in hac ipsa ciuitate profecto nulla unquam uehementius, quàm eloquentiæ studia uiguerunt. Nã posteaquam imperio omnium gentium constituto, diu=

turnitas pacis otium confirmauit; nemo ferè laudis cupidus adolescens non sibi ad dicendum studio omni enitendũ putauit. Ac primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercitationis ullam uiam, neque aliquod præceptum artis esse arbitrarentur, tantum, quantum ingenio, & cogitatione poterant, consequebantur. post autem auditis oratoribus Græcis, cognitisq́; eorum literis, adhibitisq́; doctoribus, incredibili quodam nostri homines dicendi studio flagrauerunt. Excitabat eos magnitudo, & uarietas, multitudoq́; in omni genere causarum, ut ad eam doctrinam, quam suo quisque studio consecutus esset, adiungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum præcepta superaret. Erant autem huic studio maxima, quæ nunc quoque sunt, proposita præmia, uel ad gratiam, uel ad opes, uel ad dignitatem. ingenia uero, ut multis rebus possumus iudicare, nostrorum hominum multum cæteris hominibus omnium gentium præstiterunt. Quibus de causis, quis non iure miretur, ex omni memoria ætatum, temporum, ciuitatum, tam exiguum oratorum numerum inueniri? Sed nimirum maius est hoc quiddam, quàm homines opinantur, & pluribus ex artibus, studijsq́; collectum. Quis enim aliud in maxima discentium multitudine, summa magistrorum copia, præstantissimis hominum ingenijs, infinita causarum uarietate, amplissimis eloquentiæ propositis præmijs, esse causæ putet, nisi rei quandam incredibilem magnitudinem, ac difficultatem? Est enim & scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine qua uerborũ uolubilitas inanis, atque irridenda est: et ipsa

oratio conformanda non solum electione, sed etiam constructione uerborum: & omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi; quòd omnis uis, ratioq; dicendi in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis, aut excitandis exprimenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam, facetiæq;, & eruditio libero digna, celeritasq;, et breuitas & respondendi, & lacessendi, subtili uenustate, atque urbanitate coniuncta. Tenenda præterea est omnis antiquitas, exemplorumq; uis: neque legum, aut iuris ciuilis scientia negligenda. Nã quid ego de actione ipsa plura dicam? quæ motu corporis, quæ gestu, quæ uultu, quæ uocis conformatione, ac uarietate moderanda est. quæ sola per se ipsa quanta sit, histrionum leuis ars, & scena declarat. in qua cum omnes in oris, & uocis, & motus moderatione elaborent: quis ignorat, quàm pauci sint, fuerintq;, quos animo æquo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium memoria? quæ nisi custos inuentis, cogitatisq; rebus, & uerbis adhibeatur: intelligimus omnia, etiam si præclarissima fuerint, in oratore peritura. Quamobrem mirari desinamus, quæ causa sit eloquentium paucitatis; cum ex illis rebus uniuersis eloquentia constet, quibus in singulis elaborare permagnum est: horte murq; potius liberos nostros, cæterosq;, quorum gloria nobis, & dignitas chara est, ut animo rei magnitudinem complectantur; neque ijs aut præceptis, aut magistris, aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed alijs quibusdam se id, quod expetunt, consequi posse confidant. Ac mea quidem sententia nemo pote=

rit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum, atque artium scientiam consecutus. etenim ex rerum cognitione efflorescat, & redundet oportet oratio: quæ, nisi subest res ab oratore percepta, & cognita, inanem quandam habet elocutionem, & penè puerilem. neque uero ego hoc tantum oneris imponam, nostris præsertim oratoribus in hac tanta occupatione urbis, ac uitæ, nihil ut ijs putem licere nescire: quanquam uis oratoris, professioq; ipsa bene dicendi hoc suscipere, ac polliceri uidetur; ut omni de re, quæcunque sit proposita, ab eo ornate, copioseq; dicatur. sed quia non dubito, quin hoc plerisque immensum, infinitumq; uideatur; & quòd Græcos homines non solum ingenio, & doctrina, sed etiam otio, studioq; abundantes partitionem quandam artium fecisse uideo, neque in uniuerso genere singulos elaborasse, sed seposuisse à cæteris dictionibus eam partem dicendi, quæ in forensibus disceptationibus iudiciorum, aut deliberationum uersaretur, & id unum genus oratori reliquisse: non complectar in his libris amplius, quàm quod huic generi, re quæsita, & multum disputata, summorum hominum propè consensu est tributum: repetamq;, non ab incunabulis nostræ ueteris, puerilisq; doctrinæ quendam ordinem præceptorum, sed ea, quæ quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum, & omni dignitate principum disputatione esse uersata: non quo illa contemnam, quæ Græci dicendi artifices, & doctores reliquerunt: sed, cum illa pateant, in promptuq; sint omnibus, neque ea interpretatione mea aut

ornatius explicari, aut planius exprimi possint; dabis hanc ueniam mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus à nostris hominibus concessa est, auctoritatem Græcis anteponam.

CVM igitur uehementius inueheretur in causam principum Cos. Philippus; Drusiq; Tribunatus pro senatus auctoritate susceptus, infringi iam, ac debilitari uideretur: dici memini, ludorum Romanorum diebus L. Crassum quasi colligendi sui causa se in Tusculanum contulisse. uenisse eodem, socer eius qui fuerat, Q. Mutius dicebatur, & M. Antonius, homo & consiliorum in rep. socius, & summa cum Crasso familiaritate coniunctus. exierant autem cum ipso Crasso adolescentes & Drusi maxime familiares, & in quibus magnam tum spem maiores natu dignitatis suæ collocarant, C. Cotta, qui tum Tribunatum pl. petebat, & P. Sulpitius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur. Hi primo die de temporibus illis, deq; uniuersa rep. quã ob causam uenerant, multum inter se usque ad extremum tempus diei collocuti sunt. quo quidem in sermone multa diuinitus à tribus illis Conss. Cotta & commemorata, & deplorata narrabat: ut nihil incidisset postea ciuitati mali, quod non impendere illi tanto ante uidissent. eo autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, cum lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis; eaq; esset in homine iucunditas, & tantus in iocando lepos, ut dies inter eos curiæ fuisse uideretur, conuiuium Tusculani. Postero autem die,

cum illi maiores natu satis quiessent, in ambulationem uentum esse dicebat: tum Scæuolam duobus spatiis, tribus'ue factis dixisse, cur non imitamur Crasse Socratem illum, qui est in Phædro Platonis? nã me hæc tua platanus admonuit, quæ nõ minus ad opacandũ hunc locum patulis est diffusa ramis, quàm illa, cuius umbrã secutus est Socrates: quæ mihi uidetur non tam ipsa aquula, quæ describitur, quàm Platonis oratione creuisse. & quod ille durissimis pedibus fecit, ut se abijceret in herba, atque ita illa, quæ philosophi diuinitus ferunt esse dicta, loqueretur; id meis pedibus certe concedi est æquius. Tum Crassum, Immo uero cõmodius etiam: puluinosq; poposcisse, & omnes in ijs sedibus, quæ erant sub platano, consedisse dicebat. Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur animi omnium, solebat Cotta narrare, Crassum sermonem quendam de studio dicendi intulisse. Qui cum ita esset exorsus; non sibi cohortandum Sulpitium, & Cottam, sed magis utrunque collaudandum uideri, quòd tantam iam essent facultatem adepti, ut non æqualibus suis solum anteponerentur, sed cum maioribus natu compararentur: Neque uero mihi quidquã, inquit, præstabilius uidetur, quàm posse dicendo tenere hominum cœtus, mentes allicere, uoluntates impellere, quò uelis; unde autem uelis, deducere. hæc una res in omni libero populo, maximeq; in pacatis, tranquillisq; ciuitatibus præcipue semper floruit, semperq; dominata est. quid enim est aut tam admirabile, quàm ex infinita multitudine hominũ existere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, uel solus, uel cum paucis facere possit? aut tam iucun

dum cognitu, atque auditu, quàm sapientissimis sententijs, grauissimisq; uerbis ornata oratio, & perpolita? aut tam potens, tamq; magnificũ, quàm populi motus, iudicum religionem, senatus grauitatem unius oratione cõuerti? Quid tam porrò regium, tam liberale, tam munificum, quàm opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in ciuitate? Quid autem tam necessarium, quàm tenere semper arma, quibus uel tectus ipse esse possis, uel prouocare improbos, uel te ulcisci lacessitus? Age uero, ne semper forum, subsellia, rostra, curiamq; mediteris; quid esse potest in otio aut iucũdius, aut magis proprium humanitatis, quàm sermo facetus, ac nulla in re rudis? hoc enim uno præstamus uel maxime feris, quòd colloquimur inter nos, et quòd exprimere dicendo sensa possumus. Quamobrem quis hoc non iure miretur, summeq; in eo elaborandum esse arbitretur, ut quo uno homines maxime bestijs præstent, in hoc hominibus ipsis antecellat? Vt uero iam ad illa summa ueniamus: quæ uis alia potuit aut dispersos homines unum in locum cõgregare; aut à fera, agrestiq; uita ad hunc humanum cultum, ciuilemq; deducere; aut iam constitutis ciuitatibus leges, iudicia, iura describere? Ac ne plura, quæ sunt penè innumerabilia, consecter, comprehendam breui: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione, & sapientia non solum ipsius dignitatem, sed & priuatorum plurimorum, & uniuersæ reip. salutem maxime contineri. Quamobrem pergite, ut facitis, adolescentes, atque in id studium, in quo estis, incumbite: ut & uobis honori, & amicis utilitati, & reip. emo-

lumento esse possitis. Tum Scæuola comiter, ut solebat, Cætera, inquit, assentior Crasso, ne aut de C. Lælij soceri mei, aut de huius generi aut arte, aut gloria detraham: sed illa duo Crasse uereor ut tibi possim concedere: unum, quòd ab oratoribus ciuitates & ab initio constitutas, & sæpe conseruatas esse dixisti: alterũ, quòd remoto foro, cõcione, iudicijs, senatu, statuisti oratorem in omni genere sermonis, et humanitatis esse perfectum. Quis enim tibi hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus, ac syluis dissipatum nõ prudentium consilijs pulsum potius, quàm disertorum oratione delinitum, se oppidis, mœnibusq; sepsisse? aut uero reliquas utilitates aut instituendis, aut conseruandis ciuitatibus, non à sapientibus, & fortibus uiris, sed à disertis, & ornate dicentibus esse constitutas? An uero tibi Romulus ille aut pastores, & conuenas congregasse, aut Sabinorum cõnubia coniunxisse, aut finitimorum uim repressisse eloquentia uidetur, non consilio, et sapientia singulari? Quid in Numa Pompilio? quid in Seruio Tullo? quid in cæteris regibus? quorum multa sunt eximia ad constituendam remp. num quod eloquentiæ uestigium apparet? Quid exactis regibus? tametsi ipsam exactionem mente, non lingua perfectam L. Bruti esse cernimus. sed deinceps omnia non ne plena consiliorum, inania uerborum uidemus? Ego uero, si uelim & nostræ ciuitatis exemplis uti, & aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus, quàm adiumenta per homines eloquentissimos importata. sed, ut reliqua prætermittam, omnium mihi uideor, exceptis Crasse uobis duobus, eloquentissi-

mos audisse, Ti. & C. Sempronios, quorum pa=ter homo prudens, & grauis, haud quaquam eloquẽs, & sæpe aliàs, & maxime Censor saluti reip. fuit. at=que is non accurata quadam orationis copia, sed nutu, atque uerbo libertinos in urbanas tribus trãstulit: quod nisi fecisset, remp. quam nunc uix tenemus, iandiu nul lam haberemus. At uero eius filij diserti, & omnibus uel naturæ, uel doctrinæ præsidijs ad dicẽdum parati, cum ciuitatem uel paterno consilio, uel auitis armis flo rentissimam accepissent, ista præclara gubernatrice, ut ais, ciuitatum eloquentia remp. dissipauerunt. Quid leges ueteres, mosq; maiorum? quid auspicia, quibus et ego, & tu Crasse cum magna reip. salute præsumus? quid religiones, & cærimoniæ? quid hæc iura ciuilia, quæ iampridem in nostra familia sine ulla eloquentiæ laude uersantur? num aut inuenta sunt, aut cognita, aut omnino ab oratorum genere tractata? Equidem & Ser. Galbam memoria teneo diuinum hominem in dicendo, & M. Aemilium Porcinam, & C. ipsum Carbonem, quem tu adolescentulus perculisti, ignarum legum, hæsitantem in maiorum institutis, rudem in iu=re ciuili: & hæc ætas nostra, præter te Crasse, qui tuo magis studio, quàm proprio munere aliquo disertorũ, ius à nobis ciuile didicisti; quod interdum pudeat, iu=ris ignara est. Quod uero in extrema oratione quasi tuo iure sumpsisti, oratorem in omni sermonis disputa=tione copiosissime posse uersari: id, nisi hic in tuo re=gno essemus, non tulissem; multisq; præessem, qui aut interdicto tecum contenderent, aut te ex iure manu consertum uocarent, quòd in alienas possessiones tam

temere irruisses. Agerent enim tecum lege primum Pythagorei omnes, atque Democritici, cæteriq; in suo genere physici: uindicarentq; ornati homines in dicendo, & graues, quibuscum tibi iusto sacramento contendere non liceret. Vrgerent præterea philosophorum greges, iam ab illo fonte, & capite Socrate: nihil te de bonis rebus in uita, nihil de malis, nihil de animi per motionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione uitæ didicisse, nihil omnino quæsisse, nihil scire conuincerent: & cum uniuersi in te impetum fecissent, tum singulæ familiæ litem tibi intenderent. Instaret Academia, quæ, quidquid dixisses, id te ipsum negare cogeret. Stoici uero nostri disputationum suarum, atque interrogationum laqueis te irretitum tenerent. Peripatetici autem etiam hæc ipsa, quæ propria oratorum putas esse adiumenta atque ornamenta dicendi, ab se peti uincerent oportere: ac nõ solum meliora, sed etiam multo plura Aristotelem, Theophrastumq; de his rebus, quàm omnes dicendi magistros, scripsisse ostenderent. Missos facio mathematicos, grammaticos, musicos, quorum artibus uestra ista dicendi uis ne minima quidem societate coniungitur. Quamobrem ista tanta, tamq; multa profitenda Crasse non censeo. satis id est magnum, quod potes præstare, ut in iudicijs ea causa, quãcunque tu dicis, melior, & probabilior esse uideatur: ut in concionibus, ut in sententijs dicendis ad persuadendum tua plurimum ualeat oratio: denique ut prudentibus diserte, stultis etiam uere dicere uidearis. hoc amplius si quid poteris, non id mihi uidebitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non communi oratorum

facultate posse. Tum ille, Non sum, inquit, nescius Scæuola ista inter Græcos dici, & disceptari solere. audiui enim summos homines, cũ Quæstor ex Macedonia uenissem Athenas florente Academia, ut temporibus illis ferebatur, quòd eam Carneades, & Clitomachus, et Aeschines obtinebãt. erat etiam Metrodorus, qui cum illis unà ipsum illum Carneadem diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum, & copiosissimum. uigebat auditor Panætij illius tui Mnesarchus; & Peripatetici Critolaus, & Diodorus; multi etiam præterea præclari in philosophia, & nobiles: à quibus omnibus una penè repelli uoce oratorem à gubernaculis ciuitatum, excludi ab omni doctrina, rerumq; maiorum scientia, ac tantum in iudicia, et cõciunculas, tanquam in aliquod pistrinum, detrudi, & compingi uidebam. Sed ego neque illis assentiebar, neque harum disputationum inuentori, & principi longe omnium in dicendo grauissimo, & eloquentissimo Platoni. cuius tum Athenis diligentius legi cum Carneade Gorgiam. quo in libro in hoc maxime admirabar Platonem, quòd mihi in oratoribus irridendis ipse orator summus uidebatur. uerbi enim controuersia iandiu torquet græculos homines contentionis cupidiores, quàm ueritatis. Nam si quis hunc statuet esse oratorem, qui tantummodo in iure, aut in iudicijs possit, aut apud populum, aut in senatu copiose loqui: tamẽ huic ipsi multa tribuat, & concedat necesse est. neque enim sine multa pertractatione omniũ rerum publicarum, neque sine legum, moris, iuris scientia, neque natura hominum incognita, ac moribus, in his ipsis rebus satis cal

lide uersari, et perite potest. qui autem hæc cognouerit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest; quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil uis esse, nisi composite, ornate, copiose eloqui: quæro, id ipsum qui possit assequi sine ea scientia, quam ei non conceditis? dicendi enim uirtus, nisi ei, qui dicit, ea, de quibus dicit, percepta sint, extare non potest. Quamobrem si ornate locutus est, sicut fertur, & mihi uidetur, physicus ille Democritus: materies illa fuit physici, de qua dixit; ornatus uero ipse uerborum oratoris putandus est. et si Plato de rebus à ciuilibus controuersijs remotissimis diuinitus est locutus, quod ego concedo; si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades in rebus ijs, de quibus disputauerunt, eloquentes, et in dicendo suaues, atque ornati fuerunt: sint eæ res, de quibus disputant, in alijs quibusdã studijs; oratio quidẽ ipsa propria est huius unius rationis, de qua loquimur, & quærimus. Etenim uidemus ijsdẽ de rebus ieiune quosdã, & exiliter, ut eum, quem acutissimũ ferunt, Chrysippum, disputauisse; neque ob eam rem philosophiæ nõ satisfecisse, quòd non habuerit hanc dicendi ex arte alienã facultatem. Quid ergo interest? aut qui discernes eorũ, quos nominaui, ubertatẽ in dicendo, & copiam, ab eorum exilitate, qui hac dicẽdi uarietate, & elegantia non utuntur? Vnũ erit profecto, quod ij, qui bene dicunt, afferunt proprium, compositam orationem, & ornatam, & artificio quodam, & expolitione distinctam. hæc autem oratio, si res nõ subest ab oratore percepta, et cognita, aut nulla sit necesse est, aut omnium irrisione ludatur. quid est enim

tam furiosum, quàm uerborum uel optimorum, atque ornatissimorum sonitus inanis nulla subiecta sentētia, nec scientia? Quidquid erit igitur, quacunque ex arte, quocunque de genere; id orator si, tanquam clientis causam, didicerit, dicet melius, & ornatius, quàm ille ipse eius rei inuentor, atque artifex. Nam si quis erit, qui hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias, atque causas, & quasi certarū rerum forensibus cancellis circunscriptam scientiam: fatebor equidem in his magis assidue uersari hanc nostram dictionem: sed tamen in his ipsis rebus permulta sunt, quæ isti magistri, qui rhetorici uocantur, nec tradunt, nec tenent. Quis enim nescit maximam uim existere oratoris in hominum mentibus uel ad iram, aut odium, aut dolorem incitandis, uel ab hisce iisdem permotionibus ad lenitatem, misericordiamq; reuocandis? quæ, nisi qui naturas hominum, uimq; omnem humanitatis, causasq; eas, quibus mentes aut incitantur, aut reflectuntur, penitus perspexerit, dicendo, quod uolet, perficere non poterit. Atqui totus hic locus philosophorum putatur proprius: neque orator me auctore unquam repugnabit: sed, cum illis cognitionem rerum concesserit, quòd in ea solum illi uoluerint elaborare; tractationem orationis, quæ sine illa scientia nulla est, sibi assumet. hoc enim est proprium oratoris, quod sæpe iā dixi, oratio grauis, & ornata, & hominum sensibus, ac mentibus accōmodata. Quibus de rebus Aristotelem, et Theophrastum scripsisse fateor. sed uide, ne hoc Scæuola totum sit à me. nam ego, quæ sunt oratori cum illis cōmunia, non mutuor ab illis: isti, quæ de his rebus disputant, orato=

rum esse concedunt. itaque cæteros libros artis suæ nomine, hos rhetoricos & inscribunt, & appellant. Etenim, cum illi in dicendo inciderint loci, (quod persæpe euenit) ut de dijs immortalibus, de pietate, de cōcordia, de amicitia, de cōmuni ciuium, de hominū, de gentium iure, de æquitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni uirtutis genere sit dicendum: clamabunt credo omnia gymnasia, atque omnes philosophorū scholæ, sua hæc esse omnia propria, nihil omnino ad oratorem pertinere. quibus ego, ut de his rebus omnibus in angulis consumendi otij causa disserant, cum concessero: illud tamen oratori tribuā, & dabo, ut eadem, de quibus illi tenui quodam, & exiguo sermone disputāt, hic omni tū grauitate, tum etiam iucūditate explicet. Hæc ego cū ipsis philosophis tum Athenis disserebā. cogebat.n.me M. Marcellus hic noster, qui nunc Aedilis Cur. est: & profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset: ac iam tum erat adolescentulus his studijs mirifice deditus. Iam uero de legibus instituendis, de bello, de pace, de socijs, de uectigalibus, de iure ciuium generatim in ordines, ætatesq; descripto, dicant uel Græci, si uolunt, Lycurgum, aut Solonem (quanquam illos quidem censemus in numero eloquentium reponendos) scisse melius, quàm Hyperidem, aut Demosthenem, perfectos iam homines in dicendo, & perpolitos: uel nostri decemuiros, qui XII tabulas perscripserūt, quos necesse est fuisse prudentes, anteponāt in hoc genere & Ser. Galbæ, & socero tuo C. Lælio, quos constat dicendi gloria præstitisse. nunquā enim negabo esse quasdā arteis proprias eorū, qui in his cognoscēdis,

atque tractandis ſtudium ſuum omne poſuerunt : ſed oratorem plenum, atque perfectū eſſe eum dicam , qui de omnibus rebus poſſit uarie, copioſeq; dicere . Etenim ſæpe in ijs cauſis, quas omnes proprias eſſe oratorū confitentur, eſt aliquid, quod non ex uſu forenſi, quem ſolum oratoribus conceditis, ſed ex obſcuriore aliqua ſcientia ſit promendum, & aſſumendum. quæro enim, num poſſit aut contra Imperatorem, aut pro Imperatore dici ſine rei militaris uſu, aut ſæpe etiam ſine regionum terreſtrium, aut maritimarum ſcientia ? nū apud populum de legibus iubendis, aut uetandis? num in ſenatu de omni reip. genere dici ſine ſumma rerum ciuilium cognitione, & prudentia ? num admoueri poſſit oratio ad ſenſus animorum, atque motus uel inflāmandos, uel etiam extinguendos, quod unum in oratore dominatur, ſine diligentiſſima perueſtigatione earum omnium rationum, quæ de naturis humani generis, ac moribus à philoſophis explicātur ? Atque haud ſcio, an minus hoc uobis ſim probaturus: equidem non dubitabo, quod ſentio, dicere . phyſica iſta ipſa, quæ paulo ante, & mathematica, & cæterarum artium propria, poſuiſti; ſcientiæ ſunt eorum, qui illa profitentur: illuſtrare autem oratione ſi quis iſtas ipſas arteis uelit, ad oratoris ei confugiendum eſt facultatem. Neque enim, ſi Philonem illum architectum, qui Athenienſibus armamentarium fecit, cōſtat perdiſerte populo rationem operis ſui reddidiſſe ; exiſtimādum eſt architecti potius artificio diſertum, quàm oratoris fuiſſe . nec, ſi huic M. Antonio pro Hermodoro fuiſſet de naualium opere dicendum , non, cum ab illo cauſam didiciſſet, ipſe orna=

te de alieno artificio, copioseq; dixisset. neque uero Asclepiades, is, quo nos medico, amicoq; usi sumus; tum, cum eloquentia uincebat cæteros medicos, in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinæ facultate utebatur, non eloquentiæ. Atque illud est probabilius, neque tamen uerum, quod Socrates dicere solebat; omneis in eo, quod scirent, satis esse eloquentes. illud uerius; neque quenquam in eo disertū esse posse, quod nesciat; neque, si optime sciat, ignarusq; sit faciundæ, ac poliendæ orationis, diserte id ipsum, de quo sciat, posse dicere. Quamobrem, si quis uniuersam, & propriam oratoris uim definire, complectiq; uult; is orator erit mea sententia hoc tam graui dignus nomine, qui, quæcunque res inciderit, quæ sit dictione explicanda, prudenter, & composite, & ornate, & memoriter dicat, cum quadam etiam actionis dignitate. Sin cuipiā nimis infinitum uidetur, quòd ita proposui quacunque de re: licet hinc, quantum cuique uidebitur, circuncidat, atque amputet: tamen illud tenebo, si, quæ cæteris in artibus, aut studijs sita sunt, orator ignoret; tantumq; ea teneat, quæ sint in disceptationibus, aut in usu forensi; tamen, his de rebus ipsis si sit ei dicendū; cum cognouerit ab ijs, qui tenēt, quæ sint in quaque re; multo oratorem melius, quàm ipsos illos, quorum eæ sunt artes, esse dicturum. Ita si de re militari dicendum huic erit Sulpitio, quæret à C. Mario affini nostro, & cum acceperit, ita pronūciabit, ut ipsi C. Mario penè hic melius, quàm ipse ille, scire uideatur. sin de iure ciuili, tecum communicabit, teq; hominem prudentissimum, & peritissimum, in ijs ipsis rebus, quas abs te didi-

cerit, dicendi arte ſuperabit. Sin quæ res inciderit, in qua de natura, de uitijs hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum ſit: forſitan, ſi ei ſit uiſum, (etſi hæc quidem noſſe debet orator) cum Sex. Pompeio erudito homine in philoſophia communicabit. hoc profecto efficiet, ut, quamcunque rem à quoque cognouerit, de ea re multo dicat ornatius, quàm ille ipſe, unde cognorit. Sed, ſi me audierit, quoniam philoſophia in treis partes eſt diſtributa, in naturæ obſcuritatem, in diſſerendi ſubtilitatem, in uitam, atque mores: duo illa relinquamus; idq́; largiamur inertiæ noſtræ: tertium uero, quod ſemper oratoris fuit, niſi tenebimus; nihil oratori, in quo magnus eſſe poſſit, relinquemus. quare hic locus de uita, & moribus totus eſt oratori perdiſcendus: cætera, ſi non didicerit, tamen poterit, ſi quando uolet, ornare dicendo, cũ erũt ad eum delata, & tradita. etenim ſi conſtat inter doctos, hominem ignarũ aſtrologiæ ornatiſſimis, atque optimis uerſibus Aratum de cœlo, ſtelliśq; dixiſſe; ſi de rebus ruſticis hominem ab agro remotiſſimum Nicandrum Colophonium poetica quadam facultate non ruſtica ſcripſiſſe præclare: quid eſt, cur non orator de rebus ijs eloquentiſſime dicat, quas ad certam cauſam, tempuśq; cognorit? eſt enim finitimus oratori poeta, numeris aſtrictior paulo, uerborum autem licentia liberior, multis uero ornandi generibus ſocius, ac penè par, in hoc quidem certe propè idem, nullis ut terminis circunſcribat, aut definiat ius ſuum, quo minus ei liceat eadem illa facultate, & copia uagari, quà uelit. Nam quòd illud Q. Scæuola negaſti te fuiſſe laturũ,

nisi in meo regno esses; quòd in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse debere: nunquam mehercule hoc dicerem, si eum, quem fingo, me ipsum esse arbitrarer: sed ut solebat C. Lucilius sæpe dicere, homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus, quàm uolebat, familiaris, sed tamen & doctus, & perurbanus; sic sentio, neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus ijs artibus, quæ sunt libero homine dignæ, perpolitus: quibus ipsis si in dicendo non utimur, tamen apparet, atque extat, utrum simus earum rerũ rudes, an didicerimus: ut qui pila ludunt, non utuntur in ipsa lusione artificio proprio palæstræ, sed indicat ipse motus, didicerint ne palæstram, an nesciant; et qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen utrum sciant pingere, an nesciant, non obscurum est: sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum, concionũ, senatus, etiam si proprie cæteræ non adhibentur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere iactatus, an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit. Tum ridens Scæuola, Non luctabor, inquit, tecũ Crasse amplius. id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es cõsecutus, ut & mihi, quæ ego uellem, non esse oratoris concederes; & ea ipsa nescio quo modo rursus detorqueres, atque oratori propria traderes. Hæc, cum ego Prætor Rhodũ uenissem, & cum summo illo doctore istius disciplinæ Apollonio ea, quæ à Panætio acceperam, contulissem: irrisit ille quidem, ut solebat, philosophiam, atque contempsit; multaq; non

tam grauiter dixit, quàm facete: tua autem fuit oratio eiusmodi, non ut ullam artem, doctrinamúe contemneres, sed ut omneis comites, ac ministras oratoris esse diceres. quas, ego, si quis sit unus cōplexus omneis, idéq; si ad eas facultatem istam ornatissimæ orationis adiunxerit; non possum dicere eum non egregium quēdam hominem, atque admirandum fore. sed is, si quis esset, aut si etiam unquam fuisset, aut uero si esse posset; tu esses unus profecto; qui et meo iudicio, et omnium uix ullam cæteris oratoribus (pace horum dixerim) laudem reliquisti. Verum si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus, ciuilibusq; uersetur, quin scias; neque eam tamen scientiam, quam adiungis oratori, complexus es: uideamus, ne plus ei tribuas, quàm res, et ueritas ipsa concedat. Hic Crassus, Memento, inquit, me non de mea, sed de oratoris facultate dixisse. Quid enim nos aut didicimus, aut scire potuimus? qui ante ad agēdū, quàm ad cognoscendū uenimus: quos in foro, quos in ambitione, quos in rep. quos in amicorum negotijs res ipsa ante confecit, quàm possemus aliquid de rebus tantis suspicari. Quòd si tibi tantum in nobis uidetur esse; quibus etiam si ingeniū, ut tu putas, nō maxime defuit, doctrina certe, & otium, et hercule etiā studium illud dicēdi acerrimum defuit: quid censes, si ad alicuius ingenium uel maius illa, quæ ego nō attigi, accesserint, qualem illum, et quantum oratorē futurū? Tum Antonius, Probas mihi, inquit, ista Crasse, quæ dicis: nec dubito, quin multo locupletior in dicendo futurus sit, si quis omniū rerum, atque artium rationem, naturamq; comprehenderit. sed primum id difficile factu est, præsertim

in hac noſtra uita, noſtriſq; occupationibus. deinde il= lud etiam uerendum eſt, ne abſtrahamur ab hac exer= citatione, & conſuetudine dicendi populari, et forenſi. aliud enim mihi quoddam genus orationis eſſe uidetur eorum hominum, de quibus paulo ante dixiſti: quam= uis illi ornate, & grauiter aut de natura rerũ, aut hu= manis de rebus loquantur. nitidum quoddam genus eſt uerborum, & lætũ, ſed palæſtræ magis, & olei, quàm huius ciuilis turbæ, ac fori. nãque egomet, qui ſero, ac leuiter græcas literas attigiſſem, tamen, cum Proconſul in Ciliciam proficiſcens Athenas ueniſſem, cõplures tũ ibi dies ſum propter nauigandi difficultatem cõmora= tus. ſed cum quotidie mecũ haberem homines doctiſſi= mos, eos ferè ipſos, qui abs te modo ſunt nominati; cũq; hoc neſcio quo modo apud eos increbuiſſet, me in cauſis maioribus, ſicuti te, ſolere uerſari: pro ſe quiſque eorũ, quantum quiſque poterat, de officio, & ratione orato= ris diſputabat. Horũ alij, ſicut iſte ipſe Mneſarchus, hos, quos nos oratores uocaremus, nihil eſſe dicebat, niſi quoſdam operarios lingua celeri, et exercitata: oratorẽ autem, niſi qui ſapiens eſſet, eſſe neminem: atque ipſam eloquentiam, quòd ex bene dicendi ſcientia conſtaret, unam quandam eſſe uirtutem: & qui unã uirtutem haberet, omneis habere: eaſq; ipſas eſſe inter ſe æqua= leis, & pares: ita, qui eſſet eloquens, eũ uirtutes omneis habere, atque eſſe ſapiẽtem. Sed hæc erat ſpinoſa quæ dam, & exilis oratio, longeq; à noſtris ſenſibus abhorre bat. Carneades uero multo uberius iiſdem de rebus loquebatur: non quo aperiret ſententiam ſuam, (hic enim mos erat patrius Academiæ, aduerſari ſem=

per omnibus in disputando) sed tum maxime tamen hoc significabat : eos, qui rhetores nominarentur, & qui dicendi præcepta traderent, nihil planè tenere; neque posse quenquã facultatem assequi dicendi, nisi qui philosophorum inuenta didicisset. Disputabant contra diserti homines Athenienses, in rep. causisq; uersati: in quibus erat etiam is, qui nuper Romæ fuit, Menedemus hospes meus. qui cum diceret esse quandam prudentiam, quæ uersaretur in perspiciendis rationibus constituendarũ, & regendarum rerum publicarũ: excitabatur homo promptus ab homine abundanti doctrina, et quadam incredibili uarietate rerum, & copia. omneis enim partes illius ipsius prudentiæ petendas esse à philosophia docebat: neque ea, quæ statuerentur in rep. de dijs immortalibus, de disciplina iuuentutis, de iustitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium, cæteráq;, sine quibus ciuitates aut esse, aut bene moratæ esse non possent, usquam in eorũ libris inueniri. Quòd si tantam uim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur: quærebat, cur de proœmijs, & de epilogis, & de huiusmodi nugis (sic enim appellabat) referti essent eorum libri; de ciuitatibus instituendis, de scribendis legibus, de æquitate, de iustitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, conformandisq; hominum moribus litera in eorum libris nulla inueniretur. ipsa uero præcepta sic illudere solebat, ut ostenderet non modo eos illius experteis esse prudentiæ, quã sibi adsciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem, ac uiam nosse. caput enim esse arbitrabatur oratoris, ut & ipsis, apud quos ageret, talis, qualem se

ipse

ipse optaret, uideretur; id fieri uitæ dignitate; de qua nihil rhetorici isti doctores in præceptis suis reliquissent: & uti qui audirent, sic afficerentur animis, ut eos affici uellet orator: quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosceret is, qui diceret, quot modis hominum mẽtes, & quibus rebus, & quo genere orationis in quanque partem mouerentur: hæc autem esse penitus in media philosophia retrusa, atque abdita: quæ isti rhetores ne primoribus quidem labris attigissent. Ea Menedemus exemplis magis, quàm argumentis conabatur refellere. memoriter enim multa ex orationibus Demosthenis præclare scripta pronũciãs, docebat illum in animis uel iudicum, uel populi in omnem partem dicendo permouendis non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quæ negaret ille sine philosophia quenquam scire posse. Hic respondebat, non se negare Demosthenẽ summam prudentiam, summamq; uim habuisse dicendi: sed siue ille hoc ingenio potuisset; siue, id quod constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset; non quid ille potuisset, sed quid isti docerent, esse quærendum. Sæpe etiam in eam partem ferebatur oratione, ut omnino disputaret, nullam artem esse dicendi. idq; cum argumẽtis docuerat, quòd ita nati essemus, ut et blandiri, et suppliciter insinuare iis, à quibus esset petendum, & aduersarios minaciter terrere possemus; et rem gestam exponere; et id, quod intenderemus, cõfirmare; et id, quod contra diceretur, refellere; et ad extremũ deprecari aliquid, & conqueri: quibus in rebus omnis oratorũ uersaretur facultas: & quòd consuetudo, exercitatioq; & intelligendi prudentiam acueret, & eloquendi celerita

tem incitaret : tum etiam exemplorum copia nitebatur . nam primum quasi dedita opera neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat : cum repeteret usque à Corace nescio quo, & Tisia ; quos artis illius inuentores, & principes fuisse constaret . eloquentissimos autem homines, qui ista nec didicissent, nec omnino scisse curassent, innumerabiles quosdam nominabat : in quibus etiam siue ille irridẽs, siue quòd ita putaret, atque ita audisset, me in illo numero, qui illa nõ didicissem, & tamen (ut ipse dicebat) possem aliquid in dicendo, proferebat . quorum ego illi alterum facile assentiebar, nihil me didicisse : in altero autem me illudi ab eo, aut etiam ipsum errare arbitrabar . Artem uero negabat esse ullam, nisi quæ cognitis, penitusq; perspectis, & in unum exitum spectantibus, & nunquam fallentibus rebus contineretur : hæc autem omnia, quæ tractarentur ab oratoribus, dubia esse, & incerta ; cum & dicerentur ab ijs, qui ea omnia non planè tenerent ; & audirentur ab ijs, quibus nõ scientia esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa, aut certe obscura opinio . Quid multa ? sic mihi tũ persuadere uidebatur ; neque artificium ullum esse dicendi ; neque quenquam posse, nisi qui illa, quæ à doctissimis hominibus in philosophia dicerẽtur, cognosset, aut callide, aut copiose dicere . Quibus dicere Carneades solebat, ingenium tuũ Crasse uehementer admirãs, me sibi perfacilem in dicẽdo, te perpugnacem in disputando esse uisum . Tumq; ego hac eadem opinione adductus, scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente, & inuito excidit, & peruenit in manus ho=

minum; disertos me cognosse nonnullos, eloquentem adhuc neminem: quòd eum statuebam disertum, qui posset satis acute, atque dilucide apud mediocres homines ex cõmuni quadam hominum opinione dicere; eloquentem uero, qui mirabilius, & magnificentius augere posset, atque ornare, quæ uellet, omneisq; omnium rerum, quæ ad dicendũ pertinerent, fonteis animo, ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, qui ante, quàm ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione, & foro: sit tamen in re positum, atque natura. Ego enim quantũ auguror coniectura, quantáq; ingenia in nostris hominibus esse uideo; nõ despero fore aliquem aliquando, qui & studio acriore, quàm nos sumus, atque fuimus; & otio, ac facultate discendi maiore, ac maturiore; et labore, atque industria superiore, cum se ad audiẽdũ, legẽdũ, scribendumq; maiore opera dediderit, existat talis orator, qualẽ quærimus; qui iure non solũ disertus, sed etiã eloquens dici possit: qui tamẽ mea sententia aut hic est iam Crassus: aut, si quis pari fuerit ingenio, pluráq;, q̃ hic, & audierit, et lectitarit, et scripserit; paulum huic aliquid poterit addere. Hoc loco Sulpitius, Insperanti mihi, inquit, & Cottæ, sed ualde optanti utrique nostrum cecidit, ut in istum sermonem Crasse delaberemini. nobis enim huc uenientibus iucũdum satis fore uidebatur, si, cum uos de rebus alijs loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone uestro memoria dignum excipere possemus: ut uero penitus in eam ipsam totius huius uel studij, uel artificij, uel facultatis disputationem penè intimam peruenireritis, uix optandum nobis uidebatur. Ego enim, qui ab

ineunte ætate incensus essem studio utriusque uestrum, Crassi uero etiam amore: cum ab eo nusquam discederem, uerbum ex eo nunquam elicere potui de uia, ac de ratione dicendi; cum & per me ipsum egissem, & per Drusum sæpe tentassem. quo in genere tu Antoni (uere loquar) nunquam mihi percũctanti, aut quærenti aliquid defuisti; et persæpe me, quæ soleres in dicẽdo obseruare, docuisti. Nunc, quoniam uterque uestrum patefecit earum rerum ipsarũ aditum, quas quærimus; & quoniam princeps Crassus eius sermonis ordiendi fuit: date nobis hanc ueniam, ut ea, quæ sentitis de omni genere dicendi, subtiliter persequamini. quod quidẽ si erit à uobis impetratum: magnam habebo Crasse huic palæstræ, et Tusculano tuo gratiam; et lõge Academiæ illi, ac Lycio tuum hoc suburbanum gymnasium anteponam. Tum ille, Immo uero, inquit, Sulpiti rogemus Antoniũ; qui et potest facere id, quod requiris; & consueuit, ut te audio, dicere. nam me quidem fateor semper à genere hoc toto sermonis refugisse, et tibi cupienti, atque instanti sæpissime negasse, ut tute paulo ante dixisti. quod ego non superbia, neque inhumanitate faciebam; neque quo studio rectissimo, atque optimo nõ obsequi uellem; præsertim cum te unum ex omnibus ad dicẽdum maxime natum, aptumq; cognossem; sed mehercule istius disputationis insolentia, atque earum rerum, quæ quasi traduntur in arte, inscitia. Tum Cotta. Quoniam id, quod difficillimum nobis uidebatur, ut omnino de his rebus Crasse loquerere, assecuti sumus: de reliquo iam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quæ percunctati erimus, explicaris, dimi=

ſerimus. De ijs credo rebus, inquit Craſſus, ut in conditionibus ſcribi ſolet, quibus ſciam, poteroq́;. Tum ille, Nanque quod tu non poteris, aut neſcies, quis noſtrum tam impudens eſt, qui ſe ſcire, aut poſſe poſtulet? Iam uero iſta conditione, dum mihi liceat negare poſſe, quod non potero, & fateri neſcire, quod neſciam; licet, inquit Craſſus, ueſtro arbitratu percunctemini. Atque, inquit Sulpitius, hoc primum ex te, de quo modo Antonius expoſuit, quid ſentias quærimus; exiſtimes'ne artem aliquam eſſe dicendi. Quid mihi nunc uos, inquit Craſſus, tanquam alicui Græculo otioſo, & loquaci, & fortaſſe docto, atque erudito quæſtiunculam, de qua meo arbitratu loquar, imponitis? Quando enim me iſta curaſſe, aut cogitaſſe arbitramini? non ſemper irriſiſſe potius eorũ hominum impudentiam, qui, cum in ſchola aſſediſſent, ex magna hominum frequentia dicere iuberent, ſi quis quid quæreret. quod primum ferunt Leontinum feciſſe Gorgiam: qui permagnum quiddam ſuſcipere, ac profiteri uidebatur, cum ſe ad omnia, de quibus quiſque audire uellet, eſſe paratũ denunciaret. poſtea uero uulgo hoc facere cœperunt, hodieq́; faciunt; ut nulla ſit res neque tanta, neque tam improuiſa, neque tam noua, de qua ſe non omnia, quæ dici poſſunt, profiteantur eſſe dicturos. Quòd ſi te Cotta arbitrarer, aut te Sulpiti de his rebus audire uelle: adduxiſſem huc Græcum aliquem, qui nos iſtiuſmodi diſputationibus delectaret. quod ne nunc quidem difficile factu eſt. eſt enim apud M. Piſonem adoleſcentem iam huic ſtudio deditum, ſummo hominem ingenio, noſtriq́; cu=

pidissimum, peripateticus Staseas, homo nobis sanè familiaris, & , ut inter homines peritos constare uideo, in illo suo genere omnium princeps. Quem tu mihi, inquit Mutius, Staseam, quem peripateticum narras? gerendus est tibi mos adolescentibus Crasse, qui nõ Græci alicuius quotidianam loquacitatem sine usu, neque ex scholis cãtilenam requirunt, sed ex homine omniũ sapientissimo, atque ex eo, qui non in libellis, sed in maximis causis, & in hoc domicilio imperij, & gloriæ sit consilio, linguaq; princeps: cuius uestigia persequi cupiunt, eius sententiam sciscitantur. Equidem te cum in dicendo semper putaui deum: tum uero tibi nunquam eloquentiæ maiorem tribui laudem, quàm humanitatis: qua nunc te uti uel maxime decet; neque defugere eam disputationem, ad quam te duo excellentis ingenij adolescentes cupiunt accedere. Ego uero, inquit, istis obsequi studeo: neque grauabor breuiter meo more, quid quaque de re sentiam, dicere. Ac primum illud (quoniam auctoritatem tuam negligere Scæuola, fas mihi esse non puto) respondeo: mihi dicendi aut nullam artem, aut pertenuem uideri, sed omnem esse contentionem inter homines doctos in uerbi controuersia positam. Nam, si ars ita definitur, ut paulo ante exposuit Antonius, ex rebus penitus perspectis, planeq; cognitis, atque ab opinionis arbitrio seiunctis, scientiaq; comprehensis: non mihi uidetur ars oratoris esse ulla. sunt enim uaria, & ad uulgarem, popularemq; sensum accommodata omnia genera huius forensis nostræ dictionis. Sin autem ea, quæ obseruata sunt in usu, ac tractatione dicendi, hæc ab

hominibus callidis, ac peritis animaduersa, ac notata, uerbis designata, generibus illustrata, partibus distributa sunt; id quod fieri potuisse uideo: non intelligo, quamobrem non, si minus illa subtili definitione, at hac uulgari opinione ars esse uideatur. Sed siue est ars, siue artis quædam similitudo: non est quidem ea negligenda; uerum intelligendum est, alia quædam ad consequendam eloquentiam esse maiora. Tum Antonius uehementer se assentiri Crasso dixit: quòd neque ita amplecteretur artem, ut ij solerent, qui omnem uim dicendi in arte ponerent: neque rursum eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo, inquit, gratum te his esse Crasse facturum, si ista exposueris, quæ putas ad dicendum plus quàm ipsam artem posse prodesse. Dicam equidem, quoniam institui; petamq; à uobis, inquit, ne has meas ineptias efferatis. quanquam moderabor ipse: ne, ut quidam magister, atque artifex, sed quasi unus è togatorum numero, atque ex forési usu homo mediocris, neque omnino rudis, uidear non ipse aliquid à me prompsisse, sed fortuito in sermonem uestrum incidisse. Equidem cum peterem magistratus, solebam in prehensando dimittere à me Scæuolam; cum ei ita dicerem, me uelle esse ineptum. id erat petere blandius: quod nisi inepte fieret, bene non posset fieri: hunc autem esse unum hominem ex omnibus, quo præsente ego ineptus esse minime uellem: quem quidem nunc mearum ineptiarum testem, & spectatoré fortuna cóstituit. ná quid est ineptius, quàm de dicendo dicere? cum id ipsum, dicere, nunquá sit nó

ineptum,niſi cum eſt neceſſarium . Perge uero Craſſe,inquit Mutius : iſtam enim culpam , quam uereris, ego præſtabo . Sic igitur ſentio,inquit Craſſus,naturam primum,atque ingenium ad dicendum uim afferre maximam : neque uero iſtis,de quibus paulo ante dixit Antonius , ſcriptoribus artis,rationem dicendi, et uiam , ſed naturam defuiſſe. nam & animi,atque ingenij celeres quidam motus eſſe debent ; qui ad excogitandum acuti,& ad explicãdum, ornandumq; ſint uberes , & ad memoriam firmi,atque diuturni: & ſi quis eſt,qui hæc putet arte accipi poſſe ; quod falſum eſt (præclare enim ſe res habeat, ſi hæc accendi,aut cõmoueri arte poſſint : inſeri quidem , & donari ab arte non poſſunt omnia : ſunt enim illa dona naturæ) quid de illis dicet,quæ certe cum ipſo homine naſcũtur? linguæ ſolutio,uocis ſonus,latera,uires, cõformatio quædam,& figura totius oris,& corporis . Neque hæc ita dico,ut ars aliquid limare nõ poſſit : neque enim ignoro,& quæ bona ſint , fieri meliora poſſe doctrina; & quæ non optima,aliquo modo acui tamen , & corrigi poſſe : ſed ſunt quidam aut ita lingua hæſitantes , aut ita uoce abſoni,aut ita uultu,motuq; corporis uaſti,atque agreſtes ; ut etiam ſi ingenijs , atque arte ualeãt , tamen in oratorum numerum uenire nõ poſſint : ſunt autem quidam ita naturæ muneribus in iiſdem rebus habiles,ita ornati ; ut non nati, ſed ab aliquo deo ficti eſſe uideantur.Magnum quoddam eſt onus,atque munus , ſuſcipere , atque profiteri ſe eſſe omnibus ſilentibus unum maximis de rebus magno in conuentu hominum audiendum . adeſt enim ferè nemo,quin acutius,

atque acrius uitia in dicente, quàm recta uideat. ita quidquid est, in quo offenditur; id etiam illa, quæ laudanda sunt, obruit. Neque hæc in eam sententiam disputo, ut homines adolescentes, si quid naturale forte non habeāt, omnino à dicendi studio deterream. Quis enim non uideat C. Cælio æquali meo maximo honori fuisse homini nouo illam ipsam, quācunque assequi potuerit, in dicendo mediocritatem? quis uestrum æqualem Q. Varium, uastum hominem, atque fœdū, nō intelligit illa ipsa facultate, quācunque habet, magnā esse in ciuitate gratiam consecutum? sed quia de oratore quærimus, fingendus est nobis oratione nostra detractis omnibus uitijs orator, atque omni laude cumulatus. neque enim, si multitudo litiū, si uarietas causarū, si hæc turba, & barbaria forensis dat locum uel uitiosissimis oratoribus, iccirco nos hoc, quod quærimus, omittemus. Itaque in ijs artibus, in quibus non utilitas quæritur necessaria, sed animi libera quædā oblectatio, quàm diligenter, et quàm propè fastidiose iudicamus? nullæ enim lites, neque cōtrouersiæ sunt, quæ cogant homines, sicut in foro nō bonos oratores, item in theatro actores malos perpeti. Est igitur oratori diligenter prouidendum, non uti illis satisfaciat, quibus necesse est; sed ut ijs ipsis admirabilis esse uideatur, quibus libere liceat iudicare. Ac si quæritis planè, quid sentiam; enunciabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui, & tacendum putaui: Mihi etiam quiq; optime dicunt, quiq; id facillime, atque ornatissime facere possunt; tamen, nisi timide ad dicendum accedunt, & in exordienda oratione perturbantur, penè impuden-

tes uidentur . tametsi id non accidere non potest . ut enim quisque optime dicit; ita maxime dicendi difficultatem, uariosq; euentus orationis, hominumq; iudicia pertimescit . qui uero nihil potest dignum re , dignum nomine oratoris,dignum hominum auribus efficere,atque edere ; is mihi,etiam si commouetur in dicendo, tamen impudens uidetur . non enim pudendo, sed nō faciendo id,quod non decet, impudentiæ nomen effugere debemus . quem uero non pudet ; id quod in plerisque uideo ; hunc ego non reprehensione solum, sed etiā pœna dignum puto . Equidem & in uobis animaduertere soleo,et in me ipso sæpissime experior, ut exalbescam in principijs dicendi , & tota mente , atque omnibus artubus contremiscam . adolescentulus uero sic in initio accusationis exanimatus sum,ut hoc summum beneficium Quinto Maximo debuerim,quòd continuo consilium dimiserit, simul ac me fractū,ac debilitatum metu uiderit . Hic omnes assensi , significare inter sese,et colloqui cœperunt . fuit enim mirificus quidā in Crasso pudor ; qui tamen non modo non obesset eius orationi , sed etiam probitatis commendatione prodesset .

Tum Antonius, Sæpe , ut dicis , inquit , animaduerti Crasse & te, & cæteros summos oratores,quāquam tibi par mea sententia nemo unquam fuit, in dicendi exordio permoueri. cuius quidem rei cum causam quærerem , quidnam esset,cur,ut in quoque oratore plurimum esset, ita maxime is pertimesceret ; has causas inueniebam duas: unam, quòd intelligerent,ij quos usus, ac natura docuisset, nonnunquam summis oratoribus non satis ex sententia euentum dicendi procedere ; ita

non iniuria, quotiescunque dicerent, id, quod aliquando posset accidere, ne tum accideret, timere. altera est hæc, de qua queri sæpe soleo. cæterarum homines artium spectati, & probati, si quando aliquid minus bene fecerunt, quàm solent; aut noluisse, aut ualetudine impediti non potuisse consequi id, quod scirent, putãtur. noluit, inquiunt, hodie agere Roscius, aut crudior fuit. oratoris peccatum, si quod est animaduersum, stultitiæ peccatum uidetur. stultitia autem excusationem non habet: quia nemo uidetur, aut quia crudus fuerit, aut quòd ita maluerit, stultus fuisse. quo etiam grauius iudicium in dicendo subimus. quoties enim dicimus, toties de nobis iudicatur: & qui semel in gestu peccauit, non continuo existimatur nescire gestum: cuius in dicendo aliquid reprehensum est, aut æterna in eo, aut certe diuturna ualet opinio tarditatis. Illud uero, quod à te dictum est, esse permulta, quæ orator nisi à natura haberet, non multum à magistro adiuuaretur; ualde tibi assentior; inq; eo uel maxime probaui summum illum doctorem Alabandensem Apollonium: qui, cum mercede doceret, tamen non patiebatur eos, quos iudicabat non posse oratores euadere, operam apud sese perdere, dimittebatq;, & ad quã quẽque artem putabat esse aptum, ad eam impellere, atque hortari solebat. Satis est enim cæteris artificijs percipiẽdis tantummodo similem esse hominis, et id, quod tradatur, uel etiam inculcetur, si quis forte sit tardior, posse percipere animo, & memoria custodire. non quæritur mobilitas linguæ, non celeritas uerborum, non denique ea, quæ nobis non possumus fingere, fa-

cies,uultus, ſonus. In oratore autem acumen dialecti=
corum, ſententiæ philoſophorum,uerba propè poetarũ,
memoria iuriſconſultorum,uox tragœdorum, geſtus pe
nè ſummorum actorum eſt requirendus. Quamob=
rem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore
inueniri poteſt. quæ enim ſingularum rerum artifices
ſingula ſi mediocriter adepti ſunt, probantur; ea niſi
omnia ſumma ſunt in oratore, probari non poſſunt.
Tum Craſſus, Atqui uide,inquit,in artificio,& opera
quàm tenui, & leui quanto plus adhibeatur diligen=
tiæ,quàm in hac re,quam conſtat eſſe maximam. Sæ
pe enim ſoleo audire Roſcium, cum ita dicat: Se ad=
huc reperire diſcipulũ, quem quidem probaret, potuiſſe
neminem: non quo non eſſent quidam probabiles: ſed
quia, ſi aliquid modo eſſet uitij,id ferre ipſe nõ poſſet.
nihil eſt enim tam inſigne, nec tam ad diuturnitatem
memoriæ ſtabile, quàm id, in quo aliquid offenderis.
Itaque, ut ad hanc ſimilitudinem huius hiſtrionis ora=
toriam laudem dirigamus: uidetis ne, quàm nihil ab
eo,niſi perfecte, nihil niſi cum ſumma uenuſtate fiat;
nihil niſi ita ut deceat; & uti omnes moueat,atque de
lectet? itaque hoc iandiu eſt conſecutus,ut in quo quiſ=
que artificio excelleret, is in ſuo genere Roſcius dicere=
tur. Hanc ego abſolutionem,perfectionemq; in oratore
deſiderans,à qua ipſe longe abſum, facio impudenter.
mihi enim uolo ignoſci: cæteris ipſe non ignoſco. nam
qui non poteſt,qui uitioſe facit, quem denique non de=
cet; hunc,ut Apollonius iubebat, ad id, quod facere
poſſit,detrudendum puto. Nũ tu igitur,inquit Sul=
pitius,me,aut hunc Cottam ius ciuile, aut rem milita-

rem iubes discere? nam quis ad ista summa, atque in omni genere perfecta potest peruenire? Tũ ille, Ego uero, inquit, quòd in uobis egregiam quandam, ac præclaram indolem ad dicendum esse cognoui, iccirco hæc exposui omnia: nec magis ad eos deterrendos, qui non possent, quàm ad uos, qui possetis, exacuendos accommodaui orationem meam. Et quanquam in utroque uestrum summum esse ingenium, studiumq; perspexi: tamen hæc, quæ sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi, quàm solent Græci dicere, in te Sulpiti diuina sunt. Ego enim neminem nec motu corporis, neque ipso habitu, atque forma aptiorem, nec uoce pleniorem, aut suauiorem mihi uideor audisse. quæ quibus à natura minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut ijs, quæ habeant, modice, & scienter utantur, & ut ne dedeceat. id enim est maxime uitandum: & de hoc uno minime est facile præcipere, non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor; sed etiam ipsi illi Roscio: quem sæpe audio dicere, Caput esse artis, decere; quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. Sed, si placet, sermonem aliò transferamus, & nostro more aliquando, non rhetorico loquamur. Minime uero, inquit Cotta: nũc enim te iam exoremus necesse est, quoniã retines nos in hoc studio, nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quidquid est istud, quod tu in dicendo potes. neque enim sumus nimis auidi: ista tua mediocri eloquentia contenti sumus: idq; ex te quærimus, ut ne plus nos assequamur, quàm quãtulum tu in dicendo assecutus es: quoniam, quæ à natura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse

nobis: quid præterea esse assumendum putes. Tum Crassus arridens, Quid censes, inquit, Cotta, nisi studium, & ardorem quendam amoris? sine quo cum in uita nihil quidquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis, nemo unquam assequetur. Neque uero uos ad eam rem uideo esse cohortandos: quos, cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupiditate. sed profecto studia nihil prosunt perueniendi aliquò, nisi illud, quod eò, quò intẽdas, ferat, deducatq;, cognoris. Quare, quoniam mihi leuius quoddã onus imponitis; neque ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantulacũque est, facultate quæritis: exponam uobis nõ quandam aut perreconditam, aut ualde difficilem, aut magnificam, aut grauem rationem consuetudinis meæ; qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio uersari adolescenti licebat. Tum Sulpitius, O' diem Cotta nobis, inquit, optatum. quod enim neque precibus unquam, nec insidiando, nec speculando assequi potui, ut, quid Crassus ageret meditãdi, aut dicendi causa, nõ modo uidere mihi, sed ex eius scriptore, & lectore Diphilo suspicari liceret; id spero nos esse adeptos, omniaq; iam ex ipso, quæ diu cupimus, cognituros. Tum Crassus. Atqui arbitror Sulpiti, cum audieris, non tam te hæc admiraturum, quæ dixero; quàm existimaturum, tum, cum ea audire cupiebas, causam, cur cuperes, non fuisse. nihil enim dicam reconditum, nihil expectatione uestra dignum, nihil aut inauditum uobis, aut cuiquam nouum. Nam principio illud, quod est homine ingenuo, liberaliterq; educato dignum, non negabo, me ista omnium commu

nia, & contrita præcepta didicisse: Primũ, oratoris officium esse, dicere ad persuadendum accõmodate: Deinde, esse omnem orationem aut de infinitæ rei quæstione sine designatione personarum, & temporum; aut de re certis in personis, ac temporibus locata: in utraque autem re quidquid in cõtrouersiam ueniat, in eo quæri solere, aut factum'ne sit; aut, si est factum, quale sit; aut etiam quo nomine uocetur; aut, quod nõnulli addunt, recte ne factum esse uideatur: Existere autem cõtrouersias etiam ex scripti interpretatione; in quo aut ambigue quid sit scriptum, aut cõtrarie, aut ita, ut à sententia scriptum dissideat: His autem omnibus partibus subiecta quædam esse argumenta propria: sed causarum, quæ sint à communi quæstione seiunctæ, partim in iudicijs uersari, partim in deliberationibus: Esse etiam genus tertiũ, quod in laudãdis, aut uituperandis hominibus poneretur: certosq; esse locos, quibus in iudicijs uteremur, in quibus æquitas quæritur; aliosin deliberationibus, qui omnes ad utilitatẽ dirigerentur eorũ, quibus consiliũ daremus; alios item in laudationibus, in quibus ad personarũ dignitatem omnia referrentur. Cumq; esset omnis oratoris uis, ac facultas in quinque partes distributa; ut deberet reperire primũ, quid diceret; deinde inuenta non solum ordine, sed etiam momento quodã, atque iudicio dispẽsare, atque disponere; tũ ea denique uestire, atque ornare oratione; post memoria sepire; ad extremũ agere cum dignitate, & uenustate: etiam illa cognoram, & acceperam, ante, quàm de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui audirent; deinde rem demonstrandã; postea cõtrouersiam cõstituẽ=

dam; tum id, quod nos intenderemus, confirmandum; post, quæ cōtra dicerentur, refellenda; extrema autem oratione, ea, quæ pro nobis essent, amplificanda, & augenda; quæq; essent pro aduersarijs, infirmanda, atque frangenda. Audieram etiam, quæ de orationis ipsius ornamentis traderentur: in qua præcipitur primum, ut pure, & latine loquamur; deinde, ut plane, & dilucide; tum ut ornate; post ad rerum dignitatem apte, & quasi decore: singularumq; rerum præcepta cognoram. Quin etiam, quæ maxime propria essent naturæ, tamen his ipsis artem adhiberi uideram. nā de actione, & de memoria quædam breuia, sed magna cū exercitatione præcepta gustaram. In his enim ferè rebus omnis istorum artificum doctrina uersatur. quam ego si nihil dicā adiuuare, mentiar: habet enim quædā quasi ad cōmonendum oratorem, quò quidque referat, & quò intuens, ab eo, quodcunque sibi proposuerit, minus aberret. uerum ego hanc uim intelligo esse in præceptis omnibus; non ut ea secuti oratores eloquentiæ laudem sint adepti; sed quæ sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam obseruasse, atque delegisse: sic esse nō eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum: quod tamen, ut ante dixi, non eijcio: est enim etiam si minus necessarium ad bene dicendū, tamen ad cognoscendum non illiberale. Eius exercitatio quædam suscipienda uobis est: quanquam uos quidem iampridem estis in cursu: sed ijs, qui ingrediuntur ad studium, quiq; ea, quæ agenda sunt in foro tāquam in acie, possunt etiā nūc exercitatione quasi ludicra prædiscere, ac meditari. Hanc ipsam, inquit Sulpitius,

nosse

noſſe uolumus. attamen iſta,quæ abs te breuiter de arte decurſa ſunt,audire cupimus: quanquam ſunt nobis quoque non inaudita.uerum illa mox. nūc,de ipſa exercitatione quid ſentias, quærimus . Equidem probo iſta,Craſſus inquit,quæ uos facere ſoletis, ut cauſa aliqua poſita conſimili cauſarum earum , quæ in forum deferuntur , dicatis quammaxime ad ueritatem accōmodate. ſed plerique in hoc uocem modo, neque eam ſcienter,& uires exercent ſuas, & linguæ celeritatem incitant,uerborumq́; frequentia delectātur. in quo fallit eos,quod audierunt; dicendo homines,ut dicant,efficere ſolere . uere enim etiam illud dicitur ; peruerſe dicere , homines peruerſe dicendo facillime conſequi . Quamobrem in iſtis ipſis exercitationibus &ſi utile eſt etiam ſubito ſæpe dicere : tamen illud utilius , ſumpto ſpatio ad cogitandū paratius, atque accuratius dicere. Caput autem eſt; quod (ut uere dicam) minime facimus(eſt enim magni laboris ; quem plerique fugimus) quamplurimum ſcribere . ſtylus optimus, & præſtantiſſimus dicendi effector , ac magiſter : neque iniuria. nam ſi ſubitam, & fortuitam orationem cōmentatio, & cogitatio facile uincit : hanc ipſam profecto aſſidua, ac diligens ſcriptura ſuperabit . omnes enim ſiue artis ſunt loci, ſiue ingenij cuiuſdam,atque prudentiæ, qui modo inſunt in ea re,de qua ſcribimus ; inquirentibus nobis,omniq́; acie ingenij contemplantibus,oſtendunt ſe, & occurrunt, omneſq́; ſententiæ, uerbáq; omnia,quæ ſunt cuiuſque generis maxime illuſtria, ſub acumen ſtyli ſubeant, & ſuccedant , neceſſe eſt . tum ipſa collocatio , conformatioq; uerborum perficitur in

ſcribendo, non poetico, ſed quodam oratorio numero, & modo. Hæc ſunt, quæ clamores, & admirationes in bonis oratoribus efficiunt: neque ea quiſquam, niſi diu, multumq́; ſcriptitarit, etiam ſi uehementiſſime ſe in his ſubitis dictionibus exercuerit, conſequetur: & qui à ſcribendi conſuetudine ad dicendum uenit, hanc affert facultatem, ut etiam ſubito ſi dicat, tamen illa, quæ dicantur, ſimilia ſcriptorum eſſe uideantur; atque etiam, ſi quãdo in dicendo ſcriptum attulerit aliquid, cum ab eo diſceſſerit, reliqua ſimilis oratio cõſequetur. ut concitato nauigio cum remiges inhibuerunt, retinet tamen ipſa nauis motum & curſum ſuum intermiſſo impetu, pulſuq́; remorum: ſic in oratione perpetua, cum ſcripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua curſum, ſcriptorum ſimilitudine & ui concitata. In quotidianis autem cõmentationibus equidem mihi adoleſcentulus proponere ſolebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem, noſtrum illum inimicum, ſolitum eſſe uti ſciebam; ut aut uerſibus propoſitis quammaxime grauibus, aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria poſſem comprehendere, eam rem ipſam, quam legiſſem, uerbis alijs quàm maxime poſſem lectis pronunciarem. ſed poſt animaduerti hoc eſſe in hoc uitij; quòd ea uerba, quæ maxime cuiuſque rei propria, quæq; eſſent ornatiſſima, atque optima, occupaſſet aut Ennius, ſi ad eius uerſus me exercerem; aut Gracchus, ſi eius orationem mihi forte propoſuiſſem: ita ſi iiſdem uerbis uterer, nihil prodeſſe; ſi alijs, etiam obeſſe, cum minus idoneis uti conſueſcerem. Poſtea mihi placuit, eoq; ſum uſus adoleſcẽs,

ut summorum oratorum græcas orationes explicarem:
quibus lectis, hoc assequebar; ut cum ea, quæ legerem
græce, latine redderem; non solum optimis uerbis ute=
rer, & tamen usitatis; sed etiam exprimerem quædam
uerba imitando, quæ noua nostris essent, dũmodo essent
idonea. Iam, uocis, & spiritus, & totius corporis, & ip=
sius linguæ motus, & exercitationes non tam artis in=
digent, quàm laboris. quibus in rebus habenda est ra=
tio diligenter, quos imitemur, quorũ similes uelimus esse.
intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam acto
res; ne mala consuetudine ad aliquam deformitatem,
prauitatemq; ueniamus. Exercenda est etiam memo=
ria ediscendis ad uerbum quamplurimis & nostris scri
ptis, & alienis. atque in ea exercitatione nõ sanè mihi
displicet adhibere, si consueris, etiam istam locorum, si=
mulacrorumq; rationem, quæ in arte traditur. Educen
da deinde dictio est ex hac domestica exercitatione, &
umbratili medium in agmen, in puluerem, in clamorẽ,
in castra, atque aciem forensem: subeũdus usus omniũ;
& periclitandæ uires ingenij; & illa cõmentatio in=
clusa, in ueritatis lucem proferenda est. Legendi etiam
poetæ: cognoscenda historia: omnium bonarum ar-
tium scriptores, ac doctores & legendi, & peruolutan=
di, & exercitationis causa laudandi, interpretandi, cor
rigendi, uituperãdi, refellendi: disputandumq; de omni
re in contrarias parteis: & quidquid erit in quaque
re, quod probabile uideri possit, eliciendum, atque dicen
dum. Perdiscendum ius ciuile: cognoscendæ leges: per=
cipienda omnis antiquitas: senatoria consuetudo, disci=
plina reip. iura sociorũ, fœdera, pactiones, causa imperij

cognoſcenda eſt. Libandus eſt etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum quidam lepos, quo tanquam ſale perſpergatur omnis oratio. Effudi uobis omnia, quæ ſentiebam: quæ fortaſſe, ſi quemcunque patremfamilias arripuiſſetis ex aliquo circulo, eadem uobis percunctantibus reſpondiſſet. Hæc cum Craſſus dixiſſet, ſilentium eſt conſecutum. ſed quanquam ſatis ijs, qui aderant, ad id, quod erat propoſitum, dictum uidebatur: tamen ſentiebant celerius eſſe multo, quàm ipſi uellent, ab eo peroratum. Tum Scæuola, Quid eſt Cotta, inquit? quid tacetis? nihil ne uobis in mentem uenit, quod præterea à Craſſo requiratis? Immo id mehercule, inquit, ipſum attendo. tantus enim curſus uerborum fuit, & ſic euolauit oratio; ut eius uim, & incitationem aſpexerim, ueſtigia, ingreſſumq; non uiderim. & tanquam in aliquam locupletem, ac refertam domum uenerim, non explicata ueſte, neque propoſito argento, neque tabulis, & ſignis propalam collocatis, ſed his omnibus multis, magnificiſq; rebus cõſtructis, ac reconditis: ſic modo in oratione Craſſi diuitias, ac ornamenta eius ingenij per quædam inuolucra, atque integumenta perſpexi; ſed ea cum contemplari cuperem, uix aſpiciendi poteſtas fuit. ita neque hoc poſſum dicere, me omnino ignorare, quid poſſideat; neque planè noſſe, ac uidiſſe. Quin tu igitur facis idem, inquit Scæuola, quod faceres, ſi in aliquam domum plenam ornamentorum illam ueniſſes. ſi ea ſepoſita, ut dicis, eſſent; tuq; ualde ſpectandi cupidus eſſes: non dubitares rogare dominum, ut proferri iuberet, præſertim ſi eſſet familiaris. ſimiliter nunc petes à Craſſo,

ut eam copiam ornamentorum suorum, quam constru ctam uno in loco quasi per transennam prætereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat, & suo quidque loco collocet. Ego uero, inquit Cotta, à te peto Scæuola: me enim, & hunc Sulpitium impedit pudor ab homine omnium grauissimo, qui genus huiusmodi disputationis semper contempserit, hæc, quæ ipsi forsitan puerorum elementa uideantur, exquirere. sed tu hoc nobis da Scæuola, & perfice, ut Crassus hæc, quæ coarctauit, & perangustе refersit in oratione sua, dilatet nobis, atque explicet. Ego mehercule, inquit Mutius, antea uestra magis hoc causa uolebam, quàm mea: neque enim tantopere hanc à Crasso disputationem desiderabam, quantopere eius in causis oratione delector: nunc uero Crasse mea quoque etiam causa rogo; ut, quoniam tantum habemus otij, quantum iandiu nobis non contigit, ne grauere exædificare id opus, quod instituisti. formam enim totius negotij opinione maiorem, melioremq; uideo: quam uehementer probo. Enimuero, inquit Crassus, mirari satis nō queo, etiā te hæc Scæuola desiderare: quæ neque ego teneo, uti ij, qui docent; neque sunt eius generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista sapientia, ac tuis auribus. An tu, inquit ille, si de istis cōmunibus, & peruagatis uix huic ætati audiendum putas: etiam ne illa negligere possumus, quæ tu oratori cognoscenda esse dixisti? de naturis hominum, de moribus, de rationibus ijs, quibus hominum mentes & incitarentur, & reprimerentur; de historia, de antiquitate, de administratione reip. denique de nostro ipso iure ciuili. hanc enim ego

omnem ſcientiam, & copiam rerum in tua prudentia ſciebam ineſſe: in oratoris uero inſtrumento tam lautam ſupellectilem nunquam uideram. Potes igitur, inquit Craſſus, (ut alia omittã, quæ ſunt innumerabila, et immenſa, & ad ipſum tuũ ius ciuile ueniam) oratores putare eos, quos multas horas expectauit, cum in campum properaret, & ridens, & ſtomachãs Scæuola? cũ Hypſæus maxima uoce plurimis uerbis à M. Craſſo Præt. contenderet, ut ei, quem defendebat, cauſa cadere liceret: Cn. autem Octauius homo Cons. non minus longa oratione recuſaret, ne aduerſarius cauſa caderet, ac ne is, pro quo ipſe diceret, turpi tutelæ iudicio, atque omni moleſtia ſtultitia aduerſarij liberaretur. Ego uero iſtos, inquit, (memini enim mihi narrare Mutiũ) non modo oratoris nomine, ſed ne foro quidem dignos putarem. Atqui nõ defuit illis patronis, inquit Craſſus, eloquentia, neque dicendi ratio, aut copia, ſed iuris ciuilis prudentia: quòd alter plus lege agendo petebat, quàm quantum lex in XII tabulis permiſerat; quod cum impetraſſet, cauſa caderet: alter iniquũ putabat, plus ſecum agi, quàm quod eſſet in actione; neque intelligebat, ſi ita eſſet actũ, litem aduerſarium perditurum. Quid his paucis diebus? nõ ne, nobis in tribunali Q. Pompeij Præt. urbani familiaris noſtri ſedentibus, homo ex numero diſertorum poſtulabat, ut illi, unde peteretur, uetus, atque uſitata exceptio daretur, CVIVS pecuniæ dies nõ fuiſſet? quod petitoris cauſa cõparatum eſſe non intelligebat: ut, ſi ille inficiator probaſſet iudici ante petitã eſſe pecuniam, quàm eſſet cœpta deberi; petitor rurſus cum peteret, ne exceptione

excluderetur, quòd ea res in iudicium antea uenisset. Quid ergo hoc fieri turpius, aut dici potest, quàm eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum controuer=sias, causasq; tueatur, laborantibus succurrat, ægris medeatur, afflictos excitet; hunc in minimis, tenuissi=misq; rebus ita labi, ut alijs miserandus, alijs irridendus esse uideatur? Equidem propinquum nostrũ P. Cras=sum, illum diuitem, & multis alijs in rebus elegantem hominem, & ornatum, & præcipue in hoc efferendũ, & laudandum puto; quòd cum P. Scæuolæ frater esset, solitus est ei persæpe dicere: neque illum in iure ci uili satis illi arti facere posse, nisi dicendi copiã assum=psisset; quod quidem hic, qui mecũ Consul fuit, filius eius est consecutus: neque se ante causas amicorũ tra=ctare, atque agere cœpisse, quàm ius ciuile didicisset. Quid uero ille M. Cato? non ne & eloquentia tanta fuit, quantã illa tempora, atque illa ætas in hac ciuita=te ferre maximã potuit; & iuris ciuilis omnium peri=tissimus? Verecũdius hac de re iandudũ loquor, quòd adest uir in dicendo summus: quem ego unum orato=rem maxime admiror: sed tamen idem hoc semper ius ciuile cõtempsit. Verũ, quoniam sententiæ, atque opinio nis meæ uoluistis esse participes: nihil occultabo; &, quoad potero, uobis exponã, quid de quaque re sentiã.

Antonij incredibilis quædam, & propè singularis, & diuina uis ingenij uidetur, etiã si hac scientia iuris nudata sit, posse facile cæteris armis prudentiæ causas tueri, atque defendere. quãobrẽ hic nobis sit exceptus: cæteros uero nõ dubitabo primũ inertiæ cõdẽnare sen=tentia mea, post etiã impudentiæ. nã uolitare in foro,

hærere in iure, ac Prætorum tribunalibus, iudicia priuata magnarum rerum obire, in quibus sæpe nó de facto, sed de æquitate, ac iure certetur; iactare se in causis centumuiralibus, in quibus usucapionum, tutelarũ, gentilitatum, agnationum, alluuionum, circunluuionũ, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum, aut ratorum, cæterarumq; rerum innumerabilium iura uersentur; cum omnino, quid suum, quid alienum; quare denique ciuis, an peregrinus; seruus, an liber quispiam sit, ignoret: insignis est impudentiæ. Illa uero deridenda arrogantia est; in minoribus nauigijs rudem esse se confiteri, quinqueremes autem, aut etiam maiores gubernare didicisse. Tu mihi cum in circulo decipiare aduersarij stipulatiuncula, & cum obsignes tabellas clientis tui, quibus id sit scriptum, quo ille capiatur; ego tibi ullam causam maiorem committendam putem? citius hercule is, qui duorum scalmorum nauiculam in portu euerterit, in Euxino ponto Argonautarum nauem gubernarit. Quid, si ne paruæ quidem causæ sunt, sed sæpe maximæ, in quibus certatur de iure ciuili? quod tandem os est illius patroni, qui ad eas causas sine ulla sciétia iuris audet accedere? Quæ potuit igitur esse causa maior, quàm illius militis; de cuius morte cum domum falsus ab exercitu nuntius uenisset; & pater eius re credita testamentum mutasset; & quem ei uisum esset, fecisset hæredem; essetq; ipse mortuus: res delata est ad Centumuiros, cum miles domum reuenisset, egissetq; lege in hæreditatem paternam testamento exhæres filius? Nempe in ea causa quæsitum est de iure ci=

uili, posset ne paternorum bonorum exhæres esse filius, quem pater testamento neque hæredem, neque exhæredem scripsisset nominatim. Quid, qua de re inter Marcellos, & Claudios patritios Centumuiri iudicarunt? cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudij patritij eiusdem hominis hæreditatem gente ad se redisse dicerent, non ne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis, ac gentilitatis iure dicendum? Quid, quod item in centumuirali iudicio certatum esse accepimus? qui Romam in exilium uenisset, cui Romæ exulare ius esset, si se ad aliquem quasi patronũ applicuisset, intestatoq; esset mortuus: non ne in ea causa ius applicationis obscurum sanè, & ignotum, patefactum in iudicio, atque illustratum est à patrono? Quid nuper? cum ego C. Sergij Auratæ contra hũc nostrum Antonium iudicio priuato causam defenderem: non ne omnis nostra in iure uersata defensio est? cum enim Marius Gratidianus ædes Auratæ uendidisset; neque seruire quandam earum ædium partem in mancipij lege dixisset: defendebamus, quidquid fuisset incommodi in mancipio, id si uenditor scisset, neque declarasset, præstare debere. Quo quidem in genere familiaris noster M. Bucculeius, homo neque meo iudicio stultus, & suo ualde sapiens, & à iuris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper errauit. nam cum ædes L. Fusio uenderet; in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit. Fusius autem, simulatq; ædificari cœptum est in quadam parte urbis, quæ modo ex illis ædibus conspici posset, egit statim cum Bucculeio, quòd cuicũque particulæ cœli officeretur, ita, quamuis esset procul, muta=

ri lumina putabat. Quid uero, clarissima M. Curij causa, & M. Coponij nuper apud Centumuiros quo concursu hominum, qua expectatione defensa est? cum Q. Scæuola æqualis, & collega meus, homo omnium & disciplina iuris ciuilis eruditissimus, & ingenio, prudentiaq; acutissimus, & oratione maxime limatus, atque subtilis, atque, ut ego soleo dicere, iuris peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissimus, ex scripto testamentorum iura defenderet; negaretq;, nisi posthumus & natus, & ante, quàm in suam tutelam uenisset, mortuus esset, hæredem eum esse posse, qui esset secundum posthumum & natum, & mortuum hæres institutus: ego autem defenderem hac eum mente fuisse, qui testamentum fecisset; ut si filius non esset, qui in tutelam ueniret; M. Curius esset hæres. num destitit uterque nostrum in ea causa in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est in medio iure ciuili uersari? Omitto iam plura exempla causarum amplissimarum: quæ sunt innumerabilia. Capitis nostri sæpe potest accidere ut causæ uersentur in iure. Etenim si C. Mancinũ, nobilissimũ, atque optimum uirum, ac Cõsularẽ, cum propter inuidiam Numantini fœderis paterpatratus ex S. C. Numantinis dedidisset, eumq; illi non recepissent, posteaq; Mancinus domum reuenisset, neque in Senatum introire dubitasset, P. Rutilius M. filius Trib. pl. de Senatu iussit educi, quòd eum ciuem negaret esse, quia memoriæ sic esset proditum; quem pater suus, aut populus uendidisset, aut paterpatratus dedidisset, ei nullum esse postliminium:

quã possumus reperire ex omnibus rebus ciuilibus causam, contentionemq́; maiorem, quàm de ordine, de ciuitate, de libertate, de capite hominis Cons? præsertim cum hæc non in crimine aliquo, quod ille posset inficiari, sed in ciuili iure consisteret. similiq́; in genere, inferiore ordine, si quis apud nos seruisset ex populo fœderato, seseq́; liberasset, ac postea domum reuenisset; quæsitum est apud maiores nostros, num is ad suos postliminio rediisset, & amisisset hanc ciuitatem. Quid de libertate, quo iudicium grauius esse nullum potest? non ne ex iure ciuili potest esse contentio, cum quæritur is, qui domini uoluntate census sit, si non sit conditum lustrum, sit ne liber? Quid? quod usu memoria patrum uenit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam uenisset, cum uxorem prægnantem in prouincia reliquisset: Romæq́; alteram duxisset: neque nuncium priori remisisset: mortuusq́; esset intestato: & ex utraque filius natus esset: mediocris ne res in controuersiam adducta est? cum quæreretur de duobus ciuium capitibus, & de puero, qui ex posteriore natus erat, & de eius matre: quæ, si iudicaretur, certis quibusdam uerbis, non nouis nuptiis fieri cum superiore diuortium, in concubinæ locum duceretur. Hæc igitur, & horum similia iura suæ ciuitatis ignorantem, erectum, & celsum, alacri & prompto ore ac uultu huc atque illuc intuentem uagari magna cum caterua toto foro, præsidium clientibus, atque opem amicis, & propè cunctis ciuibus lucem ingenii, & consilii sui porrigentem, atque tendentem, non ne in primis flagitiosum putandũ est? Et quoniam de

impudentia dixi: castigemus etiam segnitiem hominū, atque inertiam. Nam si esset ista cognitio iuris magna, ac difficilis: tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. Sed ò Dij immortales, non dicerem hoc audiente Scæuola, nisi ipse dicere soleret, nullius sibi artis faciliorem cognitionem uideri. quod quidem certis de causis à plerisque aliter existimatur: primum, quia ueteres illi, qui huic scientiæ præfuerunt, obtinendæ, atque augendæ potentiæ suæ causa peruulgari artem suam noluerunt. deinde posteaquam est editum, expositis à Cn. Flauio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent. nihil est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere uult, habet illam scientiam; ut ex ijs rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. Hoc uideo, dum breuiter uoluerim dicere, dictū à me esse paulo obscurius: sed experiar, & dicam, si potero, planius. Omnia ferè, quæ sunt conclusa nunc artibus, dispersa, & dissipata quondam fuerunt: ut in musicis numeri, & uoces, et modi; in geometria lineamenta, formæ, interualla, magnitudines; in astrologia cœli conuersio, ortus, obitus, motusq; syderum; in grāmaticis poetarū pertractatio, historiarum cognitio, uerborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac denique ipsa ratione dicendi excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere, ignota quondam omnibus, & diffusa late uidebātur. adhibita est igitur ars quædam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totū philosophi assumunt, quæ rem dissolutam, diuulsamq;

conglutinaret, & ratione quadam constringeret. Sit ergo in iure ciuili finis hic, legitimæ, atque usitatæ in rebus, causisq; ciuium æqualitatis conseruatio. Tum sunt notanda genera, & ad certum numerum, paucitatemq; reuocanda. Genus autem id est, quod sui simileis cōmunione quadam, specie autem differenteis, duas, aut plures complectitur parteis. Partes autem sunt, quæ generibus ijs, ex quibus emanant, subijciuntur: omniáq;, quæ sunt uel generum, uel partium nomina, definitionibus, quam uim habeant, est exprimendum. est enim definitio, earum rerum, quæ sunt eius rei propriæ, quam definire uolumus, breuis, & circūscripta quædam explicatio. Hisce ego rebus exempla adiungerem, nisi, apud quos hæc haberetur oratio, cernerem. nunc complectar, quod proposui, breuī. Si enim aut mihi facere licuerit, quod iandiu cogito; aut alius quispiam aut me impedito occuparit, aut mortuo effecerit; ut primum omne ius ciuile in genera digerat, quæ perpauca sunt; deinde eorum generum quasi quædam membra dispertiat; tum propriam cuiusque uim definitione declaret: perfectam artem iuris ciuilis habebitis, magis magnā, atque uberē, quàm difficilem, & obscuram. Atque interea tamen, dum hæc, quæ dispersa sunt, coguntur, uel passim licet carpentem, & colligentem undique, repleri ista iuris ciuilis scientia. Non ne uidetis, Equitem Romanum, hominem acutissimo omnium ingenio, sed minime cæteris artibus eruditum, C. Aculeonem, qui mecum uiuit, semperq; uixit, ita tenere ius ciuile, ut ei, cum ab hoc discesseritis, nemo de ijs, qui peritissimi sunt, anteponatur? omnia enim

sunt posita ante oculos, collocata in usu quotidiano, in congressione hominum, atque in foro: neque ita multis literis, aut uoluminibus magnis cōtinentur. eadē enim sunt elata primum à pluribus: deinde paucis commutatis uerbis etiam ab iisdem scriptoribus scripta sunt sæpius. Accedit uero, quo facilius percipi, cognosciq; ius ciuile possit, quod minime plerique arbitrantur, mira quædam in cognoscendo suauitas, & delectatio. Nam siue quem hæc aliena studia delectant: plurima est et in omni iure, & in Pontificum libris, & in XII tabulis antiquitatis effigies; quòd & uerborum prisca uetustas cognoscitur; & actionum genera quædam maiorum consuetudinem, uitamq; declarant. Siue quis ciuilem scientiam contempletur; quam Scæuola non putat oratoris esse propriam, sed cuiusdam ex alio genere prudentiæ: totam hanc, descriptis omnibus ciuitatis utilitatibus, ac partibus, XII tabulis cōtineri uidebitis. Siue quem ista præpotens, & gloriosa philosophia delectat: dicam audacius, hosce habet fonteis omnium disputationum suarum, qui iure ciuili, & legibus continentur. ex his enim & dignitatem maxime expetendam uidemus, cum uerus, iustus, atque honestus labor honoribus, præmiis, atque splendore decoratur; uitia autem hominū, atque fraudes damnis, ignominiis, uinculis, uerberibus, exiliis, morte multantur: & docemur, non infinitis, concertationumq; plenis disputationibus, sed auctoritate, nutuq; legum, domitas habere libidines, coercere omneis cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere. Fremant omnes licet: dicam quod sentio. bibliothecas mehercule omnium

philoſophorum unus mihi uidetur X I I tabularum libellus, ſi quis legum fonteis, & capita uiderit, & auctoritatis pondere, & utilitatis ubertate ſuperare. Ac ſi nos, id quod maxime debet, noſtra patria delectat; cuius rei tanta eſt uis, ac tanta natura, ut Ithacā illam in aſperrimis ſaxulis tanquam nidulum affixā ſapientiſſimus uir immortalitati anteponeret: quo amore tandem inflammati eſſe debemus in eiuſmodi patriam, quæ una in omnibus terris domus eſt uirtutis, imperij, dignitatis? cuius primū nobis mens, mos, diſciplina nota eſſe debet: uel quia eſt patria parens omnium noſtrum: uel quia tanta ſapientia fuiſſe in iure conſtituendo putanda eſt, quāta fuit in his tantis opibus imperij cōparandis. Percipietis etiam illam ex cognitione iuris lætitiā, & uoluptatem, quòd, quantū præſtiterint noſtri maiores prudentia cæteris gentibus, tū facillime intelligetis, ſi cum illorū Lycurgo, & Dracone, & Solone noſtras leges cōferre uolueritis. incredibile eſt enim, quàm ſit omne ius ciuile, præter hoc noſtrū, incōditum, ac penè ridiculum: de quo multa ſoleo in ſermonibus quotidianis dicere, cū hominū noſtrorū prudentiam cæteris hominibus, & maxime Græcis antepono. His ego de cauſis dixeram Scæuola, ijs, qui perfecti oratores eſſe uellent, iuris ciuilis cognitionem eſſe neceſſariam. Iam uero ipſa per ſeſe quantū afferat ijs, qui ei præſunt, honoris, gratiæ, dignitatis, quis ignorat? Itaque ut apud Græcos infimi homines mercedula adducti miniſtros ſe præbent in iudicijs oratoribus, ij, qui apud illos πραγματικοὶ uocantur: ſic in noſtra ciuitate contra ampliſſimus quiſque, & clariſſimus uir; ut ille, qui propter hāc

iuris ciuilis scientiam sic appellatus à summo poeta est,
Egregie cordatus homo Catus Aeliu' Sextus;
multiq; præterea: qui cum ingenio sibi auctore dignitatem peperissent; perfecerunt, ut in respondendo iure auctoritate plus etiã, quàm ipso ingenio ualerent. Senectuti uero celebrandæ, & ornãdæ quod honestius potest esse perfugium, quàm iuris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adolescentia comparaui non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus, atque ornamentum senectutis: ut cum me uires, quod ferè iam tempus aduentat, deficere cœpissent, ab solitudine domum meam uindicarem. Quid est enim præclarius, quàm honoribus, & reip. muneribus perfunctum senem posse suo iure dicere id, quód apud Ennium dicat ille Pythius Apollo? se esse eum, unde sibi, si non populi, et reges, at omnes sui ciues cõsilium expetant,

Suarum rerum incerti: quos ego mea ope ex
Incertis certos, compotesq; consili
Dimitto, ut ne res temere tractent turbidas.

est enim sine dubio domus iurisconsulti, totius oraculum ciuitatis. Testis est huiusce Q. Mutij ianua, & uestibulum: quod in eius infirmissima ualetudine, affectaq; iam ætate, maxima quotidie frequentia ciuiũ, ac summorum hominum splendore celebratur. Iam, illa non longam orationem desiderant, quãobrem existimẽ publica quoque iura, quæ sunt propria ciuitatis, atque imperij, tum monimenta rerum gestarum, & uetustatis exempla oratori nota esse debere. nam ut in rerum priuatarum causis, atque iudicijs depromenda

ſæpe oratio eſt ex iure ciuili ; & iccirco, ut ante diximus, oratori iuris ciuilis ſcientia neceſſaria eſt : ſic in cauſis publicis iudiciorum , concionum , ſenatus omnis hæc & antiquitatis memoria, & publici iuris auctoritas, & regendæ reip. ratio, ac ſcientia, tanquam aliqua materies, ijs oratoribus, qui uerſantur in rep. ſubiecta eſſe debent . non enim cauſidicum neſcio quem, neque proclamatorem, aut rabulam hoc ſermone noſtro conquirimus, ſed eum uirum, qui primum ſit eius artis antiſtes ; cuius cum ipſa natura magnam homini facultatem daret , tamen eſſe deus putatur ; ut & ipſum , quod erat hominis proprium, non partum per nos, ſed diuinitus ad nos delatum uideretur : deinde qui poſſit non tam caduceo, quàm nomine oratoris ornatus, incolumis uel inter hoſtium tela uerſari : tum qui ſcelus , fraudemq́; nocentis poſſit dicendo ſubijcere odio ciuiũ , ſupplicioq́; conſtringere ; idemq́; ingenij præſidio innocentiam, iudiciorum pœna liberare ; idemq́; languentem, labentemq́; populum aut ad decus excitare, aut ab errore deducere ; aut inflammare in improbos, aut incitatum in bonos mitigare : qui denique, quencunque in animis hominum motum res, & cauſa poſtulet, eum dicendo uel excitare poſſit, uel ſedare . Hác uim ſi quis exiſtimat aut ab ijs, qui de dicendi ratione ſcripſerunt, expoſitam eſſe ; aut à me poſſe exponi tam breui: uehementer errat ; neque ſolum inſcientiam meam , ſed ne rerum quidem magnitudinẽ perſpicit. Equidem uobis, quoniam ita uoluiſtis, fontes, unde hauriretis, atque itinera ipſa ita putaui eſſe demonſtranda ; non ut ipſe dux eſſem, quod & infinitũ eſt, & non neceſſariũ; ſed

ut commõstrarem tantum uiam, & , ut fieri solet, digitum ad fontes intenderem. Mihi uero, inquit Mutius, satis, superq; abs te uidetur istorũ studijs, si modo sunt studiosi, esse factum. nam ut Socratem illum solitum aiunt dicere, perfectum sibi opus esse, si quis satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendæ, percipiendæq; uirtutis; quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent se esse, quàm bonos uiros, ijs reliquam facilem esse doctrinam: sic ego intelligo, si in hæc, quæ patefecit oratione sua Crassus, intrare uolueritis, facillime uos ad ea, quæ cupitis, peruenturos, ab hoc aditu, ianuaq; patefacta. Nobis uero, inquit Sulpitius, ista sunt pergrata, perq; iucunda: sed pauca etiam requirimus, in primisq; ea, quæ ualde breuiter à te Crasse de ipsa arte percursa sunt, cum illa te & non contemnere, & didicisse confiterere. ea si paulo latius dixeris, expleris omnem expectationem diuturni desiderij nostri. nam nunc, quibus studendum rebus esset, accepimus: quod ipsum est tamen magnum: sed uias earũ rerum, rationemq; cupimus cognoscere. Quid si, inquit Crassus, quoniam ego, quo facilius uos apud me tenerem, uestræ potius obsecutus sum uolũtati, quàm aut consuetudini, aut naturæ meæ; petimus ab Antonio, ut ea, quæ cõtinet, neque adhuc protulit, ex quibus unũ libellum sibi excidisse iandudum questus est, explicet nobis, & illa dicendi mysteria enunciet? Vt uidetur, inquit Sulpitius: nam Antonio dicente, etiam quid tu sentias, intelligemus. Peto igitur, inquit Crassus, à te, quoniam id nobis Antoni hominibus id ætatis oneris ab horum adolescentium studijs imponitur; ut ex=

ponas, quid ijs de rebus, quas à te quæri uides, sentias. Deprehensum equidem me, inquit Antonius, planè uideo, atque sentio: non solũ quòd ea requiruntur à me, quorum sum ignarus, atque insolens; sed quia, quod in causis ualde fugere soleo, ne tibi Crasse succedam, id me nunc isti uitare non sinũt. uerum hoc ingrediar ad ea, quæ uultis, audacius, quòd idem mihi spero usu esse uẽturũ in hac disputatione, quod in dicendo solet; ut nulla expectetur ornata oratio. neque .n. sum de arte dicturus, quam nunquã didici, sed de mea consuetudine: ipsáq; illa, quæ in commentarium meũ retuli, sunt eiusmodi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu, causísq; tractata. quæ si uobis hominibus eruditissimis non probabuntur: uestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quæsieritis, quæ ego nescirem: meam facilitatem laudatote, cũ uobis nõ meo iudicio, sed uestro studio inductus nõ grauate respondero. Tum Crassus, Perge modo, inquit, Antoni: nullũ est enim periculum, ne quid tu eloquare, nisi ita prudẽter, ut neminẽ nostrũ pœniteat ad hũc te sermonem impulisse. Ego uero, inquit, pergam: & id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo; ut quid illud sit, de quo disputetur, explanetur; ne uagari, & errare cogatur oratio, si ij, qui inter se dissenserint, non idem esse illud, de quo agitur, intelligent. Nam si forte quæreretur, quæ esset ars Imperatoris: constituendũ putarem principio, quis esset Imperator: qui cum esset constitutus administrator quidem belli gerendi, tum adiungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de

commeatu, de insidijs faciendis, atque uitandis, de reliquis rebus, quæ essent propriæ belli administrandi: quarum qui essent animo, & scientia cōpotes, eos esse imperatores dicerem: uterer'q; exemplis Africanorum, & Maximorum; Epaminundam, atque Annibalé, atque eius generis homines nominarem. Sin autem quæreremus, quis esset is, qui ad remp. moderandam usum, & scientiam, & studium suum contulisset: definirem hoc modo: Qui, quibus rebus utilitas reip. pararetur, augeretur'q;, teneret, ijsq; uteretur; hunc reip. rectorem, & consilij publici auctorem esse habendum: prædicarem'q; P. Lentulum principem illum, & Ti. Gracchum patrem, & Q. Metellum, & P. Africanum, & C. Lælium, & innumerabiles alios cum ex nostra ciuitate, tū ex cæteris. Sin autem quæreretur, quisnam iurisconsultus uere nominaretur: eum dicerem, qui legum, & consuetudinis eius, qua priuati in ciuitate uterentur, et ad respondendum, & ad agendum, & ad cauendum peritus esset: & ex eo genere Sex. Aelium, M. Manilium, P. Mutium nominarem. Atque, ut iam ad leuiora artium studia ueniam: si musicus, si grammaticus, si poeta quæratur; possim similiter explicare, quid eorum quisque profiteatur, & quo non amplius ab quoque sit postulandum. Philosophi denique ipsius, qui de sua ui, ac sapientia unus omnia penè profitetur, est tamen quædam descriptio; ut is, qui studeat omnium rerum diuinarum, atque humanarum uim, naturam, causasq; nosse, & omnem bene uiuendi rationem tenere, & persequi, nomine hoc appelletur. Oratoré autem, quoniam de eo quærimus, equidem non facio

eundem, quem Crassus, qui mihi uisus est omnem omnium rerum, atque artium scientiam comprehendere uno oratoris officio, ac nomine: at eum puto esse, qui & uerbis ad audiendum iucundis, & sententijs ad probandum accommodatis uti possit in causis forensibus, atque communibus. hunc ego appello oratorem: eumq́; esse praeterea instructum uoce, & actione, & lepore quodam uolo. Crassus uero mihi noster uisus est oratoris facultatem non illius artis terminis, sed ingenij sui finibus immensis penè describere. nam etiam ciuitatum regendarum oratori gubernacula sententia sua tradidit. in quo per mihi mirum uisum est Scaeuola te hoc illi concedere; cum saepissime tibi senatus breuiter, impoliteq́; dicenti maximis sit de rebus assensus. M. uero Scaurus, quem non longe ruri apud se esse audio, uir regendae reip. sciétissimus, si audierit hanc auctoritaté grauitatis, & consilij sui uindicari à te Crasse, quòd eam oratoris propriam esse dicas; iam, credo, huc ueniat, & hanc loquacitatem nostram uultu ipso, aspectuq́; conterreat. qui quanquam est in dicendo minime contemnendus: prudentia tamen rerum magnarum magis, quàm dicendi arte nititur. Neque uero, si quis utrunque potest; aut ille consilij publici auctor, ac senator bonus, ob eam ipsam causam orator est; aut hic disertus, atque eloquens, si est idem in procuratione ciuitatis egregius, illam scientiam dicendi copia est cósecutus. multum inter se distant istae facultates, longeq́; sunt diuersae, atque seiunctae. neque eadem ratione, ac uia M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Laelius, qui omnes eloquentes fuerunt, oratio=

nem suam, & reip. dignitatem exornabant. neque enim est interdictum aut à rerum natura, aut à lege aliqua, atque more, ut singulis hominibus ne amplius quàm singulas arteis nosse liceat. Quare non, etsi eloquentissimus Athenis Pericles, idemq; in ea ciuitate plurimos annos princeps consilij publici fuit, iccirco eiusdem hominis, atque artis utraque facultas existimā da est. nec, si P. Crassus idem fuit eloquens, & iuris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi iuris ciuilis scientia. nam si quisque, ut in aliqua arte, & facultate excellens aliam quoque artem sibi assumpserit, is perficiet, ut, quod præterea sciet, id eius, in quo excellet, pars quædam esse uideatur: licet ista ratione dicamus, pila bene, & duodecim scrupis ludere, propriū esse iurisconsulti, quoniam utrunque eorum P. Mutius optime fecerit: eademq; ratione dicantur etiam quos φυσικοὺς Græci uocant, ijdem poetæ, quoniam Empedocles physicus egregium poema fecerit. At hoc ne philosophi quidem ipsi, qui omnia, sicut propria, sua esse, atque à se possideri uolunt, dicere audent; geometriam, aut musicam philosophi esse, quia Platoné omnes in illis artibus præstantissimum fuisse fateātur. Ac si iam placet omneis arteis oratori subiungere: tolerabilius est sic potius dicere; ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse ieiuna, atque nuda, sed aspersa, atque distincta multarum rerum iucunda quadā uarietate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa uidisse, multa animo, & cogitatione, multa etiam legendo percurrisse; neque ea, ut sua, possedisse, sed, ut aliena, libasse. fateor enim callidum quen=

dam hunc, & nulla in re tironem, ac rudem, nec peregrinum, atque hoſpitem in agendo eſſe debere. Neque uero iſtis tragœdijs tuis, quibus uti philoſophi maxime ſolent, Craſſe perturbor; quòd ita dixiſti, neminem poſſe eorum menteis, qui audirent, aut inflammare dicendo, aut inflammatas reſtinguere, cũ eo maxime uis oratoris, magnitudóq; cernatur, niſi qui rerum omnium naturam, mores hominum, atque rationes penitus perſpexerit; in quo philoſophia ſit oratori neceſſario percipienda. quo in ſtudio hominũ ingenioſiſſimorũ, otioſiſſimorumq; totas ætates uidemus eſſe contritas. quorũ ego copiam, magnitudinemq; cognitionis, atque artis non modo non contemno, ſed etiam uehementer admiror: nobis tamen, qui in hoc populo, foróq; uerſamur, ſatis eſt ea de moribus hominum et ſcire, & dicere, quæ non abhorrent ab hominum moribus. Quis enim unquam orator magnus, & grauis, cum iratum aduerſario iudicem facere uellet, hæſitauit ob eam cauſam, quòd neſciret, quid eſſet iracũdia, feruor'ne mentis, an cupiditas puniendi doloris? quis, cum cæteros animorũ motus aut iudicibus, aut populo dicendo miſcere, atque agitare uellet, ea dixit, quæ à philoſophis dici ſolent? qui partim omnino motus negant in animis ullos eſſe debere; quiq; eos in iudicum mentibus concitent, ſcelus eos aiunt nefarium facere: partim, qui tolerabiliores uolunt eſſe, & ad ueritatem uitæ propius accedere, permediocres, ac potius leues motus debere eſſe dicunt. Orator autem omnia hæc, quæ putantur in communi uitæ conſuetudine mala, ac moleſta, & fugienda, multo maiora, et acerbiora uerbis facit: itemq; ea, quæ

uulgo expetenda, atque optabilia uidētur, dicendo amplificat, atque ornat : neque uult ita sapiens inter stultos uideri, uti, qui audiant, aut illum ineptum, aut graeculum putent, aut, etiam si ualde probent ingeniū oratoris, sapientiam admirentur, se esse stultos moleste ferant : sed ita peragrat per animos hominū, ita sensus, menteisq; pertractat, ut non desideret philosophorū descriptiones, neque exquirat oratione, summum illud bonū in animo ne sit, an in corpore; uirtute, an uoluptate definiatur; an hæc inter se iungi, copularíq; possint; an uero, ut quibusdam uisum, nihil certum sciri, nihil planè cognosci, & percipi possit. Quarum rerum fateor magnam, multiplicemq; esse disciplinam, & multas, copiosas, uariasq; rationes. sed aliud quiddam longe aliud Crasse quærimus. acuto homine nobis opus est, & natura, usuq; callido; qui sagaciter peruestiget, quid sui ciues, iíq; homines, quibus aliquid dicendo persuadere uelit, cogitent, sentiant, opinentur, expectent. Teneat oportet uenas cuiusque generis, ætatis, ordinis; & eorum, apud quos aliquid aget, aut erit acturus, menteis, sensusq; degustet : philosophorum autem libros reseruet sibi ad huiuscemodi Tusculani requiem, atque otium. nisi, si quando ei dicendum erit de iustitia, & fide, mutuetur à Platone : qui cum hæc exprimenda uerbis arbitraretur, nouam quandam finxit in libris ciuitatē: usque eò illa, quæ dicēda de iustitia putabat, à uitæ consuetudine, & à ciuitatū moribus abhorrebāt. Quòd si ea probarētur in populis, atque in ciuitatibus: quis tibi Crasse concessisset clarissimo uiro, et amplissimo principi ciuitatis, ut illa diceres in maxima

concione tuorum ciuium, quæ dixiſti? Eripite nos ex
miſeriis: eripite nos ex faucibus eorum, quorum crude
litas noſtro ſanguine non poteſt expleri. Nolite ſinere
nos cuiquam ſeruire, niſi uobis uniuerſis; quibus &
poſſumus, & debemus. Omitto miſerias, in quibus, ut
illi aiunt, uir fortis eſſe non poteſt: omitto fauces, ex
quibus te eripi uis, ne iudicio iniquo exorbeatur ſanguis
tuus: quod ſapienti negant accidere poſſe. ſeruire ue
ro non modo te, ſed uniuerſum ſenatum, cuius tum
cauſam agebas, auſus es dicere? Poteſt ne uirtus Craſſe
ſeruire, iſtis auctoribus, quorum tu præcepta oratoris fa
cultate complecteris? quæ & ſemper, & ſola libera
eſt; quæq;, etiam ſi corpora capta ſint armis, aut con=
ſtricta uinculis, tamen ſuum ius, atque omnium rerum
impunitam libertatem tenere debeat. Quæ uero addi=
diſti, non modo ſenatum ſeruire poſſe populo, ſed etiã
debere: quis hoc philoſophus tam mollis, tam langui=
dus, tam eneruatus, tam omnia ad uoluptatem cor=
poris, doloremq; referens probare poſſet? ſenatum
ſeruire populo, cui populus ipſe moderandi, & regen=
di ſui poteſtatem quaſi quaſdam habenas tradidiſſet?
itaque hæc, cum à te diuinitus ego dicta arbitrarer,
P. Rutilius Rufus, homo doctus, & philoſophiæ de=
ditus, non modo parum commode, ſed etiam turpiter,
& flagitioſe dicta eſſe dicebat. Idemq; Ser. Galbã, quẽ
hominẽ probe cõmeminiſſe ſe aiebat, pergrauiter repre
hẽdere ſolebat, quòd is, L. Scribonio quæſtionẽ in eũ fe=
rente, populi miſericordiam concitaſſet; cũ M. Cato,
Galbæ grauis atque acer inimicus, aſpere apud populũ
& uehementer eſſet locutus: quã orationem in Origi=

bus suis exposuit. Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quòd is C. Sulpitij Galli propinqui sui Q. Pupillum filium ipse penè in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione, & memoria fletum populo moueret; & duos filios suos paruos tutelæ populi commendasset; ac se, tanquam in procinctu testamentum faceret, sine libra, atque tabulis populũ R. tutorem instituere dixisset illorum orbitati. itaque cum & inuidia, & odio populi tũ Galba premeretur; his quoque eum tragœdijs liberatum ferebat. quod item apud Catonem scriptũ esse uideo: nisi pueris, & lacrymis usus esset, pœnas eum daturum fuisse. Hæc Rutilius ualde uituperabat: & huic humilitati dicebat uel exilium fuisse, uel mortem anteponendam. neque uero hoc solum dixit, sed ipse & sensit, & fecit. nam cum esset ille uir exemplum, ut scitis, innocentiæ; cumq; illo nemo neque integrior esset in ciuitate, neque sanctior: nõ modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem, aut uberius causam dici suam, quàm simplex ratio ueritatis ferebat. paulum huic Cottæ tribuit partium, disertissimo adolescenti, sororis suæ filio. dixit itẽ causam illam quadam ex parte Q. Mutius more suo, nullo apparatu, pure, & dilucide. quòd si tu tũ Crasse dixisses, qui subsidiũ oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam petendũ esse paulo ante dicebas; & si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere: quamuis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, pestiferi ciues, supplicioq; digni; tamen omnem eorum importunitatẽ ex intimis mentibus euellisset uis orationis tuæ. nunc talis

uir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa cómé titia Platonis ciuitate res ageretur. nemo ingemuit: nemo inclamauit patronorũ: nihil cuiquam doluit: nemo est questus: nemo rẽp. implorauit: nemo supplicauit. Quid multa? pedem nemo in illo iudicio supplosit; credo, ne Stoicis renunciaretur. Imitatus est homo Romanus, & cósularis ueterem illũ Socratem: qui cũ omniũ sapientissimus esset, sanctissimeq; uixisset; ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex, aut reus, sed ut magister, aut dominus uideretur esse iudicum. quin etiam, cum ei scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quá, si ei uideretur, edisceret, ut ea pro se in iudicio uteretur: non inuitus legit, & cómode scriptam esse dixit: sed inquit, ut si mihi calceos sicyonios attulisses, non uterer, quamuis essent habiles, & apti ad pedem, quia non essent uiriles: sic illam orationem disertam sibi, & oratoriam uideri; fortem, & uirilé nó uideri. Ergo ille quoque damnatus est, neque solum primis sententijs, quibus tantum statuebant iudices dánarent, an absoluerent; sed etiam illis, quas iterum legibus ferre debebant. Erat enim Athenis reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi pœnæ æstimatio. ex sententia, cum iudicibus daretur, interrogabatur reus, quam quasi æstimationem commeruisse se maxime confiteretur. quod cum interrogatus Socrates esset: respondit sese meruisse, ut amplissimis honoribus, & præmijs decoraretur, & ut ei uictus quotidianus in Prytaneo publice præberetur: qui honos apud Græcos maximus haberetur. cuius responso sic iudices exarserunt, ut capitis hominem innocentissimũ

condemnarent. qui quidem si absolutus esset (quod mehercule, etiã si nihil ad nos pertinet, tamen propter eius ingenij magnitudinem uellem) quonam modo istos philosophos ferre possemus; qui nunc, cum ille dãnatus est nullam aliam ob culpam, nisi propter dicendi inscitiam, tamen à se oportere dicunt peti præcepta dicendi? quibuscum ego non pugno, utrum sit melius, aut uerius: tantum dico, & aliud illud esse atque hoc, et hoc sine illo summum esse posse. Nam quòd ius ciuile Crasse tam uehementer amplexus es: uideo, quid egeris, & tum, cum dicebas, uidebam. Primum Scæuolæ te dedidisti, quem omnes amare meritissimo pro eius eximia suauitate debemus: cuius artem cum indotatam esse, atque incomitatam, & incomptam uideres; uerborum eam dote locupletasti, & ornasti. deinde quòd in ea tu plus operæ, laborisq; consumpseras, cum eius studij tibi & hortator, & magister esset domi: ueritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses. sed ego ne cum ista quidem arte pugno. sit sanè tanta, quantam tu illam esse uis: etenim sine cõtrouersia & magna est; & late patet; & ad multos pertinet; & summo in honore semper fuit: & clarissimi ciues ei studio etiam hodie præsunt. sed uide Crasse, ne, dum nouo & alieno ornatu uelis ornare iuris ciuilis scientiam, suo quoque eam concesso & tradito spolies atque denudes. Nam si ita diceres; qui iurisconsultus esset, esse eum oratorem; itemq; qui esset orator, iuris eundem esse consultum: præclaras duas arteis constitueres, atque inter se pares, & eiusdem socias dignitatis: nunc uero iurisconsultum sine hac

eloquentia, de qua quærimus, fateris esse posse, fuisseq; plurimos: oratorem negas, nisi illam scientiam assumpserit, esse posse: ita & tibi iurisconsultus ipse per se nihil, nisi leguleius quidam cautus, & acutus, præco actionum, cautor formularum, auceps syllabarũ. Sed quia sæpe utitur orator subsidio iuris in causis: idcirco istam iuris scientiam eloquentiæ tanquam ancillulam, pedisequamq; adiunxisti. Quòd uero impudentiam admiratus es eorum patronorum, qui aut, cum parua nescirent, magna profiterentur; aut ea, quæ maxima essent in iure ciuili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent, nunquamq; didicissent: utriusque rei facilis est, & prompta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui, quibus uerbis coemptio fiat, nesciat; eundem eius mulieris, quæ coëptionem fecerit, causam posse defendere: nec si parui nauigij, & magni eadem est in gubernando scientia; iccirco qui, quibus uerbis herciscí oporteat, nesciat, idem herciscundæ familiæ causam agere non possit. Nam quòd maximas centumuirales causas in iure positas protulisti: quæ tandem earum causa fuit, quæ ab homine eloquenti, iuris imperito non ornatissime potuerit dici? quibus quidem in causis omnibus sicut in ipsa M. Curij, quæ abs te nuper est dicta, & in C. Hostilij Mancini controuersia, atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore non remisso nuncio superiori, fuit inter peritissimos homines summa de iure dissensio. Quæro igitur, quid adiuuerit oratorem in his causis iuris scientia: cum hic iurisconsultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno, hoc est non iuris scientia, sed eloquen=

tia sustentatus. Equidem hoc sæpe audiui: cum Aedilitatem P. Crassus peteret; eumq; maior natu, etiam cõsularis Ser. Galba assectaretur, quòd Crassi filiã Caio filio suo despondisset; accessisse ad Crassum consulẽdi causa quendam rusticanum. qui cum Crassum seduxisset; atque ad eum retulisset; responsumq; ab eo uerum magis, quàm ad suam rem accõmodatum abstulisset: ut eum tristem Galba uidit, nomine appellauit; quæsiuitq;, qua de re ad Crassum retulisset. ex quo ut audiuit; commotumq; ut uidit hominem: suspenso, inquit, animo, & occupato Crassum tibi respondisse uideo. deinde ipsum Crassum manu prehendit: &, Heus tu, inquit, quid tibi in mentem uenit ita respõdere? tum illi fidenter homo peritissimus confirmare, ita se rem habere, ut respondisset; nec dubium esse posse. Galba autem alludens uarie & copiose multas similitudines afferre, multaq; pro æquitate contra ius dicere: atque illum, cum disserendo par esse non posset (quanquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbæ nullo modo) ad auctores confugisse; & id, quod ipse diceret, & in P. Mutij fratris sui libris, & in Sex. Aelij commentarijs scriptum protulisse; ac tamen concessisse, Galbæ disputationem sibi probabilem, & propè ueram uideri. Attamen quæ causæ sunt eiusmodi, ut de earum iure dubium esse nõ possit, omnino in iudicium uocari non solent. Num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit, quàm ei filius natus est, hæreditatem petit? nemo: quia constat agnoscendo rũpi testamentũ. ergo in hoc genere iuris iudicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnẽ

hanc partem iuris in controuersijs ignorare: quæ pars sine dubio multo maxima est. In eo autem iure, quo de ambigitur inter peritissimos, non est difficile oratori, eius partis, quamcunque defendet, auctorem aliquem inuenire, à quo cum amentatas hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis uiribusq; torquebit. Nisi uero (bona uenia huius optimi uiri dixerim) tu libellis, aut præceptis soceri tui causam M. Curij defendisti, non arripuisti patrocinium æquitatis, & defensionem testamentorum, ac uoluntatis mortuorum. Ac mea quidem sententia (frequens enim te audiui, atque affui) multo maiorem partem sententiarum sale tuo, & lepore, & politissimis facetijs pellexisti; cum & illud nimium acumen illuderes; & admirarere ingenium Scæuolæ, qui excogitasset nasci prius oportere, quàm emori; cũq; multa colligeres & ex legibus, & ex senatusconsultis, & ex uita, ac sermone cõmuni non modo acute, sed etiam ridicule, ac facete; ubi si uerba, non rem, sequeremur, confici nihil posset. itaque hilaritatis plenum iudicium, ac lætitiæ fuit: in quo quid tibi iuris ciuilis exercitatio profuerit, nõ intelligo: dicendi certe uis egregia summa festiuitate et uenustate coniuncta profuit.

Ipse ille Mutius paterni iuris defensor, & quasi patrimonij propugnator sui, quid in illa causa, cum contra te diceret, attulit, quod de iure ciuili depromptum uideretur? quam legem recitauit? quid patefecit dicẽdo, quod fuisset imperitis occultius? nempe eius omnis oratio uersata est in eo, ut scriptum plurimum ualere oportere defenderet. at in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes; cum in eiusmodi causis

aliàs ſcriptum, aliàs æquitatem defendere docentur. Et credo in illa militis cauſa ſi tu aut hæredem, aut militem defendiſſes; ad Hoſtilianas te actiones, non ad tuam uim & oratoriam facultatem contuliſſes. tu uero uel, ſi teſtamentum defenderes, ſic ageres, ut omne omnium teſtamentorum ius in eo iudicio poſitum uideretur: uel, ſi cauſam ageres militis, patrem eius, ut ſoles, dicendo à mortuis excitaſſes, ſtatuiſſes ante oculos: complexus eſſet filium, flensq; eum Centumuiris commendaſſet: lapides mehercule omneis flere, ac lamentari coegiſſes: ut totũ illud, uti lingua nuncupaſſit, nõ in XII tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, ſed in magiſtri carmine ſcriptum uideretur. Nam quòd inertiam accuſas adoleſcentium, qui iſtam artem primum facillimam non ediſcant: hæc quàm ſit facilis, illi uiderint, qui eius artis arrogantia, quaſi difficillima ſit, ita ſubnixi ambulant: deinde etiam tu ipſe uideris, qui eam artem facilem eſſe dicis, quam concedis adhuc artem omnino non eſſe, ſed aliquando, ſi quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere poſſit, tũ eſſe illam artem futuram. deinde quòd ſit plena delectationis: in qua tibi remittunt omnes iſtam uoluptatem, & ea ſe carere patiuntur: nec quiſquam eſt eorum, qui, ſi iam ſit ediſcẽdum ſibi aliquid, non Teucrũ Pacuuij malit, quàm Manilianas uenalium uendendorum leges ediſcere. Tu autem, quòd amore patriæ cenſes nos noſtrorum maiorum inuenta noſſe debere; non uides ueteres leges aut ipſas ſua uetuſtate conſenuiſſe, aut nouis legibus eſſe ſublatas. Quòd uero uiros bonos iure ciuili fieri putas, quia legibus &

præmia

præmia proposita sint uirtutibus, & supplicia uitijs: equidem putabam uirtutem hominibus, si modo tradi ratione possit, instituendo, & persuadendo, non minis, & ui, ac metu tradi. nam ipsum quidem illud etiam sine cognitione iuris, quàm sit bellum cauere malum, scire possumus. De me autem ipso, cui uni tu concedis, ut sine ulla iuris sciẽtia tamẽ causis satisfacere possim; tibi hoc Crasse respondeo; neque me unquam ius ciuile didicisse; neque tamen in ijs causis, quas in iure possem defendere, unquam istam scientiam desiderasse. aliud est enim esse artificem cuiusdã generis, atque artis: aliud in communi uita, & uulgari hominum consuetudine non hebetem, nec rudem. Cui nostrum non licet fundos nostros obire, aut res rusticas uel fructus causa, uel delectationis inuisere? tamen nemo tam sine oculis, tam sine mente uiuit, ut, quid sit sementis ac messis, quid arborum putatio ac uitium, quo tempore anni aut quo modo ea fiant, omnino nesciat. Nũ igitur, si cui fundus inspiciendus, aut si mandandum aliquid procuratori de agricultura, aut imperandum uillico sit, Magonis Carthaginiensis sunt libri perdiscendi, an hac communi intelligentia contenti esse possumus? Cur ergo non ijdem in iure ciuili, præsertim cũ in causis, & in negotijs, & in foro conteramur, satis instructi esse possimus ad hoc dũtaxat, ne in nostra patria peregrini, atque aduenæ esse uideamur? Ac si iam sit causa aliqua ad nos delata obscurior: difficile credo sit cum hoc Scæuola cõmunicare: quãquam ipsi omnia, quorum negotiũ est, consulta ad nos, & exquisita deferunt. An uero si de re ipsa, si de finibus, cum in

rem præsentem non uenimus, si de tabulis, & perscriptionibus controuersia est; contortas res, & sæpe difficiles necessario perdiscimus? si leges nobis, aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt; ueremur, ne ea, si ab adolescentia iuri ciuili minus studuerimus, non queamus cognoscere? Nihil ne igitur prodest oratori iuris ciuilis scientia? non possum negare prodesse ullam scientiam, ei præsertim, cuius eloquentia copia rerum debeat esse ornata: sed multa, & magna, & difficilia sunt ea, quæ sunt oratori necessaria: ut eius industriam in plura studia distrahi nolim. Quis neget, opus esse oratori in hoc oratorio motu, statuq; Roscij gestum, & uenustatem? tamen nemo suaserit studiosis dicendi adolescentibus in gestu discendo histrionum more elaborare. Quid est oratori tā necessarium, quàm uox? tamen me auctore nemo dicendi studiosus Græcorum more & tragœdorum uoci seruiet: qui & annos complures sedentes declamitant: & quotidie, antequam pronuncient, uocem cubantes sensim excitant; eandemq; cum egerūt, sedentes ab acutissimo sono usque ad grauissimum sonum recipiunt, & quasi quodammodo colligunt. hoc nos si facere uelimus; ante condemnentur ij, quorum causas receperimus, quàm
* toties, quoties præscribitur, Pæanem, aut Munionem citarimus. Quòd si in gestu, qui multum oratorem adiuuat, & in uoce, quæ una maxime eloquentiam uel commendat, uel sustinet, elaborare nobis non licet; at tantum in utroque assequi possumus, quantum in hac acie quotidiani muneris spatij nobis datur: quāto minus est ad iuris ciuilis perdiscendi occupationem descen

dendum? quod & summatim percipi sine doctrina po
test: et hãc habet ab illis rebus dissimilitudinẽ, quòd uox,
& gestus subito sumi, & aliunde arripi non potest; iu
ris utilitas ad quãque causam quãuis repente uel à peri
tis, uel de libris depromi potest. Itaque illi disertissimi ho
mines ministros habẽt in causis iuris peritos, cũ ipsi sint
peritissimi, eos, qui, ut abs te paulo ante dictũ est, πραγ-
ματικοὶ uocãtur. in quo nostri omnino melius multo;
quòd clarissimorũ hominũ auctoritate leges, & iura te
cta esse uoluerũt. sed tamen nõ fugisset hoc Græcos ho
mines, si ita necesse esse arbitrati essent, oratorẽ ipsum
erudire in iure ciuili, non pragmaticũ adiutorem dare.
Nã quòd dicis senectutem à solitudine uindicari iuris ci
uilis scientia: fortasse etiam pecuniæ magnitudine: sed
nos, non quid nobis utile, uerũ quid oratori necessarium
sit, quærimus. quãquam (quoniã multa ad oratoris simi
litudinem ab uno artifice sumimus) solet idẽ Roscius
dicere, se, quo plus sibi ætatis accederet, eo tardiores ti-
bicinis modos, et cantus remissiores esse facturũ. Quòd
si ille astrictus certa quadã numerorũ moderatione, et
pedũ, tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat:
quanto facilius nos nõ laxare modos, sed totos mutare
possumus? Neque. n. hoc te Crasse fallit, quàm multa
sint, et quàm uaria genera dicendi: et quod haud sciã
an tu primus ostenderis, qui iandiu multo dicis remissi
us, & lenius, quàm solebas: neque minus hæc tamen
tua grauissimi sermonis lenitas, quàm illa summa uis,
& contentio probatur: multiq; oratores fuerunt, ut
illũ Scipionem audimus et Læliũ, qui omnia sermone cõ
ficerẽt paulo intentiore, nunquã, ut Ser. Galba, lateri

bus, aut clamore contenderent. Quod si iam hoc facere non poteris, aut noles: uereris, ne tua domus talis et uiri, & ciuis, si à litigiosis hominibus non colatur, à cæteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista sententia; ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum, qui consultum ueniant, multitudine esse ponendum; sed tanquam portum aliquem expectem istam, quam tu times, solitudinem. subsidiū enim bellissimum existimo esse senectuti otium. Reliqua uero, etiam si adiuuant; historiam dico, & prudentiam iuris publici, & antiquitatis iter, & exemplorum copiá; si quando opus erit, à uiro optimo, & istis rebus instructissimo familiari meo Longo mutuabor: neque repugnabo, quo minus, id quod modo hortatus es, omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio, atque humanitate uersentur. sed mehercule non ita multū spatij mihi habere uidentur; si modo ea facere, et persequi uolent, quæ à te Crasse præcepta sunt; qui mihi propè etiam nimis duras leges imponere uisus es huic ætati, sed tamen ad id, quod cupiunt, adipiscendū propè necessarias. Nam & subitæ ad propositas causas exercitationes, & accuratæ & meditatæ commentationes, ac stylus ille tuus, quem tu uere dixisti perfectorem dicendi esse, ac magistrū, multi sudoris est: et illa orationis suæ cum scriptis alienis comparatio, & de alieno scripto subita uel laudandi, uel uituperandi, uel comprobandi, uel refellendi causa disputatio, nō mediocris cōtentionis est uel ad memoriam, uel ad imitandū. Illud uero fuit horribile: quod mehercule uereor, ne maiorem uim ad deterrendum habuerit, quàm ad co=

hortandum. uoluisti enim in suo genere unumquenque nostrum quasi quendam esse Roscium: dixistiq;, non tam ea, quæ recta essent, probari, quàm, quæ praua sunt, fastidijs adhærescere. quod ego non tam fastidiose in nobis, quàm in histrionibus spectari puto. itaque nos raucos sæpe attentissime audiri uideo: tenet enim res ipsa, atque causa: at Aesopum, si paulũ irraucerit, explodi. A' quibus.n.nihil præter uoluptatem auriũ quæritur; in ijs offenditur, simul atq; imminuitur aliquid de uoluptate. In eloquentia autem multa sunt, quæ teneant: quæ si omnia summa non sunt, & pleraque tamen magna sunt; necesse est ea ipsa, quæ sunt, mirabilia uideri. Ergo, ut ad primũ illud reuertar: sit orator nobis is, qui, ut Crassus descripsit, accommodate ad persuadendum possit dicere: is autẽ concludatur in ea, quæ sunt in usu ciuitatum uulgari, ac forensi; remotisq; cæteris studijs, quamuis ea sint ampla atque præclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes & dies urgeatur; imiteturq; illũ, cui sine dubio summa uis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenẽ: in quo tantum studium fuisse, tantusq; labor dicitur, ut primum impedimenta naturæ diligẽtia, industriaq; superaret: cumq; ita balbus esset, ut eius ipsius artis, cui studeret, primam literam non posset dicere; perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur. deinde, cum spiritus eius esset angustior, tantum continenda anima in dicendo est assecutus, ut una continuatione uerborum, id quod eius scripta declarant, binæ ei contentiones uocis, & remissiones continerentur: qui etiam, ut memoriæ proditum

est) coniectis in os calculis, summa uoce uersus multos uno spiritu pronunciare consuescebat; neque id consistens in loco, sed inambulans, atque ascensu ingrediens arduo. Hisce ego cohortationibus Crasse ad studium, & ad laborẽ incitandos iuuenes uehementer assentior: cætera, que collegisti ex uarijs, & diuersis studijs, & artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, tamen ab oratoris proprio officio atque munere seiũcta esse arbitror. Hæc cum Antonius dixisset; sanè dubitare uisus est Sulpitius, & Cotta, utrius oratio propius ad ueritatẽ uideretur accedere. Tum Crassus. Operarium nobis quendam Antoni oratorem facis: atque haud scio, an aliter sentias, & utare tua illa mirifica ad refellendũ consuetudine; qua tibi nemo unquam præstitit: cuius quidem ipsius facultatis exercitatio oratorũ propria est, sed iam in philosophorum consuetudine uersatur, maximeq; eorũ, qui de omni re proposita in utrãque partem solent copiosissime dicere. Verum ego non solum arbitrabar, his præsertim audientibus, à me informari oportere, qualis esse posset is, qui habitaret in subsellijs; neque quidquam amplius afferret, quàm quod causarum necessitas postularet: sed maius quiddã uidebam, cum censebam oratorem, præsertim in nostra rep. nullius ornamenti expertem esse oportere. Tu autem, quoniam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus circundedisti, hoc facilius nobis expones ea, quæ abs te de officijs, præceptisq; oratoris quæsita sunt: sed opinor secundum hunc diem: satis enim multa à nobis hodie dicta sunt. Nunc & Scæuola, quoniam in Tusculanum ire constituit, paulum requiescet, dum se

calor frangat: & nos ipsi, quoniam id temporis est, ualetudini demus operam. Placuit sic omnibus. Tum Scæuola, Sanè, inquit, uellem non constituisse in Tusculanum me hodie uenturũ esse Lælio: libenter audirem Antonium. & cum exurgeret, simul arridẽs, Neque enim, inquit, tã mihi molestus fuit, quòd ius nostrum ciuile peruellit; quàm iucundus, quòd se id nescire confessus est.

M. TVLLII CICERONIS

DE ORATORE

LIBER II.

MAGNA, nobis pueris, Quinte frater, si memoria tenes, opinio fuit, L. Crassum non plus attigisse doctrinæ, quàm quantum prima illa puerili institutione potuisset; M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem, atque ignarum fuisse. erantq; multi, qui, quanquam non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio discendi à doctrina deterrerẽt, libenter id, quod dixi, de illis oratoribus prædicarent: ut, si homines non eruditi summam essent prudentiam, atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor, & stultum in nobis erudiendis patris nostri, optimi ac prudentissimi uiri, studium uideretur. quos tum ut pueri refutare domesticis testibus, pa

tre, & C. Aculeone propinquo noſtro, & L. Cicerone patruo ſolebamus; quòd de Craſſo pater, & Aculeo, quocum erat noſtra matertera, quem Craſſus dilexit ex omnibus plurimum; & patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus unà deceſſerat, multa nobis de eius ſtudio, doctrinaq́; ſæpe narrauit. cumq́; nos cum cõſobrinis noſtris Aculeonis filijs & ea diſceremus, quæ Craſſo placerent; & ab ijs doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur: etiam illud ſæpe intelleximus, cum eſſemus eiuſmodi, quod uel pueri ſentire poteramus; illum & græce ſic loqui, nullam ut noſſe aliam linguam uideretur; & doctoribus noſtris ea ponere in percunctando, eaq́; ipſum omni in ſermone tractare, ut nihil eſſe ei nouum, nihil inauditum uideretur.

De Antonio uero, quanquam ſæpe ex humaniſſimo homine patruo noſtro acceperamus, quẽadmodũ ille uel Athenis, uel Rhodi ſe doctiſſimorũ hominũ ſermonibus dedidiſſet: tamen ipſe adoleſcentulus, quantum illius ineuntis ætatis meæ patiebatur pudor, multa ex eo ſæpe quæſiui. Non erit profecto tibi, quod ſcribo, hoc nouum, (nam iam tum ex me audiebas) mihi illum ex multis, uarijsq́; ſermonibus, nullius rei, quæ quidẽ eſſet in ijs artibus, de quibus aliquid exiſtimare poſſem, rudem, aut ignarum eſſe uiſum. Sed fuit hoc in utroque eorum; ut Craſſus non tam exiſtimari uellet non didiciſſe, quàm illa deſpicere, & noſtrorum hominum in omni genere prudentiam Græcis anteferre. Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore cẽſebat ſuam, ſi omnino didiciſſe nunquam putaretur. atque ita ſe uterque grauiorem fore, ſi alter contemne=

re, alter ne noſſe quidem Græcos uideretur. Quorum conſilium quale fuerit, nihil ſanè ad hoc tempus: illud autem eſt huius inſtitutæ ſcriptionis, ac temporis, neminem eloquentia non modo ſine dicendi doctrina, ſed ne ſine omni quidem ſapientia florere unquam, & præſtare potuiſſe. Etenim cæteræ ferè artes ſe ipſæ per ſe tuentur ſingulæ: bene dicere autem, quod eſt ſcienter, & perite, & ornate dicere, non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis ſepta teneatur. Omnia, quæcunque in hominum diſceptationem cadere poſſunt, bene ſunt ei dicenda, qui hoc ſe poſſe profiteatur: aut eloquentiæ nomen relinquendum eſt. Quare equidem & in noſtra ciuitate, & in ipſa Græcia, quæ ſemper hæc ſumma duxit, multos & ingenijs, & magna laude dicendi ſine ſumma rerum omnium ſcientia fuiſſe fateor: talem uero exiſtere eloquentiã, qualis fuerit in Craſſo, & Antonio, non cognitis rebus omnibus, quæ in tantam prudentiam pertinerent, tantamq́; dicendi copiam, quanta in illis fuit, non potuiſſe confirmo. Quo etiam feci libentius, ut eũ ſermonem, quem illi quondam inter ſe de his rebus habuiſſent, mãdarem literis: uel ut illa opinio, quæ ſemper fuiſſet, tolleretur, alterum non doctiſſimũ, alterũ planè indoctũ fuiſſe: uel ut ea, quæ exiſtimarẽ à ſummis oratoribus de eloquentia diuinitus eſſe dicta, cuſtodirẽ literis, ſi ullo modo aſſequi, complectiq́; potuiſſem: uel mehercule etiã ut laudem eorum iam propè ſeneſcentem, quantũ ego poſſem, ab obliuione hominum, atque à ſilentio uindicarem. Nam ſi ex ſcriptis cognoſci ipſi ſuis potuiſſent, minus hoc fortaſſe mihi eſſe putaſſem laborandum:

ſed cum alter non multum, quod quidem extaret, & id ipſum adoleſcens, alter nihil admodum ſcripti reliquiſſet: deberi hoc à me tantis hominum ingenijs putaui: ut cum etiam nunc uiuam illorum memoriam teneremus, hanc immortalē redderem, ſi poſſem. Quod hoc etiam ſpe aggredior maiore ad probandum; quia non de Ser. Galbæ, aut C. Carbonis eloquentia ſcribo aliquid; in quo liceat mihi fingere, ſi quid uelim, nullius memoria iam refellente: ſed edo hæc ijs cognoſcenda, qui eos ipſos, de quibus loquor, ſæpe audierunt; ut duos ſummos uiros ijs, qui neutrum illorum uiderint, eorum, quibus ambo illi oratores cogniti ſint, uiuorum & præſentium memoria teſte commendemus. Nec uero te chariſſime frater atque optime rhetoricis nunc quibuſdā libris, quos tu agreſteis putas, inſequor ut erudiam. quid enim tua poteſt oratione aut ſubtilius, aut ornatius eſſe? ſed quoniā ſiue iudicio, ut ſoles dicere; ſiue, ut ille pater eloquentiæ de ſe Iſocrates ſcripſit ipſe, pudore à dicendo, & timiditate ingenua quadam refugiſti; ſiue, ut ipſe iocari ſoles, unum putaſti ſatis eſſe nō modo in una familia rhetorem, ſed penè in tota ciuitate: non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito propter eorum, qui de dicendi ratione diſputarunt, ieiunitatem bonarum artium poſſit illudi. nihil enim mihi quidem uidetur in Craſſi, & Antonij ſermone eſſe præteritum, quod quiſquā à ſummis ingenijs, acerrimis ſtudijs, optima doctrina, maximo uſu cognoſci, ac percipi potuiſſe arbitraretur. quod tu facillime poteris iudicare; qui prudentiam, rationemq; dicendi per te ipſum, uſum autem per nos percipere uo=

luisti. Sed quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocre munus conficere possimus; omissa nostra oratione, ad eorum, quos proposuimus, sermonem, disputationemq; ueniamus. Postero igitur die, quàm illa erant acta, hora ferè secunda, cum etiamtum in lecto Crassus esset, & apud eum Sulpitius sederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu; repente eò Q. Catulus senex cum C. Iulio fratre uenit. quod ubi audiuit, commotus Crassus surrexit: omnesq; admirati, maiorem aliquam esse causam eorum aduentus suspicati sunt. qui cum inter se, ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent; quid uos tandem Crassus? nunquid nam, inquit, noui? Nihil sanè, inquit Catulus: etenim uides esse ludos: sed uel tu nos ineptos licet, inquit, uel molestos putes. cum ad me in Tusculanum, inquit, heri uesperi uenisset Cæsar de Tusculano suo; dixit mihi, à se Scæuolam hinc euntem esse conuentum, ex quo mira quædam se audisse dicebat: te, quem ego toties omni ratione tentans ad disputandum elicere nõ potuissem, permulta de eloquentia cum Antonio disseruisse, & tanquam in schola propè ad Græcorum consuetudinem disputasse. Ita me frater exorauit, me ipsum non quidem à studio audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule uerentem tamen ne molesti uobis interueniremus, ut huc secum uenirem. Etenim Scæuolam ita dicere aiebat, bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. hoc si tu cupidius factum existimas, Cæsari attribues: si familiarius, utrique nostrum: nos quidem, nisi forte molesti interuenimus, uenisse delectat. Tũ Crassus. Equidẽ

quæcunque causa uos huc attulisset, lætarer, cum apud me uiderem homines mihi charissimos, & amicissimos: sed tamen, uere dicã, quæuis mallem fuisset, quàm ista, quam dicis. ego enim (ut, quemadmodũ sentio, loquar) nunquam mihi minus, quàm hesterno die placui: magis adeo id facilitate, quàm alia ulla culpa mea contigit: qui dum obsequor his adolescentibus, me senem esse sum oblitus; feciq; id, quod ne adolescens quidem feceram, ut iis de rebus, quæ doctrina aliqua continerentur, disputarem. Sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quòd transactis iam meis partibus ad Antonium audiendum uenistis. Tum Cæsar, Equidem, inquit, Crasse ita sum cupidus te in illa longiore, ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus cõtingat, uel hoc sim quotidiano tuo sermone contentus. itaque experiar equidem illud, ut ne Sulpitius familiaris meus, aut Cotta plus, quàm ego, apud te ualere uideantur: & te exorabo profecto, ut mihi quoque, & Catulo tuæ suauitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus libebit: non te urgebo; neque committam, ut, dum uereare ne tu sis ineptus, me esse iudices. Tum ille, Ego mehercule, inquit, Cæsar ex omnibus latinis uerbis huius uerbi uim uel maximam semper putaui. quem enim nos ineptum uocamus, is mihi uidetur ab hoc nomen habere ductum, quòd non sit aptus: idq; in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut, tempus quid postulet, non uidet; aut plura loquitur; aut se ostentat; aut eorum, quibuscum est, uel dignitatis, uel commodi rationem non habet; aut denique in aliquo genere aut incõcinnus, aut multus est:

is ineptus dicitur. Hoc uitio cumulata est eruditissima illa Græcorum natio: itaque, quòd uim huius mali Græci non uident, ne nomen quidem ei uitio imposuerunt. ut enim quæras omnia, quo modo Græci ineptũ appellent; non reperies. Omnium autem ineptiarũ, quæ sunt innumerabiles, haud scio an ulla sit maior, quàm, ut illi solent, quocunque in loco, quoscunque inter homines uisum est, de rebus aut difficillimis, aut nõ necessarijs argutissime disputare. hoc nos ab istis adolescentibus facere inuiti, & recusantes heri coacti sumus. Tũ Catulus, Ne Græci quidem, inquit, Crasse, qui in ciuitatibus suis clari, & magni fuerunt, sicuti tu es, nosq; omnes in nostra rep. uolumus esse, horum Græcorum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt; nec tamen in otio sermones huiusmodi, disputationesq; fugiebant. Ac si tibi uidentur, qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent uideri: num tandem aut locus hic non idoneus uidetur, in quo porticus hæc ipsa, ubi inambulamus, & palæstra, & tot locis sessiones, gymnasiorum, & græcarum disputationum memoriam quodammodo commouent? aut importunum tempus in tanto otio: quod & raro datur, & nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni? qui omnes ij sumus, ut sine his studijs nullam uitam esse ducamus. Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo interpretor; qui primum palæstram, & sedes, & porticus etiam ipsos Catule Græcos exercitationis & delectationis causa, non disputationis inuenisse arbitror. nam & seculis multis ante gymnasia inuenta sunt,

quàm in his philoſophi garrire cœperunt : & hoc ipſo
tempore cum omnia gymnaſia philoſophi teneant, ta=
men eorum auditores diſcum audire, quàm philoſophũ
malunt . qui ſimul ut increpuit; in media oratione de
maximis rebus, & grauiſſimis diſputantem philoſophũ
omnes unctionis cauſa relinquunt. ita leuiſſimam dele
ctationem grauiſſimæ, ut ipſi ferũt, utilitati anteponũt.
Otium autem quod dicis eſſe, aſſentior : uerũ otij fru=
ctus eſt non contentio animi , ſed relaxatio . Sæpe ex
ſocero meo audiui , cum is diceret ſocerũ ſuum Lælium
ſemper ferè cum Scipione ſolitum ruſticari; eoſq; incre
dibiliter repueraſcere eſſe ſolitos , cum rus ex urbe tan=
quam ex uinculis euolauiſſent . Non audeo dicere de
talibus uiris: ſed tamen ita ſolet narrare Scæuola, con
chas eos, & umbilicos ad Caietam, & ad Lucrinum le
gere conſueſſe , & ad omnem animi remiſſionem, lu=
dumq; deſcendere . Sic enim ſe res habet ; ut quemad
modum uolucres uidemus procreationis, atque utilitatis
ſuæ cauſa fingere, et conſtruere nidos , eaſdem autem,
cum aliquid effecerint , leuandi laboris ſui cauſa paſ=
ſim ac libere ſolutas opere uolitare : ſic noſtri animi
forenſibus negotijs, atque urbano opere defeſſi geſtiũt ,
ac uolitare cupiunt uacui cura, atque labore. Itaque il
lud, quod ego in cauſa Curiana Scæuolæ dixi ; non di
xi ſecus , ac ſentiebam . Nam ſi inquam Scæuola nul
lum erit teſtamẽtum recte factum, niſi quod tu ſcripſe=
ris : omnes ad te ciues cum tabulis ueniemus: omnium
teſtamenta tu ſcribes unus . quid igitur inquam? quan
do ages negotium publicum ? quando amicorum? quã=
do tuum? quãdo denique nihil ages ? Tum illud addi=

di. mihi enim liber esse non uidetur, qui non aliquãdo nihil agit. in qua permaneo Catule sentẽtia: meq́;, cum huc ueni, hoc ipsum nihil agere, & planè cessare delectat. Nam quod addidisti tertiũ; uos eos esse, qui uitam insuauem sine his studijs putaretis: id me non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lucilius, homo doctus & perurbanus, dicere solebat, ea, quæ scriberet, neque ab indoctissimis, neque ab doctissimis legi uelle; quòd alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse, quàm ipse: quo etiã scripsit, Persium non curo legere; hic enim fuit, ut nouimus, omnium ferè nostrorum hominũ doctissimus; Lælium Decimum uolo; quem cognouimus uirũ bonum, & nõ illiteratum, sed nihil ad Persium: Sic ego, si iã mihi disputandum sit de his nostris studijs; nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud uos. malo enim nõ intelligi orationẽ meam, q̃ reprehendi. Tũ Cæsar, Equidem, inquit, Catule iam mihi uideor nauasse operam, quòd huc uenerim: nam hæc ipsa recusatio disputationis, disputatio quædam fuit mihi quidẽ periucũda. Sed cur impedimus Antonium? cuius audio esse parteis, ut de tota eloquentia disserat: quemq́; iandudũ & Cotta, & Sulpitius expectant. Ego uero, inquit Crassus, neque Antonium uerbum facere patiar: & ipse obmutescam, nisi prius à uobis impetraro. Quidnam, inquit Catulus? Vt hic sitis hodie. Tum, cum ille dubitaret, quòd ad fratrem promiserat; ego, inquit Iulius, pro utroque respondeo; sic faciemus: atque ista quidem conditione, uel ut uerbum nullum faceres, me teneres. Hic Catulus arrisit: & simul, Præ

cisa, inquit, mihi quidem dubitatio est: quoniam neque domi impetraram: & hic, apud quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit. Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt: & ille, Audite uero, audite, inquit: hominem enim audietis de schola, atque à magistro, & græcis literis eruditum: & eo quidem loquor confidentius, quòd Catulus auditor accessit; cui non solum nos latini sermonis, sed etiam Græci ipsi solent suæ linguæ subtilitatem, elegantiamq; concedere. Sed tamen, quoniam hoc totum, quidquid est, siue artificium, siue studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse: docebo uos discipuli id, quod ipse non didici, quid de omni genere dicendi sentiam. Hic posteaquam arriserunt, Res mihi uidetur esse, inquit, facultate præclara, arte mediocris. Ars enim earum rerum est, quæ sciuntur. Oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia continetur. Nam & apud eos dicimus, qui nesciunt: & ea dicimus, quæ nescimus ipsi. itaque & illi aliàs aliud iisdem de rebus & sentiunt, & iudicant: & nos contrarias sæpe causas dicimus: non modo ut Crassus contra me dicat aliquando, aut ego contra Crassum; cũ alterutri necesse sit falsum dicere: sed etiam ut uterque nostrum eadem de re aliàs aliud defendat; cum plus uno uerũ esse non possit. Vt igitur in eiusmodi re, quæ mendacio nixa sit, quæ ad scientiam non sæpe perueniat, quæ opiniones hominum, & sæpe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audiatis. Nos uero & ualde quidem, Catulus inquit, putamus, atque eo magis, quòd nulla mihi ostentatione uideris esse usurus.

exorsus es enim non gloriose magis, ut tu putas, à ueritate, quàm à nescio qua dignitate. Vt igitur de ipso genere sum confessus, inquit Antonius, artem esse non maximam: sic illud affirmo, præcepta posse quædam dari peracuta ad pertractandos animos hominum, & ad captandas eorum uoluntates. huius rei scientiam si quis uolet magnam quandam artem esse dicere, nõ repugnabo. Etenim, cum plerique temere, ac nulla ratione causas in foro dicant; nonnulli autem propter consuetudinem aliquam callidius id faciant: non est dubium, quin, si quis animaduerterit, quid sit, quare alij melius, quàm alij dicant, id possit notare. Ergo id qui toto in genere fecerit, is si non planè artem, at quasi artem quandam inuenerit. Atque utinam ut mihi illa uidere uideor in foro, atque in causa: ita nũc, quemadmodum ea reperirentur, possim uobis exponere. Sed de me uidero. nunc hoc propono, quod mihi persuasi: quamuis ars non sit, tamen nihil esse perfecto oratore præclarius. nam ut usum dicendi omittã, qui in omni pacata, & libera ciuitate dominatur: tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut auribus, aut mentibus iucundius percipi possit. Quis enim cantus moderata orationis pronunciatione dulcior inueniri potest? quod carmen artificiosa uerborum conclusione aptius? qui actor in imitanda, quàm orator in suscipienda ueritate iucundior? quid autem subtilius, quàm acutæ, crebræq; sententiæ? quid admirabilius, quàm res splendore illustrata uerborum? quid plenius, quàm omni rerum genere cumulata oratio? Neque enim ulla non propria oratoris est

res, quæ quidem ornate dici, grauiterq́; debeat. Huius est in dando consilio de maximis rebus cum dignitate explicata sententia: eiusdem & languentis populi incitatio, & effrenati moderatio. Eadem facultate fraus hominum ad perniciem, & integritas ad salutem uocatur. Quis cohortari ad uirtutem ardentius? quis à uitijs acrius reuocare? quis uituperare improbos asperius? quis laudare bonos ornatius? quis cupiditatem uehementius frangere accusando potest? quis mœrorem leuare mitius consolando? Historia uero testis temporum, lux ueritatis, uitæ memoria, magistra uitæ, nuncia uetustatis, qua uoce alia, nisi oratoris, immortalitati commendatur? Nam si qua est ars alia, quæ uerborum aut faciendorum, aut deligendorum scientiam profiteatur; aut si quisquam dicitur, nisi orator, formare orationem, eamq́; uariare, & distinguere quasi quibusdam uerborum, sententiarumq́; insignibus; aut si uia ulla nisi ab hac una arte traditur aut argumentorum, aut sententiarum, aut denique descriptionis, atque ordinis: fateamur aut hoc, quod hæc ars profiteatur, alienum esse, aut cum aliqua alia arte esse commune. sed si in hac una est ea ratio, atque doctrina: non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est huius unius proprium: sed ut orator de ijs rebus, quæ cæterarum artium sunt, si modo eas cognorit (ut heri Crassus dicebat) potest dicere; sic cæterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerũt. neque enim, si de rusticis rebus agricola quispiã, aut etiã, id quod multi, medicus de morbis, aut de pingẽdo pictor aliquis diserte dixerit, aut scripserit;

idcirco illius artis putanda sit eloquentia : in qua quia uis magna est in hominum ingenijs, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generum, atque artium consequuntur. sed quod cuiusque sit propriũ, etsi ex eo iudicari potest, cum uideris quid quæque doceant: tamen hoc certius nihil esse potest, quàm quod omnes artes aliæ sine eloquentia suum munus præstare possunt; orator sine ea nomen suum obtinere non potest: ut cæteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant; hic, nisi domesticis se instruxerit copijs, aliũde dicendi copiam petere non possit. Tum Catulus, Etsi, inquit, Antoni minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuæ: patiere tamen; mihiq́; ignosces: nõ enim possum, quin exclamẽ, ut ait ille in Trinũmo: ita mihi uim oratoris tum exprimere subtiliter uisus es, tũ laudare copiosissime: quod quidem eloquentem uel optime facere oportet, ut eloquentiã laudet: debet enim ad eã laudãdam ipsam illã adhibere, quam laudat. Sed perge porrò. tibi enim assentior, uestrũ esse hoc totũ diserte dicere; idq́; si quis in alia arte faciat, eũ assumpto aliunde uti bono, non proprio, nec suo. At Crassus, Nox te, inquit, nobis Antoni expoliuit, hominemq́; reddidit : nã hesterno sermone unius cuiusdã operis, ut ait Cæcilius, remigem aliquem, aut baiulũ nobis oratorem descripseras, inopem quendã humanitatis, atque inurbanũ.
Tũ Antonius, Heri enim, inquit, hoc mihi proposuerã; ut, si te refellissem, hos à te discipulos abducerem. nunc Catulo audiente, & Cæsare, uideor debere nõ tam pugnare tecũ, quàm, quid ipse sentiam, dicere. Sequitur igitur, quoniam nobis est hic, de quo loquimur, in foro,

atque in oculis ciuium conſtituendus; ut uideamus, quid ei negotij demus, cuiq; eum muneri uelimus eſſe præpoſitum. Nam Craſſus heri, cum uos Catule, & Cæſar non adeſſetis, poſuit breuiter in artis diſtributione idem, quod Græci plerique poſuerunt; neque ſanè, quid ipſe ſentiret, ſed quid ab illis diceretur, oſtendit: duo prima genera quæſtionum eſſe, in quibus eloquentia uerſaretur; unum infinitum, alterum certũ. Infinitum mihi uidetur id dicere, in quo aliquid generatim quæreretur, hoc modo; expetenda ne eſſet eloquentia, expetendi ne honores: certum autem, in quo quid in perſonis, & in conſtituta re, & definita quæreretur; cuiuſmodi ſunt, quæ in foro, atque in ciuium cauſis, diſceptationibusq; uerſantur. ea mihi uidentur aut in lite ordinanda, aut in cõſilio dando eſſe poſita. Nam illud tertium, quod & à Craſſo tectum eſt; &, ut audio, ille ipſe Ariſtoteles, qui hæc maxime illuſtrauit, adiũxit; etiã ſi opus eſt, tamen minus eſt neceſſariũ. Quidnam, inquit Catulus? an laudationes? id enim uideo poni genus tertium. Ita, inquit Antonius: & in eo quidem genere ſcio & me, & omneis, qui affuerunt, delectatos eſſe uehementer, cum abs te eſt Popilia mater ueſtra laudata: cui primum mulieri hunc honorem in noſtra ciuitate tributum puto. Sed non omnia, quæcunque loquimur, mihi uidentur ad artem, & ad præcepta eſſe reuocanda. ex ijs enim fontibus, unde omnia ornate dicendi præcepta ſumentur, licebit etiam laudationem ornare; neque illa elementa deſiderare: quæ ut nemo tradat; quis eſt, qui neſciat, quæ ſint in homine laudanda? poſitis enim ijs rebus,

quas Crassus in illius orationis suæ, quam cõtra collegã Cẽsor habuit, principio dixit: quæ natura, aut fortuna darentur hominibus; in ijs rebus se uinci posse, animo æquo pati: quæ ipsi sibi homines parare possent, in ijs rebus se pati non posse uinci: qui laudabit quempiam, intelliget exponenda sibi esse fortunæ bona. Ea sunt, generis, pecuniæ, propinquorum, amicorum, opum, ualetudinis, formæ, uirium, ingenij, cæterarumq; rerum, quæ sunt aut corporis, aut extraneæ: si habuerit, bene his usum: si non habuerit, sapienter caruisse: si amiserit, moderate tulisse: deinde quid sapienter is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum aliqua uirtute aut fecerit, aut tulerit. Hæc, & quæ sint eius generis, facile uidebit qui uolet laudare quempiam: & qui uituperare, contraria.

Cur igitur dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione rerum? non enim, si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum.

Quia nolo, inquit, omnia, quæ cadunt aliquando in oratorem, quamuis egregia sint, ea sic tractare, quasi nihil possit dici sine præceptis suis. nam & testimonium sæpe dicendum est, ac nõnunquam etiam accuratius: ut mihi necesse fuit in Sex. Titium seditiosum ciuem, & turbulentum. explicaui in eo testimonio dicẽdo omnia cõsilia Consulatus mei, quibus illi Tribunó pl. pro rep. restitissem: quæq; ab eo contra remp. facta arbitrarer, exposui: diu retentus sum: multa audiui; multa respondi. num igitur placet, cum de eloquentia præcipias, aliquid etiam de testimonijs dicen=

dis quaſi in arte tradere? Nihil ſanè, inquit Catulus, neceſſe eſt. Quid ſi, quod ſæpe ſummis uiris accidit, mandata ſint exponenda aut in Senatu ab Imperatore, aut ad Imperatorem, aut ad regem, aut ad populum aliquem à Senatu? num quia genere orationis in huiuſmodi cauſis accuratiore eſt utendum; idcirco etiam pars hæc cauſarum numeranda uidetur, aut proprijs præceptis inſtruenda? Minime uero, inquit Catulus: non enim deerit homini diſerto in eiuſmodi rebus facultas ex cæteris rebus & cauſis comparata. Ergo item, inquit, illa, quæ ſæpe diſerte agenda ſunt, & quæ ego paulo ante, cum eloquentiam laudarem, dixi oratoris eſſe; neque habent ſuum locum ullum in diuiſione partium, neque certum præceptorum genus; et agenda ſunt non minus diſerte quàm quæ in lite dicũtur; obiurgatio, cohortatio, conſolatio: quorum nihil eſt, quod non ſumma dicendi ornamenta deſideret: ſed ex artificio res iſtæ præcepta non quærunt. Planè, inquit Catulus, aſſentior. Age uero, inquit Antonius, qualis oratoris, & quanti hominis in dicendo putas eſſe hiſtoriam ſcribere? Si ut Græci ſcripſerunt; ſummi, inquit Catulus: ſi ut noſtri, nihil opus eſt oratore: ſatis eſt non eſſe mendacem. Atqui ne noſtros cótemnas, inquit Antonius; Græci ipſi ſic initio ſcriptitarunt, ut noſter Cato, ut Pictor, ut Piſo. erat enim hiſtoria nihil aliud, niſi annaliũ confectio. cuius rei, memoriæq; publicæ retinendæ cauſa, ab initio rerũ Romanarũ uſque ad P. Mutium Pótificem Max. res omnes ſingulorũ annorũ mãdabat literis Pontifex Max. efferebatq; in albũ: et proponebat tabulã domi, poteſtas ut

esset populo cognoscendi : iiq; etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt ; qui sine ullis ornamentis monimenta solũ temporũ, hominũ, locorum, gestarumq; rerũ reliquerũt. itaque qualis apud Græcos Pherecydes, Hellanicus, Acusilas fuit, aliiq; permulti : talis noster Cato, & Pictor, & Piso : qui neque tenent, quibus rebus ornetur oratio; (modo enim huc ista sunt importata) et, dũ intelligatur quid dicãt, unã dicendi laudem putãt esse breuitatem. Paululũ se erexit, et addidit historiæ maiorem sonũ uocis uir optimus Crassi familiaris Antipater. cæteri nõ exornatores rerum, sed tantũmodo narratores fuerunt. Est, inquit Catulus, ut dicis: sed iste ipse Cœlius neque distinxit historiam uarietate locorũ; neque uerborũ collocatione, & tractu orationis leui, et æquabili perpoliuit illud opus ; sed, ut homo neque doctus, neque maxime aptus ad dicendum, sicut potuit, dolauit : uicit tamen, ut dicis, superiores. Minime mirũ, inquit Antonius, si ista res adhuc nostra lingua illustrata nõ est. nemo enim studet eloquentiæ nostrorũ hominum, nisi ut in causis atque in foro eluceat. apud Græcos autem eloquentissimi homines remoti à causis forensibus, cum ad cæteras res illustreis, tum ad scribendam historiam maxime se applicauerũt. Nãque et Herodotũ illum, qui princeps genus hoc ornauit, in causis nihil omnino uersatum esse accepimus. atqui tanta est eloquentia ; ut me quidem, quantum ego græce scripta intelligere possum, magnopere delectet. et post illũ Thucydides omneis dicendi artificio mea sententia facile uicit. qui ita creber est rerum frequentia ; ut uerborũ

propè numerum sententiarum numero consequatur: ita porrò uerbis aptus, & pressus; ut nescias, utrum res oratione, an uerba sententijs illustrentur. atqui ne hũc quidem, quanquam est in rep. uersatus, ex numero accepimus eorum, qui causas dictitarunt: & hos libros tum scripsisse dicitur, cũ à rep. remotus, atque, id, quod optimo cuique Athenis accidere solitum est, in exilium pulsus esset. Hunc consecutus est Syracusius Philistus: qui cum Dionysij tyranni familiarissimus esset; otium suum cõsumpsit in historia scribenda; maximeq; Thucydidem est, sicut mihi uidetur, imitatus. Postea uero quasi ex clarissima rhetoris officina duo præstantes ingenio, Theopompus, & Ephorus ab Isocrate magistro impulsi se ad historiam contulerunt: causas [illegible] nunquam attigerunt. Denique etiam à philosophia profectus princeps Xenophon Socraticus ille, post ab Aristotele Callisthenes comes Alexandri scripsit historiam; & hic quidem rhetorico penè more; ille autem superior leniore quodam sono est usus, & qui illum impetum oratoris non habeat; uehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen, ut mihi quidem uidetur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timæus, quantum autem iudicare possum longe eruditissimus, & rerũ copia, & sententiarum uarietate abũdantissimus, & ipsa compositione uerborum non impolitus, magnam eloquentiam ad scribendum attulit, sed nullum usum forensem. Hæc cum ille dixisset, Quid est inquit Catule Cæsar? ubi sunt, qui Antonium græce negant scire? quot historicos nominauit? quàm scienter, quàm proprie de uno quoque dixit? Id mehercule, inquit

Catulus, admirans, illud iam mirari desino, quod multo magis ante mirabar; hunc, cum hæc nesciret, in dicendo posse tãtum. Atqui Catule, inquit Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans, horum libros, & nonnullos alios, sed delectationis causa, cum est otium, legere soleo. Quid ergo est? fatebor: aliquid tamen, ut, cum in sole ambulem, etiam si aliam ob causam ambulem, fieri natura tamen ut colorer: sic cum istos libros ad Misenum (nam Romæ uix licet) studiosius legerim; sentio orationem meam illorum cantu quasi colorari. Sed ne latius hoc uobis patere uideatur: hæc duntaxat in Græcis intelligo, quæ ipsi, qui scripserunt, uoluerunt à uulgo intelligi. In philosophos uestros si quando incidi, deceptus indicibus librorum, quòd sunt ferè inscripti de rebus notis & illustribus, de uirtute, de iustitia, de honestate, de uoluptate: uerbum prorsus nullum intelligo: ita sunt angustis, & concisis disputationibus illigati. Poetas omnino quasi alia quadam lingua locutos non conor attingere. Cum ijs me (ut dixi) oblecto, qui res gestas, aut qui orationes scripserunt suas; aut qui ita loquuntur, ut uideantur uoluisse esse nobis, qui non sumus eruditissimi, familiares. Sed illuc redeo. Videtis ne, quantum munus sit oratoris historia? haud scio, an flumine orationis, & uarietate maximum. neque eam reperio usquam separatim instructam rhetorum præceptis: sita sunt enim ante oculos. nam quis nescit primam esse historiæ legem, ne quid falsi dicere audeat: deinde ne quid uere non audeat: ne qua suspitio gratiæ sit in scribendo, ne qua simultatis? Hæc scilicet fundamenta

nota ſunt omnibus . ipſa autem exædificatio poſita eſt in rebus, & uerbis . Rerum ratio ordinem temporum deſiderat, regionum deſcriptionem : uult etiam, quoniã in rebus magnis, memoriaq; dignis conſilia primum, deinde acta, poſtea euentus expectantur, & de conſilijs ſignificari quid ſcriptor probet, & in rebus geſtis declarari, non ſolum quid actum, aut dictum ſit, ſed etiam quo modo ; &, cum de euentu dicatur, ut cauſæ explicentur omnes uel caſus, uel ſapientiæ, uel temeritatis ; hominumq; ipſorum non ſolum res geſtæ, ſed etiam, qui fama ac nomine excellant, de cuiuſque uita, atque natura . Verborum autem ratio, & genus orationis fuſum, atque tractum, & cum lenitate quadam æquabili profluens ſine hac iudiciali aſperitate, & ſine ſententiarum forenſium aculeis perſequendum eſt. Harum tot, tantarumq; rerum uidetis ne ulla eſſe præcepta, quæ in artibus rhetorum reperiantur ? In eodem ſilentio multa alia oratorum officia iacuerunt ; cohortationes, conſolationes, præcepta, admonita: quæ tractanda ſunt omnia diſertiſſime, ſed locũ ſuum in illis partibus, quæ tradita ſunt, habent nullum. Atque in hoc genere illa quoque eſt infinita ſylua ; quòd oratori plerique (ut etiam Craſſus oſtendit) duo genera ad dicendum dederunt ; unum de certa, definitaq; cauſa, quales ſunt quæ in litibus, quæ in deliberationibus uerſantur: (addat ſi quis uolet etiam laudationis) alterum, quod appellant omnes ferè ſcriptores, explicat nemo, infinitam generis ſine tempore, & ſine perſona quæſtionem . hoc quid, & quantũ ſit, cũ dicũt; intelligere mihi nó uidentur. Si enim eſt oratoris, quæ-

cunque res infinite posita sit, de ea posse dicere : dicendum erit ei, quanta sit solis magnitudo, quæ forma terræ : de mathematicis, de musicis rebus nõ poterit quin dicat, hoc onere suscepto, recusare. Denique ei, qui profitetur esse suum non solum de ijs cõtrouersijs, quæ temporibus, & personis notatæ sunt, hoc est de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quæstionibus dicere; nullum potest esse genus orationis, quod sit exceptum. Sed si illam quoque partem quæstionũ oratori uolumus adiungere uagam, & liberã, & late patentem; ut de rebus bonis, aut malis; expetendis, aut fugiendis; honestis, aut turpibus; utilibus, aut inutilibus; de uirtute, de iustitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de amicitia, de fide, de officio, de cæteris uirtutibus, cõtrarijsq; uitijs dicendum oratori putemus; itemq; de rep. de imperio, de re militari, de disciplina ciuitatis, de hominum moribus: assumamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circunscripta modicis regionibus. Equidem omnia, quæ pertinent ad usum ciuium, morem hominũ; quæ uersantur in consuetudine uitæ, in ratione reip. in hac societate ciuili, in sensu hominum cõmuni, in natura, in moribus; comprehendenda esse oratori puto; si minus ut separatim de his rebus philosophorum more respondeat; at certe ut in causa prudenter possit intexere; hisce autem ipsis de rebus ut ita loquatur, uti ij, qui iura, qui leges, qui ciuitates constituerũt, locuti sunt, simpliciter, & splendide, sine ulla serie disputationum, et sine ieiuna cõcertatione uerborũ. Hoc loco ne qua sit admiratio, si tot, tãtarũq; rerũ nulla à me præcepta po-

nentur: sic statuo, ut in cæteris artibus, cum tradita sunt cuiusque rei difficillima, reliqua, quia aut faciliora, aut similia sint, tradi non necesse esse; ut in pictura, qui hominis speciem pingere perdidicerit, posse eum cuiusuis uel formæ, uel ætatis, etiam si nõ didicerit, pingere; neque esse periculum, qui leonem, aut taurum pingat egregie, ne idem in multis alijs quadrupedibus facere non possit; neque est omnino ars ulla, in qua omnia, quæ illa arte effici possunt, à doctore tradãtur; sed qui primarum, & certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua per se non incommode persequuntur: similiter arbitror in hac siue ratione, siue exercitatione dicendi, qui illam uim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de rep. aut de ipsius rebus, aut de ijs, cõtra quos, aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium mouere possit; hunc de toto illo genere reliquarum orationũ non plus quæsiturum esse quid dicat, quàm Polycletum illum, cum Herculem fingebat, quemadmodum pellem, aut hydrã fingeret, etiam si hæc nunquam separatim facere didicisset. Tum Catulus. Præclare mihi uideris Antoni posuisse ante oculos, quid discere oporteret eũ, qui orator esset futurus; quid etiam, si non didicisset, ex eo, quod didicisset, assumeret. deduxisti enim totum hominem in duo solum genera causarum. cætera innumerabilia exercitationi, & similitudini reliquisti. sed uideto, ne in istis duobus generibus hydra tibi sit, & pellis; Hercules autem, et alia opera maiora ne in illis rebus, quas prætermittis, relinquantur. non enim mihi minus operis uidetur de uniuersis generibus rerum, quàm de sin=

gulorum causis, ac multo etiam maius de natura deorum, quàm de hominum litibus dicere. Non est ita, inquit Antonius: dicam enim tibi Catule non tam doctus, quàm, id quod est maius, expertus. Omnium cæterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini nō hebeti, neque inexercitato, neque cōmunium literarum, & politioris humanitatis experti. in causarum contentionibus magnum est quoddam opus, atque haud scio an de humanis operibus longe maximum: in quibus uis oratoris plerunque ab imperitis exitu, & uictoria iudicatur: ubi adest armatus aduersarius, qui sit et feriendus, & repellendus: ubi sæpe is, qui rei dominus futurus est, alienus, atque iratus, aut etiam amicus aduersario, & inimicus tibi est; cum aut docendus is est, aut dedocendus; aut reprimendus, aut incitandus; aut omni ratione ad tempus, ad causam, oratione moderādus: in quo sæpe beneuolentia ad odium, odium autem ad beneuolentiam deducendum est: qui tanquam machinatione aliqua tum ad seueritatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad lætitiam est contorquendus. omnium sententiarum grauitate, omnium uerborum ponderibus est utendum. accedat oportet actio uaria, uehemens, plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena seueritatis. In his operibus si quis illam artem comprehenderit, ut tanquam Phidias Mineruæ signum efficere possit: non sanè, quemadmodum in clypeo idem ille artifex minora illa opera facere discat, laborabit. Tum Catulus. Quo ista maiora, ac mirabiliora fecisti, eo me maior expectatio tenet, quibusnam rationibus, quibus'ue præceptis ea tanta

uis comparetur: non quo mea quidem iam intersit: (neque enim ætas id mea desiderat: & aliud quoddam genus dicendi nos secuti sumus: qui nunquam sententias de manibus iudicum ui quadam orationis extorsimus, ac potius placatis eorũ animis tantũ, quantum ipsi patiebantur, accepimus:) sed tamen ista tua nullum ad usum meum, tãtum cognoscendi studio adductus, requiro. Nec mihi opus est Græco aliquo doctore, qui mihi peruulgata præcepta decantet: cum ipse nunquam forum, nũquam ullum iudicium aspexerit: ut peripateticus ille dicitur Phormio: cum Annibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antiochum uenisset exul; proq; eo, quòd eius nomen erat magna apud omnes gloria, inuitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si uellet, audiret; cumq; is se non nolle dixisset: locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de Imperatoris officio, & de omni re militari. tum cũ cæteri, qui illum audierant, uehementer essent delectati; quærebant ab Annibale, quidnam ille ipse de illo philosopho iudicaret. hic Pœnus non optime græce, sed tamen libere respond sse fertur: multos se deliros senes sæpe uidisse, sed qui magis, quàm Phormio, deliraret, uidisse neminem. neque mehercule iniuria. quid enim aut arrogantius, aut loquacius fieri potuit, quàm Annibali, qui tot annos de imperio cum populo R. omnium gentium uictore certasset, græcum hominem, qui nunquam hostem, nunquam castra uidisset, nunquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, præcepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi præcipiunt, ui-

dentur. quod enim ipsi experti non sunt, id docent cæteros: sed hoc minus fortasse errant, quòd non te, ut Annibalem, sed pueros, aut adolescentulos docere conantur. Erras Catule, inquit Antonius. nam egomet in multos iam Phormiones incidi. quis enim, est istorum Græcorum, qui quenquam nostrum quidquã intelligere arbitretur? ac mihi quidem non ita molesti sunt. facile omnes perpetior, & perfero. nam aut aliquid afferunt, quod mihi nõ displiceat: aut efficiunt, ut me non didicisse minus pœniteat. dimitto autem eos nõ tam contumeliose, quàm philosophum illum Annibal: & eo fortasse plus habeo etiam negotij. sed tamen est eorum doctrina, quantum ego iudicare possum, perridicula. Diuidunt enim totam rem in duas parteis, in causæ controuersiam, & in quæstionis. Causam appellant rem positã in disceptatione rerũ, & controuersia: Quæstionem autem rem positã in infinita dubitatione. De causa præcepta dant. De altera parte dicendi mirum silentium. Denique quinque faciunt quasi membra eloquentiæ: inuenire, quid dicas: inuenta disponere: deinde ornare uerbis: post memoriæ mandare: tum ad extremum agere, ac pronunciare. rem sanè non reconditam. quis enim hoc non sua sponte uiderit, neminem posse apte dicere, nisi, & quid diceret, & quibus uerbis, & quo ordine diceret, haberet, et ea meminisset? Atque hæc ego non reprehendo, sed ante oculos posita esse dico, ut eas item quatuor, quinque, sex'ue parteis, uel etiam septem, (quoniam aliter ab alijs digerũtur) in quas est ab his omnis oratio distributa. Iubent enim exordiri ita, ut eum, qui audiat, beneuolum nobis

faciamus, & docilem, & attentum: Deinde rem narrare ita, ut uerisimilis narratio sit, ut aperta, ut breuis: Post autem diuidere causam, aut proponere: nostra cõfirmare argumentis, ac rationibus, deinde contraria refutare. Tum autem alij conclusionem orationis, et quasi perorationem collocãt. alij iubent, ante quàm peroretur, ornandi, aut augendi causa digredi, deinde concludere, ac perorare. ne hæc quidem reprehendo: sunt enim concinne distributa, sed tamen, id quod necesse fuit hominibus expertibus ueritatis, non perite. Quæ enim præcepta principiorum, & narrationum esse uoluerunt, ea in totis orationibus sunt conseruanda. Nam & ego mihi beneuolum iudicem facilius facere possum, cum sum in cursu orationis, quàm cum omnia sunt inaudita: docilem autem non cum polliceor me demonstraturum, sed tum, cum doceo, & explano: attentum uero crebro tota actione excitandis mentibus iudicum, non prima denunciatione efficere possumus. Iam uero narrationem quòd iubent uerisimilem esse, & apertam, & breuem: recte nos admonent. quòd hæc narrationis magis putant esse propria, quàm totius orationis: ualde mihi uidentur errare: omninoq; in hoc omnis est error, quòd existimant artificium esse hoc quoddam non dissimile cæterorum: cuiusmodi de ipso iure ciuili hesterno die Crassus componi posse dicebat: ut genera rerum primum exponerentur; in quo uitium est, si genus ullum prætermittatur: deinde singulorum generum partes; in quo & deesse aliquam partem, & superare, mendosum est: tũ uerborum omnium definitiones; in quibus neque abesse

quidquam

quidq; decet, neque redũdare. Sed hoc ſi in iure ciuili, ſi etiã in paruis, aut mediocribus rebus doctores aſſequi poſſunt; nõ idẽ ſentio tanta hac in re, tamq; immenſa poſſe fieri. ſin autem qui arbitrantur, deducendi ſunt ad eos, qui hæc docent: omnia iam explicata, & perpolita aſſequentur. ſunt.n. innumerabiles de his rebus libri, neque abditi, neque obſcuri. ſed uideant, quid uelint, ad ludendum ne, an ad pugnandũ arma ſint ſumpturi. aliud enim pugna, & acies, aliud ludus, cãpusq; noſter deſiderat. attamen ars ipſa ludicra armorum & gladiatori, & militi prodeſt aliquid: ſed animus acer, & præſens, & acutus idem, atque uerſutus inuictos uiros efficit non difficilius arte coniuncta. Quare ego tibi oratorem ſic iam inſtituam, ſi potuero, ut, quid efficere poſſit, ante perſpiciam. Sit enim mihi tinctus literis: audierit aliquid: legerit: iſta ipſa præcepta acceperit. tentabo, quid deceat; quid uoce, quid uiribus, quid ſpiritu, quid lingua efficere poſſit. Si intelligam poſſe ad ſummos peruenire: non ſolum hortabor, ut elaboret, ſed etiam, ſi uir quoque mihi bonus uidebitur, obſecrabo. tantum ego in excellente oratore, & eodem uiro bono pono eſſe ornamenti uniuerſæ ciuitati. Sin uidebitur, cum omnia ſumma fecerit, tamen ad mediocreis oratores eſſe uenturus: permittam ipſi, quid uelit; moleſtus magnopere non ero. Sin planè abhorrebit, & erit abſurdus: ut ſe contineat, aut ad aliud ſtudium transferat, admonebo. nam neque is, qui optime poteſt, deſerendus ullo modo eſt à cohortatione noſtra: neque is, qui aliquid poteſt, deterrendus. quod alterũ diuinitatis mihi cuiuſdam uidetur: alterum uel non fa

cere, quod non optime possis; uel facere, quod nō pessime facias, humanitatis. tertium uero illud, clamare contra quàm deceat, & quàm possit, hominis est, ut tu Catule de quodā declamatore dixisti, stultitiæ suæ quāplurimos testeis domestico præconio colligentis. De hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus, adiuuandusq; sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea dūtaxat, quæ nos usus docuit; ut nobis ducibus ueniat eò, quò sine duce ipsi peruenimus; quoniam meliora docere non possumus. Atque ut à familiari nostro exordiar: hunc ego Catule Sulpitium primum in causa paruula adolescentulū audiui, uoce, & forma, & motu corporis, et reliquis rebus aptum ad hoc munus, de quo quærimus; oratione autem celeri, & concitata, quod erat ingenij; & uerbis efferuescentibus, & paulo nimium redundantibus, quod erat ætatis. non sum aspernatus: uolo enim se efferat in adolescente fœcunditas: nam facilius, sicut in uitibus, reuocantur ea, quæ sese nimium profuderunt, quàm, si nihil ualet materies, noua sarmenta cultura excitantur: ita uolo esse in adolescente, unde aliquid amputem: non enim potest in eo esse succus diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem assecutū. uidi statim indolem; neque dimisi tempus; & eum sum cohortatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum, magistrum autem, quem uellet, eligeret; me quidem si audiret, L. Crassum. quod ille arripuit; et ita sese facturū confirmauit; atque etiā addidit, gratiæ scilicet causa, me quoque sibi magistrū futurū. Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meæ, cū iste accusauit C. Norbanum defendente me. non est

credibile, quid intereſſe mihi ſit uiſum inter eum, qui tum erat, & qui anno ante fuerat. omnino in illud genus eum Craſſi magnificum atque præclarum natura ipſa ducebat: ſed ea non ſatis proficere potuiſſet, niſi eodem ſtudio atque imitatione intendiſſet, atque ita dicere conſueſſet, ut tota mente Craſſum atque omni animo intueretur. Ergo hoc ſit primum in præceptis meis, ut demonſtremus quem imitemur, atque ita, ut, quæ maxime excellát in eo quẽ imitabitur, ea diligẽtiſſime perſequatur: tũ accedat exercitatio, qua illum, quem ante delegerit, imitãdo effingat, atque ita exprimat, non ut multos imitatores ſæpe cognoui, qui aut ea, quæ facilia ſunt, aut etiã illa, quæ inſignia ac penè uitioſa, conſectantur imitando. nihil eſt facilius, quàm amictum imitari alicuius, aut ſtatũ, aut motũ. ſi uero etiam uitioſi aliquid eſt; id ſumere, & in eo uitioſum eſſe, non magnum eſt; ut ille, qui nunc etiam amiſſa uoce furit in rep. Fuſius neruos in dicendo C. Fimbriæ, quos tamen habuit ille, non aſſequitur, oris prauitatem, & uerborum latitudinem imitatur: ſed tamen ille nec deligere ſciuit, cuius potiſſimum ſimilis eſſet; & in eo ipſo, quẽ delegerat, imitari etiam uitia uoluit. Qui autẽ ita faciet ut oportet, primũ uigilet neceſſe eſt in deligendo: deinde, quem probauit, in eo quæ maxime excellent, ea diligentiſſime perſequatur. quid enim cauſæ cenſetis eſſe, cur ætates extulerint ſingulæ ſingula propè genera dicendi? quod non tam facile in noſtris oratoribus poſſumus iudicare, quia ſcripta, ex quibus iudicium fieri poſſet, non multa ſanè reliquerunt, quàm in Græcis; ex quorũ ſcriptis cuiuſque ætatis, quæ dicendi

ratio uoluntasq; fuerit, intelligi potest. Antiquissimi ferè sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles atque Alcibiades, & eadem ætate Thucydides, subtiles, acuti, breues, sententijs magis quàm uerbis abūdantes. non potuisset accidere, ut unum esset omnium genus, nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias, Theramenes, Lysias. multa Lysiæ scripta sunt, non nulla Critiæ, de Theramene audiuimus. omnes etiam tum retinebant illum Periclis succum, sed erant paulo uberiore filo. Ecce tibi exortus est Isocrates, magister istorum omnium: cuius è ludo tanquam ex equo Troiano innumeri principes exierunt: sed eorum partim in pompa, partim in acie illustres esse uoluerunt. itaque & illi Theopompi, Ephori, Phylisti, Naucratæ, multiq; alij naturis differunt, uoluntate autem similes sunt inter sese: & magistri, & ij, qui se ad causas contulerunt, ut Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, Aeschines, Dynarchus, alijq; complures, etsi inter se pares non fuerunt, tamen sunt omnes in eodem ueritatis imitandæ genere uersati; quorum quandiu mansit imitatio, tandiu genus illud dicendi, studiumq; uixit. posteaquam extinctis his, omnis eorum memoria sensim obscurata est & euanuit, alia quædam dicendi molliora ac remissiora genera uiguerūt. inde Demochares, quem aiunt sororis filium fuisse Demosthenis, tum Phalereus ille Demetrius, omnium istorum mea sententia politissimus, alijq; eorum similes extiterunt. quæ si uolemus usque ad hoc tempus persequi, intelligemus, ut hodie Alabandensem illum Meneclem, & eius fratrem Hieroclem, quos ego audi-

ui, tota imitetur Asia, sic semper fuisse aliquem, cuius se similes plerique esse uellent. hanc igitur similitudinem qui imitatione assequi uolet, tum exercitationibus crebris atque magnis, tum scribendo maxime persequatur. quod si noster Sulpitius faceret, multo eius oratio esset pressior: in qua nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere, in summa ubertate inest luxuries quædam, quæ stylo depascenda est. Hic Sulpitius, Me quidem, inquit, recte mones, idq; mihi gratum est: sed ne te quidem Antoni multum scriptitasse arbitror. Tum ille, Quasi uero, inquit, non ea præcipiam alijs, quæ mihi ipsi desunt. sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor: uerum & in hoc ex re familiari mea, & in illo ex eo, quod dico, quantulum id cunque est, quid faciam iudicari potest. Atque esse tamē multos uidemus, qui neminem imitentur, & suapte natura, quod uelint, sine cuiusquam similitudine cōsequantur. quod & in uobis animaduerti recte potest Cæsar & Cotta: quorum alter inusitatum quidem nostris oratoribus leporem quendam & salem, alter acutissimum & subtilissimum dicendi genus est consecutus. Neque uero uester æqualis Curio, patre mea sententia uel eloquentissimo temporibus illis, quēquam mihi magnopere uidetur imitari; qui tamen uerborum grauitate, & elegantia, & copia suam quandam expressit quasi formam figuramq; dicendi: quod ego maxime potui iudicare in ea causa, quam ille contra me apud Centumuiros pro fratribus Cossis dixit. in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet. Verum ut aliquā=

do ad causas deducamus illum, quem constituimus, & eas quidem, in quibus plusculum negotij est, iudiciorum atque litium, (riserit aliquis fortasse hoc præceptū: est enim non tam acutū, quàm necessarium, magisq; monitoris non fatui, quàm eruditi magistri) hoc enim primum præcipiemus, quascunque causas erit acturus, ut eas diligenter penitusq; cognoscat. hoc in ludo nō præcipitur: faciles enim causæ ad pueros deferuntur. Lex peregrinum uetat in murum ascendere: ascendit, hostes repulit, accusatur. nihil est negotij huiusmodi causam cognoscere. recte igitur de causa discenda præcipiunt. hæc est enim in ludo causarum ferè formula. at uero in foro tabulæ, testimonia, pacta, conuenta, stipulationes, cognationes, affinitates, decreta, responsa, uita denique eorum, qui in causa uersantur, tota cognoscenda est: quarum rerum negligentia plerasque causas, & maxime priuatas, (sunt enim multo sæpe obscuriores) uidemus amitti. ita nonnulli, dum operam suam multi æstimari uolunt, ut toto foro uolitare, & à causa ad causam ire uideantur, causas dicunt incognitas. In quo est illa quidem magna offensio, uel negligentiæ, susceptis rebus, uel perfidiæ, receptis; sed etiam illa maior opinione, quòd nemo potest de ea re, quam non nouit, non turpissime dicere. ita dum inertiæ uituperationem, quæ maior est, contemnunt, assequuntur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis. Equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me ipse doceat; & ut ne quis alius adsit, quo liberius loquatur; et agere aduersarij causam, ut ille agat suam, et quidquid de sua re cogitarit, in medium proferat. itaque

cum ille discessit, tres personas unus sustineo summa animi æquitate, meam, aduersarij, iudicis. qui locus est talis, ut plus habeat adiumenti, quàm incommodi, hunc iudico esse dicendum. ubi plus mali, quàm boni reperio, id totum abiudico atque reijcio. ita assequor, ut alio tempore cogitem quid dicam, & alio dicã: quæ duo plerique ingenio freti simul faciunt; sed certe ijdẽ illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad cogitandum, alium ad dicendum putarent. Cum rem penitus causamq; cognoui, statim occurrit animo quæ sit causa ambigui. nihil est enim, quod inter homines ambigatur, siue ex crimine causa constet, ut facinoris; siue ex controuersia, ut hæreditatis; siue ex deliberatione, ut belli; siue ex persona, ut laudis; siue ex disputatione, ut de ratione uiuendi; in quo non, aut quid factum sit, aut fiat, futurum'ue sit, quæratur, aut quale sit, aut quid uocetur. Ac nostræ ferè causæ, quæ quidem sunt criminum, plerunque inficiatione defenduntur. nam & de pecunijs repetundis, quæ maximæ sunt, neganda ferè sunt omnia: & de ambitu raro illud datur, ut possis liberalitatem ac benignitatem ab ambitu atque largitione seiungere: de sicarijs, de ueneficijs, de peculatu inficiari necesse est. Id est igitur genus primum causarum in iudicijs, ex controuersia facti; in deliberationibus plerunque ex futuri, raro etiã ex instantis, aut facti. Sæpe autẽ, res nõ sit nec ne, sed qualis sit, quæritur: ut cũ L. Opimij causam defendebat apud populũ audiente me C. Carbo Consul, nihil de C. Gracchi nece negabat, sed id iure pro salute patriæ factum esse dicebat: ut ei-

dem Carboni Tribuno pl. alia tum mente remp. capesſenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti reſpõderat, iure cæſum uideri. Iure autem omnia defenduntur, quæ ſunt eius generis, ut aut oportuerit, aut licuerit, aut neceſſe fuerit, aut imprudentia, aut caſu facta eſſe uideantur. Iam quid uocetur quæritur, cum, quo uerbo quid appellandum ſit, contenditur: ut mihi ipſi cum hoc Sulpitio fuit in Norbani cauſa ſumma contentio: pleraque enim de ijs, quæ ab iſto obijciebantur, cum confiterer, tamen ab illo maieſtatem imminutam negabam, ex quo uerbo lege Apuleia tota illa cauſa pendebat. Atque in hoc genere cauſarum nonnulli præcipiunt, ut uerbum illud, quod cauſam facit, lucide breuiter uterque definiat. quod mihi quidem perquam puerile uideri ſolet. alia eſt enim, cum inter doctos homines de ijs ipſis rebus, quæ uerſantur in artibus, diſputatur, uerborum definitio: ut cum quæritur quid ſit ars, quid ſit lex, quid ſit ciuitas. In quibus hoc præcipit ratio atque doctrina, ut uis eius rei, quam definias, ſic exprimatur, ut neque abſit quidquam, neque ſuperſit. quod quidem in illa cauſa neque Sulpitius fecit, neque ego facere conatus ſum. nam quantum uterque noſtrum potuit, omni copia dicendi dilatauit, quid eſſet maieſtatem minuere. Etenim definitio primum repreheſo uerbo uno, aut addito, aut dempto, ſæpe extorquetur è manibus: deinde genere ipſo doctrinam redolet, exercitationemq; penè puerilem: tum & in ſenſum & in mentem iudicis intrare non poteſt: ante enim præterlabitur, quàm percepta eſt. Sed in eo genere, in quo, quale ſit quid, ambigitur, exiſtit etiã

ex ſcripti interpretatione ſæpe contentio : in quo nulla
poteſt eſſe niſi ex ambiguo controuerſia . Nam illud
ipſum, cum ſcriptũ à ſententia diſcrepat, genus quod=
dam habet ambigui: quod tum explicatur, cum ea uer
ba, quæ deſunt, ſuggeſta ſunt, quibus additis defenditur
ſententiam ſcripti perſpicuam fuiſſe : & ex contrarijs
ſcriptis ſi quid ambigitur, non nouum genus naſci=
tur, ſed ſuperioris generis cauſa duplicatur . itaque
aut nunquam dijudicari poterit, aut ita dijudicabi=
tur, ut referendis præteritis uerbis id ſcriptum, quod=
cunque defendimus, ſuppleatur . ita fit, ut unum ge=
nus in ijs cauſis, quæ propter ſcriptum ambiguntur,
relinquatur, ſi eſt ſcriptum aliquid ambigue . Ambi=
guorum autem cum plura genera ſunt, quæ mihi ui=
dentur ij melius noſſe, qui dialectici appellantur ; ij
autem noſtri ignorare, qui non minus noſſe debeant:
tum illud eſt frequentiſſimum in omni conſuetudine
uel ſermonis, uel ſcripti, cum idcirco aliquid ambigi=
tur, quòd aut uerbum, aut uerba ſint prætermiſſa .
Iterum autem peccant, cum genus hoc cauſarum, quod
in ſcripti interpretatione uerſatur, ab illis cauſis, in
quibus, qualis quæque res ſit, diſceptatur, ſeiungũt :
nuſquam enim tã quæritur quale ſit genus ipſum rei,
quàm in ſcripto, quod totum à facti controuerſia ſe=
paratum eſt . Ita tria ſunt omnino genera, quæ in di
ſceptationem et controuerſiã cadere poſſunt, quid fiat,
factum, futurum'ue ſit, aut quale ſit, aut quo mo
do nominetur . nam & illud quidem, quod quidam
Græci adiungunt, recte ne factum ſit, totum in eo eſt,
quod quale ſit, quærimus . Sed iam ad inſtitutum re=

uertar meum. Cũ igitur accepto causæ genere & cognito rẽ tractare cœpi, nihil prius constituo, quàm quid sit illud, quò mihi referenda sit omnis illa oratio, quæ sit propria quæstionis & iudicij: deinde illa duo diligentissime considero; quorum alterum cõmendationẽ habet nostrã, aut eorũ, quos defendimus; alterũ est accõmodatũ ad eorum animos, apud quos dicimus, ad id, quod uolumus, cõmouendos. Ita ratio omnis dicendi tribus ad persuadendum rebus est nixa; ut probemus uera esse ea, quæ defendimus; ut conciliemus nobis eos, qui audiunt; ut animos eorum ad quencunque causa postulabit motum uocemus. Ad probãdum autem duplex est oratori subiecta materies: una rerum earum, quæ nõ excogitantur ab oratore, sed in re positæ ratione tractantur, ut tabulæ, testimonia, pacta, conuenta, quæstiones, leges, senatusconsulta, res iudicatæ, decreta, responsa, & reliqua, si quæ sunt, quæ non ab oratore pariuntur, sed ad oratorem à causa atque à reis deferuntur. altera est, quæ tota in disputatione & argumentatione oratoris collocata est. ita in superiore genere de tractandis argumẽtis, in hoc autem etiã de inueniendis cogitandũ est. Atque isti quidẽ, qui docẽt, cum causas in plura genera secuerũt, singulis generibus argumentorum copiã suggerũt. quod etsi ad instituẽdos adolescentulos magis aptũ est, ut, simulac posita sit causa, habeant quò se referãt, unde statim expedita possint argumẽta depromere: tamẽ & tardi ingenij est, riuulos consectari, fontes rerũ non uidere; & iã ætatis est usúsq; nostri, à capite, quod uelimus, arcessere, &, unde omnia manant, uidere. Et primũ genus illud earum re

rum, quæ ad oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem usum similium rerum esse debebit. nam pro tabulis & contra tabulas, & pro testibus & contra testes, pro quæstionibus & contra quæstiones, & item de cæteris rebus eiusdem generis, uel separatim dicere solemus de genere uniuerso, uel definite de singulis temporibus, hominibus, causis. quos quidem locos (uobis hoc Cotta & Sulpiti dico) multa commentatione atque meditatione paratos atque expeditos habere debetis. longum est enim nunc me explicare, qua ratione aut confirmare, aut infirmare testes, tabulas, quæstiones oporteat. hæc sunt omnia ingenij uel mediocris, exercitationis autem maximæ: artem quidem & præcepta duntaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus ornentur. itemq; illa, quæ sunt alterius generis, quæ tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis illustrem perpolitamq; desiderant. Itaque cum hæc duo nobis quærenda sint in causis, primum quid, deinde quo modo dicamus: alterum, quod totum arte tinctum uidetur, tametsi artem requirit, tamen prudentiæ est penè mediocris, quid dicendum sit, uidere; alterum est, in quo oratoris uis illa diuina uirtusq; cernitur, ea, quæ dicenda sunt, ornate, copiose, uarieq; dicere. quare illam partem superiorem, quoniam semel ita uobis placuit, non recusabo quo minus perpoliam atque conficiam; (quantum consequar, uos iudicabitis) quibus ex locis ad eas tres res, quæ ad fidem faciendam solæ ualent, ducatur oratio, ut & concilientur animi, & doceantur, & moueantur. hæc sunt

enim tria. ea uero quemadmodum illustrentur, praesto est qui omnes docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit, qui maxime auxit, qui solus effecit. nanque ego Catule (dicam enim non reuerens assentandi suspitionem) neminem esse oratorem paulo illustriorem arbitror, neque Graecum, neque Latinũ, quem aetas nostra tulerit, quem non & saepe & diligenter audierim. itaque si quid est in me, quod iam sperare uideor, quoniam quidem uos his ingenijs homines tantum operae mihi ad audiendum datis, ex eo est, quòd nihil quisquam unquam me audiente egit orator, quod non in memoria mea penitus insederit. Atque ego is qui sum, quantuscunque sum ad iudicandum, omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione sic statuo & iudico, neminem omnium tot, & tanta, quanta sunt in Crasso, habuisse ornamenta dicendi. Quamobrem si uos quoque hoc idem existimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, si, cum ego hunc oratorem, quem nunc fingo, ut institui, creâro, aluero, confirmâro, tradam eũ Crasso & uestiendum, & ornandum. Tum Crassus, Tu uero, inquit, Antoni perge, ut instituisti. neque enim boni est, neque liberalis parentis, quem procrearit, & eduxerit, eum non & uestire, & ornare, praesertim cum te locupletem esse negare non possis. quod enim ornamentum, quae uis, qui animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitauit excitare reum consularem, & eius diloricare tunicam, & iudicibus cicatrices aduersas senis Imperatoris ostendere? qui idem hoc accusante Sulpitio, cum hominem seditiosum furiosumq; defenderet, non dubita=

uit ſeditiones ipſas ornare, ac demonſtrare grauiſſimis uerbis multos ſæpe impetus populi nõ iniuſtos eſſe, quos præſtare nemo poſſit; multas etiam è rep. ſeditiones ſæpe eſſe factas, ut cum reges eſſent exacti, ut cum Tribunitia poteſtas eſſet conſtituta; illam Norbani ſeditionem ex luctu ciuium, & ex Cæpionis odio, qui exercitum amiſerat, neque reprimi potuiſſe, & iure eſſe cõflatam. potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam nouus, ſine quadam incredibili ui, ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Cn. Manlij, quid de Q. Regis commiſeratione dicam? quid de alijs innumerabilibus? in quibus hoc non maxime enituit, quod tibi omnes dant, acumen quoddam ſingulare; ſed hæc ipſa, quæ nunc ad me delegare uis, ea ſemper in te eximia & præſtantia fuerunt. Tum Catulus, Ego uero, inquit, in uobis hoc maxime admirari ſoleo, quòd, cum inter uos in dicendo diſſimillimi ſitis, ita tamen uterque ueſtrum dicat, ut ei nihil neque à natura denegatum, neque à doctrina non delatum eſſe uideatur. quare Craſſe neque tu tua ſuauitate nos priuabis, ut, ſi quid ab Antonio aut prætermiſſum, aut relictum ſit, non explices: neque te Antoni, ſi quid non dixeris, exiſtimabimus non potuiſſe potius, quàm à Craſſo dici maluiſſe. Hic Craſſus, Quin tu, inquit, Antoni omittis iſta, quæ propoſuiſti, quæ nemo horum deſiderat, quibus ex locis ea, quæ dicenda ſint in cauſis, reperiantur: quæ quanquã abs te nouo quodam modo, præclareq; dicuntur, ſunt tamen & re faciliora, & præceptis peruagata. illa deprome nobis unde afferas, quæ ſæpiſſime tractas, ſemperq; diuinitus. De=

promam equidem, inquit Antonius; & , quo facilius id à te exigam quod peto, nihil tibi à me postulanti recusabo. Meæ totius orationis, & istius ipsius in dicẽdo facultatis, quam modo Crassus in cœlum uerbis extulit, tres sunt rationes, ut ante dixi, una conciliandorum hominum, altera docendorum, tertia concitandorum. Harum trium partium prima lenitatem orationis, secũda acumen, tertia uim desiderat. nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione uoluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio posita est, uidetur omnem huius generis quasi doctrinam continere: de ea primum loquemur, & pauca dicemus: pauca enim sunt, quæ usu iam tractata, & animo quasi habere notata uideamur. Ac tibi sapienter monenti L. Crasse libenter assentiemur, ut singularum causarum defensiones, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus; aperiamus autem ea capita, unde omnis ad omnem & causam & orationem disputatio ducitur. Neque enim, quoties uerbũ aliquod est scribendum nobis, toties eius uerbi literæ sunt cogitatione conquirendæ: nec, quoties causa dicẽda est, toties ad eius causæ seposita argumenta reuolui nos oportet, sed habere certos locos, qui, ut literæ ad uerbum scribendum, sic illi ad causam explicandam statim occurrant. sed hi loci ei demum oratori prodesse possunt, qui est uersatus in rebus, uel usu, quem ætas denique affert, uel auditione & cogitatione, quæ studio & diligentia præcurrit ætatem. nam si tu mihi

quamuis eruditũ hominem adduxeris, quamuis acrem & acutum in cogitando, quamuis ad pronũciandum expeditũ, si erit idem in consuetudine ciuitatis, in exemplis, in institutis, in moribus ac uoluntatibus ciuium suorum hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promũtur. subacto mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed nouato & iterato, quo meliores fœtus possit & grandiores edere. subactio autem est usus, auditio, lectio, literæ. Ac primum naturam causæ uideat, quæ nunquam latet: factum ne sit, quæratur, an quale sit, an quod nomen habeat: quo perspecto, statim occurrit naturali quadam prudentia, non ijs subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est, quo sublato controuersia stare nõ possit: deinde quid ueniat in iudicium: quod isti sic iubent quærere: interfecit Opimius Gracchum, quid facit causam? quòd reip. causa, cum ex S.C. ad arma uocasset: hoc tolle, causa non erit. At id ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in iudicium, licuerit ne ex S.C. seruandæ reip. causa. Perspicua sunt hæc quidem, & in uulgari prudentia sita, sed illa quærenda, quæ ab accusatore & defensore argumenta ad id, quod in iudicium uenit, spectantia debeant afferri. Atque hic illud uidendũ est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus: non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut uideatis, quàm sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi uidẽtur, hebes atque impolitum. Constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum. unũ appellant, in quo si-

ne personis atque temporibus de uniuerso genere quæratur: alterum, quod personis certis & temporibus definiatur: ignari omnes controuersias ad uniuersi generis uim & naturam referri. nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimij persona, nihil Decij. de ipso enim uniuerso genere infinita quæstio est; num pœna uideatur esse afficiendus, qui ciuem ex S. C. patriæ conseruandæ causa interemerit, cum id per leges non liceret. Nulla denique est causa, in qua id, quod in iudicium uenit, ex reorum personis, ac non generum ipsorũ uniuersa disputatione quæratur. Quin etiam in ijs ipsis, ubi de facto ambigitur, cœperit ne contra leges pecunias P. Decius, argumenta & criminum & defensionis reuocentur oportet ad genus, & ad naturam uniuersam; quòd sumptuosus, de luxuria; quòd alieni appetens, de auaritia; quòd seditiosus, de turbulentis & malis ciuibus; quòd à multis arguitur, de genere testium: contráq; quæ pro reo dicentur, omnia necessario à tempore atque homine ad communes rerum & generũ summas reuoluentur. Atque hæc forsitan homini non omnia, quæ sunt in natura rerum, celeriter animo comprehendenti, permulta uideantur, quæ ueniant in iudicium tum, cum de facto quæratur: sed tamen criminum est multitudo, non defensionum aut locorum infinita. Quæ uero, cum de facto non ambigitur, quæruntur qualia sint; ea, si ex reis numeres, & innumerabilia sunt, et obscura; si ex rebus, ualde & modica, & illustria. Nam si Mancini causam in uno Mancino ponimus; quotiescunque is, quem Paterpatratus dediderit, rece-

ptus non erit, toties causa noua nascetur. Sin illa con trouersia causam facit, uideatur ne ei, quem Paterpatratus dediderit, si is non sit receptus, postliminiũ esse: nihil ad artem dicendi, nec ad argumenta defensionis Mancini nomen pertinet. Ac si quid affert præterea hominis aut dignitas, aut indignitas; extra quæstionem est; & ea tamen ipsa oratio ad uniuersi generis disputationem referatur necesse est. Hæc ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos redarguam: quãquam reprehendẽdi sunt, qui in genere definiendo istas causas describunt in personis, & in temporibus positas esse. nam etsi incurrunt tempora & personæ: tamẽ intelligendum est, non ex ijs, sed ex genere quæstionis pendere causas. sed hoc nihil ad me. nullum enim nobis certamen cum istis esse debet: tantum satis est intelligi, ne hoc quidem eos consecutos, quod in tanto otio etiam sine hac forensi exercitatione efficere potuerunt, ut genera rerum discernerent, eáq; paulo subtilius explicarent. uerum hoc, ut dixi, nihil ad me. illud ad me, ac multo etiam magis ad uos Cotta noster & Sulpiti: quo modo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum: est enim infinita. Si in personis ponitur, quot homines, tot causæ: sin ad generum uniuersas quæstiones referuntur, ita modicæ, & paucæ sunt, ut omnes eas diligentes, & memores, & sobrij oratores percursas animo, & propè decantatas habere debeant. nisi forte existimatis à Manio Curio causam didicisse L. Crassum, & ea re multum attulisse, quamobrem posthumo non nato Curiũ tamen hæredem Coponij esse oporteret. nihil ad copiã

argumentorum, neque ad causæ uim ac naturam nomen Coponij ac Curij pertinuit. in genere erat uniuerso rei negotijq;, non in tempore ac nominibus omnis quæstio, cum scriptum ita sit, Si mihi filius gignitur, isq; prius moritur, et cætera, tum ut mihi ille sit hæres: si natus filius non sit, uideatur ne is, qui filio mortuo institutus hæres sit, hæres esse. perpetui iuris, & uniuersi generis quæstio non hominum nomina, sed rationem dicendi, & argumentorum fontes desiderat. In quo etiã isti nos iurisconsulti impediunt, à discẽdóq; deterrent. uideo enim in Catonis & Bruti libris nominatim ferè referri, quid alicui de iure uiro aut mulieri responderint: credo ut putaremus in hominibus non in re consultationis, aut dubitationis causam aliquam fuisse, ut, quòd homines essent innumerabiles, debilitati à iure cognoscendo uoluntatem discendi simul cũ spe perdiscendi abijceremus. Sed hæc Crassus aliquãdo nobis expediet, & exponet descripta generatim. est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc Catule pollicitus, se ius ciuile, quod nunc diffusum & dissipatum est, in certa genera coacturum, et ad artem facile redacturum. Et quidem, inquit Catulus, haudquaquam est difficile Crasso; qui &, quod disci potuit de iure, didicit; & quod ijs, qui eum docuerũt, defuit, ipse afferet; ut, quæ sint in iure, uel acute describere, uel ornate illustrare possit. ergo ista, inquit Antonius, tum à Crasso discemus, cum se de turba, & à subsellijs in otium, ut cogitat, solitudinemq; contulerit. Iam id quidem sæpe inquit Catulus, ex eo audiui, cum diceret sibi certũ esse à iudicijs causisq; discedere: sed, ut ipsi soleo dicere, non

licebit : neque enim ipse auxilium suum sæpe à uiris bonis frustra implorari patietur : neque id æquo animo feret ciuitas : quæ si uoce L. Crassi carebit, ornamento quodam sese spoliatam putabit. Nam hercle, inquit Antonius, si hæc uere à Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino Crasse uiuendum, & istam oscitantem & dormitantem sapientiam, Scæuolarum, & cæterorũ beatorũ otio cõcedamus. Arrisit hic Crassus leuiter, et, Pertexe modo, inquit, Antoni, quod exorsus es : me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam confugero, in libertatem uindicabit. Huius quidem loci, quem modo sum exorsus, hic est finis, inquit Antonius : quoniam intelligitur non in hominum innumerabilibus personis, neque in infinita temporũ uarietate, sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quæ in dubium uocarentur ; genera autem esse definita non solum numero, sed etiam paucitate ; ut eam materiem orationis, quæ cuiusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam, instructam, ornatamq; comprehenderent, rebus dico & sententijs. Ea ui sua uerba parient : quæ semper satis ornata mihi quidem uideri solent, si eiusmodi sunt, ut ea res ipsa peperisse uideatur. Ac si uerum quæritis, quod mihi quidem uideatur : (nihil enim aliud affirmare possum, nisi sententiã & opinionẽ meam) hoc instrumentum causarum, & generũ uniuersorum in forũ deferre debemus, neque, ut quæque res delata ad nos erit, tũ denique scrutari locos, ex quibus argumẽta eruamus : quæ quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito, & usu, pertractata esse

possunt. sed tamen animus referendus est ad ea capita, & ad illos, quos sæpe iam appellaui, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inuenta ducuntur. Atque hoc totum est siue artis, siue animaduersionis, siue consuetudinis, nosse regiones, intra quas uenere; ut peruestiges, quod quæras. Vbi eum locum omnem cogitatione sepseris, si modo usum rerum percallueris, nihil te effugiet, atque omne, quod erit in re, occurret, atque incidet. Et sic cum ad inueniendum in dicendo tria sint, acumen, deinde ratio, quam licet, si uolumus, appellemus artem, tertium diligentia; non possum equidem non ingenio primas concedere, sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate incitat. Diligẽtia, inquam, cum omnibus in rebus, tum in causis defendendis plurimum ualet. hæc præcipue colenda est nobis, hæc semper adhibenda, hæc nihil est quod non assequatur. causa ut penitus, quod initio dixi, nota sit, diligentia est. ut aduersarium attente audiamus, atque ut eius non solum sententias, sed etiam uerba omnia excipiamus, uultus denique perspiciamus omnes, qui sensus animi plerunque indicant, diligentia est. id tamen dissimulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere uideatur, prudentia est. Deinde ut in ijs locis, quos proponam paulo post, peruoluatur animus, ut se penitus insinuet in causam, ut sit cura & cogitatione intentus, diligentia est. ut his rebus adhibeat, tanquam lumen aliquod, memoriam, ut uocem, ut uires, hæc magna sunt. Inter ingenium quidem & diligentiã perpaululum loci reliquum est arti. ars demonstrat tantum ubi quæras, atque ubi sit illud, quod studeas inue=

nire. reliqua ſunt in cura, attentione animi, cogitatione, uigilantia, aſſiduitate, labore, complectar uno uerbo, quo ſæpe iam uſi ſumus, diligentia, qua una uirtute omnes uirtutes reliquæ continentur. Nam orationis quidem copia uidemus ut abundent philoſophi, qui (ut opinor, ſed tu hæc Catule melius) nulla dant præcepta dicendi, nec idcirco minus, quæcunque res propoſita eſt, ſuſcipiunt, de qua copioſe & abundanter loquantur. Tum Catulus, Eſt, inquit, ut dicis, Antoni, ut plerique philoſophi nulla tradant præcepta dicendi, & habeant paratum tamen quid de quaque re dicant. Sed Ariſtoteles, is, quem maxime ergo admiror, propoſuit quoſdam locos, ex quibus omnis argumentatio non modo ad philoſophorũ diſputationem, ſed etiam ad hanc, qua in cauſis utimur, inueniretur. à quo quidem homine iandudũ Antoni non aberrat oratio tua: ſiue tu ſimilitudine illius diuini ingenij in eadem incurris ueſtigia: ſiue etiam illa ipſa legiſti, atque didiciſti: quod quidem mihi magis ueriſimile uidetur: plus enim te operæ Græcis dediſſe rebus uideo, quàm putarã. Tũ ille, Verum, inquit, ex me audies Catule. ſemper ego exiſtimaui iucundiorem & probabiliorem huic populo oratorem fore, qui primum quamminimam artificij alicuius, deinde nullam Græcarum rerum ſignificationẽ daret. atque ego idem exiſtimaui pecudis eſſe, non hominis, cum tantas res Græci ſuſciperent, profiterentur, agerent, ſeſeq; & uidendi res obſcuriſſimas, & bene uiuendi, & copioſe dicendi rationem hominibus daturos pollicerentur, non admouere aurem; &, ſi palàm audire eos non auderes, ne minueres apud tuos

ciues auctoritatem tuam, subauscultando tamen excipere uoces eorum, et procul, quid narrarent, attendere: itaq; feci Catule, & istorum omnium summatim causas, & genera ipsa gustaui. Valde hercule, inquit Catulus, timide, tanquam ad aliquem libidinis scopulum, sic tuam mētem ad philosophiam appulisti: quam hæc ciuitas aspernata nunquam est. nam & referta quōdam Italia Pythagoreorum fuit, tum, cum erat in hac gente magna Græcia, ex quo etiam quidam Numam Pompilium regem nostrum fuisse Pythagoreum ferūt, qui annis permultis ante fuit, quàm ipse Pythagoras; quo etiam maior uir habendus est, cum illam sapientiam constituendæ ciuitatis duobus propè seculis ante cognouit, quàm eam Græci natam esse senserunt: & certe non tulit ullos hæc ciuitas aut gloria clariores, aut auctoritate grauiores, aut humanitate politiores P. Africano, C. Lælio, L. Furio, qui secum eruditissimos homines ex Græcia palàm semper habuerunt. Atque ego ex istis sæpe audiui, cū dicerent, pergratum Athenienses & sibi fecisse, & multis principibus ciuitatis, quòd, cum ad senatum legatos de suis maximis rebus mitterent, tres illius ætatis nobilissimos philosophos misissent, Carneadem, & Critolaum, & Diogenem: itaque eos, dum Romæ essent, & à se, & ab alijs frequenter auditos. quos tu cum haberes auctores Antoni, miror cur philosophiæ, sicut Zethus ille Pacuuianus, propè bellum indixeris. Minime, inquit Antonius: ac sic decreui philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium, paucis. nam, omnino, haud placet. Sed tamen hæc est mea sententia, quam uidebar exposuis=

se: ego ista studia non improbo, moderata modo sint: opinionem istorum studiorum, & suspicionem artificij apud eos, qui res iudicent, oratori aduersariam esse arbitror: imminuit enim & oratoris auctoritatẽ, & orationis fidem. Sed ut eò reuocetur, unde huc declinauit oratio; ex tribus istis clarissimis philosophis, quos Romam uenisse dixisti, uides ne Diogenem fuisse, qui diceret, artem se tradere bene disserendi, & uera ac falsa dijudicandi, quam uerbo Græco διαλεκτικὴν appellaret? In hac arte, si modo est hæc ars, nullum est præceptum quo modo uerum inueniatur, sed tantum est quo modo iudicetur. nam & omne, quod eloquimur, sic ut aut esse dicamus id, aut non esse; & si simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici, ut iudicent uerum ne sit an falsum; & si coniuncte sit elatum, & adiuncta sint alia, iudicent recte ne adiuncta sint, et uera ne summa sit uniuscuiusque rationis: & ad extremum ipsi se compungunt suis acuminibus, & multa quærendo reperiunt, non modo ea, quæ iam non possint ipsi dissoluere, sed etiam quibus ante exorsa, & potius detexta propè retexantur. Hic nos igitur Stoicus iste nihil adiuuat, quoniã, quemadmodum inueniam, quid dicam, non docet: atque idem etiã impedit, quòd & multa reperit, quæ neget ullo modo posse dissolui; & genus sermonis affert non liquidũ, non fusum ac profluens, sed exile, aridum, concisum, ac minutum: quod si quis probabit, ita probabit ut oratori tamen aptum non esse fateatur. hæc enim nostra oratio multitudinis est auribus accõmodãda, ad oblectãdos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quæ non

artificis ſtatera, ſed quadam populari trutina examinantur. quare iſtam artem totam dimittamus, quæ in excogitandis argumentis muta nimium eſt, in iudicandis nimium loquax. Critolaum iſtum, quem ſimul cum Diogene ueniſſe commemoras, puto plus huic ſtudio noſtro prodeſſe potuiſſe. erat enim ab iſto Ariſtotele, à cuius inuentis tibi ego uideor non longe aberrare. atque inter hunc Ariſtotelem, cuius & illum legi librum, in quo expoſuit dicendi artes omnium ſuperiorum, & illos, in quibus ipſe ſua quædam de eadem arte dixit, et hos germanos huius artis magiſtros hoc mihi uiſum eſt intereſſe, quòd ille eadem acie mentis, qua rerum omniũ uim naturamq; uiderat, hæc quoque aſpexit, quæ ad dicendi artem, quam ille deſpiciebat, pertinebant: illi autem, qui hoc ſolũ colendum ducebant, habitarũt in hac una ratione tractanda, non eadem prudentia, qua ille, ſed uſu in hoc uno genere ſtudioq; maiore. Carneadis uero uis incredibilis illa dicendi, & uarietas perquam eſſet optanda nobis; qui nullam unquam in illis ſuis diſputationibus rem defendit, quam non probarit; nullam oppugnauit, quam non euerterit. Sed hoc maius eſt quiddam, quàm ab iis, qui hæc tradunt & docent, poſtulandum ſit. Ego autem, ſi quem nunc planè rudem inſtitui ad dicendum uelim, his potius tradam aſſiduis uno opere eandem incudem diem noctemq; tundentibus, qui omnes tenuiſſimas particulas, atque omnia minima manſa, ut nutrices infantibus pueris, in os inſerant. Sin ſit is, qui & doctrina mihi liberaliter inſtitutus, & aliquo iam imbutus uſu, & ſatis acri ingenio eſſe uideatur: illuc eũ

rapiam, ubi non seclusa aliqua aquula teneatur, sed unde uniuersum flumen erumpat; ut illi sedes, & tanquam domicilia omnium argumentorum commonstrem, & ea breuiter illustrem, uerbisq; definiam. quid enim est, in quo hæreat, qui uiderit, omne, quod sumatur in oratione aut ad probandum, aut ad refellendum, aut ex sua sumi ui atque natura, aut assumi foris? Ex sua ui, cum aut, res quæ sit tota, quæritur, aut pars eius, aut uocabulum quod habeat, aut quippiam rem illã quod attingat: extrinsecus autem, cum ea, quæ sunt foris, neque hærent in rei natura, colliguntur. Si res tota quæritur, definitione uniuersa uis explicanda est, sic: Si maiestas est amplitudo ac dignitas ciuitatis, is eam minuit, qui exercitum hostibus populi R. tradidit, non qui eum, qui id fecisset, populi R. potestati tradidit. Sin pars, partitione, hoc modo: Aut senatui parendum de salute reip. fuit, aut aliud consilium instituendum, aut sua sponte faciendum: aliud consilium superbum, suum arrogans: utendum igitur fuit consilio senatus.
» Sin ex uocabulo, ut Carbo: Si Consul est, qui consu-
» lit patriæ: quid aliud fecit Opimius? Sin ab eo, quod rem attingat; plures sunt argumentorum sedes ac loci. nam & coniuncta quærimus: & genera, & partes generibus subiectas, & similitudines, & dissimilitudines, & contraria, & consequentia, & consentanea, & quasi præcurrentia, & repugnantia, & causas rerum uestigabimus: & ea, quæ ex causis orta sunt, & maiora, paria, minora quæremus. Ex coniunctis sic argumenta ducuntur: Si pietati summa tribuenda laus est, debetis moueri, cum Q. Metellum tam pie lu-

gere uideatis. Ex genere autem: Si magistratus in populi R. potestate esse debent; quid Norbanum accusas, cuius Tribunatus uoluntati paruit ciuitatis? Ex parte autem ea, quæ est subiecta generi: Si omnes, qui reip. consulunt, chari nobis esse debent; certe in primis Imperatores, quorum consilijs, uirtute, periculis retinemus et nostram salutem, & imperij dignitatem. Ex similitudine autem: Si feræ partus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia esse debemus? At ex dissimilitudine: Si barbarorum est in diem uiuere, nostra consilia sempiternum tempus spectare debent. Atque utroque in genere & similitudinis & dissimilitudinis, exẽpla sunt ex aliorum factis, aut dictis, aut euentis, & fictæ narrationes sæpe ponendæ. Iam ex contrario: Si Gracchus nefarie, præclare Opimius. Ex consequentibus: Si & ferro interfectus ille, & tu inimicus eius cũ gladio cruento comprehensus es in illo ipso loco, & nemo præter te ibi uisus est, & causa nemini, & tu semper audax; quid est, quòd de facinore dubitare possimus? Ex consentaneis, & præcurrentibus, & repu-
" gnãtibus, ut olim Crassus adolescens: Non, si Opimiũ
" defendisti Carbo, idcirco te isti bonum ciuem putabũt:
" simulasse te, & aliud quid quæsisse perspicuum est,
" quòd Ti. Gracchi mortem sæpe in concionibus deplora
" sti, quòd P. Africani necis socius fuisti, quòd eã legem
" in Tribunatu tulisti, quòd semper à bonis dissensisti.
Ex causis autem rerum sic: Auaritiam si tollere uultis, mater eius est tollenda luxuries. Ex ijs autem, quæ sunt orta de causis: Si ærarij copijs & ad belli adiumenta, & ad ornamenta pacis utimur, uectigalibus ser

uidamus. Maiora autem, & minora, & paria cōparabimus sic. Ex maiore: Si bona existimatio diuitijs præstat, et pecunia tantopere expetitur; quāto gloria magis est expetenda? Ex minore sic: =Hic paruæ cōsuetudinis Causa huius mortem fert tam familiariter:
Quid, si ipse amasset? quid mihi hic faciet patri?
Ex pari sic: Est eiusdem & eripere contra remp. & largiri pecunias. Foris autem assumuntur ea, quæ non sua ui, sed extranea subleuantur, ut hæc: Hoc uerum est, dixit enim Q. Lutatius: Hoc falsum est, habita enim quæstio est: Hoc sequi necesse est, recito enim tabulas. de quo genere toto paulo ante dixi. Hæc ut breuissime dici potuerunt, ita à me dicta sunt. ut enim, si aurum cui, quod esset multifariam defossum, commonstrare uellem, satis esse deberet, si signa & notas ostenderem locorum, quibus cognitis ille sibi ipse foderet, & id, quod uellet, paruulo labore, nullo errore inueniret: sic has ego argumentorum noui notas, quæ illa mihi quærenti demonstrant ubi sint: reliqua curæ & cogitatione eruuntur. Quod autem argumentorū genus cuique causarum generi maxime conueniat, non est artis exquisitæ præscribere, sed est mediocris ingenij iudicare. neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quædam monita tradamus. His igitur locis in mente & cogitatione defixis, & in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit, quod oratorem effugere possit, non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere dicendi. si uero assequetur, ut talis uideatur, qualem

se uideri uelit; & animos eorũ ita afficiat, apud quos aget, ut eos, quocũque uelit, uel trahere, uel rapere possit: nihil profecto præterea ad dicendum requiret. Iam illud uidemus nequaquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id inuentum tractare possis. Tractatio autem uaria esse debet, ne aut cognoscat artem qui audiat, aut defatigetur similitudinis satietate. Proponi oportet, quid afferas; &, id quare ita sit, ostendere; & ex iisdem illis locis interdum concludere; relinquere aliàs, alióq; transire; sæpe non proponere, ac ratione ipsa afferenda, quid proponendum fuerit, declarare; si cui quid simile dicas, prius ut simile confirmes; deinde, quod agitur, adiungas; puncta argumentorum plerũque ut occulas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, uerbis confusa esse uideantur. Hæc ut & properans, & apud doctos, & semidoctus ipse percurro, ut aliquando ad illa maiora ueniamus. Nihil est enim in dicendo Catule maius, quàm ut faueat oratori is, qui audiet, utq; ipse sic moueatur, ut impetu quodam animi & perturbatione magis, quàm iudicio aut consilio regatur. Plura enim multo homines iudicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracũdia, aut dolore, aut lætitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mentis, quàm ueritate, aut præscripto, aut iuris norma aliqua, aut iudicij formula, aut legibus. quare, nisi quid uobis aliud placet, ad illa pergamus. Paulum, inquit Catulus, etiam nunc deesse uidetur ijs rebus Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum, quàm illuc proficiscare, quò te dicis intendere. Quidnam, inquit? Qui ordo tibi placet, inquit

Catulus, & quæ dispositio argumentorum: in qua tu mihi semper deus uideri soles. Vide quàm sim in isto genere, inquit, Catule deus: non mehercule mihi nisi admonito uenisset in mentem: ut possis existimare me in ea, in quibus nonnunquam aliquid efficere uideor, usu solere in dicendo, uel casu potius incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non noram, sic tanquam ignotum hominem præteribam, tantum potest in dicendo, ut ad uincendum nulla plus possit. Sed tamen mihi uideris ante tempus à me rationem ordinis, & disponendarum rerum requisisse. nam si ego omnem uim oratoris in argumentis, & in re ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset iam de ordine argumentorũ, & de collocatione aliquid dicere: sed cum tria sint à me proposita, de uno dictum, cum de duobus reliquis dixero, tũ erit denique de disponenda tota oratione quærendum. Valet igitur multum ad uincendum, probari mores, instituta, & facta, & uitam eorũ, qui agent causas, & eorum, pro quibus; & item improbari aduersariorum, animosq; eorum, apud quos agitur, conciliari quammaxime ad beneuolentiam cum erga oratorem, tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione uitæ: quæ facilius ornari possunt, si modo sunt, quàm fingi, si nulla sunt. Sed hæc adiuuant in oratore, lenitas uocis, uultus, pudoris significatio, uerborum comitas. Si quid persequare acrius, ut inuitus et coactus facere uideare, facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, non auidi signa proferri perutile est: eaq; omnia, quæ pro=

borum, demiſſorum, non acrium, non pertinacium, non
litigioſorum, nō acerborum ſunt, ualde beneuolentiam
conciliant, abalienantq́; ab ijs, in quibus hæc non ſunt.
itaque eadem ſunt in aduerſarios ex contrario confe=
renda. Sed genus hoc totum orationis in ijs cauſis ex
cellet, in quibus minus poteſt inflammari animus iudi=
cis acri & uehementi quadam incitatione. non enim
ſemper fortis oratio quæritur, ſed ſæpe placida, ſummiſ
ſa, lenis, quæ maxime commendat reos. reos autem ap
pello non eos modo, qui arguuntur, ſed omnes, quorum
de re diſceptatur. ſic enim olim loquebantur. Horum
igitur exprimere mores oratione, iuſtos, integros, religio=
ſos, timidos, perferentes iniuriarum, mirum quiddā ua=
let: & hoc uel in principijs, uel in re narranda, uel in
peroranda tantam habet uim, ſi eſt ſuauiter & cum
ſenſu tractatum, ut ſæpe plus, quàm cauſa, ualeat. Tā=
tum autem efficitur ſenſu quodam ac ratione dicendi,
ut quaſi mores oratoris effingat oratio. genere enim
quodam ſententiarum, & genere uerborum, adhibita
etiam actione leni facilitateq́; ſignificandi, efficitur, ut
probi, ut bene morati, ut boni uiri eſſe uideantur. Huic
autem eſt illa diſpar adiuncta ratio orationis, quæ
alio quodam genere mentes iudicum permouet im=
pellitq́;, ut aut oderint, aut diligant; aut inuideant,
aut ſaluum uelint; aut metuant, aut ſpernant; aut
cupiant, aut abhorreant; aut lætentur, aut mœre-
ant; aut miſereantur, aut punire uelint; aut ad eos
motus adducantur, ſi qui finitimi ſunt & propinqui
his ac talibus animi perturbationibus. Atque illud op=
tandum eſt oratori, ut aliquam permotionem animo=

rum sua sponte ipsi afferant ad causam iudices, ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam. facilius est.n.currẽtem (ut aiunt) incitare, q̃ cõmouere languẽtem. sin id aut non erit, aut erit obscurius: sicut medico diligenti prius quàm conetur ægro adhibere medicinam, non solũ morbus eius, cui mederi uolet, sed etiã consuetudo ualentis, & natura corporis cognoscenda est; sic equidem cum aggredior ancipitem causam, & grauem ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione curáq; uersor, ut odorer quamsagacissime possim, quid sentiant, quid existiment, quid expectent, quid uelint, quò deduci oratione facillime posse uideantur. Si se dant, &, ut ante dixi, sua spõte, quò impellimus, inclinant, atque propendent: accipio quod datur, & ad id, unde aliquis flatus ostenditur, uela do. Sin est integer quietusq; iudex, plus est operis. sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adiuuante natura. Sed tantam uim habet illa, quæ recte à bono poeta dicta est flexanima, atque omnium regina rerum oratio, ut non modo inclinantem erigere, aut stantem inclinare, sed etiam aduersantem & repugnantem, ut Imperator bonus ac fortis, capere possit. Hæc sunt illa, quæ me ludens Crassus modo flagitabat, quæ à me diuinitus tractari solere diceret, & in causa M. Aquilij Caijq; Norbani, nõnullisq; alijs quasi præclare acta laudaret: quæ mehercule ego Crasse, cũ à te tractantur in causis, horrere soleo: tanta uis animi, tantus impetus, tantus dolor, oculis, uultu, gestu, digito denique isto tuo significari solet: tantum est flumen grauissimorũ optimorumq; uerborũ, tam integræ

ſententiæ, tam ueræ, tam nouæ, tam ſine pigmentis fu=
coq; puerili, ut mihi non ſolum tu incendere iudicem,
ſed ipſe ardere uidearis. Neque fieri poteſt, ut doleat
is, qui audit, ut oderit, ut inuideat, ut pertimeſcat ali=
quid, ut ad fletum miſericordiamq; deducatur, niſi o=
mnes ij motus, quos orator adhibere uolet iudici, in ipſo
oratore impreſſi eſſe atque inuſti uidebuntur. Quòd
ſi fictus aliquis dolor ſuſcipiendus eſſet, et ſi in eiuſmo=
di genere orationis nihil eſſet, niſi falſum, atque imita=
tione ſimulatum; maior ars aliqua forſitan eſſet re=
quirenda. nunc ego, quid tibi Craſſe, quid cæteris ac=
cidat, neſcio: de me autem, cauſa nulla eſt, cur apud
homines prudentiſſimos, atque amiciſſimos mentiar: nõ
mehercule unquam apud iudices aut dolorem, aut miſe
ricordiam, aut inuidiam, aut odium excitare dicendo
uolui, quin ipſe in commouendis iudicibus, ijs ipſis ſenſi=
bus, ad quos illos adducere uellem, permouerer. neque
enim facile eſt perficere, ut iraſcatur cui tu uelis iudex,
ſi tu ipſe id lente ferre uideare; neque ut oderit eum,
quem tu uelis, niſi te ipſum flagrantem odio ante uide=
rit: neque ad miſericordiam adducetur, niſi ei tu ſi=
gna doloris tui uerbis, ſententijs, uoce, uultu, collacry=
matione denique oſtenderis. Vt enim nulla materies
tam facilis ad exardeſcendũ eſt, quæ niſi admoto igni
ignem concipere poſſit: ſic nulla mens eſt tam ad com=
prehendendũ uim oratoris parata, quæ poſſit incendi,
niſi inflammatus ipſe ad eam & ardens acceſſeris. Ac
ne forte hoc magnum, ac mirabile eſſe uideatur, homi=
nem toties iraſci, toties dolere, toties omni animi motu
concitari, præſertim in rebus alienis: magna uis eſt
earum

carum sententiarum atque eorum locorum, quos agas, tractesq; dicendo, ut nihil opus sit simulatione & fallacijs. ipsa enim natura orationis eius, quæ suscipitur ad aliorum animos permouendos, oratorem ipsum magis etiam, quàm quenquam eorum, qui audiunt, permouet. Et ne hoc in causis, in iudicijs, in amicorum periculis, in concursu hominum, in ciuitate, in foro accidere miremur, cum agitur non solum ingenij nostri existimatio, (nam id esset leuius: quanquam, cum professus sis te id posse facere, quod pauci, ne id quidem negligendum est) sed alia sunt maiora multo, fides, officium, diligentia; quibus rebus adducti, etiam cum alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi uiri boni uolumus haberi, existimare non possumus: sed, ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse uideatur, quid potest esse tã fictũ, quàm uersus, quàm scena, quàm fabulæ? tamen in hoc genere sæpe ipse uidi, cum ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis uiderentur spondalia illa dicentis,

Segregare abs te ausus, aut sine illo Salamina ingredi,
Neque paternum aspectum es ueritus?

nunquam illum aspectum dicebat, quin mihi Telamõ iratus furere luctu filij uideretur. Vt idem inflexa ad miserabilem sonum uoce,

Quem ætate exacta indigem
Liberum lacerasti, orbasti, extinxti, neque fratris necis,
Neque gnati eius parui, qui tibi in tutelã est traditus:

flens ac lugens dicere uidebatur.

quæ si ille histrio, quotidie cũ ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat: quid Pacuuium putatis in

ſcribendo leni animo ac remiſſo fuiſſe? fieri nullo modo potuit. ſæpe enim audiui, poetam bonum neminem, id quod à Democrito & Platone in ſcriptis relictum eſſe dicunt, ſine inflãmatione animorum exiſtere poſſe, & ſine quodam afflatu quaſi furoris. quare nolite exiſtimare, me ipſum, qui non heroum ueteres caſus fictosq; luctus uellem imitari, atque adũbrare dicendo, neque actor eſſem alienæ perſonæ, ſed auctor meæ; cũ mihi M. Aquilius in ciuitate retinendus eſſet, quæ in illa cauſa peroranda fecerim, ſine magno dolore feciſſe. quem enim ego Conſulem fuiſſe, Imperatorem ornatũ à ſenatu, ouantem in Capitolium aſcendiſſe meminiſſem, hũc cum afflictum, debilitatum, mœrentem, in ſummum diſcrimen adductum uiderem, non prius ſum conatus miſericordiam alijs cõmouere, quàm miſericordia ſum ipſe captus. ſenſi equidem tum magnopere moueri iudices, cum excitaui mœſtum ac ſordidatum ſenem, & cum iſta feci, quæ tu Craſſe laudas, non arte, de qua quid loquar neſcio, ſed motu magno animi ac dolore, ut diſcinderem tunicam, ut cicatrices oſtenderem; cum C. Marius mœrorem orationis meæ præſens ac ſedens multum lacrymis ſuis adiuuaret; cumq; ego illum crebro appellans, collegam ei ſuum cõmendarem, atque ipſum aduocatum ad communem Imperatorum fortunam defendendam inuocarem. nõ fuit hæc ſine meis lacrymis, non ſine dolore magno miſeratio, omniumq; deorum, & hominum, & ciuium, & ſociorum imploratio. quibus omnibus uerbis, quæ à me tum ſunt habita, ſi dolor abfuiſſet meus, non modo non miſerabilis, ſed etiam irridenda

fuiſſet oratio mea. Quamobrem hoc uos doceo Sulpiti, bonus ego uidelicet atque eruditus magiſter, ut in dicendo iraſci, ut dolere, ut flere poſſitis. quanquam te quidem quid hoc doceam, qui in accuſando ſodali & Quæſtore meo tantum incendium nõ oratione ſolum, ſed multo etiam magis ui, & dolore, & ardore animi concitaras, ut ego ad id reſtinguendum uix conarer accedere? habueras enim tum omnia in cauſa ſuperiora: uim, fugam, lapidationem, crudelitatem Tribunitiam in Cæpionis graui miſerabiliq; caſu, in iudicium uocabas: deinde principem & ſenatus & ciuitatis M. Aemilium lapide percuſſum eſſe conſtabat: ui pulſum ex templo L. Cottam & T. Didium, cum intercedere uellent rogationi, nemo poterat negare. Accedebat, ut hæc tu adoleſcens pro rep. queri ſumma cum dignitate exiſtimarere; ego homo cenſorius uix ſatis honeſte uiderer ſeditioſum ciuem, & in hominis conſularis calamitate crudelem poſſe defendere. Erant optimi ciues iudices, bonorũ uirorum plenum forumq; uix ut mihi tenuis quædam uenia daretur excuſationis, quòd tamen eum defenderem, qui mihi Quæſtor fuiſſet. Hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuiſſe? quid fecerim, narrabo: ſi placuerit, uos meam defenſionem in aliquo artis loco reponetis. Omnium ſeditionum genera, uitia, pericula collegi; eamq; orationem ex omni reip. noſtræ temporũ uarietate repetiui; concluſiq; ita, ut dicerem, etſi omnes moleſtæ ſemper ſeditiones fuiſſent, iuſtas tamen fuiſſe nonnullas, & propè neceſſarias. Tum illa, quæ modo Craſſus cõmemorabat, egi, neque reges ex hac ciuitate exigi, neque

Tribunos pl. creari, neque plebiscitis toties consularem potestatem minui, neque prouocationem patronam illam ciuitatis ac uindicem libertatis populi R. dari sine nobilium dissensione potuisse: ac si illæ seditiones saluti huic ciuitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine, atque in fraude capitali esse ponendum. quòd si unquã populo R. concessum esset, ut iure concitatus uideretur, id quod docebam sæpe esse concessum: nullam illa causam iustiorem fuisse. Tum omnem orationem traduxi & conuerti in increpandam Cæpionis fugam, in deplorandum interitum exercitus: sic & eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam, & animos Equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, à quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renouabam, atque reuocabam. Quòd ubi sensi me in possessione iudicij ac defensionis meæ constitisse; quòd & populi beneuolentiam mihi conciliaram, cuius ius etiam cum seditionis coniunctione defenderam, & iudicum animos totos uel calamitate ciuitatis, uel luctu ac desiderio propinquorum, uel odio proprio in Cæpionem ad causam nostram conuerteram: tunc admiscere huic generi orationis uehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputaui, lenitatis & mansuetudinis cœpi; me pro meo sodali, qui mihi in liberum loco more maiorum esse deberet, & pro mea omni fama propè fortunisq; decernere; nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quàm si is, qui sæpe alienissimis à me, sed meis tamen ciuibus saluti existima-

rer fuisse, sodali meo auxilium ferre non potuissem. Petebam à iudicibus, ut illud ætati meæ, ut honoribus, ut rebus gestis, si iusto, si pio dolore me esse affectum uiderent, concederent; præsertim si in alijs causis intellexissent, omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro me ipso deprecatum. Sic in illa omni defensione atque causa, quod esse in arte positum uidebatur, ut de lege Apuleia dicerem, ut, quid esset minuere maiestatem, explicarem, perquam breuiter perstrinxi atque attigi. His duabus partibus orationis, quarum altera concitationem habet, altera commendationem, quæ minime præceptis artium sunt perpolitæ, omnis est à me illa causa tractata; ut & acerrimus in Cæpionis inuidia renouanda, & in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus uiderer. ita magis affectis animis iudicum, quàm doctis, tua Sulpiti est à nobis tum accusatio uicta. Hic Sulpitius, Vere hercule, inquit, Antoni ista commemoras. nam ego nihil unquam uidi, quod tam è manibus elaberetur, quàm mihi tum est elapsa illa causa. Cum enim, quemadmodum dixisti, tibi ego non iudicium, sed incendium tradidissem, quod tuū principium dij immortales fuit? qui timor? quæ dubitatio? quanta hæsitatio tractusq; uerborum? Vt illud initio, quod tibi unū ad ignoscendum homines dabant, tenuisti, te pro homine pernecessario Quæstore tuo dicere? quam tibi primum munisti ad te audiendum uiam? Ecce autem, cum te nihil aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines tibi ciuem improbum defendenti ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte cœpisti nihil dum

alijs suspicantibus, me uero iam pertimescente, ut illam non Norbani seditionem, sed populi R. iracundiam, neque eam iniustam, sed meritam ac debitā fuisse defenderes. deinde qui locus abs te prætermissus est in Cæpionem? ut tu illa omnia odio, inuidia, misericordia miscuisti? Neque hæc solum in defensione, sed etiam in Scauro, cæterisq; meis testibus; quorum testimonia, non refellendo, sed ad eundem impetum populi confugiendo, refutasti. Quæ cum abs te modo commemorarentur, equidem nulla præcepta desiderabam. istam enim ipsam demonstrationem defensionum tuarum abs te ipso cōmemoratam, doctrinam esse non mediocrem puto. Atqui, si ita placet, inquit Antonius, tra demus etiam, quæ nos sequi in dicendo, quæq; maxime spectare solemus: docuit enim iā nos longa uita, usus q; rerum maximarum, ut, quibus rebus animi hominum mouerentur, teneremus. Equidem primum considerare soleo, postulet ne causa: nam neque paruis in rebus adhibendæ sunt hæ dicendi faces, neque ita animatis ho minibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possimus; ne aut irrisione, aut odio digni pu temur, si aut tragœdias agamus in nugis, aut conuelle re adoriamur ea, quæ non possint commoueri. Nam quoniam hæc ferè maxime sunt in iudicum animis, aut quicunque illi erunt, apud quos agemus, oratione molienda, amor, odium, iracundia, inuidia, misericordia, spes, lætitia, timor, molestia; sentimus amorem conciliari, si id uelle uideare, quod sit utile ipsis, apud quos agas, defendere; si aut pro bonis uiris, aut certe pro ijs, qui illis boni atque utiles sint, laborare.

nanque hæc res amorem magis conciliat, illa uirtutis defensio charitatem: plusq; proficit, si proponitur spes utilitatis futuræ, quàm præteriti beneficij commemoratio. Enitendum est, ut ostendas in ea re, quam defendas, aut dignitatem inesse, aut utilitatem, eumq;, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam retulisse, ac nihil omnino fecisse causa sua. inuidetur enim commodis hominum ipsorum, studijs autem eorum cæteris commodandi fauetur. Videndumq; hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligi uolemus, eorum laudem atque gloriam, cui maxime inuideri solet, nimis efferre uideamur. Atque ijsdem his ex locis & odium in alios struere discemus, & à nobis ac nostris dimouere: eademq; hæc genera tractanda sunt in iracundia uel excitanda, uel sedanda. Nam si, quod ipsis, qui audiunt, perniciosum aut inutile sit, id factum augeas, odium creatur: sin quod aut in bonos uiros, aut in eos, quos quisque minime debuerit, aut in remp. tum excitatur si non tam acerbum odium, tamen aut inuidiæ, aut odij non dissimilis offensio. Item timor incutitur aut ex ipsorum periculis, aut ex communibus. interior est ille proprius, sed hic quoque communis ad eandem similitudinem est perducendus. Par atque una ratio est spei, lætitiæ, molestiæ. Sed haud sciam an acerrimus longe sit omnium motus inuidiæ, nec minus uiriũ opus sit in ea comprimenda, quàm in excitanda. Inuident autem homines maxime paribus aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos autem dolent euolasse: sed etiam superioribus inuidetur sæpe uehementer, & eo magis, si intolerantius se iactant, &

æquabilitatem communis iuris, præstantia dignitatis aut fortunæ suæ transeunt. quæ si inflámanda sunt, maxime dicendum est non esse uirtute parta, deinde etiam uitijs atque peccatis. tum si erunt honestiora atque grauiora, tamen non esse tanti ulla merita, quanta insolentia hominis, quantumq; fastidium. Ad sedandum autem, magno illa labore magnis periculis esse parta, nec ad suum commodum, sed ad aliorum esse collata, seseq;, si quam gloriam peperisse uideatur, tametsi ea non sit iniqua merces periculi, tamen ea nõ delectari, totamq; abijcere atque deponere: omninoq; perficiendum est, (quoniam plerique sunt inuidi, maximeq; est hoc commune uitium & peruagatum: inuidetur autem præstanti florentiq; fortunæ) ut hæc opinio minuatur, & illa excellens opinione fortuna cum laboribus & miserijs permixta esse uideatur. Iam misericordia mouetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa, quæ de altero deplorentur, ad suas res reuocet, quas aut tulerit acerbas, aut timeat; ut intuens alium crebro ad se ipsum reuertatur. Ita cum singuli casus humanarum miseriarum grauiter accipiuntur, si dicuntur dolenter, tum afflicta & prostrata uirtus maxime luctuosa est. & ut illa altera pars orationis, quæ probitatis commendatione boni uiri debet speciem tueri, lenis, ut sæpe iam dixi, atque summissa; sic hæc, quæ suscipitur ab oratore ad commutandos animos, atque omni ratione flectendos, intenta ac uehemens esse debet. Sed est quædam in his duobus generibus, quorum alterum lene, alterum uehemens esse uolumus, difficilis ad distinguendum similitudo. nam ex illa lenita-

te, qua conciliamur ijs, qui audiunt, ad hanc uim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid, & ex hac ui nonnunquam animi aliquid influendũ est illi lenitati: neque est ulla temperatior oratio, quàm illa, in qua asperitas contentionis oratoris ipsius humanitate conditur: remissio autem lenitatis quadam grauitate & contentione firmatur. In utroque autem genere dicendi, & illo, in quo uis atque contentio quæritur, & hoc, quod ad uitam & mores accommodatur, & principia tarda sunt, & exitus tamen spissi et producti esse debent. nam neque assiliendum statim est ad illud genus orationis: (abest enim totum à causa) & homines prius ipsum illud, quod proprium sui iudicij est, audire desiderãt, nec, cum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est. non enim, sicut argumentum, simul atque positum est, arripitur, alterumq; & tertium poscitur; ita misericordiam, aut inuidiam, aut iracundiam, simul atque intuleris, possis cõmouere. argumentum enim ratio ipsa confirmat: quæ simul atque emissa est, adhærescit. illud autem genus orationis non cognitionem iudicis, sed magis perturbationem requirit: quam consequi nisi multa, & uaria, & copiosa oratione, & simili contentione actionis nemo potest. quare qui aut breuiter, aut summisse dicunt, docere iudicem possunt, commouere non possunt, in quo sunt omnia. Iam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultatem ex ijsdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum est, aut ijs, quæ comprobandi eius causa sumũtur, reprehendendis, aut demonstrando id, quod concludere illi uelint, non

effici ex propositis, nec esse consequens : aut, si ita non
refellas, afferendum est in contrariam partem, quod sit
aut grauius, aut æque graue. Illa autem, quæ aut con
ciliationis causa leuiter, aut permotionis uehementer
aguntur, contrarijs commotionibus inferenda sunt, ut
odio beneuolentia, misericordia inuidia tollatur. Sua=
uis autem est, & uehementer sæpe utilis iocus, & face=
tiæ : quæ etiam si alia omnia tradi arte possunt, natu=
ræ sunt propria certe, neque ullam artem desiderant.
in quibus tu longe alijs mea sententia Cæsar excellis.
quo magis mihi etiam testis esse potes, aut nullam esse
artem salis, aut, si qua est, eam nos tu potissimum doce
bis. Ego uero, inquit Cæsar, omni de re facetius puto pos
se ab homine nō inurbano, quàm de ipsis facetijs, dispu
tari. itaque cum quosdam Græcos inscriptos libros esse
uidissem de ridiculis, nonnullam in spem ueneram pos=
se me aliquid ex istis discere, inueni autem ridicula &
salsa multa Græcorum : nam & Siculi in eo genere,
& Rhodij, & Byzantij, & præter cæteros Attici excel
lunt : sed qui eius rei rationem quandam conati sunt
artemq; tradere, sic insulsi extiterūt, ut nihil aliud eo=
rum, nisi ipsa insulsitas, rideatur. quare mihi nullo ui=
detur modo doctrina ista res posse tradi. Etenim cum
duo genera sint facetiarum, alterum æquabiliter in o=
mni sermone fusum, alterum peracutum, & breue: illa
à ueteribus superior cauillatio, hæc altera dicacitas no=
minata est. leue nomen habet utraque res : quippe :
leue enim est totum hoc, risum mouere. uerūtamen, ut
dicis Antoni, multum in causis persæpe lepore & face
tijs profici uidi. Sed cum in illo genere perpetuæ festi=

uitatis ars non desideretur; natura enim fingit homines & creat imitatores & narratores facetos, & uultu adiuuante & uoce, & ipso genere sermonis: tum uero in hoc altero dicacitatis quid habet ars loci, cum ante illud facetum dictum emissum hærere debeat, quã cogitari potuisse uideatur? Quid enim hic meus frater ab arte adiuuari potuit, cum à Philippo interrogatus quid latraret, Furem se uidere respondit? quid in omni oratione Crassus uel apud Centumuiros contra Scæuolam, uel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Plancio diceret? nam id, quod tu mihi tribuis Antoni, Crasso est omnium sententia concedendum. non enim ferè quisquam reperietur, præter hunc, in utroque genere leporis excellens, & illo quod in perpetuitate sermonis, & hoc quod in celeritate atque dicto est. nã hæc perpetua contra Scæuolam Curiana defensio, tota redundauit hilaritate quadam & ioco, dicta illa breuia non habuit. parcebat enim aduersarij dignitati: in quo ipso seruabat suam: quod est hominibus facetis & dicacibus difficillimum, habere hominum rationem & temporum, & ea, quæ occurrant, cum salsissime dici possint, tenere. itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpretantur. dicere enim aiunt Ennium, flammam à sapiente facilius ore in ardente opprimi, quàm bona dicta teneat, hæc scilicet bona dicta, quæ salsa sint. nam ea dicta appellantur proprio iam nomine. Sed ut in Scæuolam continuit ea Crassus; atque illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam disputationemq; lusit: sic in Brutũ, quem oderat, & quem

dignum contumelia iudicabat, utroque genere pugnauit. quàm multa de balneis, quas nuper ille uendiderat, quàm multa de amisso patrimonio dixit? atque illa breuia, cum ille diceret se sine causa sudare, Minime mirum, inquit: modo enim existi de balneis. Innumerabilia huiuscemodi fuerunt, sed non minus illa iucunda perpetua. Cum enim Brutus duos lectores excitasset, & alteri de colonia Narbonensi Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege Seruilia; & cum cōtraria inter sese de repub. capita contulisset: noster hic facetissime tres patris Bruti de iure ciuili libellos tribus legendos dedit. ex libro primo, Forte euenit ut in Priuernati essemus. Brute testificatur pater se tibi Priuernatem fundum reliquisse. Deinde in libro secũdo, In Albano eramus ego & Marcus filius. Sapiens uidelicet homo cum primis nostræ ciuitatis norat hunc gurgitem; metuebat, ne, cum is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit: (tot enim, ut audiui Scæuolã dicere, sunt ueri Bruti libri) In Tiburti forte assedimus ego & Marcus filius. Vbi sunt ij fundi Brute, quos tibi pater publicis commentarijs consignatos reliquit? quòd nisi puberem te, inquit, iam haberet; quartum librum composuisset, & se etiam in balneis locutum cũ filio scriptum reliquisset. Quis est igitur, qui non fateatur hoc lepore, atque his facetijs nõ minus refutatũ esse Brutum, quàm illis tragœdijs, quas egit idem, cum casu in eadem causa efferretur anus Iunia? prò Dij immortales, quæ fuit illa, quanta uis, quàm inexpectata, quàm repentina? cum coniectis oculis, gestu omni

imminenti, ſumma grauitate & celeritate uerborum, Brute quid ſedes? quid illam anum patri nunciare uis tuo? quid illis omnibus, quorum imagines duci uides? quid maioribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio liberauit? quid te facere? cui rei, cui gloriæ, cui uirtuti ſtudere? patrimonio ne augendo? at id non eſt nobilitatis. ſed fac eſſe: nihil ſupereſt: libidines totum diſſipauerunt. an iuri ciuili? eſt paternum. ſed dicet te, cum ædes uenderes, ne in rutis quidem & cæſis ſolium tibi paternum recepiſſe. an rei militari? qui nunquam caſtra uideris. an eloquentiæ? quæ nulla eſt in te: & quidquid eſt uocis ac linguæ, omne in iſtum turpiſſimum calumniæ quæſtum cõtuliſti. Tu lucem aſpicere audes? tu hos intueri? tu in foro, tu in urbe, tu in ciuium eſſe conſpectu? tu illam mortuam, tu imagines ipſas non perhorreſcis? quibus non modo imitandis, ſed ne collocandis quidem tibi ullum locum reliquiſti. Sed hæc tragica atque diuina: faceta autem & urbana innumerabilia ex una concione meminiſtis: nec enim concio maior unquã fuit, nec apud populum grauior oratio, quàm huius contra collegam in Cenſura nuper, neque lepore & feſtiuitate conditior. Quare tibi Antoni utrunque aſſentior, & multum facetias in dicendo prodeſſe ſæpe, & eas arte nullo modo poſſe tradi: & illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuiſſe tantum, & non huius rei quoque palmam, ut cæterarum, Craſſo detuliſſe. Tum Antonius, Ego uero ita feciſſem, inquit, niſi interdum in hoc, Craſſo paulum inuiderem. nam eſſe quamuis facetum atque ſalſum, non nimis eſt per ſe ipſum inui-

dendum: sed cum omnium sis uenustissimus & urbanissimus, omnium grauissimum & seuerissimum & esse, & uideri, quod isti contigit uni, id mihi uix ferendum uidebatur. Hic cum arrisisset ipse Crassus, Attamen, inquit Antonius, cum artem esse facetiarum Iuli negares, aperuisti quiddam, quod præcipiendum uideretur. haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, ne quid iocus de grauitate decerperet: quod quidem in primis à Crasso obseruari solet. Sed hoc præceptum prætermittendum est facetiarum, quòd his nihil opus sit: nos autem, quo modo utamur, cum opus sit, quærimus; ut in aduersarium, & maxime si eius stultitia poterit agitari; in testem stultum, cupidũ, leuem, si facile homines audituri uidebuntur. Omnino probabiliora sunt, quæ lacessiti dicimus, quàm quæ priores. nam & ingenij celeritas maior est, quæ apparet in respondendo: & humanitatis est responsio. uideremur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti: ut in ista ipsa concione nihil ferè dictum est ab hoc, quod quidem facetius dictum uideretur, quod non prouocatus responderit. Erat autem tanta grauitas in Domitio, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo obiectum, lepore magis eleuandum, quàm contentione frãgendum uideretur. Tum Sulpitius, Quid igitur, inquit, patiemur Cæsarem, qui quanquam Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare totũ nobis genus hoc iocandi quale sit, & unde deducatur, præsertim cum tantam uim & utilitatem salis et urbanitatis esse fateamur? Quid si, inquit Iulius, assentior Antonio, dicenti nullam esse

artem ſalis? Hic cum Sulpitius reticuiſſet, Quaſi uero, inquit Craſſus, horũ ipſorũ, de quibus Antonius tandiu loquitur, ars ulla ſit: obſeruatio quædam eſt, ut ipſe dixit, earũ rerũ, quæ in dicendo ualent: quæ ſi eloquentes facere poſſet, quis eſſet non eloquens? quis enim hæc uel non facile, uel certe aliquo modo poſſet ediſcere? Sed ego in his præceptis hanc uim & hanc utilitatem eſſe arbitror, non ut ad reperiendũ, quid dicamus, arte ducamur, ſed ut ea, quæ natura, quæ ſtudio, quæ exercitatione conſequimur, aut recta eſſe confidamus, aut praua intelligamus, cũ, quò referenda ſint, didicerimus. quare Cæſar ego quoque à te hoc peto, ut, ſi tibi uidetur, diſputes de hoc toto iocandi genere quid ſentias, ne qua forte dicendi pars, quoniam ita uoluiſtis, in hoc tali cœtu, atque in tam accurato ſermone præterita eſſe uideatur. Ego uero, inquit ille, quoniam collectam à conuiua Craſſe exigis, non cõmittam, ut, ſi defugerim, tibi cauſam aliquam dem recuſandi: quanquam ſoleo ſæpe mirari eorũ impudentiam, qui agunt in ſcena geſtũ ſpectante Roſcio. quis enim ſeſe cõmouere poteſt, cuius ille uitia non uideat? ſic ego nunc Craſſo audiente primũ loquar de facetijs, & docebo ſus (ut aiũt) oratorem eum, quem cum Catulus nuper audiſſet, fœnum alios aiebat eſſe oportere. Tũ ille, Iocabatur, inquit, Catulus, præſertim cum ita dicat ipſe, ut ambroſia alendus eſſe uideatur. uerum te Cæſar audiamus, ut ad Antonij reliqua redeamus. Et Antonius, Perpauca quidem mihi reſtãt, inquit: ſed tamen defeſſus iã labore atque itinere diſputationis, requieſcã in Cæſaris ſermone, quaſi in aliquo peropportuno diuerſorio. Atqui,

inquit Iulius, non nimium liberale hoſpitium meum di ces: nam te in uiam, ſimul ac perpaululum guſtaris, extrudam & eijciam. Ac ne diutius uos demorer, de omni iſto genere quid ſentiam, perbreuiter exponam. De riſu quinque ſunt quæ quærantur: unum, quid ſit; alterum, unde ſit; tertium, ſit ne oratoris uelle riſum mouere; quartum, quatenus; quintum, quæ ſint genera ridiculi. Atque illud primum, quid ſit ipſe riſus, quo pacto concitetur, ubi ſit, quo modo exiſtat, atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, et quo modo ſimul latera, os, uenas, uultum, oculos occupet, uiderit Democritus: neque enim ad hunc ſermonem hoc pertinet, & ſi pertineret, neſcire me tamen id non puderet, quod ne ipſi quidem illi ſcirent, qui pollicentur. Locus autem & regio quaſi ridiculi (nam id proxime quæritur) turpitudine & deformitate quadam continetur. hæc enim ridentur uel ſola, uel maxime, quæ notant & deſignant turpitudinem aliquã non turpiter. Eſt autem, ut ad illud tertium ueniam, eſt plane oratoris mouere riſum: uel quòd ipſa hilaritas beneuolentiam conciliat ei, per quem excitata eſt: uel quòd admirantur omnes acumen uno ſæpe in uerbo poſitum, maxime reſpondentis, nonnunquam etiam laceſſentis: uel quòd frangit aduerſarium, quòd impedit, quòd eleuat, quòd deterret, quòd refutat: uel quòd ipſum oratorem politum eſſe hominem ſignificat, quòd eruditum, quòd urbanum: maximeq; quòd triſtitiam ac ſeueritatem mitigat, & relaxat, odioſasq; res ſæpe, quas argumentis dilui non facile eſt, ioco riſuq; diſſoluit. Quatenus autem ſint ridicula tractanda oratori,

perquam diligenter uidendum est: id quod in quarto loco quærendi posueramus. nam nec insignis improbitas, & scelere iuncta, nec rursus miseria insignis agitata ridetur. facinorosos maiore quadam ui, quàm ridiculi, uulnerari uolunt: miseros illudi nolunt, nisi si se forte iactant. Parcendum est autem maxime charitati hominum; ne temere in eos dicas, qui diligũtur. Hæc igitur adhibenda est primum in iocando moderatio. itaque ea facillime luduntur, quæ neque odio magno, nec misericordia maxima digna sunt. Quamobrem materies omnis ridiculorum est in istis uitijs, quæ sunt in uita hominum neque charorum, neque calamitosorum, neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi uidentur: eáq; belle agitata ridentur. Est etiã deformitatis & corporis uitiorum satis bella materies ad iocandum. Sed quærimus idem, quod in cæteris rebus maxime quærendum est, quatenus. In quo nõ modo illud præcipitur, ne quid insulse, sed etiam si quid perridicule possis. uitandum est oratori utrunque, ne aut scurrilis iocus sit, aut mimicus. quæ cuiusmodi sint, facilius iam intelligemus, cum ad ipsa ridiculorum genera uenerimus. Duo enim sunt genera facetiarum, quorum alterum re tractatur, alterum dicto. Re, si quando quid tãquam aliqua fabella narratur, ut olim tu Crasse in Memmium, comedisse eum lacertum Largij, cum esset cum eo Tarracinæ de amicula rixatus: salsa, attamen à te ipso ficta tota narratio. addidisti clausulam, tota Tarracina tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse literas tria L L L, duo M M: cũ quæreres id quid esset, senem tibi quendam oppidanum di

xisse, Lacerat lacertum Largij mordax Memmius. Perspicitis, hoc genus quàm sit facetum, quàm elegans, quàm oratorium, siue habeas uere, quod narrare possis, quod tamen est mendaciunculis aspergendum, siue fingas. Est autem hæc huius generis uirtus, ut ita facta demonstres, ut mores eius, de quo narres, ut sermo, ut uultus omnes exprimantur, ut ijs, qui audiunt, tum geri illa, fieriq; uideantur. In re est item ridiculum, quod ex quadam deprauata imitatione sumi solet, ut
" idem Crassus, Per tuam nobilitatem, per uestram fami
" liam. Quid aliud fuit, in quo concio rideret, nisi illa
" uultus & uocis imitatio? Per tuas statuas uero, cum dixit, & extento brachio paululum etiam de gestu addidit, uehementius risimus. Ex hoc genere est illa Ro
" sciana imitatio senis, Tibi ego Antipho has sero, inquit. senium est cum audio. Atque ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissime tractandum sit. Mimorum est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obscœnitas. orator surripiat oportet imitationem, ut is, qui audiat, cogitet plura, quàm uideat, præstet idẽ ingenuitatem et ruborem suum uerborum turpitudine & rerum obscœnitate uitanda. Ergo hæc duo genera sunt eius ridiculi, quod in re positum est: quæ sunt propria perpetuarum facetiarũ, in quibus describuntur hominum mores, & ita effinguntur, ut aut re narrata aliqua, quales sunt, intelligantur, aut imitatione breui iniecta in aliquo insigni ad irridendum uitio reperiantur. In dicto autem ridiculũ est id, quod uerbi aut sententiæ quodam acumine mouetur: sed ut illo superiore genere, uel narrationis, uel imitationis, uitanda est mi-

morum ethologorum ſimilitudo, ſic in hoc ſcurrilis ora tori dicacitas magnopere fugiēda eſt. Qui igitur diſtin guemus à Craſſo, à Catulo, à cæteris familiarem ueſtrũ Granium, aut Vargulam amicum meum? non meher cule in mentem mihi quidem uenit: ſunt enim dicaces: Granio quidem nemo dicacior. hoc opinor primum, ne, quotieſcunque potuerit dictum dici, neceſſe habea= mus dicere. Puſillus teſtis proceſſit, Licet, inquit, roga re Philippus? Tum quæſitor properãs, Modo breuiter. Hic ille, Non accuſabis, perpuſillum rogabo. Ridicule. ſed ſedebat iudex L. Aurifex, breuior etiam, quàm ipſe teſtis: omnis eſt riſus in iudicem conuerſus: uiſum eſt totum ſcurrile iudiciũ. Ergo hæc, quæ cadere poſſunt in quos nolis, quamuis ſint bella, ſunt tamen ipſo gene re ſcurrilia: ut iſte, qui ſe uult dicacem, & mehercule eſt, Appius, ſed nonnunquam in hoc uitium ſcurrile de labitur. Cœnabo, inquit, apud te, huic luſco familiari meo C. Seſtio: uni enim locũ eſſe uideo. Eſt hoc ſcur rile: & quòd ſine cauſa laceſſiuit; & tamen id di= xit, quod in omnes luſcos conueniret. Ea quia medi tata putantur eſſe, minus ridentur. Illud egregium Seſtij, & ex tempore, Manus laua, inquit, & cœna. Temporis igitur ratio, & ipſius dicacitatis moderatio, & temperantia, & raritas dictorum diſtinguet orato rem à ſcurra: & quod nos cum cauſa dicimus, nõ ut ridiculi uideamur, ſed ut proficiamus aliquid, illi totũ diem & ſine cauſa. Quid enim eſt Vargula aſſecutus, cum eũ candidatus A. Sempronius cũ Marco ſuo fra= tre cõplexus eſſet, Puer abige muſcas? Riſum quæſiuit: qui eſt mea ſententia uel tenuiſſimus ingenij fructus.

Tempus igitur dicendi prudentia & grauitate moderabimur: quarum utinam artē aliquam haberemus, sed domina natura est. Nunc exponamus genera ipsa summatim, quæ risum maxime moueant. Hæc igitur sit prima partitio: quod facete dicatur, id aliàs in re habere, aliàs in uerbo facetias; maxime autem homines delectari, si quando risus coniunctè re uerboq; moueatur. Sed hoc mementote, quoscunque locos attingam, unde ridicula ducantur, ex ijsdem locis ferè etiā graues sententias posse duci. tantum interest, quòd grauitas honestis in rebus seuere, iocus in turpiculis, et quasi deformibus ponitur: uelut in ijsdem uerbis & laudare frugi seruum possumus, et, si est nequam, iocari. Ridiculum est illud Neronianum uetus in furace seruo, Solum esse, cui domi nihil sit nec obsignatum, nec occlusum: quod idem in bono seruo dici solet, sed hoc ijsdem etiam uerbis. Ex ijsdem autem locis omnia nascuntur. Nam quod Sp. Caruilio grauiter claudicanti ex uulnere ob remp. accepto, & ob eam causam uerecundanti in publicum prodire, mater dixit, Quin prodis mi Spuri, ut, quotiescunque gradum facies, toties tibi tuarum uirtutum ueniat in mentem: præclarum & graue est. Quod Caluino Glaucia claudicanti, Vbi est uetus illud? num claudicat? at hic clodicat. hoc ridiculum est: & utrunque ex eo, quod in claudicatione animaduerti potuit, est ductum. Quid hoc Næuio ignauius? seuere Scipio, at in male olentem, Video me à te circumueniri. subridicule Philippus. At utrunque genus continet uerbi ad literam immutati similitudo. Ex ambiguo dicta, uel argutissima putan-

tur, ſed non ſemper in ioco, ſæpe etiam in grauitate
uerſantur. Africano illi maiori coronam ſibi in con=
uiuio ad caput accommodanti, cum ea ſæpius rumpere
tur, P. Licinius Varus, Noli mirari, inquit, ſi non con=
uenit: caput enim magnum eſt. laudabile & hone=
ſtum. At ex eodem genere eſt. Caluus ſatis eſt: quod
dicit, parum. ne multa; nullum genus eſt ioci, quo nõ
ex eodem ſeuera & grauia ſumantur. Atque hoc etiã
animaduertendum, nõ eſſe omnia ridicula faceta. quid
enim poteſt tam ridiculum, quàm Sannio eſt? ſed ore,
uultu, imitandis moribus, uoce, denique corpore ridetur
ipſo. ſalſum hunc poſſum dicere, atque ita, non ut eiuſ=
modi oratorem eſſe uelim, ſed ut mimum. Quare pri
mum genus hoc, quod riſum uel maxime mouet, nõ eſt
noſtrum, moroſum, ſuperſtitioſum, ſuſpicioſum, glorio=
ſum, ſtultum. naturæ ridentur ipſæ, quas perſonas agi
tare ſolemus non ſuſtinere. Alterum genus eſt imita=
tione admodum ridiculum, ſed nobis tantum licet fur
tim, ſi quando & curſim: aliter enim minime eſt libe
rale. Tertium, oris deprauatio non digna nobis. Quar
tum obſcœnitas, non ſolum non foro digna, ſed uix cõ
uiuio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc ora
torio loco, facetiæ reliquæ ſunt, quæ aut in re, ut ante
diuiſi, poſitæ uidentur eſſe, aut in uerbo. nam quod, qui
buſcunque uerbis dixeris, facetum tamen eſt, re conti=
netur: quod mutatis uerbis ſalem amittit, in uerbis ha
bet leporem omnem. Ambigua ſunt in primis acuta,
atque in uerbo poſita, non in re: ſed non ſæpe magnũ
riſum mouent, magis ut belle & literate dicta laudan=
tur: ut illud in Titium: qui cum ſtudioſe pila luderet,

& idem signa sacra noctu frangere putaretur, gregalesq; , cur in campum non uenisset requirerent, excusauit Vespa Terentius, quòd eum brachium fregisse diceret. Vt illud Africani, quod est apud Lucilium, Quid Decius Nuculam, an confixum uis facere, inquit? Vt tuus amicus Crasse Granius, non esse sextantis. Et si quæritis, is, qui appellatur dicax, hoc genere maxime excellit, sed risus mouent alia maiores. Ambiguum per se ipsum, probatur id quidem, ut ante dixi uel maxime; ingeniosi enim uidetur uim uerbi in aliud, atque cæteri accipiant, posse ducere; sed admirationem magis, quàm risum mouet: nisi si quando incidit in aliud genus ridiculi. Quæ genera percurrā equidem: sed scitis esse notissimum ridiculi genus, cū aliud expectamus, aliud dicitur. hic nobismet ipsis noster error risum mouet: quod, si admixtum est etiam ambiguum, fit salsius: ut apud Næuium uidetur esse misericors ille, qui iudicatum duci uidet, percunctatur ita, Quanti addictus? mille nummum. Si addidisset tantummodo, Ducas licet; esset illud genus ridiculi præter expectationem: sed quia addidit, Nihil addo, ducas licet; addito ambiguo altero genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem uidetur, salsissimus. Hoc tū est uenustissimum, cum in altercatione arripitur ab aduersario uerbum, et ex eo, ut à Catulo in Philippum, in eum ipsum aliquid, qui lacessiuit, infligitur. Sed cum plura sint ambigui genera, de quibus est doctrina quædam subtilior; attendere & aucupari uerba oportebit: in quo, ut ea, quæ sint frigidiora, uitemus, (etenim cauendum est, ne arcessitum dictum putetur) permulta tamē acu

te dicemus. Alterum genus est, quod habet paruã uerbi immutationem, quod in litera positũ Græci uocant παραγραμματισμόν, ut Nobiliorẽ mobiliorem Cato: aut ut idẽ, cum cuidam dixisset, Eamus deãbulatum, et ille, Quid opus fuit de? Imo uero, inquit, quid opus fuit te? aut eiusdem responsio illa, Si tu et aduersus & auersus impudicus es. Etiam interpretatio nominis habet acumẽ, cum ad ridiculum conuertas, quamobrem ita quis uocetur, ut ego nuper Nummium diuisorem, ut Neoptolemum ad Troiam, sic illum in campo Martio nomẽ inuenisse. Atque hæc omnia uerbo continentur. Sæpe etiam uersus facete interponitur, uel ut est, uel paululũ immutatus, aut aliqua pars uersus, ut socius Scauro stomachanti; ex quo sunt nonnulli, qui tuam legem de ciuitate natam Crasse dicant:

St, tacete, quid hoc clamoris est? quibus nec pater, nec mater sit,
Tanta confidentia estis? auferte istam enim superbiã.

Nam in Cælio sanè etiã ad causam utile fuit tuũ illud Antoni, cum ille à se pecuniã profectam diceret testis, & haberet filium delicatiorem, abeunte iam illo,
Sentin' senem esse tactum triginta minis?
In hoc genus coniiciuntur prouerbia: ut illud Scipionis, cum Asellus omnes prouincias stipendia merentem se peragrasse gloriaretur, Agas Asellum. & cætera. Quare ea quoque, quoniã mutatis uerbis nõ possunt retinere eandẽ uenustatem, nõ in re, sed in uerbis posita ducantur. Est etiam in uerbo positum nõ insulsum genus ex eo, cũ ad uerbũ, non ad sentẽtiam rem accipere uideare. ex quo uno genere totus est tutor mimus uetus,

oppido ridiculus. Sed ab eo à mimis: tantũ genus huius ridiculi insigni aliqua & nota re notari uolo. Est autem ex hoc genere illud, quod tu Crasse nuper ei, qui te rogasset, num tibi molestus esset futurus, si ad te bene ante lucem uenisset: Tu uero, inquisti, molestus nõ eris: Iubebis igitur te, inquit, suscitari? & tu, Certe negaras te molestum futurum. Ex eodem hoc uetus illud est, quod aiunt Maluginensem illum M. Scipionem, cum ex centuria sua renunciaret Accidinum Consulẽ; præcoq; dixisset, Dic de L. Manlio: Virum bonum, inquit, egregiumq; ciuem esse arbitror. Ridicule etiam illud L. Porcius Nasica Censori Catoni, cum ille, Ex tui animi sententia tu uxorẽ habes? Non hercule, inquit, ex animi tui sententia. Hæc aut frigida sunt, aut tum salsa, cum aliud est expectatum. natura enim nos (ut ante dixi) noster delectat error, ex quo cum quasi decepti sumus expectatione, ridemus. In uerbis etiam illa sunt, quæ aut ex immutata oratione ducuntur, aut ex unius uerbi translatione, aut ex inuersione uerborum. Ex immutatione, ut olim Rusca cum legem ferret annalem, dissuasor M. Seruilius, Dic mihi, inquit, M. Pinnari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut cæteris fecisti? Vt sementem feceris, ita metes, inquit. Ex translatione autem, ut cum Scipio ille maior Corinthijs statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent Imperatorum, turmales dixit displicere. Inuertuntur autem uerba, ut Crassus apud M. Perpennam iudicem pro Aculeone cũ diceret. aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Elius Lamia deformis, ut nostis: qui cum interpellaret odiose, Audiamus, in-

quit, pulchellũ puerũ, Crassus. Cum esset arrisum, Nõ potui mihi, inquit Lamia, formam ipse fingere, ingenium potui. Tum hic, Audiamus, inquit, disertum: multo etiam arrisum est uehementius. Sunt etiam illa uenusta, ut in grauibus sententijs, sic in facetijs. Dixi enim dudum materiam aliam esse ioci, aliam seueritatis, grauium autem & iocorum unam esse rationem. Ornant igitur in primis orationem uerba relata contrarie: quod idem genus sæpe est etiam facetũ: ut Seruius ille Galba, cum iudices L. Scribonio Tribuno pl. ferret familiares suos, & dixisset Libo, Quando tandem Galba de triclinio tuo exibis? Cum tu, inquit, de cubiculo alieno. A' quo genere ne illud quidem plurimum distat, Glaucia Metello, Villam in Tyburte habes, cortem in Palatio. Ac uerborum quidem genera, quæ essent faceta, dixisse me puto: rerum plura sunt, eáq; magis (ut dixi ante) ridentur, in quibus est narratio. res sanè difficilis. exprimẽda enim sunt, et ponenda ante oculos ea, quæ uideantur & uerisimilia, quod est proprium narrationis, & quæ sint, quod ridiculi proprium est, subturpia: cuius exemplum, ut breues simus, sit sanè illud, quod ante posui, Crassi de Memmio. Et ad hoc genus ascribamus etiam narrationes apologorum. Trahitur etiam aliquid ex historia: ut cũ Sex. Titius se Cassandram esse diceret, Multos, inquit Antonius, possum tuos Aiaces Oileos nominare. Est etiam ex similitudine, quæ aut collationem habet, aut tanquã imaginem: Collationem: ut ille Gallus olim testis in Pisonem, cũ innumerabilem Magio præfecto pecuniam dixisset datam, idq; Scaurus tenuitate Magij redargue

ret, Erras, inquit, Scaure: ego enim Magium non conseruasse dico, sed, tanquam nudus nuces legeret, in uentrem abstulisse. Vt illud M. Cicero senex, huius uiri optimi nostri familiaris pater, nostros homines similes esse Syrorum uenalium, ut quisque optime Græce sciret, ita esse nequissimum. Valde autem ridentur etiam imagines, quæ ferè in deformitatem, aut in aliquod uitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris: ut meũ illud in Helmium Manciam, Iam ostendam cuiusmodi sis: cum ille, Ostende, quæso, demõstraui digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico sub Nouis, distortum, eiecta lingua, buccis fluentibus: risus est cõmotus: nihil tam Manciæ simile uisum est. ut cum Sestio Penario mentum in dicendo intorquenti, tum ut diceret si quid uellet, si nucem fregisset. Etiam illa, quæ minuendi aut augendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur, uelut tu Crasse in concione, ita sibi ipsum magnum uideri Memmium, ut in forum descendens caput ad fornicem Fabij demitteret. Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam, cũ stomacharetur cum C. Metello dixisse dicitur, Si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram. Arguta etiam significatio est, cum parua re, & sæpe uerbo res obscura & latens illustratur: ut cum C. Fabritio P. Cornelius homo, ut existimabatur, auarus & furax, sed egregie fortis & bonus Imperator, gratias ageret, quòd se homo inimicus Consulem fecisset, bello præsertim magno & graui; Nihil est, quo mihi gratias agas, inquit, si malui compilari, quàm uenire. Vt Asello Africanus obijcienti lustrũ illud infelix, Noli, inquit,

mirari: is enim, qui te ex ærarijs exemit, lustrum condidit, & taurum immolauit. Tanta suspicio est, ut religione ciuitatem obstrinxisse uideatur Mummius, quòd Asellum ignominia leuarit. Vrbana etiam dissimulatio est, cũ alia dicuntur ac sentias, nõ illo genere de quo ante dixi, cũ contraria dicas, ut Lamiæ Crassus, sed cũ toto genere orationis seuere ludas, cũ aliter sentias ac loquare: ut noster Scæuola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi capite erat aurũ repensum, rogãti, ut se in Asiã præfectũ duceret, Quid tibi uis, inquit, insane? tanta malorũ est multitudo ciuiũ, ut tibi ego hoc confirmẽ, si Romæ manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse uẽturum. In hoc genere Fãnius in annalibus suis Africanũ hunc Aemilianũ dicit fuisse, & eum Græco uerbo appellat εἴρωνα: sed uti ferũt, qui melius hæc norũt, Socratẽ opinor in hac ironia dissimulãtiáq; longe lepore & humanitate omnibus præstitisse. genus est perelegans, & cum grauitate salsum, cumq; oratorijs dictionibus, tũ urbanis sermonibus accõmodatum. Et hercule omnia hæc, quæ à me de facetijs disputantur, non maiora forensium actionũ, quàm omnium sermonũ condimẽta sunt. Nam quod apud Catonem est, qui multa retulit, ex quibus à me exẽpli causa multa ponuntur, per mihi scitum uidetur, C. Publiciũ solitũ dicere, P. Mummiũ cuiuis tempori hominem esse. Sic profecto res se habet, nullum ut sit uitæ tẽpus, in quo non deceat leporem humanitatemq; uersari. Sed redeo ad cætera. Est huic finitimum dissimulationi, cum honesto uerbo uitiosa res appellatur: ut cum Africanus Censor tribu mouebat eũ centurionem, qui

in Pauli pugna non affuerat: cum ille se custodiæ causa diceret in castris remansisse, quæreretq; cur ab eo notaretur, Non amo, inquit, nimium diligentes. Acutum etiam illud est, cum ex alterius oratione aliud excipias atque ille uult: ut Salinatori Maximus, cum Tarento amisso arcem tamen Liuius retinuisset, multaq; ex ea prælia præclara fecisset, cum aliquot post annis Maximus id oppidum recepisset, rogaretq; eum Salinator, ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse; Quid ni, inquit, meminerim? nunquam ego recepissem, nisi tu perdidisses. Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine sæpe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quodā modo nobis: Homo fatuus postquam rem habere cœpit, est mortuus. Quid est tibi ista mulier? uxor? similis mediusfidius. Quandiu ad aquas fuit, nunquam est mortuus. Genus hoc leuius, et, ut dixi, mimicum: sed habet nonnunquam aliquid etiam apud nos loci, ut uel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid: ut tibi Antoni Mancia, cum audisset te Censorem à M. Duronio de ambitu postulatum, Aliquando, inquit, tibi tuum negotium agere licebit. Valde hæc ridentur, & hercule omnia, quæ à prudentibus quasi per dissimulationem non intelligendi subabsurde salseq; dicuntur. Ex quo genere est etiam non uideri intelligere quod intelligas, ut Pontidius, Qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur? tardum. Vt ego, qui in delectu Metello, cum excusationem oculorum à me non acciperet, & dixisset, Tu igitur nihil uides? Ego uero inquam à porta Esquilina uideo uillam tuā. Vt illud Nasicæ, qui cum ad poetam Ennium uenisset,

eiq; ab ostio quærenti Ennium, ancilla dixisset domi nõ esse, Nasica sensit illam domini iussu dixisse, & illum intus esse. paucis post diebus cum ad Nasicam uenisset Ennius, & eum à ianua quæreret, exclamat Nasica, se domi non esse: tum Ennius, Quid? ego non cognosco uocem, inquit, tuam? Hic Nasica, Homo es impudens: ego, cum te quærerem, ancillæ tuæ credidi te domi non esse; tu mihi non credis ipsi? Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit, irridetur in eo ipso genere, quod dixit: ut cum Q. Opimius consularis, qui adolescentulus male audisset, festiuo homini Egilio, qui uideretur mollior, nec esset, dixisset,

-Quid tu Egilia mea,
Quando ad me uenis cum tua colu & lana?
-Non pol, inquit, audeo:
Nam me ad famosas uetuit mater accedere.

Salsa sunt etiam, quæ habent suspicionem ridiculi absconditam: quo in genere est illud Siculi, qui, cum familiaris quidam quereretur, quòd diceret uxorem suam suspendisse se de ficu, Amabo te, inquit, da mihi ex ista arbore quos seram surculos. In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo: qui cum in epilogo misericordiam se mouisse putaret, postquam assedit, rogauit hunc, uideretur ne misericordiam mouisse: ac magnam quidem, inquit: neminem enim puto esse tam durũ, cui non oratio tua miseranda uisa sit. Me quidem hercule ualde illa mouent stomachosa, & quasi submorosa ridicula, non cum à moroso dicuntur: tum enim non sal, sed natura ridetur. in quo, ut mihi uidetur, persalsum illud est apud Næuium,

Quid ploras pater? mirũ ni cantem, condẽnatus sum. Huic generi quasi contrariũ est ridiculi genus patientis ac lenti: ut cum Cato percussus esset ab eo, qui arcã ferebat, cum ille diceret, Caue: rogauit nunquid aliud ferret præter arcam. Etiam stultitiæ salsa reprehensio: ut ille Siculus, cui Prætor Scipio patronum causæ dabat hospitem suum hominem nobilem, sed admodũ stultum: Quæso, inquit, Prætor aduersario meo da istum patronum, deinde mihi neminem dederis. Mouent illa etiam, quæ coniectura explanantur longe aliter atque sunt, sed acute atque concinne: ut cum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, cum ipse Consul esset factus, ille repulsam tulisset, & in eius tabulis ostenderet literas, A.F.P.R. idq; diceret esse, actum fide P. Rutilij: Rutilius autem, ante factum, post relatum: C. Canius eques R. cum Rufo adesset, exclamat neutrum illis literis declarari. Quid ergo, inquit Scaurus? Aemilius fecit, plectitur Rutilius. Ridentur etiam discrepantia. quid huic abest, nisi res & uirtus? Bella etiam est familiaris reprehensio quasi errantis: ut cũ obiurgauit Albutium Granius, quòd, cum eius tabulis quiddam Albutio probatum uideretur, & ualde absoluto Scæuola gauderet, neque intelligeret contra suas tabulas esse iudicatum. Huic similis est etiam admonitio in consilio dando familiaris, ut cum patrono malo, cum uocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet simulac domum redisset, Perdam, inquit, uocẽ, si id fecero. melius est, inquit, quàm reum. Bellum etiam est, cum, quid cuique sit consentaneum, dicitur: ut cum Scaurus nonnullam haberet in

uidiam ex eo quòd Phrygionis Pompeij locupletis hominis bona ſine teſtamento poſſederat, ſederetq; aduocatus reo Beſtiæ, cum funus quoddam duceretur, accuſator C. Memmius, Vide, inquit, Scaure, mortuus rapitur, ſi potes eſſe poſſeſſor. Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quàm quod eſt præter expectationem: cuius innumerabilia ſunt exempla, uel Appij maioris illius, qui in ſenatu, cum ageretur de agris publicis, & de lege Thoria, & premeretur Lucilius ab ijs, qui à pecore eius depaſci agros publicos dicerent, Non eſt, inquit, Lucilij pecus illud, erratis (defendere Lucilium uidebatur) ego liberum puto eſſe: quà lubet paſcitur. Placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui Ti. Gracchum perculit, cum ei M. Flaccus multis probris obiectis P. Mutium iudicem tuliſſet, Eiero, inquit, iniquus eſt. cum eſſet admurmuratum, Ah, inquit, P.C. non ego mihi illum iniquum eiero, uerum omnibus. Ab hoc uero Craſſo nihil facetius, cum læſiſſet teſtis Silus Piſonem, quòd ſe in eum audiſſe dixiſſet, Poteſt fieri, inquit, Sile, ut is, unde te audiſſe dicis, iratus dixerit: annuit Silus. poteſt etiam, ut tu non recte intellexeris: id quoque toto capite annuit, ut ſe Craſſo daret. poteſt etiam fieri, inquit, ut omnino, quod te audiſſe dicis, nunquam audieris: hoc ita præter expectationem accidit, ut teſtem omnium riſus obrueret. Huius generis eſt plenus Næuius, & iocus eſt familiaris,

Sapiens ſi algebis, tremes. & alia permulta.

Sæpe etiã facete cõcedas aduerſario id ipſum, quod tibi ille detrahit, ut C. Lælius, cum ei quidam malo

genere natus diceret indignum esse suis maioribus, At hercule, inquit, tu tuis dignus. Sæpe etiam sententiose ridicula dicuntur: ut M. Cincius, quo die legem de donis & muneribus tulit, cum C. Cento prodijsset, & satis contumeliose, quid fers Cinciole, quæsisset: Vt emas, inquit, Cai, si uti uelis. Sæpe etiam salse, quæ fieri nō possunt, optantur: ut M. Lepidus, cum cæteris in campo exercentibus in herba ipse recubuisset, Vellem hoc esset, inquit, laborare. Salsum est etiam quærentibus, & quasi percōtantibus lente respondere quod nollent: ut Censor Lepidus, cum M. Antistio Pyrgensi equum ademisset, amiciq; cum uociferarentur, & quærerent quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equū diceret, cum optimus colonus, parcissimus, modestissimus, frugalissimus esset, Me istorum, inquit, nihil credere. Colliguntur à Græcis alia nonnulla, execrationes, admirationes, minationes. Sed hæc ipsa nimis mihi uideor multa in genera descripsisse. nam illa, quæ uerbi ratione, & ui continentur, certa ferè ac definita sunt, quæ plerunque, ut ante dixi, laudari magis, quàm rideri solent: hæc autem, quæ sunt in re, & in ipsa sententia, partibus sunt innumerabilia, generibus pauca. Expectationibus enim decipiendis, & naturis aliorum irridendis, ipsorum ridicule indicandis, & similitudine turpioris, & dissimulatione, & subabsurda dicendo, & stulta reprehendendo, risus mouentur. itaque imbuendus est is, qui iocose uult dicere, quasi natura quadam apta ad hæc genera & moribus; ut ad cuiusque modi genus ridiculi uultus etiam accommodetur: qui quidem quo seuerior est & tristior, ut in

te Crasse,

te Crasse, hoc illa, quæ dicuntur, salsiora uideri solent. Sed iam tu Antoni, qui in hoc diuersorio sermonis mei libenter acquieturum te esse dixisti, tanquam in Pontinum diuerteris, neque amœnum, neque salubrem locum, censeo ut satis diu te putes requiesse, & iter reliquum conficere pergas. Ego uero atque hilare quidem à te acceptus, inquit: & cum doctior per te, tum etiam audacior factus sum ad iocandum. Nō enim uereor, nequis me in isto genere leuiorem iam putet, quoniam quidem tu Fabritios mihi auctores, & Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. Sed habetis ea, quæ uoluistis ex me audire, de quibus quidem accuratius dicendum & cogitandum fuit: nam cætera faciliora sunt, atque ex ijs, quæ iam dicta sunt, reliqua nascuntur omnia. Ego enim cum ad causam sum aggressus, atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus, cum & argumenta causæ, & eos locos, quibus animi iudicum conciliantur, & illos, quibus permouentur, uidi atque cognoui: tum constituo quid habeat quæque causa boni, quid mali. Nulla enim ferè res potest in dicendi disceptationem aut cōtrouersiam uocari, quæ nō habeat utrunque: sed quantum habeat, id refert. Mea autem ratio in dicendo hæc esse solet, ut, boni quod habeat, id amplectar, exornem, exaggerem, ibi commorer, ibi habitem, ibi hæream: à malo autem uitioq; causæ ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum bono illo ornando & augendo dissimulatum obruatur. Et si causa est in argumentis, firmissima quæque maxime tueor, siue plura sunt, siue aliquod unū. Sin autē in conciliatione, aut in permotione causa est,

ad eam me potissimum partem, quæ maxime commouere animos hominum potest, confero. Summa denique huius generis hæc est, ut si in refellendo aduersario firmior esse oratio, quàm in confirmandis nostris rebus potest, omnia in illum conferam tela: sin nostra facilius probari, quàm illa redargui possunt, abducere animos à contraria defensione, & ad nostram conor traducere. Duo denique illa, quæ facillima uidentur, quoniam, quæ difficiliora sunt, non possum, mihi pro meo iure sumo. Vnum, ut molesto, aut difficili argumento, aut loco nonnunquam omnino nihil respondeã, quod forsitan aliquis iure irriserit. Quis enim est, qui id facere non possit? sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo, confiteorq; me, si quæ premat res uehementius, ita cedere solere, ut non modo non abiecto, sed ne reiecto quidem scuto fugere uidear, sed adhibere quandam in dicendo speciem atque pompam, & pugnæ similem fugam; consistere uero in meo præsidio, sic ut non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse uidear. Alterũ est illud, quod ego oratori maxime cauendum & prouidẽdum puto, quodq; me solicitare summe solet. non tam ut prosim causis, elaborare soleo, quàm ut ne quid obsim: nõ quin enitendum sit in utroque: sed tamen multo est turpius oratori, nocuisse uideri causæ, quàm non profuisse. Sed quid hoc loco uos inter uos Catule? an hæc, ut sunt contemnenda, contemnitis? Minime inquit ille: sed Cæsar de isto ipso quiddam uelle dicere uidebatur. Me uero lubente, inquit Antonius, dixerit, siue refellendi causa, siue quærendi. Tum Iulius, Ego

mehercule, inquit, Antoni semper is fui, qui de te oratore sic prædicarem, unum te in dicendo mihi uideri tectissimum, propriumq́; hoc esse laudis tuæ, nihil à te unquam esse dictum, quod obesset ei, pro quo dieeres: idq́; memoria teneo, cum mihi sermo cũ hoc ipso Crasso multis audientibus esset de te institutus, Crassusq́; plurimis uerbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse me, cum cæteris tuis laudibus hanc esse uel maximam, quòd non solum, quod opus esset, diceres, sed etiam, quod non opus esset, non diceres: tum illum mihi respondere memini; cætera in te summe esse laudanda, illud uero improbi esse hominis, & perfidiosi, dicere quod alienum esset, & noceret ei, pro quo quisque diceret; quare non sibi eum disertum, qui id non faceret, uideri, sed improbum, qui faceret. Nunc, si tibi uidetur Antoni, demonstres uelim, quare tu hoc ita magnum putes, nihil in causa mali facere, ut nihil tibi in oratore maius esse uideatur. Dicam equidem Cæsar, inquit, quid intelligam: sed & tu, & uos omnes hoc, inquit, mementote, non me de perfecti oratoris diuinitate quadam loqui, sed de exercitationis & consuetudinis meæ mediocritate. Crassi quidem responsum excellentis cuiusdam est ingenij ac singularis, cui quidem portẽti simile esse uisum est, posse aliquem inueniri oratorem, qui aliquid mali faceret dicendo, obessetq́; ei quẽ defenderet. Facit enim de se coniecturã: cuius tanta uis ingenij est, ut neminem nisi consulto putet, quod cõtra se ipsum sit, dicere: sed ego non de præstanti quadam et eximia, sed propè de uulgari et cõmuni prudẽtia disputo. Vt apud Græcos fertur incredibili quadã

magnitudine consilij atque ingenij Atheniensis ille fuisse Themistocles, ad quem quidam doctus homo, atque in primis eruditus accessisse dicitur, eiq; artẽ memoriæ, quæ tum primum proferebatur, pollicitum esse se traditurum: cũ ille quæsisset, quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset: & ei Themistoclem respondisse, gratius sibi illum esse facturũ, si se obliuisci quæ uellet, quàm si meminisse docuisset. Vides ne quæ uis in homine acerrimi ingenij, quàm potens, & quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intelligere possemus, nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, unquam effluere potuisse: cum quidem ei fuerit optabilius obliuisci posse potius, quod meminisse nollet, quàm, quod semel audisset uidisset'ue, meminisse. Sed neque propter hoc Themistoclis responsum memoriæ nobis opera danda non est, neque illa mea cautio & timiditas in causis propter præstantem prudentiam Crassi negligenda est. Vterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed suam significauit facultatem.

Etenim permulta sunt in causis, in omni parte orationis circunspicienda, ne quid offendas, ne quò irruas. Sæpe aliquis testis aut non lædit, aut minus lædit, nisi lacessatur: orat reus, urgent aduocati, ut inuehamur, ut male dicamus, denique ut interrogemus: non moueor, non obtempero, nõ satisfacio, neque tamen ullam assequor laudem. Homines enim imperiti facilius, quod stulte dixeris, reprehendere, quàm, quod sapienter tacueris, laudare possunt. Hic quantum fit mali, si iratum, si non stultum, si non leuem testem læseris: habet enim & uoluntatem nocendi in iracundia, &

uim in ingenio, & pondus in uita: nec, si hoc Crassus non committit, ideo non multi, & sæpe committunt: quo quidem mihi uideri turpius nihil solet, quàm cum ex oratoris dicto aliquo, aut responso, aut rogatu, sermo ille sequitur, Occidit ille aduersarium ne? immo uero aiunt se, & eum quem defendit. Hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere posse: ego autem sæpissime uideo in causis aliquid mali facere homines minime malos. Quid illud, quod supra dixi, solere me cedere, &, ut planius dicam, fugere ea, quæ ualde causam meam premerent? cum id non faciunt alij, uersanturq; in hostium castris, ac sua præsidia dimittunt, mediocriter ne causis nocent? cum aut aduersariorum adiumenta confirmant, aut ea, quæ sanare nequeunt, exulcerát? Quid, cum personarum, quas defendunt, rationem nõ habent? si quæ sunt in his inuidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando & efferendo inuidiosiora faciunt, quantum est in eo tandem mali? Quid, si in homines charos, iudicibusq; iucundos sine ulla præmunitione orationis acerbius, & contumeliosius inuehare, non ne abs te iudices abalienes? Quid? si quæ uitia, aut incommoda sunt in aliquo iudice uno, aut pluribus: ea tu in aduersarijs exprobrando non intelligas te in iudices inuehi, mediocre peccatum est? Quid? si cum pro altero dicas, litem tuam facias, aut læsus efferare iracundia, causam relinquas, nihil ne noceas? In quo ego non quo libenter male audiam, sed quia ego causam non libenter relinquo, nimium patiens & lentus existimor: ut cum te ipsum Sulpiti obiurgabam, quòd ministratorem peteres non aduersarium. Ex quo

etiam illud assequor, ut si quis mihi male dicat, petulãs aut planè insanus esse uideatur. In ipsis autem argu mẽtis si quid posuerimus aut aperte falsum, aut ei quod dixeris, dicturus'ue sis contrarium, aut genere ipso remotum ab usu iudiciorum ac foro, nihil ne noceas? Quid multa? omnis cura mea solet in hoc uersari semper (dicam enim sæpius) si possim, ut boni aliquid effi ciam dicendo: sin id minus, ut certe ne quid mali. Itaque nunc illuc redeo Catule, in quo tu me paulo ante laudabas, ad ordinẽ, collocationemq; rerum ac locorũ. Cuius ratio est duplex: altera, quã affert natura cau sarum: altera, quæ oratorũ iudicio & prudentia com paratur. Nam ut aliquid ante rem dicamus, deinde ut rem exponamus, post ut eam probemus nostris præsi dijs confirmandis, contrarijs refutandis, deinde ut concludamus, atque ita peroremus, hoc dicendi genus natu ra ipsa præscribit. Vt uero statuamus ea, quæ probandi, docendi, persuadendi causa dicenda sunt, quemadmodum componamus, id est uel maxime proprium ora toris prudentiæ. Multa enim occurrunt argumenta, multa quæ in dicendo profutura uideantur: sed eorũ partim ita leuia sunt ut contemnenda sint, partim etiã si quid habent adiumenti, sunt nonnunquam eiusmodi, ut insit in ijs aliquid uitij; neque tanti sit illud quod prodesse uideatur, ut cum aliquo malo coniungatur. Quæ autem sunt utilia atque firma, si ea tamen (ut sæ pe fit) ualde multa sunt, ea, quæ ex ijs aut leuissima sunt, aut alijs grauioribus consimilia, secerni arbitror oportere, atque ex oratione remoueri. Equidem cũ col ligo argumenta causarum, nõ tam ea numerare soleo

quàm expendere. Et quoniam, quod sæpe iam dixi, tribus rebus omnes ad nostram sententiã perducimus, aut docendo, aut conciliando, aut permouendo, una ex tribus his rebus res præ nobis est ferẽda, ut nihil aliud nisi docere uelle uideamur: reliquæ duæ sicuti sanguis in corporibus, sic illæ in perpetuis orationibus fusæ esse debẽt. Nam & principia, & cæteræ partes orationis, de quibus paulo post pauca dicemus, habere hanc uim magnopere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agetur, mouendas permanare possint. Sed his partibus orationis, quæ etsi nihil docent argumentando, persuadendo tamen & commouendo proficiunt plurimum, quanquam maxime proprius est locus & in exordiendo, & in perorando: digredi tamen ab eo, quod proposueris atque agas, permouendorum animorũ causa, sæpe utile est. Itaque uel narratione exposita sæpe datur ad commouendos animos digrediendi locus, uel argumentis nostris confirmatis, uel contrarijs refutatis, uel utroque loco, uel omnibus, si habet eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri potest: eæq; causæ sunt ad agendum, & ad ornandum grauissimæ atque plenissimæ, quæ plurimos exitus dant ad eiusmodi digressionem, ut ijs locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum, qui audiunt, aut impellantur, aut reflectantur. Atque etiam in illo reprehendo eos, qui, quæ minime firma sunt, ea prima collocant. In quo illos quoque errare arbitror; qui si quando, id quod mihi nunquam placuit, plureis adhibent patronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum uolunt dicere. res enim hoc

postulat, ut eorum expectationi, qui audiunt, quamcelerrime occurratur: cui si initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua causa laborandum. male enim se res habet, quæ non statim, ut dici cœpta est, melior fieri uidetur. Ergo ut in oratore optimus quisque, sic & in oratione firmissimum quidque sit primum: dum illud tamen in utroque teneatur, ut ea, quæ excellant, seruentur etiam ad perorandum: si quæ erunt mediocria (nam uitiosis nusquam esse oportet locum) in mediam turbam atque in gregem conijcian tur. Hisce omnibus rebus consideratis, tum denique id, quod primum est dicendum, postremo soleo cogitare, quo utar exordio. Nam si quando id primum inuenire uolui, nullum mihi occurrit, nisi aut exile, aut nugatorium, aut uulgare atque commune. Principia autem dicendi semper cum accurata & acuta & instructa sententijs, apta uerbis, tum uero causarum propria esse debent. Prima est enim quasi cognitio & commendatio orationis in principio, quæ continuo eum, qui audit, permulcere atque allicere debet. In quo admirari soleo non equidem istos, qui nullam huic rei operam dederunt: sed hominem in primis disertum atque eruditum Philippum, qui ita solet ad dicendum surgere, ut quod primum uerbum habiturus sit, nesciat: & ait idem, cum brachium concalefecerit, tum se solere pugnare: neque attendit eos ipsos, unde hoc simile ducat, illas primas hastas ita iactare leniter, ut & uenustati uel maxime seruiant, & reliquis uiribus suis consulant. Neque est dubium, quin exordium dicendi uehemens, & pugnax non sæpe esse debeat: sed

si in ipso illo gladiatorio uitæ certamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt, quæ non ad uulnus, sed ad speciem ualere uideantur: quanto hoc magis in oratione expectandum est, in qua non uis potius, sed delectatio postulatur? Nihil est denique in natura rerũ omnium', quod se uniuersum profundat, & quod totum repente euolet: sic omnia quæ fiunt, quæq; aguntur acerrime, leuioribus principijs naturæ ipsa prætexuit. Hæc autem in dicendo nõ extrinsecus alicunde quærenda, sed ex ipsis uisceribus causæ sumenda sunt. idcirco tota causa pertentata, atque perspecta, locis omnibus inuentis atque instructis, considerandum est quo principio sit utendum. sic enim facile reperietur. sumentur enim ex ijs rebus, quæ erunt uberrimæ, uel in argumentis, uel in ijs partibus, ad quas dixi digredi sæpe oportere. ita & momenti aliquid afferent, cum erũt penè ex intima defensione deprompta; & apparebit ea non modo non esse communia, nec in alias causas posse transferri, sed penitus ex ea causa, quæ tum agatur, defluxisse. Omne autem principium aut rei totius, quæ agetur, significationẽ habere debebit, aut aditum ad causam & munitionem, aut quoddam ornamentum & dignitatem. Sed oportet, ut ædibus ac templis uestibula & aditus, sic causis principia proportione rerũ præponere. Itaque in paruis atque in frequẽtibus causis ab ipsa re est exordiri sæpe cõmodius. Sed cum erit utendum principio, quod plerunque erit; aut ex reo, aut ex aduersario, aut ex re, aut ex eis, apud quos agitur, sententias duci licebit. Ex reo (reos appello, quorum res est) quæ significent uirum bonum,

quæ liberalem, quæ calamitosum, quæ misericordia di-
gnum, quæ ualeant contra falsam criminationem. Ex
aduersario, iisdem ex locis ferè cõtraria. Ex re, si cru-
delis, si infanda, si præter opinionẽ, si immerito, si mi
sera, si ingrata, si indigna, si noua, si quæ restitui sa-
nariq; non possit. Ex iis autem, apud quos agetur, ut
beneuolos, beneq; existimantes efficiamus, quod agendo
efficitur melius quàm rogando. est id quidem in totã
orationem confundendum, nec minime in extremam,
sed tamen multa principia ex eo genere gignuntur.
nam & attentum, monent Græci, ut principio facia-
mus iudicem, & docilem: quæ sunt utilia, sed non
principii magis propria quàm reliquarum partium: fa
ciliora etiam in principiis, quòd & attenti tum maxi-
me sunt, cum omnia expectant, & dociles magis initiis
esse possunt. Illustriora enim sunt, quæ in principiis,
quàm quæ in mediis causis dicũtur, aut arguendo, aut
refellendo. Maxima autem copia principiorum ad iu
dicem aut alliciendum, aut incitandum, ex iis locis tra
hitur, qui ad motus animorum conficiendos inerunt in
causa: quos tamen totos in principio explicari non o-
portebit, sed tantum impelli primo iudicem leuiter, ut
iam inclinato reliqua incumbat oratio. Cõnexum au
tem ita sit principium consequenti orationi, ut non tan
quam citharœdi proœmium affictum aliquod, sed co-
hærens cum omni corpore membrum esse uideatur. Nã
nonnulli cum illud meditati ediderunt, sic ad reliqua
transeunt, ut audientiam sibi fieri uelle uideantur. At-
que eiusmodi illa prolusio debet esse, nõ ut Samnitum,
qui uibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando

nihil utuntur; sed ut ipsis sententijs, quibus proluserũt, uel pugnare possint. Narrare uero rem quòd breuiter iubent: si breuitas appellãda est, cum uerbum nullum redundet; breuis est L. Crassi oratio. sin tum est breuitas, cum tantum uerborum est, quantum necesse est: aliquãdo id opus est, sed sæpe obest uel maxime in narrando, non solũ quòd obscuritatem affert, sed etiã quòd eam uirtutem, quæ narrationis est maxima, ut iucũda, et ad persuadẽdum accõmodata sit, tollit: uidelicet illa,

Nam is postquam excessit ex ephebis,

quàm longa est narratio? mores adolescẽtis ipsius & seruilis percontatio, mors Chrysidis, uultus & forma, et lamẽtatio sororis: reliqua peruarie iucũdeq; narrãtur. quòd si hanc breuitatem quæsisset,

Effertur, imus, ad sepulcrum uenimus;

In ignem posita est,- in his ferè decem uersiculis totum conficere potuisset: quanquam hoc ipsum, Effertur, imus, cõcisum est, ita ut non breuitati seruitum sit, sed magis uenustati. Quòd si nihil fuisset, nisi, In ignẽ posita est, tamen res tota cognosci facile potuisset. Sed & festiuitatem habet narratio distincta personis et interpuncta sermonibus: & est probabilius quod gestum esse dicas, cum, quẽadmodũ actum sit, exponas: et multo apertius ad intelligendum est, si sic constituitur aliquando, ac non ista breuitate percurritur. Apertam enim narrationem tam esse oportet, quàm cætera: sed hoc magis in hac elaborandum est, quòd & difficilius est, non esse obscurum in re narranda, quàm aut in principio, aut in argumento, aut in purgando, aut perorando; & maiore periculo hæc pars orationis ob-

ſcura eſt quàm cæteræ : uel quia ſi quo alio in loco eſt dictum quid obſcurius, tantum id perit, quod ita dictũ eſt ; narratio obſcura totam obcæcat orationem : uel quòd alia poſſis, ſemel ſi obſcurius dixeris, dicere alio loco planius; narrationis unus eſt in cauſa locus. Erit autem perſpicua narratio, ſi uerbis uſitatis, ſi ordine temporum conſeruato, ſi non interrupte narrabitur. Sed quando utendum ſit, aut non ſit narratione, id eſt conſilij : neque enim, ſi nota res eſt, nec ſi dubium ſit quid geſtum ſit, narrari oportet, nec ſi aduerſarius narrauit, niſi ſi refellemus : ac ſi quando erit narrandum, ne illa, quæ ſuſpicionem & crimen efficient, contráq; nos erunt, acriter perſequamur, &, quidquid poterit, detrahamus : ne illud, quod Craſſus, ſi quando fiat, perfidia non ſtultitia fieri putat, ut cauſæ noceamus, accidat : nam ad ſummam totius cauſæ pertinet, caute an contra demonſtrata res ſit, quòd omnis orationis reliquæ fons eſt narratio. Sequitur ut cauſa ponatur: in quo uidendum eſt, quid in controuerſiam ueniat. Tunc ſuggerenda ſunt firmamenta cauſæ coniuncte & infirmandis contrarijs & tuis confirmãdis. nanque una in cauſis ratio quædam eſt eius orationis, quæ ad probandam argumentationem ualet : ea autem & confirmationem et reprehenſionem quærit: ſed quia neque reprehendi, quæ contra dicuntur, poſſunt, niſi tua confirmes ; neque hæc confirmari, niſi illa reprehendas; idcirco hæc & natura, & utilitate, & tractatione coniuncta ſunt. Omnia autem concludenda plerunque rebus augendis, uel inflammando iudice, uel mitigando : omniáq; cum ſuperioribus orationis locis,

tum maxime extremo, ad mentes iudicum quammaxime permouendas, & ad utilitatem nostram uocādas, conferenda sunt. Neque sanè iam causa uidetur esse, cur secernamus ea præcepta, quæ de suasionibus tradenda sunt, aut laudationibus: sunt enim pleraque communia, sed tamen suadere aliquid aut dissuadere, grauissimæ mihi uidetur esse personæ. Nam & sapientis est, consilium explicare suum de maximis rebus, & honesti, & diserti, ut mente prouidere, auctoritate probare, oratione persuadere possit. Atque hæc in senatu minore apparatu agenda sunt. Sapiens enim est consilium, multisq; alijs dicendi relinquendus locus, uitāda etiam ingenij ostentationis suspicio. Concio capit omnem uim orationis, & grauitatem uarietatemq; desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius, quàm dignitas: nam qui utilitatem putat, non quid maxime uelit suasor, sed quid interdum magis sequatur, uidet. Nemo est enim, præsertim in clara ciuitate, quin putet expetendam maxime dignitatem: sed uincit utilitas plerunque, cum subest ille timor, ea neglecta, ne dignitatem quidem posse retineri. Controuersia autem inter hominū sententias, aut in illo est, utrum sit utilius: aut etiam cum id conuenit, certatur utrum honestati potius, an utilitati consulendum sit. Quæ quia pugnare sæpe inter se uidentur, qui utilitatem defendet, enumerabit commoda pacis, opum, potentiæ, pecuniæ, uectigalium, præsidij, militum, utilitates cæterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemq; incōmoda contrariorum. Qui ad dignitatem impellet, maiorum exempla, quæ erunt uel cum periculo gloriosa, colliget,

posteritatis immortalem memoriam augebit, utilitatem ex laude nasci defendet, semperq́; eam cum dignitate esse coniunctam. Sed quid fieri possit, aut non possit, quidq́; etiam sit necesse aut non sit, in utraque re maxime est quærendum. Inciditur enim omnis iam deliberatio, si intelligitur non posse fieri, aut si necessitas affertur, & qui id docuit non uidentibus alijs, is plurimum uidit. Ad consilium autem de rep. dandum caput est, nosse rempub. ad dicendum uero probabiliter, nosse mores ciuitatis, qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis est sæpe mutandum. & quanquam una ferè uis est eloquentiæ, tamen quia summa dignitas est populi, grauissima causa reip. maximi motus multitudinis, genus quoque dicendi grandius quoddã & illustrius esse adhibendum uidetur, maximaq́; pars orationis admouenda est ad animorum motus, nonnũquam aut cohortatione, aut commemoratione aliqua, aut in spem, aut in metum, aut ad cupiditatem, aut ad gloriam concitandos: sæpe etiam à temeritate, iracundia, spe, iniuria, inuidia, crudelitate reuocandos. Fit autem, ut quia maxima quasi oratori scena uideatur concio, natura ipsa ad ornatius dicendi genus excitetur. Habet enim multitudo uim quandam talem, ut quemadmodum tibicen sine tibijs canere, sic orator sine multitudine audiente eloquens esse non possit. Et cũ sint populares multi uarijq́; lapsus, uitanda est acclamatio aduersa populi, quæ aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, si arroganter, si turpiter, si sordide, si quoquo animi uitio dictũ esse aliquid uideatur, aut hominum offensione uel inuidia, quæ aut iusta

eſt, aut ex criminatione atque fama, aut res ſi diſpli=
cet, aut ſi eſt in aliquo motu ſuæ cupiditatis, aut metus
multitudo: hisq; quatuor cauſis totidem medicinæ oppo
nuntur. Tum obiurgatio, ſi eſt auctoritas, tum admo
nitio quaſi lenior obiurgatio, tũ promiſſio ſi audierint
probaturos, tum deprecatio, quod eſt infimum, ſed non
nunquam utile. Nullo autem loco plus facetiæ pro=
ſunt, & celeritas, & breue aliquod dictum nec ſine di
gnitate & cum lepore. Nihil enim tam facile, quàm
multitudo à triſtitia & ſæpe acerbitate, commode ac
breuiter, & acute, & hilare dicto deducitur. Expoſui
ferè, ut potui, uobis, in utroque genere cauſarum
quæ ſequi ſolerem, quæ fugere, quæ ſpectare, qua o=
mnino in cauſis ratione uerſari. Nec illud tertium
laudationum genus eſt difficile: quod ego initio quaſi
à præceptis noſtris ſecreuerã: ſed & quia multa ſunt
orationum genera, & grauiora, & maioris copiæ,
de quibus nemo ferè præciperet, & quòd nos laudatio=
nibus non ita multum uti ſoleremus, totum hunc ſe=
gregabam locum. Ipſi enim Græci legendi. qui magis
aut delectationis, aut hominis alicuius ornandi, quàm
utilitatis huius forenſis cauſa laudationes ſcriptitaue=
runt: quorum ſunt libri, quibus Themiſtocles, Ari=
ſtides, Ageſilaus, Epaminondas, Philippus, Alexan=
der, aliíq; laudantur. Noſtræ laudationes, quibus
in foro utimur, aut teſtimonij breuitatem habent nu=
dam atque inornatam, aut ſcribuntur ad funebrem
concionem, quæ ad orationis laudem minime accom=
modata eſt. Sed tamen, quoniam eſt utendum aliquã=
do, nonnunquam etiam ſcribendum, uelut Q. Tube=

roni Africanum auunculum laudanti ſcripſit C. Lælius: uel ut noſmet ipſi ornandi cauſa Græcorum more, ſi quos uelimus, laudare poſſimus: ſit à nobis quoque tractatus hic locus. Perſpicuum eſt igitur alia eſſe in homine optanda, alia laudanda. Genus, forma, uires, opes, diuitiæ, cæteráq; quæ fortuna det aut extrinſecus, aut corpori, non habent in ſe ueram laudem, quæ deberi uirtuti uni putatur: ſed tamen, quòd ipſa uirtus in earum rerum uſu ac moderatione maxime cernitur, tractanda etiam in laudationibus hæc ſunt naturæ & fortunæ bona, in quibus eſt ſumma laus non extuliſſe ſe in poteſtate, non fuiſſe inſolentem in pecunia, non ſe prætuliſſe alijs propter abundantiam fortunæ, ut opes & copiæ non ſuperbiæ uideantur ac libidini, ſed bonitati ac moderationi facultatem & materiam dediſſe. Virtus autem, quæ eſt per ſe ipſa laudabilis, & ſine qua nihil laudari poteſt, tamen habet plures partes, quarũ alia eſt alia ad laudationem aptior. Sunt enim aliæ uirtutes, quæ uidentur in moribus hominum, & quadam comitate ac beneficentia poſitæ: aliæ, quæ in ingenij aliqua facultate aut animi magnitudine ac robore. nam clementia, iuſtitia, benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus, iucunda eſt auditu in laudationibus. omnes enim hæ uirtutes non tam ipſis, qui eas in ſe habent, quàm generi hominum fructuoſæ putantur: ſapientia & magnitudo animi, qua omnes res humanæ tenues & pro nihilo putãtur, & in excogitando uis quædam ingenij, & ipſa eloquentia admirationis habet non minus, iucunditatis minus. ipſos enim magis uidetur, quos laudamus, quàm

illos,

illos, apud quos laudamus, ornare ac tueri: ſed tamen in laudando iungenda ſunt etiam hæc genera uirtutũ. ferunt enim aures hominum, cum illa, quæ iucunda, et grata, tũ etiam illa, quæ mirabilia ſunt, in uirtute laudari. Et quoniam ſingularum uirtutum ſunt certa quædam officia ac munera, & ſua cuique uirtuti laus propria debetur: erit explicandum in laude iuſtitiæ, quid cum fide, quid cum æquabilitate, quid cum eiuſmodi aliquo officio is, qui laudabitur, fecerit. itemq; in cæteris res geſtæ ad cuiuſque uirtutis genus & uim & nomen accommodabuntur. gratiſſima autem laus eorum factorum habetur, quæ ſuſcepta uidentur à uiris fortibus ſine emolumento ac præmio: quæ uero etiã cum labore & periculo ipſorum, hæc habent uberrimã copiam ad laudandum, quòd & dici ornatiſſime poſſunt, & audiri facillime. ea enim denique uirtus eſſe uidetur præſtantis uiri, quæ eſt fructuoſa alijs, ipſi autem laborioſa, aut periculoſa, aut certe gratuita. Magna etiam illa laus & admirabilis uideri ſolet, tuliſſe caſus ſapienter aduerſos, non fractum eſſe fortuna, retinuiſſe in rebus aſperis dignitatem. Neque tamen illa non ornant, habiti honores, decreta uirtutis præmia, res geſtæ iudicijs hominum comprobatæ: in quibus etiam felicitatem ipſam deorum immortalium iudicio tribui, laudationis eſt. Sumendæ autem res erunt aut magnitudine præſtabiles, aut nouitate primæ, aut genere ipſo ſingulares: neque enim paruæ, neque uſitatæ, neque uulgares, admiratione aut omnino laude dignæ uideri ſolent. Eſt etiam cum cæteris præſtantibus uiris comparatio in laudatione præclara. De quo genere li-

bitum est mihi paulo plura, quàm ostenderam, dicere, non tam propter usum forensem, qui est à me in omni hoc sermone tractatus, quàm ut hoc uideretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod nemo negat, oratori uirtutum omnium cognitionem, sine qua laudatio effici non possit, esse necessariam. Iam uituperandi præcepta contrarijs ex uitijs sumenda esse perspicuum est. simul est illud ante oculos, nec bonum uirum proprie & copiose laudari, sine uirtutum, nec improbum notari ac uituperari, sine uitiorũ cognitione, satis insigniter atque aspere posse. Atque his locis & laudandi & uituperandi sæpe nobis est utendum in omni genere causarum. Habetis de inueniendis rebus disponendisq; quid sentiam: adiungam etiam de memoria, ut labore Crassum leuem, neque ei quidquam aliud, de quo disserat, relinquã, nisi ea, quibus hæc exornentur. Perge uero, inquit Crassus: libenter enim te cognitum iam artificem, aliquandoq; euolutum illis integumentis dissimulationis tuæ, nudatumq; perspicio: & quòd mihi nihil, aut quòd non multum relinquis, percommode facis, estq; mihi gratum. Iam istuc quantum tibi ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate. si enim uere agere uolueris, omnia tibi relinquo: sin dissimulare, tu quemadmodum his satisfacias, uideris. Sed ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit, ingenio, quanto Themistocles fuit, ut obliuionis artem quàm memoriæ malim: gratiamq; habeo Simonidi illi Chio, quem primum ferunt artem memoriæ protulisse. Dicunt enim, cum cœnaret Cranone in Thessalia Simonides apud Scopam fortunatũ hominem, & nobilem,

ceciniſſetq́; id carmen, quod in eum ſcripſiſſet, in quo multa ornandi cauſa poetarũ more in Caſtorem ſcripta & Pollucem fuiſſent, nimis illum ſordide Simonidi dixiſſe, ſe dimidium eius ei, quod pactus eſſet pro illo carmine, daturum: reliquum à ſuis Tyndaridis, quos æque laudaſſet, peteret, ſi ei uideretur. Paulo poſt eſſe ferunt nunciatum Simonidi, ut prodiret, iuuenes ſtare ad ianuam duos quoſdam, qui eũ magnopere euocarent: ſurrexiſſe illum ipſum, prodiſſe, uidiſſe neminem: hoc interim ſpatio conclaue illud, ubi epularetur Scopas, concidiſſe, ea ruina ipſum oppreſſum cum ſuis interiſſe: quos cum humare uellent ſui, neque poſſent obtritos internoſcere ullo modo, Simonides dicitur ex eo, quòd meminiſſet, quo eorum loco quiſque cubuiſſet, demonſtrator uniuſcuiuſque ſepeliendi fuiſſe. Hac tum re admonitus inueniſſe fertur, ordinem eſſe maxime, qui memoriæ lumen afferret: itaque ijs, qui hanc partem ingenij exercerent, locos eſſe capiendos, et ea, quæ memoria tenere uellent, effingenda animo, atque in his locis collocanda: ſic fore, ut ordinem rerum locorum ordo conſeruaret, res autem ipſas rerum effigies notaret, atque, ut locis pro cera, ſimulacris pro literis uteremur. Qui ſit autem oratori memoriæ fructus, quanta utilitas, quanta uis, quid me attinet dicere? tenere, quæ didiceris in accipienda cauſa, quæ ipſe cogitaris; omnes fixas eſſe in animo ſententias, omnem deſcriptum uerborum apparatum; ita audire uel eum unde dicas, uel eum cui reſpondendum ſit, ut illi non infundere in aures tuas orationem, ſed in animo uideantur inſcribere. itaque ſoli qui

memoria uigent, sciunt quid, & quatenus, & quo mo=
do dicturi sint, quid respōderint, quid supersit: ijdemq́;
multa ex alijs causis aliquando à se acta, multa ab
alijs audita meminerunt. Quare confiteor equidem
huius boni naturam esse principem, sicut earum rerū,
de quibus ante locutus sum, omnium: sed hæc ars tota
dicendi, siue artis imago quædam & similitudo est, ha=
bet hanc uim, non ut totum aliquid, cuius in ingenijs
nostris pars nulla sit, pariat & procreet; uerum ut ea,
quæ sunt orta iam in nobis & procreata, educet atque
confirmet. Veruntamen neque tam acri memoria fe=
rè quisquam est, ut, non dispositis notatisq́; rebus, ordi=
nem uerborum aut sententiarum complectatur: ne=
que uero tam hebeti, ut nihil hac consuetudine & exer=
citatione adiuuetur. Vidit enim hoc prudenter siue
Simonides, siue alius quis inuenit, ea maxime animis
effingi nostris, quæ essent à sensu tradita atque impres=
sa: acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse
sensum uidendi: quare facillime animo teneri posse ea,
quæ perciperentur auribus aut cogitatione, si etiam o=
culorum commendatione animis traderentur, ut res cæ=
cas & ab aspectus iudicio remotas confirmatio quædā
& imago & figura ita notaret, ut ea, quæ cogitando
complecti uix possemus, intuendo quasi teneremus.
His autem formis atque corporibus, sicut omnibus, quæ
sub aspectum ueniunt, sede opus est: etenim corpus in=
telligi sine loco non potest. quare, ne in re nota &
peruulgata multus & insolens sim, locis est uten=
dum multis, illustribus, explicatis, modicis interual=
lis, imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis,

quæ occurrere celeriterq; percutere animum possint. Quam facultatem & exercitatio dabit, ex qua consuetudo gignitur, similium uerborum conseruata & immutata casibus, aut traducta ex parte ad genus notatio, & unius uerbi imagine totius sententiæ informatio, pictoris cuiusdam summi ratione & modo, formarum uarietate locos distinguentis. Sed uerborum memoria, quæ minus est nobis necessaria, maiore imaginum uarietate distinguitur. Multa enim sunt uerba, quæ quasi articuli connectunt membra orationis, quæ formari similitudine nulla possunt. eorum fingendæ nobis sunt imagines, quibus semper utamur. Rerum memoria propria est oratoris: eam singulis personis bene positis notare possumus, ut sententias imaginibus, ordinem locis comprehendamus. Neque uerum est, quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere, & obscurari etiam id, quod per se natura tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines, & diuina propè memoria, Athenis Carneadem, in Asia, quem uiuere hodie aiunt, Sceptium Metrodorum, quorum uterque, tanquam literis in cera, sic se aiebat imaginibus in ijs locis, quos haberet, quæ meminisse uellet, perscribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria est, si est ulla naturalis, sed certe, si latet, euocanda est. Habetis sermonem bene longum hominis utinam non impudentis, illud quidem certe non nimis uerecundi: qui quidem cum te Catule, tum etiam L. Crasso audiente de dicēdi ratione tā multa dixerim. nam istorū ætas minus me fortasse mouere debuit: sed mihi ignoscetis profecto, si modo, quæ causa me ad hāc

insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis. Nos uero, inquit Catulus, (etenim pro me hoc, & pro meo fratre respondeo) non modo tibi ignoscimus, sed te diligimus, magnamq; tibi habemus gratiam: & cum humanitatem & facilitatem agnoscimus tuam, tum admiramur istam scientiam & copiam. Equidem etiã hoc me assecutũ puto, quòd magno sum leuatus errore, & illa admiratione liberatus, quòd multis cũ alijs semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis diuinitas: nec enim te ista attigisse arbitrabar, quæ diligentissime cognosse, & undique collegisse, usúq; doctum partim correxisse uideo, partim comprobasse. Neque eo minus eloquentiam tuam, & multo magis uirtutem & diligentiam admiror, & simul gaudeo iudicium animi mei comprobari, quòd semper statui, neminem sapientiæ laudem & eloquentiæ sine summo studio & labore & doctrina consequi posse. Sed tamen quidnam est id, quod dixisti, fore ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quæ te causa in sermonem impulisset? Quæ est enim alia causa, nisi quòd nobis, & horum adolescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere uoluisti? Tum ille, Adimere, inquit, omnem recusationem Crasso uolui, quem ego paulo sciebam uel pudentius uel inuitius (nolo enim dicere de tam suaui homine fastidiosius) ad hoc genus sermonis accedere. Quid enim poterit dicere? Consularem se esse hominem & Censorium? eadem nostra causa est. An ætatem afferet? triennio minor est. An se nescire? quæ ego sero, quæ cursim arripui, quæ subsiciuis operis (ut aiunt) iste à puero summo studio,

summis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit: etenim me dicentem qui audierit, nemo unquam tam sui despiciens fuit, quin speraret aut melius, aut eodem modo se posse dicere: Crasso dicente nemo tam arrogans, qui similiter se unquam dicturum esse confideret. Quamobrem ne frustra hi tales uiri uenerint, te aliquando Crasse audiamus. Tum ille, Vt ita ista esse cócedã, inquit, Antoni, quæ sunt lõge secus, quid mihi tu tandem hodie, aut cuiquam homini, quod dici possit, reliquisti? Dicam enim uere, amicissimi homines, quod sentio: sæpe ego doctos homines, quid dico sæpe? imo nonnunquam: sæpe enim qui potui, qui puer in forum uenerim, neque inde unquam diutius quàm Quæstor abfuerim? sed tamen audiui, ut heri dicebam, & Athenis cum essem, doctissimos uiros, & in Asia istum ipsum Sceptium Metrodorum, cum de his ipsis rebus disputaret: neque uero mihi quisquam copiosius unquam uisus est, neque subtilius in hoc genere dicendi, quàm iste hodie, esse uersatus: quod si esset aliter, & aliquid intelligerem ab Antonio prætermissum, non essem tam inurbanus ac penè inhumanus, ut in eo grauarer, quod uos cupere sentirem. Tum Sulpitius, An ergo, inquit, oblitus es Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi eius distinctionem atque ornatum relinqueret? Hic ille, Primum quis Antonio permisit, inquit, ut & partes faceret, & utram uellet prior ipse sumeret? deinde, si ego recte intellexi, cum ualde libenter audirem, mihi coniuncte est uisus de utraque re dicere. Ille ue-

ro, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit, neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen ipſum inuenit. Verba igitur, inquit Craſſus, mihi reliquit Antonius, rem ipſe ſumpſit. Tum Cæſar, Si, quod difficilius eſt, id tibi reliquit: eſt nobis, inquit, cauſa, cur te audire cupiamus: ſin quod facilius, tibi cauſa non eſt, cur recuſes. Et Catulus, Quid quod dixiſti, inquit, Craſſe, ſi hic hodie apud te maneremus, te morem nobis eſſe geſturum, nihil ne ad fidem tuam putas pertinere? Tum Cotta ridens, Poſſem tibi, inquit, Craſſe cõcedere, ſed uide ne quid Catulus attulerit religionis. opus hoc cenſorium eſt: id autem committere, uide quàm ſit homini turpe cenſorio. Agite uero, ille inquit, ut uultis: ſed nunc quidem, quoniam id temporis eſt, ſurgendum cenſeo, & requieſcendum: poſt meridiem, ſi ita uobis eſt commodum, loquemur aliquid: niſi forte in craſtinum differre mauultis. Omnes ſe uel ſtatim, uel, ſi ipſe poſt meridiem mallet, quamprimum tamen audire uelle dixerunt.

M. TVLLII CICERONIS DE ORATORE

LIBER III.

INSTITVENTI mihi Quinte frater eum ſermonem referre, & mādare huic tertio libro, quem poſt Antonij diſputationem Craſſus habuiſſet, acerba ſanè recordatio ueterem animi curam moleſtiamq́; renouauit. nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa uirtus L. Craſſi morte extincta ſubita eſt, uix diebus decem poſt eum diem, qui hoc & ſuperiore libro continetur. ut enim Romam rediјt extremo Scenicorum ludorum die, uehementer commotus ea oratione, quæ ferebatur habita eſſe in concione à Philippo, quem dixiſſe conſtabat, uidendum ſibi aliud eſſe conſilium, illo ſenatu ſe remp. gerere non poſſe: mane Idibus Septembris et ille, & ſenatus frequens uocatu Druſi in curiā uenit. ibi cum Druſus multa de Philippo queſtus eſſet, retulit ad ſenatum de illo ipſo, quòd Conſul in eum ordinem tam grauiter in concione eſſet inuectus. hic, ut ſæpe inter homines ſapientiſſimos conſtare uidi, quanquam hoc Craſſo, cum aliquid accuratius dixiſſet, ſemper ferè contigiſſet, ut nunquam dixiſſe melius putaretur: tamen omnium conſenſu ſic eſſe tum iudicatum, cæteros à Craſſo ſemper omnes, illo autem die etiam ipſum à ſeſe ſuperatum. deplorauit enim caſum atque orbitatem ſenatus, cuius ordinis à Conſule, qui quaſi pa-

rens bonus aut tutor fidelis esse deberet, tanquam ab aliquo nefario prædone diriperetur patrimonium dignitatis: neque uero esse mirandum, si, cum suis consilijs remp. profligasset, consilium senatus à rep. repudiaret. hic cum homini & uehementi, & diserto, & in primis forti ad resistendum Philippo quasi quasdam uerborum faces admouisset, non tulit ille, & grauiter exarsit, pignoribusq; ablatis Crassum instituit coercere. quo quidem ipso in loco multa à Crasso diuinitus dicta efferebantur, cum sibi illum Consulem esse negaret, cui senator ipse non esset. An tu, cum omnem auctoritatem uniuersi ordinis pro pignore putaris, eamq; in conspectu populi R. conciderìs, me his pignoribus existimas posse terreri? non tibi illa sunt cedenda, si Crassum uis coercere: hæc tibi est excidenda lingua, qua uel euulsa spiritu ipso libidinem tuã libertas mea refutabit. Permulta tum uehementissima contentione animi, ingenij, uirium ab eo dicta esse constabat; sententiamq; eã, quam senatus frequens secutus est ornatissimis & grauissimis uerbis, ut populo R. satisfieret, nunquam senatus neque consilium reip. nec fidem defuisse, ab eo dictam; & eundem, id quod in auctoritatibus perscriptis extat, scribendo affuisse. Illa tanquam cygnea fuit diuini hominis uox & oratio, quam quasi expectantes post eius interitum ueniebamus in curiam, ut uestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur. nanque tum latus ei dicenti condoluisse, sudoremq; multum consecutum esse audiebamus: ex quo cum cohorruisset, cum febri domum redijt, dieq; septimo est lateris dolore consumptus.

O fallacem hominum spem, fragilemq; fortunam, & inanes nostras contentiones, quæ in medio spatio sæpe franguntur & corruunt, & ante in ipso cursu obruuntur, quàm portum conspicere potuerunt. nam quã diu Crassi fuit ambitionis labore uita districta, tã diu priuatis magis officijs et ingenij laude floruit, quàm fructu amplitudinis aut reip. dignitate. qui autem ei annus primus ab honorũ perfunctione aditũ omnium concessu ad summam auctoritatem dabat, is eius omnem spem, atque omnia uitæ consilia morte peruertit. fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriæ, graue bonis omnibus: sed ij tamen remp. casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso à dijs immortalibus uita, sed donata mors esse uideatur. non uidit flagrantem bello Italiam, non ardentem inuidia senatum, non sceleris nefarij principes ciuitatis reos, non luctum filiæ, non exilium generi, non acerbissimam C. Marij fugam, nõ illam post reditum eius cædem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam ciuitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus gloria præstitisset. Sed quoniam attigi cogitatione uim uarietatemq; fortunæ, non uagabitur oratio mea longius, atque eis ipsis definietur uiris, qui hoc sermone, quem referre cœpimus, continetur. quis enim non iure beatam L. Crassi mortem illam, quæ est à multis sæpe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum ferè collocuti sunt, euentum recordatus? tenemus enim memoria, Q. Catulum, uirum omni laude præstantem, cũ sibi non incolumem fortunam, sed exilium & fugam deprecaretur, esse coactũ

ut uita se ipse priuaret. iam M. Antonij in ijs ipsis rostris, in quibus ille remp. constantissime Consul defenderat, quæq; Censor imperatorijs manubijs ornarat, positum caput illud fuit, à quo erant multorum ciuium capita seruata. neque uero longe ab eo C. Iulij caput hospitis Hetrusci scelere proditum cum L. Iulij fratris capite iacuit: ut ille, qui hæc non uidit, & uixisse cum rep. pariter, et cum illa simul extinctus esse uideatur. neque enim propinquum suum maximi animi uirum P. Crassum suapte interfectũ manu, neque collegæ sui Pontificis maximi sanguine simulacrum Vestæ respersum esse uidit: cui, mœrori (qua mente ille in patriam fuit) etiam C. Carbonis inimicissimi hominis eodem illo die mors nefaria fuisset. non uidit eorum ipsorum, qui tum adolescentes Crasso se dicarãt, horribiles miserosq; casus. ex quibus C. Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per inuidiam Tribunatu, nõ multis ab eo tempore mensibus eiectus est è ciuitate. Sulpitius autem, qui in eadem inuidiæ flamma fuisset, quibuscũ priuatus coniunctissime uixerat, hos in Tribunatu spoliare instituit omni dignitate: cui quidem ad summam gloriam eloquentiæ florescenti, ferro erepta uita est, & pœna temeritati non sine magno reip. malo cõstituta. Ego uero te Crasse, cum uitæ flore, tum mortis opportunitate, diuino consilio & ortum, & extinctum esse arbitror. nã tibi aut pro uirtute animi constantiaq; tua ciuilis ferri subeũda fuit crudelitas, aut, si qua te fortuna ab atrocitate mortis uendicasset, eadem esse te funerum patriæ spectatorem coegisset: neque solum tibi improborum do-

minatus, ſed etiam propter admixtam ciuium cædem bonorum, uictoria mœrori fuiſſet. Mihi quidem Quinte frater & eorum caſus, de quibus ante dixi, & ea, quæ noſmet ipſi ob amorem in remp. incredibilem & ſingularem pertulimus, ac ſenſimus, cogitanti, ſententia ſæpe tua uera ac ſapiens uideri ſolet, qui propter tot, tantos, tamq; præcipites caſus clariſſimorum hominũ, atque optimorum uirorum, me ſemper ab omni contentione ac dimicatione reuocaſti. ſed quoniam hæc iam neque in integro nobis eſſe poſſunt, & ſummi labores noſtri magna compenſati gloria mitigantur: pergamus ad ea ſolatia, quæ non modo ſedatis moleſtijs iucũda, ſed etiam hærentibus ſalutaria nobis eſſe poſſunt; ſermonemq; L. Craſſi reliquum ac penè poſtremũ memoriæ prodamus; atque ei, etſi nequaquam parem illius ingenio, at pro noſtro tamen ſtudio meritam gratiam debitamq; referamus. neque enim quiſquam noſtrum, cum libros Platonis mirabiliter ſcriptos legit, in quibus ferè Socrates exprimitur, non, quanquam illa ſcripta ſunt diuinitus, tamen maius quiddam de illo, de quo ſcripta ſunt, ſuſpicatur. quod item nos poſtulamus, non à te quidem, qui nobis ſumma omnia tribuis, ſed à cæteris, qui hæc in manus ſument, ut maius quiddam de L. Craſſo, quàm quãtum à nobis exprimetur, ſuſpicentur. nos enim, qui ipſi ſermoni non interfuiſſemus, & quibus C. Cotta tantummodo locos ac ſententias huius diſputationis tradidiſſet, quo in genere orationis utrunque oratorem cognoueramus, id ipſum ſumus in eorum ſermone adumbrare conati. quòd ſi quis erit, qui ductus opinione uulgi, aut Antonium ie=

iuniorem, aut Crassum fuisse pleniorem putet, quàm quo modo à nobis uterque inductus est; is erit ex ijs, qui aut illos non audierit, aut iudicare non possit. nã fuit uterque, ut exposui antea, cum studio, atque ingenio, & doctrina præstans omnibus, tum in suo genere perfectus; ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis, neque in Crasso redundaret. Vt igitur ante meridiem discesserunt, paululumq; requierunt, in primis hoc à se Cotta animaduersum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse, seséq;, qui uultum eius, cum ei dicendum esset, obtutumq; oculorum in cogitando prope nosset, atque in maximis causis sæpe uidisset, cum dedita opera quiescentibus alijs in eam exedram uenisset, in qua Crassus lectulo posito recubuisset, cumq; eum in cogitatione defixum esse sensisset, statim recessisse, atque in eo silentio duas horas ferè esse consumptas: deinde cum omnes inclinato iam in postmeridianum tempus die uenissent ad Crassum, Quid est Crasse, inquit Iulius, imus ne sessum? etsi admonitum uenimus te, non flagitatum. Tum Crassus, An me tam impudentem esse existimatis, ut uobis hoc præsertim munus putem diutius posse debere? Quinam igitur, inquit, ille locus? an in media sylua placet? Est enim is maxime & opacus & frigidus. Sanè, inquit Crassus: etenim est in eo loco sedes huic nostro non inopportuna sermoni. Cum placuisset idem cæteris, in syluam uenitur, & ibi magna cum audiendi expectatione considitur. Tum Crassus, Cum auctoritas atque amicitia uestra, tum

Antonij facilitas eripuit, inquit, mihi in optima mea causa libertatem recusandi: quanquam in partienda disputatione nostra, cum sibi de ijs, quæ dici ab oratore oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret ut explicarem quemadmodum illa ornari oporteret, ea diuisit, quæ seiuncta esse non possunt. Nam cum omnis ex re atque uerbis constet oratio, neque uerba sedem habere possunt si rem subtraxeris, neque res lumen si uerba semoueris. Ac mihi quidem ueteres illi maius quiddam animo complexi, plus multo etiam uidisse uidentur, quàm quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest: qui omnia hæc, quæ supra & subter, unum esse, & una ui, atque una consensione naturæ constricta esse dixerunt. nullum est enim genus rerum, quod aut auulsum à cæteris per se ipsum constare, aut quo cætera si careant, uim suam atque æternitatem conseruare possint. Sed hæc maior esse ratio uidetur, quàm ut hominum possit sensu aut cogitatione comprehendi. est etiam illa Platonis uera, & tibi Catule certe non inaudita uox, Omnem doctrinam harum ingenuarum & humanarum artium uno quodam societatis uinculo contineri. ubi enim perspecta uis est rationis eius, qua causæ rerum atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum concentusq; reperitur. Sed si hoc quoque uidetur esse altius, quàm ut id nos humi strati suspicere possimus, illud certe tamen, quod amplexi sumus, quod profitemur, quod suscepimus, nosse & tenere debemus. Vna est enim, quod & ego hesterna die dixi, & aliquot locis antemeridiano sermone signifi=

cauit Antonius, eloquentia, quascunque in oras dispu-tationis regionesue delata est. Nam siue de cœli natura loquitur, siue de terræ, siue de diuina ui, siue de humana, siue ex inferiore loco, siue ex æquo, siue ex superiore, siue ut impellat homines, siue ut doceat, siue ut deterreat, siue ut concitet, siue ut reflectat, siue ut incendat, siue ut leniat, siue ad paucos, siue ad multos, siue inter alienos, siue cum suis, siue secum, riuis est deducta oratio, non fontibus: & quocunque ingreditur, eodem est instructu ornatuq; comitata. Sed quoniam oppressi iam sumus opinionibus nõ modo uulgi, uerum etiam hominum leuiter eruditorum, qui, quæ cõplecti tota nequeunt, hæc facilius diuulsa & quasi discerpta contrectant; & qui, tanquam ab animo corpus, sic à sententijs uerba seiungunt; quorum sine interitu fieri neutrum potest: non suscipiam oratione mea plus quàm mihi imponitur: tantum significabo breui, neque uerborum ornatum inueniri posse non partitis expressisq; sententijs, neque esse ullam sententiam illustrem sine luce uerborum. Sed prius quàm illa conor attingere, quibus orationem ornari atque illuminari putem, proponam breuiter quid sentiam de uniuerso genere dicẽdi. Natura nulla est (ut mihi uidetur) quæ non habeat in suo genere res complures dissimiles inter se, quæ tamen consimili laude dignentur. Nam & auribus multa percipimus, quæ etsi nos uocibus delectant, tamẽ ita sunt uaria sæpe, ut id, quod proximũ audias, iucundissimum esse uideatur: & oculis colligũtur penè innumerabiles uoluptates, quæ nos ita capiunt, ut unũ sensum dissimili genere delectent, & reliquos sen-

sus

sus uoluptates oblectent dispares, ut sit difficile iudiciū excellentis maxime suauitatis. At hoc idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. Vna fingendi est ars, in qua præstantes fuerunt Myro, Polycletus, Lysippus, qui omnes inter se dissimiles fuerūt, sed ita tamē, ut neminem sui uelis esse dissimilem. Vna est ars ratioq; picturæ, dissimillimiq; tamē inter se Zeusis, Aglaophon, Apelles: neque eorum quisquam est, cui quidquam in arte sua deesse uideatur. Et si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum, & tamen uerum: quanto admirabilius in oratione atque in lingua, quæ cum in iisdem sententijs uerbisq; uersetur, summas habet dissimilitudines, non sic, ut alij uituperandi sint, sed ut ij, quos constet esse laudandos, in dispari tamen genere laudentur. Atque id primum in poetis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus, quàm sint inter sese Ennius, Pacuuius, Acciusq; dissimiles: quàm apud Græcos Aeschylus, Sophocles, Euripides, quanquā omnibus par penè laus in dissimili scribendi genere tribuatur. Aspicite nunc eos homines atque intuemini, quorum de facultate quærimus, quid intersit inter oratorum studia atque naturas. suauitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aeschines, uim Demosthenes habuit: quis eorum non egregius? tamen quis cuiusquam nisi sui similis? Grauitatem Africanus, lenitatem Lælius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo & canorum. quis horum non princeps temporibus illis fuit? & suo tamen quisque in genere princeps. Sed quid ego uetera conquiram, cum mihi liceat uti præsentibus exemplis atque

uiuis? Quid iucundius auribus nostris unquam accidit huius oratione Catuli? quæ est pura sic, ut Latine loqui penè solus uideatur: sic autem grauis, ut in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos. Quid multa? istum audiens equidem sic iudicare soleo, quidquid aut addideris, aut mutaueris, aut detraxeris, uitiosius & deterius futurum. Quid noster hic Cæsar? non ne nouam quandam rationem attulit orationis, & dicendi genus induxit propè singulare? Quis unquam res præter hunc tragicas penè comice, tristes remisse, seueras hilare, forenses scenica propè uenustate tractauit, atque ita, ut neque iocus magnitudine rerum excluderetur, nec grauitas facetijs minueretur? Ecce præsentes duo propè æquales Sulpitius & Cotta. quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere præstans? limatus alter & subtilis, rem explicās proprijs aptisq; uerbis, hæret in causa semper: & quid iudici probandum sit, cum acutissime uidit, omissis cæteris argumentis in eo mentem orationemq; defigit. Sulpitius autem fortissimo quodam animi impetu, plenissima & maxima uoce, summa contentione corporis, et dignitate motus, uerborum quoque ea grauitate & copia est, ut unus ad dicendum instructissimus à natura esse uideatur. Ad nosmet ipsos iam reuertor: (quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis iudicium uocaremur) quid tam dissimile, quàm ego in dicendo, et Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse præstantius; ego autem, quanquam memet mei pœnitet, cũ hoc maxime tamen in comparatione coniungar. Videtis ne ge

nus hoc quod ſit Antonij? forte, uehemens, commotum in agendo, præmunitum, et ex omni parte cauſæ ſeptũ, acre, acutum, enucleatum, in unaquaque re commorãs, honeſte cedens, acriter inſequens, terrens, ſupplicans, ſumma orationis uarietate, nulla noſtrarũ aurium ſatietate. Nos autem, quicunque in dicendo ſumus, (quoniam eſſe aliquo in numero uobis uidemur) certe tamẽ ab huius multum genere diſtamus: quod quale ſit, non eſt meum dicere; propterea quòd minime ſibi quiſque notus eſt, & difficillime de ſe quiſque ſentit: ſed tamen diſſimilitudo intelligi poteſt & ex motus mei mediocritate, & ex eo, quòd quibus ueſtigijs primum inſtiti, in ijs ferè ſoleo perorare; & quòd aliquanto me maior in uerbis, & in ſententijs eligendis, quàm eum labor & cura torquet, uerentem, ne, ſi paulo obſoletior fuerit oratio, non digna expectatione & ſilentio fuiſſe uideatur. Quòd ſi in nobis, qui adſumus, tantæ diſſimilitudines, tam certæ res cuiuſque propriæ, & in ea uarietate ferè melius à deteriore facultate magis, quàm genere diſtinguitur, atque omne laudatur, quod in ſuo genere perfectum eſt: quid cenſetis, ſi omnes, qui ubique ſunt aut fuerunt oratores, amplecti uoluerimus, num ne fore, ut quot oratores, totidem penè reperiantur genera dicendi? Ex qua mea diſputatione forſitã occurrat illud, ſi penè innumerabiles ſint quaſi formæ figuræq; dicendi, ſpecie diſpares, genere laudabiles, non poſſe ea, quæ inter ſe diſcrepant, iiſdem præceptis atque in una inſtitutione formari. Quod non eſt ita, diligentiſſimeq; hoc eſt eis, qui inſtituũt aliquos atque erudiunt, uidendum, quò ſua quenque natura maxime fer

re uideatur. Etenim uidemus ex eodẽ quasi ludo summorum in suo cuiusque genere artificum & magistrorum exisse discipulos dissimiles inter se, attamen laudandos, cum ad cuiusque naturam institutio doctoris accommodaretur. Cuius est uel maxime insigne illud exemplum (ut cæteras artes omittamus) quod dicebat Isocrates doctor singularis, se calcaribus in Ephoro, contra autẽ in Theopompo frænis uti solere: alterũ enim exultantem uerborum audacia reprimebat, alterũ cunctantem & quasi uerecundantem incitabat. Neque eos similes effecit inter se, sed tantũ alteri affinxit, de altero limauit, ut id conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur. Hæc eo mihi prædicenda fuerunt, ut si non omnia, quæ proponerentur à me ad omnium uestrum studium, et ad genus id, quod quisque uestrum in dicendo probaret, adhærescerent, id à me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur. Ergo hæc & agenda sunt ab oratore, quæ explicauit Antonius, & dicenda quodam modo. Quinã igitur dicendi est modus melior (nam de actione post uidero) quàm ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quodcunque agetur, apte, congruenterq; dicamus? Atque eorum quidem, quæ duo prima dixi, rationem non arbitror expectari à me puri dilucidiq; sermonis: neque enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat; nec sperare, qui Latine non possit, hunc ornate esse dicturum; neque uero qui non dicat quod intelligamus, hũc posse, quod admiremur, dicere. Linquamus igitur hæc, quæ cognitionem habent facilem, usum necessarium: nam alterum traditur literis doctrinaq; puerili: alte=

rum adhibetur ob eam causam, ut intelligatur, quid quisque dicat: quod uidemus ita esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse possit. Sed omnis loquendi elegantia, quanquam expolitur scientia literarum, tamen augetur legendis oratoribus & poetis: sunt enim illi ueteres, qui ornare nondum poterant ea quæ dicebant, omnes propè præclare locuti: quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui nisi Latine. Neque tamen erit utendum uerbis ijs, quibus iam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parce, quod ostendam, sed usitatis ita poterit uti lectissimis, ut utatur is, qui in ueteribus erit scriptis studiose & multum uolutatus. Atque ut Latine loquamur, non solum uidendum est, ut & uerba efferamus ea, quæ nemo iure reprehendat: & ea sic & casibus, & temporibus, & genere, & numero conseruemus, ut ne quid perturbatũ ac discrepans, aut præposterum sit, sed etiam lingua, & spiritus, & uocis sonus est ipse moderandus. Nolo exprimi literas putidius, nolo obscurari negligentius: nolo uerba exiliter exanimata exire, nolo inflata & quasi anhelata grauius. nam de uoce non ea dico, quæ sunt actionis, sed hoc, quod mihi cum sermone quasi coniunctum uidetur. sunt enim certa uitia, quæ nemo est quin effugere cupiat, mollis uox, ut muliebris, aut quasi extra modum absona atque absurda. est autem uitium quod nõnulli de industria consectantur. Rustica uox & agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere uideatur, ut tuus Catule sodalis L. Cotta gaudere mihi uidetur grauitate linguæ so=

noq́; uocis agreſti, & illud quod loquitur, priſcum uiſum iri putat, ſi plane fuerit ruſticanum. Me autem tuus ſonus & ſuauitas iſta delectat, omitto uerborum, quanquam eſt caput, uerum id affert ratio, docent literæ, cōfirmat conſuetudo & legendi & loquendi: ſed hanc dico ſuauitatem, quæ exit ex ore, quæ quidem ut apud Græcos Atticorum, ſic in Latino ſermone huius eſt urbis maxime propria. Athenis iandiu doctrina ipſorum Athenienſium interijt, domicilium tantum in illa urbe remanet ſtudiorum, quibus uacant ciues, peregrini fruuntur, capti quodam modo nomine urbis & auctoritate: tamen eruditiſſimos homines Aſiaticos quiuis Athenienſis indoctus, non uerbis, ſed ſono uocis, nec tam bene quàm ſuauiter loquendo facile ſuperabit. Noſtri minus ſtudent literis quàm Latini, tamē ex iſtis, quos noſtis, urbanis, in quibus minimum eſt literarum, nemo eſt quin literatiſſimum togatorum omnium Q. Valerium Soranum lenitate uocis atque ipſo oris preſſu & ſono facile uincat. Quare cum ſit quædam certa uox Romani generis urbiſq́; propria, in qua nihil offendi, nihil diſplicere, nihil animaduerti poſſit, nihil ſonare aut olere peregrinum, hanc ſequamur: neque ſolum ruſticam aſperitatem, ſed etiam peregrinā inſolentiam fugere diſcamus. Equidem cum audio ſocrum meam Læliam (facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conſeruant, quòd multorū ſermonis expertes, ea tenent ſemper quæ prima didicerunt) ſed eam ſic audio, ut Plautum mihi aut Næuium uidear audire: ſono ipſo uocis ita recto & ſimplici eſt, ut nihil oſtentationis aut imitationis afferre uideatur:

ex quo ſic locutum eſſe eius patrem iudico, ſic maiores, non aſpere, ut ille quem dixi, non uaſte, non ruſtice, non hiulce, ſed preſſe, & æquabiliter, & leniter. Quare Cotta noſter, cuius tu illa lata Sulpiti nõ nunquam imitaris, ut iotam literam tollas, & è pleniſſimum dicas, non mihi oratores antiquos, ſed meſſores uidetur imitari. Hic cum arriſiſſet ipſe Sulpitius, Sic agam uobiſcum, inquit Craſſus, ut, quoniam me loqui uoluiſtis, aliquid de ueſtris uitijs audiatis. Vtinam quidem, inqui ille: id enim ipſum uolumus, idq́; ſi feceris, multa (ut arbitror) hic hodie uitia ponemus. At enim non ſine meo periculo, Craſſus inquit, poſſum Sulpiti te reprehendere, quoniam Antonius mihi te ſimillimum dixit ſibi uideri. Tum ille, Tum cum monuit idem, ut ea, quæ in quoque maxima eſſent, imitaremur. ex quo uereor, ne nihil ſim tui niſi ſupploſionem pedis imitatus, & pauca quædam uerba, & aliquem ſi forte motum. Ergo iſta, inquit Craſſus, quæ habes à me, non reprehendo, ne me ipſum irrideam: ſunt autem mea multo & plura & maiora quàm dicis: quæ autem ſunt aut tua planè, aut imitatione ex aliquo expreſſa, de ijs te, ſi qui me forte locus admonuerit, commonebo. Prætereamus igitur præcepta Latine loquendi, quæ puerilis doctrina tradit, & ſubtilior cognitio ac ratio literarum alit, aut conſuetudo ſermonis quotidiani ac domeſtici, libri confirmant, & lectio ueterum oratorum & poetarum. Neque uero in illo altero diutius cõmoremur, ut diſputemus quibus rebus aſſequi poſſimus, ut ea, quæ dicamus, intelligantur, Latine ſcilicet dicen-

do uerbis usitatis ac proprie demonstrantibus ea quæ si gnificari ac declarari uolemus, sine ambiguo uerbo aut sermone, non nimis longa continuatione uerborũ, non ualde productis ijs, quæ similitudinis causa ex alijs rebus transferuntur, non discerptis sententijs, non præposteris temporibus, non confusis personis, non perturbato ordine. quid multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum sæpe uideatur, cum difficilius intelligatur quid patronus uelit dicere, quàm si ipse ille, qui patronum adhibet, de re sua diceret. Isti enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos plerunque ipsi docent, ut non desideres planius dici. Easdem res autem simulac Fusius, aut uester æqualis Pomponius agere cœpit, non æque, quid dicant, nisi admodum attendi, intelligo: ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primũ, nihil ut secundum: tantaq; insolentia ac turba uerborum, ut oratio, quæ lumen adhibere rebus debet, ea obscuritatem & tenebras afferat, atque ut quodam modo ipsi sibi in dicendo obstrepere uideantur. Verum si placet, quoniam hæc satis spero, uobis quidem certe maioribus natu, molesta & putida uideri, ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus. Atqui uides, inquit Antonius, quàm alias res agamus, quàm te inuiti audiamus, qui adduci possumus, de me enim conijcio, relictis ut rebus omnibus te sectemur, te audiamus: ita de horridis rebus nitida, de ieiunis plena, de peruulgatis noua quædam est oratio tua. Faciles enim, inquit, Antoni partes eæ fuerũt duæ, quas modo percucurri, uel potius penè præterij, Latine loquendi, planéq; dicendi: reliquæ sunt magnæ, implicatæ, uariæ, gra

ues, quibus omnis admiratio ingenij, omnis laus eloquentiæ continetur. Nemo enim unquam eſt oratorem, quòd Latine loqueretur, admiratus: ſi eſt aliter, irrident: neque eum oratorem tantũmodo, ſed hominem non putant. nemo extulit eum uerbis, qui ita dixiſſet, ut, qui adeſſent, intelligerent quid diceret, ſed contempſit eum qui minus id facere potuiſſet. In quo igitur homines exhorreſcunt? quem ſtupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant? quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? qui diſtincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate & rebus & uerbis dicunt, & in ipſa oratione quaſi quendam numerum uerſumq; cõficiunt, id eſt quod dico ornate. Qui idem ita moderantur, ut rerum, ut perſonarum dignitates ferunt, ij ſunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum & congruens nominem: qui ita dicerent, eos negauit adhuc ſe uidiſſe Antonius, & ijs hoc nomen dixit eloquentiæ ſolis eſſe tribuendum. Quare omnes iſtos me auctore deridete, atque contemnite, qui ſe horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum præceptis omnem oratorum uim complexos eſſe arbitrãtur, neque adhuc, quam perſonam teneant, aut quid profiteantur, intelligere potuerunt. Verum enim oratori, quæ ſunt in hominum uita, quandoquidem in ea uerſatur orator, atque ea eſt ei ſubiecta materies, omnia quæſita, audita, lecta, diſputata, tractata, agitata eſſe debent. Eſt enim eloquentia una quædam de ſummis uirtutibus, quanquam ſunt omnes uirtutes æquales & pares, ſed tamen eſt ſpecies alia magis alia formoſa & illuſtris, ſicut hæc uis, quæ ſcientiam complexa rerum, ſenſa

mentis et consilia sic uerbis explicat, ut eos, qui audiũt, quocunque incubuerit, possit impellere : quæ quo maior est uis, hoc est magis probitate iungenda summaq́; prudentia: quarum uirtutum expertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furentibus quædam arma dederimus. Hanc inquam cogitandi pronunciandiq́; rationem, uimq́; dicendi ueteres Græci sapientiam nominabant : hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci, hinc Solones, atque ab hac similitudine Coruncanij nostri, Fabricij, Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse docti, sed impetu mentis simili & uoluntate. Eadem autem alij prudentia, sed consilio ad uitæ studia dispari, quietem atque otium secuti, ut Pythagoras, Democritus, Anaxagoras, à regendis ciuitatibus totos se ad cognitionem rerum trãstulerunt, quæ uita propter tranquillitatem, & propter ipsius scientiæ suauitatem, qua nihil est hominibus iucundius, plures, quàm utile fuit rebus publicis, delectauit. Itaque ut ei studio se excellentissimis ingenijs homines dediderunt, ex ea summa facultate uacui ac liberi temporis, multo plura, quàm erat necesse, doctissimi homines, otio nimio, & ingenijs uberrimis affluentes, curanda sibi esse ac quærenda & inuestiganda duxerunt. Nam uetus quidem illa doctrina eadem uidetur & recte faciendi & bene dicendi magistra : neque diiuncti doctores, sed ijdem erant uiuendi præceptores atque dicendi : ut ille apud Homerum Phœnix, qui se à Peleo patre Achilli iuueni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret oratorem uerborum actoremq́; rerum. Sed ut homines la

bore assiduo & quotidiano assueti, cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se, aut ad talos, aut ad tesseras conferunt, aut etiam nouum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum: sic illi à negotijs publicis, tanquam ab opere, aut temporibus exclusi, aut uoluntate sua feriati, totos se alij ad poetas, alij ad geometras, alij ad musicos contulerunt, alij etiam, ut dialectici, nouum sibi ipsi studium ludumq; pepererunt, atque in ijs artibus, quæ repertæ sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur atque uirtutem, omne tempus atque ætates suas consumpserunt. Sed quòd erant quidam, ijq; multi, qui aut in republica propter ancipitem, quæ non potest esse seiuncta, faciendi dicendiq; sapientiam florerent, ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes, aut qui minus ipsi in rep. uersarentur, sed ut huius tamen eiusdem sapientiæ doctores essent, ut Gorgias, Thrasymachus, Isocrates: inuenti sunt, qui cum ipsi doctrina & ingenijs abundarent, à re autem ciuili, & à negotijs animi quodam iudicio abhorrerent, hanc dicendi exercitationem exagitarent atque contemnerent: quorũ princeps Socrates, is, qui omnium eruditorum testimonio, totiusq; iudicio Græciæ cum prudentia, & acumine, & uenustate, & subtilitate, tum uero eloquentia, uarietate, copia, quam se cunque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps, ijs, qui hæc, quæ nos nunc quærimus, tractarent, agerent, docerent, cum nomine appellarentur uno, quòd omnis rerum optimarum cognitio, atque in ijs exercitatio philosophia nominaretur, hoc commune nomen eripuit,

ſapienterq; ſentiendi & ornate dicendi ſcientiam re cohærentes, diſputationibus ſuis ſeparauit: cuius ingeniũ uariosq; ſermones immortalitati ſcriptis ſuis Plato tradidit, cum ipſe literam Socrates nullam reliquiſſet. Hinc diſſidium illud extitit quaſi linguæ atque cordis, abſurdum ſanè & inutile & reprehendendum, ut alij nos ſapere, alij dicere docerent. Nam cum eſſent plures orti ferè à Socrate, quòd ex illius uarijs & diuerſis, & in omnem partem diffuſis diſputationibus alius aliud apprehenderat, proſeminatæ ſunt quaſi familiæ diſſentientes inter ſe, & multum diſiunctæ, & diſpares, cum tamen omnes ſe philoſophi Socraticos & dici uellent, & eſſe arbitrarentur. Ac primo ab ipſo Platone Ariſtoteles & Xenocrates, quorum alter Peripateticorum, alter Academiæ nomen obtinuit: deinde ab Antiſthene, qui patientiam & duritiam in Socratico ſermone maxime adamarat, Cynici primum, deinde Stoici: tum ab Ariſtippo, quem illæ magis uoluptariæ diſputationes delectarant, Cyrenaica philoſophia manauit: quam ille & eius poſteri ſimpliciter defenderant; ij, qui nunc uoluptate omnia metiuntur, dum uerecundius id agunt, nec dignitati ſatisfaciunt, quam non aſpernantur, nec uoluptatem tuentur, quam amplexari uolunt. Fuerunt etiam alia genera philoſophorum, qui ſe omnes ferè Socraticos eſſe dicebant, Eretricorum, Herilliorũ, Megaricorũ, Pyrrhoneorum: ſed ea horum ui & diſputationibus ſunt iandiu fracta & extincta. Ex illis autem, quæ remanent, ea philoſophia, quæ ſuſcepit patrocinium uoluptatis, etſi cui uera uideatur, procul abeſt tamen ab eo uiro, quem quæ=

rimus, & quem auctorem publici consilij, & regendae ciuitatis ducem, & sententiae atque eloquentiae principem in senatu, in populo, in causis publicis esse uolumus: nec ulla tamen ei philosophiae fiet iniuria à nobis: non enim repelletur inde, quò aggredi cupiet, sed in hortulis quiescet suis, ubi uult, ubi etiam recubãs molliter & delicate, nos auocat à rostris, à iudicijs, à curia, fortasse sapienter, ac praesertim à rep. Verum ego nõ quaero nunc, quae sit philosophia uerissima, sed quae oratori coniuncta maxime. Quare istos sine ulla contumelia dimittamus, sunt enim & boni uiri, &, quoniã sibi ita uidentur, beati: tantumq; eos admoneamus, ut illud, etiam si est uerissimum, tacitum tamen tanquam mysterium teneant, quòd negant uersari in rep. esse sapientis. Nam si hoc nobis atque optimo cuique persuaserint, non poterunt ipsi esse, id quod maxime cupiũt, otiosi. Stoicos autem, quos minime improbo, dimitto tamen, nec eos iratos uereor, quoniam omnino irasci nesciunt: atque hanc ijs habeo gratiam, quòd soli ex omnibus eloquentiam uirtutem ac sapientiam esse dixerunt: sed utrunque est in his, quod ab hoc, quem instruimus, oratorem ualde abhorreat: uel quòd omnes, qui sapientes non sint, seruos, latrones, hostes, insanos esse dicunt, neque tamen quenquam esse sapientem. ualde autem est absurdum, ei concionem, aut senatum, aut ullum coetum hominum committere, cui nemo illorum, qui adsint, sanus, nemo ciuis, nemo liber esse uideatur. Accedit quòd orationis etiam genus habent fortasse subtile, & certe acutum, sed, ut in oratore, exile, inusitatum, abhorrens ab auribus uulgi, obscurum,

inane, ieiunum, attamen eiusmodi, quo uti ad uulgus nullo modo possis. alia enim & bona & mala uidẽtur Stoicis, & cæteris ciuibus, uel potius gentibus: alia uis honoris, ignominiæ, præmij, supplicij: uere an secus, nihil ad hoc tempus: sed ea si sequamur, nullá unquá rem dicendo expedire possimus. Reliqui sunt Peripatetici & Academici, quanquam Academicorum nomen est unum, sententiæ duæ. nam Speusippus Platonis sororis filius, & Xenocrates, qui Platonem audierat, & qui Xenocratem Polemo, & Crantor, nihil ab Aristotele, qui unà audierat Platonem, magnopere dissensit, copia fortasse & uarietate dicendi pares nõ fuerunt. Arcesilas primũ, qui Polemonẽ audierat, ex uarijs Platonis libris, sermonibusq; Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus, aut animo percipi possit: quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi, aspernatum esse omne animi sensusq; iudicium, primumq; instituisse (quanquam id fuit Socraticũ maxime) non quid ipse sentiret ostendere, sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, disputare. Hinc hæc recentior Academia emanauit, in qua extitit diuina quadam celeritate ingenij dicendiq; copia Carneades: cuius ego etsi multos auditores cognoui Athenis, tamẽ auctores certissimos laudare possum, & socerum meum Scæuolam, qui eum Romæ audiuit adolescens, & Q. Metellum L. F. familiarem meũ, clarissimum uirum, qui illum à se adolescente Athenis, iam affectum senectute, multos dies auditum esse dicebat. Hæc autem, ut ex Apennino fluminum, sic ex communi sapientium iugo sunt doctrinarum facta diuortia, ut philo-

ſophi tanquam in ſuperum mare Ionium defluerent, Græcum quiddam, & portuoſum; oratores autem in inferum hoc Thuſcum, & Barbarum, ſcopuloſum, atque infeſtum laberentur, in quo etiam ipſe Vlyſſes erraſſet. Quare ſi hac eloquentia, atque hoc oratore contenti ſumus, qui ſciat aut negare oportere quod arguare, aut, ſi id non poſſis, tum oſtendere quod is fecerit, qui inſimuletur, aut recte factum, aut alterius culpa, aut iniuria, aut ex lege, aut non contra legem, aut imprudentia, aut neceſſario, aut non eo nomine uſurpandum quo arguatur, aut nō ita agi, ut debuerit ac licuerit; & ſi ſatis eſſe putatis, ea, quæ iſti ſcriptores artis docent, diſcere, quæ multo tamen ornatius, quàm ab illis dicuntur, & uberius explicauit Antonius: ſed ſi his contenti eſtis, atque ijs etiam, quæ dici uoluiſtis à me, ex ingenti quodam oratorem, immenſoq; campo in exiguum ſanè gyrum compellitis. Sin ueterem illum Periclem, aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter ſcriptorum multitudinem eſt, Demoſthenem ſequi uultis, & ſi illam præclarã, & eximiam ſpeciem oratoris perfecti, & pulchritudinem adamaſtis: aut uobis hæc Carneadia, aut illa Ariſtotelia uis comprehendenda eſt. Nanque (ut ante dixi) ueteres illi uſque ad Socratem omnem omniũ rerum, quæ ad mores hominum, quæ ad uitam, quæ ad uirtutẽ, quæ ad remp. pertinebant, cognitionem & ſcientiam cum dicendi ratione iungebant: poſtea diſſociati (ut expoſui) à Socrate, diſerti à doctis, & deinceps à Socraticis item omnibus, philoſophi eloquentiam deſpexerunt, oratores ſapientiam: neque quidquã

ex alterius parte tetigerunt, niſi quod illi ab his, aut ab illis hi mutuarentur, ex quo promiſcue haurirent, ſi manere in priſtina communione uoluiſſent. Sed ut Pontifices ueteres propter ſacrificiorum multitudinem tres uiros epulones eſſe uoluerunt, cum eſſent ipſi à Numa, ut etiam illud ludorum epulare ſacrificium facerent, inſtituti: ſic Socratici à ſe cauſarum actores à cõmuni philoſophiæ nomine ſeparauerunt, cũ ueteres dicendi & intelligendi mirificam ſocietatem eſſe uoluiſſent. Quæ cum ita ſint, paululum equidem de me deprecabor, & petam à uobis, ut ea, quæ dicam, non de memet ipſo, ſed de oratore dicere putetis. Ego enim ſum is, qui cum ſummo ſtudio patris in pueritia doctus eſſem, & in forum ingenij tantum quantum ipſe ſentio, non tantum quantum ipſe forſitan uobis uidear, detuliſſem, non poſſim dicere me hæc, quæ nunc complector, perinde, ut dicam diſcenda eſſe, didiciſſe; quippe qui omnium maturrime ad publicas cauſas acceſſerim, annoſq; natus unum & uiginti nobiliſſimũ hominem & eloquentiſſimum in iudicium uocarim, cui diſciplina fuerit forum, magiſter uſus, & leges, & inſtituta populi R. moſq; maiorum. Paulum, ſitiens iſtarũ artium, de quibus loquor, guſtaui Quæſtor in Aſia, cum eſſem æqualem ferè meum ex Academia rhetorem nactus Metrodorum illum, de cuius memoria cõmemorauit Antonius: & inde decedens, Athenis: ubi ego diutius eſſem moratus, niſi Athenienſibus, quòd myſteria non referrent, ad quæ biduo ſerius ueneram, ſuccenſuiſſem. Quare hoc, quòd complector tantam ſcientiã uimq; doctrinæ, non modo non pro me, ſed contra me

eſt potius : non enim, quid ego, ſed quid orator poſſit, diſputo, atque hos omnes, qui artes rhetoricas exponũt, perridiculos. Scribunt enim de litium genere, & de principijs, & de narrationibus : illa uis autem eloquẽtiæ tanta eſt, ut omnium rerum, uirtutum, officiorum, omniſq; naturæ, quæ mores hominũ, quæ animos, quæ uitam continet, originem, uim, mutationeſq; teneat; eadẽ mores, leges, iura deſcribat, remp. regat, omnia, quæ ad quancũque rem pertineant, ornate copioſeq; dicat. In quo genere nos quidem uerſamur tantum, quãtum poſſumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum uſu ualemus : neque tamen iſtis, qui in una philoſophia quaſi tabernaculum uitæ ſuæ collocarunt, multum ſanè in diſputatione cõcedimus. Quid enim meus familiaris C. Velleius afferre poteſt, quamobrem uoluptas ſit ſummum bonum, quod ego non copioſius poſſim uel tutari, ſi uelim, uel refellere ex illis locis, quos expoſuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Velleius eſt rudis, unuſquiſque noſtrum uerſatus? Quid eſt, quod aut Sex. Pompeius, aut duo Balbi, aut meus amicus, qui cum Panætio uixit, M. Viſellius, de uirtute homines Stoici poſſint dicere, qua in diſputatione ego his debeam, aut ueſtrum quiſquam concedere? non eſt philoſophia ſimilis artium reliquarum. nam quid faciet in geometria, qui non didicerit? quid in muſicis? aut taceat oportebit, aut ne ſanus quidem iudicetur. Hæc uero, quæ ſunt in philoſophia, ingenijs eruuntur ad id, quod in quoque ueriſimile eſt, eliciendum acutis atque acribus, eaq; exercitata oratione poliuntur. Hic hic noſter uulgaris ora=

tor, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi, istos quidem nostros uerberabit, neque se ab ijs contemni ac despici sinet. Sin aliquis extiterit aliquãdo, qui Aristotelio more de omnibus rebus in utranque sententiam possit dicere, & in omni causa duas contrarias orationes præceptis illius cognitis explicare, aut hoc Arcesilæ modo et Carneadis contra omne, quod propositum sit, disserat, quiq; ad eam rationem adiungat hunc rhetoricum usum, moremq;, exercitationemq; dicendi: is sit uerus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus neruis satis uehemens & grauis, nec sine uarietate doctrinæ satis politus, & sapiens esse orator potest. Quare Coracem istum uestrum patiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui euolent clamatores odiosi ac molesti, Pamphilumq; nescio quem sinamus in infulis tantam rem tanquam pueriles delicias aliquas depingere: nosq; ipsi hac tam exigua disputatione hesterni & hodierni diei totum oratoris munus explicemus, dummodo illa res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo oratorum istorum unquam attigit, comprehensa esse uideatur. Tum Catulus, Haudquaquam hercle, inquit, Crasse mirandum est, esse in te tantam dicendi uel uim, uel suauitatem, uel copiam: quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus, sed etiam sapientissimus homo uiderere: nunc intelligo illa te semper etiam potiora duxisse, quæ ad sapientiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse: sed tamen cum omnes gradus ætatis

recordor tuæ, cumq; uitam tuam ac ſtadia conſidero, neque, quo tempore iſta didiceris, uideo, nec magnopere te iſtis ſtudijs, hominibus, libris intelligo deditum: neque tamen poſſum ſtatuere, utrum magis mirer, te illa, quæ mihi perſuades maxima eſſe adiumẽta, potuiſſe in tuis tantis occupationibus perdiſcere, an, ſi non potueris, poſſe iſto modo dicere. Hic Craſſus, Hoc tibi, inquit, Catule primum perſuadeas uelim, me non multo ſecus facere, cum de oratore diſputem, ac facerem, ſi eſſet mihi de hiſtrione dicendum: negarem enim poſſe eum ſatisfacere in geſtu, niſi palæſtram, niſi ſaltare didiciſſet: neque, ea cum dicerem, me eſſe hiſtrionem neceſſe eſſet, ſed fortaſſe non ſtultum alieni artificij exiſtimatorem. Similiter nunc de oratore, ueſtro impulſu loquor, ſummo ſcilicet. Semper enim, quacunque de arte, aut facultate quæritur, de abſoluta & perfecta quæri ſolet. Quare ſi iam me uultis eſſe oratorem, ſi etiam ſat bonum, ſi bonum denique, non repugnabo: (quid enim nunc ſim ineptus? ita me exiſtimari ſcio) quod ſi ita eſt, ſummus tamen certe non ſum. neque enim apud homines res eſt ulla difficilior, neque maior, neque quæ plura adiumenta doctrinæ deſideret. Attamen, quoniam de oratore nobis diſputandum eſt, de ſummo oratore dicam neceſſe eſt. Vis enim & natura rei, niſi perfecta ante oculos ponitur, qualis & quanta ſit, intelligi non poteſt. Me autem Catule fateor neque hodie in iſtis libris, & cum iſtis hominibus uiuere: nec uero, id quod tu recte commeminiſti, ullum unquam habuiſſe ſepoſitũ tempus ad diſcendum, ac tantum tribuiſſe doctrinæ tẽpo-

ris, quantum mihi puerilis ætas, forenses feriæ concesserint. At si quæris Catule, de doctrina ista quid ego sentiam: non tantum ingenioso homini, & ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui remp. spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ij sumpserunt, quos discentes uita defecit. omnes enim artes aliter ab ijs tractantur, qui eas ad usum transferunt; aliter ab ijs, qui ipsarum artium tractatu delectati, nihil in uita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitium summa iam senectute est, & quotidie commentatur: nihil * enim curat aliud, atque uelocius puer addidicerat. sed quòd erat aptus ad illud, totumq; cognorat, fuit, ut est apud Lucilium,

Quamuis bonus ipse
Samnis, in ludo ac rudibus cuiuis satis asper.

sed plus operæ foro tribuebat, amicis, rei familiari. Valerius quotidie cantabat: erat enim scenicus. quid faceret aliud? At Numerius Furius noster familiaris, cum est cõmodum, cantat: est enim paterfamilias, est Eques Romanus, puer didicit, quod discendum. Eadem ratio est harum artium maximarum: dies & noctes uirum summa uirtute & prudentia uidebamus philosopho cum operam daret Q. Tuberonem: at eius auunculum uix intelligeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. Ista dicuntur facile, si & tantum sumas, quantum opus sit, & habeas qui docere fideliter possit, & scias etiam ipse discere. Sed si tota uita nihil uelis aliud agere, ipsa tractatio & quæstio quotidie ex se gignit aliquid, quod cum desidiosa delectatione uestiges: ita fit, ut agitatione rerum sit infinita cognitio,

facilis usus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria studiumq; permaneat. libet autem semper discere, ut si uelim ego talis optime ludere, aut pilæ studio tenear, etiam fortasse si assequi nō possim: at alij quia præclare faciunt, uehementius, quàm causa postulat, delectantur, ut Titius pila, Brulla talis. Quare nihil est, quòd quisquam magnitudinem artiū ex eo, quòd senes discunt, pertimescat: nanque aut senes ad eas accesserunt, aut usque ad senectutem in studijs detinentur, aut sunt tardissimi. Res quidem se mea sentētia sic habet, ut nisi quod quisque cito potuerit, nunquam omnino possit perdiscere. Iam iam, inquit Catulus, intelligo Crasse quid dicas, & hercule assentior: satis uideo tibi, homini ad perdiscēdum acerrimo, ad ea cognoscenda, quæ dicis, fuisse temporis. Pergis ne, inquit Crassus, me, quæ dicam, de me non de re putare dicere? Sed iam si placet ad instituta redeamus. Mihi uero, Catulus inquit, placet. Tum Crassus, Quorsum igitur hæc spectat, inquit, tam longe, & tam alte repetita oratio? hæ duæ partes, quæ mihi supersunt, illustrandæ orationis, ac totius eloquentiæ cumulandæ, quarum altera dici postulat ornate, altera apte, hanc habent uim, ut sit quammaxime iucunda, quammaxime in sensus eorum, qui audiunt, influat, & quamplurimis sit rebus instructa. Instrumentum autem hoc forense, litigiosum, acre, tractum ex uulgi opinionibus, exiguum sanè atque mendicum est: illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicēdi magistros, non multo est maius, quàm illud uulgare ac forense. Apparatu nobis opus est, & rebus exqui-

sitis undique, & collectis, arcessitis, comportatis, ut tibi Cæsar faciẽdum est ad annum, ut ego in Aedilitate laboraui, quòd quotidianis & uernaculis rebus satisfacere me posse huic populo non putabam. Verborũ eligendorum, & collocandorum, & concludendorum facilis est uel ratio, uel sine ratione ipsa exercitatio. Rerũ est sylua magna, quam cum Græci iam non tenerent, ob eamq; causam iuuentus nostra dedisceret penè discẽdo, etiam Latini, si dijs placet, hoc biennio magistri dicendi extiterunt, quos ego Censor edicto meo sustuleram, non quo (ut nescio quos dicere aiebant) acui ingenia adolescentium nollem, sed contra ingenia obtundi nolui, corroborari impudentiam. nam apud Græcos, cuicuimodi essent, uidebam tamen esse, præter hãc exercitationem linguæ, doctrinam aliquam, & humanitatem dignam scientia: hos uero nouos magistros nihil intelligebam posse docere, nisi ut auderent: quod etiam cum bonis rebus coniunctum, per se ipsum est magnopere fugiendum. hoc cum unum traderetur, & cum impudentiæ ludus esset, putaui esse Censoris, ne longius id serperet, prouidere. quanquam non hæc ita statuo atque decerno, ut desperem Latine ea, de quibus disputauimus, tradi ac perpoliri: patitur enim & lingua nostra, & natura rerum, ueterem illam, excellentemq; prudentiam Græcorũ ad nostrum usum, moremq; transferri: sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidẽ genere nostri nulli fuerunt: sin quando extiterint, etiam Græcis erunt anteponendi. Ornatur igitur oratio genere primum, & quasi colore quodam, & succo suo: nam ut grauis, ut sua=

uis, ut erudita ſit, ut liberalis, ut admirabilis, ut po=
lita, ut ſenſus, ut dolores habeat, quantum opus ſit,
non eſt ſingulorum articulorum, in toto ſpectantur
hæc corpore. Vt porrò conſperſa ſit quaſi uerborum
ſententiarumq; floribus, id non debet eſſe fuſum æ=
quabiliter per omnem orationem, ſed ita diſtinctum,
ut ſint quaſi in ornatu diſpoſita quædam inſignia &
lumina. Genus igitur dicendi eſt eligendum, quod ma
xime teneat eos, qui audiant, & quod non ſolum de
lectet, ſed etiam ſine ſatietate delectet. (non enim
à me iam expectari puto, ut moneam, ut caueatis, ne
exilis, ne inculta ſit ueſtra oratio, ne uulgaris, ne
obſoleta: aliud quiddam maius & ingenia me hor=
tantur ueſtra, & ætates) difficile enim dictu eſt,
quænam cauſa ſit, cur ea, quæ maxime ſenſus no=
ſtros impellunt, uoluptate, & ſpecie prima acerrime
commouent, ab iis celerrime faſtidio quodam & ſa=
tietate abalienemur. Quanto colorum pulchritudine,
et uarietate floridiora ſunt in picturis nouis pleraque,
quàm in ueteribus? quæ tamen etiam ſi primo aſpe=
ctu nos ceperunt, diutius non delectant, cum iidem
nos in antiquis tabulis illo ipſo horrido obſoletoq; te=
neamur. Quanto molliores ſunt, & delicatiores in
cantu flexiones, & falſæ uoculæ, quàm certæ & ſe=
ueræ? quibus tamen non modo auſteri, ſed, ſi ſæpi=
us fiunt, multitudo ipſa reclamat. Licet hoc uidere
in reliquis ſenſibus, unguentis minus diu nos delecta=
ri ſumma & acerrima ſuauitate códitis, quàm his mo=
deratis; & magis laudari quod terram, quàm quod
crocum olere uideatur: in ipſo tactu eſſe modũ et mol-

litudinis & leuitatis. Quin etiam guſtatus, qui eſt ſenſus ex omnibus maxime uoluptarius, quiq; dulcitudine præter cæteros ſenſus cõmouetur, quàm cito id, quod ualde dulce eſt, aſpernatur ac reſpuit? quis potione
* uti, aut cibo dulci dutius poteſt? Quàm utroque in genere ea, quæ leuiter ſenſum uoluptate moueant, facillime fugiant ſatietatem: ſic omnibus in rebus uoluptatibus maximis faſtidium finitimum eſt. Quo hoc minus in oratione miremur, in qua uel ex poetis, uel ex oratoribus poſſumus iudicare, concinnam, diſtinctam, ornatam, feſtiuam, ſine intermiſſione, ſine reprehenſione, ſine uarietate, quamuis claris ſit coloribus picta uel poeſis, uel oratio, non poſſe in delectatione eſſe diuturna. atque eo citius in oratoris, aut in poetæ cincinnis ac fuco offenditur, quòd ſenſus in nimia uoluptate natura, non mente ſatiantur: in ſcriptis & in dictis, non aurium ſolum, ſed animi iudicio etiam magis, infucata uitia noſcuntur. Quare, bene & præclare, quamuis nobis ſæpe dicatur: belle & feſtiue, nimium ſæpe nolo. quanquam illa ipſa exclamatio, Non poteſt melius, ſit uelim crebra, ſed habeat tamen illa in dicendo admiratio ac ſumma laus umbram aliquam & receſſum, quo magis id, quod erit illuminatum, extare atque eminere uideatur. Nunquam agit hunc uerſum Roſcius eo geſtu, quo poteſt,

Nã ſapiẽs uirtuti honorẽ præmiũ, haud prædam petit:
ſed abijcit prorſus, ut in proximo,
Sed quid uideo? ferro ſeptus poſſidet ſedes ſacras,
Incidat, aſpiciat, admiretur, ſtupeſcat. Quid ille alter?
Quid petam præſidij? Quàm leniter, quàm remiſſe,

quàm non actuose? instat enim,

O' pater, ò patria, ò Priami domus.

In quo tanta commoueri actio non posset, si esset consumpta superiore motu & exhausta. Neque id actores prius uiderunt, quàm ipsi poetæ, quàm denique illi etiam, qui fecerunt modos, à quibus utrisque summittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, uariatur, distinguitur. Ita sit nobis igitur ornatus & suauis orator, nec tamen potest aliter esse, ut suauitatem habeat austeram & solidam, non dulcem atque decoctam. nam ipsa ad ornandum præcepta, quæ dãtur, eiusmodi sunt, ut ea quamuis uitiosissimus orator explicare possit. Quare, ut ante dixi, primum sylua rerum ac sententiarum comparanda est, qua de parte dixit Antonius: hæc formanda filo ipso & genere orationis, illuminanda uerbis, uarianda sententijs. Summa autem laus eloquentiæ est, amplificare rem ornando: quod ualet nõ solum ad augendum aliquid & tollendum altius dicendo, sed etiam ad extenuãdum atque abijciendum. Id desideratur omnibus ijs in locis, quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, uel cum explanamus aliquid, uel cum conciliamus animos, uel cum concitamus. Sed in hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eáq; una laus oratoris est, & propria maxime. Etiam maior est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit Antonius, (primo reijciebat) laudandi & uituperandi. Nihil est enim ad exaggerandam & amplificandam orationem accommodatius, quàm utrunque horum cumulatissime facere posse. Consequentur etiam illi loci,

qui quanquam proprij causarum, & inhærentes in eorum neruis esse debent, tamen quia de uniuersa re tractari solent, communes à ueteribus nominati sunt: quorum partim habent uitiorũ & peccatorum acrem quãdam cum amplificatione incusationem, aut querelam, contra quam dici nihil solet, nec potest, ut in depeculatorem, in proditorem, in parricidam, quibus uti confirmatis criminibus oportet: aliter enim ieiuni sunt atque inanes. Alij autem habent deprecationem aut miserationem: alij uero ancipites disputationes, in quibus de uniuerso genere in utranque partem disseri copiose licet. Quæ exercitatio nunc propria duarum philosophiarum, de quibus ante dixi, putatur: apud antiquos erat eorum, à quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio & copia petebatur. De uirtute enim, de officio, de æquo & bono, de dignitate, honore, ignominia, præmio, pœna, similibusq; de rebus in utranque partem dicendi, omnino & uim & artem habere debemus: sed quoniam de nostra possessione depulsi in paruo & eo litigioso prædiolo relicti sumus, & aliorum patroni nostra tenere tueriq; non potuimus: ab ijs, quod indignissimum est, qui in nostrum patrimonium irruperunt, quod opus est nobis, mutuemur. Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particula parua urbis, ac loci nomẽ habent, & Peripatetici philosophi, aut Academici nominantur, olim autem propter eximiam rerum maximarum scientiam à Græcis Politici philosophi appellati uniuersarum rerum publicarum nomine uocabantur, omnem ciuilem orationem in horum alterutro genere uersari, aut definita controuersia certis temporibus ac

reis, hoc modo, placeat ne à Carthaginiensibus captiuos nostros redditis suis recuperari: aut infinite de uniuerso genere quærentis, quid omnino de captiuo statuendum, ac sentiendum sit: atque horum superius illud genus causam, aut controuersiam appellant, eamq; tribus, lite, aut deliberatione, aut laudatione definiunt: hæc autem altera quæstio infinita et quasi proposita, consultatio nominatur. atque hactenus loquuntur. Etiam hac instituendo diuisione utuntur, sed ita, non ut iure aut iudicio, ut denique recuperare amissam possessionem, sed ut ex iure ciuili surculo defringendo usurpare uideantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis definitum, obtinent, atque id ipsum lacinia. Nunc enim apud Philonem, quem in Academia maxime uigere audio, etiam harum iam causarum cognitio exercitatioq; celebratur. Alterum uero tantummodo in prima arte tradenda nominant, & oratoris esse dicunt: sed neque uim, neque naturam eius, nec partes, nec genera proponunt: ut præteriri omnino fuerit satius, quàm attentatum deseri. nunc enim inopia reticere intelliguntur, tum iudicio uiderentur. Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, de qua quæri & disceptari potest, siue in infinitis consultationibus disceptatur, siue in ijs causis, quæ in ciuili, atque in foresi disceptatione uersantur: neque est ulla, quæ non aut ad cognoscendi, aut ad agendi uim rationemq; referatur. nam aut ipsa cognitio rei scientiaq; perquiritur, ut, Virtus suam ne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur: aut agendi

consilium exquiritur, ut Sit ne sapienti capessenda respublica. Cognitionis autem tres modi, coniectura, definitio, et, ut ita dicam, consecutio. Nam quid in re sit, coniectura quæritur, ut illud, Sit ne in humano genere sapientia. Quam autem uim quæque res habeat, definitio explicat, ut si quæratur, quid sit sapientia. Consecutio autem tractatur, cum, quid quanque rem sequatur, inquiritur, ut illud, Sit ne aliquando mentiri boni uiri. Redeunt rursus ad coniecturam, eamq́; in quatuor genera dispertiunt: nam, aut quid sit, quæritur, hoc modo: Natura ne sit ius inter homines, an opinionibus: aut quæ sit origo cuiusque rei, ut quod sit initiũ legum aut rerum publicarum: aut causa & ratio, ut si quæratur, cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant: aut de immutatione, ut si disputetur, num interire uirtus in homine, aut nũ in uitium possit conuerti. Definitionis autem sunt disceptationes, ut cum quæritur, quid in communi mente quasi impressum sit: ut si disseratur, id ne sit ius, quod maximæ parti sit utile: aut cũ, quid cuiusque sit proprium, exquiritur, ut ornate dicere proprium ne sit oratoris, an id etiam aliquis præterea possit: aut cum res distribuitur in partes, ut si quæratur, quot sint genera rerum expetendarum, ut sint ne tria, corporis, animi, externarumq́; rerum: aut cum, quæ forma & quasi naturalis nota cuiusque sit, describitur, ut si quæratur auari species, seditiosi, gloriosi. Consecutionis autem duo prima quæstionum genera ponuntur. nam aut simplex est disceptatio, ut si disseratur, expetenda ne sit gloria: aut ex comparatione, laus an diuitiæ magis expeten=

dæ ſint. Simplicium autem ſunt tres modi, de expetendis fugiendis ue rebus, ut expetendi ne honores ſint, num fugienda paupertas: de æquo aut iniquo, æquum ne ſit ulciſci iniurias etiam propinquorum: de honeſto aut turpi, ut hoc, ſit ne honeſtũ gloriæ cauſa mortem obire. Comparationis autem duo ſunt modi: unus, cum, idem ne ſit, an aliquid interſit, quæritur: ut metuere & uereri, ut rex & tyrannus, ut aſſentator & amicus: alter, cum, quid præſtet aliud alij, quæritur: ut illud, optimi ne cuiuſque ſapientes, an populari laude ducantur. Atque eæ quidem diſceptationes, quæ ad cognitionem referuntur, ſic ferè à doctiſſimis hominibus deſcribuntur. Quæ uero referuntur ad agendum, aut in officij diſceptatione uerſantur, quo in genere quid rectum faciendumq; ſit quæritur, cui loco omnis uirtutum & uitiorum eſt ſylua ſubiecta: aut in animorum aliqua permotione aut gignenda, aut ſedanda tollenda'ue tractantur. huic generi ſubiectæ ſunt cohortationes, obiurgationes, cõſolationes, miſerationes, omnisq; ad omnem animi motum & impulſio, et, ſi ita res feret, mitigatio. Explicatis igitur his generibus ac modis diſceptationum omnium, nihil ſanè ad rem pertinet, ſi qua in re diſcrepauit ab Antonij diuiſione noſtra partitio: eadem enim ſunt membra in utriſque diſputationibus, ſed paulo ſecus à me, atque ab illo, partita ac diſtributa. Nunc ad reliqua progrediar, meq; ad meum munus penſumq; reuocabo. Nam ex illis locis, quos expoſuit Antonius, omnia ſunt ad quæque genera quæſtionum argumenta ſumenda: ſed alijs generibus alij loci magis erunt apti: de quo, non tã quia

longum est, quàm quia perspicuum, dici nihil est necesse. Ornatissimæ sunt igitur orationes eæ, quæ latissime uagantur, & à priuata ac singulari cõtrouersia se ad uniuersi generis uim explicandam conferunt & conuertunt, ut ij, qui audiant, natura & genere & uniuersa re cognita, de singulis reis & criminibus & litibus statuere possint. Hanc ad consuetudinem exercitationis nos adolescentes est cohortatus Antonius, atque à minutis angustisq; concertationibus ad omnem uim uarietatemq; differendi traducendos putauit. Quare non est paucorum libellorum hoc munus, ut ij, qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt, neque Tusculani atque huius ambulationis antemeridianæ, aut nostræ pomeridianæ sessionis. Non enim solum acuenda nobis neque procudenda lingua est, sed onerandum complendumq; pectus maximarum rerũ & plurimarum suauitate, copia, uarietate. Nostra est enim (si modo nos oratores sumus, si in ciuium disceptationibus, si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi auctores & principes sumus) nostra est, inquam, omnis ista prudentiæ doctrinæq; possessio, in quam homines quasi caducam atque uacuam abundantes otio nobis occupatis inuolauerunt, atque etiam aut irridentes oratorem, ut ille in Gorgia Socrates, cauillãtur, aut aliquid de oratoris arte paucis præcipiunt libellis, eosq; rhetoricos inscribunt: quasi non illa sint propria rhetorum, quæ ab ijsdem de iustitia, de officio, de ciuitatibus instituendis & regendis, de omni uiuendi, denique etiam de naturæ ratione dicuntur. Quæ quoniam iam aliunde non possumus, sumenda sunt nobis ab ijs

ipsis, à quibus expilati sumus, dummodo illa ad hanc ciuilem scientiam, quò pertinent, & quam intuentur, transferamus, neque (ut ante dixi) omnem teramus in his discendis rebus ætatem, sed cum fontes uiderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, nunquam cognoscet omnino, tum, quotiescunque opus erit, ex ijs tantum, quantum res petet, hauriemus. Nam neque tam est acris acies in naturis hominum & ingenijs, ut res tantas quisquam nisi monstratas possit uidere, neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas nō penitus acri uir ingenio cernat, si modo aspexerit. In hoc igitur tanto, tamq́; immenso campo cum liceat oratori uagari libere, atque, ubicunque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus ornatusq́; dicendi. Rerum enim copia uerborum copiam gignit: & si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, existit ex rei natura quidam splendor in uerbis. sit modo is, qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinaq́; puerili, & flagret studio, & à natura adiuuetur, & in uniuersorum generum infinitis disceptationibus exercitatus, ornatissimos scriptores oratoresq́; ad cognoscendum imitandumq́; cognorit: næ ille haud sanè, quemadmodum uerba struat & illuminet, à magistris istis requiret. Ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, si modo est exercitata, labetur. Hic Catulus, Dij immortales, inquit, quantam rerum uarietatem, quantam uim, quantam copiam Crasse cō plexus es, quantisq́; ex angustijs oratorem educere ausus es, & in maiorum suorum regno collocare. Nāque

illos ueteres doctores auctoresq; dicendi nullum genus disputationis à se alienum putasse accepimus, semperq; esse in omni orationis ratione uersatos. ex quibus Heleus Hippias, cũ Olympiam uenisset, maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est cuncta penè audiente Græcia, nihil esse ulla in arte rerum omnium, quod ipse nesciret: nec solum has artes, quibus liberales doctrinæ atque ingenuæ continerentur, geometriam, musicam, literarum cognitionem & poetarum, atque illa, quæ de naturis rerum, quæ de hominum moribus, quæ de rebuspublicis dicerentur; sed annulum quem haberet, pallium quo amictus, soccos quibus indutus esset, se sua manu confecisse. scilicet nimis hic quidem est progressus, sed ex eo ipso est coniectura facilis, quantum sibi illi ipsi oratores de præclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidẽ repudiarint. Quid de Prodico Cio, quid de Thrasymacho Chalcedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unusquisque plurimum temporibus illis etiam de natura rerum & disseruit, & scripsit. Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono (ut Plato uoluit) philosopho succubuit orator, qui aut nõ est uictus unquam à Socrate, neque sermo ille Platonis uerus est: aut, si est uictus, eloquentior uidelicet fuit, & disertior Socrates, et, ut tu appellas, copiosior & melior orator. Sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quæcunque in disceptationem quæstionemq; uocaretur, se copiosissime dicturum esse profitetur: isq; princeps ex omnibus ausus est in conuentu poscere, qua de re quisque uellet audire: cui tãtus honos habitus est à Græcia, soli ut ex omnibus

Delphis non inaurata statua, sed aurea statueretur. Atque ij, quos nominaui, multiq; præterea summi dicendi doctores uno tempore fuerunt, ex quibus intelligi potest, ita se rem habere, ut tu Crasse dicis, oratorisq; nomen apud antiquos in Græcia maiore quadam uel copia, uel gloria floruisse. Quo quidem magis dubito, tibi ne plus laudis, an Græcis uituperationis esse tribuendum statuam: cum tu in alia lingua ac moribus natus, occupatissima in ciuitate uel priuatorum negotijs penè omnibus, uel orbis terræ procuratione, ac summi imperij gubernatione districtus, tantam uim rerum cognitionemq; comprehenderis, eamq; omnem cum eius, qui consilio & oratione in ciuitate ualeat, scientia atque exercitatione sociaris; illi nati in literis, ardentesq; his studijs, otio uero diffluentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem, & traditum, & suum conseruauerint. Tum Crassus, Non in hac, inquit, una Catule re, sed in alijs etiam compluribus, distributione partium ac separatione magnitudines sunt artiũ diminutæ. An tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos qui morbis, alios qui uulneribus, alios qui oculis mederentur? num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas literas Aristophane aut Callimacho tractante tam discerptas fuisse, ut nemo genus uniuersum complecteretur, atque ut alius aliam sibi partem, in qua elaboraret, seponeret? Equidem sæpe hoc audiui de patre & de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiæ gloria uellent, omnia, quæ quidem tum hæc ciuitas nosset, solitos esse comple=

cti. Meminerant illi Sex. Aelium, M. uero Manlium nos etiam uidimus transuerso ambulantem foro: quod erat insigne, eum, qui id faceret, facere ciuibus omnibus consilij sui copiam: ad quos olim & ita ambulantes, & in solio sedentes domi sic adibatur, non solum ut de iure ciuili ad eos, uerum etiam de filia collocãda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio aut negotio referretur. Hæc fuit P. Crassi illius ueteris, hæc T. Coruncani, hæc proaui generi mei Scipionis prudentissimi hominis sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus diuinis atque humanis rebus referretur: ijdemq; & in senatu, & apud populum, & in causis amicorũ, & domi, & militiæ consilium suum fidemq; præstabant. Quid enim M. Catoni præter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque aduentitiam defuit? nũ quia ius ciuile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, iuris scientiam negligebat? at utroque in genere & laborauit, & præstitit. num propter hanc ex priuatorum negotijs collectam gratiam tardior in rep. capessenda fuit? nemo apud populum fortior, nemo melior senator, idem facile optimus Imperator: denique nihil in hac ciuitate temporibus istis sciri disci'ue potuit, quod ille non cum inuestigarit & scierit, tum etiam conscripserit. Nunc contra plerique ad honores adipiscendos, & ad rempublicam gerendam nudi ueniunt atque inermes, nulla cognitione rerum, nulla scientia ornati. Sin aliquis excellit unus è multis, effert se, si unum aliquid affert, ut bellicam uirtutem, aut usum aliquem militarem, quæ sanè nunc

quidem obſoleuerunt: aut iuris ſcientiam, ne eius quidem uniuerſi: nam pontificium, quod eſt coniunctum, nemo diſcit: aut eloquentiam, quam in clamore & in uerborum curſu poſitam putant: omnium uero bonarum artium, denique uirtutum ipſarum ſocietatem cognationemq; non norunt. Sed ut ad Græcos referam orationem (quibus carere in hoc quidem ſermonis genere non poſſumus: nam ut uirtutis à noſtris, ſic doctrinæ ſunt ab illis exempla petenda) ſeptem fuiſſe dicuntur uno tempore, qui ſapientes & haberentur et uocarentur: hi omnes præter Mileſium Thalem ciuitatibus ſuis præfuerunt. Quis doctior iiſdem illis temporibus, aut cuius eloquentia literis inſtructior fuiſſe traditur, quàm Piſiſtrati? qui primus Homeri libros confuſos antea, ſic diſpoſuiſſe dicitur ut nunc habemus. Non fuit ille quidem ciuibus ſuis utilis, ſed ita eloquentia floruit, ut literis doctrinaq; præſtaret. Quid Pericles? de cuius dicendi copia ſic accepimus, ut cum contra uoluntatem Athenienſium loqueretur pro ſalute patriæ, ſeuerius tamen id ipſum, quod ille cõtra populares homines diceret, populare omnibus & iucundum uideretur: cuius in labris ueteres comici, etiam cum illi maledicerent, (quod tum Athenis fieri licebat) leporem habitaſſe dixerunt: tantamq; in eo uim fuiſſe, ut in eorum mentibus, qui audiſſent, quaſi aculeos quoſdam relinqueret. At hunc non declamator aliquis ad clepſydram latrare docuerat, ſed, ut accepimus, Clazomenius ille Anaxagoras, uir ſummus in maximarum rerum ſcientia. Itaque hic doctrina, conſilio, eloquentia excellens, quadraginta

annos præfuit Athenis, & urbanis eodem tempore & bellicis rebus. Quid Critias? quid Alcibiades? ciuitatibus suis quidem non boni, sed certe docti atque eloquentes, non ne Socraticis erant disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracusium doctrinis omnibus expoliuit? non Plato? atque eum idem ille non linguæ solum, uerum etiam animi ac uirtutis magister, ad liberandam patriam impulit, instruxit, armauit. Alijs ne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato? alijs Isocrates clarissimum uirũ Timotheum Cononis præstantissimi Imperatoris filium, summum ipsum Imperatorem hominemq; doctissimum? aut alijs Pythagoreus ille Lysias Thebanum Epaminõdã, haud scio an summum uirum unum omnis Græciæ? aut Xenophon Agesilaum? aut Philolaum Archytas Tarentinus? aut ipse Pythagoras totam illam ueterem Italiæ Græciam, quæ quondam magna uocitata est? Equidem nõ arbitror. Sic enim uideo unam quandam omnium rerum, quæ essent homine erudito dignæ, atque eo, qui in rep. uellet excellere, fuisse doctrinam: quam qui accepissent, si ijdem ingenio ad pronũciandum ualuissent, & se ad dicendum quoque non repugnante natura dedissent, eloquentia præstitisse. Itaque ipse Aristoteles, cum florere Isocratem nobilitate discipulorum uideret, quòd ipse suas disputationes à causis forensibus & ciuilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset, mutauit repente totam formam propè disciplinæ suæ, uersumq; quendam Philoctetæ paulo secus dixit. ille enim turpe sibi ait esse tacere cum Barbaris: hic autem, cũ Isocratem pateretur dicere. itaque ornauit & illu-

strauit doctrinam illam omnem: rerumq; cognitionem cum orationis exercitatione coniunxit. Neque uero hoc fugit sapientissimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem accierit, à quo eodem ille & agendi acciperet præcepta, & eloquẽdi. Nunc siue qui uolet eum philosophum, qui copiam nobis rerum orationisq; tradat, per me appellet oratorem licet: siue hunc oratorem, quem ego dico sapientiam iunctã habere eloquentiæ, philosophum appellare malit, non impediam: dũmodo hoc constet, neque infantiam eius, qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat; neque inscitiam illius, cui res non suppetit, uerba non desint, esse laudandam: quorum si alterum sit optandum, malim quidem indisertam prudentiam, quàm stultitiam loquacem. Sin quærimus, quid unum excellat ex omnibus: docto oratori palma danda est: quem si patiuntur eundem esse philosophum, sublata controuersia est: sin eos disiungent, hoc erunt inferiores, quòd in oratore perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorũ autem cognitione non continuo inest eloquentia: quæ quãuis contemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulũ illorum artibus afferre uideatur. Hæc cum Crassus dixisset, parumper & ipse conticuit, & cæteris silentium fuit. Tum Cotta, Equidem, inquit, Crasse non possum queri, quòd mihi uideare aliud quiddã, & non id, quod susceperis, disputasse: plus enim aliquãto attulisti, quàm tibi erat tributum à nobis ac denunciatum. sed certe hæ partes fuerunt tuæ, de illustranda oratione ut diceres: & eras ipse iam ingressus, atque in quatuor partes omnem orationis laudem descripseras: cumq; de dua-

bus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse dicebas, celeri= ter exigueq; dixisses, duas tibi reliquas feceras, quemad modum primum ornate, deinde etiam apte diceremus: quò cum ingressus esses, repente te quasi quidam æstus ingenij tui procul à terra abripuit, atque in altum à conspectu penè omnium abstraxit, omnemq; rerum scientiam complexus, non tu quidem eam nobis tradi= disti, (neque enim fuit tam exigui temporis) sed apud hos quid profeceris, nescio: me quidem in Academiam totum compulisti: in qua uelim sit illud, quod sæpe po= suisti, ut non necesse sit cõsumere ætatem, atque ut pos= sit is illa omnia cernere, qui tantum modo aspexerit: sed etiã si est aliquanto spissius, aut si ego sum tardior, profecto nunquam conquiescam, neque defatigabor an te, quàm illorum ancipites uias rationesq; & pro om= nibus, & contra omnia disputandi percepero. Tũ Cæ- sar, Vnum, inquit, me ex tuo sermone maxime Crasse commouit, quòd eum negasti, qui non cito quid didicis= set, unquam omnino posse perdiscere: ut mihi non sit difficile periclitari, & aut statim percipere ista, quæ tu uerbis ad cœlum extulisti: aut si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his nostris possim esse contentus. Hic Sulpitius, Ego uero, inquit, Crasse ne= que Aristotelem istum, neque Carneadem, nec philoso= phorum quenquam desidero, uel me licet existimes de= sperare posse ista perdiscere, uel id, quod facio, contem- nere: mihi rerum forensium & communium uulga- ris hæc cognitio satis magna est ad eam, quam specto, eloquentiam: ex qua ipsa tamen permulta nescio, quæ tum denique, cum causa aliqua, quæ à me di=

cenda est, desiderat, quæro. Quamobrem nisi forte es iam defessus, & si tibi non graues sumus, refer ad illa te, quæ ad ipsius orationis laudem splendoremq; pertinent: quæ ego ex te audire uolui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem. Tum Crassus, Peruulgatas res requiris, inquit, & tibi non incognitas Sulpiti. quis enim de isto genere non docuit, non instituit, non etiam scriptum reliquit? sed geram morem, & ea duntaxat, quæ mihi nota sunt, breuiter exponam tibi: censebo tamen ad eos, qui auctores & inuentores sunt harum sanè minutarum rerum, reuertendum. Omnis igitur oratio conficitur ex uerbis. quorum primum nobis ratio simpliciter uidenda est, deinde coniunctè. Nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis uerbis est: alius qui ex continuatis coniunctisq; constat. Ergo utemur uerbis aut ijs, quæ propria sunt, & certa quasi uocabula rerum, penè unà nata cum rebus ipsis: aut ijs, quæ transferuntur, & quasi alieno in loco collocantur: aut ijs, quæ nouamus & facimus ipsi. In proprijs est igitur uerbis illa laus oratoris, ut abiecta atque obsoleta fugiat, lectis atque illustribus utatur, in quibus plenum quiddam & sonans inesse uideatur. Sed in hoc uerborum genere propriorum delectus est quidam habendus, atque is aurium quodam iudicio ponderandus, in quo consuetudo etiam bene loquendi ualet plurimum. Etiam hoc, quod uulgo de oratoribus ab imperitis dici solet, bonis is uerbis, aut aliquis non bonis utitur, non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu iudicatur: in quo

non magna laus est uitare uitium, (quanquam id est magnum) uerum hoc quasi solum quoddam atque fundamentum est, uerborum usus & copia bonorum. Sed quid ipse ædificet orator, & in quo adiungat artem, id esse à nobis quærendum atque explicandum uidetur. Tria sunt igitur in uerbo simplici, quæ orator afferat ad illustrandam atque exornandã orationem, aut inusitatum uerbum, aut nouatum, aut translatum. Inusitata sunt prisca ferè ac uetusta, & ab usu quotidiani sermonis iandiu intermissa, quæ sunt poetarum licentiæ liberiora, quàm nostræ: sed tamen raro habet etiã in oratione poeticum aliquod uerbum dignitatem. neque enim illud fugerim dicere, ut Cælius, qua tempestate Pœnus in Italiam uenit: nec prolem aut sobolem, aut effari aut nuncupari: aut, ut tu soles Catule, non rebar aut opinabar: & alia multa, quibus loco positis grandior atque antiquior oratio sæpe uideri solet. Nouantur autem uerba, quæ ab eo, qui dicit, ipso gignuntur ac fiunt: uel coniungendis uerbis, ut hæc,

Tũ pauor sapientiã mihi omnẽ ex animo expectorat.

Num non uis huius me uersutiloquas malitias.

uidetis enim & uersutiloquas, et expectorat ex coniunctione facta esse uerba, non nata. Vel sæpe sine coniunctione uerba nouantur, ut ille sensus disertus in=
* digenitalis, ut,

Baccarum ubertate incuruescere.

Tertius ille modus transferendi uerbi late patet, quem necessitas genuit inopia coacta & angustijs, post autem delectatio iucunditasq; celebrauit. nam ut uestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi

cœpta est ad ornatum etiam corporis & dignitatem: sic uerbi translatio instituta est inopiæ causa, frequentata delectationis. nam gemmare uites, luxuriem esse in herbis, lætas segetes, etiam rustici dicunt. quod enim declarari uix uerbo proprio potest, id translato cum est dictum, illustrat id, quod intelligi uolumus, eius rei, quã alieno uerbo posuimus, similitudo. Ergo hæ translationes quasi mutuationes sunt, cum, quod non habeas, aliunde sumas. Illæ paulo audaciores, quæ nõ inopiam indicãt, sed orationi splendoris aliquid accersunt. quarum ego quid uobis aut inueniendi rationem, aut genera ponam? Similitudinis est ad uerbum unum cõtracta breuitas: quod uerbum in alieno loco tanquam in suo positum, si agnoscitur, delectat: si simile nihil habet, repudiatur Sed ea transferri oportet, quæ aut clariorem faciunt rem, ut illa omnia:

-Inhorrescit mare,
Tenebræ conduplicantur, noctisq; & nimbum occæcat nigror,
Flãma inter nubes coruscat, cœlum tonitru contremit,
Grando mista imbri largifluo subita præcipitans cadit,
Vndique omnes uenti erumpunt, sæui existũt turbines,
Feruet æstu pelagus.

Omnia ferè, quo essent clariora, translatis per similitudinem uerbis dicta sunt. Aut quò significetur magis res tota, siue facti alicuius, siue consilij, ut ille, qui occultantem consulto, ne id, quod ageretur, intelligi posset, duobus translatis uerbis similitudine ipsa indicat,

Quandoquidem iste circunuestit dictis, sepit sedulo.

Nonnunquam etiam breuitas translatione conficitur,

ut illud, Si telum manu fugit. Imprudentia teli emiſ-
ſi breuius proprijs uerbis exponi non potuit, quàm eſt
uno ſignificato tranſlato. Atque hoc in genere perſæ-
pe mihi admirãdum uidetur, quid ſit, quòd omnes trãſ-
latis & alienis magis delectãtur uerbis, quàm proprijs
& ſuis. Nam ſi res ſuum nomen & proprium uoca-
bulum non habet, ut pes in naui, ut nexum, quod per
libram agitur, ut in uxore diuortium, neceſſitas cogit,
quod non habeas, aliunde ſumere: ſed in ſuorum uer-
borũ maxima copia, tamen homines aliena multo ma-
gis, ſi ſunt ratione tranſlata, delectant. Id accidere
credo, uel quòd ingenij ſpecimen eſt quoddam tranſili-
re ante pedes poſita, & alia lõge repetita ſumere: uel
quòd is qui audit, aliò ducitur cogitatione, neque tamẽ
aberrat, quæ maxima eſt delectatio: uel quòd ſingulis
uerbis res, ac totum ſimile conficitur: uel quòd omnis
trãſlatio, quæ quidẽ ſumpta ratione eſt, ad ſenſus ipſos
admouetur, maxime oculorũ, qui eſt ſenſus acerrimus.
Nã & odor urbanitatis, & mollitudo humanitatis, &
murmur maris, et dulcedo orationis, ſunt ducta à cæte
ris ſenſibus. Illa uero oculorũ multo acriora, quæ ponũt
penè in cõſpectu animi, quæ cernere & uidere nõ poſ-
ſimus. Nihil eſt enim in rerũ natura, cuius nos non in
alijs rebus poſſimus uti uocabulo et nomine: unde enim
ſimile duci poteſt, (poteſt autẽ ex omnibus) indidẽ uer-
bũ unũ, quod ſimilitudinẽ cõtinet, trãſlatũ, lumẽ affert
orationi. Quo in genere primũ fugiẽda eſt diſſimilitudo,

Cœli ingentes fornices.

Quamuis ſphæram in ſcenam (ut dicitur) attulerit En-
nius, tamẽ in ſphæra fornicis ſimilitudo nõ poteſt ineſſe.

Viue Vlyſſes dum licet:
Oculis poſtremum lumen radiatum rape.
Non dixit cape, non pete: haberet enim moram ſperantis diutius eſſe ſeſe uicturum: ſed rape: hoc uerbum eſt ad id aptatum, quod ante dixerat, dum licet. Deinde uidendum eſt, ne longe ſimile ſit ductum, Syrtim patrimonij, ſcopulum libentius dixerim: Charybdim bonorum, uoraginem potius: facilius enim ad ea, quæ uiſa, quàm ad illa, quæ audita ſunt, mentis oculi feruntur. Et quoniam hæc uel ſumma laus eſt uerbi transferendi, ut ſenſum feriat id, quod translatum ſit, fugienda eſt omnis turpitudo earũ rerum, ad quas eorum animos, qui audiunt, trahet ſimilitudo. Nolo morte dici Africani caſtratam eſſe remp. nolo ſtercus curiæ dici Glauciam: quamuis ſit ſimile, tamen eſt in utroque deformis cogitatio ſimilitudinis. Nolo eſſe aut maius, quàm res poſtulet, Tempeſtas comeſſationis: aut minus, comeſſatio tempeſtatis. Nolo eſſe uerbũ anguſtius id quod translatum ſit, quàm illud proprium ac ſuum.
Quidnam eſt obſecro, quòd te adiri abnutas?
Melius eſſet, uetas, prohibes, abſterres: quoniam ille dixerat,
Illico iſtic,
Ne contagio mea bonis, umbra'ue obſit.
Atque etiam ſi uereare, ne paulo durior translatio eſſe uideatur, mollienda eſt præpoſito ſæpe uerbo: ut ſi olim M. Catone mortuo pupillum ſenatum quis relictũ diceret, paulo durius: ſin, ut ita dicam, pupillum, aliquanto mitius eſt. etenim uerecũda debet eſſe translatio, ut deducta eſſe in alienum locum, non irruiſſe,

atque ut precario, non ui, uenisse uideatur. Modus autem nullus est florentior in singulis uerbis, nec qui plus luminis afferat orationi. Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno uerbo translato, sed ex pluribus continuatis cōnectitur, ut aliud dicatur, aliud intelligendum sit:

–Neque me patior
Iterum ad unum scopulum, & telum classem Achiuū
offendere. Atque illud,
Erras, erras: nam exultantem te, & præfidentem tibi
Repriment ualidæ legum habenæ, atque imperij insistent iugo.

Sūpta re simili, uerba eius rei propria deinceps in rem aliam, ut dixi, transferuntur. Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est. Etenim ex hoc genere fiunt ea, quæ dicuntur ænigmata. nō est autem in uerbo modus hic, sed in oratione, id est in continuatione uerborum. Ne illa quidem traductio atque immutatio in uerbo quandā fabricationem habet, sed in oratione,

Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

Pro Afris est sumpta Africa. neque factū uerbū est, ut,
–Mare saxifragis undis: neque translatum, ut,
Mollitur mare: sed ornandi causa proprium proprio commutatum,
Desine Roma tuos hostes,–
Testes sunt campi magni.–

Grauis est modus in ornatu orationis, & sæpe sumendus, ex quo genere hæc sunt, Martem belli esse communem, Cererem pro frugibus, Liberum appellare pro ui-

no, Neptunum pro mari, curiam pro ſenatu, campum pro comitijs, togam pro pace, arma ac tela pro bello. Quo item in genere & uirtutes, & uitia pro ipſis, in quibus illa ſunt, appellantur, luxuries quam in domum irrupit, & quò auaritia penetrauit, aut fides ualuit, iuſtitia confecit. Videtis profectò genus hoc totum, cum inflexo commutatoq; uerbo res eadem enunciatur, ornatius: cui ſunt finitima illa minus ornata, ſed tamen non ignoranda, cum intelligi uolumus aliquid aut ex parte totum, ut pro ædificijs, cum parietes, aut tecta dicimus: aut ex toto partem, ut cum unam turmam, equitatum populi R. dicimus: aut ex uno plures,

At Romanus homo, tamen, etſi res bene geſta eſt,
Corde ſuo trepidat.-

aut cum ex pluribus intelligitur unum,

Nos ſumu' Romani, qui fuimus Rutuli.

aut quocunque modo non ut dictum eſt, in eo genere intelligitur, ſed ut ſenſum eſt. Abutimur ſæpe etiam uerbo non tam eleganter, quàm in transferendo, ſed etiam ſi licentius, tamen interdum non impudenter: ut cum grandem orationem pro magna, minutum animum pro paruo dicimus. Verum illa uidetis ne eſſe nõ uerbi, ſed orationis, quæ ex pluribus, ut expoſui, translationibus connexa ſunt: hæc autem, quæ aut immutata eſſe dixi, aut aliter intelligenda ac dicerentur, ſunt translata quodam modo. Ita fit, ut omnis ſingulorum uerborum uirtus atque laus tribus exiſtat ex rebus, ſi aut uetuſtum uerbum ſit, quod tamen cõſuetudo ferre poſſit: aut factum uel coniunctione, uel nouitate, in quo item eſt auribus conſuetudiniq; parcendum: aut

translatum, quod maxime tanquam ſtellis quibuſdam notat & illuminat orationem. Sequitur continuatio uerborum, quæ duas res maxime, collocationem primũ, deinde modum quendam formamq́; deſiderat. Collocationis eſt componere & ſtruere uerba ſic, ut ne'ue aſper eorum concurſus, ne'ue hiulcus ſit, ſed quodã modo coagmentatus et leuis. In quo lepide ſoceri mei perſona luſit is, qui elegantiſſime id facere potuit, Lucilius,

Quàm Lepide lexeis compoſtæ, ut teſſerulæ omnes
Arte pauimento, atque emblemate uermiculato.

Quæ cum dixiſſet in Albutium illudens, ne à me quidem abſtinuit,

Craſſum habeo generum, ne rhetoricotero' tu ſis.

Quid ergo iſte Craſſus, quoniam eius abuteris nomine, quid efficit? idem illud ſcilicet, ut ille uoluit, & ego uellem, melius aliquanto, quàm Albutius: uerum in me quidem luſit ille, ut ſolet. Sed eſt tamen collocatio conſeruanda uerborum, de qua loquor, quæ iunctam orationem efficit, quæ cohærentem, quæ lenem, quæ æquabiliter fluentem: id aſſequemini, ſi uerba extrema cum conſequentibus primis ita iungetis, ut ne'ue aſpere concurrant, ne'ue uaſtius diducantur. Hanc diligentiam ſubſequitur modus etiam, & forma uerborum, quod iam uereor ne huic Catulo uideatur eſſe puerile. Verſus enim ueteres illi in hac ſoluta oratione propemodum, hoc eſt numeros quoſdam nobis eſſe adhibendos putauerunt: interſpirationis enim, non defatigationis noſtræ, neque librariorum notis, ſed uerborum & ſententiarum modo interpunctas clauſulas in orationibus eſſe uoluerunt: idq́; princeps Iſocrates inſtituiſſe fer-

tur, ut inconditam antiquorum dicendi cõsuetudinem delectationis atque aurium causa (quemadmodum scribit discipulus eius Naucrates) numeris astringeret. Nanque hæc duo musici, qui erant quondam iidem poetæ, machinati ad uoluptatem sunt, uersum atque cantum, ut & uerborum numero, & uocum modo delectatione uincerent aurium satietatem. Hæc igitur duo, uocis dico moderationem & uerborum conclusionem, quoad orationis seueritas pati possit, à poetica ad eloquentiam traducenda duxerunt. In quo illud est uel maximum, quòd uersus in oratione si efficitur coniunctione uerborum, uitium est: & tamen eam coniũctionem, sicuti uersum, numerose cadere & quadrare et perfici uolumus. neque est ex multis res una, quæ magis oratorem ab imperito dicendi ignaroq; distinguat, quàm quòd ille rudis incondite fundit, quantum potest, & id, quod dicit, spiritu, non arte determinat: orator autem sic illigat sententiam uerbis, ut eam numero quodam complectatur, & astricto, & soluto. nam cum uinxit modis, & forma, relaxat, & liberat immutatione ordinis: ut uerba neque alligata sint, quasi certa aliqua lege uersus; neque ita soluta, ut uagentur. Quonam igitur modo tantum munus insistemus, ut arbitremur nos hanc uim numerose dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis, quàm necessaria: nihil est enim tam tenerũ, neque tã flexibile, neque quod tã facile sequatur, quocũque ducas, quàm oratio. ex hac uersus, ex eadem dispares numeri conficiuntur: ex hac hæc etiã soluta uariis modis, multorumq; generũ oratio. nõ enim sunt alia sermonis, alia cõtentionis

uerba : neque ex alio genere ad uſum quotidianum, alio ad ſcenam pompamq́; ſumuntur : ſed ea nos cum iacentia ſuſtulimus è medio, ſicut molliſſimam ceram ad noſtrum arbitrium formamus & fingimus. itaque tum graues ſumus, tum ſubtiles, tum medium quiddam tenemus : ſic inſtitutum noſtram ſententiam ſequitur orationis genus, idq́; ad omnem rationem, & aurium uoluptatem, & animorum motum mutatur & uertitur. Sed ut in pleriſque rebus incredibiliter hoc natura eſt ipſa fabricata, ſic in oratione, ut ea, quæ maximam utilitatem in ſe continerent, eadem haberent plurimum uel dignitatis, uel ſæpe etiam uenuſtatis. Incolumitatis ac ſalutis omnium cauſa uidemus hũc ſtatum eſſe huius totius mundi atque naturæ, rotundum ut cœlũ, terráq́; ut media ſit, eáq́; ſua ui nutuq́; teneatur : ſol ut circunferatur, ut accedat ad brumale ſignum, & inde ſenſim aſcendat in diuerſam partem : ut luna acceſſu & receſſu ſuo ſolis lumen accipiat : ut eadem ſpatia quinque ſtellæ diſpares motu curſuq́; conficiant. hæc tantã habent uim, ut paulum immutata cohærere non poſſint; tantã pulchritudinem, ut nulla ſpecies ne excogitari quidem poſſit ornatior. Referte nunc animũ ad hominum uel etiam cæterarum animantium formam & figuram : nullam partem corporis ſine aliqua neceſſitate affictam, totamq́; formam quaſi perfectam reperietis arte, non caſu. Quid in arboribus, in quibus non truncus, non rami, non folia ſunt denique, niſi ad ſuam retinendam conſeruandamq́; naturam? nuſquam tamen eſt ulla pars, niſi uenuſta. Linquamus naturam, arteſq́; uideamus. quid tam in nauigio

neceſſarium,

necessarium, quàm latera, quàm carinæ, quàm prora, quàm puppis, quàm antemnæ, quàm uela, quàm mali, quàm reliqua? quæ tamen hanc habent in specie uenustatem, ut non solum salutis, sed etiam uoluptatis causa inuenta esse uideantur. Columnæ & templa et porticus sustinent, tamen habent nõ plus utilitatis, quàm dignitatis. Capitolij fastigium illud, & cæterarum ædium, non uenustas, sed necessitas ipsa fabricata est. Nam cum esset habita ratio, quemadmodum ex utraque parte tecti aqua delaberetur, utilitatem templi, fastigij dignitas consecuta est: ut etiam si in cœlo Capitolium statueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse uideatur. Hoc in omnibus item partibus orationis euenit, ut utilitatem ac propè necessitatem suauitas quædam & lepos consequatur. Clausulas enim atque interpuncta uerborum, animæ interclusio atque angustiæ spiritus attulerunt. Id inuentum est ita suaue, ut si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare uerba nolimus: id enim auribus nostris gratum est inuentum, quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam facile esse possit. Longissima est igitur complexio uerborum, quæ uolui uno spiritu potest. sed hic naturæ modus est, artis alius: nam cum sint numeri plures, iambum & trochæum frequentem segregat ab oratore Aristoteles Catule uester, qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem sermonemq; nostrum, sed sunt insignes percussiones eorum numerorum & minuti pedes. Quare primum ad heroum nos dactyli & anapæsti & spondei pedem inuitat, in quo impune pro-

gredi licet duos duntaxat pedes, aut paulo plus, ne plane in uersum, aut similitudinem uersuum incidamus. Aliæ sunt geminæ, quibus hi tres heroi pedes in principia continuandorum uerborum satis decore cadunt. Probatur autem ab eodem illo maxime pæan, qui est duplex. Nam aut à longa oritur, quam tres breues consequuntur, ut hæc uerba, desinite, incipite, comprimite: aut à breuibus deinceps tribus extrema producta atque longa: sicut illa sunt, domuerant, sonipedes. Atque illi philosopho ordiri placet à superiore pæane, posteriore finire. est autem pæan hic posterior non syllabarum numero, sed aurium mensura, quod est acrius iudicium & certius, par ferè cretico, qui est ex longa & breui & longa: ut,

Quid petam præsidi, aut exequar? quo ue nunc.

A' quo numero exorsus est Fannius, Si Quirites minas illius. Hunc ille clausulis aptiorem putat, quas uult longa plerunque syllaba terminari. Neque uero hæc tam acrem curã diligẽtiamq; desiderant, quàm est illa poetarum, quos necessitas cogit, & ipsi numeri ac modi, sic uerba uersu includere, ut nihil sit ne spiritu quidem minimo breuius aut longius, quàm necesse est. Liberior est oratio, & planè, ut dicitur, sic & est uere soluta, non ut fugiat tamen aut erret, sed ut sine uinculis sibi ipsa moderetur. Nanque ego illud assentior Theophrasto, qui putat orationem, quæ quidem sit polita, atque facta quodam modo, non astricte, sed remissius numerosam esse oportere. Etenim sicut ille suspicatur ex illis modis, quibus hic usitatus uersus efficitur, post anapæstus procerior quidam numerus efflo-

ruit, inde ille licentior & diuitior fluxit dithyrambus, cuius membra & pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa. Et si numerosum est id in omnibus sonis atque uocibus, quod habet quasdam impressiones, & quod metiri possumus interuallis æqualibus: recte genus hoc numerorum, dummodo ne continuum sit, in orationis laude ponetur. nam si rudis & indocta putanda est illa sine interuallis loquacitas perennis & profluens: quid est aliud causæ cur repudietur, nisi quòd hominum aures uocem natura modulantur ipsa? quod fieri, nisi inest numerus in uoce, non potest. Numerus autem in continuatione nullus est: distinctio & æqualium & sæpe uariorum interuallorum percussio numerum conficit: quem in cadentibus guttis, quòd interuallis distinguuntur, notare possumus, in amni præcipitante non possumus. Quòd si continuatio uerborum hæc soluta multo est aptior atque iucundior, si est articulis membrisq; distincta, quàm si continuata ac producta: uerba illa modificata esse debebunt: quæ si in extremo breuiora sunt, infringitur ille quasi uerborum ambitus: sic enim has orationis conuersiones Græci nominant. Quare aut paria esse debent posteriora superioribus, extrema primis, aut, quod etiam est melius & iucundius, longiora. Atque hæc quidem ab ijs philosophis, quos tu maxime diligis Catule, dicta sunt: quod eo sæpius testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum crimen effugiam. Quarũ tandem, inquit Catulus? aut quid disputatione ista afferri potest elegãtius, aut omnino di=

ci ſubtilius? At enim uereor, inquit Craſſus, ne hæc
aut difficiliora iſtis ad perſequendum eſſe uideantur,
aut, quia non traduntur in uulgari iſta diſciplina, nos
ea maiora ac difficiliora uideri uelle uideamur. Tum
Catulus, Erras, inquit, Craſſe, ſi aut me, aut horum
quenquam putas à te hæc opera quotidiana & perua
gata expectare: iſta, quæ dicis, dici uolumus, neque
tam dici, quàm iſto dici modo: neque tibi hoc pro me
ſolum, ſed pro his omnibus ſine ulla dubitatione reſpõ=
deo. Ego uero, inquit Antonius, inueni tandem quem
negarẽ in eo, quem ſcripſi, libello me inueniſſe eloquen=
tem: ſed eo te ne laudandi quidem cauſa interpellaui,
ne quid de hoc tam exiguo ſermonis tui tempore uerbo
uno meo diminueretur. Hanc igitur, Craſſus inquit,
ad legem cum exercitatione, tum ſtylo, qui & alia &
hoc maxime ornat ac limat, formãda uobis oratio eſt.
Neque tamen hoc tanti laboris eſt, quanti uidetur, nec
ſunt hæc rhythmicorum ac muſicorum acerrima nor=
ma dirigenda: & efficiendum eſt illud modo uobis,
ne fluat oratio, ne uagetur, ne inſiſtat interius, ne ex=
currat longius, ut membris diſtinguatur, ut conuer=
ſiones habeat abſolutas. Neque ſemper utendum eſt
perpetuitate, & quaſi conuerſione uerborum, ſed ſæpe
capienda membris minutioribus oratio eſt, quæ tamen
ipſa membra ſunt numeris uincienda. Neque uos pæã,
aut herous ille cõturbet. ipſi occurrent orationi, ipſi in=
quàm ſe offerent & reſpondebunt nõ uocati: conſue=
tudo modo illa ſit ſcribendi atque dicendi, ut ſenten=
tiæ uerbis finiantur, eorumq; uerborum iunctio na=
ſcatur à proceris numeris ac liberis, maxime heroo &

pæane priore aut cretico, sed uarie distincteq; cōsidat. Notatur enim maxime similitudo in conquiescendo: et si primi & postremi illi pedes sunt hac ratione seruati, medij possunt latere, modo ne circuitus ipse uerborum sit aut breuior, quàm aures expectent; aut lōgior, quàm uires atque anima patiatur. Clausulas autem diligentius etiam seruādas esse arbitror, quàm superiora, quòd in his maxime perfectio, atque absolutio iudicatur. nā uersus æque prima, & media, & extrema pars attenditur; qui debilitatur, in quacunque sit parte titubatū: in oratione autem prima pauci cernunt, postrema plerique, quæ quoniam apparent & intelliguntur, uariāda sunt, ne aut animorum iudicijs repudientur, aut aurium satietate. Duo enim aut tres sunt ferè extremi seruandi & notandi pedes, si modo non breuiora & præcisa erunt superiora, quos aut chorios, aut heroos, aut alternos esse oportebit, aut in pæane illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cretico. Horum uicissitudines efficient, ut neque ij satientur, qui audiēt, fastidio similitudinis, nec nos id, quod faciemus, opera dedita facere uideamur. Quòd si Antipater ille Sidonius, ille quem tu probe Catule meministi, solitus est uersus hexametros aliosq; uarijs modis atque numeris fundere ex tempore; tantumq; hominis ingeniosi ac memoris ualuit exercitatio, ut cum se mente ac uoluntate coniecisset in uersum, uerba sequerentur: quanto id facilius in oratione, exercitatione, & consuetudine adhibita consequemur? Illud autem ne quis admiretur, quonam modo hæc uulgus imperitorum in audiendo notet; cum in omni genere, tum in hoc ipso

magna quædam est uis, incredibilisq; naturæ. Omnes enim tacito quodam sensu sine ulla arte, aut ratione, quæ sint in artibus, ac rationibus recta ac praua, diiudicant: idq; cum faciunt in picturis & in signis & in alijs operibus, ad quorum intelligentiam à natura minus habent instrumenti, tum multo ostendunt magis in uerborum, numerorum, uocumq; iudicio, quòd ea sunt in cõmunibus infixa sensibus, neque earum rerum quenquam funditus natura uoluit esse expertem. Itaque non solum uerbis arte positis mouentur omnes, uerum etiam numeris ac uocibus. Quotus enim quisque est, qui teneat artem numerorum ac modorum? At in his si paulum modo offensum est, ut aut contractione breuius fieret, aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid, hoc non idem fit in uocibus? ut à multitudine & populo non modo cateruæ atque conuentus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes eijciantur? Mirabile est, cum plurimum in faciendo intersit inter doctum & rudem, quàm non multum differat in iudicando. Ars enim, cum à natura profecta sit, nisi naturam moueat ac delectet, nihil sanè egisse uideatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris, quàm numeri atque uoces, quibus & excitamur & incẽdimur & lenimur & languescimus, & ad hilaritatem & ad tristitiam sæpe deducimur: quorum illa summa uis carminibus est aptior & cantibus, non neglecta, ut mihi uidetur, à Numa rege doctissimo, maioribusq; nostris, ut epularum solennium fides ac tibiæ, Saliorumq; uersus indicant, maxime autem à Græcia uetere celebrata: quibus utinam, similibusq; de rebus

disputari, quàm de puerilibus his uerborum translationibus maluissetis. Verum ut in uersu uulgus, si est peccatum, uidet: sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit: sed poetæ non ignoscit, nobis concedit, tacite tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumq; cernunt. Itaque illi ueteres, sicut hodie etiam nonnullos uidemus, cũ circuitum & quasi orbem uerborum conficere non possent, (nam id quidem nuper uel posse uel audere cœpimus) terna, aut bina, aut nonnulli singula etiam uerba dicebant: qui in illa infantia naturali illud, quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen, ut & illa essent paria, quæ dicerent, & æqualibus interspirationibus uterentur. Exposui ferè, ut potui, quæ maxime ad ornatum orationis pertinere arbitrabar: dixi enim de singulorum laude uerborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de numero atque forma. Sed si habitum etiam orationis, & quasi colorem aliquem requiritis, est plena quædam, & tamen teres & tenuis, & non sine neruis ac uiribus, & ea quæ particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam uenustatis non fuco illitus, sed sanguine diffusus debet color. Tum denique nobis hic orator ita conformandus est & uerbis & sententijs, ut, quemadmodum qui utuntur armis aut palæstra, non solum sibi uitandi aut feriendi rationem esse habendam putant, sed etiam ut cum uenustate moueantur: sic uerbis quidem ad aptam compositionem & condecẽtiam, sententijs uero ad grauitatem orationis utatur, ut ij, qui in armorũ tractatione uersantur. Formãtur autẽ

& uerba & sententiæ penè innumerabiles, quod satis scio notum esse uobis: sed inter conformationem uerborum & sententiarum hoc interest, quòd uerborum tollitur, si uerba mutaris; sententiarum permanet, quibuscunque uerbis uti uelis. Quod quidem uos, etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis uerbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, interdumq́; factis, raro autem etiam peruetustis: in perpetua autem oratione, cum & coniunctionis lenitatem, & numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda & frequentãda omnis oratio sententiarum atque uerborum. Nam & commoratio una in re permultum mouet, & illustris explanatio: rerumq́;, quasi gerantur, sub aspectũ penè subiectio, quæ & in exponenda re plurimum ualet, & ad illustrandum id, quod exponitur, et ad amplificandũ, ut ijs, qui audient, illud, quod augebimus, quãtum efficere oratio poterit, tantum esse uideatur: & huic contraria sæpe præcisio est, & plus ad intelligendum, quàm dixeris, significatio, & distincte concisa breuitas, & extenuatio, & huic adiuncta illusio à præceptis Cæsaris non abhorrens, & ab re non longa digressio: in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus & concinnus esse debebit: propositioq́; quid sis dicturus, & ab eo, quod est dictum, seiunctio, & reditus ad propositum, & iteratio, & rationis apta conclusio: tũ augendi minuendi'ue causa ueritatis superlatio atque traiectio & rogatio, atque huic finitima quasi percunctatio expositioq́; sententiæ suæ, tum
illa

illa quæ maxime quaſi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac ſignificãtis diſſimulatio, quæ eſt periucunda, cum in oratione non contentione, ſed ſermone tractatur: deinde dubitatio, tum diſtributio, tum correctio, uel ante, uel poſtquam dixeris, uel cum aliquid à te ipſo reijcias: præmunitio eſt etiam ad id, quod aggrediare, & reiectio in alium: communicatio, quæ eſt quaſi cum ijs ipſis, apud quos dicas, deliberatio, morũ, ac uitæ imitatio uel in perſonis, uel ſine illis, magnum quoddam ornamentum orationis, & aptum ad animos conciliandos uel maxime, ſæpe autem etiam ad commouendos. Perſonarum ficta inductio, uel grauiſſimum lumen augendi, deſcriptio, erroris inductio, & in hilaritatem impulſio, ante occupatio: tum duo illa, quæ maxime mouent, ſimilitudo & exemplum, digeſtio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio, uox quædam libera atque etiam effrænatior augendi cauſa, iracundia, obiurgatio, promiſſio, deprecatio, obſecratio, declinatio breuis à propoſito, non ut ſuperior illa digreſſio, purgatio, conciliatio, læſio, optatio, atque execratio. His ferè luminibus illuſtrant orationem ſententiæ. Orationis autem ipſius tanquam armorum eſt uel ad uſum comminatio & quaſi petitio, uel ad uenuſtatem ipſa tractatio. nam & geminatio uerborum habet interdum uim, leporem aliàs, & paulum immutatum uerbum atque deflexum: & eiuſdem uerbi crebra tum à primo repetitio, tum in extremum conuerſio, & in eadem uerba impetus, & concurſio, & adiunctio, & progreſſio, & eiuſdem uerbi crebrius poſiti quædam diſtinctio, & reuocatio uerbi, & illa quæ

similiter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut quæ paribus paria referūtur, aut quæ sunt inter se similia. Est etiam gradatio quædam, & conuersio, & uerborū concinna transgressio, & contrarium, & dissolutū, & declinatio, & reprehensio, & exclamatio, & imminutio, & quod in multis casibus ponitur, & quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad singula, & ad propositum subiecta ratio, & item in distributis supposita ratio & permissio, & rursum alia dubitatio, & improuisum quiddam, & dinumeratio, & alia correctio, & disputatio, & quod continuatum, & interruptum, & imago, & sibi ipsi responsio, & immutatio, & disiunctio, & ordo, & relatio, et digressio, & circunscriptio. Hæc enim sunt ferè, atque horū similia uel plura etiam esse possunt, quæ sententijs orationem, uerborumq; conformationibus illuminent. Quæ quidem te Crasse uideo, inquit Cotta, quòd nota esse nobis putes, sine definitionibus & sine exemplis effudisse. Ego uero, inquit Crassus, ne illa quidem, quæ supra dixi, noua uobis esse arbitrabar, sed uoluntati uestrum omnium parui. His autem de rebus sol me ille admonuit ut breuior essem, qui ipse iam præcipitans, me quoque hæc præcipitem penè euoluere coegit. Sed tamen huius generis demonstratio est, & doctrina ipsa uulgaris, usus autem grauissimus, & in hoc toto dicendi studio difficillimus. Quam ob rem quoniam de ornatu omni orationis, si non sunt omnes patefacti, at certe commonstrati loci, nunc, quid aptum sit, hoc est, quod maxime deceat in oratione, uideamus: quanquam id quidem perspicuum est, non omni

causæ, nec auditori, neque personæ, neque tempori congruere orationis unum genus. Nam & causæ capitis alium quendam uerborum sonum requirunt, alium rerum priuatarum atque paruarum: & aliud dicendi genus deliberationes, aliud laudationes, aliud iudicia, aliud sermones, aliud consolatio, aliud obiurgatio, aliud disputatio, aliud historia desiderat. Refert etiam qui audiant, senatus, an populus, an iudices; frequentes, an pauci, an singuli: & quales ipsi quoque oratores, qua sint ætate, honore, auctoritate, debet uideri: tempus pacis an belli, festinationis an otij. Itaque hoc loco nihil sanè est quod præcipi posse uideatur, nisi ut figuram orationis plenioris, & tenuioris, & item illius mediocris ad id, quod agimus, accommodatam deligamus: ornamentis ijsdem uti ferè licebit, aliàs contentius, aliàs summissius: omniáq; in re posse quod deceat facere, artis & naturæ est: scire quid, quandóq; deceat, prudentiæ. Sed hæc ipsa omnia perinde sunt, ut aguntur. Actio inquam in dicendo una dominatur: sine hac summus orator esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus summos sæpe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur quid in dicendo esset primum, huic secundas, huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab Aeschine dictum uideri solet, qui cum propter ignominiam iudicij cessisset Athenis, & se Rhodum contulisset, rogatus à Rhodijs, legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat: qua perlecta, petitum est ab eo postridie, ut legeret illam etiam, quæ erat contra à Demosthene pro Ctesiphonte

edita : quam cum ſuauiſſima & maxima uoce legiſſet, admirantibus omnibus, Quanto, inquit, magis admiraremini, ſi audiſſetis ipſum ? Ex quo ſatis ſignificauit, quantum eſſet in actione, qui orationem eandem aliam eſſe putaret auctore mutato . Quid fuit in Graccho, quem tu Catule melius meminiſti , quod me puero tantopere ferretur ? Quò me miſer conferam ? quò uertam ? in Capitolium ne ? at fratris ſanguine redundat . an domum ? matrem ne ut miſeram lamentantemq; uideam & abiectam ? Quæ ſic ab illo acta eſſe conſtabat, oculis, uoce, geſtu, inimici ut lacrymas tenere non poſſent . Hæc eo dico pluribus , quòd genus hoc totum oratores, qui ſunt ueritatis ipſius actores, reliquerunt , imitatores autem ueritatis hiſtriones occupauerunt . Ac ſine dubio in omni re uincit imitationem ueritas : ſed ea ſi ſatis in actione efficeret ipſa per ſeſe, arte profecto non egeremus : uerum quia animi permotio, quæ maxime aut declaranda, aut imitanda eſt actione, perturbata ſæpe ita eſt , ut obſcuretur atque penè obruatur, diſcutienda ſunt ea quæ obſcurant , & ea quæ ſunt eminentia & prompta ſumenda . Omnis enim motus animi ſuum quendam à natura habet uultum & ſonũ & geſtum : totumq; corpus hominis, & eius omnis uultus, omneſq; uoces, ut nerui in fidibus ita ſonant , ut à motu animi quoque ſunt pulſæ . nam uoces , ut chordæ, ſunt intentæ, quæ ad quenque tactum reſpondeant, acuta, grauis, cita, tarda, magna, parua : quas tamen inter omnes eſt ſuo quoque in genere mediocris. Atque etiã illa ſunt ab his delapſa plura genera, lene, aſperũ, cõtractũ, diffuſum,

continenti ſpiritu, intermiſſo, fractum, ſciſſum, flexo ſono, attenuatum, inflatum. Nullum eſt enim horum ſimilium generum, quod non arte ac moderatione tractetur. hi ſunt actori, ut pictori expoſiti ad uariandum colores. Aliud enim uocis genus iracundia ſibi ſumat, acutum, incitatum, crebro incidens.

Impius hortatur me frater, ut meos malis miſer
Manderem natos. – & ea quæ tu dudum Antoni protuliſti, Segregare abs te auſus: &,
Ecquis hoc animaduertit? uincite. – & Atreus ferè totus. Aliud miſeratio ac mœror, flexibile, plenum, interruptum, flebili uoce,
Quò nunc me uertam? quod iter incipiam ingredi?
Domũ paternam ne? an ne ad Peliæ filias? & illa,
O pater, ò patria, ò Priami domus: & quæ ſequũtur,
Hæc omnia uidi inflammari,
Priamo ui uitam euitari.
Aliud metus, demiſſum, & hæſitans, & abiectum,
Multi' modis ſum circumuentus, morbo, exilio, atque inopia,
Tum pauor ſapientiam mihi omnem ex animo expectorat.
Alter terribilem minitatur uitæ cruciatum & necem,
Quæ nemo eſt tam firmo ingenio & tanta cõfidẽtia,
Quin refugiat timido ſanguen, atque exalbeſcat metu.
Aliud uis, contentum, uehemens, imminens, quadam incitatione grauitatis,
Iterum Thyeſtes Atreum attractum aduenit,
Iterum iam aggreditur me, & quietum exuſcitat,
Maior mihi moles, maius miſcendum eſt malum:

Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.

Aliud uoluptas, effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum,

Sed mihi cum tetulit coronam ob collocandas nuptias,
Tibi ferebat, cum simulabat sese alteri dare,
Tum ad te ludibunda docte & delicate detulit.

Aliud molestia, sine commiseratione graue quiddam, & uno pressu ac sono obductum,

Qua tempestate Paris Helenã innuptis iunxit nuptijs,
Ego tum grauida expletis iam ferè ad pariẽdum mensibus,
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

Omnes autem hos motus subsequi debet gestus, non hic uerba exprimens scenicus, sed uniuersam rem & sententiam non demonstratione, sed significatione declarans, laterum inflexione, hac forti ac uirili, non ab scena et histrionibus, sed ab armis, aut etiam à palæstra. Manus autem minus arguta, digitis subsequens uerba, non exprimens: brachium procerius, proiectum quasi quoddam telum orationis: supplosio pedis in contentionibus aut incipiendis aut finiendis. Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus est omnis oculorũ, quo melius nostri illi senes, qui personatum ne Roscium quidem magnopere laudabant. Animi est enim omnis actio, & imago animi uultus est, indices oculi. nam hæc est una pars corporis, quæ, quot animi motus sunt, tot significationes & commutationes possit efficere: neque uero est quisquam, qui eadem contuens efficiat. Theophrastus quidem Tauriscum quendam dixit acto

rem auersum solitum esse dicere, qui in agendo contuens aliquid, pronunciaret. Quare oculorũ est magna moderatio: nã oris nõ est nimiũ mutãda species, ne aut ad ineptias, aut ad prauitatem aliquã deferamur. Oculi, sunt quorum tum intentione, tum remissione, tum coniectu, tum hilaritate motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis: est enim actio quasi sermo corporis, quo magis menti congruens esse debet. Oculos autem natura nobis, ut equo & leoni setas, caudam, aures, ad motus animorum declarandos dedit. Quare in hac nostra actione secundum uocẽ uultus ualet, is autem oculis gubernatur. Atque in ijs omnibus, quæ sunt actionis, inest quædam uis à natura data, quare etiam hac imperiti, hac uulgus, hac denique barbari maxime commouentur: uerba enim neminem mouent, nisi eum qui eiusdem linguæ societate coniunctus est, sententiæq; sæpe acutæ non acutorum hominum sensus præteruolant, actio, quæ præ se motum animi fert, omneis mouet: ijsdem enim omnium animi motibus concitantur, & eos ijsdem notis & in alijs agnoscunt, & in se ipsi iudicant. Ad actionis autem usum atque laudem maximam sine dubio partem uox obtinet, quæ primum est optanda nobis: deinde, quæcunque erit, ea tuenda: de quo illud iã nihil ad hoc præcipiendi genus, quemadmodũ uoci seruiatur, equidem magnopere censeo seruiendũ. Sed illud uidetur ab huius nostri sermonis officio non abhorrere, quòd, ut dixi paulo ante, plurimis in rebus, quod maxime est utile, id nescio quo pacto etiam decet maxime. nam ad uocem in dicendo obtinendam nihil est

utilius, quàm crebra mutatio : nihil perniciosius, quàm effusa sine intermissione contentio . Quid ? ad aures nostras, & actionis suauitatem, quid est uicissitudine, & uarietate, & commutatione aptius ? Itaque idem Gracchus, quod potes audire Catule ex Licinio cliente tuo literato homine, quem seruũ sibi ille habuit ad manum, cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum cum concionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret, aut à contentione reuocaret. Audiui mehercule, inquit Catulus, & sæpe sum admiratus hominis cum diligentiam, tum etiam doctrinam & scientiam . Ego uero, inquit Crassus, ac doleo quidem illos uiros in eam fraudem in republica esse delapsos . quanquam ea tela texitur, & ea in ciuitate ratio uiuendi, ac posteritatis ostenditur, ut eorum ciuium, quos nostri patres non tulerunt, iam similes habere cupiamus . Mitte obsecro inquit Crasse Iulius sermonem istum, & te ad Gracchi fistulam refer, cuius ego nondum planè rationem intelligo . In omni uoce, inquit Crassus, est quiddam medium, sed suum cuique uoci. huc gradatim ascendere uocem, utile & suaue est . ná à principio clamare, agreste quiddam est: et illud idem ad firmandum est uocem salutare. Deinde est quiddá contentionis extremum, quod tamen inferius est, quàm acutissimus clamor, quò te fistula progredi non sinet, et tamen ab ipsa contentione reuocabit . Est item contra quiddam in remissione grauissimum, quò tanquam sonorum gradibus descenditur . Hæc uarietas, & hic per omnes sonos uocis cursus & se tuebitur, & actioni

afferet suauitatem, sed fistulatorem domi relinquetis, sensum huius consuetudinis uobiscum ad forum deferetis. Edidi quæ potui, non ut uolui, sed ut me temporis angustiæ coegerunt. scitum est enim, causam conferre in tempus, cum afferre plura, si cupias, non queas. Tu uero, inquit Catulus, collegisti omnia, quantum ego possum iudicare, ita diuinitus, ut non à Græcis didicisse, sed eos ipsos hæc docere posse uideare. Me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo: ac uellem ut meus gener sodalis tuus Hortensius affuisset, quẽ quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione complexus es, excellentem fore. Et Crassus, Fore dicis, inquit? ego uero esse iam iudico, & tum iudicaui, cum me Consule in senatu causam defendit Africæ, nuperq; etiam magis cum pro Bithyniæ rege dixit. Quam ob rem recte uides Catule: nihil enim isti adolescenti neque à natura, neque à doctrina deesse sentio. Quo magis est tibi Cotta, & tibi Sulpiti uigilandum, ac laborandum: non enim ille mediocris orator uestræ quasi succrescit ætati, sed & ingenio peracri, et studio flagranti, & doctrina eximia, & memoria singulari. cui quanquam faueo, tamen illum ætati suæ præstare cupio: uobis uero illum tanto minorem præcurrere uix honestum est. Sed iam surgamus, inquit, nosq; curemus, & aliquando ab hac cõtentione disputationis animos nostros curamq; laxemus.

FINIS.

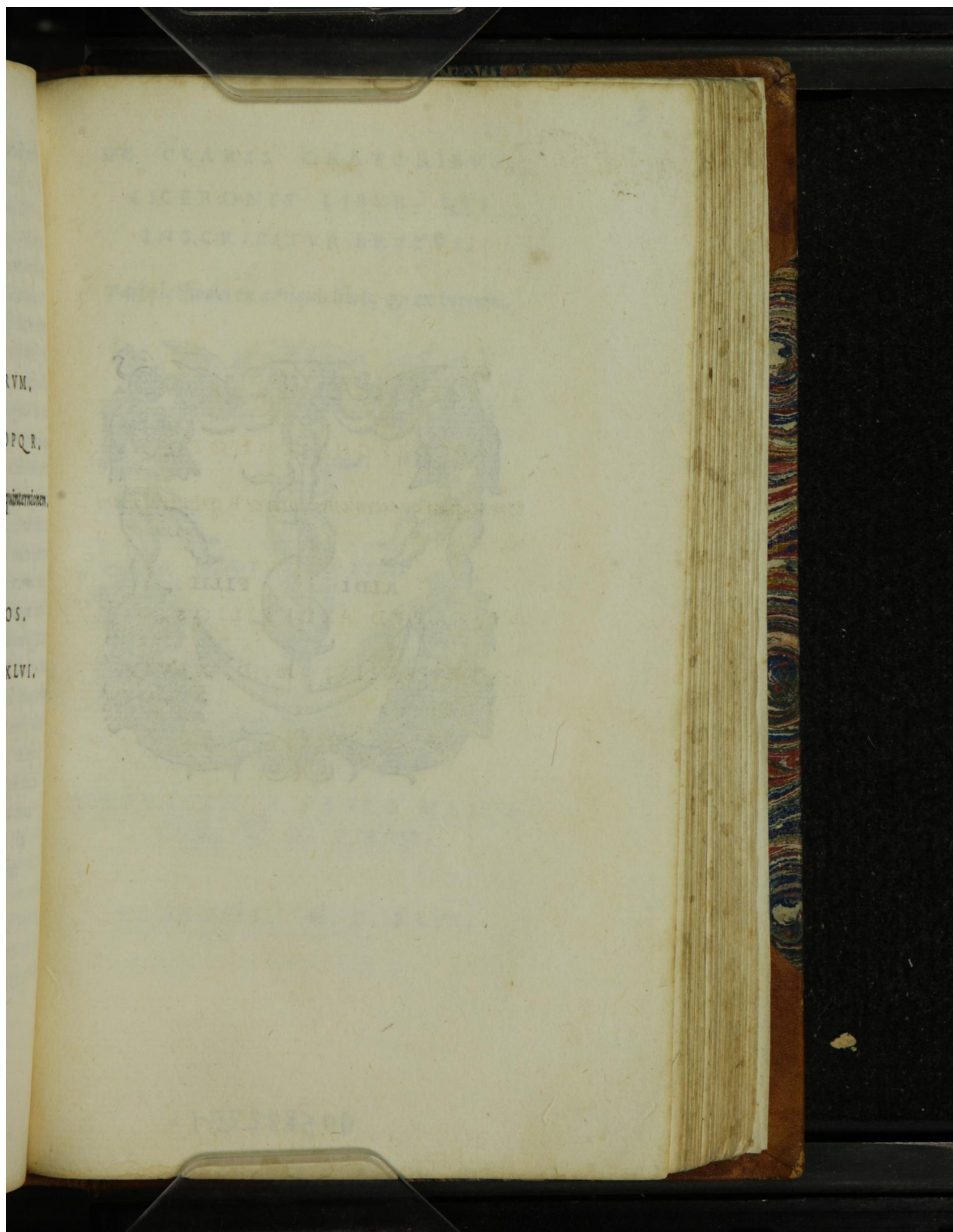
SERIES LITERARVM.

ABCDEFGHIKLMNOPQR.

Omnes sunt quaterniones, præter R quinternionem.

APVD ALDI FILIOS.

VENETIIS, M. D. XLVI.

ALDI
FILII

3

DE CLARIS ORATORIBVS, CICERONIS LIBER, QVI INSCRIBITVR BRVTVS.

Variæ lectiones ex antiquis libris, & ex ingenio.

CORRIGENTE PAVLO MANVTIO, ALDI FILIO.

VENETIIS, M. D. XLVI.

M. TVLLII CICERONIS DE CLARIS ORATORIBVS LIBER, QVI DICITVR BRVTVS.

CVM è Cilicia decedens Rhodum uenissem, & eò mihi de Q. Hortensij morte esset allatũ, opinione omnium maiorem animo cepi dolorem. nam & amico amisso, cum consuetudine iucunda, tum multorum officiorum coniunctione me priuatum uidebam: & interitu talis Auguris dignitatem nostri collegij diminutam dolebam. qua in cogitatione, et cooptatum me ab eo in collegium recordabar, in quo iuratus iudicium dignitatis meæ fecerat: & inauguratum ab eodem, ex quo Augurum institutis in parentis eum loco colere debebam. augebat etiam molestiam, quòd magna sapientium ciuium, bonorumq; penuria, uir egregius, coniunctissimusq; mecum consiliorum omnium societate, alienissimo reip. tempore extinctus, & auctoritatis, & prudentiæ suæ triste nobis desiderium reliquerat: dolebamq;, quòd non, ut plerique putabant, aduersarium, aut obtrectatorem laudũ mearum, sed socium potius, & consortem gloriosi laboris amiseram. etenim si in leuiorum artium studio memoriæ proditum est, poetas nobileis poetarum æqualium morte doluisse: quo tandem animo eius interitum ferre debui, cum quo certare erat gloriosius, quàm omni-

no aduerſarium non habere? cum præſertim non modo nũquam ſit aut illius à me curſus impeditus, aut ab illo meus, ſed contra ſemper alter ab altero adiutus & communicando, & monendo, & fauendo. ſed quoniam perpetua quadam felicitate uſus ille ceſſit è uita, ſuo magis quàm ſuorum ciuium tempore; & tum occidit, cum lugere facilius remp. poſſet, ſi uiueret, quàm iuuare; uixitq́; tandiu, quàm licuit in ciuitate bene beateq́; uiuere: noſtro incommodo detrimentoq́;, ſi eſt ita neceſſe, doleamus; illius uero mortis opportunitatem beneuolentia potius, quàm miſericordia proſequamur; ut, quotieſcunque de clariſſimo & beatiſſimo uiro cogitemus, illum potius, quàm noſmet ipſos diligere uideamur. nam ſi id dolemus, quòd eo iam frui nobis non licet: noſtrum eſt id malum: quod modice feramus; ne id non ad amicitiam, ſed ad domeſticam utilitatem referre uideamur. ſin, tanquam illi ipſi acerbitatis aliquid acciderit, angimur: ſummam eius felicitatem non ſatis grato animo interpretamur. etenim ſi uiueret Q. Hortenſius, cætera fortaſſe deſideraret unà cum reliquis bonis & fortibus ciuibus: hunc autem et præter cæteros, aut cum paucis ſuſtineret dolorem, cum forum populi R. quod fuiſſet quaſi theatrum illius ingenij, uoce erudita, & Romanis Græciſq́; auribus digna ſpoliatum atque orbatum uideret. equidem angor animi, non conſilij, non ingenij, non auctoritatis armis egere remp. quæ didiceram tractare, quibuſq́; me aſſuefeceram, quæq́; erant propria cum præſtantis in rep. uiri, tum bene moratæ & bene conſtitutæ ciuitatis. quòd ſi fuit in rep. tempus ullum, cum extor-

quere arma poſſet è manibus iratorum ciuium boni ciuis auctoritas & oratio: tum profecto fuit, cum patrocinium pacis excluſum eſt aut errore hominum, aut timore. ita nobiſmet ipſis accidit, ut, quanquam eſſent multo magis alia lugenda, tamen hoc doleremus, quòd quo tempore ætas noſtra perfuncta rebus ampliſſimis tanquam in portum confugere deberet, non inertiæ neque deſidiæ, ſed otij moderati atque honeſti, cumq; ipſa oratio iam noſtra caneſceret, haberetq; ſuam quandam maturitatem, & quaſi ſenectutem; tum arma ſunt ea ſumpta, quibus illi ipſi, qui didicerant eis uti glorioſe, quemadmodum ſalutariter uterentur, non reperiebant. itaque ij mihi uidentur fortunate beateq; uixiſſe, cum in cæteris ciuitatibus, tum maxime in noſtra, quibus cum auctoritate, rerumq; geſtarum gloria, tum etiam ſapientiæ laude perfrui licuit. quorum memoria & recordatio in maximis noſtris grauiſſimisq; curis iucunda ſanè fuit, cum in eam nuper ex ſermone quodam incidiſſemus. nam cum inambularem in xyſto, & eſſem otioſus domi: Marcus ad me Brutus, ut conſueuerat, cum T. Pomponio uenerat, homines cum inter ſe coniuncti, tum mihi ita chari, itaq; iucundi, ut eorum aſpectu omnis, quæ me angebat, de rep. cura conſederit. quos poſtquam ſalutaui, Quid uos, inquam, Brute, & Attice nunc, quid tandem noui? Nihil ſanè, inquit Brutus, quod quidem aut tu audire uelis, aut ego pro certo dicere audeam. Tum Atticus, Eo, inquit, ad te animo uenimus, ut de republica eſſet ſilentium, &

aliquid audiremus potius ex te, quàm te afficeremus ul la molestia. Vos uero, inquã, Attice & præsentem me cura leuatis, & absenti magna solatia dedistis: nam uestris primũ literis recreatus, me ad pristina studia re uocaui. Tum ille, Legi, inquit, perlubenter epistolam, quam ad te Brutus misit ex Asia: qua mihi uisus est & monere te prudenter, & consolari amicissime. Re= cte, inquam, est uisus: nam me istis scito literis ex diu= turna perturbatione totius ualetudinis tanquam ad aspiciendam lucem esse reuocatum. atque ut post Can nensem illam calamitatem primum Marcelli ad No= lam prælio populus se Romanus erexit, posteaq; pro= speræ res deinceps multæ cõsecutæ sunt: sic post rerum nostrarum, et communium grauissimos casus, nihil an= te epistolam Bruti mihi accidit, quod uellem, aut quod aliqua ex parte solicitudines alleuaret meas. Tum Bru tus, Volui id quidem efficere certe, & capio magnum fructum, si quidem, quod uolui, tanta in re consecutus sum. sed scire cupio, quæ te Attici literæ delectauerint. Istæ uero, inquam, Brute non modo delectationẽ mihi, sed etiam, ut spero, salutem attulerunt. Salutem? in quit ille. quodnam tandem genus istuc tam præclarũ literarum fuit? An mihi potuit, inquam, esse aut gra= tior ulla salutatio, aut ad hoc tempus aptior, quàm il= lius libri, quo me hic affatus, quasi iacentem excitauit? Tum ille, Nempe eum dicis, inquit, quo iste omnem re= rum memoriam breuiter, et, ut mihi quidem uisum est, perdiligenter complexus est? Istum ipsum, inquã, Bru= te dico librum mihi saluti fuisse. Tum Atticus, Opta= tissimum mihi quidem est, quod dicis: sed quid tandem

habuit liber iste, quod tibi aut nouum, aut tanto usui posset esse? Ille uero & noua, inquam, mihi quidem multa, & eam utilitatem, quam requirebam, ut explicatis ordinibus temporum, uno in conspectu omnia uiderem: quæ cum studiose tractare cœpissem, ipsa mihi tractatio literarum salutaris fuit, admonuitq; Pomponi, ut à te ipso sumerem aliquid ad me reficiẽdum, teq; remunerandum, si non pari, at grato tamen munere. quanquam illud Hesiodium laudatur à doctis, quod eadem mensura reddere iubet, qua acceperis, aut etiam cumulatiore, si possis. ego autem uoluntatem tibi profecto emetiar, sed rem ipsam nõdum posse uideor, idq; ut ignoscas à te peto. nec enim ex nouis, ut agricolæ solent, fructibus est unde tibi reddam quod accepi; sic omnis fœtus repressus, exustusq; flos siti ueteris ubertatis exaruit: nec ex conditis, qui iacent in tenebris, & ad quos omnis nobis aditus, qui penè solis patuit, obstructus est. seremus igitur aliquid tanquam in inculto & derelicto solo: quod ita diligenter colemus, ut impendijs etiam augere possimus largitatem tui muneris, modo idẽ noster animus efficere possit, quod ager, qui cum multos annos quieuit, uberiores efferre fruges solet. Tum ille, Ego uero & expectabo ea, quæ polliceris, neque exigam, nisi tuo commodo: & erunt mihi pergrata, si solueris. Mihi quoque, inquit Brutus, & expectanda sunt ea, quæ Attico polliceris. etsi fortasse ego à te huius uolũtarius procurator petam, quod ipse, cui debes, incommodo exacturum negat. At uero, inquam, tibi ego Brute non soluam, nisi prius à te cauero, amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petitu

rum. Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausus sim. nam hunc, qui negat, uideo flagitatorem, non illum quidem tibi molestum, sed assiduum tamen, & acrem fore. Tum Pomponius, Ego uero, inquit, Brutum nihil mentiri puto. uideor enim iam te ausurus esse appellare; quoniam longo interuallo modo primum animaduerti paulo te hilariorem. itaque quoniam hic, quod mihi deberetur, se exacturum professus est: quod huic debes, ego à te peto. Quidnam id, inquam? Vt scribas, inquit, aliquid: iam pridem enim conticuerunt tuæ literæ. nam ut illos de rep. libros edidisti, nihil à te sanè postea accepimus, eisq; nosmet ipsi ad ueterum annalium memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus. sed illa, cum poteris: atque, ut possis, rogo. nunc uero, inquit, si es animo uacuo, expone nobis quod quærimus. Quidnam est id, inquam? Quod mihi nuper in Tusculano inchoasti de oratoribus, quando esse cœpissent, qui etiam, & quales fuissent. quem ego sermonem cum ad Brutum tuum, uel nostrum potius detulissem, magnopere hic audire se uelle dixit. Itaque hunc elegimus diem, cum te sciremus esse uacuum. quare, si tibi est commodum, ede illa, quæ cœperas, & Bruto, & mihi. Ego uero, inquam, si potuero, faciam uobis satis. Poteris, inquit: relaxa modo paulum animum, aut sanè, si potes, libera. Nempe igitur hinc tum Pomponi ductus est sermo, quòd erat à me mentio facta, causam Deiotari fidelissimi atque optimi regis ornatissime et copiosissime à Bruto me audisse defensam. Scio, inquit, ab isto initio tractum esse sermonem, teq;

Bruti dolentem uicem, quasi defleuisse iudiciorum uastitatem & fori. Feci, inquam, istuc quidem, & sæpe facio. nam mihi Brute in te intuenti crebro in mentem uenit uereri, ecquodnam curriculum aliquando sit habitura tua & natura admirabilis, & exquisita doctrina, & singularis industria. cum enim in maximis causis uersatus esses, & cum tibi ætas nostra iam cederet, fascesq; summitteret, subito in ciuitate cum alia ceciderũt, tum etiam ea ipsa, de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit. Tũ ille, Cæterarum rerũ causa, inquit, istuc & doleo, & dolendũ puto: dicendi autem me nõ tã fructus & gloria, quàm studium ipsum, exercitatioq; delectat: quod mihi nulla res eripiet, te præsertim tã studioso. etenim dicere bene nemo potest, nisi qui prudenter intelligit. quare qui eloquentiæ ueræ dat operã, dat prudẽtiæ, qua ne maximis quidem in bellis æquo animo carere quisquam potest. Præclare, inquam, Brute dicis: eoq; magis ista dicendi laude delector, quòd cætera, quæ sunt quondam habita in ciuitate pulcherrima, nemo est tam humilis, qui se non aut posse adipisci, aut adeptũ putet; eloquentem neminem uideo factum esse uictoria. sed quo facilius sermo explicetur, sedẽtes, si uidetur, agamus. Cũ idẽ placuisset illis, tũ in pratulo propter Platonis statuam consedimus.

HIC ego, Laudare igitur eloquentiam, et, quãta uis sit eius, expromere, quantamq; ijs, qui sint eam cõsecuti, dignitatem afferat, neque propositum nobis est hoc loco, neque necessarium. hoc uero sine ulla dubitatione confirmauerim; siue illa arte pariatur aliqua, siue exercitatione quadam, siue natura, rem unam esse

omnium difficillimam. quibus enim ex quinque rebus constare dicitur, earum unaquæque est ars ipsa magna per sese. quare quinque artium concursus maximarũ quantam uim, quantamq́; difficultatem habeant, existimari potest. Testis est Græcia; quæ cum eloquentiæ studio sit incensa, iandiuq́; excellat in ea, præstetq́; cæteris, tamen omneis artes uetustiores habet, & multo ante non inuentas solum, sed etiam perfectas, quàm hæc est à Græcis elaborata dicendi uis, atque copia. in quam cum intueor, maxime mihi occurrunt Attice, & quasi lucent Athenæ tuæ: qua in urbe primum se orator extulit, primumq́; etiam monimentis & literis oratio est cœpta mandari. tamen ante Periclem, cuius scripta quædam feruntur, & Thucydidem, qui non nascentibus Athenis, sed iam adultis fuerũt, litera nulla est, quæ quidem ornatum aliquem habeat, & oratoris esse uideatur. quanquam opinio est, & eum, qui multis annis ante hos fuerit, Pisistratum, & paulo seniorem etiam Solonem, posteaq́; Clisthenem, multum, ut temporibus illis, ualuisse dicendo. post hanc ætatem aliquot annis, ut ex Attici monimentis potest perspici, Themistocles fuit, quem constat cum prudentia, tum etiam eloquentia præstitisse. post Pericles; qui cũ floreret omni genere uirtutis, hac tamen fuit laude clarissimus. Cleonem etiam temporibus illis turbulentum illum quidem ciuem, sed tamen eloquentem constat fuisse. huic ætati suppares Alcibiades, Critias, Theramenes. quibus temporibus quod dicendi genus uiguerit, ex Thucydidi scriptis, qui ipse tum fuit, intelligi maxime potest. grandes erant uerbis, crebri senten-

tijs, compressione rerum breues, & ob eam ipsam causam interdum subobscuri. sed ut intellectum est, quantam uim haberet accurata, & facta quodā modo oratio; tum etiam magistri dicendi multi subito extiterunt; tum Leontinus Gorgias, Thrasymachus Chalcedonius, Protagoras Abderites, Prodicus Cius, Hippias Elæus in honore magno fuit; alijq; multi temporibus eisdem docere se profitebantur, arrogantibus sanè uerbis, quemadmodum causa inferior (ita enim loquebantur) dicendo fieri superior posset. ijs opposuit sese Socrates, qui subtilitate quadam disputandi refellere eorum instituta solebat, uir is, cuius ex uberrimis sermonibus extiterunt doctissimi uiri: primumq; tum philosophia, non illa de natura, quæ fuerat antiquior, sed hæc, in qua de bonis rebus & malis, deq; hominum uita & moribus disputatur, inuēta dicitur. quod quoniam genus ab hoc, quod proposuimus, abhorret; philosophos aliud in tempus reijciamus, ad oratores, à quibus digressi sumus, reuertamur. Extitit igitur iam senibus illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cuius domus cunctæ Græciæ quasi ludus quidam patuit, atque officina dicendi, magnus orator, & perfectus magister, quanquam forensi luce caruit, intraq; parietes aluit eam gloriam, quam nemo quidem meo iudicio est postea consecutus. is & ipse scripsit multa præclare, & docuit alios: & cum cætera melius quàm superiores, tum primus intellexit, etiam in soluta oratione, dum uersum effugeres, modum tamen & numerum quendam oportere seruari. ante hunc enim uerborum quasi structura, & quædam

ad numerum conclusio nulla erat: aut, si quãdo erat, non apparebat eam dedita opera esse quæsitam: quæ forsitan laus sit: ueruntamen natura magis, tum casu nonnunquam, quàm aut ratione aliqua, aut obseruatione fiebat. ipsa enim natura circunscriptione quadam uerborum comprehendit concluditq; sententiam. quæ cum aptis constricta uerbis est, cadit etiam plerunque numerose. nam & aures ipsæ, quid plenum, quid inane sit, iudicant: & spiritu, quasi necessitate aliqua, uerborum comprehensio terminatur: in quo non modo defici, sed etiam laborare turpe est. Tum fuit Lysias, ipse quidem in causis forensibus non uersatus, sed egregie subtilis scriptor atque elegans: quem iam propè audeas oratorem perfectum dicere. nam planè quidem perfectum, & cui nihil admodum desit, Demosthenem facile dixeris. nihil acute inueniri potuit in eis causis, quas scripsit, nihil, ut ita dicam, subdole, nihil uersute, quod ille non uiderit: nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius: nihil contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum uel uerborum grauitate, uel sententiarum, quo quidquam esset elatius. Huic Hyperides proximus, & Aeschines fuit, & Lycurgus, & Dinarchus, & is, cuius nulla extant scripta, Demades, aliíq; plures. hæc enim ætas effudit hanc copiam; et, ut opinio mea fert, succus ille, & sanguis incorruptus usque ad hanc ætatem oratorum fuit, in qua naturalis inesset, non fucatus nitor. Phalereus enim successit eis senibus adolescens, eruditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam armis institutus, quàm pa=

læstra: itaque delectabat magis Athenienses, quàm inflámabat: processerat enim in solem & puluerem, non ut è militari tabernaculo, sed ut è Theophrasti doctissimi hominis umbraculis. hic primus inflexit orationem, & eam mollem teneramq; reddidit, & suauis, sicut fuit, uideri maluit, quàm grauis, sed suauitate ea, qua perfunderet animos, non qua perfringeret, tantum ut memoriam concinnitatis suæ, non, quemadmodum de Pericle scripsit Eupolis, cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum, à quibus esset auditus. Vides ne igitur, ut in ea ipsa urbe, in qua & nata & alta sit eloquentia, quàm ea sero prodierit in lucem? siquidem ante Solonis ætatem & Pisistrati de nullo ut diserto memoriæ proditum est. at hi quidem, ut populi R. ætas est, senes; ut Atheniensium secula numerantur, adolescentes debent uideri. nam etsi Seruio Tullo regnante uiguerunt: tamen multo diutius Athenæ iam erant, quàm est Roma ad hodiernum diem: nec tamen dubito, quin habuerit uim magnam semper oratio. neque enim iam Troicis temporibus tantum laudis in dicendo Vlyssi tribuisset Homerus, & Nestori, quorum alterum uim habere uoluit, alterum suauitatem; nisi iam tũ esset honos eloquentia: neque ipse poeta hic tã idem ornatus in dicendo, ac planè orator fuisset: cuius etsi incerta sunt tempora, tamen annis multis fuit ante Romulum: siquidem non infra superiorem Lycurgũ fuit, à quo est disciplina Lacedæmoniorũ astricta legibus. sed studium eius generis, maiorq; uis agnoscitur in Pisistrato. denique hunc proximo seculo Themistocles insecutus est, ut apud

nos perantiquus; ut apud Athenienses, non ita sanè uetus. fuit enim regnante iam Græcia, nostra autem ciuitate non ita pridem dominatu regio liberata. nam bellum Volscorum illud grauissimum, cui Coriolanus exul interfuit, eodem ferè tempore, quo Persarum bellũ, fuit, similisq; fortuna clarorum uirorum: siquidem uterque, cum ciuis egregius fuisset, populi ingrati pulsus iniuria, se ad hostes contulit, conatumq; iracundiæ suæ morte sedauit. nam etsi aliter est apud te Attice de Coriolano: concede tamen, ut huic generi mortis potius assentiar. At ille ridens, Tuo uero, inquit, arbitratu: quoniam quidem cõcessum est rhetoribus ementiri in historijs, ut aliquid dicere possint argutius. ut enim tu nunc de Coriolano, sic Clitarchus, sic Stratocles de Themistocle finxit. nam quem Thucydides, qui & Atheniensis erat, & summo loco natus, summusq; uir, & paulo ætate posterior, tãtum mortuum scripsit, & in Attica clàm humatum, addidit fuisse suspicioné ueneno sibi consciuisse mortem; hunc isti aiunt, cum taurum immolauisset, excepisse sanguinem patera, & eo poto, mortuum concidisse. hanc enim mortem rhetorice & tragice ornare potuerunt: illa mors uulgaris nullam præbebat materiem ad ornatum. quare, quoniam tibi ita quadrat, omnia fuisse in Themistocle paria & Coriolano, pateram quoque à me sumas licet. præbebo etiam hostiam, ut Coriolanus sit planè alter Themistocles. Sit sanè, inquam, ut lubet, de isto: & ego cautius posthac historiam attingam te audiente, quem rerum Romanarum auctorem laudare possum religiosissimum. sed tum ferè Pericles Xantippi

filius, de quo ante dixi, primus adhibuit doctrinam: quæ quanquam tum nulla erat dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exercitationem mentis à reconditis abstrusisq; rebus ad causas forenses popularesq; facile traduxerat. huius suauitate maxime hilaratæ sunt Athenæ, huius ubertatem & copiam admiratæ, eiusdem uim dicendi terroremq; timuerunt. hæc igitur ætas prima Athenis oratorem propè perfectum tulit. nec enim in constituentibus remp. nec in bella gerentibus, nec in impeditis ac regum dominatione deuinctis nasci cupiditas dicendi solet. pacis est comes, otijq; socia, & iam bene constitutæ ciuitatis quasi alumna quædam eloquentia. itaque ait Aristoteles, cum sublatis in Sicilia tyrannis res priuatæ longo interuallo iudicijs repeterentur, tum primum, quòd esset acuta illa gens & controuersa natura, artem & præcepta Siculos Coracem & Tisiam conscripsisse: nam antea neminem solitum uia, nec arte, sed accurate tamen, & de scripto plerosque dicere; scriptasq; fuisse & paratas à Protagora rerum illustrium disputationes, quæ nunc communes appellantur loci: quod idem fecisse Gorgiam, cũ singularum rerum laudes uituperationesq; conscripsisset; quòd iudicaret hoc oratoris esse maxime proprium, rem augere posse laudando, uituperandoq; rursus affligere: huic Antiphontem Rhamnusium similia quædam habuisse conscripta: quo neminem unquam melius ullam orauisse capitis causam, cum se ipse defenderet, se audiente, locuples auctor scripsit Thucydides: nam Lysiam primo profiteri solitum artem esse dicendi: deinde, quod

Theodorus esset in arte subtilior, in orationibus autem ieiunior, orationes eum scribere alijs cœpisse, artem remouisse. similiter Isocratem primo artem dicendi esse negauisse, scribere autem alijs solitum orationes, quibus in iudicijs uterentur; sed cum ex eo, quia quasi committeret contra legem, quo quis iudicio circumueniretur, sæpe ipse in iudicium uocaretur, orationes alijs destitisse scribere, totumq; se ad artes componendas trãstulisse. & Græciæ quidem oratorum partus, atque fontes uides, ad nostrorum annalium rationem ueteres, ad ipsorum sanè recentes. nam ante quàm delectata est Atheniensium ciuitas hac laude dicendi, multa iam memorabilia & in domesticis & in bellicis rebus effecerat. hoc autem studium non erat commune Græciæ, sed proprium Athenarum. quis enim aut Argiuum oratorem, aut Corinthium, aut Thebanum scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminunda docto homine suspicari libet. Lacedæmonium uero usque ad hoc tempus audiui fuisse neminem. Menelaum ipsum dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca dicentem. breuitas autem laus est interdum in aliqua parte dicendi, in uniuersa eloquentia laudem non habet. at uero extra Græciam magna dicendi studia fuerunt, maximiq; huic laudi habiti honores illustre oratorum nomen reddiderunt. nam ut semel è Peiræo eloquentia euecta est, omnes peragrauit insulas, atque ita peregrinata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus, omnemq; illam salubritatem Atticæ dictionis quasi sanitatem perderet, ac loqui penè dediſceret. hinc Asiatici oratores non con-

temnendi

temnendi quidem nec celeritate, nec copia, ſed parum preſſi, & nimis redundantes. Rhodij ſaniores, & Atticorum ſimiliores. ſed de Græcis hactenus: etenim hæc ipſa forſitan fuerint non neceſſaria. Tum Brutus, Iſta uero, inquit, quàm neceſſaria fuerint, non facile dixerim: iucunda certe mihi fuerunt, neque ſolum non longa, ſed etiam breuiora quàm uellem. Optime, inquam: ſed ueniamus ad noſtros: de quibus difficile eſt plus intelligere, quàm quantum ex monimentis ſuſpicari licet. Quis enim putet aut celeritatem ingenij L. Bruto illi nobilitatis ueſtræ principi defuiſſe? qui de matre ſuauianda ex oraculo Apollinis tam acute arguteq́; coniecerit; qui ſummam prudentiam ſimulatione ſtultitiæ texerit; qui potentiſſimum regem clariſſimi regis filium expulerit; ciuitatemq́; perpetuo dominatu liberatam, magiſtratibus annuis, legibus, iudicijsq́; deuinxerit; qui collegæ ſuo imperium abrogauerit, ut è ciuitate regalis nominis memoriam tolleret: quod certe effici non potuiſſet, niſi eſſet oratione perſuaſum. Videmus item paucis annis poſt reges exactos, cum plebes prope ripam Anienis ad tertium milliarium cōſediſſet, eumq́; montem, qui Sacer appellatus eſt, occupauiſſet, M. Valerium Dictatorem dicendo ſedauiſſe diſcordias, eiq́; ob eam rem honores ampliſſimos habitos, & eum primum ob eam ipſam cauſam Maximum eſſe appellatum. Ne L. Valerium quidem Potitum arbitror nō aliquid potuiſſe dicendo, qui poſt decemuiralem inuidiā plebem in patres incitatam legibus & concionibus ſuis mitigauerit. Poſſumus Appium Claudium ſuſpicari diſertū, quia ſenatū iam iam inclinatum à Pyrrhi pace

reuocauerit. Possumus C. Fabritium, quia sit ad Pyrrhum de captiuis recuperandis missus orator: T. Coruncanium, quòd ex Pontificum commentarijs longe plurimũ ingenio ualuisse uideatur: Ma. Curium, quòd is Tribunus pl. interrege Appio Cæco diserto homine comitia contra leges habente, cum de plebe Consulem non accipiebat, patres ante auctores fieri coegerit: quod fuerit permagnum nondum lege Menia lata. Licet aliquid etiam de M. Popilij ingenio suspicari: qui cum Consul esset, eodemq; tempore sacrificium publicum cũ læna faceret, quòd erat flamen Carmentalis, plebis cõtra patres concitatione & seditione nunciata, ut erat læna amictus, ita uenit in concionem, seditionemq; cũ auctoritate, tum oratione sedauit. sed eos oratores habitos esse, aut omnino tum ullum eloquentiæ præmium fuisse, nihil sanè mihi legisse uideor, tantummodo coniectura ducor ad suspicandum. Dicitur etiam C. Flaminius, is, qui Tribunus pl. legem de agro Gallico & Piceno uiritim diuidendo tulerit, qui Cõsul apud Trasimenum sit interfectus, ad populum ualuisse dicendo. Quintus etiam Maximus Verrucosus orator habitus est temporibus illis; & Q. Metellus is, qui bello Punico secundo cum L. Veturio Philone Consul fuit. Quem uero extet, & de quo sit memoriæ proditum eloquentem fuisse, & ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus: cuius eloquentiæ est auctor, & idoneus quidem mea sententia, Q. Ennius, præsertim cum & ipse eum audiuerit, & scribat de mortuo: ex quo nulla suspicio est, amicitiæ causa esse mentitum. est igitur sic apud illum in nono, ut opinor, annali:

" Additur orator Cornelius ſuauiloquenti
" Ore Cethegus Marcus, Tuditano, collega
" Marci filius, =. & oratorem appellat, & ſuauiloquentiam tribuit : quæ nunc quidem non tam eſt in pleriſque : latrant enim iam quidam oratores, non loquuntur : ſed eſt ea laus eloquentiæ certe maxima,
" = dictus ollis popularibus olim,
" Qui tum uiuebant homines, atque æuum agitabant,
" Flos delibutus populi, =

Probe uero : ut enim hominis decus ingenium, ſic ingenij ipſius lumen eſt eloquentia, qua uirũ excellentem præclare tum illi homines florem populi eſſe dixerunt :
= Suadæq; medulla.

Πειθὼ quam uocant Græci, cuius effector eſt orator, hanc ſuadam appellauit Ennius. eius autem Cethegũ medullam fuiſſe uult, ut, quam deam in Periclis labris ſcripſit Eupolis ſeſſitauiſſe, huius hic medullam noſtrũ oratorem fuiſſe dixerit. At hic Cethegus Conſul cum P. Tuditano fuit bello Punico ſecundo, Quæſtorq; his Conſulibus M. Cato, modo planè, annis CXL ante me Conſulem : & id ipſum niſi unius eſſet Ennij teſtimonio cognitum, hunc uetuſtas, ut alios fortaſſe multos, obliuione obruiſſet. illius autem ætatis qui ſermo fuerit, ex Næuianis ſcriptis intelligi poteſt. his enim Cõſulibus, ut in ueteribus cõmentarijs ſcriptum eſt, Næuius eſt mortuus. quanquam Varro noſter, diligentiſſimus inueſtigator antiquitatis, putat in hoc erratũ, uitamq; Næuij producit longius. nam Plautus P. Claudio, L. Porcio, uiginti annis poſt illos, quos ante dixi, Conſulibus mortuus eſt, Catone Cenſore. hunc igitur

Cethegum consecutus est ætate Cato, qui annis IX post eum fuit Consul. eum nos ut perueterem habemus, qui L. Marcio, M. Manilio Coss. mortuus est, annis LXXXVI ipsis ante me Consulem. Nec uero habeo quenquã antiquiorem, cuius quidem scripta proferenda putem. nisi si quem Appij Cæci oratio hæc ipsa de Pyrrho, & non nullæ mortuorum laudationes forte delectant. & hercules hæ quidem extant. ipsæ enim familiæ sua quasi ornamenta ac monimenta seruabant, & ad usum, si quis eiusdem generis occidisset, & ad memoriam laudum domesticarum, & ad illustrandam nobilitatem suam. quanquam his laudationibus historia rerum nostrarum est facta mendosior. multa enim scripta sunt in eis, quæ facta non sunt; falsi triumphi, plures Consulatus, genera etiam falsa, & à plebe transitiones, cum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunderentur genus; ut, si ego me à M. Tullio esse dicerem, qui patritius cum Ser. Sulpitio Consul anno X post exactos reges fuit. Catonis autem orationes non minus multæ ferè sunt, quàm Attici Lysiæ, cuius arbitror plurimas esse: est enim Atticus, quoniam certe Athenis est & natus, & mortuus, & functus omni ciuium munere. quanquam Timæus eum quasi Licinia & Mutia lege repetit Syracusas: & quodam modo est non nulla in ijs etiam inter ipsos similitudo. acuti sunt, elegantes, faceti, breues: sed ille Græcus ab omni laude felicior: habet enim certos sui studiosos, qui non tam habitus corporis opimos, quàm gracilitates consectentur: quos, ualetudo modo bona sit, tenuitas ipsa delectat. quanquam in

Lysia sunt sæpe etiam lacerti, sic ut eo fieri nihil possit ualentius. uerum est certe genere toto strigosior: sed habet tamen suos laudatores, qui hac ipsa eius subtilitate admodum gaudeant. Catonem uero quis nostrorum oratorum, qui quidem nunc sunt, legit? aut quis nouit omnino? at quem uirum, dij boni. mitto ciuem, aut senatorem, aut Imperatorem: oratorem enim hoc loco quærimus. quis illo grauior in laudando? acerbior in uituperando? in sententijs argutior? in docendo edisserendoq; subtilior? refertæ sunt orationes amplius centum quinquaginta, quas quidem adhuc inuenerim & legerim, & uerbis, & rebus illustribus. licet ex ijs eligant ea, quæ notatione & laude digna sint: omnes oratoriæ uirtutes in eis reperientur. iam uero Origines eius quem florem, aut quod lumen eloquentiæ non habent? amatores huic desunt, sicuti multis iam ante seculis & Philisto Syracusio, & ipsi Thucydidi. nam ut horum concisis sententijs, interdum etiam non satis apertis cum breuitate, tum nimio acumine, officit Theopompus elatione atque altitudine orationis suæ, quod idem Lysiæ Demosthenes: sic Catonis luminibus obstruxit hæc posteriorum quasi exaggerata altius oratio. sed & in nostris inscitia est, quòd ij ipsi, qui in Græcis antiquitate delectantur, eaq; subtilitate, quam Atticam appellant, hanc in Catone non nouerũt quidem. Hyperidæ uolunt esse, & Lysiæ. laudo: sed cur nolunt Catonis? Attico genere dicendi se gaudere dicunt. sapienter id quidem: atque utinam imitarentur, nec ossa solum, sed etiam sanguinem: gratum est tamen, quòd uolunt. cur igitur Lysias, & Hyperides

amatur, cum penitus ignoretur Cato? antiquior est huius sermo, & quædam horridiora uerba. ita enim tum loquebantur. id muta: quod tum ille non potuit: & adde numeros, & aptior sit oratio: ipsa uerba compone, & quasi coagmenta, quod ne Græci quidem ueteres factitauerunt: iam neminem antepones Catoni. ornari orationem Græci putant, si uerborum immutationibus utātur, quos appellāt τρόπους; & sententiarū orationisq; formis, quæ uocant σχήματα: non uerisimile est, quàm sit in utroque genere & creber, et distinctus Cato. nec uero ignoro, nondum esse satis politum hunc oratorem, & quærendum esse aliquid perfectius; quippe cum ita sit ad nostrorū temporum rationem uetus, ut nullius scriptum extet dignum quidem lectione, quod sit antiquius: sed maiore honore in omnibus artibus, quàm in hac una dicendi, uersatur antiquitas. quis enim eorum, qui hæc minora animaduertūt, nō intelligit Canachi signa rigidiora esse, quàm ut imitentur ueritatem? Calamidis dura illa quidem, sed tamen molliora, quàm Canachi. nondum Myronis satis ad ueritatem adducta, iam tamen quæ nō dubites pulchra dicere. pulchriora etiam Polycleti, & iam planè perfecta, ut mihi quidem uideri solent. Similis in pictura ratio est, in qua Zeusim, & Polygnotum, & Timantem, & eorum, qui non sunt usi plus quàm quatuor coloribus, formas, et liniamenta laudamus. at in Aetione, Nicomacho, Protogene, Apelle iam perfecta sunt omnia: & nescio an reliquis in rebus omnibus idem eueniat. nihil est enim simul & inuentū & perfectū, nec dubitari debet, quin fuerint ante Ho=

merum poetæ: quod ex eis carminibus intelligi potest, quæ apud illum & in Phæacum, & in procorum epulis canuntur. quid, nostri ueteres uersus ubi sunt?

» Quos olim Fauni, uatesq; canebant,
» Cum neque musarum scopulos quisquam superarat,
» Nec dicti studiosus erat.
» Ante hunc.

Ait ipse de se, nec mentitur in gloriando. sic enim sese res habet: nam & Odyssea Latina est, sic, tanquam opus aliquod Dædali, & Liuianæ fabulæ, non satis dignæ, quæ iterum legantur. atque hic Liuius, qui primus fabulam C. Clodio Cæci filio & M. Tuditano Coss. docuit, anno ipso ante quàm natus est Ennius, post Romam conditam autem quartodecimo & quingentesimo, ut hic ait, quem nos sequimur: est enim inter scriptores de numero annorum controuersia. Accius autem à Q. Maximo quintum Consule captum Tarento scripsit Liuium, annis XXX post, quàm eum fabulam docuisse & Atticus scribit, & nos in antiquis commentarijs inuenimus: docuisse autem fabulam annis post XI, Cn. Cornelio, Q. Minutio Coss. ludis Iuuentatis, quos Salinator Senensi prælio uouerat. in quo tantus error Accij fuit, ut his Consulibus XL annos natus Ennius fuerit: cui si æqualis fuerit Liuius, minor fuit aliquanto is, qui primus fabulam dedit, quàm ij, qui multas docuerant ante hos Consules, & Plautus, & Næuius. Hæc si minus apta uidentur huic sermoni Brute, Attico assigna, qui me inflammauit studio illustrium hominum

ætates & tempora perſequendi. Ego uero, inquit Brutus, & delector iſta quaſi notatione temporum, & ad id, quod inſtituiſti, oratorum genera diſtinguere ætatibus, iſtam diligentiam eſſe accommodatam puto. Recte, inquam, Brute intelligis. atque utinam extarent illa carmina, quæ multis ſeclis ante ſuam ætatem in epulis eſſe cantitata à ſingulis conuiuis de clarorum uirorum laudibus in Originibus ſcriptum reliquit Cato. tamen illius, quem in uatibus, & Faunis enumerat Ennius, bellum Punicum quaſi Myronis opus delectat. Sit Ennius ſanè, ut eſt certe, perfectior: qui ſi illum, ut ſimulat, contemneret, non, omnia bella perſequens, primum illud Punicum acerrimum bellum reliquiſſet. ſed ipſe dicit, cur id faciat: –Scripſere, inquit, alij rem Verſibu': – & luculente quidem ſcripſerunt, etiam ſi minus, quàm tu, polite. nec uero tibi aliter uideri debet: qui à Næuio uel ſumpſiſti multa, ſi fateris; uel, ſi negas, ſurripuiſti. Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flaminius, C. Varro, Q. Maximus, Q. Metellus, P. Lentulus, P. Craſſus, qui cum ſuperiore Africano Conſul fuit. Ipſum Scipionem accepimus non infantem fuiſſe. filius quidem eius, is qui hunc minorem Scipionem à Paulo adoptauit, ſi corpore ualuiſſet, in primis habitus eſſet diſertus. indicant cum oratiunculæ, tum hiſtoria quædam Græca ſcripta dulciſſime. Numeroq́; eodem fuit Sex. Aelius, iuris quidem ciuilis omnium peritiſſimus, ſed etiam ad dicendum paratus. De minoribus autem C. Sulpitius Gallus, qui maxime omnium nobilium Græcis literis ſtuduit, isq́; & oratorum in numero eſt ha-

bitus, & fuit reliquis rebus ornatus, atque elegans. iam enim erat unctior quædam splendidiorq; consuetudo loquendi. nam hoc Prætore ludos Apollini faciente, cum Thyestem fabulam docuisset, Q. Marcio, Cn. Seruilio Coss. mortem obijt Ennius. Erat ijsdem temporibus T. Gracchus P. F. qui bis Consul, & Censor fuit: cuius est oratio Græca apud Rhodios: quem ciuem cum grauem, tum etiam eloquentem constat fuisse. P. etiam Scipionem Nasicam, qui est Corculum appellatus, qui item bis Consul, & Censor fuit, habitum eloquentem aiunt, illius, qui sacra acceperit, filium. dicunt etiam L. Lentulum, qui cũ C. Figulo Consul fuit; Q. Nobiliorem M. filium iam patrio instituto deditũ studio literarum, qui etiam Q. Ennium, qui cum patre eius in Aetolia militauerat, ciuitate donauit, cũ Triũuir coloniam deduxisset. & T. Annium Luscum, huius Q. Fuluij collegam, non indisertum dicunt fuisse. Atque etiam L. Paulus, Africani pater, personã principis ciuis facile dicendo tuebatur. At uero etiam tum Catone uiuo, qui annos quinque & LXXX natus excessit è uita, cum quidem eo ipso anno contra Ser. Galbam ad populum summa contentione dixisset, quã etiam orationem scriptam reliquit; sed uiuo Catone minores natu multi uno tempore oratores floruerunt. nam & A. Albinus, is qui Græce scripsit historiam, qui Consul cum L. Lucullo fuit, & literatus, & disertus fuit: & tenuit cum hoc locum quendam etiam Ser. Fuluius, & unà Ser. Fabius Pictor, & iuris, & literarum, & antiquitatis bene peritus. Quintusq; Fabius Labeo fuit ornatus ijsdem ferè laudi-

bus. Nam Q. Metellus, is, cuius quatuor filij consulares fuerunt, in primis est habitus eloquens: qui pro L. Cotta dixit, accusante Africano: cuius & aliæ sunt orationes, & contra Ti. Gracchum exposita est in C. Fannij annalibus. Tum ipse L. Cotta ueterator habitus, sed C. Lælius & P. Africanus in primis eloquentes, quorum extant orationes, ex quibus existimari de ingenijs oratorum potest. sed inter hos ætate paulum his antecedens sine controuersia Ser. Galba eloquentia præstitit: & nimirum is princeps ex Latinis illa oratorum propria, & quasi legitima opera tractauit, ut egrederetur à proposito ornandi causa, ut delectaret animos, ut permoueret, ut augeret rem, ut miserationibus, ut communibus locis uteretur: sed nescio quo modo huius, quem constat eloquentia præstitisse, exiliores orationes sunt, & redolentes magis antiquitatem, quàm aut Lælij, aut Scipionis, aut etiam ipsius Catonis: itaque exaruerunt, uix iam ut appareant. De ipsius Lælij & Scipionis ingenio, quãquam ea est iam, ut plurimum tribuatur ambobus, dicendi tamen laus est in Lælio illustrior. at oratio Lælij de collegijs non melior, quàm de multis quam uoles Scipionis: nõ quo illa Lælij quidquam sit dulcius, aut quod de religione dici possit augustius: sed multo tamen uetustior, & horridior ille, quàm Scipio: & cum sint in dicendo uariæ uoluntates, delectari mihi magis antiquitate uidetur, & lubenter uerbis etiam uti paulo magis priscis Lælius. sed est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere. nam ut ex bellica laude aspirare ad Africanum nemo potest, in qua ipsa

egregium Viriati bello reperimus fuisse Lælium: sic ingenij, literarum, eloquentiæ, sapientiæ denique, etsi utrique primas, priores tamen libenter deferunt Lælio. nec mihi cæterorum iudicio solum uidetur, sed etiam ipsorum inter ipsos concessu ita tributum fuisse. erat omnino tum mos, ut in reliquis rebus melior, sic in hoc ipso humanior, ut faciles essent in suum cuique tribuendo. memoria teneo, Smyrnæ me ex P. Rutilio Rufo audisse, cum diceret adolescentulo se accidisse, ut ex S. C. P. Scipio et D. Brutus, ut opinor, Coss. de re atroci magnáq; quærerent. nam cum in silua Scantia facta cædes esset, notíq; homines interfecti; insimulareturq; familia, partim etiam liberi societatis eius, quæ picarias de P. Cornelio, L. Mummio Cess. redemisset; decreuisse senatum, ut de ea re cognoscerent & statuerent Consules: causam pro publicanis accurate, ut semper solitus esset, eleganterq; dixisse Lælium: cum Consules re audita, Amplius, de consilij sententia pronunciauissent, paucis interpositis diebus iterum Lælium multo diligentius meliusq; dixisse; iterumq; eodem modo à Consulibus rem esse prolatam: tum Lælium, cum eum socij domum reduxissent, egissentq; gratias, &, ne defatigaretur, orauissent, locutum esse ita, se, quæ fecisset honoris eorum causa, studiose accurateq; fecisse, sed se arbitrari causam illam à Ser. Galba, quòd is in dicendo fortior, acriorq; esset, grauius, & uehementius posse defendi: itaque auctoritate C. Lælij publicanos causam detulisse ad Galbam: illum autem, quòd ei uiro succedendum esset, uerecunde, & dubitanter recepisse:

unum, quasi comperendinatus, medium diem fuisse, quem totum Galbam in consideranda causa componendáq; posuisse: & cum cognitionis dies esset, & ipse Rutilius rogatu sociorum domum ad Galbam mane uenisset, ut eum admoneret, & ad dicendi tempus adduceret, usque illum, quoad ei nunciatum esset Consules descendisse, omnibus exclusis commentatum in quadam testudine cum seruis literatis fuisse, quorum aliud alij dictare eodem tempore solitus esset: interim cum esset ei nunciatum tempus esse, exisse in ædes eo colore, & ijs oculis, ut egisse causam, non commentatum putares. addebat etiam, idq; ad rem pertinere putabat, scriptores illos male multatos exisse cum Galba. ex quo significabat illum non in agendo solum, sed etiam in meditando uehementem atque incensum fuisse. quid multa? magna expectatione, plurimis audientibus, coràm ipso Lælio sic illam causam, tanta ui, tantáq; grauitate dixisse Galbam, ut nulla ferè pars orationis silentio præteriretur: itaque multis querelis, multáq; miseratione adhibita, socios, omnibus approbantibus, illa die quæstione liberatos esse. Ex hac Rutiliana narratione suspicari licet, cum duæ summæ sint in oratore laudes, una subtiliter disputandi ad docendum, altera grauiter agendi ad animos audientium permouendos; multóq; plus proficiat is, qui inflammet iudicem, quàm ille, qui doceat; elegantiam in Lælio, uim in Galba fuisse. quæ quidem uis tum maxime cognita est, cum, Lusitanis à Ser. Galba Prætore contra interpositam, ut existimabatur, fidem, interfectis, L. Libone Tribuno pl. populum incitante, & rogationem in Gal

bam priuilegij similem ferente, summa senectute, ut ante dixi, M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit: quam orationem in Origines suas retulit, paucis ante quàm mortuus est an diebus, an mensibus? tum igitur recusans Galba pro sese, & populi R. fidem implorans, cum suos pueros, tum C. Galli etiam filium flens commendabat: cuius orbitas & fletus mire miserabilis fuit propter recentem memoriam clarissimi patris: isq; se tum eripuit flamma, propter pueros misericordia populi cõmota, sicut idem scriptum reliquit Cato. Atque etiam ipsum Libonem non infantem uideo fuisse, ut ex orationibus eius intelligi potest. Cum hæc dixissem, & paulum interquieuissem, Quid igitur, inquit, est causæ, Brutus, si tanta uirtus in oratore Galba fuit, cur ea nulla in orationibus eius apparet? quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino scripti reliquerunt. Nec enim est eadem, inquam, Brute causa non scribendi, & non tam bene scribendi, quàm dixerint. nam uidemus alios oratores inertia nihil scripsisse, ne domesticus etiã labor accederet ad forensem; pleræque enim scribuntur orationes habitæ iam, non ut habeantur: alios non laborare, ut meliores fiant; nulla enim res tantum ad dicendum proficit, quantum scriptio; memoriam autem in posterum ingenij sui nõ desiderant, cum se putant satis magnam adeptos esse dicendi gloriam, eamq; etiam maiorem uisum iri, si in existimantium arbitrium sua scripta non uenerint: alios, quòd melius putent dicere se posse, quàm scribere: quod peringeniosis hominibus, neque satis doctis, plerunque contigit, ut ipsi Galbæ: quem for=

tasse uis non ingenij solum, sed etiam animi, & naturalis quidam dolor dicentem incendebat, efficiebatq; ut & incitata, & grauis, & uehemens esset oratio: dein cum otiosus stylum prehenderat, motusq; omnis animi tanquam uentus hominem defecerat, flaccescebat oratio: quod ijs, qui limatius dicendi consectantur genus, accidere non solet: propterea quòd prudentia nũquam deficit oratorem; qua ille utens, eodem modo possit & dicere, & scribere. ardor animi non semper adest: isq; cum consedit, omnis illa uis, & quasi flamma oratoris extinguitur. hanc igitur ob causam uidetur Lælij mens spirare etiam in scriptis, Galbæ autem uis occidisse. Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium L. & Sp. Mummij fratres, quorum extant amborum orationes: simplex quidem Lucius & antiquus, Spurius autem nihilo ille quidem ornatior, sed tamen astrictior: fuit enim doctus ex disciplina Stoicorum. Multæ sunt Sp. Albini orationes. sunt etiam L. & C. Aureliorum Orestarum, quos aliquo uideo in numero oratorum fuisse. P. etiam Popilius cum ciuis egregius, tum non indisertus fuit: C. uero filius eius disertus. Caiusq; Tuditanus cum omni uita atque uictu excultus, atque expolitus, tũ eius elegans est habitum etiam orationis genus. Eodemq; in genere est habitus is, qui iniuria accepta fregit Ti. Gracchum patientia, ciuis in rebus optimis constantissimus M. Octauius. At uero M. Aemilius Lepidus, qui est Porcina dictus, ijsdem temporibus ferè, quibus Galba, sed paulo minor natu, & summus orator est habitus, & fuit, ut apparet ex orationibus, scriptor sanè bonus. Hoc in

oratore Latino primum mihi uidetur & lenitas appa-
ruiſſe illa Græcorum, & uerborum comprehenſio, etiã
artifex, ut ita dicam, ſtylus. hunc ſtudioſe duo adole-
ſcentes ingenioſiſſimi & propè æquales C. Carbo &
Ti. Gracchus audire ſoliti ſunt: de quibus iam dicendi
locus erit, cum de ſenioribus pauca dixero. Q. enim
Pompeius non contemptus orator temporibus illis fuit;
qui ſummos honores, homo per ſe cognitus, ſine ulla
commendatione maiorum eſt adeptus. Tum L. Caſ-
ſius multum potuit, non eloquentia, ſed dicendo ta-
men; homo non liberalitate, ut alij, ſed ipſa triſtitia
& ſeueritate popularis: cuius quidem legi tabellariæ
M. Antius Briſo Tribunus pl. diu reſtitit, M. Lepido
Conſule adiuuante. eaq́; res P. Africano uituperatio-
ni fuit, quòd eius auctoritate de ſententia deductus
Briſo putabatur. Tum duo Cæpiones multum clien-
tes conſilio & lingua, plus auctoritate tamen & gra-
tia ſubleuabant. ſed Pompeij ſunt ſcripta nec nimis
extenuata, (quanquam ueterum eſt ſimilis) & plena
prudentiæ. P. Craſſum ualde probatum oratorem, ijſ-
dem ferè temporibus accepimus; qui & ingenio ua-
luit, & ſtudio, & habuit quaſdam etiam domeſticas
diſciplinas. nam & cum ſummo illo oratore Ser. Gal-
ba, cuius Caio filio filiam ſuam collocauerat, affinitate
ſeſe deuinxerat: & cum eſſet P. Mutij filius, fra-
tremq́; haberet P. Scæuolam, domi ius ciuile cogno-
uerat. in eo induſtriam conſtat ſummam fuiſſe, ma-
ximamq́; gratiam, cum & conſuleretur plurimum, &
diceret. Horum ætatibus adiuncti duo C. Fannij,
Caij Marci filij, fuerunt: quorũ Caij filius, qui Cõſul

cum Domitio fuit, unam orationem de socijs & nomine Latino contra Gracchum reliquit, sanè & bonam, & nobilem. Tum Atticus, Quid ergo? est ne ista Fannij? nam uaria opinio pueris nobis erat. alij à C. Persio literato homine scriptam esse aiebant, illo, quem significat ualde doctum esse Lucilius: alij multos nobiles, quod quisque potuisset, in illam orationem contulisse. Tum ego, Audiui equidem ista, inquam, de maioribus natu, sed nũquam sum adductus ut crederem: eamq; suspicionem propter hanc causam credo fuisse, quòd Fannius in mediocribus oratoribus habitus esset, oratio autem uel optima esset illo quidem tempore orationum omnium. sed nec eiusmodi est, ut à pluribus confusa uideatur; unus enim sonus est totius orationis, & idem stylus: nec de Persio reticuisset Gracchus, cũ & Fannius de Menelao Maratheno, & de cæteris obiecisset, præsertim cum Fannius nunquam sit habitus elinguis: nam & causas defensitauit; & Tribunatus eius, arbitrio & auctoritate P. Africani gestus, nõ obscurus fuit. Alter autem C. Fannius M. F. C. Lælij gener, & moribus, & ipso genere dicendi durior. is soceri instituto; quem, quia cooptatus in Augurum collegium non erat, non admodum diligebat, præsertim cum ille Q. Scæuolam sibi minorem natu generum prætulisset: cui tamen Lælius se excusans, non genero minori dixit se illud, sed maiori filiæ detulisse: is tamen instituto Lælij Panætium audiuerat. eius omnis in dicendo facultas ex historia ipsius non ineleganter scripta perspici potest: quæ neque nimis est infans, neque perfecte diserta. Mutius autem Augur, quod pro se

opus erat, ipse dicebat, ut de pecunijs repetundis contra T. Albutium. is oratorum in numero non fuit: iuris ciuilis intelligentia, atque omni prudentiæ genere præstitit. L. Celius Antipater, scriptor, quemadmodum uidetis, fuit ut temporibus illis luculẽtus, iuris ualde peritus, multorum etiam, ut L. Crassi, magister. Vtinam in Ti. Graccho, Caioq; Carbone talis mens ad remp. bene gerendam fuisset, quale ingenium ad bene dicendũ fuit: profecto nemo his uiris gloria præstitisset. sed eorum alter propter turbulentissimum Tribunatum, ad quem ex inuidia fœderis Numantini bonis iratus accesserat, ab ipsa rep. est interfectus: alter propter perpetuam in populari ratione leuitatem morte uoluntaria se à seueritate iudicum uindicauit. sed fuit uterque summus orator: atque hoc memoria patrum teste dicimus. nã & Carbonis & Gracchi habemus orationes, nondum satis splendidas uerbis, sed acutas, prudentiæq; plenissimas. Fuit Gracchus diligentia Corneliæ matris à puero doctus, & Græcis literis eruditus. nam semper habuit exquisitos è Græcia magistros, in eis iam adolescens Diophanem Mitylenæum, Græciæ temporibus illis disertissimum: sed & breue tempus ingenij augendi, & declarandi fuit. Carbo, quòd uita suppeditauit, est in multis iudicijs causisq; cognitus. hunc qui audierant prudentes homines, in quibus familiaris noster L. Gellius, qui se illi contubernalem in Consulatu fuisse narrabat, canorum oratorem, & uolubilem, & satis acrem, & uehementem, atque eundem & ualde dulcem, & perfacetum fuisse dicebat. addebat, industrium etiam, & diligentem, & in exercitationibus cõ=

mentationibusq́; multum operæ ſolitum eſſe ponere. hic optimus illis temporibus eſt patronus habitus, eoq́; forũ tenente plura fieri iudicia cœperunt. nam & quæſtiones perpetuæ hoc adoleſcente cõſtitutæ ſunt, quæ antea nullæ fuerunt: (L. enim Piſo Tribunus pl. legem primus de pecunijs repetundis Cenſorino et Manilio Coss. tulit: ipſe etiam Piſo & cauſas egit, & multarum legum aut auctor, aut diſſuaſor fuit: isq́; & orationes reliquit, quæ iam euanuerunt, & annales ſanè exiliter ſcriptos) & iudicia populi, quibus aderat Carbo, iam magis patronum deſiderabant, tabella data: quam legem L. Caſſius Lepido & Mancino Coss. tulit. Veſter etiam D. Brutus M. filius, ut ex familiari eius L. Accio poeta ſum audire ſolitus, & dicere non inculte ſolebat, & erat cum literis Latinis, tum etiam Græcis, ut temporibus illis, eruditus. Quæ tribuerat idẽ Accius etiam Q. Maximo L. Pauli nepoti. Et uero, ante Maximũ, illum Scipionem, quo duce priuato Ti. Gracchus occiſus eſt, cum omnibus in rebus uehementem, tum acrem aiebat in dicendo fuiſſe. Tũ etiam P. Lentulus ille princeps, ad remp. duntaxat quod opus eſſet, ſatis habuiſſe eloquentiæ dicitur. Iiſdemq́; temporibus L. Furius Philus perbene Latine loqui putabatur, literatiusq́; quàm cæteri. P. Scæuola ualde prudenter & acute. paulo etiam copioſius, nec multo minus prudenter M. Manilius. Appij Claudij uolubilis, ſed paulo feruidior erat oratio. In aliquo numero etiam M. Fuluius Flaccus, & C. Cato Africani ſororis filius, mediocres oratores: etſi Flacci ſcripta ſunt, ſed ut ſtudioſi literarum. Flacci autem æmulus P. Decius

fuit, non infans ille quidem, sed ut uita, sic oratione etiam turbulentus. M. Drusus C. filius, qui in Tribunatu C. Gracchum collegam iterum Tribunum fecit, uir & oratione grauis, & auctoritate: eiq; proxime adiunctus C. Drusus frater fuit. Tuus etiam gentilis Brute M. Pēnus facile agitauit in Tribunatu, C. Gracchum paulum ætate antecedens: fuit enim M. Lepido & L. Oreste Coss. Quæstor Gracchus, Tribunus Pennus, illius M. filius, qui cum Q. Aelio Consul fuit: sed is omnia summa sperans, Aedilitius est mortuus. Nam de T. Flaminio, quem ipse uidi, nihil accepi, nisi Latine diligenter locutum. Iis adiuncti sunt C. Curio, M. Scaurus, P. Rutilius, C. Gracchus. de Scauro, & Rutilio breuiter licet dicere: quorū neuter summi oratoris habuit laudem, & uterque in multis causis uersatus. erat in quibusdam laudandis uiris, etiam si maximi ingenij non essent, probabilis tamen industria: quanquam ijs quidem non omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuit: neque enim refert uidere, quid dicendum sit, nisi id queas solute & suauiter dicere: ne id quidem satis est, nisi id, quod dicitur, sit uoce, uultu, motuq; conditius. quid dicam opus esse doctrina? sine qua, etiam si quid bene dicitur adiuuante natura, tamen id, quia fortuito fit, semper paratum esse non potest. in Scauri oratione, sapientis hominis & tecti, grauitas summa, & naturalis quædā inerat auctoritas, non ut causam, sed ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret. hoc dicendi genus ad patrocinia mediocriter aptum uidebatur, ad senatoriam uero sententiam, cuius erat ille princeps, uel

maxime : significabat enim non prudentiam solum, sed, quod maxime rem continebat, fidem. habebat hoc à natura ipsa, quod à doctrina non facile posset. quã= quam huius quoque ipsius rei, quemadmodum scis, præ cepta sunt. huius & orationes sunt, & tres ad L. Fufi dium libri scripti de uita ipsius acta, sanè utiles, quos nemo legit. at Cyri uitam & disciplinam legunt, præ claram illam quidem, sed neque tã rebus nostris aptã, nec tamen Scauri laudibus anteponendam. Ipse etiã Fufidius in aliquo patronorum numero fuit. Rutilius autem in quodam tristi & seuero genere dicendi uer= satus est, & uterque natura uehemens & acer. ita= que cum unà Consulatum petiuissent, non ille solum, qui repulsam tulerat, accusauit ambitus designatum cõ petitorem, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium in iudicium uocauit : multáq; opera, multáq; industria Rutilius fuit : quæ erat propterea gratior, quòd idem magnum munus de iure respondendi sustinebat. sunt eius orationes ieiunæ : multa præclara de iure : doctus uir, & Græcis literis eruditus, Panætij auditor, pro= pè perfectus in Stoicis, quorum peracutum & artis plenum orationis genus, sed tamen & exile, nec satis populari assensioni accommodatum : itaque illa, quæ propria est huius disciplinæ, philosophorum de se ipso= rum opinio, firma in hoc uiro & stabilis inuenta est: qui cũ innocentissimus in iudiciũ uocatus esset, quo iu= dicio conuulsam penitus scimus esse remp. cum essent eo tempore eloquentissimi uiri L. Crassus & M. Anto nius consulares, eorum adhibere neutrum uoluit, dixit ipse pro sese, & pauca C. Cotta, quòd sororis erat fi=

litus, et is quidem tamen ut orator, quanquam erat admodum adolescens: sed Q. Mutius enucleate ille quidem, et polite, ut solebat, nequaquã autem ea ui atque copia, quam genus illud iudicij & magnitudo causæ postulabat. habemus igitur in Stoicis oratoribus Rutilium, Scaurum in antiquis: utrunque tamen laudemus, quoniam per illos ne hæc quidem in ciuitate genera hac oratoria laude caruerunt: uolo enim ut in scena, sic etiam in foro, non eos modo laudari, qui celeri motu & difficili utantur, sed eos etiam, quos statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo ueritas non molesta. Et quoniam Stoicorum est facta mentio, Q. Aelius Tubero fuit illo tempore, L. Pauli nepos, nullo in oratorum numero, sed uita seuerus, & congruens cum ea disciplina, quam colebat, paulo etiã durior, qui quidem in Triumuiratu iudicauerit contra P. Africani auunculi sui testimonium, uacationem Augures, quo minus iudicijs operam darent, non habere: sed ut uita, sic oratione durus, incultus, horridus: itaque honoribus maiorum respondere non potuit. fuit autem constans ciuis, & fortis, & in primis Gracco molestus: quod indicat Gracchi in eum oratio. sunt etiam in Gracchum Tuberonis. is fuit mediocris in dicendo, doctissimus in disputando. Tum Brutus, Quàm hoc idem in nostris contingere intelligo, quod in Græcis, ut omnes ferè Stoici prudentissimi in disserendo sint, & id arte faciant, sintq; architecti penè uerborum; ijdem traducti à disputando ad dicendum, inopes reperiantur. unum excipio Catonem, in quo perfectissimo Stoico summam eloquentiam non desiderẽ:

quam exiguam in Fannio, ne in Rutilio quidem magnam, in Tuberone nullam uideo fuisse. Et ego, Non, inquam, Brute sine causa: propterea quòd istorum in dialecticis omnis cura consumitur, uagum illud orationis & fusum & multiplex non adhibetur genus: tuus autem auunculus, quemadmodum scis, habet à Stoicis id, quod ab illis petendum fuit; sed dicere didicit à dicendi magistris, eorumq; more se exercuit. quòd si omnia à philosophis essent petenda, Peripateticorum institutis commodius fingeretur oratio. quo magis tuum Brute iudicium probo, qui eorum, id est ex uetere Academia, philosophorum, sectam secutus es, quorum in doctrina atque præceptis disserendi ratio coniungitur cum suauitate dicendi & copia. quanquam ea ipsa Peripateticorum Academicorumq; cõsuetudo in ratione dicendi talis est, ut nec perficere oratorem possit ipsa per sese, nec sine ea orator esse perfectus. nam ut Stoicorum astrictior est oratio, aliquantoq; contractior, quàm aures populi requirunt: sic illorum liberior & latior, quàm patitur consuetudo iudiciorum & fori. quis enim uberior in dicendo Platone? Iouem sic, ut aiunt philosophi, si Græce loquatur, loqui. quis Aristotele neruosior? Theophrasto dulcior? lectitauisse Platonem studiose, audiuisse etiam Demosthenes dicitur: idq; apparet ex genere & granditate uerborum. dicit etiam in quadam epistola hoc ipse de sese. sed & huius oratio in philosophiam translata pugnacior, ut ita dicam, uidetur, & illorum in iudicia pacatior. nũc reliquorum oratorum ætates, si placet, & gradus persequamur. Nobis uero, inquit Atticus, & uehemen-

ter quidem; ut pro Bruto etiam respondeam. Curio fuit igitur eiusdem ferè ætatis, sanè illustris orator, cuius de ingenio ex orationibus eius existimari potest: sunt enim & aliæ, & pro Ser. Fuluio de incestu nobilis oratio. nobis quidem pueris hæc omnium optima putabatur: quæ uix iam comparet in hac turba nouorum uoluminum. Præclare, inquit Brutus, teneo, qui istam turbam uoluminum effecerit. Et ego, inquam, intelligo Brute, quem dicas. certe enim & boni aliquid attulimus iuuentuti, magnificentius, quàm fuerat, genus dicendi, & ornatius: & nocuimus forsasse, quòd ueteres orationes post nostras, nō à me quidem, (meis enim illas antepono) sed à plerisque legi sunt desitæ. Enumera, inquit, me in plerisque. quanquam uideo mihi multa legenda iam te auctore, quæ antea contemnebam. Atqui hæc, inquam, de incestu laudata oratio, puerilis est locis multis: de amore, de tormentis, de rumore, loci sanè inanes, ueruntamen, nondum tritis nostrorum hominum auribus, nec erudita ciuitate, tolerabiles. scripsit etiam alia nonnulla; & multa dixit, & illustria; & in numero patronorum fuit: ut eum mirer, cum & uita suppeditauisset, & splendor ei non defuisset, Consulem non fuisse. Sed ecce in manibus uir & præstantissimo ingenio, et flagranti studio, & doctus à puero C. Gracchus. noli enim putare quenquam Brute pleniorem & uberiorem ad dicendum fuisse. Et ille, Sic prorsus, inquit, existimo: atque istum de superioribus penè solum lego. Imo planè, inquam, Brute legas censeo. damnum enim illius immaturo interitu res Romanæ

Latinæq; literæ fecerunt. utinam non tam fratri pietatem, quàm patriæ præstare uoluisset: quàm ille facile tali ingenio, diutius si uixisset, uel paternam esset, uel auitam gloriam consecutus: eloquentia quidem nescio an habuisset parem neminem. grandis est uerbis, sapiens sententijs, genere toto grauis. manus extrema non accessit operibus eius: præclare inchoata multa, perfecta non planè. legendus inquam est hic orator Brute, si quisquam alius, iuuentuti: non enim solum acuere, sed etiam alere ingenium potest. Huic successit ætati C. Galba, Seruij illius eloquẽtissimi uiri filius, P. Crassi eloquentis & iuris periti gener. laudabant hunc patres nostri, fauebant etiam propter patris memoriam, sed cecidit in cursu. nam rogatione Manilia, Iugurthinæ coniurationis inuidia, cum pro sese ipse dixisset, oppressus est. extat eius peroratio, qui epilogus dicitur: qui tanto in honore pueris nobis erat, ut eum etiam edisceremus. hic, qui in collegio sacerdotum esset, primus post Romam conditam iudicio publico est condemnatus. P. Scipio, qui est in Consulatu mortuus, non multum ille quidem, nec sæpe dicebat, sed & Latine loquendo cuiuis erat par, & omnes sale facetijsq; superabat. eius collega L. Bestia bonis initijs orsus Tribunatus (nam P. Popilium ui C. Gracchi expulsum sua rogatione restituit) uir & acer & non indisertus, tristes exitus habuit Consulatus: nam inuidiosa lege Manilia quæstione C. Galbam sacerdotem, & quatuor cõsulares, L. Bestiam, C. Catonem, Sp. Albinum, ciuemq; præstantissimum L. Opimium Gracchi interfectorem, à populo absolutum, cum is contra populi stu

dium stetisset, Gracchani iudices sustulerũt. Huius dissi milis in Tribunatu, reliquaq́; omni uita, ciuis improbus C. Licinius Nerua non indisertus fuit. C. Fimbria temporibus iisdem ferè, sed longius ætate prouectus, habitus est sanè, ut ita dicam, luculentus patronus, asper, maledicus, genere toto paulo feruidior atque cõmotior, diligentia tamen & uirtute animi atque uita bonus auctor in senatu. idem tolerabilis patronus, nec rudis in iure ciuili, & cum uirtute, tum etiam ipso orationis genere liber: cuius orationes pueri legebamus, quas iã reperire uix possumus. Atque etiam ingenio, & sermone eleganti, ualetudine incommoda, C. Sestius Caluinus fuit: qui etsi, cum remiserant dolores pedum, non deerat in causis, tamen id nõ sæpe faciebat. itaque consilio eius, cum uolebant, homines utebantur; patrocinio, cum licebat. Iisdem temporibus M. Brutus: in quo magnum fuit Brute dedecus generi uestro; qui cũ tanto nomine esset, patremq́; optimum uirum habuisset, & iuris peritissimum, accusationem factitauerit, ut Athenis Lycurgus. is magistratus non petiuit, sed fuit accusator uehemens & molestus, ut facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum degenerauisse uitio deprauatæ uoluntatis. Atque eodem tempore accusator de plebe L. Cæsidenus fuit. quem ego audiui iam senẽ, * cum ab L. Sabelio multam lege Aquilia de iustitia petiuisset. non fecissem hominis penè infimi mentionem, nisi iudicarem, qui suspiciosius aut criminosius diceret, audiuisse me neminem. Doctus etiam Græcis T. Albutius, uel potius penè Græcus. loquor ut opinor, sed licet ex orationibus iudicare. fuit autem Athenis ado=

lescés: perfectus Epicureus euaserat, minime aptũ ad dicendũ genus. Iamq́; Q. Catulus, nõ antiquo illo more, sed hoc nostro, nisi quid fieri potest perfectius, eruditus. multæ literæ: summa non uitæ solum atque naturæ, sed orationis etiam comitas: incorrupta quædam Latini sermonis integritas: quæ perspici cum ex orationibus eius potest, tum facillime ex eo libro, quem de Consulatu, & de rebus gestis suis conscriptum molli & Xenophonteio genere sermonis misit ad A. Furium poetam familiarem suum: qui liber nihilo notior est, quàm illi tres, de quibus ante dixi, Scauri libri. Tum Brutus, Mihi quidem nec iste notus est, nec illi: sed nec mea culpa est: nunquam enim in manus inciderunt. nunc autem & à te sumam, & conquiram ista posthac curiosius. Fuit igitur in Catulo sermo Latinus: quæ laus dicendi non mediocris ab oratoribus plerisque neglecta est. nam de sono uocis, & suauitate appellandarum literarum, quoniam filium cognouisti, noli expectare quid dicam: quanquam filius quidem non fuit in oratorum numero, sed non deerat ei tamen in sententia dicenda cum prudentia, tum elegans quoddam & eruditum orationis genus. nec habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in numero patronorum: sed erat talis, ut, cum quosdam audires, qui tum erant præstantes, uideretur esse inferior; cum autem ipsum audires sine comparatione, non modo contentus esses, sed melius non quæreres. Q. Metellus Numidicus, & eius collega M. Silanus, dicebãt de rep. quod esset illis uiris, & consulari dignitati satis. M. Aurelius Scaurus non sæpe dicebat, sed polite:

Latine uero in primis est eleganter locutus. Quæ laus eadem in A. Albino bene loquendi fuit. Nam flamen Albinus etiam in numero est habitus disertorum. Q. etiam Cæpio, uir acer, & fortis: cui fortuna belli, crimini; inuidia populi, calamitati fuit. Tum etiam C. & L. Memmij fuerunt, oratores mediocres, accusatores acres atque acerbi: itaque in iudicium capitis multos uocauerunt, pro reis non sæpe dixerunt. Sp. Torius satis ualuit in populari genere dicendi, is qui agrum publicum, uitiosa & inutili lege, uectigale leuauit. M. Marcellus Aesernini pater, non ille quidem in patronis, sed & in promptis tamen, & non inexercitatis ad dicendum fuit, ut filius eius P. Lentulus.
L. etiam Cotta prætorius in mediocrium oratorum numero, dicendi non ita multum laude processerat; sed de industria cum uerbis, tum etiam ipso sono quasi sub rustico persequebatur atque imitabatur antiquitatem. atque ego & in hoc ipso Cotta, & in alijs pluribus intelligo, me non ita disertos homines & retulisse in oratorum numerum, & relaturum. est enim propositum colligere eos, qui hoc munere in ciuitate functi sint, ut tenerent oratorum locum: quorum quidem quæ fuerit ascensio, & quàm in omnibus rebus difficilis optimi perfectio atque absolutio, ex eo, quod dicam, existimari potest. quàm multi enim iam oratores commemorati sunt, et quàm diu in eorũ enumeratione uersamur; cũ tamen spisse, atque uix, ut dudũ ad Demosthenem & Hyperidem, sic nũc ad Antoniũ Crassumq; peruenimus. nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos, & in his primum cum Græcorum gloria

Latine dicendi copiam æquatam. Omnia ueniebant Antonio in mentem, eaq́; suo quæque loco, ubi plurimum proficere & ualere possent. ut ab Imperatore equites, pedites, leuis armatura: sic ab illo in maxime opportunis orationis partibus collocabantur. erat memoria summa, nulla meditationis suspicio, imparatus semper aggredi ad dicendum uidebatur, sed ita erat paratus, ut iudices illo dicente nonnunquam uiderentur non satis parati ad cauendum fuisse. Verba ipsa, non illa quidem elegantissimo sermone; itaque diligenter loquendi laude caruit, (neque tamen est admodum inquinate locutus) sed illa, quæ proprie laus oratoris est in uerbis: nam ipsum Latine loqui est illud quidem, ut paulo ante dixi, in magna laude ponendum, sed non tam sua sponte, quàm quòd est à plerisque neglectum: non enim tam præclarū est scire Latine, quàm turpe nescire: neque tam id mihi oratoris boni, quàm ciuis Romani proprium uidetur: sed tamen Antonius in uerbis & eligendis, neque id ipsum tam leporis causa, quàm ponderis, & collocandis, & comprehensione deuinciendis, nihil non ad rationem, & tanquā ad artem dirigebat, uerum multo magis hoc idem in sententiarum ornamentis, & conformationibus. quo genere quia præstat omnibus Demosthenes, idcirco à doctis oratorum est princeps iudicatus. σχήματα enim quæ uocant Græci, ea maxime ornant oratorem: eaq́; non tam in uerbis pingendis habent pondus, quàm in illuminandis sententijs. sed cum hæc magna in Antonio, tum actio singularis. quæ si partienda est in gestum, atque uocem: gestus erat non uerba expri=

mens, ſed cum ſententijs congruens, manus, humeri, latera, ſupploſio pedis, ſtatus, inceſſus, omniſq; motus cum uerbis ſententijſq; conſentiens: uox permanens, uerum ſubrauca natura: ſed hoc uitium huic uni in bonum conuertebatur: habebat enim flebile quiddam in queſtionibus, aptumq; cum ad fidem faciẽdam, tum ad miſericordiam commouendam: ut uerum uideretur in hoc illud, quod Demoſthenem ferunt ei, qui quæſiuiſſet quid primum eſſet in dicendo, actionem, quid ſecundum, idem, & idem tertium, reſpondiſſe. nulla res magis penetrat in animos, eoſq; fingit, format, flectit: taleſq; oratores uideri facit, quales ipſi ſe uideri uolunt. Huic alij parem eſſe dicebant, alij anteponebant L. Craſſum. illud quidem certe omnes ita iudicabant, neminem eſſe, qui, horum alterutro patrono, cuiuſquam ingenium requireret. equidẽ quanquam Antonio tantum tribuo, quantum ſupra dixi: tamen Craſſo nihil ſtatuo fieri potuiſſe perfectius. erat ſumma grauitas, erat cum grauitate iunctus facetiarum & urbanitatis oratorius, non ſcurrilis lepos: Latine loquendi accurata, & ſine moleſtia diligens elegantia: in diſſerendo mira explicatio: cum de iure ciuili, cum de æquo & bono diſputaretur, argumentorum & ſimilitudinum copia. nam ut Antonius coniectura mouenda, aut ſedanda ſuſpicione, aut excitanda, incredibilem uim habebat: ſic in interpretando, in definiẽdo, in explicanda æquitate, nihil erat Craſſo copioſius: idq; cum ſæpe aliàs, tum apud Centumuiros in M. Curij cauſa cognitum eſt. ita enim multa tũ contra ſcriptum pro æquo & bono dixit, ut hominem acutiſſimum Q. Scæuo-

lam, & in iure, in quo illa causa uertebatur, paratissimum obrueret argumentorũ exemplorumq́; copia: atque ita tum ab his patronis æqualibus, etiam consularibus, causa illa dicta est, cum uterque ex contraria parte ius ciuile defenderet, ut eloquẽtium iuris peritissimus Crassus, iuris peritorum eloquentissimus Scæuola putaretur: qui quidem cum peracutus esset ad excogitandum, quid in iure, aut in æquo uerum aut esset, aut non esset; tum uerbis erat ad rem cum summa breuitate mirabiliter aptus. quare sit nobis orator in hoc interpretandi explanandiq́; & disserendi genere mirabilis, sic, ut simile nihil uiderim: in augendo, in ornando, in refellendo magis existimator metuẽdus, quàm admirandus orator. uerum ad Crassum reuertamur.
Tum Brutus, Etsi satis, inquit, mihi uidebar habere cognitum Scæuolam ex ijs rebus, quas audiebam sæpe ex C. Rutilio, quo utebatur propter familiaritatem Scæuolæ nostri: tamen ista mihi eius dicendi tanta laus nota non erat: itaque cepi uoluptatem, tam ornatum uirum, tamq́; excellens ingenium fuisse in nostra rep. Hic ego, Noli, inquam, Brute existimare his duobus quidquam fuisse in nostra ciuitate præstantius. nam ut paulo ante dixi cõsultorum alterum disertissimum, disertorum alterum consultissimum fuisse: sic in reliquis rebus ita dissimiles erant inter sese, statuere ut tamen non posses, utrius te malles similiorẽ. Crassus erat elegantium parcissimus, Scæuola parcorum elegantissimus. Crassus in summa comitate habebat etiam seueritatis satis: Scæuolæ multa in seueritate non deerat tamen comitas. licet omnia hoc modo. sed uereor, ne

fingi uideantur hæc,ut dicantur à me quodam modo. res se tamen sic habet. cum omnis uirtus sit,ut uestra Brute uetus Academia dixit, mediocritas: uterque horum medium quiddam uolebat sequi: sed ita cadebat, ut alter ex alterius laude partem,uterque autem suam totam haberet. Tum Brutus,Cum ex tua oratione mihi uideor,inquit,bene Crassum,& Scæuolam cognouisse: tum de te, & de Ser. Sulpitio cogitans, esse quandam uobis cum illis similitudinem iudico. Quonam,inquam, istuc modo? Quia mihi & tu uideris, inquit,tantum iuris ciuilis scire uoluisse, quantum satis esset oratori; & Seruius eloquentiæ tantum assumpsisse, ut ius ciuile facile possit tueri: ætatesq; uestræ,ut illorum, nihil, aut non ferè multum differunt. Et ego,De me,inquam,dicere nihil est necesse: de Seruio autem & tu probe dicis,& ego dicam, quod sentio. Non enim facile quem dixerim plus studij, quàm illum, & ad dicendum,& ad omnes bonarum rerũ disciplinas adhibuisse. nam & in ijsdem exercitationibus ineunte ætate fuimus: & postea Rhodum unà ille etiam profectus est, quo melior esset, & doctior: et inde ut redijt,uidetur mihi in secunda arte primus esse maluisse, quàm in prima secundus. atque haud scio an par principibus esse potuisset: sed fortasse maluit,id quod est adeptus,longe omniũ non eiusdem modo ætatis, sed eorum etiam,qui fuissent,in iure ciuili esse princeps. Hic Brutus, Ain' tu,inquit? etiam ne Q. Scæuolæ Seruium nostrum anteponis? Sic enim,inquã,Brute existimo,iuris ciuilis magnum usum & apud Scæuolam,& apud multos fuisse, artem in hoc uno: quod

nunquam effecisset ipsius iuris scientia, nisi eam præterea didicisset artem, quæ doceret rem uniuersam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscurã explanare interpretando, ambiguam primum uidere, deinde distinguere, postremo habere regulam, qua uera & falsa iudicarentur, & quæ quibus propositis essent, quæq; non essent consequentia. hic enim attulit hanc artem omnium artium maximam quasi lucem ad ea, quæ confuse ab alijs aut respõdebantur, aut agebantur. Dialecticam mihi uideris dicere, inquit. Recte, inquam, intelligis. sed adiunxit etiam & literarum scientiam, & loquendi elegantiam: quæ ex scriptis eius, quorum similia nulla sunt, facillime perspici potest. cumq; dicendi causa duobus peritissimis operã dedisset, L. Lucilio Balbo, C. Aquilio Gallo: Galli hominis acuti & exercitati promptam in agendo, & in respondendo celeritatem subtilitate diligentiaq; superauit: Balbi docti & eruditi hominis in utraque re consideratam tarditatem uicit, expediendis conficiendisq; rebus. sic & habet, quod uterque eorum habuit: & expleuit, quod utrique defuit. itaque ut Crassus mihi uidetur sapientius fecisse, quàm Scæuola: (hic enim causas studiose recipiebat, in quibus à Crasso superabatur: ille se consuli uolebat, ne qua in re inferior esset, quàm Scæuola) sic Seruius sapientissime. cum enim duæ ciuiles artes ac forenses plurimum & laudis haberent, & gratiæ: perfecit, ut altera præstaret omnibus; ex altera tantum assumeret, quantum esset & ad tuẽdum ius ciuile, & ad obtinendam consularem dignitatem satis. Tum Brutus, Ita prorsus, inquit, et antea putabam.

putabam. audiui enim nuper eum studiose, & frequẽter Sami, cum ex eo, ius nostrum pontificium qua ex parte cum iure ciuili coniunctum esset, uellem cognoscere: & nunc meum iudicium multo magis confirmo testimonio & iudicio tuo: simul illud gaudeo, quòd et æqualitas uestra, & pares honorum gradus, et artium studiorumq; quasi finitima uicinitas tantum abest ab obtrectatione, & inuidia, quæ solet lacerare plerosque, uti ea non modo non exulcerare uestram gratiam, sed etiam conciliare uideatur. quali enim te erga illũ perspicio, tali illum in te uoluntate iudicioq; cognoui. itaque doleo & illius consilio, & tua uoce populum R. carere tandiu. quod cum per se dolendum est, tum multo magis consideranti, ad quos ista non translata sint, sed nescio quo pacto deuenerint. Hic Atticus, Dixeram, inquit, à principio, de rep. ut sileremus: itaq; faciamus: nam si isto modo uolumus singulas res desiderare, non modo quærendi, sed ne lugendi quidem finem reperiemus. Pergamus ergo, inquam, ad reliqua, & institutum ordinem persequamur. Paratus igitur ueniebat Crassus: expectabatur: audiebatur à principio statim, quod erat apud eum semper accuratum: expectatione dignus uidebatur: non multa iactatio corporis, non inclinatio uocis, nulla inambulatio, non crebra supplosio pedis, uehemens & interdum irata & plena iusti doloris oratio; multæ, & cum grauitate facetiæ; quodq; difficile est, idem & perornatus, & perbreuis. iam in altercando inuenit parem neminem. uersatus est in omni ferè genere causarum. mature in locum principum oratorum uenit.

accusauit C. Carbonem, eloquentissimum hominem, ad modum adolescens: summam ingenij non laudem modo, sed etiam admirationem est consecutus. defendit postea Liciniam uirginem, cum annos XXVII. natus esset: in ea ipsa causa fuit eloquentissimus, orationisq; eius scriptas quasdam partes reliquit. uoluit adolescens in colonia Narbonensi causæ popularis aliquid attingere, eamq; coloniã, ut fecit, ipse deducere. extat in eam legem senior, ut ita dicam, quàm illa ætas ferebat, oratio. multæ deinde causæ, sed ita tacitus Tribunatus, ut, nisi in eo magistratu cœnauisset apud præconem Granium, idq; nobis narrauisset Lucilius, Tribunum pl. nesciremus fuisse. Ita prorsus, inquit Brutus. sed ne de Scæuolæ quidem Tribunatu quidquam audiuisse uideor, & eum collegam Crassi credo fuisse. Omnibus quidem alijs, inquam, in magistratibus, sed Tribunus anno post fuit, eoq; in rostris sedente suasit Seruiliam legem Crassus. nam Censuram sine Scæuola gessit. eum enim magistratum nemo unquã Scæuolarum petiuit. sed hæc Crassi cum edita oratio est, quam te sæpe legisse certo scio, quatuor & triginta tum habebat annos, totidemq; annis mihi ætate præstabat. ijs enim Consulibus eam legem suasit, quibus nati sumus, cum ipse esset Q. Cæpione Consule natus, & C. Lælio, triennio ipso minor, quàm Antonius. quod idcirco posui, ut, dicẽdi Latine prima maturitas in qua ætate extitisset, posset notari; & intelligeretur iam ad summum penè esse perductam, ut eò nihil ferme quisquam addere posset, nisi qui à philosophia, à iure ciuili, ab historia fuisset instructior. Erit, inquit

M. Brutus, aut iam est iste, quem expectas? Nescio, inquam. sed est etiam L. Crassi in Consulatu pro Q. Cæpione, defensione iuncta, non breuis, ut laudatio, ut oratio autem, breuis, postrema Censoris oratio, qua anno duodequinquagesimo usus est. in his omnibus inest quidā sine ullo fuco ueritatis color. quin etiam comprehensio, & ambitus ille uerborum (si sic periodum appellari placet) erat apud illum contractus, & breuis, & in membra quædam, quæ κῶλα Græci uocant, dispertiebat orationem lubentius. Hoc loco Brutus, Quandoquidem tu istos oratores, inquit, tantopere laudas, uellem aliquid Antonio præter illū de ratione dicendi sanè exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere: cum enim omnibus memoriam sui, tum etiam disciplinam dicendi nobis reliquissent. nam Scæuolæ dicendi elegantiam satis ex ijs orationibus, quas reliquit, habemus cognitam. Et ego, Mihi quidem à pueritia quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Cæpionis oratio: in qua & auctoritas ornatur senatus, quo pro ordine illa dicuntur; & inuidia cō citatur in iudicum, & in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. multa in illa oratione grauiter, multa leniter, multa aspere, multa facete dicta sunt: plura etiam dicta, quàm scripta: quod ex quibusdam capitibus expositis, nec explicatis intelligi potest. ipsa illa censoria contra Cn. Domitium collegam non est oratio, sed quasi capita rerum, & orationis commentarium paulo plenius: nulla est enim altercatio clamoribus unquam habita maioribus. & uero fuit in hoc & po=

pularis dictio excellens. Antonij genus dicendi multo aptius iudicijs, quàm concionibus. Hoc loco ipsum Domitium non relinquo. nam etsi non fuit in oratorum numero, tamen pono satis in eo fuisse orationis, atque ingenij, quo & magistratus personam, & consularē dignitatem tueretur. quod idem de C. Celio dixerim, industriam in eo summam fuisse, summasq; uirtutes, eloquentiæ tantum, quod esset in rebus priuatis amicis eius, in rep. ipsius dignitati satis. Eodem tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus Latine & diligēter loquentibus numeratus est: qui tamen summa nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, collegio, summa etiam eloquentia, L. Philippum in Consulatus petitione superauit. Eodem tempore C. Clodius, etsi propter summam nobilitatem, & singularem potentiam magnus erat, tamen etiam eloquentiæ quandam mediocritatem afferebat. Eiusdem ferè temporis fuit eques Romanus C. Titius: qui meo iudicio eò peruenisse uidetur, quò potuit ferè Latinus orator sine Græcis literis, & sine multo usu peruenire. huius orationes tantum argutiarum, tantum exemplorum, tantum urbanitatis habent, ut penè Attico stylo scriptæ esse uideantur. easdem argutias in tragœdias satis ille quidē acute, sed parum tragice transtulit. quem studebat imitari L. Afranius poeta, homo perargutus, in fabulis quidem etiam, ut scitis, disertus. Fuit etiam Q. Rubrius Varro, qui à senatu hostis cum C. Mario iudicatus est, acer & uehemens accusator. In eo genere sanè probabilis, doctus autem Græcis literis, propinquus noster, factus ad dicendum, M. Gratidius, M. Antonij perfa=

miliaris: cuius præfectus cum esset in Cilicia, est interfectus: qui accusauit C. Fimbriã, M. Marij Gratidiani pater. Atque etiam apud socios, & Latinos oratores habiti sunt Q. Vectius Vectianus è Marsis, quem ipse cognoui, prudens uir, & in dicendo breuis: Q. & D. Valerij Sorani, uicini, & familiares mei, non tam in dicendo admirabiles, quàm docti & Græcis literis et Latinis: C. Rusticellus Bononiensis, is quidem & exercitatus, & natura uolubilis: omnium autem eloquẽtissimus extra hanc urbem T. Betutius Barrus Asculanus, cuius sunt aliquot orationes Asculi habitæ, illa Romæ contra Cæpionem, nobilis sanè: cui orationi Cæpionis ore respondit Aelius; qui scriptitauit orationes multas, orator ipse nũquam fuit. Apud maiores autem nostros uideo disertissimum habitum ex Latio L. Papiriũ Fregellanum, Ti. Gracchi P. F. ferè ætate. eius autem oratio est pro Fregellanis colonisq; Latinis habita in senatu. Tum Brutus, Quid tu igitur, inquit, tribuis istis externis quasi oratoribus? Quid censes, inquam, nisi idem, quod urbanis, præter unum, quòd non est eorum urbanitate quadam quasi colorata oratio? Et Brutus, Qui est, inquit, iste tandem urbanitatis color? Nescio, inquam: tantum esse quendam scio. Id tu Brute iam intelliges, cum in Galliam ueneris. audies tu quidem etiam uerba quædam non trita Romæ: sed hæc mutari, dediscíq; possunt. illud est maius, quòd in uocibus nostrorum oratorum recinit quiddam, & resonat urbanius. nec hoc in oratoribus modo apparet, sed etiam in cæteris. ego memini, T. Tincam Placentinum, hominem facetissimum, cum familiari nostro Q. Granio

præcone dicacitate certare. Eon', inquit Brutus, de quo multa Lucilius? Isto ipso: sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius obruebat nescio quo sapore uernaculo: ut ego iam non mirer illud Theophrasto accidisse, quod dicitur; cum percontaretur ex anicula quadam, quanti aliquid uenderet; & respondisset illa, atque addidisset, Hospes non pote minoris; tulisse eum moleste, se non effugere hospitis speciem, cum ætatem ageret Athenis, optimeq; loqueretur. omnium, sicut opinor, in nostris est quidam urbanorũ, sicut ille Atticorum, sonus. sed domum redeamus, id est ad nostros reuertamur. Duobus igitur summis Crasso & Antonio L. Philippus proximus accedebat, sed longo interuallo tamen proximus. itaque eum, etsi nemo intercedebat qui se illi anteferret, neque secundum tamen, neque tertium dixerim. nec enim in quadrigis eum secundum numerauerim, aut tertium, qui uix è carceribus exierit, cum palmam iam primus acceperit: nec in oratoribus, qui tantum absit à primo, uix ut in eodem curriculo esse uideatur. sed tamen erant ea in Philippo, quæ qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret, summa libertas in oratione, multæ facetiæ, satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententijs. erat etiam in primis, ut temporibus illis, Græcis doctrinis institutus, in altercando cum aliquo aculeo, & maledicto facetus. Horum ætati propè coniunctus L. Gellius, non tam uendibilis orator, quàm ut nescires quid ei deesset: nec enim erat indoctus, nec tardus ad excogitandum, nec Romanarum rerum immemor, & uerbis solutus satis, sed in ma=

gnos oratores inciderat eius ætas : multam tamen operam amicis, & utilem præbuit : atque ita diu uixit, ut multarum ætatum oratoribus implicaretur, multum etiam in caufis uerfaretur. Iifdem ferè temporibus D. Brutus, is, qui Conful cũ Mamerco fuit, homo & Græcis doctus literis, & Latinis. Dicebat etiam L. Scipio non imperite. Cneusq; Pompeius Sex. F. aliquem numerum obtinebat. nam Sex. frater eius præftantiffimum ingenium contulerat ad fummam iuris ciuilis, et ad perfectam geometriæ, rerum Stoicarum fcientiam. Item in iure, & ante hos M. Brutus, & paulo poft eũ C. Bilienus, homo per fe magnus, propè fimili ratione fummus euaferat : qui Conful factus effet, nifi in Marianos Confulatus, & in eas petitionis anguftias incidiffet. Cn. autem Octauij eloquentia, quæ fuerat ante Confulatum ignorata, in Confulatu multis concionibus eft uehementer probata. Sed ab eis, qui tantum in dicentium numero, non in oratorum fuerunt, iam ad oratores reuertamur. Cenfeo, inquit Atticus : eloquentes enim uidebare, non fedulos uelle cõquirere. Feftiuitate igitur, & facetijs, inquam, C. Iulius L. F. & fuperioribus & æqualibus fuis omnibus præftitit, oratorq; fuit minime ille quidem uehemens, fed nemo unquã urbanitate, nemo lepore, nemo fuauitate cõditior. funt eius aliquot orationes, ex quibus, ficut ex eiufdem tragœdijs, lenitas eius fine neruis perfpici poteft. Eius æqualis P. Cethegus: cui de rep. fatis fuppeditabat oratio: totã enim tenebat eam, penitusq; cognorat: itaque in fenatu confularium auctoritatem affequebatur, fed in caufis publicis nihil, priuatis fatis ueterator uide=

batur. Erat in priuatis causis Q. Lucretius Vespillo & acutus, & iuris peritus: nam Aphilia aptior concionibus, quàm iudicijs. prudens etiam T. Annius Velina, & in eius generis causis orator sanè tolerabilis. In eodem genere causarum multum erat T. Iuuêcius, nimis ille quidem lentus in dicendo, & penè frigidus, sed & callidus, & in capiendo aduersario uersutus, et præterea nec indoctus, & magna cum iuris ciuilis intelligentia. Cuius auditor P. Orbius, meus ferè æqualis, in dicendo non nimis exercitatus, in iure autem ciuili non inferior, quàm magister fuit. Nam T. Aufidius, qui uixit ad summam senectutem, uolebat esse similis horum, eratq; & bonus uir, & innocens, sed dicebat parum. Nec sanè plus frater eius M. Virgilius, qui Tribunus pl. L. Syllæ Imperatori diem dixit. Eius collega P. Magius in dicendo paulo tamen copiosior. Sed omnium oratorum, siue rabularum, qui & planè indocti, aut inurbani, aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cognouerim, solutissimum in dicendo, & acutissimum iudico nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gorgonium. Fuit etiam facilis, & expeditus ad dicendum, & uitæ splendore multo, & ingenio sanè probabili T. Iunius L. filius Tribunitius: quo accusante P. Sestius Prætor designatus damnatus est ambitus. is processisset honoribus longius, nisi semper infirma atque etiam ægra ualetudine fuisset. Atque ego præclare intelligo, me in eorum commemoratione uersari, qui nec habiti sint oratores, neque fuerint, præteririq; à me aliquot ex ueteribus commemoratione, aut laude dignos: sed hoc quidem ignoratione. quid enim est su

perioris ætatis, quod ſcribi poſſit de ijs, de quibus nulla monimenta loquuntur nec aliorum, nec ipſorum? de ijs autem, quos ipſi uidimus, neminem ferè prætermittimus eorũ, quos aliquando dicentes uidimus. uolo enim ſciri, in tanta, & tam uetere rep. maximis præmijs eloquentiæ propoſitis, omneis cupiſſe dicere, non plurimos auſos eſſe, potuiſſe paucos. ego tamen ita de unoquoque dicam, ut intelligi poſſit, quem exiſtimem clamatorem, quem oratorem fuiſſe. Iiſdem ferè temporibus, ætate inferiores paulo quàm Iulius, ſed æquales propemodum fuerunt C. Cotta, P. Sulpitius, Q. Varius, Cn. Põponius, C. Curio, L. Fuſius, M. Druſus, P. Antiſtius: nec ulla ætate uberior oratorum fœtus fuit. ex his Cotta & Sulpitius, cum meo iudicio, tum omnium, facile primas tulerunt. Hic Atticus, Quo modo iſtuc dicis, inquit, cum tuo iudicio, tum omnium? ſemper ne in oratore probando aut improbando uulgi iudicium cum intelligentium iudicio congruit: an alij probantur à multitudine, alij autem ab ijs, qui intelligunt? Recte requiris, inquam, Attice: ſed audies ex me fortaſſe, quod non omnes probent. An tu, inquit, id laboras, ſi huic modo Bruto probaturus es? Plane, inquam, Attice diſputationem hanc de oratore probando, aut improbando multo malim tibi, & Bruto placere: eloquentiam autem meam populo probari uelim. etenim neceſſe eſt, qui ita dicat, ut à multitudine probetur, eundem doctis probari. nam quid in dicendo rectum ſit, aut prauum, ego iudicabo; ſi modo is ſum, qui id poſſim, aut ſciam iudicare: qualis uero ſit orator, ex eo, quod is dicendo efficiet, poterit intelligi. Tria ſunt enim, ut quidem ego

ſentio, quæ ſint efficiēda dicendo; ut doceatur is, apud quem dicetur, ut delectetur, ut moueatur uehementius. quibus uirtutibus oratoris horū quidque efficiatur, aut quibus uitijs orator aut nō aſſequatur hæc, aut etiā in his labatur & cadat, artifex aliquis iudicabit. efficiatur autem ab oratore, nec ne, ut ij, qui audiunt, ita afficiantur, ut orator uelit; uulgi aſſenſu, & populari approbatione iudicari ſolet. itaque nunquam de bono oratore, aut non bono doctis hominibus cū populo diſſenſio fuit. an cenſes, dum illi uiguerūt, quos ante dixi, non eoſdem gradus oratorum uulgi iudicio & doctorum fuiſſe? de populo ſi quem ita rogauiſſes, Quis eſt in hac ciuitate eloquentiſſimus? in Antonio & Craſſo aut dubitaret, aut hunc alius, illum alius diceret. nemo ne Philippum, tam ſuauem oratorem, tam grauem, tam facetum, his anteferret, quem noſmet ipſi, qui hæc arte aliqua uolumus expendere, proximum illis fuiſſe diximus? nemo profecto. id enim ipſum eſt ſummi oratoris, ſummum oratorem populo uideri. Quare tibicen Antigenidas dixerit diſcipulo ſanè frigenti ad populū, Mihi cane, & muſis: ego huic Bruto dicenti, ut ſolet, apud multitudinem, Mihi cane, & populo mi Brute, dixerim: ut, qui audient, quid efficiatur, ego, etiā cur id efficiatur, intelligam. Credit ijs, quæ dicūtur, qui audit oratorem; uera putat; aſſentitur; probat; fidem facit oratio. tu artifex quid quæris amplius? delectatur audiens multitudo, & ducitur oratione, & quaſi uoluptate quadam perfunditur. quid habes, quod diſputes? gaudet, dolet: ridet, plorat: fauet, odit: cōtemnit, inuidet: ad miſericordiā inducitur, ad pudendū, ad pigen=

dum: irascitur, miratur: sperat, timet: hæc perinde accidunt, ut eorũ, qui adsunt, mentes uerbis, & sententijs, & actione tractantur. quid est, quòd expectetur docti alicuius sententia? quod enim probat multitudo, hoc idem doctis probandum est. denique hoc specimen est popularis iudicij, in quo nunquam fuit populo cum doctis intelligentibusq; dissensio. cum multi essent oratores in uario genere dicendi, quis unquam ex his excellere indicatus est uulgi iudicio, qui non idem à doctis probaretur? quando autem dubium fuisset apud patres nostros eligendi cui patroni daretur optio, quin aut Antonium optaret, aut Crassum? aderant multi alij: tamen, utrum de his potius, dubitasset aliquis; quin alterum, nemo. quid, adolescentibus nobis, cum esset Cotta & Hortensius, num quis, cui quidem eligendi potestas esset, quenquam his anteponebat? Tum Brutus, Quid tu, inquit, quæris alios? de te ipso non ne quid optarét rei, quid ipse Hortensius iudicaret, uidebamus? qui cum partiretur tecum causas, (sæpe enim interfui) perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat. Faciebat ille quidem, inquã, & mihi beneuolentia credo ductus tribuebat omnia. sed ego, quæ de me populi sit opinio, nescio: de reliquis hoc affirmo, qui uulgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intelligentiũ quoque iudicio fuisse probatissimos. nec enim posset idem Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum Clarium poetam ferunt. qui cum conuocatis auditoribus legeret eis magnũ illud, quod nouistis, uolumen suum, & eũ legentem omnes præter Platonem reliquissent, Legam, inquit, nihilo minus: Plato

* enim mihi unus instar est omnium. me illum. & recte: poema enim reconditum paucorum approbatione, oratio popularis ad sensum uulgi debet moueri. at si eundem hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes; cum esset relictus à cæteris, uerbum facere non posset. quid tu Brute posses, si te, ut Curionē quõdam, concio reliquisset? Ego uero, inquit ille, ut me tibi indicem, in eis etiam causis, in quibus omnis res nobis cum iudicibus est, non cum populo, tamen, si à corona relictus sim, non queam dicere. Ita se, inquam, res habet: ut, si tibiæ inflatæ non referant sonum, abijciendas eas sibi tibicen putet: sic oratori populi aures tanquam tibiæ sunt: eæ si inflatum non recipiunt, aut si auditor omnino tanquam equus non facit, agitandi finis faciendus est. hoc tamen interest, quòd uulgus interdum non probandum oratorem probat, sed probat sine comparatione, cum à mediocri, aut etiam à malo delectatur: eo est contentus, esse melius non sentit: illud quod est, qualecunque est, probat. tenet enim aures uel mediocris orator, sit modo aliquid in eo: nec res ulla plus apud animos hominum, quàm ordo & ornatus orationis ualet. quare quis ex populo, cum Q. Scæuolam pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa, de qua ante dixi, quidquam politius, aut elegantius, aut omnino melius aut expectaret, aut posse fieri putaret? cum is hoc probare uellet, M. Curium, cum ita hæres institutus esset, si pupillus ante mortuus esset, quàm in suam tutelam uenisset, pupillo non nato hæredem esse non posse: quid ille non dixit de testamentorum iure, de antiquis formulis?

quid, quemadmodum ſcribi oportuiſſet, ſi etiam filio nõ nato hæres inſtitueretur? quàm captioſum eſſe populo, quod ſcriptum eſſet negligi, & opinione quæri uoluntates; & interpretatione diſertorum, ſcripta ſimplicium hominum peruertere? quàm ille multa de auctoritate patris ſui, qui ſemper ius illud eſſe defenderat? quàm omnino multa de conſeruando iure ciuili? quæ quidem omnia cum perite, & ſcienter, tum & breuiter, & preſſe, & ſatis ornate, & perleganter diceret; quis eſſet in populo, qui aut expectaret, aut fieri poſſe quidquam melius putaret? At uero ut contra Craſſus ab adoleſcente delicato, qui in litore ambulans ſcalmum reperiſſet, ob eamq; rem ædificare nauem concupiuiſſet, exorſus eſt, ſimiliter Scæuolam ex uno ſcalmo captionis Centumuirale iudicium hæreditatis effeciſſe: hoc in illo initio conſecutus, multis eiuſdem generis ſententijs delectauit, animosq; omnium, qui aderant, in hilaritatem à ſeueritate traduxit: quod eſt unum ex tribus, quæ dixi ab oratore effici debere. deinde hoc uoluiſſe eum, qui teſtamentum feciſſet, hoc ſenſiſſe, quoquo modo filius non eſſet, qui in ſuam tutelam ueniret, ſiue non natus, ſiue ante mortuus, Curius hæres ut eſſet: ita ſcribere pleroſque, & id ualere, & ualuiſſe ſemper. hæc & multa eiuſmodi dicens, fidem faciebat: quod eſt ex tribus oratoris officijs alterum. deinde æquum bonum teſtamentorũ ſententias uoluntatesq; tutatus eſt; quanta eſſet in uerbis captio, cum in cæteris rebus, tum in teſtamentis, ſi negligerentur uoluntates; quantam ſibi potentiam Scæuola aſſumeret, ſi nemo auderet teſtamentum facere po

ſtea, niſi de illius ſententia. Hæc cum grauiter, cum ab exemplis copioſe, cum uarie, tum etiam ridicule, & facete explicans, eam admirationem aſſenſionemq; commouit, dixiſſe ut contra nemo uideretur. hoc erat oratoris officium partitione tertium, genere maximũ. hic ille de populo iudex, qui ſeparatim alterum admiratus eſſet, idem audito altero iudicium ſuum contemneret: at uero intelligens, & doctus, audiens Scæuolam, ſentiret eſſe quoddam uberius dicendi genus, & ornatius. ab utroque autem cauſa perorata, ſi quæreretur uter præſtaret orator: nunquam profecto ſapiẽtis iudicium à iudicio uulgi diſcreparet. qui præſtat igitur intelligens imperito? magna re, & difficili: ſi quidem magnum eſt ſcire quibus rebus efficiatur, amittatur ue dicendo illud quidquid eſt, quod aut effici dicendo oportet, aut amitti non oportet. præſtat etiam illo doctus auditor indocto, quòd ſæpe, cum oratores duo, aut plures populi iudicio probantur, quod dicendi genus optimum ſit, intelligit. nam illud, quod populo non probatur, ne intelligenti quidem auditori probari poteſt. ut enim ex neruorũ ſono in fidibus, quàm ſcienter ij pulſi ſint, intelligi ſolet: ſic ex animorum motu cernitur, quid tractandis his perficiat orator. itaque intelligens dicendi exiſtimator non aſſidens, & attente audiens, ſed uno aſpectu, & præteriens de oratore ſæpe iudicat. uidet oſcitantem iudicem, loquentem cũ altero, nonnunquam etiam circulantem, mittentem ad horas, quæſitorem, ut dimittat, rogantem: intelligit oratorem in ea cauſa non adeſſe, qui poſſit animis iudicum admouere orationem, tãquam fidibus manũ.

idem si præteriens aspexerit erectos intuentes iudices, ut aut doceri de re, idq́; etiam uultu probare uideantur; aut, ut auem cantu aliquo, sic illos uiderit oratione quasi suspensos teneri; aut, id quod maxime opus est, misericordia, odio, motu animi aliquo perturbatos esse uehementius: ea si præteriens, ut dixi, aspexerit, si nihil audierit, tamen oratorem uersari in illo iudicio, & opus oratorium fieri, aut perfectum iam esse, profecto intelliget. Cum hæc disseruissem, uterque assensus est, & ego tanquam de integro ordiens, Quando igitur, inquam, à Cotta et Sulpitio hæc omnis fluxit oratio, cum hos maxime iudicio illorum hominum, & illius ætatis dixissem probatos, reuertar ad eos ipsos: tũ reliquos, ut institui, deinceps persequar. Quoniam ergo oratorum bonorum (hos enim quærimus) duo genera sunt, unum attenuate presseq́;, alterum sublate ampleq́; dicentium: etsi id melius est, quod splendidius & magnificentius, tamen in bonis omnia, quæ summa sunt, iure laudantur. sed cauenda est presso illi oratori inopia & ieiunitas, amplo autem inflatum & corruptum orationis genus. inueniebat igitur acute Cotta, dicebat pure ac solute: & ut ad infirmitatem laterum perscienter contentionem omnem remiserat, sic ad uirium imbecillitatem dicendi accõmodabat genus. nihil erat in eius oratione nisi sincerum, nihil nisi siccum atque sanum: illudq́; maximum, quòd, cũ contentione orationis flectere animos iudicum uix posset, nec omnino eo genere diceret, tractando tamen impellebat ut idem facerent à se cõmoti, quod à Sulpitio concitati. Fuit enim Sulpitius uel maxime omnium, quos

quidem ego audiuerim, grandis, & , ut ita dicam, tragicus orator. uox cum magna, tum suauis et splendida: gestus, & motus corporis ita uenustus, ut tamen ad forum, non ad scenam institutus uideretur. incitata & uolubilis, nec ea redundans tamen, nec circunfluens oratio. Crassum hic uolebat imitari, Cotta malebat Antonium: sed ab hoc uis aberat Antonij, Crassi ab illo lepos. O' magnam, inquit, artem, Brutus: siquidem istis, cum summi essent oratores, duæ res maximæ altera alteri defuit. Atque in his oratoribus illud animaduertendum est, posse esse summos, qui inter se sint dissimiles. nihil enim tam dissimile, quàm Cotta Sulpitio; & uterque æqualibus suis plurimũ præstitit. quare hoc doctoris intelligentis est, uidere quò ferat natura sua quenque; & ea duce utentem sic instituere, ut Isocratem in acerrimo ingenio Theopompi, & lenissimo Ephori dixisse traditum est, alteri se calcaria adhibere, alteri frænos. Sulpitij orationes quæ feruntur, eas post mortem eius scripsisse P. Canutius putatur æqualis meus, homo extra nostrum ordinem meo iudicio disertissimus. ipsius Sulpitij nulla oratio est: sæpeq; ex eo audiui, cum se scribere neque cõsuesse, neque posse diceret. Cottæ pro se lege Varia quæ inscribitur, eam L. Aelius scripsit Cottæ rogatu. fuit is omnino uir egregius, et eques Romanus cũ primis honestus; idemq; eruditissimus & Græcis literis, & Latinis, antiquitatisq; nostræ et in inuentis rebus, et in actis, scriptorumq; ueterum literate peritus. quam scientiam Varro noster acceptam ab illo, auctamq; per sese uir ingenio præstans, omniq; doctrina, pluribus & illustrioribus

bus

bus literis explicauit. ſed idem Aelius Stoicus eſſe uoluit, orator autem nec ſtuduit unquam, nec fuit: ſcribebat tamen orationes, quas alij dicerent, ut Q. Metello F. ut Q. Cæpioni, ut Q. Pompeio Rufo: quanquam is etiam ipſe ſcripſit eas, quibus pro ſe eſt uſus, ſed non ſine Aelio. his enim ſcriptis etiam ipſe interfui, cum eſſem apud Aelium adoleſcens, eumq; audire perſtudioſe ſolerem. Cottam autem miror, ſummum ipſum oratorem, minimeq; ineptum, Aelianas leueis oratiunculas uoluiſſe exiſtimari ſuas. His duobus eiuſdem ætatis annumerabatur nemo tertius: ſed mihi placebat Pomponius maxime, uel dicam minime diſplicebat. locus erat omnino in maximis cauſis præter eos, de quibus ſupra dixi, nemini: propterea quòd Antonius, qui maxime expetebatur, facilis in cauſis recipiendis erat, faſtidioſior Craſſus, ſed tamen recipiebat: horum qui neutrum habebat, confugiebat ad Philippum ferè, aut ad Cæſarem: Cotta & Sulpitius expetebantur. ita ab ijs ſex patronis cauſæ illuſtres agebantur: neque tam multa, quàm noſtra ætate, iudicia fiebant: neque hoc, quod nunc fit, ut cauſæ ſingulæ defenderentur à pluribus: quo nihil eſt uitioſius. reſpondemus ijs, quos non audiuimus. in quo primum ſæpe aliter eſt dictum, aliter ad nos relatum: deinde magni intereſt coràm uidere me, quemadmodum aduerſarius de quaque re aſſeueret; maxime autem, quemadmodũ quæque res audiatur. ſed nihil uitioſius, quàm, cum unum corpus debeat eſſe defenſionis, naſci de integro cauſam, cum ſit ab altero perorata. omnium enim cauſarum unum eſt naturale principium, una peroratio: reliquæ

partes, quaſi membra ſuo quæque loco locata, ſuam et uim, & dignitatem tenent. Cum autem difficile ſit in longa oratione non aliquando aliquid ita dicere, ut ſibi ipſe non conueniat: quanto difficilius cauere, ne quid dicas, quod non conueniat eius orationi, qui ante dixerit? ſed quia & labor multo maior eſt totam cauſam, quàm partem dicere; & quia plures ineun=tur gratiæ, ſi uno tempore dicas pro pluribus: idcirco hanc conſuetudinem lubenter aſciuimus. erant tamen, quibus uideretur illius ætatis tertius Curio, quia ſplendi dioribus fortaſſe uerbis utebatur, & quia Latine non peſſime loquebatur, uſu credo aliquo domeſtico, nam li terarum admodum nihil ſciebat. ſed magni intereſt, quos quiſque audiat quotidie domi, quibuſcum loqua=tur à puero, quemadmodum patres, pædagogi, matres etiam loquantur. legimus epiſtolas Corneliæ matris Gracchorum: apparet filios non tam in gremio edu=catos, quàm in ſermone matris. auditus eſt nobis Læ=liæ Caij filiæ ſæpe ſermo: ergo illam patris elegãtia tin ctam uidimus, & filias eius Mutias ambas, quarũ ſer=mo mihi fuit notus; & neptes Licinias, quas nos qui=dem ambas, hanc uero Scipionis etiam tu Brute cre=do aliquando audiſti loquentem. Ego uero, ac lu=benter quidem, inquit Brutus; & eo lubentius, quòd L. Craſſi erat filia. Quid Craſſum, inquã, illũ cenſes iſtius Liciniæ filium, Craſſi teſtamento qui fuit adopta=tus? Summo iſte quidem dicitur ingenio fuiſſe, inquit. & uero hic Scipio collega meus mihi ſanè bene & lo=qui uidetur, & dicere. Recte, inquã, iudicas Brute. et=enim iſtius genus eſt ex ipſius ſapientiæ ſtirpe generatũ.

nam & de duobus auis iam diximus, Scipione, & Crasso; & de tribus proauis; Q. Metello, cuius quatuor filij; P. Scipione, qui ex dominatu Ti. Gracchi priuatus in libertatem remp. uindicauit; Q. Scæuola Augure, qui peritissimus iuris, idemq́; patronus est habitus. iam duorum abauorum quàm est illustre nomen, P. Scipionis, qui bis Consul fuit, qui est Corculum dictus, alterius omnium sapientissimi C. Lælij? O' generosam, inquit, stirpem, et, tanquam in unã arborem plura genera, sic in istam domum multorum insitam atque illuminatam sapientiam. • Similiter igitur suspicor (ut conferamus parua magnis) Curionis, etsi pupillus relictus est, patrio fuisse instituto puro sermone assuefactam domum: & eo magis hoc iudico, quòd neminem ex ijs quidem, qui aliquo in numero fuerũt, cognoui in omni genere honestarum artium tam indoctum, tam rudem. nullum ille poetam nouerat, nullũ legerat oratorem, nullam memoriam antiquitatis collegerat: non publicum ius, non priuatum, & ciuile cognouerat: quanquã id quidem fuit etiã in alijs, et magnis quidem oratoribus, quos parum his instructos artibus uidimus, ut Sulpitium, ut Antonium. sed ij tamen unum illud habebant, dicendi opus elaboratum: idq́; cũ cõstaret ex quinque notissimis partibus, nemo in aliqua parte earũ omnino nihil poterat: in quacũque enim una plane claudicaret, orator esse nõ posset. sed tamen alius in alia excellebat magis. reperiebat, quid dici opus esset, et quo modo præparare, et quo loco locari, memoriáq; ea cõprehẽdebat Antonius: excellebat autẽ actione: erátq; ei quædã ex his paria cũ Crasso, quædã etiã

ſuperiora. at Craſſi magis enitebat oratio. nec uero Sulpitio, neque Cottæ dicere poſſumus, neque cuiquam bono oratori rem ullam ex illis quinque partibus planè atque omnino defuiſſe. itaque in Curione hoc ueriſſime iudicari poteſt, nulla re una magis oratorem commendari, quàm uerborum ſplendore & copia. nã cum tardus in cogitando, tum in inſtruendo diſſipatus fuit. reliqua duo ſunt, agere, & meminiſſe. in utroque cachinnos irridentium commouebat. motus erat is, quem & C. Iulius in perpetuum notauit, cum ex eo in utranque partem toto corpore uacillante quæſiuit, quis loqueretur è lintre. & Cn. Sicinius, homo impurus, ſed admodum ridiculus, neque aliud in eo oratoris ſimile quidquam; is cum Tribunus pl. Curionem & Octauium Coss. produxiſſet; Curioq; multa dixiſſet ſedente Cn. Octauio collega, qui deuinctus erat faſcijs, & multis medicamentis propter dolorem artuum delibutus: nunquam, inquit, Octaui collegæ tuo gratiam referes; qui niſi ſe ſuo more iactauiſſet, hodie te iſtic muſcæ comediſſent. Memoria autem ita fuit nulla, ut aliquoties, tria cum propoſuiſſet, aut quartum adderet, aut tertium quæreret. qui in iudicio priuato uel maximo, cum ego pro Titinia Cottæ perorauiſſem, ille contra me pro Ser. Næuio diceret, ſubito totam cauſam oblitus eſt, idq; ueneficijs & cantionibus Titiniæ factũ eſſe dicebat. magna hæc immemoris ingenij ſigna: ſed nihil turpius, quàm quòd etiam in ſcriptis obliuiſceretur quid paulo ante poſuiſſet, ut in eo libro, ubi ſe exeũtem è ſenatu, & cum Panſa noſtro, & cum Curione filio colloquentem facit, cum ſenatum Cæſar Conſul habuiſ

ſet, omniſq; ille ſermo ductus è percunctatione filij, quid in ſenatu eſſet actum. in quo multis uerbis cum inueheretur in Cæſarem Curio; diſputatioq; eſſet inter eos, ut eſt conſuetudo dialogorum: cum ſermo eſſet inſtitutus ſenatu miſſo, quem ſenatum Cæſar Conſul habuiſſet, reprehendit eas res, quas idem Cæſar anno poſt, & deinceps reliquis annis adminiſtrauiſſet in Gallia. Tum Brutus admirans, Tantam ne fuiſſe obliuionem, inquit, in ſcripto præſertim, ut ne legens quidem unquã ſenſerit quantum flagitij commiſiſſet? Quid autem, inquam, Brute ſtultius, quàm, ſi ea uituperare uolebat, quæ uituperauit, non eo tempore inſtituere ſermonem, cum illarum rerum iam tempora præterijſſent? ſed ita totus errat, ut in eodem ſermone dicat in ſenatũ ſe Cæſare Conſule non accedere, ſed id dicat ipſo Conſule exiens è ſenatu. iam qui hac parte animi, quæ cuſtos eſt cæterarum ingenij partium, tam debilis eſſet, ut ne in ſcripto quidem meminiſſet quid paulo ante poſuiſſet, huic minime mirum eſt ex tempore dicenti ſolitam effluere mentem. itaque cum ei nec officium deeſſet, & flagraret ſtudio dicendi, perpaucæ ad eum cauſæ deferebantur: orator autem uiuis eius æqualibus proximus optimis numerabatur propter uerborũ bonitatem, ut ante dixi, & expeditam, ac profluentem quodam modo celeritatem. itaque eius orationes aſpiciendas tamen cenſeo. ſunt illæ quidem languidiores, ueruntamen poſſunt augere & quaſi alere id bonum, quod in illo mediocriter fuiſſe concedimus: quod habet tantam uim, ut ſolum ſine alijs in Curione ſpeciem oratoris alicuius effecerit. ſed ad inſtituta redeamus.

In eodem igitur numero eiusdem ætatis C. Carbo fuit, illius eloquentissimi uiri filius, non satis acutus orator, sed tamen orator numeratus est. erat in uerbis grauitas, & facile dicebat, & auctoritatem naturalem quandam habebat oratio. Acutior Q. Varius rebus inueniẽdis, nec minus uerbis expeditus, fortis uero actor & uehemens, & uerbis nec inops nec abiectus, & quem planè oratorem dicere auderes. Cn. Pomponius lateribus pugnans, incitans animos, acer, acerbus, criminosus. Multum ab ijs aberat L. Fusius, tamen ex accusatione M. Aquilij diligentiæ fructum ceperat. Nã M. Drusum, tuum magnum auunculum, grauem oratorem, ita duntaxat cum de rep. diceret; L. autem Lucullum etiam acutum; patremq; tuum Brute; iuris quoque & publici & priuati sanè peritum M. Lucullum; M. Octauium Cn. filium; qui tantum auctoritate dicendoq; ualuit, ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis suffragijs abrogauerit; M. Octauium M. filium; M. Catonem patrem, Q. etiam Catulum filium abducamus ex acie, id est à iudicijs, & in præsidijs reip. cui facile satisfacere possint, collocemus. Eodem Q. Cæpionem referrem, nisi nimis equestri ordini deditus, à senatu dissedisset. Cn. Carbonem, M. Marium, & ex eodem genere complures minime dignos elegantis conuentus auribus, aptissimos cognoui turbulentis concionibus. quo in genere (ut in his perturbem ætatum ordinem) nuper L. Quintius fuit, aptior etiam Palicanus auribus imperitorum. Et quoniam huius generis facta mentio est, seditiosorum omnium post Gracchos L. Apuleius Sa=

turninus eloquentissimus uisus est: magis specie tamen, & motu, atque ipso amictu capiebat homines, quàm aut dicendi copia, aut mediocritate prudentiæ. Longe autem post natos homines improbissimus C. Seruilius Glaucia, sed peracutus, & callidus, cum primisq; ridiculus. is ex summis & fortunæ & uitæ sordibus in * Prætura Consul factus esset, si rationem eius haberi licere iudicatum esset. nam & plebem tenebat, & equestrem ordinem beneficio legis deuinxerat. is Prætor eodem die, quo Saturninus Tribunus pl. Mario et Flacco Coss. publice est interfectus, homo simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem ueteres Atticorũ comœdiæ notauerunt. Quos Sex. Titius consecutus, homo loquax sanè, & satis acutus, sed tam solutus & mollis in gestu, ut saltatio quædam nasceretur, cui saltationi Titius nomen esset. ita cauendum est, ne quid in agendo dicendo'ue facias, cuius imitatio rideatur. Sed ad paulo superiorem ætatem reuecti sumus: nunc ad eam, de qua aliquantum locuti sumus, reuertamur. Coniunctus igitur Sulpitij ætati P. Antistius fuit, rabula sanè probabilis: qui multos cum tacuisset annos, neque contemni solum, sed irrideri etiam solitus esset, in Tribunatu primum contra C. Iulij illam Consulatus petitionem extraordinariam, ueram causam agens est probatus, & eo magis, quòd eandem causam cum ageret eius collega ille ipse Sulpitius, hic plura & acutiora dicebat. itaque post Tribunatum primo multæ ad eum causæ, deinde omnes, maximæ quæcunque erant, deferebantur. rem uidebat acute, componebat diligenter; me=

moria ualebat: uerbis non ille quidem ornatis utebatur, sed tamen non abiectis. expedita autem erat, & perfacile currens oratio. & erat eius quidam tanquã habitus non inurbanus: actio paulum cum uitio uocis, tum etiam ineptijs claudicabat. hic temporibus floruit ijs, quibus inter profectionem reditumq; L. Syllæ sine iure fuit, & sine ulla dignitate resp. hoc autem magis probabatur, quòd erat ab oratoribus quædam in foro solitudo. Sulpitius occiderat: Cotta aberat & Curio: uiuebat è reliquis patronis eius ætatis nemo præter Carbonem & Pomponium, quorum utrunque facile superabat. Inferioris autem ætatis erat proximus L. Sisenna, doctus uir, & studijs optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus reip. non sine facetijs sed neque laboris multi, nec satis uersatus in causis; interiectusq; inter duas ætates, Hortensij et Sulpitij, nec maiorem consequi poterat, & minori necesse erat cedere. huius omnis facultas ex historia ipsius perspici potest: quæ cum facile omnes uincat superiores, tum indicat tamen quãtum absit à summo, quamq; genus hoc scriptionis nondum sit satis Latinis literis illustratum. Nã Q. Hortensij admodum adolescentis ingenium, ut Phidiæ signum, simul aspectum & probatum est. is L. Crasso, Q. Scæuola Coss. primum in foro dixit; & apud hos ipsos quidem Cõsules, & cum eorùm, qui affuerunt, tum ipsorum Consulũ, qui omneis intelligentia anteibant, iudicio discessit probatus. undeuiginti annos natus erat eo tempore. est autem L. Paulo, C. Marcello Coss. mortuus: ex quo uidemus eum in patronorum numero annos quatuor & XL fuisse.

hoc de oratore paulo post plura dicemus. hoc autem loco uoluimus ætatem eius in disparem oratorum ætatem includere. quanquam id quidem omnibus usu uenire necesse fuit, quibus paulo longior uita contigit, ut & cum multo maioribus natu, quàm essent ipsi, & cũ aliquanto minoribus compararentur. ut Accius ijsdem Aedilibus ait se & Pacuuium docuisse fabulam, cum ille octoginta, ipse triginta annos natus esset. sic Hortensius non cum suis æqualibus solum, sed & mea cum ætate, & cum tua Brute, & cum aliquanto superiore coniungitur. siquidem & Crasso uiuo dicere solebat: & magis iam etiam uigebat Antonio: & cum Philippo iam sene pro Cn. Pompeij bonis dicente, in illa causa, adolescens cum esset, princeps fuit: & in eorum, quos in Sulpitij ætate posui, numerum facile peruenerat: & suos inter æquales M. Pisonem, M. Crassum, Cn. Lentulum, P. Lentulum Suram longe præstitit: & me adolescentem nactus octo annis minorem, quàm erat ipse, multos annos in studio eiusdem laudis exercuit: & tecum simul, sicut ego pro multis, sic ille pro Appio Claudio dixit, paulo ante mortem. uides igitur ut ad te oratorem Brute peruenerimus, tam multis inter nostrum tuumq; initium dicendi interpositis oratoribus? ex quibus, quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum, qui uiuerent, nominare, ne uos curiosius eliceretis ex me quid de quoque iudicarem, eos, qui iam sunt mortui, nominabo. Tum Brutus, Non est, inquit, ista causa, quam dicis, quamobrem de ijs, qui uiuunt, nihil uelis dicere. Quænam igitur, inquam, est? Vereri te inquit, arbitror, ne per nos hic

ſermo tuus emanet, & ij tibi ſuccenſeant, quos præterie ris. Quid uos, inquam, tacere non poteritis? Nos quidem, inquit, facillime: ſed tamen te arbitror malle id ipſum tacere, quàm taciturnitatem noſtram experiri. Tum ego, Vere, inquam, tibi Brute dicam: non me exiſtimaui in hoc ſermone uſque ad hanc ætatem eſſe uenturum: ſed ita traxit ordo ætatum orationem, ut iam ad minores etiam peruenerim. Interpone igitur, inquit, ſi quos uidetur: deinde redeamus ad te, & ad Hortenſium. Imo uero, inquam, ad Hortenſium: de me alij dicent, ſi qui uolent. Minime uero, inquit. nam etſi me facile omni tuo ſermone tenuiſti: tamen is mihi longior uidetur, quòd propero audire de te: nec uero tam de uirtutibus dicendi tuis, quæ cum omnibus, tũ certe mihi notiſſimæ ſunt, quàm quòd gradus tuos, & quaſi proceſſus dicendi ſtudeo cognoſcere. Geretur, inquam, tibi mos: quoniam me non ingenij prædicatorem eſſe uis, ſed laboris mei. uerum interponam, ut placet, alios, & à M. Craſſo, qui fuit æqualis Hortenſij, exordiar. is igitur mediocriter à doctrina inſtructus, anguſtius etiam à natura, labore, & induſtria, et quòd adhibebat ad obtinendas cauſas curam etiam & gratiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. in huius oratione ſermo Latinus erat, uerba non abiecta, res compoſitæ diligenter; nullus flos tamen, neque lumen ullum; animi magna, uocis parua contentio, omnia ferè ut ſimiliter atque uno modo dicerentur. Nam huius æqualis & inimicus C. Fimbria non ita diu iactare ſe potuit: qui omnia magna uoce dicens, uerborum ſanè bonorum curſu quodam incitato, ita

furebat tamen, ut mirarer tam alias res agere populum, ut esset insano inter disertos locus. Cn. autem Lentulus multo maiorem opinionem dicendi actione faciebat, quàm quanta in eo facultas erat: qui cum esset nec peracutus, (quanquam & ex facie, & ex uultu uidebatur) nec abundans uerbis, (etsi fallebat in eo ipso) sic interuallis, exclamationibus, uoce suaui & canora, admirando irridebat, calebat in agendo, ut ea, quæ deerant, non desiderarentur. ita tanquam Curio copia non nulla uerborum, nullo alio bono, tenuit oratorum locum: sic Lentulus cæterarum uirtutum dicendi mediocritatem actione occultauit, in qua excellens fuit. Neque multo secus P. Lentulus: cuius & excogitandi, & loquendi tarditatem tegebat formæ dignitas, corporis motus plenus & artis, & uenustatis, uocis & suauitas & magnitudo. sic in hoc nihil præter actionem fuit, cætera etiam minora quàm in superiore. M. Piso quidquid habuit, habuit ex disciplina; maximeq; ex omnibus, qui ante fuerunt, Græcis doctrinis eruditus fuit. habuit à natura genus quoddam acuminis, quod etiam arte limauerat, quod erat in reprehendendis uerbis uersutum et solers, sed sæpe stomachosum, nõnunquam frigidum, interdum etiam facetum. is laborem quasi cursum forensem diutius non tulit, quòd & corpore erat infirmo, & hominum ineptias ac stultitias, quæ deuorandæ nobis sunt, non ferebat, iracundiusq; respuebat, siue morose, ut putabatur, siue ingenuo liberoq; fastidio. is cũ satis floruisset adolescens, min r haberi est cœptus postea. deinde ex Virginũ iudicio magnã laudem est adeptus: & ex eo tem=

pore quasi reuocatus in cursum, tenuit locum tandiu, quàm ferre potuit laborem: postea, quantum detraxit ex studio, tantum amisit ex gloria. P. Muræna medio cri ingenio, sed magno studio rerum ueterum, literarũ & studiosus, & non imperitus, multæ industriæ, & magni laboris fuit. C. Censorinus Græcis literis satis doctus, quod proposuerat explicans expedite, non inuenustus actor, sed iners & inimicus fori. L. Turius par uo ingenio, sed multo labore, quoquo modo poterat, sæpe dicebat. itaque ei paucæ centuriæ ad Consulatum defuerunt. C. Macer auctoritate semper eguit, sed fuit patronus propemodum diligentissimus. huius si uita, si mores, si uultus denique non omnem commendationem ingenij euerteret, maius nomẽ in patronis fuisset. non erat abundans, non inops tamen: non ualde nitens, non plane horrida oratio: uox, gestus, & omnis actio sine lepore, at in inueniendis componendisq; rebus mira accuratio; ut non facile in ullo diligentiorem maioremq; cognouerim, sed eã ut citius ueteratoriam, quàm oratoriam diceres. hic etsi etiam in publicis causis probabatur, tamen in priuatis illustriorem obtinebat locum. C. deinde Piso, statarius, & sermonis plenus orator, minime ille quidem tardus in excogitãdo, uerũtamen uultu & simulatione multo etiã acutior, quàm erat, uidebatur. Nã eius æqualem M. Glabrionem, bene institutũ aui Scæuolæ diligentia, socors ipsius natura, negligensq; tardauerat. Etiã L. Torquatus elegãs in dicendo, in existimando admodum prudens, toto genere perurbanus. Meus autem æqualis Cn. Pompeius, uir ad omnia summa natus, maiorem dicendi gloriam habuis-

ſet, niſi eum maioris gloriæ cupiditas ad bellicas laudes abſtraxiſſet. erat oratione ſatis amplus: rem prudenter uidebat: actio uero eius habebat & in uoce magnum ſplendorem, & in motu ſummam dignitatem. Noſter item æqualis D. Silanus, uitricus tuus, ſtudij ille quidem habuit non multum, ſed acuminis & orationis ſatis. Q. Pompeius A. F. qui Bithynicus dictus eſt, biennio quàm nos fortaſſe maior, ſummo ſtudio dicendi, multaq́; doctrina, incredibili labore, atque induſtria: quod ſcire poſſum: fuit enim mecum, & cum M. Piſone cum amicitia, tum ſtudijs exercitationibusq́; coniunctus. huius actio non ſatis commendabat orationem: in hac enim ſatis erat copiæ, in illa autem leporis parum. Erat eius æqualis P. Antronius, uoce peracuta atque magna, nec alia re ulla probabilis. Et L. Octauius Reatinus: qui cum multas iam cauſas diceret, adoleſcens eſt mortuus: is tamen ad dicendum ueniebat magis audacter, quàm parate. Et C. Stalenus: qui ſe ipſe adoptauerat, & de Staleno Aelium fecerat: feruido quodam, & petulanti, & furioſo genere dicendi: quod quia multis gratum erat, & probabatur, aſcendiſſet ad honores, niſi in facinore manifeſto deprehenſus, pœnas legibus & iudicio dediſſet. Eodem tempore C. & L. Cæpaſij fratres fuerunt; qui multa opera, ignoti homines & repentini, Quæſtores celeriter facti ſunt, oppidano quodam, & incondito genere dicendi. Addamus huc etiam, ne quem uocalem præteriiſſe uideamur, C. Coſconium Calidianum; qui nullo acumine, eam tamen uerborum copiam, ſi quam habebat, præbebat populo cum mul=

ta concursatione, magnoq; clamore. Quod idem faciebat Q. Arrius; qui fuit M. Crassi quasi secundarum. is omnibus exemplo debet esse, quantum in hac urbe polleat multorum obedire tempori, multorumq; uel honori, uel periculo seruire. his enim rebus, infimo loco natus, & honores, & pecuniam, & gratiam consecutus, etiam in patronorum, sine doctrina, sine ingenio, aliquem numerum peruenerat. sed ut pugiles inexercitati, etiam si pugnos & plagas Olympiorum cupidi ferre possunt, solem tamen sæpe ferre nõ possunt: sic ille, cum, omni iam fortuna prospere functus, labores etiam magnos excepisset, illius iudicialis anni seueritatem, quasi solem, non tulit. Tum Atticus, Tu quidem de fece, inquit, hauris, idq; iandudum, sed tacebã: hoc uero non putabam, te usque ad Stalenos & Antronios esse uenturum. Non puto, inquam, existimare te ambitione me labi, quippe de mortuis: sed ordinem sequens, in memoriam notam & æqualem necessario incurro. uolo autem hoc perspici; omnibus conquisitis, qui in multitudine dicere ausi sint, memoria quidem dignos perpaucos, uerum, qui omnino nomen habuerint, non ita multos fuisse. sed ad sermonem institutum reuertamur. T. Torquatus T. filius, & doctus uir ex Rhodia disciplina Molonis, & à natura ad dicendum satis solutus atque expeditus, cui si uita suppeditauisset, sublato ambitu Consul factus esset; plus facultatis habuit ad dicendum, quàm uoluntatis: itaque studio huic non satisfecit: officio uero nec in suorum necessariorum causis, nec in sententia senatoria defuit. Etiam M. Pontidius municeps noster multas

priuatas causas actitauit, celeriter sanè uerba uoluens, nec hebes in causis, uel dicam plus etiam quàm non hebes, sed efferuescens in dicendo stomacho sæpe, iracundiáq; uehementius; ut non cum aduersario solum, sed etiam, quod mirabile esset, cum iudice ipso, cuius delinitor esse debet orator, iurgio sæpe contenderet. M. Messalla minor natu, quàm nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere uerborum, prudens, acutus, minime incautus, patronus in causis cognoscendis, componendisq; diligens, magni laboris, multæ operæ, multarumq; causarum. Duo etiam Metelli, Celer & Nepos, nihil in causis uersati, nec sine ingenio, nec indocti, hoc erant populare dicendi genus assecuti. Cn. autem Lentulus Marcellinus, nec unquam indisertus, & in Consulatu pereloquens uisus est, non tardus sententijs, non inops uerbis, uoce canora, facetus satis. C. Memmius L. filius, perfectus literis, sed Græcis, fastidiosus sanè literarum, argutus orator, uerbisq; dulcis, sed fugiens non modo dicendi, uerum etiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quantum imminuit industriæ. Hoc loco Brutus, Quàm uellem, inquit, de his etiam oratoribus, qui hodie sunt, tibi dicere luberet; & si de alijs minus, de duobus tamen, quos à te scio laudari solere, Cæsare, & Marcello: audirem non minus lubenter, quàm audiui de ijs, qui fuerunt. Cur tandem, inquam? an expectas quid ego iudicem de istis, qui tibi sunt æque noti ac mihi? Mihi mehercule, inquit, Marcellus satis est notus, Cæsar autem parum. illum enim sæpe audiui: hic, cũ ego iudicare iam aliquid possem, abfuit. Quid igitur de illo

iudicas, quem sæpe audisti? Quid censes, inquit, nisi id, quòd habiturus es similem tui? Næ ego, inquam, si ita est, uelim tibi eum placere quammaxime. Atqui & ita est, inquit, & uehementer placet: nec uero sine causa: nam & didicit, & omissis cæteris studijs id egit unum, seseq; quotidianis commentationibus acerrime exercuit. itaque & lectis utitur uerbis, & frequentibus: & splendore uocis, dignitate motus fit speciosum, & illustre, quod dicitur: omniaq; sic suppetunt, ut ei nullam deesse uirtutem oratoris putem: maximeq; laudandus est, qui hoc tempore ipso, cum liceat, in hoc cõmuni nostro, & quasi fatali malo consoletur se cũ conscientia optimæ mentis, tum etiam usurpatione & renouatione doctrinæ. uidi enim Mitylenis nuper uirũ, atque, ut dixi, uidi planè uirum. itaque cum eum antea tui similem in dicendo uiderim: tum uero nunc à doctissimo uiro, tibiq;, ut intellexi, amicissimo Cratippo instructum omni copia, multo uidebã similiorem.

Hic ego, Etsi, inquam, de optimi uiri, nobisq; amicissimi laudibus lubenter audio: tamen incurro in memoriam communium miseriarum, quarum obliuionem quærens hunc ipsum sermonem produxi longius. sed de Cæsare cupio audire, quid tandem Atticus iudicet. Et ille, Præclare, inquit, tibi constas, ut de ijs, qui nunc sint, nihil uelis ipse dicere. & hercle si sic ageres, ut de ijs egisti, qui iam mortui sunt, neminem ut prætermitteres: næ tu in multos Antronios, & Stalenos incurreres. quare siue hanc turbam effugere uoluisti; siue ueritus, ne quis se aut præteritum, aut non satis laudatum queri possit: de Cæsare tamen potuisti

dicere,

dicere, præsertim cum & tuum de illius ingenio notissimum iudicium esset, nec illius de tuo obscurum. Sed tamen Brute, inquit Atticus, de Cæsare & ipse ita iudico, & de hoc huius generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum omnium ferè oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum & Mutiorum familijs audiebamus, sed, quanquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis literis, & ijs quidem reconditis & exquisitis, summoq; studio & diligentia est consecutus. quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum (inquit, in me intuens) de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit; primoq; in libro dixerit, uerborum delectum originem esse eloquentiæ; tribueritq; mi Brute huic nostro, qui me de illo maluit quàm se dicere, laudem singularem: (nam scripsit his uerbis, cum hunc nomine esset affatus: Ac si cogitata præclare eloqui possent, non nulli studio & usu elaborauerunt: cuius te penè principem copiæ, atque inuentorem, bene de nomine, ac dignitate populi R. meritum esse existimare debemus) hunc facilem et quotidianum nouisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, Amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inuentorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam bene meritum de populi R. nomine & dignitate: quo enim uno uincebamur à uicta Græcia, id aut ereptum illis est, aut certe nobis cum illis communicatũ. hanc autem, inquit, gloriam, testimoniumq; Cæsaris, tuæ quidem supplicationi non,

ſed triumphis multorum antepono. Et recte quidẽ, inquam, Brute, modo ſit hoc Cæſaris iudicij, non beneuolentiæ teſtimonium: plus enim certe attulit huic populo dignitatis, quiſquis eſt ille, ſi modo eſt aliquis, qui non illuſtrauit modo, ſed etiam genuit in hac urbe dicendi copiam, quàm illi, qui Ligurum caſtella expugnauerunt, ex quibus multi ſunt, ut ſcitis, triumphi. uerum quidem ſi audire uolumus, omiſſis illis diuinis conſilijs, quibus ſæpe conſtituta eſt Imperatorum ſapientia, ſalus ciuitatis aut belli, aut domi; multo magnus orator præſtat minutis Imperatoribus. At prodeſt plus Imperator. Quis negat? ſed tamen nõ metuo, ne mihi acclametis: (eſt autem, quod ſentias, dicendi liber locus) Malim mihi L. Craſſi unam pro M. Curio dictionem, quàm caſtellanos triumphos duos. At plus interfuit reip. caſtellum capi Ligurum, quàm bene defendi cauſam M. Curij. Credo. ſed Athenienſium quoque plus interfuit firma tecta in domicilijs habere, quàm Mineruæ ſignũ ex ebore pulcherrimum: tamen ego me Phidiam eſſe mallem, quàm uel optimũ fabrum tignarium. quare, non quantum quiſque proſit, ſed quanti quiſque ſit, ponderandum eſt: præſertim cum pauci pingere egregie poſſint, aut fingere; operarij autem, aut baiuli deeſſe non poſſint. Sed perge Pomponi de Cæſare, & red de quæ reſtant. Solum quidem, inquit ille, & quaſi fundamentum oratoris uides locutionem emendatam, & Latinam: cuius penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis, aut ſcientiæ, ſed quaſi bonæ cõſuetudinis. mitto C. Lælium, P. Scipionem: ætatis illius iſta fuit laus, tanquam innocentiæ, ſic Latine loquendi, nec o=

mnium tamen: nam illorum æquales Cæcilium & Pacuuium male locutos uidemus: sed omnes tum ferè, qui nec extra urbem hanc uixerãt, nec eos aliqua barbaries domestica infuscauerat, recte loquebantur. sed hanc certe rem deteriorem uetustas fecit & Romæ, & in Græcia. confluxerunt enim & Athenas, & in hãc urbem multi inquinate loquentes ex diuersis locis: quo magis expurgandus est sermo, & adhibenda quamobrusa ratio, quæ mutari non potest, nec utendum prauissima consuetudinis regula. T. Flaminium, qui cum Q. Metello Consul fuit, pueri uidimus. existimabatur bene Latine, sed literas nesciebat. Catulus erat ille quidem minime indoctus, ut à te paulo est ante dictũ; sed tamen suauitas uocis, & lenis appellatio literarum bene loquendi famam confecerat. Cotta, quia se ualde dilatandis literis à similitudine Græcæ locutionis abstraxerat, sonabatq; contrarium Catulo, subagreste quiddam, planeq; subrusticum, alia quãdã quasi inculta & siluestri uia ad eandem laudem peruenerat. Sisenna autem quasi emendator sermonis usitati cum esse uellet, ne à C. Rusio quidẽ accusatore deterreri potuit quo minus inusitatis uerbis uteretur. Quidnam istuc est, inquit Brutus? aut quis est iste C. Rusius? Et ille, Fuit accusator, inquit, uetus; quo accusante Chirtilium, Sisenna defendens dixit quædam eius sputatilica esse crimina. Tum C. Rusius, Circumuenior, inquit, iudices, nisi subuenitis. Sisenna quid dicas, nescio: metuo insidias. sputatilica: quid est hoc? sputa quid sit scio, tilica nescio. Maximi risus: sed ille tamen familiaris meus recte loqui putabat esse inusita-

te loqui. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem uitiosam & corruptam pura & incorrupta consuetudine emendat. itaque cum ad hanc elegantiam uerborum Latinorum, quæ, etiam si orator non sis, & sis ingenuus ciuis Romanus, tamen necessaria est, adiũgit illa oratoria ornamenta dicendi: tum uidetur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc cum habeat præcipuam laudem in communibus, non uideo cui debeat cedere. splendidam quandam, minimeq́; ueteratoriam rationem dicendi tenet, uoce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodam modo. Tum Brutus, Orationes quidem eius mihi uehementer probantur: complures autem legi. atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum: ualde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & uenusti, omni ornatu orationis tanquam ueste detracta: sed dum uoluit alios habere parata, unde sumerent, qui uellent scribere historiam; ineptis gratum fortasse fecit, qui uolunt illa calamistris inurere; sanos quidem homines à scribendo deterruit: nihil enim est in historia pura & illustri breuitate dulcius. Sed ad eos, si placet, qui uita excesserunt, reuertamur. C. Sicinius igitur Q. Pompeij illius, qui Censor fuit, ex filia nepos, Quæstorius mortuus est, probabilis orator, iam uero etiam probatus ex hac inopi ad ornandum, sed ad inueniendum expedita Hermagoræ disciplina. ea dat rationes certas, & præcepta dicendi: quæ si minorem habent apparatum, (sunt enim exilia) tamen habent ordinem, & quasdam errare in dicendo nõ patientes uias. has ille tenens, & paratus ad causas ue-

niens, uerborum non egens, ipſa illa comparatione diſci plinâq; dicendi iam in patronorum numerum perue= nerat. Erat etiã uir doctus in primis C. Viſellius Var= ro conſobrinus meus, qui fuit cum Sicinio ætate coniun ctus. is cum poſt curulem Aedilitatem iudex quæſtio= nis eſſet, eſt mortuus. in quo fateor uulgi iudicium à iudicio meo diſſenſiſſe. nam populo non erat ſatis uen- dibilis: præceps quædam, & cum idcirco obſcura, quia peracuta, tum rapida, & celeritate cæcata oratio: ſed neque uerbis aptiorem cito alium dixerim, neque ſentẽ= tijs crebriorem. præterea perfectus in literis; iuriſq; ci uilis iam à patre Aculeone traditam tenuit diſciplinã. Reliqui ſunt, qui mortui ſint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixiſſes, (etſi non deerat ora= tio) quàm, ut Græci dicunt, πολιτικόν. erant in eo plurimæ literæ, nec eæ uulgares, ſed interiores quædam & reconditæ, diuina memoria, ſumma uerborum & grauitas & elegantia: atque hæc omnia uitæ decora= bat dignitas, & integritas. Me quidem admodum dele ctabat etiam Triarij in illa ætate plena literatæ ſene= ctutis oratio. quanta ſeueritas in uultu, quantum põ= dus in uerbis, quàm nihil non conſideratum exibat ex ore. Tum Brutus, Torquati & Triarij mentione commotus, (utrunque enim eorum admodum dilexe rat) Næ ego, inquit, (ut omittam cætera, quæ ſunt innumerabilia) de iſtis duobus cum cogito, doleo nihil tuam perpetuam auctoritatem de pace ualuiſſe: nam nec iſtos excellentes uiros, nec multos alios præſtanteis ciues reſp. perdidiſſet. Sileamus, inquam, Brute de iſtis, ne augeamus dolorem: nam & præteritorum

recordatio est acerba, & acerbior expectatio reliquorum. itaque omittamus lugere; & tantum, quid quisque dicendo potuerit, quoniam id quærimus, prædicemus. Sunt etiam ex ijs, qui eodem bello occiderunt, M. Bibulus; qui & scriptitauit accurate, cum præsertim non esset orator; & egit multa constanter. Appius Claudius socer tuus, collega, & familiaris meus, hic iam & satis studiosus, & ualde cum doctus, tum etiam exercitatus orator, & cum auguralis, tum omnis publici iuris, antiquitatisq; nostræ bene peritus fuit. L. Domitius nulla ille quidem arte, sed Latine tamen, & multa cum libertate dicebat. Duo præterea Lentuli consulares; quorum Publius ille nostrarum iniuriarũ ultor, auctor salutis, quidquid habuit, quantumcunque fuit, illud totum habuit è disciplina. instrumenta naturæ deerant: sed tantus animi splendor, & tanta magnitudo, ut sibi omnia, quæ clarorum uirorũ essent, non dubitaret asciscere, eáq; omni dignitate obtineret. L. autem Lentulus satis erat fortis orator, si modo orator, sed cogitandi non ferebat laborem: uox canora, uerba non horrida sanè, ut plena esset animi, & terroris oratio. quæreres in iudicijs fortasse melius: in rep. quod erat, esse iudicares satis. Ne Titus quidem Posthumius contemnendus in dicendo, de rep. uero non minus uehemens orator, quàm bellator fuit, effrenatus, & acer nimis, sed bene iuris publici leges atque instituta cognouerat. Hoc loco Atticus, Putarem te, inquit, ambitiosum esse, si, ut dixisti, ij, quos iandiu colligis, uiuerent. omnes enim commemoras, qui ausi aliquando sunt stantes loqui: ut mihi imprudens M. Seruiliũ præ-

teriſſe uideare. Non, inquam, ego iſtuc ignoro Pomponi, multos fuiſſe, qui uerbum nunquam in publico feciſſent, cum melius aliquanto poſſent, quàm iſti oratores, quos colligo, dicere: ſed his commemorandis etiam illud aſſequor, ut intelligatis, primum ex omni numero quàm non multi auſi ſint dicere, deinde ex ijs ipſis quàm pauci fuerint laude digni. itaque ne hos quidem equites Romanos amicos noſtros, qui nuper mortui ſunt, P. Cominium Spoletinum, quo accuſante defendi C. Cornelium, in quo & compoſitum dicendi genus, & acre, & expeditum fuit; T. Accium Piſaurenſem, cuius accuſationi reſpondi pro A. Cluentio, qui & accurate dicebat, & ſatis copioſe, eratq; præterea doctus Hermagoræ præceptis; quibus etſi ornamenta non ſatis opima dicendi, tamen ut haſtæ uelitibus amentatæ, ſic apta quædam & parata ſingulis cauſarum generibus argumenta traduntur. Studio autem neminem, nec induſtria maiore cognoui: quanquam ne ingenio quidem qui præſtiterit, facile dixerim, C. Piſoni genero meo. nullum tempus illi unquam uacabat aut à forenſi dictione, aut à commentatione domeſtica, aut à ſcribendo, aut à cogitando. itaque tantos proceſſus efficiebat, ut euolare, nõ excurrere uideretur: eratq; uerborum & delectus elegãs, & apta, & quaſi rotunda conſtructio: cumq; argumenta excogitabantur ab eo multa & firma ad probandum, tum cõcinnæ acutæq; ſententiæ, geſtuſq; natura ita uenuſtus, ut ars etiam, quæ non erat, & è diſciplina motus quidam uideretur accedere. Vereor, ne amore uidear plura, quàm fuerint in illo, dicere. quod non ita eſt.

alia enim de illo maiora dici possunt. nam nec continentia, nec pietate, nec ullo genere uirtutis quenquam eiusdem ætatis cum illo conferendum puto. Nec uero M. Celium prætereundum arbitror, quæcunque eius in exitu uel fortuna, uel mens fuit; qui quandiu auctoritati meæ paruit, talis Tribunus pl. fuit, ut nemo contra ciuium perditorum popularem turbulentamq; dementiam à senatu, & à bonorum causa steterit constãtius: quam eius actionem multum tamen & splendida, & grandis, & eadem in primis faceta, & perurbana cõmendabat oratio. graues eius conciones aliquot fuerunt, acres accusationes tres, eæq; omnes ex reip. contentione susceptæ. defensiones, etsi illa erant in eo meliora quæ dixi, non contemnendæ tamen, saneq; tolerabiles. hic cum summa uoluntate bonorum Aedilis Curulis factus esset, nescio quo modo discessu meo discessit à sese, ceciditq; postea, cum eos imitari cœpit, quos ipse peruerterat. Sed de M. Calidio dicamus aliquid; qui non fuit orator unus è multis, potius inter multos prope singularis fuit: ita reconditas exquisitasq; sentẽtias mollis & pellucens uestiebat oratio. nihil tam tenerũ, quàm illius comprehensio uerborum, nihil tam flexibile, nihil quod magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris æque in potestate fuerit: quæ primum ita pura erat, ut nihil liquidius; ita libere fluebat, ut nusquã adhæresceret. nullum nisi loco positum, & tanquam in uermiculato emblemate, ut ait Lucilius, structum uerbum uideres; nec uero ullum aut durum, aut insolens, aut humile, aut longius ductum, ac non propria uerba rerum, sed pleraque tralata, sic tamen, ut ea

non irruiſſe in alienum locum, ſed immigraſſe in ſuũ diceres. nec uero hæc ſoluta, nec diffluentia, ſed aſtricta numeris, non aperte, nec eodem modo ſemper, ſed uarie diſſimulanterq; concluſis. erant autem & uerborum, & ſententiarum illa lumina, quæ uocant Græci σχήματα, quibus tanquam inſignibus in ornatu diſtinguebatur omnis oratio. qua de re agitur autem, illud, quod multis locis in iuriſconſultorũ includitur formulis, id ubi eſſet, uidebat. accedebat ordo rerum plenus artis, actio liberalis, totumq; dicendi placidum et ſanum genus. quòd ſi eſt optimum ſuauiter dicere: nihil eſt, quod melius hoc quærendum putes. ſed cum à nobis paulo ante dictum ſit, tria uideri eſſe, quæ orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moueret: duo ſumme tenuit, ut & rem illuſtraret diſſerendo, & animos eorum, qui audirent, deuinciret uoluptate: aberat tertia illa laus, qua permoueret atque incitaret animos, quam plurimum pollere diximus: nec erat ulla uis atque contentio: ſiue conſilio, quòd eos, quorum altior oratio, actioq; eſſet ardentior, furere, & bacchari arbitraretur: ſiue quòd natura non eſſet ita factus: ſiue quòd non conſueſſet: ſiue quòd non poſſet. hoc unum illi, ſi nihil utilitatis habebat, abfuit: ſi opus erat, defuit. quin etiam memini, cum in accuſatione ſua Q. Gallio crimini dediſſet, ſibi eum uenenum parauiſſe, idq; à ſe eſſe deprehenſum; ſeſeq; chirographa, teſtificationes, indicia, quæſtiones, manifeſtam rem deferre diceret; deq; eo crimine accurate & exquiſite diſputauiſſet; me in reſpondendo, cum eſſem argumẽtatus quantum res ferebat, hoc ipſum etiam poſuiſſe

pro argumento, quòd ille, cum pestem capitis sui, cum indicia mortis se comperisse manifesto, & manu tenere diceret, tam solute egisset, tam leniter, tam oscitãter. Tu istuc M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? præsertim cum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum negligeres? ubi dolor? ubi ardor animi? qui etiam ex infantium ingenijs elicere uoces, & querelas solet. nulla perturbatio animi, nulla corporis, frons non percussa, non femur, pedis, quod minimum est, nulla supplosio. itaque tantum abfuit, ut inflammares nostros animos: somnum isto loco uix tenebamus. sic nos summi oratoris uel sanitate, uel uitio pro argumento ad diluendum crimen usi sumus. Tum Brutus, Atqui dubitamus, inquit, utrũ ista sa.itas fuerit, an uitium? quis enim non fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus lõge ista sit maxima, inflammare animos audientium, & quocunque res postulet modo flectere; qui hac uirtute caruerit, id ei, quod maximum fuerit, defuisse? Sit sanè ita, inquam: sed redeamus ad eum, qui iam unus restat, Hortensium: cum de nobismet ipsis, quoniam id etiam Brute postulas, pauca dicemus. quanquam facienda mentio est, ut quidem mihi uidetur, duorum adolescentium: qui si diutius uixissent, magnam essent eloquentiæ laudem cõsecuti. C. Curionem te, inquit Brutus, & C. Licinium Caluum arbitror dicere. Recte, inquam, arbitraris. quorum quidem alter, quod uerisimile dixisset, ita facile soluteq; uerbis uoluebat satis interdũ acutas, crebras quidem certe sententias, ut nihil posset ornatius esse, nihil expeditius. atque hic à magistris parum institutus

naturam habuit admirabilem ad dicendum. industriam non ſum expertus: ſtudium certe fuit. qui ſi me audire uoluiſſet, ut cœperat, honores, quàm opes, conſequi maluiſſet. Quidnam eſt, inquit, iſtuc? & quemadmodum diſtinguis? Hoc modo, inquam. Cũ honos ſit præmium uirtutis, iudicio ſtudioq; ciuium delatum ad aliquem: qui eum ſententijs, qui ſuffragijs adeptus eſt, is mihi & honeſtus, & honoratus uidetur. qui autem occaſione aliqua etiam inuitis ſuis ciuibus nactus eſt imperium, ut ille cupiebat: hunc nomen honoris adeptum, non honorem, puto. quæ ſi ille audire uoluiſſet, maxima cum gratia & gloria ad ſummam amplitudinem perueniſſet, aſcendens gradibus magiſtratuum, ut pater eius fecerat, ut reliqui clariores uiri. quæ quidem etiam cum P. Craſſo M. F. cum initio ætatis ad amicitiam ſe meam contuliſſet, ſæpe egiſſe me arbitror, cum eum uehementer hortarer, ut eam laudis uiam rectiſſimam eſſe duceret, quam maiores eius ei tritam reliquiſſent. erat enim cum inſtitutus optime, tum etiam perfecte planeq; eruditus: ineratq; & ingenium ſatis acre, & orationis non inelegans copia: prætereaq; ſine arrogantia grauis eſſe uidebatur, & ſine ſegnitia uerecundus. ſed hunc quoque abſorbuit æſtus quidam inſolitæ adoleſcentibus gloriæ: qui quia nauarat miles operam Imperatori, Imperatorem ſe ſtatim eſſe cupiebat: cui muneri mos maiorum ætatem certam, ſortem incertam reliquit. ita grauiſſimo ſuo caſu, dum Cyri & Alexandri ſimilis eſſe uoluit, qui ſuũ curſum tranſcurrerant, & L. Craſſi, & multorum Craſſorum

inuentus est dissimillimus. Sed ad Caluum (is enim nobis erat propositus) reuertamur: qui orator fuisset cum literis eruditior, quàm Curio; tum etiam accuratius quoddam dicendi & exquisitius afferebat genus: quod quanquã scienter eleganterq; tractabat, nimium tamen inquirens in se, atque ipse sese obseruans, metuensq; ne uitiosum colligeret, etiam uerũ sanguinem deperdebat. itaque eius oratio, nimia religione attenuata, doctis & attente audientibus erat illustris; à multitudine autem & à foro, cui nata eloquentia est, deuorabatur. Tum Brutus, Atticum se, inquit, Caluus noster dici oratorem uolebat: inde erat ista exilitas, quam ille de industria consequebatur. Dicebat, inquã, ita: sed & ipse errabat, et alios etiam errare cogebat. nam si quis eos, qui nec inepte dicunt, nec odiose, nec putide, Attice putat dicere, is recte nisi Atticum probat neminem: insulsitatem enim & insolentiam tanquã insaniam quandam orationis odit, sanitatem autem & integritatem quasi religionem, & uerecundiã oratoris probat. hæc omnium debet oratorum eadem esse sententia. sin autem ieiunitatem, & siccitatem, & inopiam, dum modo sit polita, dum urbana, dum elegans, in Attico genere ponit: hoc recte duntaxat: sed quia sunt in Atticis alia meliora, uideat ne ignoret et gradus, & dissimilitudines, & uim, & uarietatem Atticorum. Atticos, inquit, uolo imitari. quos? nec enim est unum genus. nam quid est tam dissimile, quàm Demosthenes & Lysias? quàm idem & Hyperides? quàm omnium horum Aeschines? quem igitur imitaris? si aliquem, cæteri ergo Attice non dicebant: si

omneis, qui potes, cum sint ipsi dissimillimi inter se? in quo illud etiam quæro, Phalereus ille Demetrius Attice ne dixerit? mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsæ Athenæ uidentur. at est floridior, ut ita dicam, quàm Hyperides, quàm Lysias: natura quædam, aut uoluntas ita dicendi fuit. & quidem duo fuerũt per idem tempus dissimiles inter se, sed Attici tamen: quorũ Charisius multas orationes, quas scribebat alijs, cum cupere uideretur imitari Lysiam; Demochares autem, qui fuit Demosthenis sororis filius, & orationes scripsit aliquot, & earum rerum historiam, quæ erant Athenis ipsius ætate gestæ, non tam historico, quàm oratorio genere perscripsit. At Charisij uult Hegesias esse similis, isq; se ita putat Atticum, ut ueros illos præ se penè agresteis putet. At quid est tam fractum, tam minutum, tam in ipsa, quam tamen consequitur, concinnitate puerile? Atticorum similes esse uolumus. Optime. Suntne igitur ij Attici oratores? Quis negare potest? Hos imitamur. Quo modo? qui sunt & inter se dissimiles, & aliorum. Thucydidem, inquit, imitamur. Optime, si historiam scribere, non si causas dicere cogitatis. Thucydides enim rerum gestarum pronũciator sincerus, & grandis etiam fuit, hoc forense cõcertatorium iudiciale non tractauit genus. orationes autem quas interposuit, (multæ enim sunt) eas ego laudare soleo, imitari neque possim, si uelim, nec uelim fortasse, si possim: ut si quis Falerno uino delectetur, sed eo nec ita nouo, ut proximis Consulibus natum uelit; nec rursus ita uetere, ut Opimium aut Anitium Consulem quærat. Atqui eæ notæ sunt optimæ, credo:

ſed nimia uetuſtas nec habet eam, quam quærimus, ſua uitatem, nec eſt iam ſanè tolerabilis. Num igitur qui hoc ſentiat, ſi is potare uelit, de dolio ſibi hauriendum putet? Minime: ſed quandam ſequatur ætatem. ſic ego iſtis cenſuerim, & nouam iſtam quaſi de muſto ac lacu feruidam orationem fugiendam, nec illam præclaram Thucydidi nimis ueterem tanquam Anitianã notam perſequendam: ipſe enim Thucydides ſi poſterius fuiſſet, multo maturior fuiſſet, & mitior. Demoſthenem igitur imitemur. O' dij boni, quid quaſi nos aliud agimus, aut quid aliud optamus? at non aſſequimur. Iſti enim uidelicet Attici noſtri, quod uolunt, aſſequuntur. ne illud quidem intelligunt, non modo ĩta memoriæ proditum eſſe, ſed ita neceſſe fuiſſe, cum Demoſthenes dicturus eſſet, ut concurſus audiendi cauſa ex tota Græcia fierent. at cum iſti Attici dicunt, non modo à corona, quod eſt ipſum miſerabile, ſed etiam ab aduocatis relinquuntur. quare ſi anguſte et exiliter dicere eſt Atticorum, ſint ſanè Attici, ſed in Comitium ueniant, ad ſtantem iudicem dicant: ſubſellia grandiorem & pleniorem uocem deſiderant. uolo hoc oratori contingat, ut, cum auditum ſit eum eſſe dicturum, locus in ſubſellijs occupetur, compleatur tribunal, gratioſi ſcribæ ſint in dando & cedendo loco, corona multiplex, iudex erectus: cum ſurgit is, qui dicturus ſit, ſignificetur à corona ſilentium, deinde crebræ aſſenſiones, multæ admirationes; riſus, cum uelit; cum uelit, fletus: ut, qui hæc procul uideat, etiam ſi, quid agatur, neſciat, at placere tamen, & in ſcena eſſe Roſciũ intelligat. Hæc cui contingant, eum ſcito Attice dicere, ut

de Pericle audiuimus, ut de Hyperide, ut de Aeschine, de ipso quidem Demosthene maxime. sin autem acutum, prudens, & idem sincerum, & solidum, & exiccatum genus orationis probant, nec illo grauiore ornatu oratorio utuntur, & hoc primum esse Atticorũ uolunt: recte laudant. est. n. in arte tanta, tamq; uaria, etiã huic minutæ subtilitati locus. ita fiet, ut nõ omnes, qui Attice, ijdem bene, sed ut omnes, qui bene, ijdẽ etiã Attice dicant. Sed redeamus rursus ad Hortẽsium. Sanè quidem, inquit Brutus: quãquam ista mihi tua fuit periucunda à proposita oratione digressio. Tũ Atticus, Aliquoties sum, inquit, conatus, sed interpellare nolui. nunc quoniam ad perorandũ spectare uidetur sermo tuus, dicam opinor, quod sentio. Tu uero, inquã, Tite. Tum ille, Ego, inquit, ironiam illam, quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in Platonis, & Xenophontis, & Aeschinis libris utitur, facetam & elegantem puto. est enim et minime inepti hominis, & eiusdem etiam faceti, cum de sapientia disceptetur, hãc sibi ipsum detrahere, eis tribuere illudẽtem, qui eam sibi arrogant. ut apud Platonem Socrates in cœlũ effert laudibus Protagoram, Hippiam, Prodicum, Gorgiam, cæteros, se autem omnium rerũ inscium fingit et rudem. decet hoc nescio quo modo illum: nec Epicuro, qui id reprehendit, assentior. sed in historia, qua tu es usus in omni sermone, cũ, qualis quisque orator fuisset, exponeres, uide quæso, inquit, ne tam reprehendẽda sit ironia, quàm in testimonio. Quorsum, inquã, istuc? nõ enim intelligo. Quia primũ, inquit, ita laudauisti quosdam oratores, ut imperitos posses in errorem inducere.

equidem in quibusdam risum uix tenebam, cum Attico Lysiæ Catonem nostrum comparabas, magnum mehercule hominem, uel potius summum & singularem uirum, nemo dicet secus; sed oratorem, sed etiam Lysiæ similem, quo nihil potest esse pictius, bella ironia, si iocaremur; sin asseueramus, uide ne religio nobis tam adhibenda sit, quàm si testimoniũ diceremus. ego enim Catonem tuum ut ciuem, ut senatorem, ut Imperatoré, ut uirum denique cum prudentia & diligentia, tum omni uirtute excellentem probo: orationes autem eius, ut illis temporibus, ualde laudo: significant enim quãdam formam ingenij, sed admodum impolitam, & plane rudem. Origines uero cum omnibus oratorijs laudibus refertas diceres, & Catonem cum Philisto & Thucydide comparares, Bruto ne id censebas, an mihi probaturum? quos enim ne è Græcis quidem quisquã imitari potest, ijs tu comparas hominem Tusculanum, nondum suspicantem quale esset copiose & ornate dicere? Galbam laudas: si ut illius ætatis principem, assentior: sic enim accepimus: sin ut oratorem, cedò quæso orationes, (sunt enim) & dic hunc, quem tu plus quàm te amas, Brutum uelle te illo modo dicere. Probas Lepidi orationes. paulum hic tibi assentior, modo ita laudes, ut antiquas: quod item de Africano, de Lælio, cuius tu oratione negas fieri quidquam posse dulcius. addis etiã nescio quid augustius: nomine nos capis summi uiri, uitæq; elegantissimæ uerissimis laudibus. remoue hæc: næ ista dulcis oratio ita sit abiecta, ut eam aspicere nemo uelit. Carbonem in summis oratoribus habitum scio: sed cum in cæteris rebus, tum in

dicendo semper, cũ nihil est melius, id laudari, qualecunque est, solet. Dico idem de Gracchis: etsi de eis ea sunt à te dicta, quibus ego assentior. omitto cæteros: uenio ad eos, in quibus iam perfectam putas esse eloquentiam, quos ego audiui, sine controuersia magnos oratores, Crassum & Antonium. de horum laudibus tibi prorsus assentior: sed tamen non isto modo, ut Polycleti Doryphorum sibi Lysippus aiebat, sic tu suasionem legis Seruiliæ tibi magistram fuisse. hæc germana ironia est. cur ita sentiam, non dicam, ne me tibi assentari putes. omitto igitur, quæ de his ipsis, quæ de Cotta, quæ de Sulpitio, quæ modo de Celio dixeris: hi enim fuerunt certe oratores: quanti autem, & quales, tu uideris. Nam illud minus curo, quòd congessisti operarios omneis: ut mihi uideantur mori uoluisse non nulli, ut à te in oratorum numerum referrentur. Hæc cum ille dixisset, Lõgi sermonis initium detulisti, inquã, Attice, remq; commouisti noua disputatione dignam, quam in aliud tempus differamus. uoluẽdi enim sunt libri cum aliorum, tum in primis Catonis: intelliges nihil illius lineamentis, nisi eorum pigmentorum, quæ inuenta nondum erant, florem & colorem defuisse. Nã de Crassi oratione sic existimo, ipsum fortasse melius potuisse scribere, alium, ut arbitror, neminem. Nec in hoc ironiam duxeris esse, quòd eam orationem mihi magistram fuisse dixerim. nam etsi tu melius existimare uideris de ea, si quam nunc habemus, facultate: tamen adolescentes, quid in Latinis potius imitaremur, non habebamus. Quòd autem plures à nobis nominati sunt, eò pertinuit, ut paulo ante dixi, quòd intelligi uolui, in

eo, cuius omnes cupidissimi essent, quàm pauci digni nomine euaderent. quare εἴρωνα me, ne si Africanus quidem fuit, (ut ait in historia sua C. Fannius) existimari uelim. Vt uoles, inquit Atticus: ego enim nõ alienum à te putabam, quod & in Africano fuisset, & in Socrate. Tum Brutus, De isto postea: sed tu (inquit, me intuens) orationes nobis ueteres explicabis? Vero, inquam, Brute, sed in Cumano, aut in Tusculano aliquando, si modo licebit: quoniam utroque in loco uicini sumus. Sed iam ad id, unde digressi sumus, reuertamur. Hortensius igitur cum admodum adolescens orsus esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhiberi cœptus est: quanquam inciderat in Cottæ & Sulpitij ætatem, qui annis decem maiores, excellente tum Crasso & Antonio, deinde Philippo, post Iulio, cum ijs ipsis dicendi gloria comparabatur. primum memoria tanta, quantam in uiro cognouisse me arbitror, ut, quæ secum cõmentatus esset, ea sine scripto uerbis eisdem redderet quibus cogitauisset. hoc adiumento ille tanto sic utebatur, ut sua & commentata & scripta, et, nullo referente, omnia aduersariorum dicta meminisset. ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo unquam flagrantius studium uiderim. nullum enim patiebatur esse diem, quin aut in foro diceret, aut meditaretur extra forum: sæpissime autem eodem die utrũque faciebat: attuleratq; minime uulgare genus dicendi, duas quidem res, quas nemo alius, partitiones, quibus de rebus dicturus esset; & collectiones, memor & quæ essent dicta contra, quæq; ipse dixisset. erat in uerborum splendore elegans, compositione aptus, facul

tate copiosus: eáq; erat cũ summo ingenio, tum exercitationibus maximis consecutus. rem complectiebatur memoriter, diuidebat acute, nec prætermittebat ferè quidquam, quod esset in causa, aut ad confirmandum, aut ad refellendum: uox canora & suauis: motus et gestus etiam plus artis habebat, quàm erat oratori satis. hoc igitur florescente Crassus est mortuus, Cotta pulsus, iudicia intermissa bello, nos in forum uenimus. erat Hortensius in bello primo anno miles, altero Tribunus militum: Sulpitius Legatus aberat, etiam M. Antonius: exercebatur una lege iudicium Varia, cæteris propter bellum intermissis: qui frequentes aderant, (quanquam pro se ipsi dicebant) oratores non illi quidem principes, L. Memmius & Q. Pompeius, sed oratores tamen teste diserto uterque Philippo, cuius in testimonio contentio & uim accusatoris habebat, et copiã. reliqui, qui tum principes numerabantur, in magistratibus erant, quotidieq; ferè à nobis in concionibus audiebantur. erat enim Tribunus pl. tum C. Curio: quãquam is quidem silebat, ut erat semel à concione uniuersa relictus: Q. Metellus Celer, non ille quidem orator, sed tamen non infans: diserti autem Q. Varius, C. Carbo, Cn. Pomponius, & hi quidem habitabant in rostris. C. etiam Iulius Aedilis curulis quotidie ferè accuratas conciones habebat. sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit, Cotta cum est expulsus. reliquos frequenter audiens, acerrimo studio tenebar; quotidieq; & scribens, & legens, & commentans, oratorijs tamen exercitationibus contentus non eram. Iam consequente anno Q.

Varius ſua lege damnatus exceſſerat. Ego autem iuris ciuilis ſtudio multum operæ dabam Q. Scæuolæ P. F. qui quanquam nemini ſe ad docendum dabat, tamẽ conſulentibus reſpondendo ſtudioſos audiendi docebat. atque huic anno proximus Sylla Conſule & Pompeio fuit. tum P. Sulpitij in Tribunatu quotidie concionãtis totum genus dicendi penitus cognouimus. eodemq; tempore cum princeps Academiæ Philo cum Athenienſium optimatibus Mithridatico bello domo profugiſſet, Romamq; ueniſſet; totum ei me tradidi, admirabili quodam ad philoſophiam ſtudio cõcitatus: in quo hoc etiam commorabar attentius; etſi rerum ipſarum uarietas et magnitudo ſumma me delectatione retinebat; ſed tamen ſublata iam eſſe in perpetuum ratio iudiciorum uidebatur. occiderat Sulpitius illo anno, treſq; proximo trium ætatum oratores erant crudeliſſime interfecti, Q. Catulus, M. Antonius, C. Iulius. eodem anno etiam Moloni Rhodio Romæ dedimus operam, et actori ſummo cauſarum, & magiſtro. hæc etſi uidentur eſſe à propoſita ratione diuerſa, tamẽ idcirco à me proferuntur, ut noſtrum curſum perſpicere, quoniam uoluiſti, Brute poſſis, (nam Attico hæc nota ſunt) & uidere quemadmodum ſimus in ſpatio Q. Hortenſiũ ipſius ueſtigijs perſecuti. Triennium ferè fuit urbs ſine armis, ſed oratorum aut interitu, aut diſceſſu, aut fuga (nam aberant etiam adoleſcentes M. Craſſus & Lentuli duo) primas in cauſis agebat Hortenſius, magis magiſq; quotidie probabatur. Antiſtius, Piſo ſæpe dicebat, minus ſæpe Pomponius, raro Carbo, ſemel aut iterum Philippus. at uero ego hoc tempore omni no-

ctes & dies in omnium doctrinarum meditatione uersabar. eram cum Stoico Diodoto: qui cum habitauisset apud me, mecumq́; uixisset, nuper est domi meæ mortuus. à quo cum in alijs rebus, tum studiosissime in dialectica exercebar, quæ quasi contracta & astricta eloquentia putanda est: sine qua, etiam tu Brute iudicauisti, te illam iustam eloquẽtiam, quam dialecticam dilatatam esse putant, consequi non posse. huic ego doctori, & eius artibus uarijs atque multis ita eram tamen deditus, ut ab exercitationibus oratorijs nullus dies uacuus esset. commentabar declamitans (sic enim nũc loquuntur) sæpe cum M. Pisone, & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie: idq́; faciebam multum etiã Latine, sed Græce sæpius: uel quòd Græca oratio plura ornamenta suppeditans, consuetudinem similiter Latine dicendi afferebat: uel quòd à Græcis summis doctoribus, nisi Græce dicerem, neque corrigi possem, neque doceri. tumultus interim pro recuperanda republica, & crudelis interitus oratorum trium, Scæuolæ, Carbonis, Antistij: reditus Cottæ, Curionis, Crassi, Lentulorum, Pompeij: leges & iudicia constituta, recuperata resp. ex numero autem oratorum Pomponius, Cẽsorinus, Muræna sublati. tum primum nos ad causas & priuatas & publicas adire cœpimus, non ut in foro disceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum nos efficere potuissemus, docti in forum ueniremus. eodem tempore Moloni dedimus operam. Dictatore enim Sylla Legatus ad senatum de Rhodiorum præmijs uenerat. itaque prima causa publica pro Sex. Roscio dicta tantum commendationis habuit, ut non ulla esset,

quæ non noſtro digna patrocinio uideretur. deinceps inde multæ; quas non minus diligenter elaboratas, et tanquam elucubratas afferebamus. Nunc quoniam totum me non næuo aliquo, aut crepundijs, ſed corpore omni uideris uelle cognoſcere, complectar nonnulla etiam, quæ fortaſſe uideantur minus neceſſaria. Erat eo tempore in nobis ſumma gracilitas & infirmitas corporis, procerum & tenue collum: qui habitus, & quæ figura non procul abeſſe putatur à uitæ periculo, ſi accedit labor, & laterum magna contentio. eóq; magis hoc eos, quibus eram charus, cõmouebat, quòd omnia ſine remiſſione, ſine uarietate, ui ſumma uocis, & totius corporis contentione dicebam. itaque cum me & amici, & medici hortarentur, ut cauſas agere deſiſterem; quoduis potius periculum mihi adeundum, quàm à ſperata dicendi gloria diſcedendum putaui. ſed cum cenſerem, remiſſione & moderatione uocis, & commutato genere dicendi me & periculum uitare poſſe, & temperatius dicere; ut conſuetudinem dicendi mutarem, ea cauſa mihi in Aſiam proficiſcendi fuit. itaque cum eſſem biennium uerſatus in cauſis, & iam in foro celebratum meum nomen eſſet, Roma ſum profectus. cum ueniſſem Athenas, ſex menſes cum Antiocho ueteris Academiæ nobiliſſimo & prudentiſſimo philoſopho fui; ſtudiumq; philoſophiæ nũquam intermiſſum, à primaq; adoleſcentia cultum, & ſemper auctum, hoc rurſus ſummo auctore & doctore renouaui. eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum, ueterem & non ignobilem dicendi magiſtrum, ſtudioſe exerceri ſolebam. poſt à me Aſia tota peragrata eſt,

cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis lubentibus: quorũ erat princeps Menippus Stratonicensis, meo iudicio tota Asia illis temporibus disertissimus: & si nihil habere molestiarum, nec ineptiarum, Atticorum est, hic orator in illis numerari recte potest. Assiduissime autem mecũ fuit Dionysius Magnes, erat etiam Aeschylus Gnidius, Adramytenus Zenocles. hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur. quibus non contentus, Rhodum ueni, meq; ad eundem, quem Romæ audiueram, Molonem applicaui, cum actorem in ueris causis, scriptoremq; præstantem, tum in notandis animaduertendisq; uitijs, & instituendo docendoq; prudentissimum. is dedit operam, si modo id consequi potuit, ut nimis redundantes nos, & superfluentes iuuenili quadam dicendi impunitate & licentia reprimeret, & quasi extra ripas diffluentes coerceret. ita recepi me biennio post, non modo exercitatior, sed propè mutatus. nam & contentio nimia uocis reciderat, & quasi deferuerat oratio, lateribusq; uires, & corporis mediocris habitus accesserat. Duo tum excellebant oratores, qui me imitandi cupiditate incitarent, Cotta, & Hortensius: quorum alter remissus & lenis, & proprijs uerbis comprehendens solute & facile sententiam: alter ornatus, acer, & non talis, qualem tu eum Brute iam deflorescentem cognouisti, sed uerborum & actionis genere commotior. itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quòd & dicendi ardore eram propior, & ætate coniunctior. etenim uideram in ijsdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabella consulari, cum Cotta

princeps adhibitus esset, priores tamen agere partes Hortensium. acrem enim oratorem, incensum, & agentē, & canorum concursus hominum, foriq; strepitus desiderat. unum igitur annum, cum rediissemus ex Asia, causas nobileis egimus, cum Quæsturam nos, Consulatum Cotta, Aedilitatem peteret Hortensius. interim me Quæstorem Siciliensis excepit annus: Cotta ex Consulatu est profectus in Galliam: princeps & erat, & habebatur Hortēsius. cum autem anno post è Sicilia me recepissem, iam uidebatur illud in me, quidquid esset, esse perfectum, & habere maturitatē quandam suā. Nimis multa uideor de me, ipse præsertim: sed omni huic sermoni propositum est, uon ut ingenium & eloquentiam meam perspicias, unde longe absum, sed ut laborem & industriam. Cum igitur essem in plurimis causis, & in principibus patronis quinquennium ferè uersatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime in certamen ueni designatus Aedilis cum designato Consule Hortensio. Sed quoniam omnis hic sermo noster non solum enumerationem oratoriam, uerum etiam præcepta quædam desiderat: quid tanquam notandum & animaduertendum sit in Hortensio, breuiter licet dicere. Nam is post Consulatum (credo quòd uideret ex consularibus neminem esse secum comparandum, negligeret autem eos, qui Consules non fuissent) summum illud suum studium remisit, quo à puero fuerat incensus, atque in omnium rerum abundātia uoluit beatius, ut ipse putabat, remissius certe uiuere. primus, & secundus annus, & tertius tantum quasi de picturæ ueteris colore detraxerat, quantum non quiuis unus ex po-

pulo, ſed exiſtimator doctus, & intelligens poſſet cognoſcere. longius autem procedens, & in cæteris eloquentiæ partibus, tum maxime in celeritate & continuatione uerborum adhæreſcens, ſui diſſimilior uidebatur fieri quotidie. Nos autem non deſiſtebamus, cum omni genere exercitationis, tum maxime ſtylo noſtrum illud, quod erat, augere, quantumcunque erat. atque ut multa omittam in hoc ſpatio, & in his poſt Aedilitatem annis, & Prætor primus, & incredibili populari uoluntate ſum factus. nam cum propter aſſiduitatem in cauſis & induſtriam, tum propter exquiſitius, & minime uulgare orationis genus animos hominum ad me dicendi nouitate conuerteram. nihil de me dicam: dicam de cæteris: quorum nemo erat, qui uideretur exquiſitius, quàm uulgus hominum, ſtuduiſſe literis, quibus fons perfectæ eloquentiæ continetur; nemo, qui philoſophiam cõplexus eſſet, matrem omnium bene factorum beneq; dictorum; nemo, qui ius ciuile didiciſſet, rem ad priuatas cauſas, & ad oratoris prudentiam maxime neceſſariam; nemo, qui memoriam rerum Romanarum teneret, ex qua, ſi quando opus eſſet, ab inferis locupletiſſimos teſtes excitaret; nemo, qui breuiter argutéq; incluſo aduerſario laxaret iudicum animos, atque à ſeueritate pauliſper ad hilaritatem, riſumq; traduceret; nemo, qui dilatare poſſet, atque à propria ac definita diſputatione hominis, ac temporis, ad communem quæſtionem uniuerſi generis orationem traducere; nemo, qui delectandi gratia digredi parumper à cauſa, nemo, qui ad iracundiam magnopere iudicem, nemo, qui ad fletum poſſet adduce-

re; nemo, qui animum eius, quod unum est oratoris maxime proprium, quocunque res postularet, impelleret. itaque cum iam penè euanuisset Hortensius; & ego anno meo, sexto autem post illum Consulem Consul factus essem; reuocare se ad industriam cœpit; ne, cum pares honore essemus, aliqua re superiores uideremur. sic duodecim post meum Consulatum annos in maximis causis, cum ego mihi illum, sibi me ille anteferret, coniunctissime uersati sumus: Cõsulatusq; meus, qui illum primo leuiter perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas ille admirabatur, laude coniunxerat. maxime uero perspecta est utriusque nostrum exercitatio paulo ante, quàm perterritum armis hoc studium Brute nostrum conticuit subito, & obmutuit; cum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis, ad causas simillimas inter se, uel potius easdem noui ueniebamus quotidie. quibus quidem causis tu etiam Brute præsto fuisti, compluresq; & nobiscum, & solus egisti: ut qui non satis diu uixerit Hortensius, tamen hunc cursum confecerit. annis ante decem causas agere cœpit, quàm tu es natus: idem quarto & sexagesimo anno perpaucis ante mortem diebus unà tecum socerum tuum defendit Appium. Dicendi autem genus quod fuerit in utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indicabunt. Sed si quærimus, cur adolescens magis floruerit dicendo, quàm senior Hortensius: causas reperiemus uerissimas duas: primum, quòd genus erat orationis Asiaticum, adolescentiæ magis concessum, quàm senectuti. genera autem Asiaticæ dictionis duo sunt: unum sententio=

ſum, & argutum, ſententijs non tam grauibus & ſeueris, quàm concinnis & uenuſtis: qualis in hiſtoria Timæus, in dicendo autem pueris nobis Hierocles Alabandeus, magis etiam Menecles frater eius fuit: quorum utriuſque orationes ſunt in primis, ut Aſiatico in genere, laudabiles. aliud autem genus eſt, non tam ſententijs frequentatum, quàm uerbis uolucre atque incitatum: quali eſt nunc Aſia tota, nec flumine ſolum orationis, ſed etiam exornato & faceto genere uerborum: in quo fuit Aeſchylus Gnidius, & meus æqualis Mileſius Aeſchines. in his erat admirabilis orationis curſus, ornata ſententiarum concinnitas non erat. hæc autem, ut dixi, genera dicendi aptiora ſunt adoleſcentibus, in ſenibus grauitatem non habent. itaque Hortenſius utroque genere florens, clamores faciebat adoleſcens. habebat enim & Meneclium illud ſtudium crebrarum uenuſtarumq; ſententiarum: in quibus, ut in illo Græco, ſic in hoc erant quædam magis uenuſtæ dulceſq; ſententiæ, quàm aut neceſſariæ, aut interdum utiles: & erat oratio cum incitata & uibrans, tum tiam accurata & polita. non probantur hæc ſenibus. ſæpe uidebam cum irridentem, tum etiam iraſcentem & ſtomachantem Philippum: ſed mirabantur adoleſcentes, multitudo mouebatur. erat excellens iudicio uulgi, & facile primas tenebat adoleſcens. etſi enim genus illud dicendi auctoritatis habebat parum, tamen aptum eſſe ætati uidebatur: & certe quòd & ingenij quædam forma lucebat, & exercitatione perfecta erat, uerborumq; aſtricta comprehenſio, ſummam hominum admirationem

excitabat. sed cum iam honores, & illa senior auctoritas grauius quiddam requireret, remanebat idem, nec decebat idem: quodq; exercitationem studiumq; dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas illa crebritasq; sententiarum pristina manebat, sed ea uestitu illo orationis, quo consueuerat, ornata non erat. hoc tibi ille Brute minus fortasse placuit, quàm placuisset, si illum flagrantem studio, & florentem facultate audire potuisses. Tum Brutus, Ego uero, inquit, & ista, quæ dicis, uideo qualia sint: & Hortensium magnum oratorem semper putaui, maximeq; probaui pro Messalla dicentem, cum tu absuisti. Sic ferunt, inquam: idq; declarat totidem, quot dixit, ut aiunt, scripta uerbis oratio. ergo ille à Crasso Consule & Scæuola usque ad Paulum & Marcellũ Coss. floruit: nos in eodem cursu fuimus à Sylla Dictatore ad eosdem ferè Consules. sic Q. Hortensij uox extincta fato suo est, nostra publico. Melius quæso ominare, inquit Brutus. Sit sanè ut uis, inquam; & id non tam mea causa, quàm tua: sed fortunatus illius exitus, qui ea nõ uidit, cum fierẽt, quæ prouidit futura. sæpe enim inter nos impendentes casus defleuimus, cum belli ciuilis causas in priuatorum cupiditatibus inclusas, pacis spem à publico consilio esse exclusam uideremus. sed illum uidetur felicitas ipsius, qua semper est usus, ab eis miserijs, quæ consecutæ sunt, morte uindicasse. Nos autem Brute, quoniam post Hortensij clarissimi oratoris mortem orbæ eloquentiæ quasi tutores relicti sumus, domi teneamus eam septam liberali custodia, & hos ignotos atque impudentes procos repudiemus, tueamurq; ut adultam uir-

ginem caste, & ab amatorum impetu, quantum
possumus, prohibeamus. equidem etsi doleo me in ui
tam paulo serius tanquam in uiam ingressum, prius,
quàm cõfectum iter sit, in hanc reip. noctem incidisse:
tamen ea consolatione sustentor, quam tu mihi Brute
adhibuisti tuis suauissimis literis; quibus me forti ani=
mo esse oportere censebas, quòd ea gessissem, quæ de me
etiam me tacente ipsa loquerẽtur, mortuoq; uiuerent;
quæ, si recte esset, salute reip. sin secus, interitu ipso te=
stimonium meorum de rep. consiliorum darent. sed in
te intuens Brute doleo, cuius in adolescentiam, per me=
dias laudes quasi quadrigis uehentem, transuersa incur
rit misera fortuna reip. hic me dolor tangit, hæc me cu
ra solicitat, & hunc mecum, socium eiusdem & amo
ris, & iudicij. tibi fauemus: te tua frui uirtute cupi=
mus: tibi optamus eam remp. in qua duorum generũ
amplissimorum renouare memoriam, atque augere
possis. tuum enim forum, tuum erat illud curriculũ:
tu illuc ueneras unus, qui non linguam modo acuisses
exercitatione dicendi, sed & ipsam eloquentiam locu=
pletauisses grauiorum artium instrumento, & ijsdem
artibus decus omne uirtutis cum summa eloquẽtiæ lau
de iunxisses. ex te duplex nos afficit solicitudo, quòd
& ipse rep. careas, & illa te. tu tamen, etsi cursum
ingenij tui Brute premit hæc importuna clades ciuita=
tis, contine te in tuis perẽnibus studijs, & effice id, quod
iam propemodum, uel planè potius effeceras, ut te eri=
pias ex ea, quam ego congessi in hunc sermonem, turba
patronorum. nec enim decet, te ornatum uberrimis ar
tibus, quas cum domo haurire non posses, accersiuisti

ex urbe ea, quæ domus est semper habita doctrinæ, numerari in uulgo patronorum. nam quid te exercuit Pammenes, uir longe eloquentissimus Græciæ, quid illa uetus Academia, atque eius hæres Aristus, hospes, & familiaris meus, si quidem similes maioris partis oratorũ futuri sumus? non ne cernimus, uix singulis ætatibus binos oratores laudabiles constitisse? Galba fuit inter tot æquales unus excellens; cui, quemadmodum accepimus, & Cato cedebat senior, & qui temporibus illis ætate inferiores fuerunt, Lepidus postea, deinde Carbo. nam Gracchi in concionibus multo faciliore, & liberiore genere dicendi: quorum tamen ipsorum ad ætatem laus eloquentiæ perfecta nondum fuit. Antonius, Crassus, post Cotta, Sulpitius, Hortensius. nihil dico amplius: tantum dico, si mihi accidisset, ut numerarer in multis, * si operosa est concursatio magis opportunorum.

FINIS.

Variæ lectiones ex antiquis libris.

aptis constructa 6:
honos eloquentiæ: 7.
dictionis, & quasi 8:
silua sua ita facta 14.
eius, quæ pecuaria 14.
dicendo adortor 14.
acrem, atque eundem & clementem, et ualde dulcem, 17.
rogatione Mamilia (Salustius Mamillũ uocat) 20:
Aquilia de industria 21.
explanandi, edisserẽdi 23:
cumq; discendi 24:
nam A. filia. alter uetustus liber, Asilia. alius,

Asilia . Pedianus hunc Asellam uocat, Plinius autem in libro de uiris illustribus, & cum eo Plutarchus, Appianus, Florus Offellam. 28:
multa de iure 31.
ætatem in disparem orato rum includere. (sic antiquus liber, & omnino rectius: ut subaudiatur, hunc oratorem.) 37.
accusante C. Rutiliū, 42.
animi, & horroris 43:
quantam in nullo 49:
diserto utroque 50.

Variæ lectiones ex ingenio . quas tamen ne quis sine uetusto libro sequatur, monemus .

hæc est elaborata 5:
igitur, in ea 7.
subleuabant . sed Publij sunt 16.
eorum philosophorum 19:
nouerunt . quid enim? Hyp. 11.
Aquilia de iniuria (digestorū libro ix. tit. II.) 21.
Crassi in Cēsura pro 26.
redeamus . Duobus 28.
omnium . Hæc illū: 30:
his enim scribendis 33.
acie, & in præsidijs 35:
ipso, quantum liceat : uel: ipso, cum iaceat, 40:
regula . T. Didium, 42.
postulet, flectere: 45:

A B C D E F G.

Omnes sunt quaterniones.

APVD ALDI FILIOS.

VENETIIS, M. D. XLVI.

ALDI
FILII

ORATOR
CICERONIS AD M. BRVTVM.

CORRIGENTE PAVLO MANVTIO,
ALDI FILIO.

VENETIIS, M. D. XLVI.

4

M. TVLLII CICERONIS AD MARCVM BRVTVM ORATOR.

V TRVM difficilius aut maius eſſet, negare tibi ſæpius idẽ roganti, an efficere id quod rogares, diu multũq; Brute dubitaui. nam & negare ei, quem unice diligerem, cuíq; me chariſſimum eſſe ſentirem, præſertim & iuſta petenti, & præclara cupienti, durum admodum mihi uidebatur: & ſuſcipere tantam rem, quantam non modo facultate conſequi difficile eſſet, ſed etiam cogitatione complecti, uix arbitrabar eſſe eius, qui uereretur reprehenſionem doctorum atque prudentiũ. quid enim eſt maius, quàm, cum tanta ſit inter oratores bonos diſſimilitudo, iudicare quæ ſit optima ſpecies, & quaſi figura dicendi? quod quoniam me ſæpius rogas, aggrediar, non tam perficiundi ſpe, quàm experiundi uoluntate. malo enim, cũ ſtudio tuo ſim obſecutus, deſiderari à te prudentiam meam, quàm, ſi id non fecerim, beneuolentiam. Quæris igitur, idq; iam ſæpius, quod eloquentiæ genus probem maxime, & quale mihi uideatur illud, cui nihil addi poſſit, quod ego ſummum & perfectiſſimum iudicem. In quo uereor, ne, ſi id quod uis effecero, eumq; oratorem, quem quæris, expreſſero, tardem ſtudia multorum, qui deſperatione debilitati, experiri id nolent, quod ſe aſſequi poſſe diffidant. ſed par eſt omneis omnia experiri, qui res magnas & magnopere expetendas concupiuerunt. quòd ſi quem aut

natura sua, aut illa præstantis ingenij uis forte deficiet, aut minus instructus erit magnarum artium discipli=nis, teneat tamen eum cursum, quem poterit. prima enim sequentem, honestum est in secundis tertijsq; con=sistere. Nam in poetis, non Homero soli locus est, (ut de Græcis loquar) aut Archilocho, aut Sophocli, aut Pindaro, sed horum uel secundis, uel etiam infra se=cundos. Nec uero Aristotelem in philosophia deter=ruit à scribendo amplitudo Platonis: nec ipse Aristo=teles admirabili quadam scientia & copia cæterorum studia restinxit. Nec solum ab optimis studijs excellen=tes uiri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se ar=tibus suis remouerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi ui=dimus, non potuerunt, aut Coæ Veneris pulchritudi=nem imitari. nec simulacro Iouis Olympij, aut Do=ryphori statua deterriti reliqui, minus experti sunt quid efficere, aut quò progredi possent: quorum tan=ta multitudo fuit, tanta in suo cuiusque genere laus, ut cum summa miraremur, inferiora tamen probaremus. In oratoribus uero Græcis quiddã admirabile est quan tum inter omneis unus excellat. attamen cum esset Demosthenes, multi oratores magni & clari fuerunt, & antea fuerant, nec postea defecerunt. quare non est cur eorum, qui se studio eloquentiæ dediderunt, spes infringatur, aut languescat industria. nam neque il=lud ipsum, quod est optimum, desperandum est: & in præsentibus rebus magna sunt ea, quæ sunt optimis proxima. Atque ego in summo oratore fingendo ta=lem informabo, qualis fortasse nemo fuit. non enim quæro quis fuerit, sed quid sit illud, quo nihil possit

esse præstantius, quod in perpetuitate dicendi non sæpe, atque haud scio an unquam, in aliqua autem parte eluceat aliquando, idem apud alios densius, apud alios fortasse rarius. Sed ego sic statuo, nihil esse in ullo genere tam pulchrum, quo non pulchrius id sit, unde illud, ut ex ore aliquo quasi imago, exprimatur, quod neque oculis, neque auribus, neque ullo sensu percipi potest, cogitatione tantum & mente complectimur. itaque & Phidiæ simulacris, quibus nihil in illo genere perfectius uidemus, & his picturis, quas nominaui, cogitare tamen possumus pulchriora. Nec uero ille artifex, cum faceret Iouis formam aut Mineruæ, contemplabatur aliquem, è quo similitudinem duceret: sed ipsius in mente insidebat species pulchritudinis eximia quædam, quam intuens, in eaq; defixus, ad illius similitudinem artem & manum dirigebat. Vt igitur in formis & figuris est aliquid perfectum & excellens, cuius ad excogitatam speciem imitando referuntur ea, quæ sub oculos ipsa non cadunt: sic perfectæ eloquétiæ speciem animo uidemus, effigiem auribus quærimus. Has rerum formas appellat Ideas ille non intelligendi solum, sed etiam dicendi grauissimus auctor & magister Plato: easq; gigni negat, & ait semper esse, ac ratione & intelligentia contineri; cætera nasci, occidere, fluere, labi, nec diutius esse uno & eodem statu. Quidquid est igitur, de quo ratione & uia disputetur, id est ad ultimam sui generis formam speciemq; redigendum. Ac uideo hanc primam ingressionem meam non ex oratoris disputationibus ductam, sed è media philosophia repetitam, & eam quidem cum

antiquã, tum subobscuram aut reprehensionis aliquid, aut certe admirationis habituram. Nam aut mirabuntur quid hæc pertineãt ad ea, quæ quærimus; quibus satisfaciet res ipsa cognita, ut non sine causa alte repetita uideatur: aut reprehendent quòd inusitatas uias indagemus, tritas relinquamus. Ego autem & me sæpe noua uideri dicere intelligo, cum peruetera dicam, sed inaudita plerisque: & fateor me oratorem, si modo sim, aut etiam quicunque sim, non ex rhetorum officinis, sed ex Academiæ spatijs extitisse. Illa enim sunt curricula multiplicium uariorumq; sermonum, in quibus Platonis primum impressa sunt uestigia, sed & huius & aliorum philosophorum disputationibus & exagitatus maxime orator est, & adiutus. Omnis enim ubertas, & quasi sylua dicendi ducta ab illis est, nec satis tamen instructa ad forenses causas, quas, ut illi ipsi dicere solebant, agrestioribus musis reliquerunt. Sic eloquentia hæc forensis, spreta à philosophis & repudiata, multis quidem illa adiumentis magnisq; caruit, sed tamen ornata uerbis, atque sententijs iactationem habuit in populo, nec paucorum iudicium reprehensionemq; pertimuit. Ita & doctis eloquentia popularis, & disertis elegans doctrina defuit. Positum sit igitur in primis, quod post magis intelligetur; sine philosophia non posse effici quem quærimus eloquentem. Non ut in ea tamen omnia sint, sed ut sic adiuuet, ut palæstra histrionem: parua enim magnis sæpe rectissime conferuntur. nam nec latius, nec copiosius de magnĩs uarijsq; rebus sine philosophia potest quisquam dicere. Si quidem etiam in Phædro

Platonis hoc Periclem præstitisse cæteris dicit oratoribus Socrates, quòd is Anaxagoræ physici fuerit auditor: à quo censet eum, cum alia præclara quædam & magnifica didicisset, uberem & fœcundum fuisse, gnarumq; quod est eloquentiæ maximum, quibus orationis modis quæque animorum partes pellerentur. quod idem de Demosthene existimari potest, cuius ex epistolis intelligi licet quàm frequens fuerit Platonis auditor. Nec uero sine philosophorum disciplina genus & speciem cuiusque rei cernere, neque eam definiendo explicare, nec tribuere in partes possumus; nec iudicare, quæ uera, quæ falsa sint; neque cernere consequentia, repugnantia uidere, ambigua distinguere. Quid dicam de natura rerum, cuius cognitio magnam orationis suppeditat copiam, de uita, de officijs, de uirtute, de moribus, sine multa earum ipsarum rerum disciplina aut dici, aut intelligi posse? Ad has tot, tantasq; res adhibenda sunt ornamenta innumerabilia, quæ sola tum quidem tradebantur ab ijs, qui dicendi numerabantur magistri. Quo fit, ut ueram illam & absolutam eloquentiam nemo consequatur, quòd alia intelligendi, alia dicendi disciplina est: & ab alijs rerum, ab alijs uerborum doctrina quæritur: Itaque M. Antonius, cui uel primas eloquentiæ patrum nostrorũ tribuebat ætas, uir natura peracutus & prudens, in eo libro, quem unum reliquit, disertos ait se uidisse multos, eloquentem omnino neminem. Insidebat uidelicet in eius mente species eloquentiæ, quam cernebat animo, re ipsa non uidebat. uir autem acerrimo ingenio (sic enim fuit) multa & in

se, & in alijs desiderans neminem planè, qui recte
appellari eloquens posset, uidebat. Quòd si ille nec
se, nec L. Crassum eloquentem putauit, habuit pro-
fecto comprehensam animo quandam formam elo-
quentiæ: cui quoniam nihil deerat, eos, quibus ali-
quid, aut plura deerant, in eam formam non pote-
rat includere. Inuestigemus hunc igitur Brute, si pos-
sumus, quem nunquam uidit Antonius, aut qui o-
mnino nullus unquam fuit: quem si imitari atque
exprimere non possumus, quod idem ille uix deo con-
cessum esse dicebat; at, qualis esse debeat, poterimus
fortasse dicere. Tria sunt omnino genera dicendi,
quibus in singulis quidam floruerunt: peræque autem,
id quod uolumus, perpauci in omnibus. Nam &
grandiloqui, ut ita dicam, fuerunt cum ampla & sen
tentiarum grauitate, & maiestate uerborum, uehemen-
tes, uarij, copiosi, graues, ad permouendos & conuer-
tendos animos instructi & parati; quod ipsum alij a-
spera, tristi, horrida oratione, neque perfecta, neque con
clusa; alij leui, & instructa, & terminata: et contra
tenues, acuti, omnia docentes, & dilucidiora, non am-
pliora facientes, subtili quadam & pressa oratione li-
mati. In eodemq; genere alij callidi, sed impoliti, &
consulto rudium similes, & imperitorum: alij in ea-
dem ieiunitate cōcinniores, id est faceti, florentes etiam,
& leuiter ornati. Est autem quidam interiectus inter
hos medius, et quasi temperatus, nec acumine posterio-
rum, nec fulmine utens superiorum, uicinus amborum,
in neutro excellens, utriusque particeps, uel utriusque,
si uerum quærimus, potius expers. isq; uno teno-

re, ut aiunt, in dicendo fluit, nihil afferens præter facilitatem & æquabilitatem: aut addit aliquos ut in corona toros, omnemq; orationem ornamentis modicis uerborum sententiarumq; distinguit. Horum singulorum generum quicunque uim singulis consecuti sunt, magnum in oratoribus nomen habuerunt. sed quærendum est, satis ne id, quod uolumus, effecerint. Videmus enim fuisse quosdam, qui ijdem ornate ac grauiter, ijdem uersute & subtiliter dicerent. Atque utinam in Latinis talis oratoris simulacrum reperire possemus: esset egregium non quærere externa, domesticis esse contentos. Sed ego idem, qui in illo sermone nostro, qui est expositus in Bruto, multum tribuerim Latinis, uel ut hortater alios, uel quòd amarem meos, recordor longe omnibus unum anteferre Demosthenem, qui uim accommodarit ad eam quam sentiam eloquentiam, non ad eam quem in aliquo ipse cognouerim. Hoc nec grauior extitit quisquam, nec callidior, nec temperatior. Itaque nobis monendi sunt ij, quorum sermo imperitus increbuit, qui aut dici se desiderant Atticos, aut ipsi Attice uolunt dicere, ut mirentur hunc maxime, quo Athenas quidē ipsas magis credo fuisse Atticas. quid enim sit Atticum, discant: eloquentiamq; ipsius uiribus, non imbecillitate sua metiantur. nunc enim tantum quisque laudat, quantum se posse sperat imitari. sed tamen eos studio optimo, iudicio minus firmo præditos, docere quæ sit propria laus Atticorum, non alienum puto. Semper oratorum eloquentiæ moderatrix fuit auditorum prudentia. omnes enim, qui probari uolunt, uoluntatem eorum, qui audiunt,

intuentur, ad eamq; & ad eorum arbitrium & nutum totos se fingunt & accommodant. Itaque Caria & Phrygia & Mysia, quòd minime politæ, minimeq; elegantes sunt, asciuerunt aptum suis auribus opimum quoddam, & tanquam adipatæ dictionis genus: quod eorum uicini, non ita lato interiecto mari, Rhodij nunquam probauerunt, Græci autem multo minus, Athenienses uero funditus repudiauerunt: quorũ semper fuit prudens sincerumq; iudicium, nihil ut possent nisi incorruptum audire & elegans. eorum religioni cum seruiret orator, nullum uerbum insolens, nullum odiosum ponere audebat. Itaque hic, quem præstitisse diximus cæteris, in illa pro Ctesiphonte oratione longe optima, summissius à primo: deinde, dum de legibus disputat, pressius: post, sensim incedens, iudices ut uidit ardentes, in reliquis exultauit audacius. Ac tamen in hoc ipso diligenter examinante uerborum omnium pondera, reprehendit Aeschines quædam, & exagitat: illudensq;, dura, odiosa, intolerabilia esse dicit. Quinetiam quærit ab ipso, cum quidem eum belluam appellet, utrum illa uerba, an portenta sint: ut Aeschini ne Demosthenes quidem uideatur Attice dicere. Facile est enim uerbum aliquod ardens (ut ita dicam) notare, idq; restinctis iam animorum incendijs irridere. Itaque se purgans iocatur Demosthe-
* nes, negat in eo positas esse fortunas Græciæ, in hoc in eum, huc, an illuc manum porrexerit. Quonam igitur modo audiretur Mysus, aut Phryx Athenis, cum etiam Demosthenes exagitetur ut putidus? Cum uero inclinata, ululantiq; uoce, more Asiatico, canere

cœpiſſet, quis eum ferret? aut quis potius non iuberet auferri? Ad Atticorum igitur aures teretes & religioſas qui ſe accommodant, ij ſunt exiſtimandi Attice dicere. Quorum genera plura ſunt: hi, unum modo quale ſit, ſuſpicantur. Putant enim, qui horride inculteq; dicat, modo id eleganter enucleateq; faciat, eum ſolum Attice dicere. Errant, quòd ſolum: quòd Attice, non falluntur. Iſtorum enim iudicio, ſi ſolum illud eſt Atticum, ne Pericles quidem dixit Attice, cui primæ ſine controuerſia deferebantur. Qui ſi tenui genere uteretur, nunquam ab Ariſtophane poeta fulgurare, tonare, permiſcere Græciam dictus eſſet. Dicat igitur Attice uetuſtiſſimus ille ſcriptor ac politiſſimus Lyſias; (quis enim id poſſit negare) dum intelligamus, hoc eſſe Atticum in Lyſia, non quòd tenuis ſit atque inornatus, ſed quòd nihil habeat inſolens aut ineptum. Ornate uero & grauiter & copioſe dicere, aut Atticorum ſit, aut ne ſit Aeſchines, ne'ue Demoſthenes Atticus. Ecce autem aliqui ſe Thucydidios eſſe profitentur, nouum quoddam imperitorum, & inauditum genus. Nam qui Lyſiam ſequuntur, cauſidicum quendam ſequuntur, non illũ quidem amplum atque grandem, ſubtilem & elegantem tamen, & qui in forenſibus cauſis poſſit præclare conſiſtere. Thucydides autem res geſtas & bella narrat & prælia, grauiter ſanè & probe, ſed nihil ab eo trãſferri poteſt ad forenſem uſum et publicũ. Ipſæ illæ conciones ita multas habent obſcuras abditaſq; ſententias, uix ut intelligantur: quod eſt in oratione ciuili uitium uel maximum. Quæ eſt autem in hominibus tanta peruerſitas,

ut, inuentis frugibus, glande uescantur? An uictus hominum, Atheniensium beneficio excoli potuit, oratio non potuit? Quis porrò unquam Græcorum rhetorum à Thucydide quidquam duxit? At laudatus est ab omnibus. fateor: sed ita, ut rerum explicator prudens, seuerus, grauis; non ut in iudicijs uersaret causas, sed ut in historijs bella narraret. itaque nunquam est numeratus orator. Nec uero, si historiam non scripsisset, nomen eius extaret, cum præsertim fuisset honoratus et nobilis. Huius tamen nemo neque uerborum, neque sententiarum grauitatem imitatur: sed cum mutila quædam & hiantia locuti sunt, quæ uel sine magistro facere potuerunt, germanos se putant esse Thucydidas. Nactus sum etiam qui Xenophontis similem esse se cuperet: cuius sermo est ille quidem melle dulcior, sed à forensi strepitu remotissimus. Referamus nos igitur ad quem uolumus inchoandum, & eadem eloquentia informandum, quam in nullo cognouit Antonius.

MAGNVM opus omnino & arduum Brute conamur, sed nihil difficile amanti puto. amo autem, & semper amaui ingenium, studia, mores tuos. incendor porrò quotidie magis, non desiderio solum, quo quidem conficior, congressus nostros, consuetudinem uictus, doctissimos sermones requirens tuos, sed etiam admirabili fama uirtutum incredibilium, quæ specie dispares, prudentia coniunguntur. quid enim tam distans, quàm à seueritate comitas? quis tamen unquã te aut sanctior est habitus, aut dulcior? quid tam difficile, quàm in plurimorum con-

trouersijs dijudicandis ab omnibus diligi? consequeris tamen, ut eos ipsos, quos contra statuas, æquos, placatosq; dimittas. itaque efficis, ut cum gratiæ causa nihil facias, omnia tamen sint grata quæ facis. ergo omnibus terris una Gallia communi non ardet incẽdio: in qua frueris ipse te, cum in Italiæ luce cognosceris, uersarisq; in optimorum ciuium uel flore, uel robore. Iam quantum illud est, quòd in maximis occupationibus nunquam intermittis studia doctrinæ, semper aut ipse scribis aliquid, aut me uocas ad scribendum? Itaque hoc sum aggressus statim Catone absoluto: quem ipsum nũquam attigissem, tempora timens inimica uirtuti, nisi tibi hortanti, & illius memoriam mihi charã excitanti, non parere nefas esse duxissem. sed testificor me à te rogatum, & recusantem hæc scribere esse ausum. uolo enim mihi tecum commune esse crimen: ut si sustinere tantam quæstionem non potuero, iniusti oneris impositi tua culpa sit, mea recepti. in quo tamen iudicij nostri errorem laus tibi dati muneris compensabit. Sed in omni re difficillimum est formam, quod χαρακτὴρ Græce dicitur, exponere optimi: quòd aliud alijs uidetur optimum. Ennio delector, ait quispiam: quòd non discedit à communi more uerborum. Pacuuio, inquit alius: omnes apud hunc ornati elaboratiq; sunt uersus, multa apud alterum negligentius. Fac alium Accio: uaria enim sunt iudicia, ut in Græcis: nec facilis explicatio quæ forma maxime excellat. In picturis alios horrida, inculta, abdita, & opaca: contra alios nitida, læta, collustrata delectãt. Quid est, quo præscriptum aliquod, aut formulam exprimas,

cum in suo quodque genere præstet, & genera plura sint? Hac ego religione non sum ab hoc conatu repulsus: existimauiq; in omnibus rebus esse aliquid optimū etiam si lateret: idq; ab eo posse, qui eius rei gnarus esset, iudicari. Sed quoniam plura sunt orationum genera, eaq; diuersa, neque in unam formā cadunt omnia, laudationum, scriptionum, & historiarum, & talium suasionum, qualem Isocrates fecit Panegyricum, multiq; alij qui sunt nominati Sophistæ, reliquarumq; rerum formam, quæ absunt a forensi contentione, eiusq; totius generis quod Græce ἐπιδεικτικὸν nominatur, quod quasi ad inspiciendum, delectationis causa comparatum est: non complectar hoc tempore: non quo negligenda sit: est enim illa quasi nutrix eius oratoris, quem informare uolumus, & de quo molimur aliquid exquisitius dicere. Ab hac & uerborum copia alitur, & eorum constructio, & numerus liberiore quadam fruitur licentia. Datur etiam uenia concinnitati sententiarum, & arguti, certiq; & circunscripti uerborum ambitus conceduntur: de industriaq;, non ex insidijs, sed aperte ac palàm elaboratur, ut uerba uerbis quasi demensa & paria respondeant, ut crebro conferantur pugnantia, comparenturq; contraria: & ut pariter extrema terminentur, eundemq; referant in cadendo sonum: quæ in ueritate causarum & rarius multo facimus, & certe occultius. In Panathenaico autem Isocrates ea studiose consectatum fatetur. non enim ad iudiciorum certamen, sed ad uoluptatem aurium scripserat. Hæc tractasse Thrasymachum Chalcedonium primum, & Leontinum ferunt Gorgiam,

Theodorum inde Byzantium, multosq; alios, quos λογοδαιδάλους appellat in Phædro Socrates: quorum satis arguta multa, sed ut modo primumq; nascentia, minuta, & uersiculorum similia quædam, nimiumq; depicta. Quo magis sunt Herodotus, Thucydidesq; mirabiles: quorum ætas cum in eorum tempora, quos nominaui, incidisset, longissime tamen ipsi à talibus delicijs, uel potius ineptijs abfuerunt. alter enim sine ullis salebris quasi sedatus amnis fluit: alter incitatior fertur, & de bellicis rebus canit etiam quodammodo bellicum: primisq; ab his (ut ait Theophrastus) historia commota est, ut auderet uberius quàm superiores, & ornatius dicere. Horum ætati successit Isocrates, qui præter cæteros eiusdem generis laudatur semper à nobis, nonnunquam Brute leuiter & erudite repugnante te: sed credas mihi fortasse, si, quid in eo laudem, cognoueris. nã cum concisus ei Thrasymachus minutis numeris uideretur, & Gorgias, qui tamen primi traduntur arte quadam uerba iunxisse; Thucydides autem præfractior, nec satis (ut ita dicam) rotundus: primus instituit dilatare uerbis, & mollioribus numeris explere sententias. In quo cum doceret eos, qui partim in dicendo, partim in scribendo principes extiterunt, domus eius officina habita eloquentiæ est. Itaque ut ego, cum à nostro Catone laudabar, uel reprehendi me à cæteris facile patiebar: sic Isocrates uidetur testimonio Platonis aliorum iudicia debere contemnere. Est enim (ut scis) quasi in extrema pagina Phædri his ipsis uerbis
» loquens Socrates: Adolescens etiam nunc ò Phædre
» Isocrates est: sed quid de illo augurer, lubet dicere.

Quid tandem, inquit ille? Maiore mihi ingenio uidetur esse, quàm ut cum orationibus Lysiæ comparetur: præterea ad uirtutem maior indoles: ut minime mirum futurum sit, si, cum ætate processerit, aut in hoc orationum genere, cui nunc studet, tantum, quantum pueris, reliquis præstet omnibus, qui unquam orationes attigerunt: aut, si contentus his non fuerit, diuino aliquo animi motu maiora concupiscat. inest enim natura philosophia in huius uiri mente quædam. Hæc de adolescente Socrates auguratur. At ea de seniore scribit Plato, & scribit æqualis, & quidem exagitator omnium rhetorum hunc miratur unum. me autem, qui Isocratem non diligunt, unà cum Socrate & cum Platone errare patiantur. Dulce igitur orationis genus, & solutum, et effluens, sententijs argutũ, uerbis sonans est in illo epidictico genere: quod diximus proprium Sophistarum, pompæ quàm pugnæ aptius, gymnasijs & palæstræ dicatum, spretũ & pulsum foro. sed quòd educata huius nutrimentis eloquentia, ipsa se postea colorat & roborat: non alienum fuit, de oratoris quasi incunabulis dicere. uerum hæc ludorum atque pompæ: nos autem iam in aciem dimicationemq; ueniamus. Quoniam tria uidẽda sunt oratori, quid dicat, & quo quidque loco, & quo modo: dicẽdũ omnino est, quid sit optimum in singulis, sed aliquanto secus, atque in tradenda arte dici solet. nulla præcepta ponemus, (neque enim id suscepimus) sed excellentis eloquentiæ speciem & formam adumbrabimus: nec, quibus rebus ea paretur, exponemus, sed qualis nobis esse uideatur. Ac duo breuiter prima: sunt enim non tam in-

signia

ſignia ad maximam laudem, quàm neceſſaria, & tamen cum multis penè communia. nam & inuenire & iudicare quid dicas, magna illa quidem ſunt, & tanquam animi inſtar in corpore, ſed propria magis prudentiæ, quàm eloquentiæ: qua tamen in cauſa eſt uacua prudentia? nouerit igitur hic quidem orator, quem ſummum eſſe uolumus, argumentorum & rationum locos. Nam quoniam quidquid eſt quod in controuerſia aut in contentione uerſetur, in eo aut ſit ne, aut quid ſit, aut quale ſit, quæritur. ſit'ne? ſignis. quid ſit? definitionibus. quale ſit? recti prauiq; partibus: quibus ut uti poſſit orator, non ille uulgaris, ſed hic excellens, à proprijs perſonis & temporibus ſemper, ſi poteſt, auocat controuerſiã. Latius enim de genere, quàm de parte diſceptare licet: ut quod in uniuerſo ſit probatum, id in parte ſit probari neceſſe. Hæc igitur quæſtio à proprijs perſonis & temporibus ad uniuerſi generis orationem traducta appellatur Theſis. In hac Ariſtoteles adoleſcentes, non ad philoſophorum morem tenuiter diſſerendi, ſed ad copiam rhetorum in utranque partem, ut ornatius & uberius dici poſſit, exercuit. Idemq; locos (ſic enim appellat) quaſi argumentorum notas tradidit, unde omnis in utranque partem traheretur oratio. Facile igitur hic noſter (non enim declamatorem aliquem de ludo, aut rabulã de foro, ſed doctiſſimum & perfectiſſimum quærimus) quoniam loci certi traduntur, percurret omneis, utetur aptis generatim, diſcet ex quo emanant etiam qui communes appellantur loci. Nec uero utetur imprudenter hac copia, ſed omnia expendet, & ſeliget. Non enim ſemper, nec

in omnibus causis, ex iisdem eadem argumentorum momenta sunt. Iudicium igitur adhibebit: nec inueniet solum quid dicat, sed etiam expendet. nihil enim est feracius ingeniis, iis praesertim, quae disciplinis exculta sunt. Sed ut segetes foecundae & uberes, non solum fruges, uerum herbas etiam effundunt inimicissimas frugibus: sic interdum ex illis locis aut leuia quaedam, aut causis aliena, aut non utilia gignuntur: quorum ab oratoris iudicio delectus magnus adhibebitur. Quonam modo ille in bonis haerebit & habitabit suis? aut molliet dura; aut occultabit, quae dilui non poterunt, atque omnino opprimet, si licebit; aut abducet animos; aut aliud afferet, quod oppositum probabilius sit, quàm illud, quod obstabit? Iam uero ea, quae inuenerit, qua diligentia collocabit? quoniam id secundum erat de tribus. Vestibula nimirum honesta, aditusq; ad causam faciet illustres: cumq; animos prima aggressione occupauerit, infirmabit excludetq; contraria, de firmissimis alia prima ponet, alia postrema, inculcabitq; leuiora. Atque in primis duabus dicendi partibus qualis esset, summatim breuiterq; descripsimus. Sed ut ante dictum est, in his partibus (etsi graues atque magnae sunt) minus & artis est & laboris. Cum autem quid & quo loco dicat, inuenerit, illud est longe maximum, uidere quonam modo. Scitum est enim quod Carneades noster dicere solebat, Clitomachum eadem dicere, Carneadem autem eodem etiam modo dicere. Quòd si in philosophia tantum interest quemadmodũ dicas, ubi res spectatur, non uerba penduntur: quid tandem in causis existimandum est, quibus totis mo=

deratur oratio? Quod quidem ego Brute ex tuis literis sentiebam, non te id scitari, qualem ego in inueniendo & in collocando summum esse oratorem uellem: sed id mihi quærere uidebare, quod genus ipsius orationis optimum iudicarem. Rem difficilem (dij immortales) atque omnium difficillimam. Nam cum est oratio mollis & tenera, & ita flexibilis, ut sequatur quocunque torqueas: tum & naturæ uariæ & uoluntates, multum inter se distantia effecerunt genera dicendi. Flumen alijs uerborum, uolubilitasq; cordi est, qui ponunt in orationis celeritate eloquentiam. Distincta alios, & interpuncta, interualla, moræ, respirationesq; delectant. Quid potest esse tam diuersum? tamen est in utroque aliquid excellens. Elaborant alij lenitate & æquabilitate, & puro quasi quodã & candido genere dicendi. Ecce aliqui duritatem et seueritatem quandam uerbis, & orationis quasi mœstitiam sequuntur: quodq; paulo ante diuisimus, ut alij graues, alij tenues, alij temperati uellent uideri, quot orationum genera esse diximus, totidem oratorum reperiuntur. Et quoniam cœpi iam cumulatius hoc munus augere, quàm à te postulatum est, (tibi enim tantum de orationis genere quærenti, respondi etiam breuiter de inueniendo & collocando) ne nunc quidem solum de orationis modo dicam, sed etiam de actionis: ita prætermissa pars nulla erit: quandoquidẽ de memoria nihil est hoc loco dicendum, quæ cõmunis est multarum artium. Quo modo autẽ dicatur, id est in duobus, in agendo et in eloquẽdo. Est etiam actio quasi corporis quædã eloquẽtia, cum cõstet è uoce atq; motu.

Vocis mutationes totidem ſunt, quot animorum, qui maxime uoce commouentur. Itaque ille perfectus, quem iandudum noſtra indicat oratio, utcunque ſe affectum uideri, & animum audientis moueri uolet, ita certum uocis admouebit ſonum: de quo plura dicerem, ſi hoc præcipiendi tempus eſſet, aut ſi tu hoc quæreres. dicerem etiam de geſtu, cum quo iunctus eſt uultus. quibus omnibus, dici uix poteſt, quantum interſit quemadmodum utatur orator. Nam & infantes, actionis dignitate, eloquentiæ ſæpe fructum tulerunt: & diſerti deformitate agendi multi infantes putati ſunt. ut iā nō ſine cauſa Demoſthenes tribuerit & primas & ſecundas & tertias actioni. Si enim eloquentia nulla ſine hac, hæc autem ſine eloquentia tanta eſt, certe plurimum in dicendo poteſt. Volet igitur ille, qui eloquentiæ principatum petet, & contenta uoce atrociter dicere, & ſummiſſa leniter, & inclinata uideri grauis, & inflexa miſerabilis. Mira eſt enim quædā natura uocis, cuius quidem è tribus omnino ſonis, inflexo, acuto, graui, tāta ſit, & tam ſuauis uarietas perfecta in cantibus. Eſt autem in dicendo etiam quidam cantus obſcurior, non hic è Phrygia & Caria rhetorum epilogis penè canticum, ſed ille, quem ſignificat Demoſthenes & Aeſchines, cum alter alteri obijcit uocis flexiones. dicit plura etiam Demoſthenes, illumq; ſæpe dicit uoce dulci & clara fuiſſe. In quo illud etiam notandum mihi uidetur ad ſtudium perſequendæ ſuauitatis in uocibus. ipſa enim natura quaſi modularetur hominum orationem, in omni uerbo poſuit acutam uocem, nec una plus, nec à poſtrema ſyllaba citra tertiam,

quo magis naturam ducem ad aurium uoluptatem se=quatur industria. Ac uocis quidem bonitas optanda est: non est enim in nobis, sed tractatio atque usus in nobis. Ergo ille princeps uariabit & mutabit, omnes sonorum tum intendens, tum remittens persequetur gradus: idemq; motu sic utetur, nihil ut supersit in gestu. Status erectus & celsus, rarus incessus, nec ita longus, excursio moderata eáq; rara, nulla mollitia ceruicum, nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, & uirili laterum flexione, brachij proiectione in contentionibus, contractione in remissis. Vultus uero, qui secundum uocem plurimum potest, quantam affert tum dignitatem, tum uenustatem? in quo cum effeceris ne quid ineptum aut uultuosum sit, tum oculorum est quædam magna moderatio. Nam ut imago est animi uultus, sic indices oculi: quorũ & hilaritatis & uicissim tristitiæ modum res ipsæ, de quibus agetur, temperabunt. Sed iam illius perfecti oratoris, & summæ eloquentiæ species exprimenda est, quem hoc uno excellere, id est oratione, cætera in eo latere, indicat nomen ipsum. Nõ enim inuentor aut compositor, aut actor hæc complexus est omnia, sed & Græce ab eloquendo ῥήτωρ, & Latine eloquens dictus est. Cæterarum enim rerũ, quæ sunt in oratore, partem aliquam sibi quisque uendicat: dicendi autem, id est eloquendi maxima uis soli huic conceditur. Quanquam enim & philosophi quidam ornate locuti sunt (si quidem & Theoprastus diuinitate loquendi nomen inuenit, & Aristoteles Isocratem ipsum lacessiuit, & Xenophontis uoce Musas quasi lo=

cutas ferunt: & longe omnium, quicunque scripse-
* runt aut locuti sunt, extitit & grauitate princeps Pla
to) tamen horum oratio neque neruos, neque aculeos
oratorios ac forenses habet. Loquuntur cum doctis,
quorum sedare animos malunt, quàm incitare. sic de
rebus placatis, ac minime turbulentis docendi causa,
non capiendi loquuntur: ut in eo ipso, quòd delectatio
nem aliquã dicendo aucupentur, plus nonnullis, quàm
necesse sit, facere uideantur. Ergo ab hoc genere nõ
difficile est hanc eloquentiam, de qua nunc agitur,
secernere. mollis est enim oratio philosophorum & um
bratilis, nec sententijs, nec uerbis instructa populari-
bus, nec uincta numeris, sed soluta liberius: nihil ira-
tum habet, nihil inuidum, nihil atrox, nihil misera-
bile, nihil astutum: casta, uerecunda, uirgo incor-
rupta quodammodo: itaque sermo potius, quàm ora-
tio dicitur. quanquam enim omnis locutio oratio est,
tamen unius oratoris locutio hoc proprio signata nomi
ne est. Sophistarum, de quibus supra dixi, magis di-
stinguenda similitudo uidetur, qui omnes eosdem uo-
lunt flores, quos adhibet orator in causis, persequi. sed
hoc differunt, quòd cum sit his propositum non pertur
bare animos, sed placare potius; nec tam persuadere,
quàm delectare: & apertius id faciunt, quàm nos,
& crebrius: concinnas magis sententias exquirunt,
quàm probabiles, à re sæpe discedunt, intexunt fa-
bulas, uerba apertius transferunt, eáq; ita disponunt
ut pictores uarietatem colorum, paria paribus refe-
runt, aduersa contrarijs, sæpissiméq; similiter extre-
ma definiunt. Huic generi historia finitima est, in qua

& narratur ornate, & regio ſæpe, aut pugna deſcribitur: interponuntur etiam conciones & hortationes: ſed in his tracta quædam, & fluens expetitur, non hæc contorta & acris oratio. Ab his non multo ſecus, quàm à poetis, hæc eloquentia, quam quærimus, ſeuocanda eſt. Nam etiam poetæ quæſtionem attulerunt, quidnam eſſet illud, quo ipſi differrent ab oratoribus. numero maxime uidebantur antea & uerſu, nunc apud oratores iam ipſe numerus increbuit. Quicquid eſt enim, quod ſub aurium menſuram aliquam cadit, etiã ſi abeſt à uerſu (nam id quidem orationis eſt uitium) numerus uocatur, qui Græce ῥυθμὸς dicitur. Itaque uideo uiſum eſſe nonnullis, Platonis & Democriti locutionem, etſi abſit à uerſu, tamen, quòd incitatius feratur, & clariſſimis uerborum luminibus utatur, potius poema putandum, quàm comicorum poetarum: apud quos, niſi quòd uerſiculi ſunt, nihil eſt aliud quotidiani diſſimile ſermonis. nec tamen id eſt poetæ maximum, etſi eſt eo laudabilior, quòd uirtutes oratoris perſequitur, cum uerſu ſit aſtrictior. Ego autem, etiam ſi quorundam grandis & ornata uox eſt poetarum, tamen in ea cum licentiam ſtatuo maiorem eſſe, quàm in nobis faciendorum iungendorumq; uerborum, tum etiam nonnullorum uoluptati uocibus magis, quàm rebus inſeruiunt. Nec uero, ſi quid eſt unum inter eos ſimile, (id autem eſt iudicium electioq; uerborum) propterea cæterarum rerum diſſimilitudo intelligi non poteſt: ſed id nec dubium eſt, & ſiquid habet quæſtionis, hoc tamen ipſum ad id, quod propoſitum eſt, non eſt neceſſarium. Seiunctus igitur orator à philoſophorũ

eloquentia à sophistarum, ab historicorum, à poetarũ, explicandus est nobis qualis futurus sit. Erit igitur eloquens (hunc enim auctore Antonio quærimus) is, qui in foro causisq; ciuilibus ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat. probare necessitatis est, delectare suauitatis, flectere uictoriæ. nam id unum ex omnibus ad obtinendas causas potest plurimum. Sed quot officia oratoris, tot sunt genera dicendi, subtile in probando, modicum in delectando, uehemens in flectendo, in quo uno uis omnis oratoris est. Magni igitur iudicij, summæ etiam facultatis esse debebit moderator ille, & quasi temperator huius tripertitæ uarietatis. nam & iudicabit quid cuique opus sit: & poterit, quocunque modo postulabit causa, dicere. Sed est eloquentiæ, sicut reliquarum rerum, fundamentum sapientia. ut enim in uita, sic in oratione nihil est difficilius, quàm quid deceat uidere. πρέπον appellant hoc Græci, nos dicamus sanè decorum. de quo præclare, & multa præcipiuntur, & res est cognitione dignissima. Huius ignoratione non modo in uita, sed sæpissime & in poematis & in oratione peccatur. Est autem quid deceat oratori uidendum, non in sententijs solum, sed etiam in uerbis. Non enim omnis fortuna, nõ omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis ætas, nec uero locus, aut tẽpus, aut auditor omnis eodem aut uerborum genere tractandus est, aut sententiarum: semperq; in omni parte orationis, ut uitæ, quid deceat est considerãdum: quod & in re, de qua agitur, positum est, & in personis, & eorum qui dicunt, & eorum qui audiunt. Itaque hunc locum longe & late patentem philosophi

ſolent in officijs tractare, non cum de recto ipſo diſputant; nam id quidem unum eſt; grammatici in poetis, eloquentes in omni & genere & parte cauſarum. quàm enim indecorum eſt, de ſtillicidijs cum apud unũ iudicem dicas, ampliſſimis uerbis, & locis uti communibus, de maieſtate populi R. ſummiſſe & ſubtiliter? Hic genere toto: at perſona alij peccant, aut ſua, aut iudicum, aut etiam aduerſariorum: nec re ſolum, ſed ſæpe uerbo: & ſi ſine re nulla uis uerbi eſt, tamen eadem res ſæpe aut probatur, aut reijcitur, alio atque alio elata uerbo. In omnibusq́; rebus uidendum eſt quatenus: etſi enim ſuus cuique modus eſt, tamen magis offendit nimium, quàm parum. In quo Apelles pictores quoque eos peccare dicebat, qui non ſentirent quid eſſet ſatis. Magnus eſt locus hic Brute, quod te nõ fugit, & magnum uolumen aliud deſiderat: ſed ad id, quod agitur, illud ſatis: cum hoc decere, quod ſemper uſurpamus in omnibus dictis & factis, minimis & maximis, cum hoc, inquam, decere dicimus, illud non decere, & id uſquequaque quantum ſit, appareat, in alioq́; ponatur, aliudq́; totum ſit, utrũ decere, an oportere dicas. Oportere enim, perfectionem declarat officij, quo & ſemper utendum eſt, & omnibus. decere, quaſi aptum eſſe, conſentaneumq́; tempori & perſonæ: quod cum in factis ſæpiſſime, tum in dictis ualet, in uultu denique & geſtu & inceſſu, contraq́; itẽ dedecere. Quod ſi poeta fugit ut maximum uitium, qui peccat etiam, cũ probam orationem affingit improbo, ſtultóue ſapientis; ſi denique pictor ille uidit, cũ immolanda Iphigenia triſtis Chalcas eſſet, mœſtior Vlyſſes, mœreret Mene-

laus, obuoluendum caput Agamemnonis esse, quoniã summum illum luctum penicillo non posset imitari. si denique histrio quid deceat quærit, quid faciendum oratori putemus? Sed cum hoc tantum sit, quid in causis, earumq; quasi membris faciat, orator uiderit. Illud quidem perspicuum est, non modo partes orationis, sed etiam causas totas, alias alia forma dicendi esse tractandas. Sequitur, ut cuiusque generis nota quæratur & formula, magnum opus & arduum (ut sæpe iam diximus) sed ingredientibus consyderandum fuit, quid ageremus: nunc quidem iam, quocunque feremur, danda nimirum uela sunt. Ac primum informandus est ille nobis, quem solum quidam uocant Atticum. Summissus est & humilis, consuetudinem imitans, ab indisertis re plus, quàm opinione differẽs. itaque eum qui audiunt, quamuis ipsi infantes sint, tamen illo modo confidunt se posse dicere. nam orationis subtilitas imitabilis illa quidem uidetur esse existimanti, sed nihil est experienti minus. Etsi enim non plurimi sanguinis est, habeat tamen succum aliquem oportet, ut etiam si illis maximis uiribus careat, sit, ut ita dicam, integra ualetudine. Primum igitur eum tanquam è uinculis numerorum eximamus. sunt enim quidam, ut scis, oratorij numeri, de quibus mox agemus, obseruandi ratione quadam, sed alio in genere orationis, in hoc omnino relinquendi: solutum quiddam sit, nec uagum tamen, ut ingredi libere, nõ ut licenter uideatur errare. Verba etiam uerbis quasi coagmentare negligat. habet enim ille tanquam hiatus concursu uocalium molle quiddam, & quod indi=

cet non ingratam negligentiam de re hominis magis quàm de uerbis laborantis. Sed erit uidendum de reliquis, cum hæc duo ei liberiora fuerint, circuitus, conglutinatioq; uerborum. Illa enim ipsa contracta & minuta non negligenter tractanda sunt, sed quædam etiam negligentia est diligens. Nam ut mulieres esse dicuntur nonnullæ inornatæ, quas id ipsum deceat: sic hæc subtilis oratio etiam incompta delectat. Fit enim quiddam in utroque, quo sit uenustius, sed non ut appareat. Tum remouebitur omnis insignis ornatus, quasi margaritarũ: ne calamistri quidem adhibebuntur. Fucati uero medicamenta candoris & ruboris, omnia repellentur: elegantia modo & munditia remanebit. Sermo purus erit & Latinus, dilucide planeq; dicetur, quid deceat circunspicietur. Vnum aderit, quod quartum numerat Theophrastus in orationis laudibus, ornatum illud suaue & affluens: acutæ crebræq; sententiæ ponẽtur, & nescio unde ex abdito erutæ, atque in hoc oratore dominabitur. Verecundus erit usus oratoriæ quasi supellectilis. Supellex est enim quodammodo nostra, quæ est in ornamentis, alia rerum, alia uerborũ. Ornatus autem uerborum duplex: unus simplicium, alter collocatorum. Simplex probatur in proprijs usitatisq; uerbis, quod aut optime sonat, aut rem maxime explanat. In alienis, aut translatum, aut factũ aliunde, ut mutuo; aut factum ab ipso, ut nouum; aut priscum, & inusitatum. Sed etiam inusitata ac prisca sunt in proprijs, nisi quòd raro utimur. Collocata autem uerba habent ornatum, si aliquid concinnitatis efficiunt, quod uerbis mutatis nõ maneat manẽte

ſententia. Nam ſententiarum ornamenta, quæ permanent etiam ſi uerba mutaueris, ſunt illa quidem permulta, ſed quæ emineant pauciora. Ergo ille tenuis orator, modo ſit elegans, nec in faciendis uerbis erit audax, & in transferendis uerecundus, & parcus in priſcis, reliquiſq; ornamentis & uerborum & ſententiarum demiſſior: translatione fortaſſe crebrior, qua frequentiſſime ſermo omnis utitur non modo urbanorum, ſed etiam ruſticorum: ſi quidem eſt eorum gemmare uites, ſitire agros, lætas eſſe ſegetes, luxurioſa frumenta. Nihil horum parum audacter, ſed aut ſimile eſt illi, unde transferas: aut, ſi res ſuum nullum habet nomen, docendi cauſa ſumptum, non ludendi uidetur. Hoc ornamento liberius paulo, quàm cæteris, utetur hic ſummiſſus; nec tam licenter tamen, quàm ſi genere dicendi uteretur ampliſſimo. Itaq; illud indecorum, quod quale ſit, ex decoro debet intelligi, hic quoque apparet, cum uerbum aliquod altius tranſfertur, idq; in oratione humili ponitur, quod idem in alta deceret. Illam autẽ concinnitatem, quæ uerborum collocationem illuminat ijs luminibus, quæ Græci quaſi aliquos geſtus orationis σχήματα appellant (quod idem uerbum ab his etiam in ſententiarum ornamenta tranſfertur) adhibet quidem hic ſubtilis, quem, niſi quòd ſolum, cæteroquin recte quidam uocant Atticum, ſed paulo parcius. Nam ſic ut in epularum apparatu à magnificentia recedens, non ſe parcum ſolum, ſed etiam elegantem uideri uolet, eliget quibus utatur. Sunt enim pleræq; aptæ huius ipſius oratoris, de quo loquor, parſimoniæ. Nam illa, de quibus ante dixi, huic acuto fugienda ſunt, paria paribus relata,

& similiter conclusa, eodemq; pacto cadentia, & immutatione literæ quasi quæsitæ uenustates, ne elaborata concinnitas, & quoddam aucupium delectationis manifesto deprehensum appareat. Itemq; si quæ uerborum iterationes contentionem aliquam, & clamorem requirent, erunt ab hac summissione orationis alienæ, cæteris promiscue poterit uti, continuatione uerborum, modo relaxet & diuidat, utaturq; uerbis quamusitatissimis, translationibus quammollissimis: etiam illa sententiarũ lumina assumat, quæ non erunt uehementer illustria. Non faciet remp. loquentem, nec ab inferis mortuos excitabit, nec aceruatim multa frequentãs, una complexione deuinciet. Valentiorum hæc laterum sunt, nec ab hoc, quem informamus, aut expectanda, aut postulanda: erit enim ut uoce, sic etiam oratione suppressior. sed pleraque ex illis conuenient etiam huic tenuitati: quanquam iisdem ornamentis utetur horridius: talem enim inducimus. Accedit actio non tragica, nec scenæ, sed modica iactatione corporis, uultu tamen multa conficiens, non hoc quo dicuntur os ducere, sed illo, quo significant ingenue quo sensu quidque pronunciẽt. Huic generi orationis aspergentur etiam sales, qui in dicendo mirum quantum ualent: quorum duo genera sunt, unum facetiarum, alterum dicacitatis. utetur utroq;, sed altero in narrando aliquid uenuste, altero in iaciendo mittendoq; ridiculo, cuius genera plura sunt: sed nunc aliud agimus. Illud admonemus tamen, ridiculo sic usurũ oratorem, ut nec nimis frequenti, ne scurrile sit; nec subobscœno, ne mimicum; nec petulanti, ne improbum; nec in calamitatem, ne inhumanum; nec in

facinus, ne odij locum risus occupet; neque aut sua persona, aut iudicum, aut tēpore alienum. hæc enim ad illud indecorum referuntur. Vitabit etiam quæsita, nec ex tempore ficta, sed domo allata, quæ plerunque sunt frigida. parcet & amicitijs, & dignitatibus: uitabit insanabiles contumelias: tantummodo aduersarios figet, nec eos tamen semper, nec omneis, nec omni modo: quibus exceptis sic utetur sale & facetijs, ut ego ex istis nouis Atticis talem cognouerim neminem, cum id certe sit uel maxime Atticum. hāc ego iudico formam summissi oratoris, sed magni tamen & germani Attici: quoniam quidquid est salsum, aut salubre in oratione, id proprium Atticorum est. è quibus tamen non omnes faceti, Lysias satis & Hyperides, Demades præter cæteros fertur, Demosthenes minus habetur: quo quidem mihi nihil uidetur urbanius. sed non tam dicax fuit, quàm facetus. Est autem illud acrioris ingenij, hoc maioris artis. Vberius est aliud, aliquantoq; robustius, quàm hoc humile, de quo dictum est: summissius autem, quàm illud, de quo iam dicetur, amplissimum. Hoc in genere neruorum uel minimum, suauitatis autem est uel plurimum. Est enim plenius, quàm hoc enucleatum: quàm autem illud ornatum, copiosumq;, summissius. Huic omnia dicendi ornamenta conueniunt, plurimumq; est in hac orationis forma suauitatis. in qua multi floruerunt apud Græcos: sed Phalereus Demetrius meo iudicio præstitit cæteris, cuius oratio cum sedate placideq; loquitur, tum illustrant eam, quasi stellæ quædam, tralata uerba, atque immutata. Tralata ea dico, ut sæ=

pe iam, quæ per similitudinem ab alia re aut suauitatis, aut inopiæ causa transferuntur. Mutata, in quibus pro uerbo proprio subijcitur aliud, quod idem significet, sumptum ex re aliqua consequenti. Quod quanquam transferendo fit, tamen alio modo transtulit, cum dixit Ennius arcem & urbem orbas: alio modo, si pro patria arcem dixisset: & horridam Africā terribili tremere tumultu cum dicit, pro Afris immutat Africam. Hanc Hypallagen rhetores, quia quasi summutantur uerba pro uerbis: Metonomian grammatici uocant, quòd nomina transferuntur. Aristoteles autem translationi hæc ipsa subiungit, & abusionem, quam κατάχρησιν uocant: ut cum minutum dicimus animum pro paruo, & abutimur uerbis propinquis, si opus est, uel quòd delectat, uel quòd licet. Iam cum fluxerunt plures continuæ tralationes, alia plane fit oratio. Itaque genus hoc Græci appellant ἀλληγορίαν, nomine recte, genere melius ille qui ista omnia translationes uocat. Hæc frequentat Phalereus maxime, suntq; dulcissima: & quanquam translatio est apud eum multa, tamen immutationes nusquam crebriores. in idem genus orationis (loquor enim de illa modica, ac temperata) uerborum cadunt lumina omnia, multa etiam sententiarum, latæ eruditæq; disputationes ab eodem explicantur, & loci communes sine contentione dicuntur. quid multa? è philosophorum scholis tales ferè euadunt: & nisi coràm erit comparatus ille fortior, per se hic, quem dico, probabitur. est enim quoddam & insigne, & florens orationis, pictum,

& expolitum genus, in quo omnes uerborum, omnes ſententiarum illigantur lepores. hoc totum è ſophiſtarũ fontibus defluxit in forum, ſed ſpretum à ſubtilibus, re pulſum à grauibus, in ea, de qua loquor, mediocritate conſedit. Tertius eſt, ille amplus, copioſus, grauis, ornatus, in quo profecto uis maxima eſt. Hic eſt enim cuius ornatum dicendi, & copiam admiratæ gentes, eloquentiam in ciuitatibus plurimum ualere paſſæ ſunt, ſed hanc eloquentiam, quæ curſu magno ſonitu'q; ferretur, quam ſuſpicerent omnes, quam admirarentur, quã ſe aſſequi poſſe diffiderent. Huius eloquentiæ eſt tractare animos, huius omni modo permouere. hæc modo perfringit, modo irrepit in ſenſus: inſerit nouas opiniones, euellit inſitas. Sed multum intereſt inter hoc dicendi genus, & ſuperiora. Qui in illo ſubtili & acuto elaborauit, ut callide argute'q; diceret, nec quicquam altius cogitaret: hoc uno perfecto magnus orator eſt, ſi non maximus: minime'q; in lubrico uerſabitur, & ſi ſemel conſtiterit, nunquam cadet. Medius ille autem, quem modicum & temperatum uoco, ſi modo ſuum illud ſatis inſtruxerit, non extimeſcit ancipites dicendi incertos'q; caſus: etiam ſiquando minus ſuccedet, ut ſæpe fit, magnum tamen periculum non adibit, alte enim cadere non poteſt. At uero hic noſter, quem principem ponimus, grauis, acer, ardens, ſi ad hoc unum eſt natus, aut in hoc ſolo ſe exercuit, aut huic generi ſtudet uni, nec ſuam copiam cum illis duobus generibus temperauit, maxime eſt contemnendus. ille enim ſummiſſus, quòd acute & ueteratorie dicit, ſapiens iã, medius, ſuauis, hic autem copioſiſſimus, ſi nihil eſt

aliud, uix ſatis ſanus uideri ſolet. Qui enim nihil po=teſt tranquille, nihil leniter, nihil partite, definite, di=ſtincte, facete dicere, præſertim cum cauſæ partim to=tæ ſint eo modo, partim aliqua ex parte tractandæ: ſi is non præparatis auribus inflammare rem cœpit, fu=rere apud ſanos, & quaſi inter ſobrios bacchari uino=lentus uidetur. Tenemus igitur Brute, quem quærimus, ſed animo. nam manu ſi prehendiſſem, ne ipſe qui=dem ſua tanta eloquentia mihi perſuaſiſſet ut ſe dimit terem. Sed inuentus profecto eſt ille eloquens, quem nunquam uidit Antonius. Quis eſt igitur is? Com=plectar breui, diſſeram pluribus. is enim eſt eloquens, qui & humilia ſubtiliter, & magna grauiter, & me=diocria temperate poteſt dicere. Nemo is, inquies, un=quam fuit. Ne fuerit: ego enim, quid deſiderem, non quid uiderim, diſputo: redeoq; ad illam Platonis, de qua dixeram, rei formam, & ſpeciem: quam etſi non cernimus, tamen animo tenere poſſumus. Non enim eloquentem quæro, neque quidquam mortale & cadu=cum, ſed illud ipſum, cuius qui ſit compos, ſit eloquens: quod nihil eſt aliud niſi eloquentia ipſa, quã nullis niſi mentis oculis uidere poſſumus. Is erit igitur eloquens (ut idem illud iteremus) qui poterit parua ſummiſſe, modica temperate, magna grauiter dicere. Tota mi=hi cauſa pro Cæcina de uerbis interdicti fuit: res in=uolutas definiendo explicauimus: ius ciuile laudaui=mus: uerba ambigua diſtinximus. Fuit ornandus in Manilia lege Pompeius, temperata oratione ornãdi co=piam perſecuti ſumus. Ius omne retinendæ maieſta=tis Rabirij cauſa continebatur. ergo in omni genere

amplificationis exarsimus. At hæc interdum temperanda & uarianda sunt. Quod igitur in accusationis septem libris nõ reperitur genus? quod in Habiti? quod in Cornelij? quod in plurimis nostris defensionibus? quæ exempla selegissem, nisi uel nota esse arbitrarer, uel posse eligere qui quærerent. Nulla est enim ullo in genere laus oratoris, cuius in nostris orationibus non sit aliqua, si non perfectio, at conatus tamen atque adumbratio. non assequimur: at quid deceat uidemus. nec enim nunc de nobis, sed de re dicimus: in quo tantum abest ut nostra miremur, ut usq; eò difficiles ac morosi simus, ut nobis non satisfaciat ipse Demosthenes: qui quanquam unus eminet inter omnes in omni genere dicendi, tamen non semper implet aures meas: ita sunt auidæ & capaces, & semper aliquid immensum infinitumq; desiderant. Sed tamen, quoniam & hunc tu oratorem cum eius studiosissimo Pammene, cum esses Athenis, totum diligentissime cognouisti; neque eũ dimittis è manibus, & tamen nostra etiã lectitas: uides profecto illum multa perficere, nos multa conari; illum posse, nos uelle, quocunque modo causa postulet, dicere. Sed ille magnus: nam & successit ipse magnis, et maximos oratores habuit æquales. nos nimis magnũ fecissemus, si quidem potuissemus quò contendimus peruenire, in ea urbe, in qua, ut ait Antonius, auditus eloquens nemo erat. Atqui si Antonio Crassus eloquens uisus non est, aut sibi ipse: nunquam Cotta uisus esset, nunquam Sulpitius, nunquam Hortensius. nihil enim ample Cotta, nihil leniter Sulpitius, non multa grauiter Hortensius. Superiores magis ad omne genus

apti, Crassum dico, & Antonium. Ieiunas igitur huius multiplicis, & æquabiliter in omnia genera fusæ orationis aureis ciuitatis accepimus: easq; nos primi, quicunque eramus, & quantulumcunque dicebamus, ad huius generis audiendi incredibilia studia conuertimus. Quantis illa clamoribus adolescentuli diximus de supplicio parricidarum: quæ nequaquam satis deferbuisse post aliquanto sentire cœpimus. Quid enim tam commune, quàm spiritus uiuis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? Ita uiuunt, dum possunt, ut ducere animam de cœlo non queant: ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat: ita iactantur fluctibus, ut nunquam alluantur: ita postremo eijciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. & quæ sequuntur. Sunt enim omnia, sicut adolescentis non tam re & maturitate, quàm spe & expectatione laudati. Ab hac indole iam illa matura. Vxor generi, nouerca filij, filiæ pellex. Nec uero hic unus erat ardor in nobis, ut hoc modo omnia diceremus: ipsa enim illa pro Roscio iuuenilis redundantia, multa habet attenuata, quædam etiam paulo hilariora. At pro Habito, pro Cornelio, compluresq; aliæ, (nemo enim orator tam multa, ne in Græco quidem otio, scripsit, quàm multa sunt nostra) eaq; hanc ipsam habent, quam probo, uarietatem. An ego Homero, Ennio, reliquis poetis, & maxime Tragicis concederem, ut ne omnibus locis eadem contentione uterentur, crebroq; mutarent, nonnunquam etiam ad quotidianum genus sermonis accederent: ipse nunquam ab illa acerrima contentione di-

ſcederem? Sed quid poetas diuino ingenio profero? Hiſtriones eos uidimus, quibus nihil poſſet in ſuo genere eſſe præſtantius, qui non ſolum in diſſimillimis perſonis ſatisfaciebant, cum tamen in ſuis uerſarentur, ſed & comœdum in tragœdijs, & tragœdum in comœdijs admodum placere uidimus: ego non elaborem? cum dico me, te Brute dico: nam in me quidem iampridem effectum eſt, quod futurum fuit. tu aut eodem modo omneis cauſas ages? aut aliquod cauſarum genus repudiabis? aut in iiſdem cauſis perpetuum, & eundem ſpiritum ſine ulla commutatione obtinebis? Demoſthenes quidem, cuius nuper inter imagines tuas, ac tuorũ, (quòd eum credo amares) cum ad te in Tuſculanum ueniſſem, imaginem ex ære uidi, nihil Lyſiæ ſubtilitate cedit, nihil argutijs & acumine Hyperidi, nihil lenitate Aeſchini, & ſplendore uerborum. Multæ ſunt eius totæ orationes ſubtiles, ut contra Leptinem: multæ totæ graues, ut quædam Philippicæ: multæ uariæ, ut contra Aeſchinem: falſæ legationis, ut contra eundem pro cauſa Cteſiphontis. Iam illud medium, quoties uult, arripit, & à grauiſſimo diſcedens, eò potiſſimum delabitur. Clamores tamen tum mouet, & tum in dicendo plurimũ efficit, cum grauitatis locis utitur. Sed ab hoc parumper abeamus; (quandoquidem de genere, non de homine quærimus) rei potius, id eſt eloquentiæ uim & naturam explicemus. Illud tamen, quod iam ante diximus, meminerimus, nihil nos præcipiendi cauſa eſſe dicturos, atque ita potius acturos, ut exiſtimatores uideamur loqui, non magiſtri. in quo tamen longius progredimur, quòd uidemus non te hæc

ſolum eſſe lecturum, qui ea multo, quàm nos, qui quaſi docere uideamur, habeas notiora; ſed hunc librum etiam ſi minus noſtra commendatione, tuo tamen nomine diuulgari neceſſe eſt. Eſſe igitur perfecte eloquentis puto, non eam ſolum facultatem habere, quæ ſit eius propria, fuſe lateq; dicendi, ſed etiam uicinam eius, atque finitimam, dialecticorum ſcientiam aſſumere. quanquam aliud uidetur oratio eſſe, aliud diſputatio: nec idem loqui eſſe, quod dicere: attamen utrunque in diſſerendo eſt. diſputandi ratio & loquendi, dialecticorum ſit: oratorum autem, dicendi & ornandi. Zeno quidem ille, à quo diſciplina Stoicorum eſt, manu demonſtrare ſolebat quid inter has artes intereſſet. nam cum compreſſerat digitos, pugnũq; fecerat, dialecticam aiebat eiuſmodi eſſe: cum autem diduxerat, & manum dilatauerat, palmæ illius ſimilem eloquentiam eſſe dicebat. Atque etiam ante hunc Ariſto teles principio artis rhetoricæ dicit, illam artem quaſi ex altera parte reſpondere dialecticæ: ut hoc uidelicet differant inter ſe, quòd hæc ratio dicendi latior ſit, illa loquendi contractior. Volo igitur huic ſummo omnẽ, quæ ad dicendum trahi poſſet, loquendi rationem eſſe notam, quæ quidem res, quod te his artibus eruditum minime fallit, duplicem habuit docendi uiam. Nam & ipſe Ariſtoteles tradidit præcepta plurima diſſerendi, & poſtea qui dialectici dicuntur, ſpinoſiora multa pepererunt. Ergo eum cenſeo, qui eloquentiæ laude ducatur, non eſſe earum rerum omnino rudem: ſed uel illa antiqua, uel hac Chryſippi diſciplina inſtitutus, nouerit primum uim, naturam, genera uer=

borum, & simplicium, & copulatorum. deinde quot modis quidque dicatur, qua ratione uerum falsum'ne sit iudicetur: quid efficiatur è quoque: quid cui consequens sit, quidq́; contrarium. cumq́; ambigue multa dicantur, quo modo quidque eorum diuidi explanariq́; oporteat. Hæc tenenda sunt oratori: sæpe enim occurrunt. sed quia sua sponte squalidiora sunt, adhibendus erit in his explicandis quidam orationis nitor. Et quoniam in omnibus, quæ ratione docentur & uia, primum constituendum est quid quidque sit (nisi enim inter eos, qui disceptant, conuenit quid sit illud de quo ambigitur, nec recte disseri, nec unquam ad exitum perueniri potest) explicanda est sæpe uerbis mens nostra de quaque re, atque inuolutæ rei notitia definiendo aperienda est: siquidem definitio est oratio, quæ, quid sit id de quo agitur, ostendit quambreuissime. Tum, ut scis, explicato genere cuiusque rei, uidendum est quæ sint eius generis siue formæ, siue partes, ut in eas tribuatur omnis oratio. Erit igitur hæc facultas in eo, quem uolumus esse eloquentem, ut definire rem possit, neque id faciat tam presse & anguste, quàm in illis eruditissimis disputationibus fieri solet; sed cum explanatius, tum etiam uberius, & ad commune iudicium popularemq́; intelligentiam accommodatius. Idemq́; etiam, cum res postulabit, genus uniuersum in species certas, ut nulla neque prætermittatur, neque redundet, partietur ac diuidet. quando autem, aut quo modo id faciat, nihil ad hoc tempus; quoniam (ut supra dixi) iudicem me esse, non doctorem uolo. Nec uero dialecticis modo sit instructus, sed habeat o=

mnem philosophiæ notos & tractatos locos. Nihil enim de religione, nihil de morte, nihil de pietate, nihil de charitate patriæ, nihil de bonis rebus aut malis, nihil de uirtutibus aut uitijs, nihil de officio, nihil de dolore, nihil de uoluptate, nihil de perturbationibus animi & erroribus, quæ sæpe cadunt in causas, sed ieiunius aguntur; nihil, inquam, sine ea scientia, quam dixi, grauiter, ample, copiose dici & explicari potest. De materia loquor orationis etiam nunc, nõ ipso de genere dicendi: uolo enim prius habeat orator rem, de qua dicat, dignam auribus eruditis, quàm cogitet quibus uerbis quidque dicat, aut quo modo. Quem etiã, quo grandior sit, & quodammodo excelsior, (ut de Pericle dixi supra) ne physicorum quidem esse ignarum uolo. omnia profecto, cum se à cœlestibus rebus referet ad humanas, excelsius magnificentiusq; & dicet & sentiet. cumq; illa diuina cognouerit, nolo ignoret ne hæc quidem humana. Ius ciuile teneat, quo egent causæ forenses quotidie. quid est enim turpius, quàm legitimarum & ciuilium controuersiarum patrocinia suscipere, cum sis legum & ciuilis iuris ignarus? Cognoscat etiam rerum gestarum, & memoriæ ueteris ordinem, maxime scilicet nostræ ciuitatis, sed & imperiosorum populorum, & regum illustrium: quem laborem nobis Attici nostri leuauit labor, qui conseruatis, notatisq; temporibus, nihil cum illustre prætermitteret, annorum septingentorum memoriam uno libro colligauit. nescire autem, quid antea, quàm natus sis, acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim est ætas hominis, nisi cum memoria rerum ueterum,

cum superiorum ætate contexitur? Commemoratio autem antiquitatis, exemplorũq; prolatio summa cum delectatione & auctoritatem orationi affert, et fidem. Sic igitur instructus ueniet ad causas, quarum habebit genera primum ipsa cognita. Erit enim ei perspectũ, nihil ambigi posse, in quo non aut res controuersiam faciat, aut uerba. Res, aut de uero, aut de recto, aut de nomine. Verba, aut de ambiguo, aut de contrario. Nam si quãdo aliud in sententia uidetur esse, aliud in uerbis, genus est quoddam ambgui, quod ex præterito uerbo fieri solet, in quo, quod est ambiguorum proprium, res duas significari uidemus. Cum tam pauca sint genera causarum, etiam argumentorum præcepta pauca sunt. Traditi sunt, è quibus ea ducantur, duplices loci: uni è rebus ipsis, alteri assumpti. Tractatio igitur rerum efficit admirabiliorem orationem. nam ipsæ quidem res in perfacili cognitione uersantur. quid enim iam sequitur, quod quidem artis sit, nisi ordiri orationem, in quo aut concilietur auditor, aut erigatur, aut paret se ad discendum? rem breuiter exponere, & probabiliter, & aperte, ut quid agatur intelligi possit: sua confirmare, aduersaria euertere: eaq; efficere non perturbate, sed singulis argumentationibus ita concludendis, ut efficiatur quod sit consequens ijs, quæ sumentur ad quanque rem confirmandam? post omnia per orationem inflãmantem, restinguentem'ue concludere? Has parteis quemadmodum tractet singulas, difficile dictu est hoc loco: nec enim semper tractãtur uno modo. Quoniam autem non quem doceam quæro, sed quem probem: probabo primum eum, qui, quid deceat,

uidebit. hæc enim ſapientia maxime adhibenda eloquenti eſt, ut ſit temporum perſonarumq; moderator. nam nec ſemper, nec apud omneis, nec contra omneis, nec pro omnibus, nec omnibus eodem modo dicendum arbitror. Is erit ergo eloquens, qui ad id, quodcunque decebit, poterit accommodare orationem. Quod cum ſtatuerit, tum, ut quidque erit dicendum, ita dicet; nec ſatura ieiune, nec grandia minute, nec item contra, ſed erit rebus ipſis par, & æqualis oratio. Principia uerecunda, non elatis intenſa uerbis, ſed acuta ſententijs, uel ad offenſionem aduerſarij, uel ad commendationem ſui. Narrationes credibiles, nec hiſtorico, ſed propè quotidiano ſermone explicatæ dilucide. Dein ſi tenues cauſæ, tum etiam argumentãdi tenue filum & in docendo, & in refellendo: idq; ita tenebitur, ut quanta ad rem, tanta ad orationem fiat acceſſio. Cum uero cauſa ea inciderit, in qua uis eloquentiæ poſſit expromi, tum ſe latius fundet orator, tum reget, & flectet animos, & ſic afficiet ut uolet, id eſt ut cauſæ natura & ratio temporis poſtulabit. Sed erit duplex omnis eius ornatus ille admirabilis, propter quem aſcendit in tantum honorem eloquentia. Nam cum omnis pars orationis eſſe debet laudabilis, ſic ut uerbum nullum, niſi aut graue, aut elegans, excidat: tum ſunt maxime luminoſæ, & quaſi actuoſæ partes duæ: quarum alteram in uniuerſi generis quæſtione pono, quam (ut ſupra dixi) Græci appellant θέσιν: alteram in augendis amplificandiſq; rebus, quæ ab eiſdem αὔξησις eſt nominata: quæ etſi æquabiliter toto corpore orationis fuſa eſſe debet, tamen in communibus locis ma=

xime excellet: qui communes appellati quòd uidentur multarum ijdem esse causarum, sed proprij singularum esse debebunt. Ac uero illa pars orationis, quæ est de genere uniuerso, totas causas sæpe continet. Quidquid est enim illud, in quo quasi certamen est controuersiæ, quod Græce κρινόμενον dicitur, id ita dici placet, ut traducatur ad perpetuam quæstionem, atque de uniuerso genere dicatur, nisi cum de uero ambigetur, quod quæri coniectura solet. Dicetur autem non Peripateticorum more (est enim illorum exercitatio elegans iam inde ab Aristotele constituta) sed aliquanto neruosius: & ita de re communia dicentur, ut & pro reis multa leniter dicantur, & in aduersarios aspere. Augendis uero rebus, & contra abijciendis nihil est quod non perficere possit oratio: quod & inter media argumenta faciendum est, quotiescunque dabitur uel amplificandi, uel minuendi locus, & penè infinite in perorando. Duo sunt, quæ bene tractata ab oratore, admirabilem eloquentiam faciant. Quorum alterum est, quod Græci ἠθικὸν uocant, ad naturas, & ad mores, & ad omnem uitæ consuetudinem accommodatum: alterum, quod ijdem παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi & concitantur, in quo uno regnat oratio. illud superius, come, iucundum, ad beneuolentiam conciliandam paratum: hoc, uehemens, incensum, incitatum, quo causæ eripiuntur: quod cum rapide fertur, sustineri nullo pacto potest. Quo genere nos, mediocres, aut multo etiam minus: sed magno semper usi impetu, sæpe aduersarios de statu omni deiecimus. Nobis pro familiari reo summus o=

rator non respondit Hortensius. A' nobis homo audacissimus Catilina in senatu accusatus obmutuit. Nobis priuata in causa magna & graui, cũ cœpisset Curio pater respondere, subito assedit, cum sibi uenenis ereptam memoriam diceret. Quid ego de miserationibus loquar? quibus eo sum usus pluribus, quòd etiam si plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant. in quo ut uiderer excellere, non ingenio, sed dolore assequebar. quæ qualiacunque in me sunt, (me enim ipsum non pœnitet quanta sint) sed apparent in orationibus: etsi carent libri spiritu illo, propter quem maiora eadem illa cum aguntur, quàm cum leguntur, uideri solent. Nec uero miseratione solum mens iudicum permouenda est (qua nos ita dolenter uti solemus, ut puerum infantem in manibus perorantes tenuerimus, ut alia in causa excitato reo nobili, sublato etiam filio paruo, plangore & lamentatione compleremus forum) sed etiam est faciendum, ut irascatur iudex, mitigetur, inuideat, faueat, contemnat, admiretur, oderit, diligat, cupiat, satietate afficiatur, speret, metuat, lætetur, doleat: qua in uarietate, duriorum accusatio suppeditabit exempla; mitiorum, defensiones meæ. Nullo enim modo animus audientis aut incitari, aut leniri potest, qui modus à me non tentatus sit: dicerem perfectum, si ita iudicarem, nec in ueritate crimen arrogãtiæ extimescerem. Sed (ut supra dixi) nulla me ingenij, sed magna uis animi inflammat, ut me ipse non teneam: nec unquã is, qui audiret, incenderetur, nisi ardens ad eum perueniret oratio. Vterer exemplis domesticis, nisi ea legisses: uterer

alienis, uel Latinis, si ulla reperirem; uel Græcis, si deceret. sed Crassi perpauca sunt, nec ea iudiciorum: nihil Antonij, nihil Cottæ, nihil Sulpitij: dicebat melius quàm scripsit Hortensius. Verum hæc uis, quam quærimus, quanta sit suspicemur, quoniam exemplũ nõ habemus: aut si exempla sequimur, à Demosthene sumamus, & quidem perpetuæ dictionis ex eo loco, unde in Ctesiphontis iudicio de suis factis, consilijs, meritis in Rempub. aggressus est dicere. Ea profecto oratio in eam formam, quæ est insita in mentibus nostris, includi sic potest, ut maior eloquentia non requiratur. Sed iam forma ipsa restat, & character ille qui dicitur: qui qualis esse debeat, ex ipsis, quæ supra dicta sunt, intelligi potest. Nam & singulorum uerborum, & collocatorum lumina attigimus: quibus sic abundauit, ut uerbum ex ore nullum nisi aut elegans, aut graue exeat: ex omniq; genere frequentissimæ translationes erunt, quòd eæ propter similitudinem transferunt animos, & referunt ac mouent huc & illuc: qui motus cogitationis celeriter agitatus per se ipse delectat. Et reliqua ex collocatione uerborum, quæ sumuntur quasi lumina, magnum afferunt ornatum orationi. Sunt enim similia illis, quæ in amplo ornatu scenæ aut fori appellantur insignia: non quòd sola ornent, sed quòd excellant. Eadem ratio est horum, quæ sunt orationis lumina, & quodammodo insignia: cũ aut duplicantur, iteranturq; uerba, aut breuiter commutata ponuntur, aut ab eodem uerbo ducitur sæpius oratio, aut in idem conijcitur, aut in utrunque, aut adiungitur idem iteratum, aut idem ad extremũ refertur, aut cõ-

tinenter unum uerbum non in eadem sententia poni=
tur: aut cum similiter uel cadunt uerba, uel desinunt:
aut multis modis contrarijs relata contraria : aut cum
gradatim sursum uersus reditur, aut cum demptis con=
iunctionibus dissolute plura dicuntur: aut cum aliquid
prætereuntes, cur id faciamus ostendimus : aut cũ cor=
rigimus nosmet ipsos quasi reprehendentes: aut si est a=
liqua exclamatio uel admirationis uel questionis : aut
cum eiusdem nominis casus sæpius commutantur . Sed
sententiarum ornamenta maiora sunt: quibus quia fre=
quentissime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco
eius eloquentiam maxime esse laudabilem. Et uero nul
lus ferè ab eo locus sine quadam conformatione senten
tiæ edicitur: nec aliud quidquam est dicere, nisi omnes,
aut certe plerasque aliqua specie illuminare sententias:
quas cum tu optime Brute teneas, quid attinet nomini=
bus uti, aut exemplis ? tantum notetur locus . Sic igi=
tur dicet ille, quem expetimus, ut uerset sæpe multis mo=
dis eandem et unam rem, et hæreat in eadem commo=
returq; sententia : sæpe etiam ut extenuet aliquid, sæ=
pe ut irrideat : ut declinet à proposito, deflectatq; sen=
tentiam: ut proponat quid dicturus sit: ut cum transe=
gerit iam aliquid, definiat : ut se ipse reuocet, ut quod
dixit iteret, ut argumentum ratione concludat, ut inter
rogãdo urgeat, ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse
respondeat, ut contra ac dicat accipi & sentiri uelit, ut
addubitet quid potius aut quo modo dicat, ut diui=
dat in parteis, ut aliquid relinquat ac negligat, ut
ante præmuniat, ut in eo ipso, in quo reprehendatur,
culpam in aduersarium conferat : ut sæpe cum ijs, qui

audiunt, nonnunquam etiam cũ aduersario quasi deliberet: ut hominum sermones moresq; describat, ut muta quædam loquentia inducat, ut ab eo, quod agitur, auertat animos: ut sæpe in hilaritatem risum ue conuertat, ut ante occupet quod uideat opponi: ut cõparet similitudines, ut utatur exẽplis, ut aliud alij tribuens dispertiat, ut interpellatorem coerceat, ut aliquid reticere se dicat, ut denunciet quid caueat, ut liberius quid audeat, ut irascatur etiam, ut obiurget aliquando, ut deprecetur, ut supplicet, ut medeatur, ut à proposito declinet aliquantulum, ut optet, ut execretur, ut fiat ijs, apud quos dicet, familiaris. Atque alias etiam dicendi quasi uirtutes sequatur: breuitatem, si res petet. Sæpe etiã rem dicendo subijciet oculis: sæpe supra feret, quàm fieri possit: significatio sæpe erit maior quàm oratio, sæpe hilaritas, sæpe uitæ, naturarumq; imitatio. Hoc in genere (nam quasi syluam uides) omnis eluceat oportet eloquentiæ magnitudo: sed hæc nisi collocata, & quasi structa & nexa uerbis, ad eã laudem, quam uolumus, aspirare non possunt. De quo cum mihi deinceps uiderem esse dicendum, etsi non mouebant iam me illa quæ supra dixeram, tamẽ ijs quæ sequũtur perturbabar magis. Occurrebat enim posse reperiri non inuidos solum, quibus referta sunt omnia, sed fautores etiam mearum laudum, qui non censerent eius uiri esse, de cuius meritis tanta senatus iudicia fecisset, cõprobante populo R. quanta de nullo, de artificio dicendi literis tam multa mandare. Quibus si nihil aliud respõderem, nisi me M. Bruto negare roganti noluisse, iusta esset excusatio, cum & amicissimo, & præstantissimo uiro, & recta

& honesta petenti satisfacere uoluissem. Sed si profitear (quod utinam possem) me studiosis dicendi praecepta, & quasi uias, quae ad eloquentiam ferrent, traditurum: quis tandem id iustus rerum aestimator reprehenderet? Nam quis unquã dubitauit, quin in Repub. nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis pacatisq; rebus, secũdas iuris scientia? cum in altera gratiae, gloriae, praesidij plurimum esset: in altera persecutionum cautionumq; praeceptio; quae quidem ipsa auxilium ab eloquentia saepe peteret, ea uero repugnante uix suas regiones finesq; defenderet. Cur igitur ius ciuile docere semper pulchrum fuit? hominumq; clarissimorum discipulis floruerunt domus? ad dicendum si quis acuat, aut adiuuet in eo iuuentutem, uituperetur? Nam si uitiosum est dicere ornate, pellatur omnino è ciuitate eloquentia: sin ea non modo eos ornat, penes quos est, sed etiam uniuersam rempub. cur aut discere turpe est, quod scire honestum est; aut quod nosse pulcherrimum est, id non gloriosum docere? At alterum factitatum est, alterum nouum. Fateor, sed utriusque rei causa est. Alteros enim respondentes audire sat erat, ut ij, qui docerent, nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem tempore & discentibus satisfacerent, & consulentibus. Alteri, cum domesticum tempus in cognoscendis componendisq; causis, forense in agendis, reliquum in se ipsis reficiendis omne consumerent, quem habebant instituendi, aut docendi locum? Atque haud scio an plerique nostrorum oratorum ingenio plus ualuerint, quàm doctrina: itaque illi dicere melius quàm praecipere, nos

contra fortasse possumus. At dignitatem docere non habet. certe, si quasi in ludo. sed si monendo, si cohortando, si percunctando, si communicando, si interdum etiam unà legendo, audiendo, nescio cur non docendo etiam aliquid aliquãdo, si possis, meliores facere
* cur nolis. An, quibus uerbis sacrorum alienatio fiat, docere honestum est, ut est: quibus ipsa sacra retineri defendiq; possint, non honestum est? At ius profitentur etiam qui nesciunt: eloquentia autem illi ipsi, qui consecuti sunt, tamen se ualere dissimulãt, propterea quòd prudentia hominibus grata est, lingua suspecta. Num igitur aut latere eloquentia potest, aut id quod dissimulat effugit: aut est periculum, ne quis putet in magna arte & gloriosa, turpe esse docere alios, id quod ipsi fuerit honestissimum discere? Ac fortasse cæteri tectiores: ego semper me didicisse præ me tuli. Quid enim possem? cum & abfuissem adolescens, & horum studiorum causa mare transissem, & doctissimis hominibus referta domus esset, & aliquæ fortasse inessent in sermone nostro doctrinarum notæ: cumq; uulgo scripta nostra legerentur, dissimularem me didicisse? qui probarem? nisi quòd parum fortasse profeceram. Quod cum ita sit, tamen ea, quæ supra dicta sunt, plus in disputando, quàm ea, de quibus dicendum est, dignitatis habuerunt. De uerbis enim componendis, & de syllabis propemodum dinumerandis & dimetiendis loquemur: quæ etiam si sunt, sicuti mihi uidentur, necessaria, tamen fiunt magnificentius, quàm docentur. Est id omnino uerum, sed proprie in hoc dicitur: nam omnium magnarum artium, sicut arborum, altitudo

nos

nos delectat, radices stirpesq; non item : sed esse illa si= ne his non potest. Me autem siue peruagatissimus ille uersus, qui uetat,

Artem pudere proloqui, quam factites,

dissimulare non sinit quin delecter; siue tuum studiũ hoc à me uolumen expressit : tamen eis, quos aliquid reprehensuros suspicabar, respondendum fuit. Quòd si ea, quæ dixi, non ita essent, quis tamen se tam durum agrestemq; præberet, qui hanc mihi non daret ueniam, ut, cum meæ forenses artes, & actiones publicæ con= cidissent, non me aut desidiæ, quod facere non pos= sum, aut mœstitiæ, cui resisto, potius, quàm literis dede= rem? quæ quidem me antea in iudicia atque in curiam deducebant, nunc oblectant domi. nec uero talibus mo= do rebus, quales hic liber continet, sed multo etiam gra= uioribus & maioribus : quæ si erunt perfectæ, profecto forensibus nostris rebus etiam domesticæ literæ respon= debunt. Sed ad institutam disputationem reuertamur. Collocabuntur igitur uerba aut ut inter se quamaptis= sime cohæreant extrema cum primis, eaq; sint quam= suauissimis uocibus; aut ut forma ipsa concinnitasq; uerborum conficiat orbem suum; aut ut comprehen= sio numerose & apte cadat. Atque illud primum ui= deamus quale sit, quod uel maxime desiderat diligen= tiam : (est enim quasi structura quædam) nec id ta= men fiet operose : nam esset cum infinitus, tum pue= rilis labor : quod apud Lucilium scite exagitat in Al= butio Scæuola,

Quàm lepide lexeis compostæ, ut tesserulæ omnes
Arte pauimento, atque emblemate uermiculato.

nolo tam minuta hæc constructio appareat: sed tamen stylus exercitatus efficiet facile hanc uiam componendi. nam ut in legendo oculus, sic animus in dicendo prospiciet quid sequatur, ne extremorum uerborum cum insequentibus primis concursus aut hiulcas uoces efficiat, aut asperas. quamuis enim suaues, grauesúe sententiæ, tamen, si inconditis uerbis efferuntur, offendent aures, quarum est iudicium superbissimum. quod quidem Latina lingua sic obseruat, nemo ut tam rusticus sit, qui uocales nolit coniungere. in quo quidam etiam Theopompum reprehendunt, quòd eas literas tantopere fugerit: & si id magister eius Isocrates, at non Thucydides, ne ille quidem haud paulo maior scriptor Plato: nec solum in ijs sermonibus, qui dialogi dicuntur, ubi etiam de industria id faciendum fuit, sed in populari oratione, qua mos est Athenis laudari in concione eos, qui sint in prælij interfecti: quæ sic probata est, ut eam quotannis, ut scis, illo die recitari necesse sit. in ea est crebra ista uocalium concursio, quam magna ex parte ut uitiosam fugit Demosthenes. Sed Græci uiderint: nobis ne si cupiamus quidem distrahere uocales conceditur. indicant orationes illæ ipsæ horridulæ Catonis, indicant omnes poetæ, præter eos, qui, ut uersum facerent, sæpe hiabant, ut Næuius,

Vos, qui accolitis Histrũ fluuiũ atque Algidá. Et ibidé,
Quá nũquá uobis Grai atq; Barbari. At Ennius semel,
Scipio inuicte. — Et quidem nos,
Hoc motu radiantis Etesiæ in uada ponti.
hoc idem nostri sæpius non tulissent, quod Græci lauda=

re etiant solent. Sed quid ego uocales? sine uocalibus sæpe breuitatis causa contrahebant, ut ita dicerent, multi' modis, uas' argenteis, palm' & crinibus, tecti' fractis. Quid uero licentius, quàm quòd hominum etiam nomina contrahebant, quo essent aptiora. nam ut duellum bellum, & duis bis: sic Duellium eũ, qui Pœnos classe deuicit, Bellium nominauerunt, cum superiores appellati essent semper Duellij. Quin etiã uerba sæpe contrahũtur, non usus causa, sed aurium. Quo modo enim noster Axilla Ala factus est, nisi fuga literæ uastioris? quam literam etiam è maxillis, è taxillis, & uexillo, & paxillo consuetudo elegans Latini sermonis euellit. Libenter etiam copulando uerba iungebant, ut sodes, pro si audes; sis, pro si uis. Iam in uno capsis tria uerba sunt: ain', pro ais ne: nequire, pro non quire: malle, pro magis uelle: nolle, pro non uelle. Dein etiam sæpe & exin, pro deinde & pro exinde diximus. Quid illud, non olet unde sit, quòd dicitur cum illis, cum autem nobis non dicitur, sed nobiscũ? quia, si ita diceretur, obscœnius concurrerent literæ, ut etiam modo, nisi AVTEM interposuissem, concurrissent. Ex eo est mecũ, & tecum; non, cum me, & cum te: ut esset simile illis uobiscum atque nobiscum. Atque etiam à quibusdam sero iã emendatur antiquitas, qui hæc reprehendunt: nam Proh deum atque hominum fidem, deorum aiunt. Ita credo, hoc illi nesciebant; an dabat hanc licentiam consuetudo? itaque idem poeta, qui inusitatius contraxerat,

-Patris mei meum factum pudet, pro, meorum factorum; &, Texitur exitium examen rapit,- pro, exi=

tiorum; non dicit liberum, ut plerique loquimur, cum Cupidos liberum, aut in liberum loco dicimus; sed ut isti uolunt,

Neque tuum unquam in gremium extollas liberorum ex te genus. & idem,

Nanque Aesculapij liberorum.

At ille aliter in Chryse, non solum,

Ciues antiqui amici maiorum meum,

quod erat usitatum, sed durius etiam,

Consilium socij, augurium, atque extum interpretes.

Idemq; pergit,

Postquam prodigium horriferum portentum pauos:

quæ non sanè sunt in omnibus neutris usitata. nec enim dixerim tam libenter armum iudicium, etsi est apud eundem,

Nihil ne ad te de iudicio armum accidit?

quàm centuriam, ut Censoriæ tabulæ loquuntur, fabrum & procum audeo dicere, non fabrorum & procorum. planeq; Duorum uirorum iudicium, aut Trium uirorum capitalium, aut Decem uirorum litibus iudicandis dico nunquam. Atqui dixit Accius,

Video sepulcra dua duorum corporum. Idemq;,

Mulier una duum uirum.

Quid uerum sit intelligo: sed aliàs ita loquor, ut concessum est, ut hoc uel Proh deum dico, uel Proh deorũ: aliàs ut necesse est, cum Triumuirum, non uirorum; cum sestertium numum, non numorum: quòd in his consuetudo uaria non est. Quid, quòd sic loqui, nosse, iudicasse, uetant; nouisse iubent, & indicauisse? quasi uero nesciamus, in hoc genere & plenum uer=

bum recte dici, & imminutum usitate. itaque utrunque Terentius.

Eho tu cognatum tuum non noras?– Post idem,
–Stilphonem, inquam, noueras. Siet, plenum est: sit, imminutum: licet utare utroque: ergo ibidem,
Quàm cara sintq́;, post carendo intelligunt,
Quamq́; attinendi magni dominatus sient.

Nec uero reprehenderim, Scripsere alij rem.
& Scripserunt esse uerius sentio, sed consuetudini auribus indulgenti libenter obsequor.
Idem campus habet,– inquit Ennius: &,
In templis isdem,– probauit: at eisdem erat uerius: nec tamen eisdem opimius: male sonabat ijsdem. impetratum est à consuetudine, ut peccare suauitatis causa liceret. & pomeridianas quadrigas, quàm postmeridianas libentius dixerim, & mehercule quàm mehercules. Non scire quidem barbarum iam uidetur, nescire dulcius. Ipsum meridiem, cur non medidiem? credo quòd erat insuauius. Vna præpositio est AB, eaq́; nunc tantum in accepti tabulis manet, ne his quidem omnium: in reliquo sermone mutata est. nam amouit dicimus, & abegit, & abstulit: ut iam nescias, ab ne uerum sit, an abs. Quid si etiam abfugit? turpe uisum est: & abfer noluerunt, aufer maluerunt: quæ præpositio præter hæc duo uerba, nullo alio in uerbo reperitur. Noti erant, & naui, & nari: quibus cum IN præponi oporteret; dulcius uisum est, ignoti, ignaui, ignari, dicere, quàm ut ueritas postulabat. Ex usu dicunt, & è repub. quòd in altero uocalis excipiebat, in altero esset asperitas, nisi literam sustulisses, ut

exegit, edixit, effecit, extulit, edidit, adiuncti uerbi primam literam præpositio commutauit, ut subegit, summutauit, sustulit. Quid in uerbis iunctis? quàm scite insipientem, non insapientem? iniquum, non inæquum? tricipitem, non tricapitem? concisum, non concæsum? ex quo quidá pertisum etiam uolunt: quod eadem consuetudo non probauit. Quid uero hoc elegantius, quod non fit natura, sed quodam instituto? inclytus dicimus breui prima litera, insanus producta: inhumanus breui, infelix longá. & ne multis, quibus in uerbis eæ primæ literæ sunt, quæ in sapiente atque felice, producte dicitur, in cæteris omnibus breuiter. itemq́; composuit, consueuit, concrepuit, confecit: consule ueritatem, reprehendet: refer ad aures, probabunt. quære, cur? ita se dicent iuuari. uoluptati autem aurium morigerari debet oratio. quin ego ipse, cum scirem ita maiores locutos esse, ut nusquam nisi in uocali aspiratione uterentur, loquebar sic, ut pulcros, & Cetegos, triumpos, Cartaginem dicerem: aliquando, idq́; sero, conuitio aurium, cum extorta mihi ueritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reseruaui. Orciuios tamen, & Matones, Otones, Cæpiones, sepulcra, coronas, lacrymas dicimus, quia per aurium iudicium semper licet. Purrum semper Ennius, nunquam Pyrrhum. Vi patefecerunt Fruges, non Phryges, ipsius antiqui declarant libri: nec enim Græcam literam adhibebant, nunc autem etiam duas: & cum Phrygum, & cum Phrygibus dicendum esset, absurdum erat aut tantum Barbaris casibus Græcam literam adhibere, aut recto casu so=

lum Græce loqui: tamen & Phryges & Pyrrhum aurium causa dicimus. Quin etiam, quod iam subrusticum uidetur, olim autem politius, eorum uerborum, quorum eædem erant postremæ duæ literæ, quæ sunt in optumus, postremam literam detrahebant, nisi uocalis insequebatur. ita non erat ea offensio in uersibus, quam nunc fugiunt poetæ noui. ita enim loquebamur,
Qui est omnibu' princeps: non, omnibus princeps. &,
Vita illa dignu' locoq;: non, dignus.
quòd si indocta consuetudo tam est artifex suauitatis, quid ab ipsa tandem arte & doctrina postulari putamus? Hæc dixi breuius, quàm si hac de re una disputarem; (est enim hic locus late patens, de natura, usuq; uerborum) longius autem, quàm instituta ratio postulabat. Sed quia rerum uerborumq; iudicium prudentiæ est, uocum autem, & numerorum aures sunt iudices; & quòd illa ad intelligentiam referuntur, hæc ad uoluptatē: in illis ratio inuenit, in his sensus artem. aut enim negligenda nobis fuit uoluptas eorum, quibus probari uolebamus, aut ars eius conciliandæ reperienda. Duæ sunt igitur res, quæ permulceant aures, sonus, & numerus. De numero mox, nunc de sono quærimus. Verba, ut supra diximus, legenda sunt potissimum bene sonantia, sed ea non, ut poetæ, exquisitæ ad sonum, sed sumpta de medio.
Quà pontus Helles- superat modum. at
Auratus aries Colchorum-
splendidis nominibus illuminatus est uersus: sed proximus inquinatus insuauissima litera finitus,

Frugifera & ferta arua Asiæ tenet.

quare bonitate potius nostrorum uerborum utamur, quàm splendore Græcorum: nisi forte sic loqui pœnitet, Qua tempestate Paris Helenam.

& quæ sequuntur. imo uero ista sequamur, asperitatemq́; fugiamus,

Habeo istam ego perterricrepam. Idemq́;,

Versutiloquas malitias.

Nec solum componentur uerba ratione, sed etiam finientur: quoniã id iudiciũ esse alterũ auriũ diximus. Sed finiuntur aut compositione ipsa, & quasi sua sponte, aut quodam genere uerborum, in quibus ipsis concinnitas inest: quæ siue casus habent in exitu similes, siue paribus paria redduntur, siue opponuntur contraria, suapte natura numerosa sunt, etiam si nihil est factum de industria. In huius concinnitatis consectatione Gorgiam fuisse principem accepimus, quo de genere

" illa nostra sunt in Miloniana, Est enim iudices hæc
" non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, acce-
" pimus, legimus, uerum ex natura ipsa arripuimus,
" hausimus, expressimus: ad quam non docti, sed fa-
" cti; non instituti, sed imbuti sumus. Hæc enim talia

sunt, ut, quia referuntur ad ea, ad quæ debent referri, intelligamus non quæsitum esse numerum, sed secutum. Quod fit item in contrarijs referendis: ut illa sunt, quibus non modo numerosa oratio, sed etiam uersus efficitur,

Eam, quam nihil accusas, damnas.

condemnas diceret, qui uersum effugere uellet.

Bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri.

Id,quod ſcis,prodeſt nihil : id,quod neſcis obeſt.
uerſum efficit ipſa relatio contrariorum: id eſſet in o=
ratione numeroſum,
Quod ſcis,nihil prodeſt : quod neſcis,multum obeſt.
Semper hæc,quæ Græci ἀντίθετα nominant, cum con=
trarijs opponuntur contraria,numerum oratorium ne=
ceſſitate ipſa efficiunt, & eum ſine induſtria . hoc ge=
nere antiqui iam ante Iſocratem delectabantur, &
maxime Gorgias, cuius in oratione plerunque efficit
numerum ipſa concinnitas . nos etiam in hoc genere
» frequentes, ut illa ſunt in quarto accuſationis, Confer=
» te hanc pacem cum illo bello ; huius Prætoris aduen=
» tum cum illius Imperatoris uictoria ; huius cohortem
» impuram cum illius exercitu inuicto ; huius libidines
» cum illius continentia : ab illo, qui cepit, conditas ; ab
» hoc, qui conſtitutas accepit,captas dicetis Syracuſas .
Ergo & hi numeri ſint cogniti . Genus illud tertium
explicetur quale ſit,numeroſæ & aptæ orationis. quod
qui non ſentiunt ; quas aures habeant, aut quid in his
hominis ſimile ſit,neſcio.meæ quidem & perfecto com=
pletoq; uerborum ambitu gaudent, & curta ſentiunt ,
nec amant redundantia . quid dico meas ? conciones
ſæpe exclamare uidi,cum apte uerba cecidiſſent : id e=
nim expectant aures, ut uerbis colligentur ſententiæ .
Non erat hoc apud antiquos . & quidem nihil aliud
ferè non erat . nam & uerba eligebant : & ſenten=
tias graueis,& ſuaueis reperiebant, ſed eas haud uin=
ciebant, haud explebant . Parum hoc me ipſum dele=
ctat,inquiunt . Quid,ſi antiquiſſima illa pictura pau=
corum colorum magis, quàm hæc iam perfecta , dele=

ctet: illa nobis sit, credo, repetenda, hæc scilicet repudianda. Nominibus ueterum gloriantur. habet autem ut in ætatibus auctoritatem senectus, sic in exemplis antiquitas: quæ quidem apud me ipsum ualet plurimum: nec ego id, quod deest antiquitati, flagito potius, quàm laudo quod est: præsertim cum ea maiora iudicem, quæ sunt, quàm illa, quæ desunt: plus est enim in uerbis, & in sententijs boni, quibus illi excellũt, quàm in conclusione sententiarum, quam non habent. Post inuenta conclusio est: qua credo usuros ueteres illos fuisse, si iam nota atque usurpata res esset: qua inuenta omneis usos magnos oratores uidemus. sed habet nomen inuidiam, cũ in oratione iudiciali & forensi numerus Latine, Græce ῥυθμὸς inesse dicitur. nimis enim insidiarum ad capiendas aures adhiberi uidetur, si etiam in dicendo numeri ab oratore quæruntur. hoc freti isti, & ipsi infracta & amputata loquuntur; & eos uituperant, qui apta & finita pronunciant. si inanibus uerbis, leuibusq; sentẽtijs, iure: sin probæ res, lecta uerba, quid est cur claudicare, aut insistere orationem malint, quàm cum sententia pariter excurrere? hic enim inuidiosus numerus nihil affert aliud, nisi ut sit apte uerbis comprehensa sententia: quod fit etiam ab antiquis, sed plerunque casu, sæpe natura: & quæ ualde laudantur apud illos, ea ferè, quia sunt cõclusa, laudãtur. et apud Græcos quidem iã anni propè CCCC sunt, cum hoc probatur: nos nuper agnouimus. ergo Ennio licuit uetera contemnenti dicere,

Versibu' quos olim Fauni, uatesq; canebant:

mihi de antiquis eodem modo non licebit? præsertim

cum dicturus non sim,
Ante hunc, — ut ille : nec quæ sequuntur,
Nos ausi reserare. — legi enim, audiuiq; nonnullos, quorum propemodum absolute concluderetur oratio. quod qui non possunt, non est eis satis non contemni, laudari etiam uolunt. ego autem illos ipsos laudo, idq; merito, quorum se isti imitatores esse dicunt : (etsi in eis aliquid desidero) hos uero minime, qui nihil illorum nisi uitium sequuntur, cum à bonis absint longissime. Quòd si aures tam inhumanas, tamq; agrestes habent, ne doctissimorum quidem uirorum eos mouebit auctoritas? omitto Isocratem, discipulosq; eius Ephorum & Naucratem : quanquam orationis faciendæ & ornandæ auctores locupletissimi, summi ipsi oratores, esse debeant : sed quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus uel inueniendis uel iudicandis acrior Aristotele fuit? quis porrò Isocrati est aduersatus infensius? is igitur uersum in oratione uetat esse, numerum iubet. Eius auditor Theodectes, in primis, ut Aristoteles sæpe significat, politus scriptor, atque artifex, hoc idem & sentit, & præcipit. Theophrastus uero iisdem de rebus etiam accuratius. quis ergo istos ferat, qui hos auctores non probent? nisi omnino hæc esse ab his præcepta nesciunt. quod si ita est : (nec uero aliter existimo) quid, ipsi suis sensibus non mouentur? nihil'ne eis inane uidetur, nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? In uersu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba aut breuior, aut longior. Nec uero multitudo pedes nouit, nec ullos numeros te-

net : nec, illud, quod offendit, aut cur, aut in quo offen=
dat, intelligit : & tamen omnium longitudinum &
breuitatum in sonis, sicut acutarum grauiumq; uocũ,
iudicium ipsa natura in auribus nostris collocauit.
Vis'ne igitur Brute totum hũc locum accuratius etiam
explicemus, quàm illi ipsi, qui & hæc, & alia nobis
tradiderunt; an ijs contenti esse, quæ ab illis dicta sunt,
possumus ? Sed quid quæro, uelis ne; cum literis tuis
eruditissime scriptis, te id uel maxime uelle, perspexe=
rim ? Primum ergo origo, deinde causa, post natura,
tum ad extremum usus ipse explicetur orationis aptæ
atque numerosæ. Nam qui Isocratem maxime mi=
rantur, hoc in eius summis laudibus ferunt, quòd uer=
bis solutis numeros primus adiunxerit. cum enim ui=
deret oratores cum seueritate audiri, poetas autem cum
uoluptate; tum dicitur numeros secutus, quibus etiam
in oratione uteremur, cum iucunditatis causa, tum ut
uarietas occurreret satietati. quod ab his uere quadàm
ex parte, non totum dicitur. nam neminem in eo ge=
nere scientius uersatum Isocrate confitendum est : sed
princeps inueniendi fuit Thrasymachus : cuius omnia
nimis etiam extant scripta numerose. nam, ut paulo
ante dixi, paria paribus adiuncta, & similiter defini=
ta, itemq; contrarijs relata contraria, quæ sua sponte,
etiam si id non agas, cadunt plerunque numerose,
Gorgias primus inuenit : sed his est usus intemperan=
tius. id autem est genus, ut ante dictum est, ex tribus
partibus collocationis alterum. horum uterque Isocra=
tem ætate præcurrit : ut eos ille moderatione, non in=
uentione uicerit. est enim ut in transferendis, facien=

disq; uerbis tranquillior, sic in ipsis numeris sedatior. Gorgias autem auidior est generis eius, & his festiuitatibus (sic enim ipse censet) insolentius abutitur, quas Isocrates, cum tamen audiuisset in Thessalia adolescens senem iam Gorgiam, moderatius temperauit. quin etiam se ipse tantum, quantum ætate procedebat, (propè enim centum confecit annos) relaxarat à nimia necessitate numerorum: quod declarat in eo libro, quem ad Philippum Macedonem scripsit, cum iam admodum esset senex: in quo dicit sese iam minus seruire numeris, quàm solitus esset. ita non modo superiores, sed etiam se ipse correxerat. Quoniam igitur habemus aptæ orationis eos principes auctoresq;, quos dicimus, & origo inuenta est; causa quæratur. quæ sic aperta est, ut mirer ueteres non esse commotos, præsertim cum, ut fit, fortuito sæpe aliquid concluse apteq; dicerent; quod cum animos hominum, aureisq; pepulisset, ut intelligi posset, id, quod casus effudisset, cecidisse iucunde, notandum certe genus, atque ipsi sibi imitandi fuerunt. aures enim, uel animus aurium nuncio naturalem quandam in se continet uocum omnium mensionem. itaque & longiora, & breuiora iudicat, & perfecta, ac moderata semper expectat. mutila sentit quædam, & quasi decurtata: quibus, tanquam debito fraudetur, offenditur. productiora alia, & quasi immoderatius excurrentia: quæ magis etiam aspernantur aures: quòd cum in plerisque, tum in hoc genere, nimium quod est, offendit uehementius, quàm id, quod uidetur parum. Vt igitur poetica, & uersus inuentus est terminatione aurium, obseruatione pruden=

tium : sic in oratione animaduersum est, multo illud quidem serius, sed eadem natura admonente, esse quosdam certos cursus, conclusionesq; uerborum. Quoniam igitur causam quoque ostendimus, naturam nunc, (id enim erat tertium) si placet, explicemus : quæ disputatio non huius instituti sermonis est, sed artis intimæ. Quæri enim potest, qui sit orationis numerus, & ubi sit positus, & natus ex quo, & is unus ne sit, an duo, an plures, quaq; ratione componatur, & ad quam rem, & quando, & quo loco, & quemadmodum adhibitus aliquid uoluptatis afferat. Sed ut in plerisque rebus, sic in hac duplex est considerandi uia : quarum altera est longior, breuior altera, eadem etiam planior. Est autem lõgioris prima illa quæstio, sit ne omnino ulla numerosa oratio : (quibusdã enim nõ uidetur: quia nihil insit in ea certi; ut in uersibus: & quòd ipsi, qui affirmant eos esse numeros, rationem, cur sint, non queant reddere) deinde si sit numerus in oratione, qualis sit, aut quales, & è poeticis ne numeris, an ex alio genere quodam : & si è poeticis, quis eorum sit, aut qui : nanque alijs unus modo, alijs plures, alijs omnes ijdem uidentur : deinde, quicũque sunt, siue unus, siue plures, cõmunes ne sint omni generi orationis; quoniam aliud genus est narrandi, aliud persuadendi, aliud docendi; an dispares numeri cuique orationis generi accõmodentur: si cõmunes, qui sint: si dispares, quid intersit, et cur nõ æque in oratione atque in uersu numerus appareat: deinde quod dicitur in oratione numerosum, id utrum numero solum efficiatur, an etiam uel cõpositione quadam, uel genere uerborum : an est suum cuiusque, ut

numerus interuallis, cōpositio uocibus, genus ipsum uerborum quasi quædam forma & lumen orationis appareat, sitq; omnium fons compositio, ex eáq; & numerus efficiatur, & ea quæ dicuntur orationis quasi formæ & lumina, quæ, ut dixi, Græci uocant σχήματα. At non est unum, nec idem, quod uoce iucundum est, & quod moderatione absolutum, et quod illuminatum genere uerborum: quanquam id quidem finitimum est numero, quia per se plerunque perfectum est: compositio autem ab utroque differt, quæ tota seruit grauitati uocum, aut suauitati. Hæc igitur ferè sunt, in quibus rei natura quærenda sit. Esse ergo in oratione numerum quendam, non est difficile cognoscere: iudicat enim sensus: in quo iniquum est, quod accidit, non agnoscere, si, cur id accidat, reperire nequeamus. neque enim ipse uersus ratione est cognitus, sed natura atque sensu, quem dimensa ratio docuit quid acciderit: ita notatio naturæ & animaduersio peperit artem. Sed in uersibus res est apertior. quanquam etiam à modis quibusdam cantu remoto soluta esse uideatur oratio, maximéq; id in optimo quoque eorum poetarum, qui λυρικοὶ à Græcis nominantur: quos cum cantu spoliaueris, nuda penè remanet oratio. Quorum similia sunt quædam etiā apud nostros: uelut ille in Thyeste,

Quemnam te esse dicam? qui tarda in senectute.

& quæ sequuntur: quæ, nisi cū tibicen accessit, orationi sunt solutæ simillima. At comicorū senarij propter similitudinem sermonis sic sæpe sunt abiecti, ut nonnūquam uix in his numerus et uersus intelligi possit: quo est ad

inueniendum difficilior in oratione numerus, quàm in uersibus. Omnino duo sunt, quæ condiant orationem, uerborum, numerorumq́; iucunditas. In uerbis inest quasi materia quædam, in numero autem expolitio. sed ut cæteris in rebus, necessitatis inuenta antiquiora sunt, quàm uoluptatis: ita & in hac re accidit, ut multis seculis ante oratio nuda ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta, quàm ratio numerorum causa delectationis aurium excogitata. itaque & Herodotus, & eadem superiorq́; ætas numero caruit, nisi quando temere ac fortuito: & scriptores perueteres de numero nihil omnino, de oratione præcepta multa nobis reliquerunt. nam quod & facilius est, & magis necessarium, id semper ante cognoscitur. itaque tralata, aut facta, aut iuncta uerba facile sunt cognita, quia sumebantur è consuetudine, quotidianoq́; sermone. numerus autem non domo depromebatur, neque habebat aliquam necessitudinem, aut cognationem cum oratione: itaque serius aliquanto notatus & cognitus, quasi quandam palæstram, & extrema lineamenta orationi attulit. quòd si & angusta quædam atque concisa, et alia est collatata & diffusa oratio: necesse est id non literarum accidere natura, sed interuallorum longorum & breuium uarietate: quibus implicata, atque permista oratio, quoniam tum stabilis est, tum uolubilis, necesse est eiusmodi naturam numeris contineri. Nam circuitus ille, quem sæpe iam diximus, incitatior numero ipso fertur, & labitur, quoad perueniat ad finem, & insistat. Perspicuum est igitur, numeris astrictam orationem esse debere,

bere, carere uersibus: sed, hi numeri poetici ne sint, an ex alio genere quodam, deinceps uidendum. Nullus est igitur numerus extra poeticos: propterea quòd definita sunt genera numerorum: nam omnis talis est, ut unus sit è tribus. Pes enim, qui adhibetur ad numeros, partitur in tria, ut necesse sit partem pedis aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui esse maiorem. Ita fit æqualis dactylus, duplex iambus, sesqui pæan: qui pedes in orationem non cadere qui possunt? quibus ordine locatis, quod efficitur, numerosum sit necesse est. Sed quæritur, quo numero, aut quibus potissimum sit utendum. Incidere uero omnes in orationẽ, etiam ex hoc intelligi potest, quòd uersus sæpe in oratione per imprudentiam dicimus, quod uehementer est uitiosum: sed non attendimus, neque exaudimus nosmet ipsos. Senarios uero, & hyponacteos effugere uix possumus. magnam enim partem ex iambis nostra constat oratio. sed tamen eos uersus facile agnoscit auditor: sunt enim usitatissimi. inculcamus autem per imprudentiam sæpe etiam minus usitatos, sed tamen uersus, uitiosum genus, & longa animi prouisione fugiendum. Elegit ex multis Isocratis libris triginta fortasse uersus Hieronymus, Peripateticus in primis nobilis, plerosque senarios, sed etiam anapæsticos: quo quid potest esse turpius? etsi in eligendo fecit malitiose: prima enim syllaba dempta in primo uerbo sententiæ, postremum ad uerbum primam rursus syllabam adiunxit insequentis. ita factus est anapæstus is, qui Aristophaneus nominatur. quod ne accidat, obseruari nec potest, nec necesse est. Sed tamen hic corrector

in eo ipso loco, quo reprehendit, ut à me animaduersum est studiose inquirente in eum, immittit imprudens ipse senarium. Sit igitur hoc cognitum, in solutis etiam uerbis inesse numeros, eosdemq; esse oratorios, qui sint poetici. Sequitur ergo, ut, qui maxime cadant in orationem aptam numeri, uidendum sit. sunt enim, qui iambicum putent, quòd sit orationi simillimus: qua de causa, fieri, ut is potissimum propter similitudinem adhibeatur in fabulis, quòd ille dactylicus numerus hexametrorum magniloquentiæ sit accommodatior.

Ephorus autem leuis ipse orator, sed profectus ex optima disciplina, pæana sequitur, aut dactilum: fugit autem spondeum & trochæum. quòd enim pæan habeat tres breues, dactylus autem duas; breuitate & celeritate syllabarum labi putat uerba procliuius, contráq; accidere in spondeo & trochæo, quòd alter è longis constaret, alter è breuibus fieret; alteram nimis incitatam, alteram nimis tardam orationem, neutram temperatam. Sed illi priores errant, & Ephorus in culpa est. nam qui pæana prætereunt, non uident mollissimum à sese numerum, eundemq; amplissimum præteriri. quod longe Aristoteli uidetur secus; qui iudicat heroum numerum grandiorem, quàm desideret soluta oratio; iambum autem nimis è uulgari esse sermone. ita neque humilem, nec abiectam orationem, nec nimis altam, & exaggeratam probat: plenam tamen eam uult esse grauitatis, ut eos, qui audient, ad maiorem admirationem possit traducere.

Throchæum autem, qui est eodem spatio quo choreus, cordacem appellat, quia contractio & breuitas

dignitatem non habeat. ita pæana probat, eoq; ait uti omnes, sed ipsos non sentire cum utantur; esse autem tertium, ac medium inter illos, sed ita factos eos pedes esse, ut in eis singulis modus insit aut sesquiplex, aut duplex, aut par. itaque illi, de quibus ante dixi, tantummodo commoditatis habuerunt rationem, nullam dignitatis. iambus enim & dactylus in uersum cadunt maxime. itaque ut uersum fugimus in oratione, sic hi sunt euitandi continuati pedes. aliud enim quiddam est oratio; nec quidquam inimicius, quàm illa uersibus. Pæan autem minime est aptus ad uersum: quo libentius eum recepit oratio. Ephorus uero ne spondeũ quidem, quem fugit, intelligit esse æqualem dactylo, quẽ probat: syllabis enim metiendos pedes, non interuallis existimat: quod idem facit in trochæo, qui temporibus & interuallis est par iambo: sed eo uitiosus in oratione, si ponatur extremus, quòd uerba melius in syllabas longiores cadunt. Atque hæc, quæ sunt apud Aristotelem, eadem à Theophrasto, Theodecteq; de pæane dicuntur. Ego autem sentio omneis in oratione esse quasi permixtos, & confusos pedes. nec enim effugere possemus animaduersionem, si semper iisdem uteremur: quia nec numerosa esse, ut poema, neque extra numerum, ut sermo uulgi est, debet oratio. alterum nimis est uinctũ, ut de industria factũ appareat: alterũ nimis dissolutum, ut peruagatum ac uulgare: ut ab altero non delectere, alterum oderis. Sit igitur, ut supra dixi, permixta & temperata numeris, nec dissoluta, nec tota numerosa, pæane maxime, (quoniam optimus auctor ita censet) sed reliquis etiam nu=

meris, quos ille præterit, temperata. Quos autem numeros cum quibus tanquam purpuram misceri oporteat, nunc dicendum est, atque etiam quibus orationis generibus sint quique accommodatissimi. Iambus enim frequentissimus est in ijs, quæ demisso atque humili sermone dicũtur: pæan autem in amplioribus, in utroque dactylus: ita in uaria et perpetua oratione hi sunt inter se miscendi & temperandi. sic minime animaduertetur delectationis aucupium, & quadrandæ orationis industria: quæ latebit eo magis, si & uerborũ & sententiarum ponderibus utemur. nam qui audiunt, hæc duo animaduertunt, & iucunda sibi censent, uerba dico, & sententias: eaq́; dum animis attentis admirantes excipiunt, fugit eos & præteruolat numerus: qui tamen si abesset, illa ipsa delectarent. Nec uero nimius is cursus est numerorum, orationis dico, (nam est longe aliter in uersibus) nihil ut fiat extra modum: nam id quidem esset poema. sed omnis nec claudicans, nec quasi fluctuans, & æqualiter constanterq́; ingrediens, numerosa habetur oratio. Atque id in dicendo numerosum putatur, non quod totum constat è numeris, sed quod ad numeros proxime accedit. quo etiam difficilius est oratione uti, quàm uersibus: quòd in illis certa quædam & definita lex est, quam sequi sit necesse; in dicendo autem nihil est propositum, nisi aut ne immoderata, aut angusta, aut dissoluta, aut fluens sit oratio. itaque non sunt in ea tãquam tibicini percussionum modi, sed uniuersa comprehensio, & species orationis clausa, & terminata est, quod uoluptate aurium indicatur. Solet autem quæri, toto ne in ambitu

uerborum numeri tenendi sint, an in primis partibus atque in extremis. Plerique enim censent cadere tantū numerose oportere, terminariq; sententiā. Est autem, ut id maxime deceat, non id solum: ponendus est enim ille ambitus, non abijciendus. quare cum aures extremum semper expectent, in eoq; acquiescant, id uacare numero non oportet: sed ad hunc exitum tamen à principio ferri debet uerborum illa comprehensio, & tota à capite ita fluere, ut ad extremum ueniens ipsa consistat. id autem bona disciplina exercitatis, qui & multa scripserint, &, quæcunque etiam sine scripto dicerent, similia scriptorum effecerint, non erit difficillimum. Ante enim circunscribitur mente sententia, cōfestimq; uerba concurrunt, quæ mens eadem, qua nihil est celerius, statim dimittit, ut suo quodque loco respondeat, quorum descriptus ordo aliàs alia terminatione concluditur: atque omnia illa & prima, & media uerba spectare debent ad ultimum. interdum enim cursus est in oratione incitatior, interdum moderata ingressio: ut iam à principio uidendum sit, quemadmodum uelis uenire ad extremum: nec in numeris magis, quàm in reliquis ornamentis orationis, eadem cum faciamus quæ poetæ, effugimus tamen in oratione poematis similitudinem. est enim in utroque & materia, & tractatio; materia in uerbis, tractatio in collocatione uerborum. Ternæ autem sunt utriusque partes uerborū, translatū, nouū, priscū: nam de proprijs nihil hoc loco dicimus. Collocationis autem eæ, quas diximus, cōpositio, concinnitas, numerus: sed in utroque frequentiores sunt, & liberiores poetæ. nam & trans=

ferunt uerba cum crebrius, tum etiam audacius: & priscis libentius utuntur, & liberius nouis. quod idem fit in numeris, in quibus quasi necessitati parere coguntur. sed tamen hæc nec nimis esse diuersa, neque ullo modo coniuncta intelligi licet. ita fit, ut non item in oratione, ut in uersu, numerus extet; idq́;, quod numerosum in oratione dicitur, non semper numero fiat, sed nonnunquam aut concinnitate, aut constructione uerborum. Ita si numerus orationis quæritur qui sit: omnis est; sed alius alio melior atque aptior. si locus: in omni parte uerborum. si unde ortus sit: ex aurium uoluptate. si componendorum ratio: dicetur alio loco, quia pertinet ad usum, quæ pars quarta & extrema nobis in diuidendo fuit. si ad quam rem adibeatur: ad delectationē. si quando: semper. si quo loco: in tota continuatione uerborum. si quæ res efficiat uoluptatem: eadem quæ in uersibus, quorum modum notat ars, sed aures ipsæ tacito eum sensu sine arte definiunt. Satis multa de natura: sequitur usus, de quo est accuratius disputandū. In quo quæsitum est, in toto ne circuitu illo orationis, quem Græci περίοδον, nos tum ambitum, tum circuitum, tum comprehensionem, aut continuationem, aut circunscriptionem dicimus; an in principijs solum, an in extremis, an in utraque parte numerus tenendus sit. Deinde, cum aliud uideatur esse numerus, aliud numerosum; quid intersit. Tum autem, in omnibus ne numeris æqualiter particulas deceat incidere, an facere alias breuiores, alias longiores: idq́; quando, aut cur, quibusq́; partibus, pluribus ne an singulis, imparibus an

æqualibus, & quando aut istis aut illis sit utendum; quæq; inter se aptissime collocentur, & quo modo, an omnino nulla sit in eo genere distinctio: quodq; ad rem maxime pertinet, qua ratione numerosa fiat oratio. Explicandum etiam est, unde orta sit forma uerborum: dicendumq;, quantos circuitus facere deceat. Deq; eorum particulis, & tanquam incisionibus disserendum est: quærendumq; utrum una species & longitudo sit earum, an ne plures: & si plures, quo loco, aut quando, quoq; genere uti oporteat. Postremo totius generis utilitas explicanda est: quæ quidem patet latius: non ad unam enim rem aliquam, sed ad plures accommodatur. Ac l cet non ad singulas res respondentem de uniuerso genere sic dicere, ut etiam singulis satis responsum esse uideatur. Remotis igitur reliquis generibus unum selegimus hoc, quod in causis foroq; uersatur, de quo diceremus. Ergo in alijs, id est in historia, & in eo quod appellamus ἐπιδεικτικόν, placet omnia dici Isocrateo, Theopompeoq; more, illa circunscriptione, ambituq;, ut tanquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insistat in singulis perfectis, absolutisq; sententijs. itaque posteaquam est nata hæc uel circunscriptio, uel comprehensio, uel continuatio, uel ambitus, si ita licet dicere; nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis eius, quod esset ad delectationem comparatum, remotumq; à iudicijs, forensiq; certamine, quin redigeret omneis ferè in quadrum numerumq; sententias. nam cum is est auditor, qui non uereatur ne compositæ orationis insidijs sua fides attentetur, gratiam quoque habet oratori uolu=

ptati aurium ſeruienti. Genus autem hoc orationis neque totum aſſumẽdum eſt ad cauſas forenſes, neque omnino repudiandum. ſi enim ſemper utare; cum ſatietatem affert, tum, quale ſit, etiam ab imperitis agnoſcitur. Detrahit præterea actionis dolorem, aufert humanum ſenſum actoris, tollit funditus ueritatem & fidẽ. Sed quoniam adhibenda nonnunquam eſt; primũ uidendum eſt, quo loco; deinde, quàm diu retinenda ſit; tum, quot modis commutanda. Adhibenda eſt igitur numeroſa oratio, ſi aut laudandũ eſt aliquid ornatius, ut nos in accuſationis ſecũdo de Siciliæ laude diximus, aut in ſenatu de Conſulatu meo: aut exponenda narratio, quæ plus dignitatis deſiderat, quàm doloris, ut in quarto accuſationis de Ennenſi Cerere, de Segeſtana Diana, de Syracuſarum ſitu diximus. Sæpe etiam in amplificanda re, conceſſu omnium funditur numeroſe, & uolubiliter oratio. Id nos fortaſſe non perfecimus, conati quidem ſæpiſſime ſumus: quod pluri mis locis perorationes noſtræ uoluiſſe nos, atque animo contendiſſe declarant. id autem tum ualet, cum is, qui audit, ab oratore iam obſeſſus eſt, ac tenetur. non enim id agit, ut inſidietur, & obſeruet: ſed iam fauet, proceſſumq́; uult, dicendiq; uim admirans, non inquirit quod reprehendat. Hæc autem forma retinenda non diu eſt, nec dico in peroratione, quam ipſe includit, ſed in orationis reliquis partibus. nam cum ſis ijs locis uſus, quibus oſtendi licere; transferenda tota dictio eſt ad illa, quæ neſcio cur, cum Græci κόμματα & κῶλα nominent, nos non recte inciſa & membra dicamus. neque enim eſſe poſſunt rebus ignotis

nota nomina : ſed cum uerba aut ſuauitatis, aut ino=
piæ cauſa transferre ſoleamus, in omnibus hoc fit arti=
bus, ut, cum id appellandum ſit, quod propter rerum i=
gnorationem ipſarum nullum habuerit ante nomen,
neceſſitas cogat aut nouum facere uerbum, aut à ſimi=
li mutuari. Quo autem pacto deceat inciſe membra=
tim ue dici, iam uidebimus. nunc, quot modis muten=
tur comprehenſiones cõcluſionesq́;, dicendum eſt. Fluit
omnino numerus à primo, tum incitatius breuitate pe=
dum, tũ proceritate tardius. curſum contentiones ma=
gis requirunt, expoſitione rerum tarditatem. Inſiſtit au
tem ambitus modis pluribus : è quibus unum eſt ſecuta
Aſia maxime, qui dichoreus uocatur, cum duo extre=
mi chorei ſunt, id eſt è ſingulis longis & breuibus.
explanandum eſt enim, quòd ab aliјs ijdem pedes aliјs
nominantur uocabulis. Dichoreus non eſt ille quidem
ſua ſponte uitioſus in clauſulis; ſed in orationis nume=
ro nihil eſt tam uitioſum, quàm ſi ſemper eſt idem. ca=
dit autem per ſe ille præclare : quo etiam ſatietas for=
midanda eſt magis. me ſtante C. Carbo C. F. Tri=
» bunus pl. in concione dixit his uerbis : O Marce Dru=
ſe, patrem appello. hæc quidem duo binis pedibus in=
» ciſim : dein membratim : Tu dicere ſolebas, ſacram
» eſſe remp. hæc item membra ternis. poſt ambitus: Qui=
cunque eam uiolauiſſent, ab omnibus eſſe ei pœnas per=
ſolutas. dichoreus : nihil enim ad rem, extrema illa lon
» ga ſit, an breuis. deinde : Patris dictum ſapiens, teme=
» ritas filij comprobauit. hoc dichoreo tantus clamor con=
cionis excitatus eſt, ut admirabile eſſet. Quæro, non ne
id numerus effecerit? uerborum ordinem immuta, fac

ſic, Comprobauit filij temeritas : iam nihil erit: etſi te=
meritas ex tribus breuibus & longa eſt: quē Ariſtoteles
ut optimum probat, à quo diſſentio . At eadem uerba,
eadem ſententia : animo iſtuc ſatis eſt, auribus non ſa=
tis . Sed id crebrius fieri non oportet . primum enim
numerus agnoſcitur, deinde ſatiat, poſtea cognita faci=
litate contemnitur . Sed ſunt clauſulæ plures, quæ nu=
meroſe & iucunde cadant . nam & creticus, qui eſt
è longa & breui & longa, & eius æqualis pæan, qui
ſpatio par eſt, ſyllaba longior, quamcommodiſſime pu=
tatur in ſolutam orationem illigari, cum ſit duplex .
nam aut è longa & tribus breuibus, qui numerus in
primo uiget, iacet in extremo ; aut totidem breuibus
& longa, in quem optime cadere cenſent ueteres, e=
go non plane reijcio, ſed alios antepono . Ne ſpon=
deus quidem funditus eſt repudiandus : etſi, quòd eſt
è longis duabus, hebetior uidetur, & tardior : habet
tamen ſtabilem quendam & non expertem digni=
tatis gradum : in inciſionibus uero multo magis,
& in membris : paucitatem enim pedum grauita=
tis ſuæ tarditate compenſat . Sed hos cum in clauſu=
lis pedes nomino, non loquor de uno pede extremo:
adiungo, quod minimum ſit, proximum ſuperiorem,
ſæpe etiam tertium . Ne iambus quidem, qui eſt è breui
& longa, aut par choreo, qui habet treis breues, ſed
ſpatio par non ſyllabis, aut etiam dactylus, qui eſt è lon
ga & duabus breuibus, ſi eſt proximus à poſtremo, pa
rum uolubiliter peruenit ad exremum, ſi eſt extremus
choreus aut ſpondeus. nunquā enim intereſt, uter ſit eo
rum in pede extremo. Sed ijdem hi tres pedes male con

cludunt, si quis eorum in extremo locatùs est, nisi cum pro cretico postremus est dactylus. nihil enim interest, dactylus sit extremus, an creticus: quia, postrema syllaba breuis, an longa sit, ne in uersu quidem refert. Quare etiã pæana qui dixit aptiorem, in quo esset longa postrema, uidit parum: quoniam nihil ad rem est, * postrema quàm longa sit: Iam pæan, quòd plures habeat syllabas quàm treis, numerus à quibusdam, non pes habetùr. est quidem, ut inter omneis constat antiquos, Aristotelem, Theophrastum, Theodectem, Ephorum, unus aptissimus orationi uel orienti, uel mediæ: putant illi etiam cadenti: quo loco mihi uidetur aptior creticus. Dochimus autem è quinque syllabis, breui, duabus longis, breui, longa, ut est hoc, Amicos tenes, quouis loco aptus est, dum semel ponatur: iteratus, aut continuatus numerum apertum & nimis insignem facit. His igitur tot commutationibus, tamq; uarijs si utemur, nec deprehẽdetur manifesto quid à nobis de industria fiat, & occurretur satietati. Et quia non numero solum numerosa oratio, sed & compositione fit, & genere, quod ante dictum est: concinnitatis compositione potest intelligi, cum ita structa uerba sunt, ut numerus non quæsitus, sed ipse secutus esse uideatur: ut apud Crassum, "Nam ubi lubido dominatur, innocentiæ leue præsidium est." Ordo enim uerborum efficit numerum sine ulla aperta oratoris industria. itaque si quæ ueteres illi (Herodotum dico, & Thucydidem, totamq; eam ætatem) apte numeroseq; dixerunt, ea non numero quæsito, sed uerborum collocatione ceciderunt. formæ uero quædam sunt oratio-

nis, in quibus ea concinnitas inest, ut sequatur numerus necessario. nam cū aut par pari refertur, aut contrarium contrario opponitur, aut quæ similiter cadunt uerba uerbis comparantur; quidquid ita concluditur, plerunque fit ut numerose cadat. quo de genere cum exemplis supra diximus: ut hæc quoque copia facultatem afferat, non semper eodem desinendi: nec tamen hæc ita sunt arcta & astricta, ut ea, cum uelimus, laxare nequeamus. Multum interest, utrum numerosa sit, id est similis numerorum, an planè è numeris constet oratio. alterum si fit, intolerabile uitium est: alterum nisi fit, dissipata, & inculta, & fluens est oratio. Sed quoniam non modo non frequenter, uerum etiam raro in ueris causis, aut forensibus circunscripte numeroseq; dicendum est: sequi uidetur, ut uideamus quæ sint illa, quæ supra dixi, incisa, quæ membra. hæc enim in ueris causis maximam partem orationis obtinent. Constat enim ille ambitus & plena comprehensio è quatuor ferè partibus, quæ membra dicimus, ut & aures impleat, & ne breuior sit quàm satis sit, neque longior. quanquam utrunque nonnunquam, uel potius sæpe accidit, ut aut citius insistendum sit, aut longius procedendum; ne breuitas defraudasse aures uideatur, ne'ue longitudo obtudisse. sed habeo mediocritatis rationem. nec enim loquor de uersu, & est liberior aliquanto oratio. E quatuor igitur, quasi hexametrorum instar uersuum quod sit, constat ferè plena comprehensio. His igitur singulis uersibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu coniungimus. Sin membratim uolumus dicere, insistimus: idq; cum opus

est, ab isto cursu inuidioso facile nos & sæpe diiungi=
mus . Sed nihil tam debet esse numerosum, quàm hoc,
quod minime apparet, & ualet plurimū. Ex hoc gene=
» re illud est Crassi, Missos faciant patronos, ipsi prodeāt.
Nisi interuallo dixisset, Ipsi prodeant, sensisset profe=
cto effugisse senarium : omnino melius caderet, pro=
» deant ipsi . Sed de genere nunc disputo . Cur clan=
» destinis consilijs nos oppugnant ? cur de perfugis nostris
» copias comparant contra nos? Prima sunt illa duo,
quæ κόμματα Græci uocant, nos incisa dicimus : dein=
de tertium : κῶλον illi, nos membrum . Sequitur non
longa : ex duobus enim uersibus, id est membris, perfe=
cta comprehensio est, & in spondæos cadit. et Crassus
quidem sic plerunque dicebat, idq́; ipse genus dicendi
maxime probo . Sed quæ incisim aut membratim effe=
runtur, ea uel aptissime cadere debent. ut est apud me,
» Domus tibi deerat ? at habebas . pecunia superabat ?
» at egebas. Hæc incise dicta sunt quatuor: at membra=
» tim quæ sequuntur duo, Incurristi amens in columnas:
» in alienos insanus insanisti. Deinde omnia tanquam
» crepidine quadam comprehensione lōgiore sustinentur.
» Depressam, cæcam, iacentem domum pluris, quàm te,
» & quàm fortunas tuas, æstimasti . dichoreo finitur .
* At spondæus proximum illud. nam in ijs, quibus ut pu=
giunculis uti oportet, breuitas facit ipsa liberiores pedes.
sæpe enim singulis utendum est, plerūque binis & utris=
que addi pedis pars potest, non ferè ternis amplius. In=
cisim autem & membratim tractata oratio in ueris
causis plurimum ualet, maximeq́; his locis, cum aut
arguas, aut refellas : ut nostra in Corneliana secunda,

» O' callidos homines, ò rem excogitatam, ò ingenia me=
» tuenda. Membratim adhuc, deinde cæsim diximus.
» rursus membratim, Testes dare uolumus. Extrema se=
quitur comprehensio, sed ex duobus membris, qua non
» potest esse breuior: Quem quæso nostrum fefellit, ita nos esse facturos? Nec ullum genus est dicendi aut melius, aut fortius, binis aut ternis ferire uerbis, nonnunquam singulis, paulo aliàs pluribus: inter quas uarijs clausulis interponit se raro numerosa comprehensio: quam peruerse fugiens Hegesias, dum ille quoque imitari Lysiam uult, alterũ penè Demosthenem saltat, incidens particulas. & is quidem non minus sententijs peccat, quàm uerbis: ut non quærat, quem appellet ineptum, qui illum cognouerit. Sed ego illa Crassi, & nostra posui, ut, qui uellet, auribus ipsis, quid numerosum etiam in minimis particulis orationis esset, iudicaret. Et quoniam plura de numerosa oratione diximus, quàm quisquam ante nos: nunc de eius generis utilitate dicemus. Nihil enim est aliud Brute, quod quidem tu minime omnium ignoras, pulchre & oratorie dicere, nisi optimis sententijs, uerbisq; lectissimis dicere. & nec sententia ulla est, quæ fructum oratori ferat, nisi apte exposita, atque absolute: nec uerborũ lumen apparet, nisi diligenter collocatorũ: & horum utrunque numerus illustrat; numerus autem (sæpe enim hoc testandũ est) non modo non poetice iunctus, uerũ etiam fugiens illum, eiq; omnium dissimillimus: non quin ijdem sint numeri non modo oratorum & poetarum, uerum omnino loquentium, denique etiam sonantium omnium, quæ metiri auribus possumus: sed ordo pe=

dum facit, ut id, quod pronunciatur, aut orationis, aut poematis ſimile uideatur. Hanc igitur ſiue compoſitionem, ſiue perfectionem, ſiue numerum uocari placet, & adhibere neceſſe eſt, ſi ornate uelis dicere; non ſolum, quod ait Ariſtoteles, & Theophraſtus, ne infinite feratur ut flumen oratio, quæ non aut ſpiritu pronunciantis, aut interductu librarij, ſed numero coacta debet inſiſtere; uerum etiam, quòd multo maiorem habent apta uim, quàm ſoluta. ut enim athletas, nec multo ſecus gladiatores, uidemus nihil nec uitando facere caute, nec petendo uehementer, in quo non motus hic habeat palæſtram quandam; ut quidquid in his rebus fiat utiliter ad pugnam, idem ad aſpectum etiã ſit uenuſtum: ſic oratio nec plagam grauem facit, niſi petitio fuerit apta; nec ſatis tecte declinat impetum, niſi etiam in cedendo, quid deceat, intelligit. itaque qualis eorum motus, quos ἀπαλαίστους Græci uocant, talis horũ mihi uidetur oratio, qui non claudunt numeris ſententias: tantumq; abeſt, ut, quod ij, qui hoc aut magiſtrorum inopia, aut ingenij tarditate, aut laboris fuga non ſunt aſſecuti, ſolent dicere, eneruetur oratio cõpoſitione uerborum, ut aliter in ea nec impetus ullus, nec uis eſſe poſſit. ſed magnam exercitationem res flagitat, ne quid eorum, qui genus hoc ſecuti non tenuerunt, ſimile faciamus, ut uerba traijciamus aperte, quo melius aut cadat, aut uoluatur oratio. quod ſe L. Cælius Antipater in proœmio belli Punici niſi neceſſario facturum negat. O uirum ſimplicem, qui nos nihil celat; ſapientem, qui ſeruiendum neceſſitati putet. ſed hic omnino rudis. Nobis autem in ſcribendo,

atque in dicendo necessitatis excusatio non probatur. nihil est enim necesse: & si quid esset, id necesse tamen non erat confiteri. Et hic quidem, qui hanc à Lælio, ad quem scripsit, cui se purgat, ueniam petit; & utitur ea traiectione uerborum; & nihilo tamen aptius explet, concluditq; sententias. Apud alios autem, & Asiaticos maxime numero seruienteis, inculcata reperias inania quædam uerba quasi complementa numerorum. Sunt etiam, qui illo uitio, quod ab Hegesia maxime fluxit, infringendis concidendisq; numeris in quoddam genus abiectum incidant Siculorum simillimum. Tertium est, in quo fuerunt fratres illi Asiaticorum rhetorum principes Hierocles & Menecles, minime mea sententia contemnendi. etsi enim à forma ueritatis, & ab Atticorum regula absunt: tamen hoc uitium compensant uel facultate, uel copia: sed apud eos uarietas non erat, quòd omnia fere concludebantur uno modo. quæ uitia qui fugerit, ut neque uerbum ita traijciat, ut id de industria factũ intelligatur, neque inserciens uerba quasi rimas expleat, nec minutos numeros sequens concidat, delumbetq; sententias, nec sine ulla commutatione in eodem semper uersetur genere numerorum; is omnia fere uitia uitauerit. nam de laudibus multa diximus: quibus sunt alia perspicue uitia contraria. Quantum autem sit apte dicere, experiri licet, si aut compositi oratoris bene structam collocationem dissoluas permutatione uerborum: corrumpatur enim tota res: ut hæc nostra in Corneliana, & deinceps omnia,
» Neque me diuitiæ mouent, quibus omneis Africanos
» & Lælios multi uenalitij, mercatoresq; superarunt.

Immuta

Immuta paulum, ut ſit, multi ſuperarunt mercatores,
uenalitijq́; , perierit tota res. Et quæ ſequuntur, Ne-
» que ueſtis, aut cælatum aurum, & argentum, quo no-
» ſtros ueteres Marcellos, Maximosq́; multi eunuchi è
» Syria, Aegyptoq́; uicerunt. Verba permuta ſic, ut ſit,
Vicerunt eunuchi è Syria, Aegyptoq́; . Adde tertium,
» Neque ornamenta iſta uillarum, quibus L. Paulum,
» & L. Mumium, qui rebus his urbem Italiamq́; o-
» mnem referſerunt, ab aliquo uideo perfacile Deliaco,
» aut Syro potuiſſe ſuperari. Fac ita, potuiſſe ſupera-
ri ab aliquo Syro aut Deliaco: uides'ne, ut, ordine
uerborum paulum commutato, iiſdem uerbis ſtante
ſententia, ad nihilum omnia recidant, cum ſint ex
aptis diſſoluta? aut, ſi alicuius inconditi arripias diſ-
ſipatam aliquam ſententiam, eamq́; ordine uerborum
paulum commutato in quadrum redigas, efficiatur a-
ptum illud, quod fuerit antea diffluens ac ſolutum?
» Age, ſume de Gracchi apud Cenſores illud, Abeſſe non
» poteſt, quin eiuſdem hominis ſit probos improbare, qui
improbos probet. Quanto aptius, ſi ita dixiſſet, quin
eiuſdem hominis ſit, qui improbos probet, probos im-
probare. Hoc modo dicere nemo unquam uoluit, ne-
moq́; potuit, quin dixerit. qui autem aliter dixerunt,
hoc aſſequi non potuerunt: ita facti ſunt repente At-
tici. quaſi uero Trallianus fuerit Demoſthenes. cu-
ius non tam uibrarent fulmina illa, niſi numeris con-
torta ferrentur. ſed ſi quos magis delectant ſoluta, ſe-
quantur ea ſanè, modo ſic, ut ſi quis Phidiæ clypeum
diſſoluerit, collocationis uniuerſam ſpeciem ſuſtulerit,
non ſingulorum operum uenuſtatem: ut in Thucydi-

de orbem modo orationis desidero, ornamenta comparent. isti autem cum dissoluunt orationem, in qua nec res, nec uerbum ullum est, nisi abiectum, non clypeum, sed, ut in prouerbio est, (etsi humilius dictum est, tamen simile est) scopas, ut ita dicam, mihi uidentur dissoluere. atque ut plane genus hoc, quod ego laudo, contempsisse uideantur, aut scribant aliquid uel Isocrateo more, uel quo Aescines aut Demosthenes utitur: tũ illos existimabo nõ desperatione formidauisse genus hoc, sed iudicio refugisse: aut reperiam ipse, eadem conditione qui uti uelit, ut aut dicat aut scribat, utra uoles lingua, eo genere, quo illi uolunt. facilius est enim apta dissoluere, quàm dissipata connectere. Res autem se sic habet: (ut breuissime dicam, quod sentio) composite, & apte, sine sententijs dicere, insania est: sententiose autem, sine uerborum & ordine, & modo, infantia, sed eiusmodi tamen infantia, ut ea qui utantur, non stulti homines haberi possint, etiam plerunque prudentes: quo qui est contentus, utatur. Eloquens uero, qui non approbationes solum, sed admirationes, clamores, plausus, si liceat, mouere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit quidquam aut spectari, aut audiri libentius. Habes meum de oratore Brute iudicium: quod aut sequere, si probaueris; aut tuo stabis, si aliud quoddam est tuum. in quo neque pugnabo tecum, neque hoc meũ, de quo tantopere hoc libro asseueraui, unquam affirmabo esse uerius, quàm tuum. potest enim non solum aliud mihi ac tibi, sed mihi ipsi aliud aliàs uideri. nec in hac modo re, quæ ad uulgi assensum spectat, & ad

aurium uoluptatem, quæ duo ſunt ad iudicandum le=
uiſſima; ſed ne in maximis quidem rebus quidquam
adhuc inueni, firmius quod tenerem, aut quò iudicium
meum dirigerem, quàm id, quodcunque mihi quamſi=
millimum ueri uideretur, cum ipſum illud uerum in oc=
culto lateret. Tu autem uelim, ſi tibi ea, quæ diſputa=
ta ſunt, minus probabuntur, ut aut maius opus
inſtitutum putes, quàm effici potuerit, aut,
dum tibi roganti uoluerim obſequi,
uerecundia negandi ſcri=
bendi me impuden=
tiam ſuſcepiſ=
ſe.

M. TVLLII CICERONIS DE OPTIMO GENERE ORATORVM.

ORATORVM genera esse dicuntur tanquam poetarum. id secus est. nam alterum est multiplex. poematis enim Tragici, Comici, Epici, Melici etiam ac Dithyrambici, quod magis est tractatum à Latinis, suum cuiusque est diuersum à reliquis. Itaque & in tragœdia comicum uitiosum est, & in comœdia turpe tragicum: & in cæteris suus est cuiusque certus sonus, & quædam intelligentibus nota uox. Oratorum autem si quis ita numerat plura genera, ut alios grandeis aut graueis aut copiosos, alios tenueis aut subtileis aut breueis, alios eis interiectos & tanquam medios putet: de hominibus dicet aliquid, de re parum. in re enim, quod optimum sit, quæritur: in homine dicitur quod est. itaque licet dicere & Ennium summum Epicum poetam, si cui ita uidetur, & Pacuuium tragicum, & Cæcilium fortasse comicum. Oratorem genere non diuido: perfectum enim quæro. Vnum est autem genus perfecti: à quo qui absunt, non genere differunt, ut ab Accio Terentius, sed in eodem non sunt pares. optimus est enim orator, qui dicendo animos audientium & docet, & delectat, & permouet. Docere debitum est, delectare honorarium, permouere necessarium. Hæc ut alius melius quàm alius, concedendum est: uerum id fit non

genere, ſed gradu. optimũ quidem unum eſt, & proximum quod ei ſimillimum: ex quo perſpicuum eſt, quod optimo diſſimillimum ſit, id eſſe deterrimum. nã quoniam eloquentia conſtat ex uerbis & ſententijs, perficiendum eſt ut pure & emendate loquentes, quod eſt Latine, uerborum præterea & propriorũ, & translatorum elegantiam perſequamur: in proprijs, ut aptiſſima eligamus: in translatis, ut ſimilitudinem ſecuti uerecunde utamur alienis. Sententiarum autem totidem genera ſunt, quot diximus eſſe laudum: ſunt enim docendi, acutæ; delectandi, quaſi argutæ; commouendi, graues. Sed & uerborum eſt ſtructura quædam duas res efficiens, numerum, & lenitatem: & ſententiæ ſuã compoſitionem habent ad probandam rem accommodatum ordinem: ſed earum omnium rerum, ut ædificiorum, memoria eſt quaſi fundamentum, lumen actio. Ea igitur omnia in quo ſumma, erit orator perītiſſimus; in quo media, mediocris; in quo minima, deterrimus. & appellabuntur omnes oratores, ut pictores appellantur etiam mali: nec generibus inter ſeſe, ſed facultatibus different. itaque nemo eſt orator, quĩ ſe Demoſthenis ſimilem eſſe nolit: at Mænander Homeri noluit. genus enim erat aliud: id non eſt in oratoribus: aut etiã ſi eſt, ut alius grauitatem ſequens, ſubtilitatem fugiat; contra, alius acutiorem ſe quàm ornatiorem uelit; etiam ſi eſt in genere tolerabili, certe non eſt in optimo: ſi quidem, quod omnes laudes habet, id eſt optimum. Hæc dixi breuius equidem, quàm res petebat: ſed ad id, quod agimus, nõ fuit dicendum pluribus. Vnum enim cum ſit genus, id quale ſit,

quærimus. est autem tale, quale floruit Athenis, ex quo Atticorum oratorũ ipsa uis ignota est, nota gloria. nam alterum multi uiderunt, uitiosi nihil apud eos: alterum pauci, laudabilia esse multa. Est enim uitiosum in sententia, si quid absurdum, aut alienum, aut non acutum, aut subinsulsum est. In uerbis, si inquinatum, si abiectum, si non aptum, si durum, si longe petitum. Hæc uitauerunt ferè omnes, qui aut Attici numerantur, aut dicunt Attice: sed, quatenus uoluerunt, sani & sicci duntaxat habeãtur, sed ita, ut palæstrice spatiari in xysto ut liceat, non ab Olympijs coronã petãt. Qui cum careant omni uitio, non sunt contenti quasi bona ualetudine, sed uires, lacertos, sanguinem quærũt, quandam etiam suauitatem coloris: eos imitemur, si possumus: sin minus, illos potius, qui incorrupta sanitate sunt, quod est proprium Atticorum, quàm eos, quorum uitiosa abundantia est, qualeis Asia multos tulit. quod cum faciemus, (si modo id ipsum assequemur: est enim permagnum) imitemur, si poterimus, Lysiam, & eius quidem tenuitatem potissimum. est enim multis in locis grandior: sed quia & priuatas ille plerasque, & eas ipsas alijs, & paruarũ rerum causulas scripsit, uidetur esse ieiunior, quoniam se ipse consulto ad minutarum genera causarum limauerat. quod qui ita faciet, ut si cupiat uberior esse, non possit: habeatur sanò orator, sed de minoribus. magno autem oratori etiam illo modo sæpe dicendum est in tali genere causarum. ita fit, ut Demosthenes certe possit summisse dicere, elate Lysias fortasse non possit. Sed si eodem modo putant, exercitu in foro, & in omnibus templis, quæ cir

eum forum sunt, collocato, dici pro Milone decuisse, ut si de re priuata ad unum iudicem diceremus, uim eloquentiæ sua facultate, non rei natura metiuntur. Quare quoniam nonnullorum sermo iam increbruit, partim se ipsos Attice dicere, partim neminem nostrum dicere: alteros negligamus. satis enim his res ipsa respondet, cum aut non adhibeantur ad causas, aut adhibiti derideantur: nam si arrideantur, esset id ipsum Atticorũ. sed qui dici à nobis Attico more nolunt, ipsi autem se non oratores esse profitentur: si teretes aures habent, intelligensq; iudicium, tanquam ad picturam probandam adhibentur etiam inscij faciendi cum aliqua solertia iudicandi. sin autem intelligentiam ponunt in audiendi fastidio, neque eos quidquam excelsum magnificumq; delectat: dicant se subtile quiddam & politum uelle, graue ornatumq; contemnere: id uero desinant dicere, qui subtiliter dicunt, eos solos Attice dicere, id est quasi sicce, & integre. at ample, & ornate, & copiose, cum eadem integritate, Atticorum est. quid dubium est, utrum orationem nostram tolerabilem tantum, an etiam admirabilem esse cupiamus? nõ enim iam quærimus quid sit Attice, sed quid sit optime dicere. ex quo intelligitur, quoniam Græcorum oratorum præstantissimi sunt ij, qui fuerunt Athenis, eorum autem princeps facile Demosthenes, hunc si quis imitetur, eum & Attice dicturum, & optime: ut, quoniam Attici nobis propositi sunt ad imitandum, bene dicere id sit Attice dicere. Sed cum in eo magnus error esset, quale esset id dicendi genus: putaui mihi suscipiendum laborem utilem studiosis,

mihi quidem ipsi non necessarium. conuerti enim ex Atticis duorum eloquentissimorum nobilissimas orationes inter se contrarias, Aeschynis Demosthenisq́; : nec conuerti ut interpres, sed ut orator, sententijs ijsdem, & earum formis tanquam figuris, uerbis ad nostram consuetudinem aptis: in quibus non uerbum pro uerbo necesse habui reddere, sed genus omnium uerborum, uimq́; seruaui: non enim ea me annumerare lectori putaui oportere, sed tanquam appendere. hic labor meus hoc assequetur, ut nostri homines, quid ab illis exigant, qui se Atticos uolunt, & ad quam eos quasi formulam dicendi reuocent, intelligant. Sed exoritur Thucydides: eius enim quidam eloquentiam admirantur: id quidem recte, sed nihil ad eum oratorem quem quærimus. aliud est enim explicare res gestas narrando, aliud argumentando criminari, crimen'ue dissoluere: aliud narratione tenere auditorē, aliud concitare. At loquitur pulchre. num melius quàm Plato? necesse tamen est oratori, quem quærimus, controuersias explicare forenses dicendi genere apto ad docendum, ad delectandum, ad permouendum. quare si quis erit qui Thucydidio genere causas in foro dicturum esse profiteatur, is abhorreat etiam à suspicione eius, quæ uersatur in re ciuili & forensi: qui Thucydidē laudauit, ascribat suæ nostram sententiam. Quin ipsum Isocratem, quem diuinus auctor Plato suum ferè æqualem admirabiliter in Phædro laudari fecit à Socrate, quemq́; omnes docti summum oratorem esse dixerunt, tamen hoc in numero non repono. non enim in acie uersatur, & ferro, sed quasi rudibus eius eludit oratio.

A me autem (ut cũ maximis minima conferam) gladiatorum par nobilissimum inducitur. Aeschynes, tanquam Aeserninus, ut ait Lucilius,

Non spurcus homo, sed doctus, & acer;
Cum Pacidiano hic componitur, optimu' longe
Post homines natos.

nihil enim illo oratore arbitror cogitari posse diuinius. Huic labori nostro duo genera reprehensorum opponuntur: unum hoc: Verum melius Graeci. à quo quaeratur, ecquid possit ipse melius Latine? alterum, Quid istas potius legam, quàm Graecas? Iidem Andriã et Synephaebos, nec minus Terentium & Caeciliũ, quàm Maenandrum legunt: nec Andromachã aut Antiopam aut Epigonos Latinos recipiant, sed tamen Enniũ et Pacuuium, & Accium potius, quàm Euripidem & Sophoclem, legunt. Quod igitur est eorum in orationibus è Graeco conuersis fastidium, nullum cum sit in uersibus? Sed aggrediamur iam quod suscepimus; si prius exposuerimus, quae causa in iudicium deducta sit. Cum esset lex Athenis, ne quis populi scitum faceret, ut quisquam corona donaretur in magistratu prius, quàm rationes retulisset; & altera lex, eos, qui à populo donarentur, in concione donari debere; quia in senatu Demosthenes curator muris reficiendis fuit, eosq; refecit pecunia sua: de hoc igitur Ctesiphõ scitum fecit, nullis ab ipso rationibus relatis, ut corona aurea donaretur, eaq; donatio fieret in theatro, populo conuocato, qui locus non est concionis legitimae; atque ita praedicaretur, eum donari uirtutis ergò, beneuolentiaeq;, quam erga populum Atheniensem haberet. hunc igitur

Ctesiphontem in iudiciũ adduxit Aeschynes, quòd contra leges scripsisset, ut & rationibus non relatis corona donaretur, & ut in theatro, & quòd de uirtute eius, & beneuolentia falsa scripsisset; quoniam Demosthenes nec uir bonus esset, nec bene meritus de ciuitate. Causa ipsa abhorret illa quidem à formula consuetudinis nostræ, sed est magna. habet enim & legum interpretationem satis acutam in utranque partem, & meritorum in Remp. contentionem sanè grauem. Itaque causa fuit Aeschyni, quoniam ipse à Demosthene esset capitis accusatus, quòd legationem emẽtitus esset, ut ulciscendi inimici causa nomine Ctesiphontis iudicium fieret de factis famaq; Demosthenis. non enim tam multa dixit de rationibus non relatis, quàm de eo, quòd ciuis improbus ut optimus laudatus esset. Hanc multam Aeschynes à Ctesiphonte petijt quadriennio ante Philippi Macedonis mortem, sed iudicium factum est aliquot annis post, Alexãdro iam Asiam tenente, ad quod iudicium concursus dicitur è tota Græcia factus esse. quid enim aut tam uisendum, aut audiendum fuit, quàm summorum oratorum in grauissima causa accurata, & inimicitijs incensa contentio? quorum ego orationes si, ut spero, ita expressero, uirtutibus utens illorum omnibus, id est sententijs, & earum figuris, & rerum ordine, uerba persequens eatenus, ut ea nõ abhorreant à more nostro: (quæ si è Græcis omnia conuersa nõ erunt, tamen, ut generis eiusdem sint, elaborauimus) erit regula, ad quam eorum dirigantur orationes, qui Attice uolunt dicere. sed de nobis satis. aliquando enim Aeschynem ipsum Latine dicentem audiamus.

A B C D E F.
omnes sunt quaterniones.

APVD ALDI FILIOS.

VENETIIS, M. D. XLVI.

ALDI FILII

